

JÓKAI MÓR ÖSSZES MŰVEI

JÓKAI MÓR ÖSSZES MŰVEI

Szerkeszti

LENGYEL DÉNES ÉS NAGY MIKLÓS

KISREGÉNYEK

3.

JÓKAI MÓR

ASSZONYT KÍSÉR-
ISTENT KÍSÉRT

(1880—81)

PÁTER PÉTER

(1881)



AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST 1973

Sajtó alá rendezte
TÉGLÁS TIVADAR

Magy. iv. T. 3.
98,323.



© Akadémiai Kiadó, Budapest 1973

Printed in Hungary

ASSZONYT KÍSÉR – ISTENT KÍSÉRT

Éjfél után három óra volt, mikor odahagytam a „Kék macskát”; mármost mit csináljak még annyi ideig?

Meguntam már nagyon ezt a históriát; — mindennap ugyanazok a chansonnette-ek, az előre ismert több mint kétértelműségekkel; ugyanazok az énekesnők, hol szőke hamis hajjal, hol barnával, az a visítózás, kiabálás, ser, bor, puncs, szivar- és hajkenőcs-bűz, merész táncfigurák és őszinte oldalba dőfések, szalicilsavas pezsgő s hölgyek, akiknek az is jó, leányok, akikkel az ember pertu van s férfiak, akiknek a „Lauskerl” már titulus: az embernek utoljára ettől is elmegy a gusztusa.

Mármost, ha regényíró volnék, untomban azt tenném, hogy leírnám a Kék Macska-beli életet, épületes olvasmányul az érettebb korú fiatalság számára; hozzátéve a végén, hogy mindez azért lett a maga természetes mivoltában egész élethűséggel leírva, hogy irtózzanak vissza tőle mindazok, akik még nem ismerik, s aztán igyekezzenek saját tapasztalataik nyomán meggyűlölni azt a förtelmes életet. Le tudnám én azt írni olyan szépen, hogy igazán csúnya volna.

Hanem hát minden fluidum között csak az egy tinta az, amittől alaposan irtószom: azt nem itatják meg velem semmiféle alakban.

Pedig igazán mondom, megérdemlené, hogy egy regényíró elfirkálja azt, ami velem történt.

Mondtam már, hogy három óra volt éjfél után, s én nem tudtam elhatározni, hogy hová menjek most.

Hazamenni még korán van: ha lefekszem, úgy elalszom,

hogy délig föl sem ébredek, pedig ma nagy névszerinti szavazás van az országházban: ha elmaradok, a párt kinyomatja a nevemet a szökevények közé.

Ha az ember a feleségét felhozta volna magával, hát legalább várna rá az a kellemetes emóció, hogy hazatértet kivallatják: hol járt? Lehet aztán szebbnél szebb hazugságokat lőni: s az is sport; végül lehurrogatják, s az is élvezet; de hát a tavalyi rossz termés nem engedte meg ezt a luxust. Túrni kell ezt a nyomorú életet! Mindennap Kék Macska, Orpheum meg Beleznay! Robot ez!

Felnézhetnék a Casinóba: ott még ilyenkor találni tarokkpartit. Csakhogy azok reggel felé már nagy pénzben játszanak, s nekem ma éppen a vesztes napom van.

Távíratozhatnék talán a választási elnökömnek odahaza. Be megörülne neki, ha reggel fél négyre kiugratnák az ágyából, azzal a szóval, hogy itt egy távirat, s olvasná hevenyében, hogy Rothschild megbukott, a bankó százról ötre devalváltott, a muszka cár kikiáltotta a republikát. — Csak azt tudnám, hogy vajon kisasszonyok végzik-e ilyenkor a távirat-hivatalban a szolgálatot?

Gondoltam valamit. Gyerünk fel a Szent Gelléltre. Sohasem láttam még a napot fölkelni. Azt mondják, hogy nagyon szép. Odáig kifújja a friss szél a gőzt a fejemből. Visszatértet aztán stációt tartunk a «Három Kapásnál», ahol pompás korhelylevest lehet kapni, fuchsintalan rác ürmőssel.

Nincs olyan bolond, amit meg ne tegyek, ha indítványozva van.

Fel a Gellért ormára.

A Lánchíd előtt a constabler megfogott, hogy hová megyek?

Azt mondtam neki, hogy Somoskőit üldözöm, aki a brazilai császárné gyémántjaival megszökött, segítsen elfogni. Utoljára ő könyörgött, hogy eresszem el, sohase áll az utamba többet.

Amint a Lánchídnak az első oszlopánál befordultam a kanyarulóba, a nagy kandeláber oszlopa mellett egy nőalakot pillantok meg.

Nőalak, magában Véve is érdekes előttem; hát még a Lánchíd oszlopa előtt, éjféli után három órákor.

Egyszerű, szegényes fekete ruha volt rajta, a vállaira hanyagul odavetve egy kopott, kockás nyakkendő, kezei kesztyűtlenek, a kalapja gyűrődött, valami vedlett tollal az oldalán; hanem volt aztán, ami mindazt fejedelmi módon kárpótolta; két olyan tömött tekercsbe aláomló szénfekete haja, hogy az ember keresztülakadt benne, ha ránézett.

A nőalak csikorgó lépéseim neszére odalapult a kandeláberoszlop mélyedésébe, s úgy látszott, mintha merev tekintettel azt méregetné, hogy milyen messze lehet innen a Dunáig?

Megálltam a háta mögött: mire ő bosszúsan rántotta fel a fejére a kockás nyakkendőt, s az egész arcát eltakarta vele.

Megharagudtam érte, s odább mentem.

— Sose félj, hűgám: még annyira nincs elerkölcstelenítve századunk és nemzetünk (a jelen kormány átkos befolyású rendszere által), hogy a leányokat elraboljuk erővel: jönnek azok maguktól is, csak rájuk kell nézni. Szervusz!

Hanem aztán, amint a másik kandeláberoszlopig haladtam, ahol a gyalogjáró megint bekanyarodik, mégsem állhattam meg, hogy vissza ne tekintsek felé.

Hát ekkor már az én nőalakom, hirtelen ledobva magáról a nagy kendőjét és a kalapját, erősen kapaszkodóban volt a Lánchíd-oszlop kőkorlátjára; csak éppen hogy odafuthattam, mielőtt a Dunába levetette magát.

Amit megkaptam, az az egyik gazdag hajtekerce volt. Látzik, hogy igazi, mert fogva maradt általa.

— Uram! Ne húzza ön a hajamat! — kiálta rám, s azalatt az egyik kezével eltakarta előlem az arcát.

— Hát mijét húzzam, kérem?

— Bocsásson el, hadd megyek utamra!

— De már azt a bolondot nem teszem. Szálljon le onnan. S mert szépszerével nem akart szót fogadni, nyalábra fogtam.

minden instálgatás nélkül, s leemeltem abból a veszedelmes pozícióból.

Akkor aztán egészen közel jutott az arca az enyimhez.

Sohasem láttam életemben tökéletesebb szépséget.

Milyen szemek! Még lámpavilágnál is!

Sohase ragyogtak rám szebb szemek életemben.

Hogy mennyire szépek voltak, azt majd bővebben fel fogja világosítani az én történetem.

Mikor még csak először néztem ezekbe az élő csillagokba, akkor az jutott eszembe, hogy ezeket kár volna a Dunának odaengedni.

— Mi indítja önt e szörnyű elhatározásra? — szoltam hozzá atyai kegyességgel. — Ilyen fiatal még! Tán boldogtalan szerelem?

— Nekem nincs szeretőm.

— Hát talán megsértette a gazdaasszonya?

— Én nem vagyok cseléd.

— Bocsánat! Tehát: zilált anyagi viszonyok?

— De ne vallason ön! Hanem eresse el a ruhámat; mert ha elszakítja, nincs több.

— Mindenekelőtt jöjjön el innen a Lánchídról.

— Minek? Ha most átad ön a rendőrségnek, becsuknak, kikérdeznek, s amint szabadon eresztenek, megint csak idejövök; mert ez leghamarább megvan.

— Hallgasson csak rám. Mondja meg, mi baja. Hátha talál ki valamit? Én a haza atyja vagyok: tehát önnek is atyja. Kötelességem a szenvedők ügyét felkarolni: tehát az öné is; programomban van.

— Mit segíthet ön az én bajomon? Holnap licitálják az apámnak a házát, meg a gyárát. S aztán — nagyon is tudom, mi lesz belőlem!

— Mennyire megy a tartozása az atyjának?

— Ej. Nagyon sokra.

— Hátha én előkeríthetném azt az összeget.

— Csak még egyszer mondjon ilyet, mindjárt beleugrom a Dunába.

— No, no, lelkem! Hiszen ne értsen félre. Nem úgy gondolom, hogy én magam teszem ezt, hanem elindulok egy aláírási ívvel a képviselőházban: ott ez mindennapi imádság. A képviselők úgyszemint fizetnek egyéb adót, mint a jótékonyság adóját. Igen szívesen teszik, s összekerül.

— Az egy igen nagy összeg.

— Teszem föl.

— Úgy tudom, hogy ezer forint, azonfölül még a prókátoré.

(Ezer forint. No, annyi van most éppen a zsebemben. Ezt ugyan a Kapaun váltójának a kifizetésére szántam holnap. De hát azt hiszem, hogy ha azt mondom Kapaunnak, hogy az eddigi «két per méze» helyet «három per mézét» ajánlok neki, hát prolongál. Dobtam én már máskor is ezer forintot a Dunába egy pár szép szemért: s az nem is volt ilyen szép.)

— Hiszen ez még nem oly nagy halálélesztő summa. Lássuk csak! Hátha én azt az ön atyjának átadnám?

A leány olyan fájdalmasan nézett rám ennél a szónál.

— Eresszen ön el, uram. Ne akarjon még ön is oka lenni annak, hogy a Dunába ugrom.

— Ne értsen félre, kérem. Tudom, hogy önnek szépsége mellett lehetetlen volt elkerülni olyan ajánlatokat, amik önt megsérthették; de engem ne tartson *olyan* embernek. Miféle tárggyal működik az ön atyjának a gyára?

— Nitroglicerinnel.

(A kémia sohasem volt erős oldalam. A glicerintről csak azt tudom, hogy kétféle glicerin van; ahogy egy erdélyi barátom mondta *Herman Ottónak*, hogy csak *kétféle pók* van a világon: a kaszás pók, meg a keresztes pók, amiből majd párbaj lett. Tehát az egyik glicerin az, mikor a feleségem megkeni vele a kezét, s én kezet csókolok neki, hát édes lesz utána a szám; aztán meg van egy képviselőtársam, aki nagy borász, az glicerint tesz

a borba: azt mondja, hogy az nagyon jó, ez a másik. A „nitro” alkalmasint salétrom. A kettő együtt nagyon jó lehet: csak azt tudnám, hogy hogyan isszák?)

— No, hát én leszek ezer forintig üzlettárs abban a nitroglicerín-gyárban. Ne tekintsen ön olyan gyanakodva rám. Én minden hazai iparvállalatnak buzgó pártfogója vagyok. Erre engem programom kötelez. Az én nevemet mindenütt ott találni. Alapító tag vagyok a Balatonboglári Gőzhajótársulatnál, Gyöngyös-kassai Selyemháziipar-vállalatnál, a Miskolci Kihásználókelenye-társulatnál, a Palotai Törökmeggyfapipaszár-neveltető Egyesületnél, az Újpesti Esernyőellopatásellenbiztosító Társulatnál; no meg a Corvinánál! Tele van énnekem ilyen részvényekkel a fiókom otthon. Abból élek én. Aztán hazaatyja vagyok. Nekem módomban van, ha egyszer magam is érdekelve vagyok a nitroglicerínben, olyan törvényt hozatni, amelynek folytán az ország köteleztetik nagyban fogyasztani a nitroglicerint. — Hát ez nálam egészen üzleti természetű ajánlat; ami által kegyed semmi tekintetben sem érezheti magát érintve. De talán legjobban elintézhetnők ezt tisztelt uraatyjánál; ha megmegmondaná, hogy hol lakik.

A lyánka e szavamból erősen meggyőződhetett, hogy tisztán emberbaráti céljaim vannak, s abbahagyta a válogatást, hogy nekem higgyen-e inkább, vagy a Dunának?

— No, engedje ön, hogy hazavezesse atyjához. Hol lakik?

— Az nagyon messze van.

— Itt áll egy bérkocsi a szegleten. Elvisz bennünket nagy hamar.

— Nem lehet oda bérkocsival mennünk.

— Nem bízik ön tán lovagiasságomban?

— Én nem tudom, mi az a lovagiasság. Azért mondtam, hogy nem lehet bérkocsival odamennünk, mert abba az utcába hintó nem jár soha.

— Hát micsoda utca az?

— A „Suttogó utca.”

— De furcsa neve van! Talán akik abban az utcában járnak, csak suttogva beszélnek?

— Meglehet.

— No, hát elkísérem önt oda gyalog.

A leány végig nézett rajtam.

— Ilyen öltözetben nem jöhet ön oda.

— Hogyan? Nem volnék tán elég szalonképesen öltözve? Az igaz, hogy az inggalérom egy kicsit le van már törve.

— Ellenkezőleg. Egyszerre megismerik önön, hogy úr.

— Most? Hiszen éjszaka van.

— Vannak emberek, akik éppen ilyenkor járnak az utcán.

— Ön nem félt ilyenkor ott járni?

— Én még az este eljöttem hazulról, s azóta mindig a Duna-parton járok, egyik hídtól a másikig, s nézegetek le a vízbe.

— De hát ne aggódjék ön miattam. Nem ütnek engem agyon. Jártam én ennél furcsább helyeken is éjszaka, Londonban a Rotherhithe-on, Párizsban a Montmartre-on; zsebemben a life-preserverem, s tudok bokszolni, mint Heenan vagy Bonami Price.

— Ej! Nem lehet önnek így engem odakísérni.

— Hát tudja mit? Itt van a Dorottya utcában a „Gránátéros Pince”, igen elegáns lebuja, átellenben a Szabadelvű Klubbal. Ott én jó ismerős vagyok. A korcsmárostól kérek egy viselt öltözetet: olyat, aminőben ő jár ki a Kőbányába sertést vásárolni; abban egészen polgárjogot szerzek az önök „Suttogó utcájához”. Kegyed pedig azalatt megiszik egy pohár tojásos puncsot; nem fog ártani, a hideg éjszakai séta után. Az úton majd gondoljunk ki valamit, hogy mit mondjunk az uraatyjának?

— Na azzal ebben az időben úgysem beszélhetünk.

— Miért?

— Csak!

Kitaláltam: bizonyosan olyan állapotban szokott lenni ilyen-

kor a derék úr, amikor az emberre nézve ez a planéta nem létezik.

Szabad önnek a karomat nyújtanom?

Még mindig láttam, hogy nincs bizodalma hozzám.

— Ön engem még nem ismer eléggé — mondán nekí, — én nem olyan ember vagyok, mint más. — Ismeri ön Sztupa Györgyöt? Híreből? No én kicsiny híja, hogy az nem vagyok. Minden fővárosi bölcsődének, kisedápoló intézetnek, szeretet-háznak és a veres keresztnek buzgó és tevékeny tagja vagyok. A feleségem választmányi tag valamennyi jótekonny női intézetnél.

A „feleségem” szó kapacitálta. Átlátra, hogy lojális emberrel van dolga, aki nem adja ki magát nőtlen legénynek, hogy szegény tapasztalatlan leánykákat elszédítsen csábító hazugságokkal; hanem bevallja mindjárt, hogy törvényes házasságban él.

Erre a vallomásra elfogadta a karomat: aztán eljött velem a „Gránátos Pincébe”. Mikor a kezét megfogtam, hogy jobban a karom alá vonjam, éreztem, hogy ez a kéz kicsiny ugyan és gyöngéd, hanem a tenyerei durvák, s az ujja hegyei tűszúrásoktól érdeseek: ez a varróasztal és mosóteknő mellett keresi a kenyerét. A lebuiban még nem volt akkora a dohányfüst, hogy a korcsmárost meg ne találhattam volna benne, s miután egy katonapéket, aki két széket elfoglalt azzal, hogy rajta aludt, letettem szépen az asztal alá, folytassa ott, helyet csináltam számunkra egy szögletasztalnál, s kényszerítém a halálból megmentett hölgyet a belül eső székre letelepedni. Most már reszketett minden tagja.

A korcsmáros hamar megértette a kívánságomat, s bevezetve a hálósobájába, átöltöztetett szépen. Olyan tökéletes volt az átalakításom, hogy mikor véletlenül megláttam a tükörben magamat, megörültem neki, hogy a nagyváradi disznókereskedő jön a mangalicáimra alkudni. Fél esztendeje, hogy várom.

Ilyen átalakulásban tértem vissza elhagyott védencemhez.

Olyan nagy volt a színpadi csalódás, hogy mikor letelepedtem mellé a másik székre, erélyesen tiltakozott: „Ez a szék le van foglalva”.

Aztán mikor a hangomról rám ismert, elmosolyodott szegényke. Csak egy futó pillanatig mosolygott, de mennyire átváltoztatta ez az arcát! Mintha zománcozott porcelánból lett volna ez az arc, amire a testszín csak úgy rá van lehelve. Minden vonása finom, ideges; a szemei tele magnetizmussal, s a megnyílt ajkai között egy kivillanó gyöngysor, s ami legjobban tetszett, hogy olyan tiszta derült homloka volt

Hanem a párolgó puncs érintetlenül állt előtte.

— Miért nem issza meg? — kértem tőle.

— Irtózom a szagától! — felelé; éppen olyan, mint mikor késő éjjel az atyám hazajön, s aztán megfogja a két kezével a hajamat, s megrázza a fejemet, s azt suttogja az arcomba: „hát mégis megvagy?” Ezt érzem a leheletén.

Derék pater familias lehet az én jövőendő üzlettársam!

Elvitettem a puncsot, s kávé-t hozattam védencemnek, azt megitta és megköszönte.

— Mármost hát mehetnénk. Elég becsületére válok így a Suttogó utcának, nemde?

— Igen. De kérem, hozzon magával egy nagy botot is; mert ott sok harapós kutya van, s éjjel mind szabadon járnak.

— Én mást gondoltam ki. A korcsmárosnak van egy lova meg egy fakó szekere, amin a sert hordja a Kőbányából. Azt megfogadom. A kocsisülésben elférünk. Önt ültetjük középre.

Ez a neme az ekvipázsnek megnyerte a tetszését.

A korcsmárosnak előadva ajánlatomat, az azt azon módosítvánnyal fogadta el, hogy nem bánja, odáig, a Suttogó utca szegletéig elvitet, de magába a Suttogó utcába nem reszkirozza a szekerét. — Derék egy utca lehet, hogy még olyan szekér sem mer belemenni, amelyik mindennap megjárja a Stáció utcát kétszer!

A szekér előállt, s én felsegítettem a védencemet a kocsis

mellé; s én magam állva foglaltam helyet a hátuk mögött, hogy ne legyen zsenírozva. — Még eddig a keresztnevét sem kérdeztem meg tőle.

De most már tegyünk ide három csillagot, mint mikor új fejezet kezdődik: képzeljük, mintha három pohár rostopsin volna, amit a kocssal jó barátság kedvéért megiszogattunk.



A Suttogó utca csakugyan az elsőrangú nevezetességei közé tartozik a magyar fővárosnak. Ezt mutogassátok meg az angolnak, aki itt keresztülszalad, ne a korszót; ilyet, fogadom, hogy még Londonban sem látott.

Amint az Osztrák Államvasut töltése elrekesztette a Terézváros északi oldalát, az arrafelé torkolló utcák ezzel mind egyszerre be lettek zárva. Ők csakugyan megtalálták a világ végét, ahol az rájuk nézve be van deszkázva. Nekik ez a töltés a láthatáruk; ez a Khokonoor hegylánc, amin nem lehet keresztülmászni.

Mindjárt a szép Sugár úton túl, a városerdőn innen fekszik ez az örök elveszésre kárhozottatott provincia, a minek létezéséről, az ott lakókat kivéve, az egész fővárosi lakosság kilencvenkilenc századrészének még csak sejtelve sincsen.

Ennek az elzárt zugnak az utcái egy minden mértani szabályokat vakmerően kihívó keresztbe-hosszába szelt vonalak tömkelegét képezik, amikben Theseus legyen, aki Ariadne nélkül eligazodik. Kidült, bedült palánkok, vakolatlan vályogfalú viskók, amiknek a meggörbült tetején vastagra nőtt a zöld moha; salátás kertek, kankalikus kutakkal, s azoknak a közepén tarkára festett kalyibák, vasuti vagonokból degradált kunyhók, amiket ki tudja hogyan sikerült ellopni, pléhfödélű putrik, amiknek az ablaka a földet éri, s az egymás hegyire-hátára épített deszka, lécz, vályog, ól, szín, istálló, szárnyék, ami mind egymást támogatja, ha egy kiugranék közülök, a többi mind

összeomlana. Amelyik ablak papirossal van beragasztva, az még az arisztokráciához tartozik: a népszerűbb üvegpótlék a szalma. Itt-ott egy udvar tele halomra rohadt fával, másutt a világ minden részéből halomra hányt ócska ablakrációk pozdorja Bábele. Ami fa a kertekben ácsingózik, azon több a száraz ág, mint a levél: ez is mind portól, szénfüsttől szürke és fakó.

Kövezetről természetesen szó sincs, azt pótolja a széna, szalmatörmelék, amit a szél minden városnegyedből ide hord össze, s ami aztán itt megragad. Mert itt mindig sár van. A csatornáknak nincs hová kifolyni; ott marad minden az utcán. Néhol a tollszárat öntötték a ház elejbe, amivel restelltek a szemétdombig fáradni, ami ott magaslik az útfélen. Egy-egy régen leégett háznak az ablaka, kapuja be van szegezve deszkával, s a falain mindenféle száraz kóró szomorkodik gyászorsa felett. Hanem azért abban is laknak. Egy nagy veres téglafalra látszik még felírva valami töredéke e szomorú hírmondásnak: «Wasserhöhe 1838». Ez az egyetlen megmaradt régészeti emléke egy boldogabb hajdankornak.

Aztán ide vette ki magát mind az a neme az iparnak, amit a bűzéért a többi finnyás orrú városnegyed nem akar megtűrni. Érezni itt égetettsont-bűzt, szappanlúg-szagot, cserillatot, kátrányfüstöt, bőrrohát, keményítőposajt, salétromdohot, a fehérnyegyár vérbűzét, ami aztán mind szépen összevegyül az általános fokhagyma atmoszférában, amit a kertek halomra hányt zöld trágyája bűzőlög ki magából.

De van azután egy csinos utcája is e tömkelegnek. Nem hosszú, de görbe. Egy sor rendes ház közepén áll egy emeletes épület. Az a vendéglő. Olyan alacsony emelete van, hogy beválnék földszinti háznak. Hanem azért ezt a büszke nevet viseli: «Hotel». Mégpedig «Zur rothen Rose».

Nevezetes vendégfogadó ez. Ezt magát is úgy lopták össze. A tégláit a losonci vaspályaépítéstől lopták el; a gerendákat helyettesítő vassíneket az osztrák államvaspályától, a tetejéhez való zsindelyeket a kártolyfonoda építéséből, a meszet és homo-

kot a lipótvárosi bazilika lucaszékéből, a bútorzatot, felszerelést, iminnen-amonnan. Mindent apródonkint, és becsületesen több helyekről úgy, hogy egy sem vette észre a hiányt. Az egész ház úgy van összelopva. Képzeltetni, hogy mik lehetnek még, akik belejárnak.

A sorjában épült házak azzal árulják el nagy bizodalmutukat, hogy valamennyinek a kerítése és kapuja hegyes szegekkel van kiverve. Egyébiránt, nem kell őket félteni, mind valamennyiben zálogra adó lakik, más néven «orgazda».

Ebben az utcában már van valami kezdetleges nyoma a gyalogjárónak. Nem egészen tökéletes, de kezdetnek elég. Téglából van, és olyanformán támadhatott, hogy az utca szegletén valaki házat akart építeni, téglát hordatott már; hanem aztán megbánta, és felhagyott vele, inkább otthagytott téglát, meszet, homokot, s eltagadta, hogy az övé a fundus. S aztán éjjel minden azon menő elvett kettőt-hármat a téglahalmazból, s azt egy-egy lépésnyi távolban maga elé rakta a sárba, s így aztán megalakult végig a trottoir, célszerű hézagokkal.

Hanem ennek a boulevard-nak nagy hamar vége szakad; egy hatalmas nagy posvány elállja az útját. Abba már nem lehet belemenni a mi egylovas szekerünkkel; mert odaragad. Le kell szállni: itt kezdődik a Suttogó utca.

Az utolsó olajlámpás ott pislog a szegleten, egy lámpásra feltűzve; túl rajta mélységes sötétség, minek a magas horizontján egy-egy visító, tűzszemű gőzmozdony sikamlik egyszer-egyszer végig.

— Ez a mi utcánk. Suttogá a védencem, amint lesegítettem a kocsitulésből.

Itt a salétrombűz uralkodik.

— Az ott az apám gyára, szolt egy nemigen magas vaskéményre mutatva, amiből fehér füst szállt volna fel, ha a szél le nem verte volna.

Most aztán szükség volt a nagy botra.

A végigdöcögő szekeret minden oldalról csaholva kísérték

a szemétdombokon a ügyelgő kóbor, csikasz ebek, azokat el kellett verni a testemről, s azontúl is vigyázni ugyan magamra, hogy amint egy-egy kapu előtt elhaladtunk, az udvarból orozva meg ne rohanjon egy éhségben dühös kuvasz, amit, ha a kapu alatt visszaszalajtottam: azon volt, hogy a kerítésen keresztül ugorják a nyakam közé.

Aztán pedig itt a lába alá kell vigyázni az embernek. Mert nincs ilyen utca több a világon sehol. Minden háznál van valamiféle gyár, ami különbnél-különbféle disznósággal foglalkozik. Annak az udvarából mindegyiknek jön ki az utca közepére, minden szemérmes takarózás nélkül, egy széles és mély árok, ami a gyárból a mindenféle moslékot levezeti. Azokat aztán felveszi egy közös csatorna — s abban aztán ott is maradnak.

Ezért nem lehet ide szekérrel bejönni.

Azokon az egész utcát keresztülszelő árkokon aztán egy-egy szál gerenda vezet át, amiről ha le talál lépni az ember, nyakig esik bele valamibe, ami akármi, csak nem parfüm.

Alig haladtunk egypár árkon keresztül (az árkokat nevezem stációknak), amint egyszerre veszett lárma támad a kocsmá felől; amiből annyit lehetett kivenni, hogy valakit a fényes vendéglő kebeléből a dicstelen sárba kidobtak, és míg a kocsmajtót be nem csukták, valami kintornahang visítózott az éjszakába. — A kellemetlenül érintett egyéniség pedig elkezdett káromkodni és szitkozódni. Káromkodott magyarul és szitkozódott németül. Együtt szép az. Amellett a kocsmajtót kezdte döngetni valami tégladarabbal. Akkor aztán kijött a kocsmáros, s ahogy a pufogásából kivehettem, a bikacsökkel jó sort vert a rendőri kihágást elkövetőnek a nyaka közé anélkül, hogy a büntető kódex életbe léptetését bevárta volna. A kifizetett honfitárs azután ordított, mintha a haza volna veszedelemben, s azért, hogy a szenteket és a Szűz Máriát emlegette, azon megnyugtató elővéleményt költé maga iránt, hogy nem zsidó, hanem igazhitű keresztyén.

— Jaj, kérem, siessünk — rebegé rémületen az én kis védencem —, hogy utol ne érjen bennünket.

Sietni pedig lehetetlen volt, mert válogatni kellett az utat, hogy az ember egy-egy követ találjon, ami a sárból kiáll.

— Ne féljen kisasszony — biztatóm. — Nem jön az ebbe az utcába.

— De ide jön. Ide tart az, én tudom.

— Aztán nem lát meg az bennünket a sötétben.

— Dehogynem lát. Olyan az, mint a bagoly; mindig éjjel jár, nappal sohasem jön az elő. Messziről észrevesz bennünket, s akkor utánunk rohan, s belénk köt.

— No, az neki lesz rossz: mert akkor ezzel a bottal olyat nyújtok rajta végig, amelyet még nem kapott a Suttogó utcában.

— Az Istenért, dehogy teszi azt! Hisz ez a bátyám! Ismerem a hangjáról meg a nótáiról.

A jajgatás és káromkodás elvégeztével ugyanis az irányadó egyéniség elkezdte dalolni azokat a szép gassenhauereket, amikben a német költészet úgy excellál; különösen szép az, amiben poloskák jönnek elő.

— Tehát önnek bátyja is van? — kérdezém védencemet, aki előttem sietett, oly biztosan, mintha sötétben is ismerné itt a járást. — Vajon miféle mesterséget űzhet, hogy csak éjszaka van mellette ébren?

— Nem. Ne gondolja ön. Nem tolvaj. Csak azért nem jöhet ki nappal, mert szökött katona. Valamit elköltött, azért szökött meg.

Respektábilis atyafiság! Egy bátya, aki szökött katona.

— Tehát csak bújában iszik? — kérdezém. — Különben jó fiú. No, majd beszélek a honvédelmi miniszterrel meg a katonai főparancsnokkal, s szükség esetén a hadügyminiszterrel is, ha Bécsbe felmegyek a delegációval, s kieszközölöm, hogy nézzék el a vétséget, s mentsek fel a büntetés alól. Majd talán egy kis alkalmazást is találunk a számára.

— Azt, azt! Az Isten megáldja érte! — sóhajtja a leány, s úgy látszott, hogy elkezdett már hozzám bízni.

Az érdemes bátya pedig, akinek nincsen egyéb hibája, mint hogy szökött katona, aki valamit elköltött, s azért bújában iszik, nappal aluszik, s ha fölbred, verekedik, — amidőn a Suttogó utca bejáratánál meglátta azt a szekeret, mely bennünket idáig hozott, természetesen hogy belékötött a kocsisba. Eleinte csak összefeleseltek, utoljára a kocsis az ustornyéllal a nyaka közé húzogatótt, akkor az elkezdte a kocsist tégladarabokkal hajigálni, arra a kocsis kapta magát, elhajtatótt, otthagytott engem a magam sorsára: a kedves bátya pedig futott utána, torkaszakadtából kiabálva: «Fogjátok el! Tartjátok fel!» — Legalább ezt elvitte a nyakunkról — egy időre.

Végre egy helyen egy kút elé értünk, mely a legzseniálisabban az utca közepére volt helyezve el, s onnan vezetett be egy deszkavályú egy rozzant palánkú udvarra, hogy az arra menőnek a kutat körül kellett kerülni, ha nem akart a vályún keresztül mátszni. Itt az én védencem megfogta a kezemet, s azt mondta, hogy mármost csak bízzam rá magamat, majd ő elvezet ebben a tömkelegben, ami köverkezik. Mert sohase hallották itt híret Fővárosi Közmunka-tanácsnak. Minden ember azt épít, és oda épít, amit, és ahová tetszik; ami üres tér, az mindenkéi; ha a szomszéd elejbe épít a szomszédja ajtajának egy putrit, akkor az meg van fogva; ellenben, ha nem tetszik a szomszédnak, hogy a másik a szomszéd útjában áll, rést tör a kerítésen, s bejáratot csinál magának az udvaron keresztül. Ilyenformán kellett az én nitroglicerines compagnonom házához is eljutni egy harmadik szomszéd udvarán keresztül. Jó szerencse, hogy ez nem tartott kutyákat, mert zsidó. Tudva azt, hogy közrendű héber polgártárs kutyát meg madarat nem szokott tartani, inkább kisgyereket szerez magának, annak a tartása sem kerül többbe.

Innen aztán egy fakilincsre járó ajtón át egy kertfélébe jutottunk, amiben legtöbb volt a fosztott tollszár és csonthalmaz;

egy szögletben még a sátorok ünnepéről ottmaradtak a száraz lombok négy karóra rakva, ahhoz voltak kötve különféle kötelek, amiken válogatott rongyos mindenféle lebegett, amit fehérneműnek híttak fiatal korában.

Az erre következő palánkon keresztül már látható volt a gyár kéménye, sőt érezhető is annál a földre szálló füstnél fogva, aminek olyan émelygős, langyos, sós-édes illata van.

Ennek a palánknak ajtaja is volt, de az be volt zárva. Belül pedig egy irtóztató nagy dühös szelindek ugatott ránk, s szaggatta fogaival a kapu alját; ugrált fel a kerítésre, de az nagyon magas volt neki.

— Maradjon ön itt, kérem — szólt erre a védencem —, míg én valahol bejutok, s aztán a kutyát megkötöm, s az ajtót kinyitom.

A kedves teremtés talált a palánkon egy olyan helyet, ahonnan egy deszka kijárt. Úgy látszik, szándékosan csinált rés volt, a bennlakók kényelmére: hogy ne kelljen kapukulcsot hordani magukkal. Azon keresztül jutva, láttam, hogy bement a házba: bizonyosan a kapukulcsért; s én egyedül maradtam a neheztesét folyton nyilvánító kutyával. Volt a zsebemben (azaz a kocsmáros kabátjában) egy knakkvurst; azt elővettem, s behajigáltam neki a kapu alatt, hogy ne csináljon olyan nagy lármát.

— No, gondolám magamban, amint itt egyedül maradtam ebben a putribabilonban, ha most engem az én védencem itt felejt, ellenben a „szomszéd” rajtakap, hogy a kutyát iparkodom megvesztegetni: összeröfenti a népséget; azt sem tudom, merről jöttem ide: elcsípnek, bekísérnek Thaisz Elekhez, s holnap ott lesz a zsornálban, hogy X. képviselő «auf frischer That ertappt», amint éppen a fehérneműeket akarta a kötélről ellopni!

Aggodalmaim nemsokára megszűntek: a sötét házban egy ablakot láttam megvilágosodni az emeleten (a ház emeletes volt), azután egy ajtó nyílt meg az udvar felé, s onnan is viláosság támadt elő. Védencemet láttam kilépni, egy hosszú,

csontból alkotott hölgy kíséretében, akinek, a szokatlan látogatási órához képest nem egészen elfogadáshoz illő volt a toalettje. Ennek a kezében volt egy sodronnyal bevont lámpás.

Amíg a csontváz hölgy a nagy szelindeket odacsalogatta magához, hogy a láncához hozzákösse, azalatt az én ismeretlen nőm kinyitotta előttem az ajtót, s bevezetett az udvarra.

Tarjagos hordók, kádak tátongtak mindenütt szerteséjjel, némelyikben gyanús folyadék, lúg vagy micsoda.

— No, csakhogy hozott már haza valahára a kisasszony egy urat magával! Csinos legényke!

Ezzel a szóval köszönte fel az élő csontváz; végigvilágítva rajtam a kocsilámpással.

A leány bosszúsan ütött a szájára.

— Fogd be a szádat! Ez az úr az atyámat keresi üzleti ügyekben.

A paleontológiai hölgynek nem nagy fáradság kellett hozzá, hogy vigyorogjon.

— Tudjuk azt már! Így szokták azt. Én is voltam egyszer fiatal: nekem is volt szeretőm.

(Teringettét! Ez akkor lehetett, amikor a halál még garçon volt.)

— No, csak tessék felsétálni a kisasszony szobájába! — monda, hozzám fordulva, s megtapogatva a karomat. — Ez a legalkalmasabb óra. Én kinnmaradok a konyhában, s ha azalatt megjön az ifjúr, majd kitudszkolom. Az öreget aztán majd szépen meglepjük, ha fölébred.

Ezalatt beteretl a házba, aminek a falai ragyogtak a lámpásnál a nyiroktól. Egy rozzant, csikorgó lépcső vezetett fel az emeletre, amelynek az első lakosztálya volt egy konyha: abból lehetett felmenni a padlásra. A konyhát nagyon kevés edény díszíté; ellenben ott volt felállítva a csont hölgy toalett-asztala, egy tükörrel, amiről az amalgama már mind levált, s annak a fiókjából kilógó chignonnal. A tűzhely mellett volt az a szétnyitható pad, ami feltárt alakjában nyoszolyát helyettesít.

Mínt hogy éppen most keltek fel belőle, tehát az utóbbit képviselte éppen.

— No, csak tessék besétálni a kisasszony szobájába! — unszolt a derék hölgy, az öklét a hátamba fúrva: majd szólok, ha az öreg fölébred. — S azzal meggyújtott egy gyertyát, s aztán betette utánunk az ajtót.

Széttekintettem a kis szobában. A lehető legnagyobb egyszerűség uralkodott benne. Se szőnyeg, se tükör. Egy tiszta fehérrel behúzott ágy, egyetlen kicsi vánkoskával. Afölött volt egy kis, fekete rámába foglalt kép, fátyollal letakarva. (Azt szerettem volna tudni, hogy kinek a képe lehet.)

Azután volt egy ócska díván, meg egypár szék az asztal körül; azon az asztalon volt egy pohár, tele valami kékeszöld folyadékkal, — aztán meg egy — borotva.

Mikor egyedül maradtam a leánnyal a kis szobában, az egy olyan sajtós tekintetet vetett először rám, azután meg az asztalon levő tárgyra, amiből mindent megértettem. Ez a leány előbb válogatott a halál nemeiben, mielőtt elhatározta volna magát, hogy a Dunába ugrik. Mit keres egy leány asztalán a borotva? — Most is válogat?

— Ön el van fáradva — szóltam hozzá —, meg is fázott. Pihenjen le. Én odakinn a konyhában fogom megvárni, míg az atyja fölébred. Jó alvást.

Azzal magára hagytam, s kimentem a konyhába.

Ott pedig sötét volt, mert az a néember magával vitte a lámpást.

Mégis rátaláltam valahogy az ülőkére. Már megint paddá volt visszaboszorkányozva. Arra leültem, s elkezdtem rajta gondolkozni, hogy mi lesz ennek a vége. Mint valami modern novellaíró, aki maga is szeretné, ha megmondaná neki valaki, hogy hol lyukad ki az ő megkezdett históriája?

A leány hálószobájának az ajtaja éppen szemben volt velem. Annak a felső részén végig volt hasadva a deszka, s keresztülszűrődött rajta a világosság.

Én bizony nem kértem engedelmet a lelkiismeretemtől, hogy odalopózzam, és beleskelődjem a szobába. Íme meggyóonom — s felold a bűnöm alól a pap — vagy a papné.

A leány még mindig ott állt az asztal előtt, s merően bámult arra a két veszedelmes tárgyra. Nehányszor végigtörülte homlokát, mintha zilált hajtincseket simítana el onnan; amik pedig nem voltak ott. Majd meg mind a két kezével eltakarta az arcát. Azután undorodva összerázkódott. A kezeit összekulcsolta görcsösen. Végre fölkapta azt a poharat az asztalról, az ablakhoz ment vele, azt felnyitotta, s kiöntötte a sötétbe a pohár tartalmát. Az valami jóféle méreg lehetett. Azután a borotvát vette fel a kezébe, felnyitotta, megnézegette a pengéjét, olyan furcsán mosolygott hozzá, talán megtetszett neki, hogy a fényes acéllemez tükre milyen fintorképet mutat neki vissza. Beszélgetni látszott hozzá. Alkudoztak egymással. A borotva tagadta, mintha ő olyan híres nőcsábító volna. Nem kér többet, csak egy csókot. Csak egyszer fáj az, többször nem. Ha jó nem volna, nem kívánnák. A leány nem adta meg magát. Fejével tagadólag intett, s azután becsukta a borotvát, megbiztatva, hogy no majd máskor, s végre eldugta az ágya fenekére.

Akkor aztán keresztbe tette a két kezét a mellén, s egy nagyot sóhajtva, felemelte az arcát. Ha én most festeni tudnék!

Most egy heves mozdulattal lekapta a fátyolt az ágya fölötti képről, ami addig be volt takarva, talán, hogy ne lássa, ami itt történik. Én is ismerem azt a szép, fiatal „Urat”; sokszor láttam: rendesen töviskoszorú van a homloka körül. Az előtt térdre borult a leány, s úgy maradt, arcát ágytakarójába temetve mozdulatlanul.

Én pedig visszamentem a lócára, s a fejemet a kezembe véve, gondolkoztam tovább, hogy hol végzem én ezt el.

Kinn a konyhaajtó előtt lassú csoszogást hallottam: bizonyosan a halál felesége közelített. Csendesen viseltem magamat a sötétben.

Csakugyan ő jött be. A lámpást kívül hagyta a folyosón, s aztán lehúzta a papucsait a lábáról, hogy ne csoszogjon velük, úgy lopózott az ajtóhoz, aztán beleskelődött a hasadékra. Nagyon gyötörhette a kíváncsiság. Hagytam egy ideig bajlódni, s aztán megszólítottam a sötétben.

— Egyedül van.

Erre odafordult felém.

— Nini! Hát az úr hol van itt?

— Ülök a padon.

— Minek ül ott?

— Várom, hogy megvirradjon.

— Ezt odabenn is megvárhatná.

Bosszantott a jó asszony.

— Ugyan kérem, hogy lehet az, hogy kegyed olyan sovány maradt?

Erre a surcoupe-ra nem volt készen.

— Hogy én ilyen sovány maradtam?

— Mikor a többiek rendszeren mind olyan kövérek.

— Micsoda, az úr engem talán *olyan* asszonynak néz?

— Csak olyannak hallom.

— Rosszul teszi. Én becsületes asszony vagyok. Gazdaasszonya vagyok az úrnak húsz esztendő óta. Nincs nekem gondom senki szép leányára. Hanem ezt a miénket sajnálom nagyon szegénykét; szeretném, ha elvinné innen valaki.

— Már akár becsülettel, akár anélkül?

A sovány hölgy behozta a lámpást, s letette az asztalra. Úgy tett, mintha nem hallotta volna a kérdést.

Azután leült mellém a padra.

— Éppen tizennyolc esztendeje, hogy ebben a mi környékünkben híre futamodott annak, hogy egy menyasszonyt esketni visznek a vőlegényével; fehér koszorú volt a fején; úgy szaladt utánuk minden ember ennek a csodájára.

— Hát azóta nem házasodnak?

— De igen. Haném csak úgy, koszorú nélkül.

— Szép kis fertály lehet ez a maguké.

— S a Suttogó utca annak a feneke.

— Ez volt a válasz ugyebár arra, amit kérdeztem?

— Ez ám. Ugyan kinek jutna eszébe a Suttogó utcába jönni háztűznézőbe? Násznagyokat küldeni ide? Messze van ide a templom. Kinek mutogatná itt valaki a fejkötőjét? Még letépnék a kontyárol. — No, de menjen az úr, ne magyaráztassa magának, mintha nem is tudná levágni odáig, ameddig megsült. Hát hol halászta el ezt a leányt?

— Biz én, kincsem, kicsiny híja, hogy a Dunából nem halásztam ki. A Lánchídon fogtam el, mikor le akart ugrani a korlátról.

— Ott van ni! Mindig mondom az atyjának, hogy ne bomoljon vele; mert egyszer ez lesz a vége. Ó lelke! Ezen a mi vidékünkön nemcsak az esküvő ritkaság, de még a temetés is. A mieinket többnyire a Rókusból hordják ki. Azért szeretném, ha valami derék ember elvinné innen ezt a jámbor, szép leányt. Olyan kár volna a halaknak! Pedig elébb-utóbb oda jut, mert furcsa teremtés ez. Nem való ide a Suttogó utcába. De hiszen nem is itt laktunk mink mindig. — Mert lássa az úr, ennek az apja egy nagyon tudós ember, csakhogy nincsen neki helyes esze. Ez mindent kitalál, ami csak lehetetlen. Olyan fáklyákat készít, amik a víz alatt is égnek. Tud olyan mesterséget, amivel a legerősebb várat egy óra alatt el lehet pusztítani. Azt mondja, hogy ha idegen kormányznak árulná el a titkait, hát milliókat adnának neki érte; mert azokkal csak úgy söpri el az egyik ellenség a másikat; de nem akar hazája ellen dolgozni. Inkább meghal éhen. — Aztán az a legkülönösebb benne, hogy reggel is más, meg este is más. Reggel, mikor felkel a nagy katzenjammerrel, mindjárt nekem áll veszekedni. Mikor aztán velem kivívakodta magát, akkor megy a leányával zsörtölődni. Szidja, hogy mégis itthon van a nyakán. Mért nem megy szeretőt fogni? Valami gazdag szeretőt, aki eltartaná! Valami nagy urat,

honatyát, aki a magas kormányznál berekommendálná az apja találmányait. Addig szidja, míg csak el nem megy a leány dologra. Egy varrónénál dolgozik szegény. Kap havonként nyolc forintot. S késő estig ott kell neki ülni. Este aztán már retteg, mikor haza kell kerülni: csak úgy bujkál a háznál, mert az apja már akkor várja a kancsukával. Már akkor részeg az öreg, s egészen más ember, mint délelőtt volt. Akkor meg azért üldözi a leányát, hogy merre járt. Bizonyosan szeretőt keresni járt. Iszonyú nagyra van a becsületével; s úgy prédikál a jó erkölcsről, mint egy barát. Rendesen meg is veri a szegény leányt. Az meg csak sír, nem tesz egyebet. Csodálom, hogy eddig kiállta.

A néember a szemét törülgeté a kötényével.

A csontváznak hát szíve is van.

Aztán megint elvigyorodott.

— Lássá az úr. Azért örültem meg, mikor az urat megláttam, hogy majd mikor reggel megint idetoporzékol a gazda, hát azt mondhatom neki, hogy ne lármázzon, meg van már, amit keresett, s legalább azután délelőtt nem veri meg szegény Ágnest.

Ekkor tudtam meg, hogy Ágnesnek hívják.

Nem állhattam meg, hogy megjegyzést ne tegyek rá.

— De hát ön miért nem védelmezi a szegény teremtest? Ön izmos, erős asszonyságnak látszik.

— Az is vagyok én, lelkem, megbirkóznám én két olyan emberrel is, mint őkegyelme, de bolond ember ám az nagyon. Ha megfogom a kezét, s nem engedem, hogy kedve szerint kiverelkedje magát rajtunk, hát azzal fenyegetőzik, hogy lemegy a gyárba, s valamennyünket levegőbe vettet.

— Hogyan?

— Hát nitroglicerinnel, amit itt gyártanak.

— Mi az a nitroglicerin?

— Mi az a nitroglicerin? Hogy még azt sem tudja az úr. Talán bizony disznókereskedő méltóztatik lenni? Hát az az a

szer, amivel a bányákban, meg az alagutakban a kősziklákat repesztik. Egy akkora töltény belőle, mint az ujjam, elég arra, hogy ezt a házat szétdőntse, s rendesen van belőle valami hús mázsa ideleenn alattunk. Most kivált nagyon sok van, mert igen lement az ára, s az öreg esküszik, hogy inkább felrobbantja az egészszet, mint hogy ilyen olcsón adja. Attól pedig a holdvilágig repülünk. — Kitelik az az öregtől akár reggel, akár este. Mert este, ha ivott, eszébe jut a becsülete, s akkor dühös; reggel meg, ha józan, eszébe jutnak az adósságai, s akkor kétségbeesett. Repülünk mi elébb-utóbb.

Kedves kaland! Mondhatom. Egy dinamittöltény-gyár fölött. Ezen a néven már ismerem a portékát. De jót választottam ki stiller companionságra!

— Azért szeretném, ha elvinné innen valaki az Ágness! — mondá végül az asszonyosság.

Ezt mondva, eloltá a lámpásban a petróleummécset a nő. Az ablakon bederengett a hajnalvilágosság. Már amilyen hajnalfény Pesten van, a Suttogó utcában: egyharmada köd, egyharmada bűz.

A hajnalfény azt eredményezte, hogy az úrfi hazakerült. Neki nem kellett kapunyitás, ő a kerítésen szokott bemászni egész becsülettel, elébb a hűgának az ablaka alatt eldanolt egyet azokból a fertelmes gassenhauerekből, amiknek nem tudok jobb nevet adni, mint „a költészet múzsájának a kolerája”, azután felfelé esdegélt valahogy a lépcsőn, s egyszer csak nagy kaparás után bedűlt az ajtón.

Gyönyörű példány volt. Ahol nem rongyos, ott sáros. Összegegyűrt kalapja mellett egy piszkos csinált virág; ruháin alig volt már gomb; nyakravalójának a csombókja hátul lógott ki a nyakából. Duzzadt, vörhenyes képe az egyik fele ütlegfoltokkal tarkállott, amik különböző dátumúak voltak, piros, kék és barnazöld színek szerint osztályozva, — az egyik füle vérzett. Valamikor fiatal korában szép fiú lehetett. Most olyan huszonkét esztendő-s-forma aggastyánnak látszott, a jobb kezében

volt egy nedves szivarcsutak, amelyiknek hol az egyik végét dugdosta, hol a másikat a szájába, abban a hitben, hogy a másik ég. A bal kezében volt egy főkötő.

A szikár asszonyosság sietett őt elfogadni mindjárt a konyhaajtóban.

— No, csak fel a padlásra, minden ceremónia nélkül.

A részeg fickó megbicsakolta magát.

— Nem megyek, frau Rézi, ott megesznek a svábok.

— No, csak eredj fel. Ott az ágyad.

— Jaj: ne fogdja a nyakamat, frau Rézi, mert kiabálok.

— Kiabálj, kiabálj! Majd kijön az apád, s akkor olcsó lesz a spanyol nád.

— Dehogyan jön, dehogyan jön: részeg az, mint a tők.

— No, hát hol akarsz lefeküdni?

— Ott a szobában. Ahol a leány van.

— Nincs itt semmi leány, te bolond.

— No, no, no, frau Rézi, hehehe. Dehogyan nincs.

— Szamár te! Az a húgod.

— Hoztam neki egy főkötőt.

— Bizonyosan valami hozzád illő dámának a fejről tépted le.

— Az mindegy. Jó lesz neki. Még nincs neki.

— Eredj a pokolba.

— Mindegy az.

S hogy mennyire mindegy, azzal bizonyította be, hogy pofon csókolta a csontasszonyoságot; amiért aztán kapott attól egy jól megérdemelt nyaklevest, s egy még jobban megérdemelt címet.

Jónak láttam interveniálni, előlépve a tűzhely mellől.

— Hallja csak, fiatal igyatomi polgár (Új szó: ajánlom az I. osztály figyelmébe.):

— Nini, hát „egy” már van itt! — csuklá az ifjú úr visszahőkölve.

— Itt van egy forint, nemzetem reménye, fogja, s menjen

vissza a kocsmába; s keresse fel, akit abból a főköltőből elvesztett.

Ennek nagyobb hatása volt rá minden szónoklatnál. Visszavette a határozati javaslatát, s beleegyezett az én módosítványomba.

— Ha kettőt ad az úr, estig ott maradok.

Ne fukarkodjunk, mikor a felnőttek neveléséről van szó — mondám magamban —, s megdupláztam az eredeti javaslatot.

Ezzel aztán teljesen meg volt elégedve, s elkezdett mindenféle szép instrukciókat adni nekem, amik nem találhatók professzor Wolff „Der Umgang mit den Weibern” illemtanában, míg frau Rézi ki nem taszigálta az ajtón, akkor aztán valahogy lepotyogott a lépcsőn, folyvást danolva, s nem harapta el a nyelvét.

No, ezzel kedves dolog lesz sógorságba keveredni.

Mégis föllármázta az öreg az eltávozásával, odalenn a földszinten valami rekedt lárma volt hallható, amiből nem lehetett semmi szöveget kivenni.

— Fölkelt az úr? — mondám.

— Még csak kezdi. Most még csak az első verset káromkodja. A fiát szidja az ablakon keresztül. Azután következik majd, hogy a Kozákba vesz bele. Azután elkezdi a csizmájának a megteremtőjét szidni, amiért nem megy fel a jobb lábára való fele a bal lábára. Akkor kijön a nagy kutyát beszidni az ólba. Akkor átkiabál a szomszédra, aki az éjjel megint ide eresztette át a pálinkamoslékját. Azután feljön hozzám veszekedni. Utoljára marad az Ágnes. Akkor van nálunk „jó reggel”.

Mondhatom, hogy a tisztelt házatya pontosan megtartotta azt a programot. Fél hat volt, mikor az első „Kruzifix sakkermenttel” beharangozott odalenn, s hét órára került elő a felső traktusba, áldását osztogatni a hívekre, azalatt csak köhögésszakította félbe nála a káromkodást, egyszer-egyszer a torkán akadva.

Jött már fel a lépcsőn. Rézi asszony a tűzhely mellé állt, mintha tüzet készülné rakni.

— Tudja az úr. Ha még nem raktam tüzet, akkor azért vesz belém, hogy mégsem készítem az ő reggelijét; ha pedig már ég a tűz, akkor meg az a baja, hogy mit vesztegetem a drága kőszenet.

— Hogy a hetvenhétágú mennykő csapja be azt az ajtót! — hangzék az ajtónyitás közben. Mindig letörik a körmöm a kilincsen.

Berúgta azt szépen.

Sohasem csalódtam még így a képzeletemben. Azt hittem a kegyetlen dörgő hang után, hogy valami herculesi alakkal fogok találkozni, s hát aztán előttem állt egy kis, ötödfél láb magas gnóm: elül-hátul púpos, két hosszú keze a térden alul nyúlkált, s a lábai közül az egyik befelé görbe volt, úgyhogy minden lépésnél úgy tett az egész alak, mintha fel akarna dűlni. Hanem hatalmas nagy feje volt, s bozontos haja, ami úgy állt szerteszéjjel, mintha minden egyes szála irtóznék a másikkal való érintkezéstől. Arcán a pedáns önhittség regnált, vegyítve a mámorra következő undorral.

Mikor meglátta, hogy egy idegen is van a konyhában, a szájába akadt a szó. Nyak nélküli fejét azon a púpos törzsön olyan furcsán tudta elfordítani. Éppen olyan volt, mint Mezőtúron csinálnak olyan kancsókat, amiknek a fődele egy medvefő, aztán ha azt a főt féloldalt teszik vissza a kancsóra. Frau Rézire nézett, s hosszú kezével az Ágnes szobaajtására mutatott.

Siettem az asszonyságot megelőzni, míg valami bolondságot nem mond.

— Jó reggelt uram! Azért jöttem ilyen korán, mert a Közlönyből olvastam, hogy ezt a nitrogliceringyárat ma akarják árverezni. Meg akartam a dolgot előzni. Mivelhogy énnekem éppen ily gyárta van szükségem, magam azonban nem értek hozzá, ellenben az ön szaktudósága e téren országosan elismert, köztudomású tény; annál fogva kísérletet óhajtanék tenni, hogy

nem lehetne-e az ön üzleti balance-ának államháztartását olyanformán egyensúlyba hozni, hogy ezen közhasznú gyár továbbra is kielégíthesse az országnak nitroglicerin iránti igényeit.

Ez, valljuk meg, hogy szép szónoklat volt. Pedig le sem volt nálam írva. — De a házatya nem találta annak.

— De van-e az úrnak pénze? Ez volt az előzetes kérdés, mely a házszabályok 166-ik §-a szerint, mielőtt az érdemleges kérdés föltétetnék, eldöntendő volt.

Elővettem zsebemből az egész csomagot, mely még az „Első Hazai” szalagjával volt átkötve, e szépen hangzó felirattal: „100 darab 10 frtos — 1000 frt o. é.”

Ez nem volt beszéd, de szép volt.

— Akkor gyerünk be ide a leányom szobájába.

— De a kisasszony talán még alszik.

— No iszen, majd felköltöm én!

— Nem lehetne más szobába menni?

— Ne papoljon az úr már no. Odale a magam szobájába nem vihetem, mert az disznóól, ami tiszta szobám van, azt meg lepecsételték a bírói foglaláskor. Nohát, már-most tudja. Tessék!

Tudtam, hogy a leány felöltözve feküdt le, nem fogom őt nagyon zavarni.

Mikor benyitottunk a szobájába, már az ablaknál ült (ez volt neki a tükör), s a gyönyörű szép fekete haját fonta be.

A púpos ráförmedt kegyetlenül.

— Hát te felöltözve fészülködöl? Össze akarod piszkolni a zsíros hajaddal a tiszta ruhádat? Vesd le mindjárt.

A leány hozzákészült, hogy szót fogadjon.

Az öreg széket tett nekem az asztalhoz, az ablakkal szemközt. Én azért is a másik székre ültem, hátat fordítva a ruháját levető leánynak.

— Mit fészülködöl az ablakban? — rivallt most újból rá az öreg. Az kell, hogy az egész világ meglásson?

(Egész világ!)

Az egész világ állt három verébből a száraz szederfán.

— A leányával akar az úr veszekedni, vagy üzletéről akar beszélni? — kiáltottam aztán én még hangosabban. Nohát, akkor üljön le; aztán vegyük ki a jegyzőkönyveinket a zsebünk-ből, s kezdjünk el kalkulálni.

— De hát hogy is híják az urat?

(A' biz Isten, ezt magam sem tudom még. Az igazi nevemet meg nem mondhatom: mert arról rám ismernek, s megtudják, hogy semmiféle vegyítésben nem használom a glicerint. Valami közönséges nevet nem választhatok; mert lehet, hogy más ember is viseli, s az megharagszik érte. Ragadt meg egy furcsa név az emlékezetemben még patvarista korombul.)

— Az én nevem Koribanya Ignác.

— Ah! Jól ismerem ezt a nevet, Nyerges-Újfaluról, ugye? Sokszor rendelt meg nálam az úr dinamit töltényeket a márvány kőbányájához.

(— Ejnye, de jól eltaláltam! Már csakugyan elvettem hát egy eleven embernek a nevét! Szerettem volna már visszaadni.)

— Hát hogyan akar az úr most rajtam segíteni? Megrendel? Előlegez? Vagy kölcsönád?

— Egyiket sem. Mint „csendestárs” akarok belépni az úrnak az üzletébe, egyezer forint erejéig.

— Az nem lehet. Már van egy „csendestárs”.

— No, hát leszünk ketten.

— Az nem lehet. A Kozák nem tűr meg maga mellett másik csendestársat.

— Hát akkor kifizetjük a Kozáknak a maga letett részét, s mehet másfele.

— Kozáknak nincs itt befizetett semmiféle pénze, ő a munkavezető. Az pedig olyan ritka madár, akit nem lehet minden bokorban fogni. Mit gondol az úr? Aki egy nitrogliceringyár vezetésére elszánja magát! Éjjel-nappal józannak lenni! Úgy érteni a dolgot punktumosan, hogy minutára összetaláljon a munka. Mert ha csak egy grádustryi meleget elhibáz, ha egy centigrammot eltéveszt a keverékben, ha csak egy kész patront

kiejt a kezéből, hát akkor nemcsak ez a ház, hanem a „Veres rózsza” kocsmának is minden téglája oda megy vissza, ahonnan idelepták. Ide nagyon, nagyon idevaló ember kell, aki helyt álljon.

— Tehát Kozák úr éppen ilyen derék ember. No, annak igen örülök. Rajta leszek, hogy megnyerjem bizodalját, s elfogadjon második csendestársnak.

— Hallja az úr! Az nehezen fog menni. A Kozák nem tűr maga mellett embert, kivált fiatal: még segédet sem. Inkább maga dolgozik kettő helyett.

Azzal közelebb hajolt hozzám, s odadörmögött a fülembe: „Szerelmes a leányba”.

Fennhangon folytatá:

— Aztán olyan bolond ember az, hogy már egyszer öt esztendőre volt elítélve, le is ülte, amért a hűtelet meg annak az elcsábítóját revolverrel összelövdözte. Azért is marad itt meg, mert másutt sehhol sem fogadnák be.

(Egy új kellemes részlet. Egy dühödt imádó, aki revolverrel jár a vetélytársa nyomába, s már egyszer emberölésért öt esztendőre volt elítélve.)

— Azonban hát ne töltsük hiába az időt. Ha nem akar az úr Kozákja egy másik csendestársat tűrni, akkor egyszerűsítsük a dolgot. Én veszek az úrtól ezer forint ára nitroglicerint, s az úr nyugtatványozza az árát. Aztán majd elviszem, mikor szükségem lesz rá.

— Hm. Előbb meg kell gondolni ezt a dolgot.

— De ne sokat gondolkozzék ezen az úr, hanem szaladjon ezzel a pénzzel a prókátorhoz fizetni; amíg ki nem jön a licitáció. Mert az ám a legnagyobb betegség, amiből az embert a doctor juris gyógyítgatja: s nem is az a legdrágább folyadék, amit a patikában adnak, a doctor medicinae recipéjére, hanem a másik doctornak a tintája: hát csak iparkodjék abból kigázolni, míg bele nem fullad.

A púpos a fejét vakarta.

— Ad vocem „tinta”. A kalamárisomat becsukták a tiszta szobába, mikor mindent összeírtak: az ajtó le van pecsételve, nem tudok az úrnak nyugtát adni.

— Hát nem lehet a szomszédból valahonnan egy kis tintát kérni?

— Nem ád énnekem ebben a környékben senki még csak egy csepp tintát sem.

— Annyira haragusznak az úrra?

— Nem azért, mintha haragudnának: ámbár haragudhatnak is, ha akarnak, mert én bizony nemigen nyájaskodom senkivel; — hanem inkább félnek tőlem. Hiszen végigvándoroltam én már az egész várost, a gyárammal; először a Ferencvárosban kezdtem: ottan addig áskálódtak a szomszédok ellenem, amíg a tanács kitiltott; akkor odább mentem a Józsefvárosba: ott megint rám röffent valamennyi milimári, hogy szétrobbantom őket; kisajátítottak; majd meg letelepedtem a Terézvárosban: itt is addig tologattak, míg utoljára ideszorultam a Suttogó utcába, ahol aztán csupa olyan ember lakik, aki nem szereti az igazságát a városházán keresni. Ezek aztán csak úgy magányúton törekesznek a gyárammal együtt maguk közül megszök-tetni: nem kapok én itt tintát, ha magának nincs.

Elkezdtem a kocsmáros kabátjának a zsebében kotorászni. Az ilyen kocsmárosnak mindig szokott a zsebében írószerszám lenni. Csakugyan találtam egy üvegcsét. Piros tinta volt biz az: valószínűleg fuchsin. (Nem iszom nála több vörös bort.)

— No, ez jó lesz. Tollat majd húzunk ki a tollseprűből, s megfaragjuk. Papirost szakítok ki a tárcámból. No, hát írja az úr. Nyugta ezer forintról.

— Előbb beszéljünk a Kozákkal.

— No, hát hívassa fel az úr a Kozákat.

— Nem jön az ide fel.

— Miért nem jön fel?

— Ejnye már, no. Hiszen mondtam. Szerelmes a leányba, s aztán haragszik rá.

— Azért haragszik, mert szerelmes? Fel tudom fogni csekély eszemmel. No, hát menjünk mi le a Kozákhoz.

— Nem bánom, menjünk: de nem felelek róla.

Az emeletbe vezető rozszant lépcsőkön csak lejutottunk ép-kézláb, de a szuterénhez vezető lépcsőknél már nagyon jó volt a púposnak előlmenni, hogy ha a nyirkos lépcsőn el kell esnünk, ne ő essék az én nyakamba, hanem én az övébe.

Egy kis szűk kamra, aminek az ablaka egyharmadrészben a földszínen fölül emelkedett, volt a Kozák úr tanyája, akit látogatni jöttünk. Egy szalmazék meg egy hárságy volt benne; az ágy alja volt a könyvtár.

Az említett férfiú mintegy harmincöt éves lehetett; a fakó bőr megfeszült az arccsontjain, bajusza, szakála olyan volt, mint a jégverte vetés, amire feliben sem vállalkozik kaszás; ellenben savószínű haja hosszan volt leeresztve a vállaira. Mélyen beülő szemeknek fenyegető tüzét csillapítja a szemüveg. Egész tekintete ünnepélyes, komor, visszataszító volt.

A púpos bemutatott neki a fölvelt nevemen.

Erre a tisztelt úr odalépett hozzám, s ráhágott a lábamra.

Mármost én aztán nem tudtam, hogy azért történik-e ez, mivelhogy abban a szűk szobában, ha három pár láb közül az egyik lépni akar, okvetlenül a másik két pár közül egyre rá kell lépni, vagy pedig, hogy ez az a bizonyos jeladás, amiről a nihilisták egymásra ismernek? Azt már tudtam egy újságíró barátomtól, hogy a nihilisták nem titkos kézszorítással (mint a szabadkőművesek), hanem titkos lábra lépéssel üdvözlik egymást. Aki nem adja vissza az üdvözlést, vagy azt mondja utána, hogy „pardon!”, az nem a szövetséghez való.

A gyáros mondta a csendestársnak, hogy én dinamitot akarok vásárolni — en gros.

A csendestárs megszólalt olyan hangon, mintha a talpa alul beszélne.

— Miféle minőségben? Mint töltényt? Bickford-gyutaccsal? Egyszerűt? Összetettet? Azt csak tudnom kell nekem.

Nem akartam elárulni, hogy nem értek hozzá.

— Mindenféle fajtából vegyest: ami csak itt kapható!

Azok a sötét szemek úgy villogtak felém a szemüvegen keresztül.

— Jöjjenek velem.

Azzal előrement, keresztül-kasul vezetve egy rettenetes, büztámasztó kádak és retortákkal teljes pincebolton, egy vasajtóval lezárt raktárig. Üveggel fedett lámpa volt a kezében, amit senkinek sem adott oda. A pokol tornácában jártunk.

A kész árú ládákba volt csomagolva, s mindegyik ládára felírva lángveres betűkkel, hogy hány dinamittöltény van benne.

Kozák úr felnyitogatta a ládák tetejét, amik különböző nagyságú töltényeket tartalmaztak, s kérdezte tőlem, hogy melyik tetszik.

Én úgy tettem, mint aki ért hozzá. Mind valamennyit kicsinytettem. Nagyobbakat szeretnék látni.

Végre a legfelső szegletből húzott egyet elő.

— No, úgy hiszem, ezek elég nagyok lesznek — mondám olyan bölcs képpel, mintha csak a cukoradó-törvényjavaslat-hoz szólnék.

— Elhiszem azt. Egymillió nyolcszázezerszeres ellenállási erőre vannak számítva.

— Úgy hiszem, hogy ez elég lesz nekem.

— Tehát ez tetszik? — kérde tőlem gyanúsán, s amíg a ládát nyitogatta, a bal karján feltúrta a kék blúz ujját, s ott láttam a bőrére tetovírozva a nihilista jelvényt: egy veres zérust, alatta két keresztbe tett törrel.

Ez csakugyan jeladás!

Csakhogyan én azt nem tudom visszaadni; mert ilyen jelvény nekem nincs a karomra tetovírozva, hogy én is előállhassak vele.

— Igenis, ez kell.

Arra Kozák úr fejébe húzta a sipkája ernyőjét, s rideg, durva hangon mondá:

— Ez pedig nem eladó!

— Miért nem?

— Mert már ennek gazdája van; aki el fog érte jönni.

A púpos vitatkozni akart vele; de arra Kozák úr nekilódult a lámpással, s kiment az ajtón; ha sötétben nem akartunk maradni, utána kellett nekünk is mennünk. Ránk sem ügyelt többet, visszament az odújába, hanyatt vágta magát a hárságyra; felvette a székről az oda letett brochure-t, s elkezdett olvasni; míg a púpos dühösen szidta és kapacitálta. Én otthagytam őket, s felmentem a lépcsőn. Végezzék el egymás között.

Nemsokára a gyáros is utánam jött, egészen rekedtté veszekedve magát a csendestárrsal.

— No, lássa az úr! Ilyen bolond ez! Hiába mondom neki, hogy mindjárt itt lesz a licitáció, s akkor aztán dobra ütik minden készletünket, csak azt feleli rá, hogy annak, aki e nagy tőltényeket bírni akarja, az utolsó pillanatban meg kell jelennie.

— Fanatikus egy ember ez!

Szép egyetértés van ennél a háznál. — Itt minden ember fél egymástól, a szegény leány valamennyitől, s az egész háztól félt az egész városrészt.

S ez nekem nagyon tetszik.

— Hanem hát mármost, uram, negyed nyolcra. Ha ön nem siet, másfél óra múlva itt lesz a végrehajtó, s elkótyavetyélik magát Kozák urat is, ha nem akar a helyéből mozdulni. Annál fogva én azt tanácslom önnek, hogy fogadja el tőlem a kínált összeget mint előleget, s azután majd ledinamitozzuk apródonkint a tartozást; nem kell az nekem egyszerre.

— Gyerünk fel a szobába: itt ne beszéljünk, minden szomszéd füle itt van.

„Szoba” annyit tett, hogy Ágnes szobája.

A leány készen volt már a hajával, a gazdasszony meg a reggelivel. A cikóriás kávé valami átlátszó tejjel ott párolgott az egyetlen asztalon, természetesen abrosz nélkül, ellenben két fülehagyott findzsában. Egy tegnapi zsemlye volt hozzá megaprítva szeletekre.

Kértem az öregot, hogy lászon hozzá, míg el nem hűl. A krapula utáni mogorva kedélyre nagyon jótékonyan hat a forró kávéféle. A leány is hozzáült: nem mondja, hogy ma már kávézott egyszer. Tőlem is megkérdezték, hogy hát én iszom-e, de én azt feleltem, hogy csak paprikás szalonátt szoktam reggelizni.

Aközben egészen ráértünk az üzletünkről beszélni.

Nem volt olyan könnyű azt az ezer forintot nyélbe sütni.

Az öreg abban gyanakodott, hogy hátha szép cím alatt ki akarom őt a pokoltüzes gyárából firuncváncigolni ezzel a pénz-ráeröltetéssel. Szerelmes volt a gyárába: valóságos pyromaniacus volt.

— Hát nem bánom; én odaadom önnek ezt az összeget — kölcsön; — váltóra. Váltó mindig van nálam.

De az az öregnél is volt.

Most meg azon gyanakodott, hogy hátha uzsorás vagyok. Mert hej, furfangos nép az! Mikor megtudja, hogy valakit egzekválni akarnak, odamegy hozzá: „Azt hallom, önnek pénzre van szüksége? Én adok kölcsön. Csak ötös kamatra.” — „Ide vele!” Mikor aztán a pénzeszámlálásra kerül a sor, akkor sül ki, hogy *hónaponkint* volt értve az *ötös kamat*. Három hónap múlva aztán ő jön egzekválni.

Tehát legelőször is azt kérdezte tőlem a púpos:

— De milyen kamatra?

— Megmondom őszintén, hogy *igen nagy* kamatra adom. Azt kívánom kamat fejében, hogy amíg az úr e váltót be nem váltja: addig a leányát se egy rossz szóval, sem pedig tettegeskedéssel érinteni nem fogja.

Ágnes erre felugrott az asztaltól. Tűzláng lett az arca.

Az öreg azonban nem engedte elfutni. Odahúzta magához.

Most értette már egészen a dolgot! Hiszen nem uzsorás ez a vendég úr. — Hanem sokkal rosszabb. Egészen az *ő ideálja* ez az úr.

Odavonta a keblére a leányát, s megcsókolta a homlokát gyöngéden.

— Mátul fogva áldásom reád!

A leány reszketett.

Vettem észre a púpos szándékát: hogy oda akarja ültetni a leányát arra a székre, amelyiken én ülök.—Én hát fölkeltem róla.

— No, hát áll az alku? — kérdezém.

— Áll! E naptól fogva szentség lesz ezen szoba.

Derék férfiú!

— De nehogy feledésbe menjen az a szép ígélet, hát tegyük frásba.

Kaptam egy darab krétát (a kocsmáros zsebében szokott az lenni: nem is volt dupla) azzal fölírtam a szobaajtóra kívül is, belül is:

„Ezen szoba szentély mindenkire nézve!”

A púpos ezalatt megírta a váltót a piros tintával.

Abból tudtam meg, hogy „Templomtornyai Haggeusnak” híják. Jó családból való lehet.

Amint aztán a pénzt és a váltót kicseréltük, megveregette a leánynak az orcáját.

— No, most én elmegyek dolgaimat rendezni. Te pedig ma nem mégy a varróba. Sohasem mégy oda többet. Nem engedlek többé idegeneknél dolgozni. Megélsz mint az én leányom, magadhoz illő módon. Amíg én odaleszek, itthon maradsz, és a mi drága, jó barátunkat illendően elmulattatod. Engemet aztán itt, a kisajtón eresztesz ki, hogy a Kozák ne lásson meg, hogy magamba megyek ki. Kérem az urat is, kedves jó barátom, hogyha máskor meglátogat bennünket, ezt a kisajtót használja. Innen egyenesen az utcára lehet lejutni. Senki se veszi észre. Holnapra csináltatok hozzá egy extra kulcsot.

A derék jó ember maga vitt oda a kis szobából nyíló kamrácskába, ahonnan egy kisajtó nyílt az utcára, ahonnan nem nagy ugrással lehetett jutni egy káposztáskertbe, s onnan ki az utcára: némi kis kapaszkodással ugyanezen az úton vissza.

Ez hát egészen rendben van. Jobb embert kívánni sem lehet, mint Haggeus úr — délelőtt.

Mikor visszaléptem a leány szobájába, a szegény ott állt sápadtan az asztal mellett, s nagy búsan nézett arra a kis kosárkájára, amiben mindenféle kötő-varrószerszámai álltak. Azzal szokott karonfogva sétálni a varróig máskor.

Nem várta, hogy én szólítsam meg. Nagy bátorság volt benne.

— Tudja ön, hogy mi jót tett ön most velem?

Nem tudtam kitalálni.

— Azt, hogy most már az atyám mindazt a bántalmat, amit eddig *reggelre* és *estére* szokott felosztani, ezentúl megduplázva adja ki *egyszerre* este.

— Ne féljen semmit. Gondoskodom én arról, hogy ez az én feliratom itt az ajtón este sötétben is respektálva legyen. Hanem elébb kérek öntől valamit.

Csak a fejét rázta. Nem hitte, hogy olyasmit kérhetek tőle — az előzmények után —, amit okvetlenül meg ne kelljen tagadni.

— Adjon nekem most egy kötőtűt.

No, azt ugyan soha ki nem találta volna.

Ezt nem tagadhatta meg, kihúzott egy kötőtűt a kosarából, s kíváncsian várta, hogy ugyan mit kezdek vele.

Én pedig azt kezdtem vele, hogy a kabátom ujját feltűrttem a karomról, s aztán a veres tintába mártott kötőtűvel apró pontokat raktam fel a bőrömre, amikből egy zérus meg két összetett tőr került elő.

Mikor a leány észrevette, hogy mi sül ki ebből, ijedten ugrott oda hozzám, s megkapta a kezemet.

— Mit akar ön? Tudja ön, hogy mit cselekszik ön most?

— Tudom.

— Az Isten szerelmére! Hisz ön akkor el van veszve!

— Sokszor elvesztem én már, úgy látszik, rossz pénz vagyok, mindig megkerültem.

Nem feleselt velem többet: bátor gyerek volt ez. Kapta a zsebkendőjét, s letörülte a karomról az abrakadabrárt. Még nedves volt.

Nevettem én azt. Azért ott maradt a tetovírozás.

— Nem megy ez le, — ne féltse; — a jóféle fuchsint szappannal se lehet lemosni a bőrről. Ne is féltsen engem semmitől. Én hetedik gyerek vagyok. — Megyek vissza Kozák úrral beszélni. — Ön pedig csak menjen a maga varróintézetébe. Legjobb önnek ott. Aztán este ne féljen hazajönni. Nem fogja önt bántani se az apja, — se *más valaki*.

Milyen öröme volt szegénynek, hogy azt a kis kosárkát megint a karjára ölthette!

Milyen boldogság az némely leánynak, mikor a kézimunkájához visszazabadulhat. Nem értjük azt mi, férfiak.

Kezemet nyújtottam neki, s ő azt megszorította.

De mármost tegyünk ide megint három pontot, mintha három dinamitbomba volna.

Én is azon kezdtem Kozák úrnál, hogy ráléptem a lábára.

Már akkor munkában volt, fűtötte a katlant. Mint igaz demokrata, nem szégyellte a legalacsonyabb munkát sem.

Visszahágt a lábamat.

Erre én felgyűrtem a kabátot és a máncsetlit a karomról, s odafitítottam a jelvényt.

Ezt meglátva, keresztbe húzta ujját a száján, ami nem tudom, hogy ismét nem valami nihilista jeladás volt-e? Minden gesztikulációja ennek az embernek valami olyan különös volt, amilyet közönséges emberek sohasem használnak.

— Tehát itt az idő? — kérdezé tőlem, hosszú haját a füle mögé igazítva.

— Itt van. — Mit mondhattam volna neki egyebet?

— Akkor átadom a Phlegeton cseppjeit. E szóknál a jobb keze mutatóujjával a bal tenyerébe bökött. Nekem pedig ki kellett találnom, hogy a pokolbeli tűzfolyamnak a cseppjei nem lehetnek egyebek, mint a kérdéses dinamittöltények.

— Nagyon jó lesz. Az ára?

— Semmi. — Közöttünk minden köztulajdon. Ami az enyim, az a tied, ami a tied, az az enyim. Most én adok a szent célra, majd mikor kell a szent célnak, akkor rákerül a sor arra, ami a tied.

(No, ha az a szent cél megkaphatja azt, ami az enyém: az összes adósságaimat, attól leszek igazán nihillé.)

— Hanem egy gyenge skrupulusom van, mondtam, — nincsenek ezek a holmik hatáságilag összeírva és lefoglalva?

— Hát ismerünk mink hatáságot, lefoglalást? Amit itt nem találnak, arra megesküszünk, hogy nem volt itt. Nekünk semmi közünk se Péter apostolhoz, se Pilátushoz. A mi megváltónk Barabbás, akit a nép szabadon bocsáttatott, míg a másikat keresztre feszítetté.

— Jól van, kifordított apostol barátom. Tehát a Phlegeton cseppjeit elvitethetem, ha akarom.

— Nem, hogyha akarod; hanem ha kötelességed.

— Ezzel a *bányában* nagyszerű robbantásokat fogok elkövetni.

E szóra megölelt, megcsókolt.

— Igen. A „bányában”. Abban a bányában, ahol a nép véres verítékéből ássák az aranyat; abban a bányában, ahol a nép könnyeiből vágják a sót, abban a bányában, ahol a nép láncaihoz való vasat teremtik elő . . .

— Én a nyerges-újfalusi márványkő-bányát értettem.

— Ej! testvér! — szólt galléromat megfogva. — Minek e bizalmatlanság? Engem az álnévvel tévútra nem vezethetsz. Tudom én az igazi nevedet jól. Láttalak elégszer abban a „bányában”. Mikor ti odalenn dolgoztatok, mikor fúrtátok azokat az aknákat a nép szívébe, sokszor ott voltam a karzaton, azt

is tudom, mely helyen ülsz: a jobb oldalon. Helyes. Így még jobban takar az álarc. Semmi bizodalمام azokhoz a mindent kifecsegő szélbalokhoz. Aki a mi hívünk, az hallgat és tesz. A te neved (megmondta hogy hínak).

Restelltem a dolgot. Ezt szerettem volna titokban tartani.

— Értelek egészen. Monda ő. Ez előtt a vén bolond előtt titokban kell maradnod. Ez délelőtt a pénzt szereti, délután a bort, este meg a becsületet. Délelőtt kész volna elárulni a szent ügyet pénzért, délután borért, este becsületért. Előle titkolózni kell. Hanem a leánya mindent tudhat.

— Tud is. Neki megmondtam az igazi nevemet és állásomat.

— Tehát már ismeritek egymást?

Azt hittem, most mindjárt tört ránt elő, s keresztülront rajtam. Ellenkezőleg: megölelt, s az orrát az orromhoz értette.

— Így már nagyon jól van. Akkor megnyertük, ami még hiányzott. Mert vigyázva kell minden lépést tennünk. Köröskörül vagyunk fogva a rendőrség kémeivel. Minden mozdulatunkat titkos rendőrügynökök kísérik figyelemmel.

(Ahán! Ezért nincs hát arra mifelénk semmi rendőr, mert mind a Suttogó utcában van összpontosítva!)

— Ha mi ezt az egész láda robbantó szert innen egyenesen a te lakásodra szállítanók; egyszerre megtudnának mindent. Ezt úgy kell áthordani egyes darabonként. S az ismét egyenlő baj volna, ha akár te járnál ide gyakrabban, akár én látogatnék el hozzád. A kémek mindjárt rosszat gondolnának. Hanem a leány mindennap elvihet a kötőkosárkájában egyet-kettőt hozzád, s abból senki sem fog semmi rossz gondolatra jönni. Te fiatal vagy és gazdag, a leány szép és szegény. Senki sem gyanakodhatik rá.

A bámulat meglátszhatott az arcomon: mert a talált testvérem hozzáfogott a kommentáláshoz.

— Nos hát micsoda? Azt fogják róla hinni, hogy nem becsületes leány. De hát micsoda képtelenség az az egész becsületről való ábrándozás? Hát az nem olyan önzés, mint a birtokvágy?

Egoizmus és kizárólagosság. Magánybecsületet nem szabad senkinek tartani; csak közös becsület lehet.

In genere el kellett fogadnom a tézist, de mégis gyöngeskrupulusomat fejeztem ki az iránt, hogy in specie az emberiség szebbik nemének miként fog hasznára válni az a kollektív becsület?

— Az csak fogalomzavar. Társadalmi előítélet, amit meg kell törni. Ehhez nekünk semmi közünk. Ki nevezi a rózsafát becsületlennek azért, hogy a rózsáit leszakítják? A közügyet szolgálni kell mindenkinek: testével, lelkével. Ki-ki azt hozza áldozatul, ami legkedvesebbje, egyik az eszét, másik az erejét, harmadik a vagyonát, negyedik a szépségét. Ezt én sokszor magyaráztam annak a leánynak, de nem találtam nála fogékonyságot annak megértésére. Ha neked jobban sikerült, annak örvendek.

— A patvart! Pedig föltenné rólad az ember, hogy szerelmes vagy abba a leányba.

— Hát mi különbséget tesz az? Ami az enyim, az a tied is, s ami a tied, az az enyim is. Amíg nem a tied, addig az enyim sem, s mihelyt a tied, akkor az enyim is.

Ez aztán a filozófia! Csak ezt kell elfogadni, mindjárt vége van minden párbajnak.

— Tehát számúzve van közöttünk minden féltékenység?

— Értsük meg egymást. „Közöttünk!” Ez az alapige. Csak közöttünk. Ha nem volnánk „hívek”, az, aki e kincs után kinyújtja a kezét, parázsba kapna. Nekünk van törünk! A becsületes urak legyenek becsületesek! Aki a mienkhez nyúl, meghal. Hanem kettőnk között nincs semmi indulat. Mi testvérek vagyunk. Annálfogva „ő” mindennap elvihet hozzád egypárt ezekből.

— S mi feladatom lesz nekem ezzel?

— Hát amit már elmondta magad: a bányát nagyszerű robbantásokkal megmozdítani.

— Értjük alatta a képviselőházat a Sándor utcában.

— Igenis azt. Tudod jól.

— Felvettetni egyszerűen a levegőbe?

— Mikor legjobban tele van. Tudod te azt.

— Tudom hát. Csak egy nehézség van a dologban. Annak a szóórlő malomnak nincs pincéje.

— Ismerem a körülményt. Szándékosan építették úgy, hogy ne legyen pincéje. Már akkor, mikor a fundamentumát lerakták, tudták előre, hogy ebben a házban fogják a hazaárulás és a népelpusztítás műveit végrehajtani, s nem csináltak alá pinceboltot, hogy egy új Guy Fawkes fel ne vettethesse egy napon az egész pokolszanhedrint. — De azért nagyon csalatkoznak, ha azt hiszik, hogy sorsukat kijátszották. — Tudni fogod jól, hogy a teremben, a miniszteri padok előtt van három szelelőlyuk. Azokat öntöttvasrács fűdi. Ezeknek a csillag alakú lyukain keresztül le lehet eregetni ezen történeteket. Egy képviselő, aki az ülés előtt bejárhat a terembe, mikor még senki sincs ott, ezt könnyen megteheti. Naponkint egynehányat. S mikor aztán valamennyi a helyén lesz, akkor bevárni a legkedvezőbb alkalmat, s mikor mind együtt vannak, egy nagy név szerinti szavazás alkalmával . . .

— De megengedj! Talán mégis meggondolandó lenne; akkor a szélsőbali honfitársakat is a levegőbe repítjük.

— Hát repülni fognak! Mi közünk van nekünk az országgyűlési szélbalhoz? Nincs azok között egyetlenegy hívünk sem. Ők itt nem másforma ellenzék, mint Franciaországban az imperialisták. A kormánypártiaknak van okuk, hogy béke- és nyugalomszeretőik legyenek; azért azokat csak hidegvérrel ítéljük halálra; de a szélbaliak, akik éppen olyan fanatikus ellenségei a mindent felforgatás nagy művének, valóságos passzióval végeztetnek ki általunk. Nékik is van egy nagy emberük, akit imádnak: nekünk pedig nem kell nagy ember, akinek a neve a többieké közül kihangzik! Nálunk a semmi a minden! Azért a levegőbe velük!

— És aztán, aki ezt végrehajtja, az maga is repüljön együtt?

Az én emberem a két mutatóujját egymásba akasztá.

— Éppen nem úgy lesz. Gondoskodva leend mindenről. Mi a híveinket nem áldozzuk föl szükségtelenül. Hallgasd meg további utasításaimat.

— Hallgatom.

— Mikor a tűzakna megtöltése végre lesz hajtrva, akkor az utolsó Bickford-gyutacshoz egy hosszú, vékony rézsodronyt erősítesz meg. Ezen sodrony észrevétlenül elhúzható a termet fedő szőnyeg alatt az elnöki székiig. — Az elnöki széken van egy villanygépezet. Arról húzódik le egy sodrony az elnöki széki és az előadói széki szegletében. Ez adja meg a folyosók csengettyűin a beidézö jelt. Szoktak a képviselők, a név szerinti szavazás előtt ez emelvény lépcsőin üldögélni. Te tehát kiválasztod az alkalmat, amidön legtöbbben lesznek együtt. A nagy büdzsé-vita után. Vagy a boszniai adminisztráció kérdésénél. Mikor aztán az elnök kimondja, hogy név szerinti szavazás lesz, akkor öt percre az ülés felfüggesztetik. Te ez idő alatt a Bickford-gyutacshoz vezetö sodrony végét rácsavarod az elnöki villanycsengettyű-gép vezetö sodronyához. Akkor aztán sietsz ki a házból, bérkocsidba vágod magadat, s vágatsz, ahogy a ló vihet ki a városból: mert amint az elnök az öt perc leteltével megnyomja a villanygép piztonját, az már akkor a másvilágon megjelenésre fog csengetni, (ámbar ugyan nincs másvilág) és ami ott körülbelül palota van, az mind halomra dől mint Babilon és Ninive. S ha éppen akkor a múzeumban is ülést tartanak a főrendek, akkor egy csapással két legyet!

— Egészen megértettem

— Tehát aszerint fogsz cselekedni. Ezt parancsolja a Kozmosz. Mert minket csak csúfolnak nihilistáknak; mi magunkat kozmizistáknak nevezük. Minden tag egy „atom” a nagy Kozmoszban.

Tehát készen légy, hogy naponkint reggel hét órakor meg fog nálad jelenni a közvetítő.

(Tudniillik: Ágnes.)

Bizonyos voltam felőle, hogy azt Ágnes nem fogja megtenni, ha valamennyi demiurgus parancsolgatja is az atomokat egy új kozmoszi alakításhoz.

— Nem tartom azonban fölöslegesnek megjegyezni, édes atomtestvér — mondtam én —, hogy ha ez a goromba púpos atom megtudja azt, hogy az ő leánya közvetíteni jár, az azt mindenekelőtt is agyoncsapja.

— Tudom. Az öreg délelőtt a pénz bolondja, délután a becsületé. Lesz gondoskodva róla. Ezentúl a leányát nem fogja bántalmazhatni, az én mellem fogja őt védeni. Most már ő a mi közös hitbizományunk. Én őt tereád bízom, te viszont énreám. Egy rossz szó miatt sem szabad neki többé szenvedni. Én itt leszek.

Hát hiszen csak azt akartam elérni.

De már ide ismét tegyünk három csillagot: mintha a képviselőház három szelelőlyuka volna.

Most már tökéletesen értettem, hogy jöhet egy szegény leány arra az elhatározásra, hogy a Lánchíd közepéről a Dunába ugorjék?

Hanem azt nem értettem, hogy mint fogom én ezt megakadályozhatni?

Hisz a hermelinnek az a szokása, hogy inkább meg hagyja ölni magát, mint hogy nekimenjen a sárnak. S ez körös-körül van véve sárral. Egyedüli kijárás a Lánchíd.

Aztán minek avatkozom én ebbe bele?

Azért küldtek engem ide a választóim, hogy regényt csináljak?

S aztán csak tudnám, hogy mi lesz a következő fejezet ebben a regényben?

A bonyolulat már megvolna. — Egy tönkrejutott apa, aki a leányát este azért üldözi, aminek az ellenkezőjeért gyötörte

reggel. Délelőtt gyáva rabszolgakereskedő, délután büszke hidalgó. Egy korhely bátya, akinek nappal nem lehet kijönni az utcára, — egy nihilista imádó, aki compagnont keres egy szerelmi vállalathoz, melyhez a saját kapitálisa nem elégséges; — egy dinamitgyár, aztán meg egy képviselőház, amit innen fel akarnak robbantani; — aztán egy leány, akinek a lelke — hermelin, aki mind attól, amit lát, hall és sejt, retteg és kétségbeesik. — S aztán egy véletlenül közbejött védelmező, aki maga is tréfának szokta venni az életet, s akinek van már otthon egy felesége, meg három kis porontya, azonkívül sokkal több hitelezője, mint amennyi egy regényben szükséges.

Vajon mi lesz ennek a vége?

Aztán pedig még egy főszemélyt ki is felejtettem az expozícióból.

Ez a főszemély — az ipam uram.

Igen derék, okos és becsületes ember. Nincs az emberi szívben oly erény, amivel ő ne ékeskednék, s nincs a földön oly tudomány, amiben ő járatos ne volna.

De három dolog nem megy sehogy sem a fejébe, amik pedig a legközönségesebben elfogadott tények közé tartoznak. Az egyik az, hogy mint lehet valakinek többet költeni, mint amennyi a jövedelme? A másik, hogy mint lehet az embernek más nővel szóba állani, mint akivel a pap összeeskette? A harmadik, hogy mint lehet az embernek olyan dologba belekapni, amihez nem ért?

„Ezen három” oknál fogva sehogy sem tud kibékülni azzal a faktummal, hogy miért vagyok én itt Budapesten országos képviselő?

Mikor a szállásomon becsöngettem, hazatérve, az inasom azzal a hírrel lepett meg, hogy a „tekintetes úr” megérkezett.

(Más tekintetes úr nincs már a világon, csak az „apósok”. Mi „vők”, már mind nagyságosok vagyunk. De ő nem engedi magát másként címeztetni. Rám is orrolt a nagyságos címért. „Mi jogcímed van neked magadat nagyságotatni?” kérdé szá-

mon véve. „Hát legelőször is *tiszteletbeli zsidó* vagyok”. — Elég volt neki, nem kérte elő a többit.)

Tehát megérkezett az ipam, s jó gazda lévén, nem a vendéglőbe, hanem az én szállásomra hajtatott egyenesen. Föl is kelt már régen, kávé is hozatott magának, s csak énrám vár.

Jó ízlésű ember lévén, nem kérdezgette tőlem, hogy honnan jövök ilyen *korán*, nehogy valami olyan magyarázatra kényszerítsen, hogy most végződött a konferencia az 5-ik §. fölött. (Minden törvényjavaslatnak az 5. §-a az, amit az ellenzék legjobban meg szokott támadni, ez köztudomású dolog.) Hanem egyenesen a tárgyra tért, ahogy mi, „státusszónokok” szoktuk mondani: „in medias res”.

Azért jött, hogy hazavigyen.

Olyan meggyőző érveléssel gyakorolta előadói tisztét, hogy én nagyon megnehezítve éreztem ellenében álláspontom megvédelmzését.

„Édes fiam uram! Önnek a napidíjai két hónap óta le vannak foglalva a hitelezői által, ha még a harmadik hónap is hozzájárul, akkor önnek a ház határozata szerint, *kényszerülve* kell beadnia a mandátumáról való lemondását. Ha pedig ezt megelőzve, *önkényt* lemond, ezt indokolhatja igen plausibilis argumentumokkal. A gazdasága személyes felügyeletet igényel. Nyolc hónapig itt ülni, Budapesten, annyi a falusi gazdára nézve, mint tönkremenni odahaza. *Oculus domini saginat boves*. A gazda szeme hizlalja a tulkot. Aki nem olyan nagy úr, hogy jószágigazgatót tarthat, az maga kénytelen a cselédei után látni. Asszony ezt a munkát meg nem bírja, annyival kevésbé, mert szegénynek a gyermeknevelés is egészen az ő gondja. A képviselőség csak pesti újságírónak és prókátornak való, aki anélkül is itt lebzsel, vagy nagy földesúrnak, akinek az sport, vagy olyan nagy államférfiúnak, aki miniszter és államtitkár akar lenni, vagy olyan ügyefogyott embernek, akinek az is élet-hivatás, hogy naponkint öt forint huszonöt krajcárért segítsen telepipázni az országház folyosóját, de semmi esetre sem olyan

embernek, mint Ön. — Azt hiszem, hogy meg is eléghette ön már a dicsőséget. Mindennap leszidatni magát az ellenzék által, csúfoltatni mameluknak, hazaárulónak, a nép vérét szívó piócának, lefestetni magát az élclapokban majom, kutya, elefánt, sárkánykígyó, vaddisznó, rabló, tolvaj, koldus, ökör, szamár, ló, teve, zsiráf, rinocerosz, papagáj, drótostót, cigány, részeg ember, hóhérlegény, kis kölyök, vénasszony, három grácia alakjában, azt hiszem, hogy elég volt eddig mulatságnak. Hiszen még azt sem szereti a föld, hogy hat esztendeig folyvást búzát vessenek bele, hát még hat esztendeig konkolyt? Megunhatta biz azt már fiam uram. Én azonban korántsem akarom valami kompromittáló lépésre kényszeríteni. Én tudom, hogy mi az ildom, a lojalitás. Nem kívánom, hogy most rövid időn, elhirtelenkedve mondjon le a képviselőségről, ez hazafiatlanság is volna. Itt most szükség van minden szavazatra. Maradjon ön itt, amíg a büdzsévita meg az appropriatio kérdés bevégeztetik, s csak akkor tegye le a mandátumát, mikor már nélkülözhetőnek látja magát. Azt is jó előre bejelentse a pártjának, hogy utódjáról kellő időben gondoskodhassék az. Addig az ideig, majd én respiriumot szerzek a hitelezőinél, hogy a lefoglalást megszüntessék, s azután majd kielégítem mind valamennyit, hogy semmi kellemetlen reminiscencia itt Ön után ne maradjon” . . .

Catilina nem érezhette magát jobban megszorítva Cicero által, mint én az ipam által. Ellenészrevételeim csupán személyes kérdésekre vonatkoztak. El kellett fogadnom a törvényjavaslatát en bloc. A részletes tárgyalás alatt aztán meg kellett ígérnem, hogy új váltónak többet alá nem írom a nevemet, tíz krajcárnál magasabb pénzben nem tarokkozom, s a húsvéti szünidőt odahaza töltöm. Otthon aztán majd megalkuszunk. A szolgabíró felküldi a kerület helyettem képviselőnek, mert nagyon hanyag, semmit se dolgozik, másképpen nem tudnak tőle megszabadulni, engem pedig megválasztanak helyette szolgabírónak.

Annak a derék, jó asszonynak a nevét elő sem hozta a meggyőző érvelés alatt, akiért én valósággal az életemet odaadnám, s akinek még csak sejtelve sincs arról, hogy az ő férje itt Budapesten — regényt csinál.

Minden pontját a kapitulációnak el kellett fogadnom. Mindent megígérttem, s aztán szavamat adtam rá, hogy megtartom.

Akkor aztán elkérte a hitelezőim lajstromát, s azt mondta, hogy az ügyvédjéhez siet vele, a dolgot rendbe hozni; mármost csak menjek nyugodt lélekkel az országházba.

Az első becsengtetés hangjára eszembe jutott, amit az a dinamitos atyafi mondott. Odamentem megvizsgálni a kérdéses villanykészüléket. Nem úgy van az, ahogy azt a tisztelt barátom kikémlelte. Az elnöki szék villanygépezetéhez sehonnan sem lehet hozzáférni. Az a két sodrony, ami a szónoki pulpitus szegletében a padlat alá bevonul, a gyorsírodába szolgál. A gyorsírófőnök ezzel ad jelt az alattvalóinak, ha azok a rájuk következő sorban óranegyedre meg nem jelennek. De ez az eset hat hétben egyszer ha előfordul. Ettől tehát semmi pokolgép el nem sül a név szerinti szavazás alatt.

A szeleöllyukakon azonban mégiscsak kíváncsi voltam lekémlelni, hogy nem tette-e már meg valami más bolond azt a tréfát, amit az én barátom rám bízott; de nem volt ott semmi.

Mikor aztán megesezt az általánosságban való névszerinti megszavazás, következett az az amabilis confusio, amikor minden képviselő elhagyja a maga helyét, összeállnak anekdotázni, vasutakat terveznek, miniszttereket nyeggetnek információkkal; a jegyző pedig az általános Bábel-zaj közepett olvassa a részletes tárgyalás alatt levő paragrafusokat egyenkint ilyenformán:

„5-ik §. (fennhangon) *mindazon eseteknél pedig, amelyekben,* (aztán halk hangon) Piff, paff, puff, — s a többi. Filozófia, filharmónia, filantrópia, filomela, filoxéra, — hová tetted a penicilusom? — *továbbá pedig...* telegraph, typograph,

lithograph, photograph, hectograph — este hat órákor konferencia! el ne maradjatok! — *hasonlatosképpen* ... alfa, betta, gamma, delta, ipszilon, omega ... (megint fennhangon) *elrendeltesséki!*"

Elnök kérdezi: „Elfogadja-e a tisztelt ház az 5-ik szakaszt?”
Hogyne fogadná el, mikor annyi jó van benne!

Engem azonban kihívat a házból az apósom, mert már egy óra, s ilyenkor tisztességes ember ebédelni megy.

Utcunque mindent rendbe hozott már. A délután arra való, hogy a prókátoroknál eligazítsuk együtt a váltók dolgát.

Ezért aztán hálából este együtt megyek vele a Népszínházba. A Nemzetibe nem szeret járni. Olyan nagy nála a hűség, hogy amióta az ő régi kedvenc művészei letűntek a színpadról, az ifjakat meg sem akarja nézni. Ezek az öregek azt hiszik, hogy csak az a jó, amit ők láttak.

A Népszínházban legalább kárpótlást kapott: igen erkölcsös darabot adtak: a „Pipacsot”. Nem állta ki végig az öreg.

„A feleségem meg találja kérdeni, hogy mit adtak, s nem merem neki elmondani a tartalmát.”

Aztán elvittem vacsorálni az Orpheumba. Eleinte győzte a mulatságot azzal, hogy az előadó művésznőknek hátat fordított, de annyit megvallott nekem, hogy „igazán mondom, a két orcám jobban meg van sülvé az orcapirulástól, mint ez a beefsteak!”, s mikor eljöttünk, arra kért, hogy meg ne mondjam otthon az anyósomnak, hogy itt jártunk, mert sohasem ereszti Pestre.

Az apósom kedvéért én is korán lefeküdtem, s aztán az egész éjjel nem tudtam aludni attól a gondolattól, hogy hátha mégis megteszi az a leány, hogy holnap reggel csak beállít hozzám a tele kosár dinamittölténnyel, mikor az apósom is itt van. A dinamittöltényre még csak ráfoghatom, hogy az a szakbizottság küldeménye: de a leányról hogy világosítsam fel, hogy az az országgyűlési iroda személyzetéhez tartozik?

Egész éjjel mind erről álmodtam.

Szerencsémre az öregnek az a jó szokása, hogy már reggel öt órakor felkel, s ha Budapesten van, el nem mulasztja a Rudas fürdőbe elmenni: az az ő kedvenc tepidariuma.

Amint nagy lábhegyen, hogy fel ne költsön (csikorgó csizmákban) végigment a szobámon, ahol én háltam, alig húzta ki a lábát, magam is felugrottam az ágyból, felöltöztem, s egy bérkocsiba vágva magamat, elhajtattam a „Veres Rózsa” hotelig, hogy a Suttogó utcában hírt adhassak a közbejött elháríthatatlan akadály felől. Ezúttal pedig át sem öltözhettem kocsmárosnak. Azt hiszem, nem is nagy szükség van már arra.

De bizony mégis későn érkeztem; pedig még nagyon korán reggel volt; a mindenféle gyárak csatornáiból akkor eresztették ki a friss moslékot, az ott párolgott végig az utcán, mint valami izlandi geyzer. Átmászva a szomszédon, zörgettem a kapun, míg kinyitották.

A kapuban élém jött a csont alkotmányú hölgy; nagyon szívesen is fogadott. Felvitt magához a konyhába, s leültetett a padra; nagyon derült kedélyben látszott lenni.

— Senki sincs már idehaza —, mondá. Amiről meg is győződhettem, tárva-nyitva lévén minden szobaajtó; — most már a tiszta szobáé is, s az a bizonyos kellemetes porillat, ami söprés után támad, hirdetvén, hogy a tisztelt hölgyet éppen a buzgó takarításból zavartam elő. „Mind elmentek korán reggel még, ki erre, ki arra.”

— Nem tettelegeskedett az öreg a leányával tegnap este? — kérdezém hevenyén a dologra térve. „Aztán azért csak folytassa a takarítást, asszonyosság, miattam ne feszélyezze magát, láttam én már hercegasszonyokat is, partvissal a kezükben.”

— Tette volna, ha lehetett volna — felelé a szikárság istenasszonya, ismét kezébe véve a porcsináló eszközt. „Mert hát az öreg nem szokott ám délután arra emlékezni, amit délelőtt ígért. — Ilyen őnála a bevett rend. Délután három órakor elmegy a Veres Rózsába, s ott nyolc óráig búra issza magát; akkor hazajön, amint meglátja az Ágneszt a varróból visszajönni. Ott

kell szegény leánynak a kocsmá ablaka alatt elmenni, mert a Suttogó utcába csak egy oldalról lehet bejárni: a másik végén elzárja a vasút. Itthon aztán az öreg dúl-fúl, veszekedik; nincs az a csúf név, amit a leányra rá nem rak. Olyan gyalázatos dolgokkal vádolja szegényt, amik annak még a gondolatjában sem fordultak meg soha. A leány csak hallgat és nem sír, mert ha csak egy szót szól, vagy ha sírva fakad, akkor bizonyos, hogy megverik, de ha hallgat, akkor beérik vele, hogy megfogják két kézzel a két hajfonadékát elől, s aztán úgy mondják a szemébe, hogy „Te ilyen! Te amolyan! Ugye most itt jártál? Ott jártál?” Mikor aztán ennek vége szakad, akkor megint elmegy az öreg bűvában, a „Három Dobba”, s ott *vígságra* issza magát punccsal. Onnan azután már úgy hozza haza mindig a háziszolga a hátán, s lefekteti odalenn a szobájában; ott alszik aztán öökeme reggelig. *Eszerint a második elmenetelétől reggelig akármi történhetik a háznál.* Kilenc órától reggelig.

Ez utóbbi corollariumnál megállt az asszonyság kezében a partvis, amivel az összesöprött szemetet a pléhlapátra hidalta, s azzal az egész szemeteslapátot elém tartá, mintha azt mind nekem kínálná — az utóbbi mondattal együtt.

— Folytassa csak asszonyság.

— Ahogy mondtam: én nem merek a veszekedésbe közbe lépni, mert ha kidobom az urat, azzal fenyeget, hogy lemegy a gyárba, s a levegőbe vettet bennünket; hanem tegnap az történt, hogy mikor hazakerült, s aztán rákezde a veszekedést; — most már dupla kedvvel, mert arra is emlékezett, hogy reggel volt itt egy úr, aki azt kívánta kamat fejében, hogy a leányát ne bántsa; — tehát az bizonyosan szeretője neki; hát arra egyszerre felrohant a Kozák a lépcsőn, s be a leány szobájába, ahol az öreg patvarkodott. Sohasem szokott pedig idejönni. Ott az apa elé állt, s megfogva az öreg gallérját, odamutatott arra az írásra az ajtón. „Ez a szoba szentély mindenkire nézve.” Ez még csak olaj volt a tűzre. Erre a figyelmeztetésre az öreg egyszerre kitalálta az egészet, hogy ezt egy nagy úr írta fel oda az

ajtóra, mind a két oldalon, aki a leányába szerelmes, s az a leány éppen annál volt most láfogatóban. — Azért akarja agyoncsapni. Csoda történt. — A Kozák, aki késsel fenyegette a leányt, ha egy férfinak a köszönését el merzte fogadni, azt mondta erre az öregnek: hogy nagyon jól tette az Ágnes, ha meglátogatta azt az urat; csak a szent ügy érdekében cselekedett, és ezentúl is akképp fog cselekedni, s azért őt ne merje bántani senki. — Ezen aztán csúnyául összekaptak az öreggel. Meg is ütlegelték egymást, utoljára lehemperegtek mind a ketten a lépcsőn, s folytatták a huzakodást az udvaron. — Mi meg csak néztünk az Ágnessel egymás szeme közé bámulva, hogy mi történt itt? Meg is voltunk rémülve, hogy az öreg most mindjárt felvetteti a házat velünk együtt. De a Kozák nem eresztette be a gyárba, hanem kitzsigálta a kapun. Akkor aztán elment az öreg a „Három Dobba”, s következett a napirend, ahogy szokott. A Kozák azonban feljött hozzám, s azt mondá: „Mondja meg az Ágnesnek, hogy ezennel oly szent és sérthetetlen fog lenni a személye, mint egy királynée! Holnap reggel pedig, mielőtt kimenne, majd mondok neki valamit.” Mikor ezt az Ágnesnek elmondtam, ő olyan furcsa hangon mondta rá: „Ezt ő nekem megígérte előre, hogy nem enged többet megverni”. Nem világosított fel róla, hogy ki volt az „ő”.

Én sem világosítottam fel róla az asszonyságot.

Az asszonyság nem üldözte már tovább azt a kis maradék szemetet, ami még ott maradt az ajtószegletben; otthagytá magnak, s azzal odaült mellém, a két karját a kötényébe takarva, s folytatá az előadást.

— Reggel aztán az Ágnes olyan korán felkelt, hogy még sötét volt; a kávé sem várta meg. Bizonyosan azért sietett, hogy a Kozákkal ne találkozzék. Csakhogy ez meg egész éjjel ébren volt, s amint az ajtónyikorgást hallotta, már ott volt a lépcső előtt, s útjába állt a leánynak. — Én az ablakon keresztül hallgatóztam, de csak azt kaphattam el a beszédjükből, amit hangosabban találtak mondani; mind a kettő suttogott. „Ön-

nek oda kell hozzá mennie!” Ezt többször mondta a Kozák mire az Ágnes mindannyiszor hevesen tiltakozott: „Soha, soha! A Kozák toporzékolt haragjában: „A szent ügy úgy kívánja.” A leány kezeit tördelte. „Istenem, istenem!” — „El kell oda vinnie . . . ” (Nem hallottam, hogy mit.) A leány didergett, mintha a hideg rázná. „Én megengedem, mondta a Kozák, — én kívánom . . . én parancsolom! . . . ” „Nem! nem!” suttogá a leány. — „Ő kívánja! . . . ő parancsolja . . . ” — Erre olyat sikoltott, mintha a szívébe dőttek volna, aztán azt suttogá: „jól van!”, s odanyújtá a kötőkosárcsukát a Kozáknak, s aztán ott maradt a küszöbnek támaszkodva, s a két kezét a szívére szorítá. A Kozák visszajött a kosárral. A leány kikapta a kezéből, s egy szó nélkül elfutott vele. „Megálljon még! Elkísérem a Sugár útig!” dörmögé a Kozák; de előbb visszafutott a törbotjáért. Azt hiszem, hogy utolérte, mert nagyon sokára jött vissza.

Eleget hallottam. Sietnem kellett a hazatéréssel.

— Megálljon még, tartóztatott az asszony. — Hadd mondjam el még az öreget. Mikor ma reggel felkelt, s senkit se talált, akivel veszekedjék, a kávé is egyedül várt reá, hát nagyon csendesen viselte magát. A kávé után olyan ravaszul hunyorgatott a szemével, mikor az Ágnes felül kérdezősködött. Nagyon meg volt elégedve vele, mikor megtudta, hogy a leánya nem kávézott itthon. Azt mondta, hogy „a nagy urak teát reggeliznek, tojással meg írósvajjal”. — (Szegény leány, bizonyosan egy zsemlyét eszik végig az utcán.) — Aztán azt mondta nekem, hogy azt a tegnapelőtti urat meg kell hínunk egyszer vacsorára. Amire nem állhattam meg, hogy tripla nevetéssel ne kiáltsak fel: „vacsorára!” Mert ha az ember meggondolja a mi állapotunkat, hát lehetetlen, hogy háromszoros oka ne legyen a nevetésre, mikor ilyen szót hall. Arra aztán elővett egy kulcsot a zsebéből, amivel a hátulsó kisajtó nyílik ki, s azt kérdezé tőlem, hogy nem tudok-e itt a környékben valami becsületes lakatost, aki ennek a kulcsnak a párját el tudná készíteni? Hogy ne tud-

nék? Annyi tolvajkulcs-csináló lakik itten mi körülöttünk, hogy az egész várost elláthatjuk vele. Arra fölkerekedett, s elment — alighanem a lakatost keresni. Előbb azonban az ujjai-
val egy csókot vetett az ajtóra írt mondás felé, s a hosszú kezét a vállamra téve, mondá: „Ez egy dicső ember!” No, csak hallotta volna, hogy este milyen titulusokat rakott rá.

Magamat ajánlottam, és siettem vissza a bérkocsimhoz. A Veres Rózsa előtt éppen egy kis kellemetes scéna folyt le. A bérkocsisom egy fiatalembernek a nyakát szorongatá, s a fejét a falhoz ütögette; akiben én Ágnesnek a reményteljes fivérére ismertem. A derék ifjú, hogy a *tegnapi* napot ma reggel hasznosan fejezze be, felhasználá az alkalmat, amidőn a bérkocsis egy pohár grogra betér a kocsmába, hogy az egyik lópokrócot áruforgalomba vezesse; amit azonban a bérkocsis még a terelés stádiumában megghiúsított azzal, hogy kirohant, s a vállalkozót likvidálásra kényszerítette. Fenyegetőzött, hogy beviszi a rendőrséghez. A szép tehetségű ifjú, amint engem meglátott, gyönyörű lélekjelenléttel hivatkozott rám, hogy én már őt jól ismerem, s kezességet vállalhatok érte. Nem is késtem a kiszabadításával. A bérkocsist megnyugtattam azzal, hogy ezen ifjú ember igen szolid üzletet gyakorol — lószőrgyűrűkkel; s ezúttal is éppen csak a művészetéhez megkívánható alkatrészeket akarta megszerezni; s aztán leporolgattam az ifjúnak a hátáról a meszet, s meginttettem, hogy térjen haza az atyai földél alá, s igyekezzék továbbra is szüleinek mentől több örömet szerezni. — Ezzel megszabadultunk egymástól. — Csak hazatérve vettem észre, hogy a szivartárcám hiányzik az oldalzsebemből. — Ezt bizonyosan a pártfogoltam megtartotta magának emlékül. Bírja békével!

Nagyobb aggodalmam volt most amiatt, hogy mi lesz most, ha az a szegény leány csakugyan odavetődik a szállásomra azzal a veszedelmes küldeménnyel, s helyettem az apósomat találja ottan? Mit fog mondani a szerencsétlen, mikor nem kenyere még a hazudás.

Egészen megkönnyebbült a mellem, mikor az inasom azt mondá, hogy nem járt nálam semmiféle leány.

Otthon maradtam egész tizenegy óráig: nem jött oda a leány. Tudtam én azt jól. Aztán a hazakerülő ipamat elvittem magammal az országházba, leültünk a karzatra: magam is ott maradtam vele, s magyarázgattam neki, hogy melyik fej melyik képviselőé. Biztattam, mikor már nagyon ásítózni kezdett, hogy ne menjen el még; a miniszterelnök beszélni fog; amit onnan tudok, hogy két szemüveget tart, az egyik az olvasó, a másik a szónoklőszemüvege. Most az utóbbit tette fel. Ezért mégis csak ott maradt.

Ezzel szerencsésen kihúztuk két óráig az időt, azután megbédeltünk együtt, akkor megnéztük az iparműtárlatot, megalkudtunk egy cséplőgépre; azalatt beesteledett, az öregemnek nem akarózott többet semmiféle színielőadást megnézni: inkább a klubba kívánta magát felvezettetni, amit én is legélvezetesebb mulatságnak találtam.

Mikor a Lloyd-épület kapujában leszálltunk a komfortábelből, jó szerencse, hogy az öreget előrebocsátottam, s nem vehette észre a meglepetésemet. A kapu alatt ott állt Ágnes.

Abban a szerény fekete ruhájában, azzal a kockás nagy kendővel, azzal a kötőkosárával a karján.

Mikor engem meglátott, félrefordította az arcát, — mintha nem ismerne. Bizonyosan nem akarta, hogy köszönjek neki. Pedig kétségtelen, hogy rám várt ott.

Siettem az öregemet felbugzírozni a klubba, s ott nagy hirtelen összeszereztem a számára egy whistpartit; mikor aztán így jó biztos hivatalba tettem, siettem vissza a kapu alá.

A lány már nem volt ott. Vajon hová lehetett? Hiszen rám kellett várnia; hiszen tudnia kellett, hogy visszajövök, ha itt láttam.

De most már ide tegyünk megint három csillagot, mintha három whistmárka volna.

* * *

Az volt az első gondolatom, hogy megyek a Lánchídra. Ha babonás volnék, vagy hinnék a clairvoyance-ban, azt mondanám, hogy ez sejteleből történt; de azt hiszem, hogy reálisabb kútforrása volt az ötletemnek annál. Csak egy pillanatig néztem a szemébe, mikor a kapu alatt találkoztunk; de ezalatt is volt valami beszédszerű a szemében; mintha azt mondta volna, hogy „megint útban vagyok ám már oda, ahonnan egyszer visszahoztál”. Ez az a Duna fenekét néző tekintet.

Nem csalódtam. Ott állt megint a Lánchíd-oszlop kandeláberéhez lapulva, s a mellvéden át lenézett az oszlop gerincén megtörő habokra. A járókelők nem ügyeltek rá.

Odatámaszkodtam mellé csendesen.

Mikor észrevett, karikára felnyitotta a szemeit, s elfulladt hangon suttogá:

— Hogyan talált ön utánam?

— Úgy, hogy tudtam, miért keres ön, s miért fut előlem. Egyszerre felém fordult heves mozdulattal.

— Ugye, hogy nem ön parancsolta nekem „azt”?

— Kitaláljam, hogy mit?

— De ne mondja meg! Csak azt mondja, hogy nem igaz.

— Ha ön azt hiszi, hogy az valami rossz, akkor bizonyosan nem igaz.

— Tudtam én azt!

— Mit tett ön azzal a tárggyal, amiről azt mondták önnek, hogy azt nekem kell átadnia?

— Ön hát tudja, hogy mi az?

— Hogyne tudnám, hiszen megvettem!

A leány elsápadt és reszketett.

— De ön nem akarja azt a rettenetes dolgot elkövetni vele? Elkezdtem kacagni. „Csak nem vagyok bolond!”

Erre ő is elkezdett nevetni. Olyan az, mint mikor valaki nagy kínt szenved, s visszatartja a jajszót, míg egyszer aztán kitör belőle; s az olyan jólesik. Olyan volt a kacagása, mint a galambnevetés; az arca mégis egészen átmelegedett tőle.

— Hát ugyebár csak tréfa volt öntül az, amit annak az embernek mondott?

— Csak az az egy nem volt benne tréfa, hogy ezáltal kényserítettem azt az embert önnek a védelmére kelni az atyja ellen.

— Inkább hagyott volna ön mindennap megveretni. Hiszen elmúlik az, s nem fáj nagyon.

— Hát aztán hová tette ön azt a veszedelmes eszközt, amit hozzám kellett volna hoznia? Csak nem hordja magával?

— Oh nem. Reggel, még sötétben eljöttem vele ide a Lánchídra, s itt beledobtam a vízbe, ahol legmélyebb. A partról azért nem akartam bedobni, mert ott megláthatná valaki, s a sekély vízben rámehetne valami hajó, s még felrobbanthatná.

— Azt nagyon okosan tette.

— És azután — egyet sétáltam a rakparton, s úgy kerültem vissza a híd másik oldalán.

— Azt is nagyon okosan tette.

— Jól van. De mármost mi lesz, ha hazamegyek? Ugye arra nem gondolt ön, hogy valamit kell felelnem annak az embernek, ha azt kérdezi, voltam-e önnél? Akár azt mondom, hogy igen, akár azt hogy nem, csak az én kínom lesz.

Mélyen elpirult az arca, még csak a szó kimondásától is.

— Hát ez igen egyszerű dolog. Megmondja ön neki az igazat. Otthon nem talált. Szállásomon egy idegen falusi úr telepedett le, aztán rám várt a klub előtt, s ott találkoztunk a kapu alatt. Ennek aztán önre nézve semmi következése nincs.

— De hát a dinamittöltény?

— Azt én átvettem öntől, s többet nem tud róla.

— De ez már nem igaz. A töltény a Duna fenekén fekszik.

— Én is oda dobtam volna azt.

— És aztán holnap és holnapután meg mindennap, míg a töltényeket mind elhordtam, folyvást azt mondjam neki? De hát arra nem gondolt ön, hogy egyszer az az őrzőngő követelni fogja a munka sikerét, s miután az nem következik be, önt számadásra fogja vonni.

— Hát az az én dolgom lesz.

A leány összetette a kezeit, úgy könyörgött.

— Uram! Ne kezdjen ön ezzel az emberrel semmit. Se tréfából, se komolyan. Ön nem képzelem, minő ember ez. Velem, nem bánom, akármi történik. Nyomorult némberek vagyok. Ön nem sejt, minő mélység fölött jár!

Olyan rémület volt a szemeiben kifejezve, mint mikor valaki egy hódkórost lát a torony tetején mászkálni, s várja, hogy mely percben esik le.

Még sohasem láttam valakit olyan szépen könyörögni a szemével. Ez a szegény leány nem magát félti, hanem engem.

— Egy cseppet se búsuljon azon, Ágnes kisasszony. Már sexta korom óta benne vagyok én mindenféle konspirációban. Egyből se lett soha gállickó. Tréfa annak a vége nálunk. Ismerem én a mi talajunkat, nem terem az meg abban. Sok levelet hoz, de termésre sohasem kerül a sor. Az én magyárom duzzog, pattog, fenyegetőzik, aztán mikor kezében a kés, előtte az ellenség, akire azt kifente, akkor leszel vele neki egy darab kenyeret, „Nesze ilyenadta! Ne koplalj, mint otthon!”

Azt gondoltam, hogy megnevettetem vele, de csak a fejét ingatta csendesen, nem állt most már a nevetés olyan könnyen nála. Elég volt egyszer.

— Csakhogy ez nem az ön „magyarja”. Ez nem olyan ember, mint akikkel ön össze szokott ülni, víg poharazás közt, ország-világ füle hallatára székely puccsot csinálni. Ez magában tervez, és nem ismer semmi emberi érzést. Ami érzése van, az vagy állaté, vagy ördögé. Egyszer már megölt egy leányt, azért, mert nem akart — kutyája lenni. S ezzel a tetteivel még dicsekedni is szokott. A vetélytársára is rálőtt és megsebesítette. Sok esztendeig ült a börtönben, ott elszokott mindentől, ami élvezet: bort, dohányt nem osztanak ott. Megtanult dolgozni és tervezni. S most is ugyanazon életet folytatja, mintha még mindig Szamosújváron ülne. Naphosszant nem hagyja el föld alatti odúját. Megvonja szájától a falatot, mikor a gyár nem

dolgozik, elmegy a gabonacsarnokba zsákot hordani, vagy az indóházhoz hordárkisegítőnek, semmi munkát nem ártall, s a megtakarított pénzen gépeket szerez össze, amiket nem hágy megtekinteni senkinek, és könyveket, amik angol, francia, olasz nyelven vannak írva. Járat orosz lapokat, amiket csak titokban lehet megszerezni. Minden nyelvet megtanult magától, s ha idegen jön hozzá, eltagadja valamennyit, azt mondja, csak magyarul tud. Nem is beszél semmiről, ami a világban történik. Aztán senkit sem szeret. Előtte nincs se Isten, se nagy ember. Költői művet nem olvas soha. A nők számára csak egy elnevezése van, — amit én ki nem mondhatok. Akinek vagyona van, az őelőtte tolvaj, akinek becsülete van, az őelőtte csaló. Akire valamit rábíz, azután alattomban kémkedik. S a halált úgy megveti, mint ahogy csak megvetheti azt egy dinamitgyártó, akinek minden lépése alatt úgy döng valami folyton, mintha egyik sírdombról a másikra lépne. — Oh uram, ezzel az emberrel még egy városban lakni sem jó. Én, ha futhatnék, a föld túlsó oldalára futnék előle.

— Mindazzal, mit ön mondott felőle, csak érdekesebbé tette őt előttem. Kezdek belészeretni. Van nekem már egész gyűjteményem ilyen furcsa ismerősökből. Csakhogy még eddig mindegyikre kisült, hogy nem igazi, csak utánzat. Akit ebben a numizmatikai gyűjteményemben egy darabig mint néplázító, mint attentátum-tervező demagógot tartogatok, egyszer csak a revers oldalán úgy mutatja be magát, mint legújabbán kinevezett adórektifikáló hivatalnok. Én merem önnek ígérni, hogy ha sokáig ismeretségben leszünk Kozák úrral, én becsinálom őt valami állami gyárba műszaki felügyelőnek, s majd meglássa, hogy milyen derék jámbor ember lesz belőle.

— Azt én nem hiszem.

— Pedig ez természetes. Az embereket elkészeríti az, ha tehetőséget éreznek magukban, s azt nem érvényesíthetik, de mihelyt elismeréshez jutnak, az egyszerre megváltoztatja világnézeteiket.

— Bár lenne úgy. Dehát ettől távol vagyunk. Holnap és azután napról-napra el kell hoznom önhöz egyet ezekből a rémszerekből. Itt fogunk találkozni holnap is, e helyen?

— Kedves Ágnes! Önt kínozza az a gondolat, hogy önnek velem találkoznia kell. Az van önnek mondva, hogy tőlem valami bizonyítékot vigyen vissza ugyebár, amiről megtudják, hogy csakugyan átadta nekem, amit küldtek.

— Igen, egy papírlapra írva azt az álnevet, amit ön tegnap az aryámnak mondott.

— No, hát én leírom önnek azt a nevet ötven papírlapra, s aztán minden napra adjon ön át egyet belőle, akkor nem lesz ön kénytelen velem találkozni.

— Hm. — Csakhogy azt az embert nem lehet ám bolonddá tenni. Mikor ezzel a küldeménnyel elsziettem, ő utánam futott, s aztán az egész Sugár úton végig elkísért, s azalatt sokat elbeszél, amit önről tud. Hogy ön kinn járt egyszer Garibaldinál is, s Párizs ostroma alatt a kommünben részt vett, hogy Bakuninnal jó barátságban van. Önhöz nagy a bizodalma. De azért mégis gyanakszik. Azt mondta, hogy ezentúl mindennap fog ön levelet kapni, amiben csak egy név lesz írva, s ezt a nevet kell azután átadnia nekem, mikor a töltényt átveszi. Ezt a nevet előre sem én nem tudom, sem ön. És így mindennap kénytelenek vagyunk mégis egymással összetalálkozni.

— Ez a kénytelenség csak önre nézve kellemetlen. Én nagyon szeretem, ha önt láthatom és önnel beszélhetek. Tehát holnap e percben ismét itt, ezen a helyen. Most aztán járjuk körül a hidat.

Az egyik oldalon át Budára, a másik oldalon vissza Pestre. Éppen úgy, mint Kazinczy Ferenc idejében a pesti tudósok, akik egy magyar Almanach kiadására konspiráltak, s erre a hajóhíd gyalogsorát találták ki legalkalmasabb találkozóznak. A Dunának nincsenek fülei.

— Tudja ön, hogy miért álltam én rá ennek a küldeménynek az elhozatalára? — kezdé a leány menet közben. Azért, mert

arra gondoltam, hogyha én meg nem teszem ezt, megteheti más. Én tudtam, hogy mit fogok vele csinálni, de nem tudtam, hogy más nem adja-e át önnek valósággal?

— S aztán félt ön, hogy akkor én megteszem azt, amit elvállaltam?

— Igen. Nekem baj az, hogy minden emberről azt hiszem, hogy az rosszat akar a másiknak.

— De most már nem hiszi ön?

— Nem. S ez most nekem olyan, mintha valamiből meggyógyultam volna. Hanem ahelyett megint valami más szorítja a szívemet. Ha ön nem hajtja végre ezt a pokolbeli tervet, nem teheti-e azt meg valaki más?

S e szóknál oly élénk félelemmel tekintte a szemeim közé; azokból a beszédes szemekből az volt kiolvasható: „Olyankor, amikor te is ott vagy, aki nekem semmim sem vagy, mégis az egész világon mindenem vagy?”

— Erről holnap bizonyosságot fogok szerezni, s aztán majd elmondom önnek — biztatám én. A pesti hídfőnél aztán elváltunk, ő ment a Suttogó utca tája felé, én meg a klubba vissza, nézni az apósomat, hogyan whistezik.

Másnap korán reggel már ott volt a jelzett levél az asztalomon. Ez a név volt benne: „Herostrat”.

(A később napról napra egymásra következő levelekben szintén mind ilyen célzatos nevezetességű nevekkel lettem megajándékozva, akik nagyszerűek voltak a rombolás munkájában: Nabukodonozor, Brennus, Soliman, Sámson, Pugatseff, Booths, Batu kán. S mikor a föld feletti nevek elfogytak, következtek a föld alattiak: Lucifer, Leviathan, Belzebub, végre az újabkori celebritásoké, kik magukat hírlapilag megörökítették Orsinitől Hartmanig.)

Este, a megegyezett óranyegyedben ott voltam a Lánchíd oszlopánál. Ennél jobb helyet hasonló találkozásokra kigondolni sem lehet. Az oszlopot körülkerülő karzat szeglete a járólélektől félreesik. Szemközt nem jöhet senki, mert az ellenkező

oldalról jövők a túlsó gyalogsorban járnak, onnan meg az oszloptól nem lehet ődalátni. Átellenesünk csak a széles Duna és a Margitsziget: senki sem hallgatja ki, mit beszélünk.

Egy perc múlva már Ágnes is odajött.

Időjelzőnk az volt, mikor a lámpásokat meggyújtják a hídon.

Volt már bizonyos inger a titkos találkozásban. Mikor oda-simult hozzám, nagyon közel kellett egymáshoz lennünk, hogy suttogva beszélhessünk.

Mindenekelőtt átadtam neki a mai napról való keresztnevemet.

— Mi történt tegnap odahaza? — kérdezém.

— Ugyanaz, ami tegnapelőtt. Ön tudja azt. Hadd ne mondjam el.

— Kozák nem engedte önt bántani?

— Oh Istenem! Hisz ez még rosszabb, mint ami eddig volt! Eddig, ha az atyám hazajött, durva, erőszakos volt hozzám, meg is vert, de az nem fájt olyan nagyon, mint az, amikor azt látom, hogy énmiattam veri meg az atyámat valaki más. Utoljára is odarohantam közéjük, mikor egymással dulakodtak, s nem tudom, hol vettem egyszerre azt az erőt, szétválasztottam őket; ne bántsátok többet egymást, mert ha még azt látom egyszer, hogy az atyámat megüti valaki, hát megölöm magamat! Oh, mennybéli Isten, minő élet ez! Az atyám aztán elment hazulról, s azt kiabálta, hogy revolvert vesz és meglő. Ma reggel pedig rám akart erőtetni egy kulcsot, hogy hozzam el önnek, ön már tud róla.

— Nem tudok semmit.

— Nem is hoztam el. Az a másik ember nagyon mogorván fogadta azt az értesítésemet, hogy önnel csak egy rövid időre találkoztam, járó-kelő emberek útjában. „Ostoba guvat”! azt mondta rá. Azt hiszem, hogy én ismerem ezt az embert. Egyszer a Rézi asszony hozott nekem haza egy pacsirtát, az igen kedvesen énekelt már korán reggel, oda volt az ablakom fölé akasztva a kalitkája. Ez az ember apró kavicsokat hajigált föl rá, hogy elhallgattassa. Egyszer megszólítottam érte. „Ön

nem szereti a pacsirtát?” „De igen — sülve”. Engem is ilyen pacsirtának néz.

Magam is azt hiszem.

— No, hát ennél örvedetesebb hírt mondhatok önnek — mondám. Ma összevissza vizsgáltam a képviselőháznak mindenféle rejtett zege-zugát, s biztosíthatom kegyedet róla, hogy semmiféle lehetőség nincsen arra, hogy abban valami őrült merényletet lehessen elkövetni. Pincebolt a képviselőház alatt nincs. A légfűtő kemence egy külön épületben van, a bejárata nehéz vasajtóval elzárva, maga a kemence ismét vasajtóval fedve, a légvezető csövek, amik a falakba vannak vezetve, ráccsal elzárva. Az a három szellőztető lyukforma a terem közepén tulajdonképpen csak kettő, a harmadik vasrács (a honvédelmi miniszter előtti) csak a szimmetria kedvéért van ott. A másik kettő a terem légváltoztatását eszközli. A kultuszminiszter előtti pincegége a terem meleg levegőjét vezeti ki, az igazságügyminiszter előtti pedig a külső hidegebb levegőt bocsátja be. A szivarfüst az egyiknek a rácsozatán alászáll, a másiknál felcsapódik. E kis üregből egy-egy szűk csatorna vezet ki a föld alatt, amelynek a torka nem az utcára nyílik, hanem egy szűk kis udvarra, aminek a létezéséről a 433 igazolt képviselő közül 432-nek tudomása nincsen. Ott a házmester családja ültetget virágzó bokrokat, s nevel gránitkockák között epret, málnát, ezekhez a nyílásokhoz tehát idegen ember nem férhet, s azonfölül még sűrű, vastag öntöttvas rostély fedi őket, amin egy borsószem sem fér be. Belülről a teremből a szellőztető-üregekbe semmit elrejtteni nem lehet, mert azokon száz ember jár keresztül-kasul, s mindent világosan meglátni bennük, s azonfölül is mindennap kitisztogatják azokat a teremőrök. A mi Kozák barátunk tehát alaposan tévedett, amikor azt hitte, hogy ezen az úton lehet valami Guy Fawkes-i merényletet tervezni. A képviselőházat, ha már az egyesült ellenzék glicerinjé, a szélsőbal salétromával párosulva szét nem robbantotta, a Suttogó utca nitroglicerinjé ugyan ki nem forgatja.

Ezzel az előadással nagy örömet csináltam a leánynak.

Azok után, amiket naponként olvasok a hírlapok vezércikkeiben a magyar képviselőház felől, igazán nem hittem volna, hogy akadnak olyan jószívű teremtésre a földön, akinek örömet szerzek azzal, ha felvilágosítom róla, hogy nem lehet a képviselőházat a levegőbe vettetni.

Ettől a naptól fogva igen rendes életet éltem. Amilyen pontosan megjelentem reggel fél tízkor az országházban, öt óraker a klubban, olyan szigorúan ott voltam fél hétre a Lánchíd első oszlopánál, hogy mintaképpül szolgálhattam volna egy bürokratának.

Az ipam folyvást itt volt, és rendezte a dolgaimat. A hitelezőim megnyugodtak, s aapidíjaim fölszabadultak a lefoglalás alól. Én pedig tanultam azokból tisztességesen megélni. Ami nem lehetetlen. Ha az ember lemond az egyforintos szivarról, beéri ötvenkrajcárossal, s nem szí ki naponként többet, csak tizet, hát még marad is huszonöt krajcár kosztra.

Egy este azzal lepett meg az én kis védencem a szokott találkozóznál (akkor éppen Béliál volt a nevem), hogy új ruha volt rajta, sőt még új kalapja is volt, és divatos prémes ködmenkéje.

Nem hallgattam el azt az észrevételemet, hogy „ejnye, de kicsípte magát”.)

— Az apám vette — monda ő, különös szomorú hangon. Bútorokat is hozatott a szobámba, szebbeket, mint amelyeneket én megérdemlek.

— No, talán jó fordulatot vett az üzlete újabb időkben.

A leány csak vállat vont, s nem nézett fel rám.

— Arra kéreti önt az atyám, hogy ha ráér ön, holnap látogassa meg őt, sürgős üzleti ügyek végett.

— Jól van, elmegyek korán reggel.

A leánynak nagyon rossz kedve volt ezúttal. Pedig hiszen örülnie kellett volna azon, hogy új ruhája van. Nem is sokáig állt meg velem beszélgetni, végigsétáltuk innen is, túl is a Lánchídat, s azzal elváltunk a viszontlátásig.

Másnap jókor reggel ellátogattam a Suttogó utcai gyárba. Haggeus úr már akkor kijózanult állapotban volt, s még az udvaron fogadott, látszott, hogy rám várt.

Ő azonban egészen más látszatot akart maga körül teremteni.

— Nagyon örülök ennek a véletlen szerencsének. Éppen most kísértem ki a leánykámat. Nem tetszett vele találkozni az úton? A konzervatóriumba járatom, énekelni, zongorázni taníttatom: tudjon tisztességesen megélni, ha én nem leszek.

Ahány lélegzetet vett, annyit hazudott.

Amint később észrevettem, egyike volt Haggeus úr azoknak a kiváló talentumoknak, akik folyvást a legkisebb megerőltetés nélkül tudnak hazudni, mint ahogy némely ember tud folyvást versben beszélni.

Felvezetett karonfogva az emeletre.

— Tessék ide, a tiszta szobába.

Hanem abban a tiszta szobában akkora port vert megint Rézi asszony, hogy meg kellett hátrálnunk. A gleichenbergi inhalációs apparát, mely a betegeket por alakban tömi meg a gyógyszerrel, nem végezhet tökéletesebb munkát, mint Rézi asszonynak a seprűje.

S én elég naiv voltam észre nem venni, hogy kiszámított tendencia volt ez a nagy porcsinálás a tiszta szobában, hogy Haggeus úr azt mondhassa: „No, nem tesz semmit, hiszen be-mehetünk a leányom szobájába, ott is lehet végeznünk”.

Meg akarta mutatni a leánya szobájában az új bútorokat — meg még valamit.

Csakugyan új bútorok voltak, ti. nem szubjektíve, hanem csak objektíve újak, erre a szobára nézve azok. Ahány darab, annyiféle garnitúrához tartozott valaha, voltak közöttük tisztességesek és mások, amik kopott eleganciával kérkedtek. Lukszust árult el maga a superlátos ágy, melynek hímzett vánkosciháiból kivírtott a kék selyem párnahéj. — Vajon a borotva és a ciánkáli ott van-e alattuk?

— Tessék leülni, ide a balzacra, kedves barátom uram. Pa-

rancsol egy szivart? — Megkínált a saját tárcájával. — Milyen szivarokat szokott színi?

Majd feleltem neki rá valamit. „Ezt kérdezd meg az első szülöttedtől, az már tudja.”

— Lássunk a dolog után, uram — sürgetém, elutasítva a szivarjait. — Ön engem hívatott a leánya által.

— Igenis, voltam olyan bátor — mondá a púpos, megnyalva nyelvével az ajkát.

— De hát hogy gondol ön olyat, hogy egy fiatal, csinos leányt küldjön üzenetekkel egy férfihoz? — kérdezém tőle haragosan.

A púpos a szemeit forgatta az ég felé.

— Óh uram — kezdé rá olyan erőltetett vékony, reszkető hangon, ami a színpadi koldusokra emlékeztet —, az én leányom olyan, mint egy szent, olyan, mint egy angyal. Őt az ártatlansága beburkolja, mint egy páncél, mint egy nimbusz, mint egy láthatatlanná tevő palást. Képes volna bűnösöket megtéríteni. Önt pedig úgy ismeri, mint jóltevőjét, élete megmentőjét, második atyját. Tekintse őt uram leányának. Szeresse őt mint édes gyermekét. Engedje neki, hogy őnt úgy szeresse, mint édesatyját. Ő még valóságos gyermek, akinek minden gondolatja csupa ártatlanság. De hát tessék a saját szivarjaiból rágyújtani.

— Sohasem szoktam hölgy szobájában szivarozni; — még a saját *feleségemben* sem.

Most már talán csak abbahagyja a rableány magasztalását.

Dehogy teszi. Hisz feleséges embernek még előnyei vannak a nőtelen fölött a rabszolgakalmárok szemében.

— Küldhettem volna, az igaz, a fiamat is; de az súlyos betegen fekszik.

(Tudom: részeg.)

— A szemei nem állják ki a napvilágot.

(Meg a rendőröket.)

— Azért határoztam el magamat, hogy felhasználjam az alkalmat.

— Micsoda alkalmat?

A púpos a kezeit dörzsölte és nevetett.

— A compagnonom elmondta, üzlettársának kötelessége volt elmondani, hogy ön megrendelést tett nála, hogy önök megegyeztek, s evégett önnel Ágnes naponkint találkozik. Ő elmondta azt nekem híven.

(Híven bizony, a hátadnak ököllet.)

— De hát akkor azt is elmondja önnek, hogy a kisasszony sohasem találkozott velem másutt, mint az utcán, ahol legtöbb ember jár.

A púpos horizontális helyzetbe hozva az arcát, sóhajta fel: „Ő valóban előbb megöletné magát, minthogy egy idegen férfinak a küszöbét átlépje”.

— Hanem hát térjünk át már egyszer az üzletünkre.

— Igenis, kérem alásan. Tehát amikor legelőször szerencsém volt uraságozhoz, azt méltóztatott mondani, hogy be akar lépni az üzletembe csendestársnak, s nekem ezer forintot tettett kínálni. Ezt akkor én visszautasítottam: azt állítva, hogy van már egy csendestársam, s az nem tűr el maga mellett egy másikat; de most megvallom az igazi okát. Nem fogadtam el önt azért, mert azt hittem, hogy az üzletem ruinálva van: nem akartam önt berántani, mert előttem első dolog a becsület. Most azonban egyszerre váratlan, reményeimet túlhaladó lendületet vett az egész üzlet: A fiumei Scaramelli gyár roppant mennyiségű dinamitot rendelt meg nálam torpedók számára.

— Ugyan kinek csinálja azokat a torpedókat — háború után?

— Titokban maradjon. — De hisz ön mindenbe beavatandó. — Itt megállt, széttekintett, felkelt, kinyitotta az ajtót, szétnézett a konyhában, nem látott senkit, visszajött, leeresztette a függönyt az ablak elé, s azután folytatá fülemhez tartva a száját: tehát . . . az irredentisták számára.

(Úgy tudott ez hazudni, mint a jó galamblövész, kapóra.)

— Most tehát a legalaposabb reményem van önnek a nagylelkű kölcsönét rövid időn visszafizethetni. E szóknál a keblébe nyúlt.

— Csak hagyjuk azt még. Jó helyen fekszik.

— Nagyon megtisztelő e bizalom rám nézve, szolt Haggeus, s nem bántott meg többet azzal, hogy a tárcájához kapkodjon a zsebébe. Tehát akkor most mást mondok. Kész vagyok önt csendes üzlettársnak elfogadni. Most már az én találmányaimnak elérkezett a korszaka. Feljött az én napom. Pokolbeli nap, hahaha! Az irredenta megveszi a pyranastator találmányomat.

— Miféle csoda az?

— Ami a világot ki fogja forgatni a sarkából. Egy olyan gép, mely léghajóból, torpedóból és tempírozó óraműből van kombinálva, s percre kiszámítva zuhantja alá bevehetlennek hitt várakra szétromboló tűzaknáját.

Megkísértém a hazafiúi érzelmeit tűzbe vinni.

— Nem lesz abból egy kis baj, ha az ország ellenségeinek adunk el ilyen találmányt.

Oh, de könnyv nélkül tudta ő már erre a mentséget.

— Hisz az irredenta csak Ausztriának ellensége, nem nekünk. S ha nem méltányolja a hazai találmányokat ez az ország? Kínáltam én ezt a magyar kormánynak is. Hát hallgattak rám? Még kiüldöztek mint veszedelmes embert, jó hogy egy Suttogó utca van a világon, ahol meghúzhattam magamat. Itt hagynak nyomorogni, magamat, gyermekeimet éhséggel küszködni, annyi tudománnyal és kísérleti tapasztalattal, amennyivel én bírok. Az én emberkaszáló gépemmel a muszkákat meg lehetett volna semmisíteni még Plevna alatt. Hát vették figyelembe? Most aztán itt az elismerés! Kétszázezer lírát kapok érte, uram, kétszázezer lírát! Hát vádolhat engem azért ember vagy önlelkiismeret, ha mint családapa, mint üldözött hazafi, mint találmányára büszke tudós, két kézzel kapok az ajánlat után? E találmány meg fogja örökíteni nevemet, mint Congreve nevét a röppenytűk.

Hagytam beszélni. Meg voltam felőle győződve, hogy egy szó sem igaz mindabból, amit most hallok.

— S ezt az összeget azonnal lefizetik, amint a legelső minta, kicsiben, elkészül — szolt Haggeus, kevélyen hátra igazítva a fejét a két válla közé. Ehhez azonban szükséges valami kétezzer forint: — tudja ön; a léghajó, az irányzó önmozdony, a tempírozó óramű, et cetera . . .

S itt előhúzott egy mechanikai képet a zsebéből, aminek az ákombákomjaiból elkezdte nekem magyarázni a rettenetes pyranastator szerkezetét, hegyiről tövire: míg tökéletesen megértettem a dolgot. — Egy olyan gépről van szó, mellyel az én zsebemből kétezzer forintot ki lehessen húzni. Dejsz ilyen masinát ki nem találsz öreg púpos!

Mikor egészen fölvilágosított, fölkelt a helyéről, a kezét a vállamra tette, s büszkén fejezte ki magát.

— Midőn üzletem nyomorral, bukással volt összekötve, nem akartam ahhoz önt osztályosul fogadni; — most, midőn dicsőség és gazdagság kínálkozik, én jövők kínálni a szövetséget.

Nagylelkű férfiú!

No megállj! Majd mindjárt kigyógyítlak én ebből.

— Nekem azonban, édes tudós barátom, ez idő szerint éppen nincsenek meg azok a kétezzer forintjaim.

— Ah, hohó! Hencegett a barátom, ledobva magát a karszékre, s a fél térdét a két keze közé emelve, és úgy himbálva idomtalan trapezium termetét. Hát hiszen csak nem képzeled ön azt, hogy azért fordultam önhöz, hogy önt megszivattyúzzam? Távol áll tőlem! Mit? Hiszen ha ilyen roppant megrendelések-nél akár a fiumei cégnek, akár az irredentának mondanám azt, hogy kétezzer forintra van szükségem, hát holnapután itt volna az asztalomon. De azt én sohasem teszem. Előleget kérni a megrendelőtől, kivált az olasztól, mindig hátrányos dolog; mert akkor az észreveszi a gyáros megszorultságát, s negyedrészt írt ígér. Jóhiteű cég sohasem kér előleget! Nincs is arra szükség! — Megesnék bele! — Ha egy szilárd cég megakadna nyo-

morult kétezer forint miatt. Erre „mi” nem szorultunk. „Nekünk” van hitelünk.

Még nem sejtettem, hogy abban a „nekünk”-ben én is benne vagyok.

Haggeus úr csakhamar megértette ezt velem. Keblébe nyúlt, kivette a tárcáját, s bankári nonchalance-szal vont elő annak rejtekéből egy hosszú papirost, melynek narancssárga széléről már megtudja minden szakértő, hogy az váltó. Már ki is volt töltve, s Haggeus úr „elfogadom”-jával ellátva.

Ez ám a pyranastator.

Ismerem én „ezt” a *pokolgépet* régen, édes púposom! Hej, de sokszor a levegőbe vettetek már engem ezzel az én „irredentistáim”.

Nagyot bámultam rá, s azt kérdeztem tőle, hogy „mire való ez?

Ez a kérdés olyan nagy szemtelenség volt tőlem, hogy ennél csak az övé volt nagyobb, mikor felelt rá:

— Nem érdemes a szóra, szólta, a fél lábát keresztülvetve a szék oldaltámláján. Pusztá formalitás. A pesti takarékpénztárak megkívánják, hogy három aláíró legyen egy váltón. Az elfogadó én vagyok, tehát én fizetek a lejáratkor; a kiállító Kozák úr, a társam: önnek csak azt a szívességet kell megtenni, hogy hátul írja rá a magáét, ahol már semmi írás nincs. Ugye megteszi azt, édes *Koribanya* úr?

— Uram! — mondék elszántan. — Ez a kéz még soha a *Koribanya* nevet váltóra le nem írta.

No, már ilyen igazat soha életemben nem sikerült mondanom, pedig próbálgatom hébe-hóba.

— Uram! — monda ő, olyan ártatlan képet csinálva, mint aki soha váltóóvást nem látott ez életben. Se jótállásról, se fizetésről nincs szó. Hát nincs önnek a becsületemben bizalma? Csak a nevét kérem: és semmi egyebet.

(A nevemet ám? De melyiket? Hogy az igazi nevemet többé semmiféle új váltóra le nem írom, erre becsületszavammal köteleztem magamat az apósomnak, s most hevenyében meg-

szegjem ezt a parolámat? S ugyanakkor fel is kell fedeznem a valóságos állásomat Haggeus úr előtt, s azzal egyúttal elárulom, hogy engem semmiféle üzleti érdek nem hozott ide; hanem csak a leányát kísértem baza? Vagy pedig írjam alá azt a nevet, amit vaktában kikaptam az emlékeimből? Egy idegen ember nevét? Hisz az meg valóságos váltóhamisztás! Még hogyha kedvem volna is az obligóba lépéshez: amiről tudok már annyit — sok esztendei praxis után, — hogy az egyértelmű a fizetéssel, azt bizony meg kell gondolnom, hogy az ilyen aláírás által az a váltó „pinceváltóvá” változik, s az aláíró könnyen a pincébe juttatja.)

Azt gondoltam ki, hogy majd elrontom én ezt a váltót. Két forint bánja meg. Csak nincs a púposnak a zsebében egy másik blanketta tartalékban. Csalogathat aztán engem ide többet akár mézeskaláccsal!

— Jól van, hát hol az írószer?

— Mindjárt szolgállok vele. Minő tollal szeret ön írni?

— Lúdtollal szeretek. A réztollal beleakadok a papírosba.

— Mindjárt készítek egyet: tessék addig előkeresni a kalamárist a *leányom* íróasztalából. Ott lesz a fiókban. Nem úgy, mint a minap, amikor veres tintával írtunk.

Haggeus úr kiment a konyhába a tollseprőt megkeresni, amiből a pennának csinálendő tollat kirántja, s ott hagyott engem, hogy kutassak addig az íróasztalka fiókjában.

Mi, archeológok ezt tartjuk a legkellemesebb kutatásnak: fiatal hölgyek íróasztalkáinak rejtekeit feldolgozni. Itt egy száraz virág (a kőkorszakból), emitt egy levélréteg (a bronz előidőkből), ásatag albumlapok, petrifikált cukorszívek, hímes tojások ó-kaldeai rajzokkal telekarcolva, összezsavart hajszálok, valami antedamita embermajomtól, múltkori divatú ifjak fényképei, s más efféle őslénytani maradványok; — egy gazdátlan fogpiszkáló, gyöngyös hüvellyel, melynek hőse, ki tudja, hol esett el. Az ilyen kutatásoknak én mindig szenvedélyes Rómer Flórisa voltam.

Itt azonban nem sok felfedezni valóm volt: arra is mindjárt rátaláltam. Legfelül volt, egy levélborítékba dugva: — a saját arcképem; nagy kabinétalak, panyóka mentében.

Először nagyot dobbant rá a szívem. Azután meg valóságos düh fogott el. — Lehetetlen volt keresztül nem látnom a göromba szövevényen. Ez az arckép azért van ide téve, s én azért vagyok ide utasítva ebbe a fiókba, hogy találjam azt meg, s aztán higgyem el ennél fogva, hogy az a leány énrólam ábrándozik. Ezt a képet senki sem tette ide más, mint maga Haggeus úr. A leány bizonyosan nem tud róla semmit. A fényképeimet könnyen meg lehet kapni, ott van az Ellinger kirakatóban száz más hasonló országházkerülő társaságában. De ha ezt onnan szerezte meg az öreg, akkor egyúttal a nevemet és az állásomat is meg kellett tudnia. És most mégis engedné nekem, hogy egy idegen embernek a nevét írjam rá egy váltóra, hogy aztán azzal üldözhessen valaki, mint Lugarto Gont-rant öt felvonáson keresztül! Ej, de megharagudtam erre a púposra! Kedvem lett volna őt egyenesre kalapálni, mikor újra élem bicebócazott.

Ő hozta a kalamust, én meg a kalamárist.

Ravaszul sunyított felém. Gondolta, hogy megtalálta az egérfogót, ugyé? Odakaptad az ujjadat?

Igaz, hogy reszketett a kezem, mikor a tollat belemártottam a tintába.

Cseppentettem is egy akkora malacot a váltó hátára, hogy csak a füle meg a farka hiányzott: a négy lába megvolt.

— Nem tesz semmit, monda az öreg; s felnyalta a nyelvével a tintát.

Mondtam neki, hogy azt ne tegye, mert az mérge.

Nevetett ő azon. Hozzá szokott ő már, hogy deciszámra igya a mérget.

Én aztán másodszor is nekiakasztottam a tollat a papirosnak, s a kezdő K betűnél mindjárt olyan két új tintafecset dupláztam ki belőle, hogy annak már most minden attribútuma meg-

volt, ami egy malacnak szükséges. De ezt már én törültem el a kabátom ujjával.

— De már, édes barátom — mondék, eldobva a tollat, ilyen elcsúfított váltóval a takarékpénztár előtt meg nem jelenhetünk mert ott majd azt mondják, hogy malaccsordára nem zálogoznak. Ezt már én rontottam el. Itt van két forint; vegyen ön másikat. Aztán majd holnap visszajövök; jobb tollat, jobb tintát hozok magammal, s aláírom, szépen, ahogy illik. Most pedig sietek; várnak, magamat ajánlom.

A kis gnóm vette észre, hogy miben sántikálok, s ő jobban értett a sántikáláshoz: ő volt a „preferenciás sánta”, ahogy ferbli-műnyelven nevezzük. Elkezdte a szemeit felfelé forgatni.

— Csakhogy nekünk erre a váltóra már holnap reggel okvetlenül szükségünk van; mert kilenc órán túl nem veszik fel censurára. Sokkal egyszerűbben lenne a dolog, ha ön, kedves üzlettársam, ma délután, úgy estefelé ellátogatna ismét hozzánk. Én ugyan nem leszek itthon, sürgős ügyben kell eltávoznom. De itthon lesz a leányom. Őnőla fogom hagyni a váltót. Másra nem merem bízni; mert óvatosnak kell lenni az embernek. Aztán, hogy a Kozáknak vagy más valakinek ne tűnjék föl az ön idejövetele: kérem, legyen szíves ezt a kulcsot magához venni, amellyel a kerten keresztül a kisajtón át bejöhet: ön ismeri már a bejárást. — No, hát Isten önnel, uram. Remélem, hogy nem fog rólunk megfeledkezni . . . s addig szorongatta a kezemet, míg bele szorította a markomba azt a kulcsot. S aztán kikomplimentírozott az ajtón.

De már ide megint tegyünk három pontot, mintha egy váltóra ejtett három szörnyű tintacsepp volna.

★ ★ ★

A szokott óranegyedben ismét ott voltam a lánchídi sétán.

Ágnesnek visszajáról volt föltéve a kalapja, a tollal előre. Kérdeztem tőle, hogy tán fogadása tartja a tollal előre viselni

a kalapot? El sem mosolyodott rá: azt mondta, hogy „úgy is jó az nekem”.

— Bizonyosan nem nézett a tükörbe, mikor föltette.

— Nem sok kedvem van a magam szeme közé nézni. (Úgy látszik, az enyém közé nézni sem volt kedve.)

— Hát akkor mire való az a szép álló tükör a szobájában?

— Ön látta azt? — kérdé csaknem megijedve.

— Hogyne? Hisz ön kértfel, hogy látogassam meg az atyját.

— S ő ott fogadta önt el?

— A másik szobában takarítottak.

A leány különösen szomorú volt ma.

— Ön ma másodszor teszi meg ezt az utat a Lánchídon ide meg oda? — kérdém tőle.

— Nem. Reggel nem voltam itt.

— Hát a dinamittöltényt hová tette? Én még mindig kapom Kozáktól a leveleket a történelmi álnévvel: ami azt mutatja, hogy még mindig tart a rakétákban.

— Egy idő óta nem hozom ide azokat, hogy a Dunába dobjam.

— Hát mit csinál velük?

— Visszatérek az útból, mintha otthon feledtem volna valamit, s a dinamittöltényt elrejttem az ágyam fenekére.

— S aztán rajta alszik ön ezen a pokolgépen?

— Nem bánt az engem.

Érdekes hálótársak! Borotva, ciánkáli és dinamittöltény.)

— Talán elfogy már. Vcté utána.

— Alig hiszem. Egész ládával volt.

Itt megint megakadt a párbeszéd. Nem szóltam neki semmit a tolvajkulcsról.

— Volt ön ma reggel óta odahaza?

— Igen, most otthon ebédelek.

— Mióta?

— Amióta új ruhám van, és új bútorom.

— Beszélt ön az atyjával ma délben?

— Ő beszélt hozzám.

Ennél a szónál már egész tűzláng volt az arca.

— Bízott önre valamit, amit nekem át kell adnia? — kérdezém.

— Igen: egy váltót. — De azt ön nem teszi ugyebár? — veté utána hevesen.

— Hogy mit nem teszek?

— Nem jön oda aláírni azt a váltót?

Nem akartam megérteni.

— Be van ön avatva a mi közös üzletünkbe?

— Semmit sem értek belőle. Én nem tudom, mire való az? Haszon lesz-e belőle vagy kár? Én csak azt tudom, hogy ön nem jöhet oda azt a váltót aláírni.

— Ért ön valamit a váltókhöz?

— Semmit. Én csak azt értem, hogy arra önnek egy nevet kellene fölírni, ami nem az ön neve, s hogy ezt nincs a világon az a kincs, amiért ön megtegye.

— Megtethetném egy esetben. Ha az a váltó nem kerül közpénzüintézetbe, hanem magánhitelező kezébe. Ott azt boríték alá lehet lepecsételni, s aztán mikor vagy az ön atyja kapja meg a fiumei cég megrendeléséért járó összeget, vagy én kapok a birtokomból nagyobb összeget, teszem: a gyapjú vagy a konda eladásánál, akkor beváltjuk a váltót, s összetépjük, nem beszél róla senki.

— Tehát szabad valamit elkövetni, ami nem igazság: ha csak titokban marad? — kérdezé erősen a szemcmebe nézve.

— Nem szabad; de szokás.

— Jó embereknél is szokás?

— Ha valami jó eredményt érhetnek el vele. Például, ha egy családapa, akinek bizonyos reménye van, hogy három hónap múlva az üzlete sikert fog aratni, annak az időnek a megnyeréséért folyamodik ezen nem éppen korrekt, de senkinek kárt nem okozó fogáshoz.

— Képes volna ön ilyen fogáshoz folyamodni a *saját* ügyében?

— Nem.

— És akkor igen, ha máson segíthet vele?

— Ez már egészen dogmatikus kérdés.

— Akkor kell rá dogmatikus válasznak is lenni.

— Jöhetnek rendkívüli helyzetek, amikben az ember kizökken a rendes észjárás kerékvágásából.

— Ezt én nem értem. Én csak azt tudom, hogyha valaki nem bírja a saját lelkét megnyugtatni, mikor az irtózik valami tettől, akkor ha körülötte száz ember, minden ember teszi is ugyanazt, még akkor se békülhet ki *saját magával*.

Ki sugallja az ilyen gondolatokat a Suttogó utcában, a városi mocsárbúz közepett felnőtt leánynak? — Vele születik tán, és együtt nő fel némely emberrel a tisztaság érzete: az iszonyat a szennyből?

Talán az embernek „is” meg van adva az az ösztön, mely visszaborzad az „első” sárbalépéstől. Érzi, hogy csak a *besározott lábhegy szégyen, fülig sárosnak* lenni már dicsekedés!

Egyszer volt egy béresem, aki minden vasárnap úgy leitta magát, hogy az árokból kellett előkeresni a sár közül. Mikor ezért megfeddtem, azt mondá: „Csak egyszer próbálná meg az úr, hogy milyen jó abban a sárban feküdni; sohasem kíváncznék többet pelyhes ágyba!”

A Lánchíd végéhez értünk. Itt el kellett válnunk.

— Ugye, hogy nem jön el ön ma oda? — szólta a leány, s könyörögve tette össze a két kezét.

— És ha a saját aláírásommal látnám el az ön atyjának a váltóját?

— De azt ön nem teheti; mert becsületszavát adta valakinek, hogy több váltót nem ír alá.

— Kitől hallotta ön azt?

— Attól az embertől, akinek a parancsára ide jövök minden nap. Az mindent tud, ami önnel történik. És utoljára is, ha ez önnek a legkönnyebb volna; ha ezt ön meg sem érezné, (pedig tudom jól, hogy amfit ön ránk pazarol, az olyan, mintha az

oltárról lopná el), még akkor is azt kellene kérdezniem: Mire ád ön? Mi zálogot kap? Ki fizeti vissza? Mije van az adósának, amit elvehet tőle? A láncra kötött kutyáját?

A leány e szónál a nyakán függő vékony fekete zsinórba akasztotta a hüvelykujját; — a szemei azt beszéltek:

— „Ím, ez az a láncra kötött kutyája az apámnak!”

Azután az ajkai is megrebbentek:

— Küldjön ön még ma ki hozzánk hordár által levelet, melyben az atyámmal tudatja, hogy nem jöhet el.

Azzal választ sem várva elfutott.

Én pedig aztán azt csináltam egész éjjel, hogy hol én kerestem az édes eszemet, hol az keresett engem, nehezen találtunk egymásra.

Máskor, hasonló esetekben, nem szoktak engem ilyen aggodalmak elővenni. Egy édes óráért sokszor el tudtam én azt felejtetni, hogy annak egy keserű esztendő lesz a következése. Vannak bizony gonosztettek, amik a jó társaságnál virtuszámba mennek. Minden ember kinevetne vele, akinek elmondánám, hogy itt van nálam egy kulcs, amivel a paradicsom ajtaját lehetne felnyitni, s én nem merem azt használni; hanem hazamegyek vele, leteszem magam elé az asztalra, s úgy beszélgetünk ketten egymással.

Itt már vagy be kell menni, vagy vissza kell fordulni; de a küszöbön állva maradni nem lehet.

Még álmomban sem tudtam menekülni azoktól a szép szemektől, amik ha lecsukták a szempilláikat, engem is úgy odcusktak, hogy börtönbe zárt fogoly voltam alattuk, ha pedig rám néztek, úgy eltaszítottak, hogy azt hittem, a holdba repülök.

Másnap pedig nagy ütközet volt az országházban. Generális szavazás, név szerinti, a büdzsé felett, négy heti kemény vita után. Minden párt összekaparta mindenünnen a legelrejtettebb szavazatait is. Láttunk ismeretlen ábrázatú képviselői lopvanszőket, mint a gombákat előteremni, akik különben egész esztendőn át mint spórák nyugosznak a levél alatt. Hallottuk

a horvátokat „tam”-mal szavazni. Még a betegeit is felhozta minden párt; sőt még azok is elhagyták az ágyat, kik reggel szoktak lefeküdni. A szavazás kezdete előtt a zárbeszédnek után 32 fok hőség mellett már opált játszott idebenn a teremben a levegő, s a sűrű gőzkör olyan volt, mint a tengerfenék, amelyből a szélsőbali, övig érő szakállas alakok úgy tünedeztek elő, mint egy-egy tengeri isten. A legfelső szélső padon ült egy, aki emlékeztetett a hidrára, aki nyolc minisztert szokott a gyomrába eltemetni. A karzatokon főtt a szorgalmas hallgatóság a közös párában; de kitartott mindvégig; pedig rég elmúlt dél. Azok a tisztelt úrhölgyek odafenn bizonyosan nem otthon ebédelnek, s azok a tisztelt diák urak valószínűleg sehol sem. — Egyszer csak megakad a színházi látcsővem egy ismerős arcon. Ez a sápadt tekintet, ez az összehúzott, fenyegető homlok: ez az én csendes-üzlettársam, Kozák úr.

„Tyhű,” ezer ménkü! Erről jut eszembe, hogy énnekem ma ezt az egész házat, a benne levőkkel együtt a levegőbe kellene röpítenem! — Egészen megfeledkeztem róla. — Ez most azt nézi onnan a karzatról, hogy mikor kelek föl a helyemről, mikor megyek oda az elnöki tribünhöz a villanygép sodronyát összecsatolni a pokoltűz-akna sodronyával, hogy akkor ő is menekülhessen. Biz ez most, édes csendestársam, lemaradt a napirendről! A te indítványodra ma nem kerül a sor. — Mivel fizessem ki, ha majd feleletre von? — „Kiadatott a kérvényi bizottságnak!”

Az „átkos kormány” ezúttal is győzött. S nem süllyedt el alatta a föld, kimondhatatlan súlyos bűneinek terhe alatt.

Az ipam csak ezt a nagy eseményt akarta bevárni: még az esteli vonattal szándékozott hazamenni. Kikísértem a vasúthoz. Tudom, hogy minden apósznak jólesik az, ha Budapestről hazaindulóban a vasúti hercehurcánál a veje feladja a bagázsiját: — valljuk meg, hogy ez a vőknek is jólesik. Az döngött a fejemben, hogy ma este már ismét szabad ember vagyok: nem kérdezi tőlem senki, hogy hány órakor jövök haza?

A tolakodó utazósereg és hordárraj közepett egyszer csak nekem jön egy hordárzubbonyos ember, mintha szándékosan tenné, s jól hátba lök egy málhával, amit a vállán visz, s azonkívül a lábamra tapos. — Jól le akartam hordani: hanem aztán mikor az arcát megláttam, még én mondtam neki, hogy „pardon!” Kozák volt az.

Kétségtelen, hogy velem akar beszélni. Semmi sem olyan alkalmas hely a konspirációkra, mint az indóházak előcsarnokai, s ha az ember egész biztosságban akar lenni, nézzen szét, hol áll egy rendőr? Álljon oda mellé.

Utána mentem: nehogy ő jöjjön én utánam.

— Mit csinálsz itt? — kérdezem tőle, tyúkszemére lépve.

— Pénzt keresek. Otthon szünetel a gyár — válaszolt a sipkaernyőjét lerántva a szemére.

— Hiszen nagy megrendeléseket kaptatok az irredentától.

— Ki mondta? A púpos Thersites? Az mindig vagy álmodik vagy hazudik. — Azok odaát az Adrián túl elébb egy csattanós ténnyel akarják bebizonyítva látni, hogy szövetségükre méltó nép vagyunk; nem pedig csupa nagyszájú árulókból álló nemzet.

— Erős szó.

— S a te részed a legerősebb benne! Miért maradt el a mára tervezett katasztrófa?

— Hát, édes atyámfia, az tiszta lehetetlenség, amit te tervezél. Hiszen nincs az elnöki csengettyű villanygépének semmi megfogható része benn a teremben, a két sodrony a gyorsirodába szól. Azután a szelelőlyukakhoz sem lehet ám úgy hozzáférni, ahogy te gondolod; mert amint a termet kinyitják, egy teremőr rögtön elhelyezkedik odabenn, s az a hely soha őrizetlen nem marad.

— Hát a Phlegeton cseppjei hova lettek?

— Azokat úgy elrejtettem, hogy ember rájuk nem találhat.

— Ez mind hazugság!

— Uram!

— Semmi „uram”! Mi nem szoktunk párbajt vívni. Ez marhaság. Mi, akit halálra ítélünk, azt ledöfjük hátulról. Ez az okosság. Köztünk nem szabad senkinek sértve érezni magát, ha szemébe mondják az igazat. Vagy közénk tartozol, vagy nem tartozol. Ha az első áll, akkor engedelmeskedned kell, és hallgatnod: ha a másik áll, akkor közénk lopódzott kém vagy, s el vagy ítélve. Óh, ne csinálj olyan fitymáló képet. Téged nem törrel végezzük ki, ha áruló vagy.

— Arról biztosítalak, hogy nem árultalak el senkinek.

— Óh, az árulásnak nemcsak egyféle neme van. Nemcsak azt nevezzük árulásnak, ha valaki följelent bennünket a rendőrségnek. Hanem azt is, ha valaki megcsal.

— Teringettét, ez már sok! Én csallak meg benneteket, aki készpénzt adtam a rakétáitokért?

Az ember egy krajcárt fogott a fogai közé, s azt összeharapva mondá (Úgy szokott mindig beszélni, hogy a fogait szét nem vette.):

— Pénzt adtál igenis azért, hogy azt a leányt elcsábítsd! Jól tudok mindent! Ő szerelmes beléd, s ezért megvet engem. Szemembe mondta. Gyűlöl engem, mert téged szeret. Így nem alkudtunk, testvér! Ez a XVIII. századbeli fogalom, hogy egy férfi nem tartozik hűséggel „egy” nőnek: hanem őneki hűséggel tartozik kettő is”; meg valamennyi. A szerződés csak kétoldalú lehet. Vagy kozmista légy, vagy filiszter. Ha kozmista vagy, ne foglald le egymagadnak azt a leányt, aki nekem is jó lenne; ha pedig filiszter vagy, eredj haza a feleségedhez, s maradj mellette szépen. Te Ágnest egészen rabnőddé akarod tenni.

— Ez ellen tiltakozom.

— Nekem bizonyítékom van rá. Az a púpos lélekkalmár nem megalkudott már veled? Csak nem akarod tán eltagadni? Hísz azon a kétezer forintos váltón az én nevem is rajta van.

— De az enyim nincs.

— Még nincs. De amint rajta lesz, az olyan csalhatatlan bizonyíték lesz ellened, mintha egy egész népgyűlés hallotta volna,

hogy mit alkudtál ki érte. Ezt pedig én rögtön meg fogom tudni. Mert az a sor, hogy „kinek a rendeletére”, betöltetlen maradt. Én nem tettem meg Haggeusnak, hogy „saját rendeletre” töltsen ki a váltót. Akarom tudni, hogy ki lesz a forogató? Tehát amely este te aláírod a váltót, én másnap reggel már tudni fogom azt. S ha az álnevedet írtad oda, akkor már a következő napon valamennyi Volksblatt tele lesz azzal a hírrel, hogy X. képviselő egy idegen ember nevét írta egy váltó alá! Ha pedig a saját igazi nevedet írod oda, akkor egyenesen annak az öreg úrnak írok, akit idekísértél, s aki neked apósod, s felfedezem előtte, hogy először is megszegted a szavadat, hogy több váltót nem írsz alá, másodsor, tönkreteszed a családot, amiddön könnyelműen pazarolva dobálod ki a pénzt, ami nem is a tied, és harmadszor, megcsalod a feleségedet, és én annak is fogok írni. Így öllek én meg; nem gyilokkal. Ismerem jól a viszonyaidat. Mind a két esetben rád van csapva a koporsófüdő. Rabiátus ember ez. Ezt jó lesz neked láncra kötni.

Mert abban az egyben nagyon csalódott a tisztelt testvér, hogy engem fenyegetésekkel el lehet riasztani. Ellenkezőleg: az engem csalogat. Ha azt mondják: „Veszedelem van!” — akkor menjünk oda! Ha pedig azt mondják, hogy „Nagy a veszedelem!” — akkor éppen siessünk.

— Egészen félreérted a dolgot, édes testvérem — mondám én nyugodtan ezekre. — Rólam tégy fel bárminő kutyaságot; de az előtt a leány előtt térdet, fejet kell hajtanod. Az egy nagy jellem: az egy Sasulics Véra!

— Hagyd el. Tudom én azt. De azért lehet valaki nagy jellem, és amellet a bibliai Rahab: az első kozmista nő.

— Csak azért mondom, hogy még ha énnekem volnának is önző céljaim, azok az ő acél jellemén mind megtörnének. Ha én segédkezet akarok nyújtani Haggeusnak, aláírva a váltóját, már akár a saját nevemmel, akár a máséval, ez nem történik egyéb célból, hogy ő elkészíthesse a mintáját a pyranastatornak az irredenta számára. Ez a magas cél, azt el kell ismerned.

— No, jól van. Szavadnál foglak. Tehát hozzánk tartozol, és hívünk akarsz maradni. Hanem azt be kell bizonyítani, próbák által. Mert nekünk a szövetségeseink nem hisznek. Azt mondják, hogy a magyarnak nincs elég elhatározottsága. Ez nem tud úgy tenni, mint az olasz meg az orosz, hogy ott robbanthatja el a pokolgépet, ahol legtöbb ember csődül össze: a mi barátaink mind olyan helyekre rakják el a petárdáikat, ahol senkiben nem tesznek kárt. Poéta nép vagytok. Hanem ezúttal nagy csatányra van szükség. Jól van. Azt már látom, hogy nincs olyan rinoceros szívű ember sehol a hazában, aki a Sándor utcai barakkot, mikor tele van, a levegőbe röpítse. Szelídebb módszert ajánlok. — Most már csak egy akkora kis pokolgépről van szó, amekkora egy képviselő padfiókjában elfér. Ennek a felrobbantása pedig egy sajtyszerű készülék által hajtatik végre. Bizonyosan hallottad hírét Thomas pokolgépezetnek, aminek egy tengerre szálló hajót kellett volna elsüllyeszteni. Az én találmányom is ilyenforma. De inkább hasonlít az artilleristák tempírozó eszközehez, amivel a bombákat szerelik fel. Ez olyan, mint egy kis zsebóra. Fel lehet húzni, és arra a percre igazítani a mutatóját, amelyben akarjuk, hogy elrobbanjon. Mikor a fogaskerék ahhoz a perchez elér, akkor egy kiugró szeg keresztültöri a gyútükröt, s attól felrobban az egész tűzakna. Te ezt hát igazíthatod egy olyan időpontra, amikor már a képviselőház üres. A robbanás nem fog emberéletbe kerülni, a falakat sem dönti szét, csak legfeljebb azt az egész padosztályt zúzza forgácsokra, ahol az archimamelukok szoktak ülni. S ez tüntetésnek elég nagyszerű lesz. Mi bebizonyítottuk a kozmista nagy szövetség előtt, hogy méltó testvérek vagyunk, s befolyásunk potenciára emelkedik. Kezedet rá.

— Itt a kezem.

— No, mármost hát egy ideig megszűnnek a leány találkái veled. Amíg én a pokolgéppel elkészülök. Ha az meglesz: a szokásos levélke reggel tudatni fogja veled egy történelmi név által, hogy estefelé, a kitűzött órában rád vár ő. A helyet, ahol

találkozni szoktatok, még előttem is titokban tartja. Nagyon helyesen. Nekünk csak az első és az utolsó lépésről *kell* számot adnunk egymásnak; a közbeesőkről *nem is szabad*. Tehát akkor majd elveszed tőle azt a kis játékszert. Sajnálom, hogy csak játékszer. Gyermekeknek való tréfa. Egy más alkalommal pedig majd a tempírozó gépet, nevezzük azt „tűzórának”, fogja átadni neked, amihez előbb az alkatrészeket kell több különböző helyről összevásárolnom.

— Mindannyiszor ott leszek.

Az ember rám nézett félig lehunyt szempillái alól.

— Hanem aztán ráemlékezzél, hogy ez nem gavallérréfa! És ha meg találsz csalni, ha elárulsz, ha bolonddá teszesz, akkor aztán csak fuss ebből a városból, és addig meg ne állj, amíg ott-hon a faludban a kályha mögött nem érzed magadat; mert a kéz, amit megszorítottál, gyors és messze elér!

— Meg vagyok felőle győződve.

— Most végül még egyet. A váltót és az aláírást illetőleg. Hogy a felvett neved írjad reá, az ellen in thesi semmi kifogásom. Csak a konkrét alkalmazásra nézve van különböztetésem. Hamisítani „nekünk” igenis szabad, sőt erény: ha egy koronát kell valakinek a fejéről leejtenünk; de hamisítani azért, hogy egy leánynak a fejéről a pártát leejtsük: halálbűn. Ezt tartsd eszedben.

Ezzel tovább vitte a málbáját.

— „Ejnye, de soká alkudtál azzal a hordárral ottan!” — jegyzé meg az apósom, mikor visszakerültem hozzá.

— Negyven krajcárt kért a fickó a málha feladásáért; én pedig bebizonyítottam neki a taksából, hogy két és fél kilóért nem jár neki több huszonöt karajcárnál. Itt van a visszajáró pénz.

Az édes jó öregem megölelt, megcsókolt: „De már látom, hogy jó gazda lesz belőled!” S jutalmul nálam hagyta a visszajáró három krajcárt.

És már most tegyük ide megint három pontot: mintha egy tékozló fiúnak szerencsepénzül nyert három krajcárja volna.

★ ★ ★

Physikus diák korom óta, mikor először udvaroltam egy szép szőke kisleánynak, a Tapolcán keresztül, s túlboldog voltam, ha a vízen áthajtott virágomat a keblére tűzte, ilyen naiv kedélyhangulatban nem voltam, mint most. Mintha most kezdeném tanulni valami táncmestertől, hogy hogyan kell egy szép hölgy elébe járulni, hogy nincsen-e még az első francia négyesre foglalkozva? Azok a lánchídi esték, holdvilággal és anélkül, csak akkor tűntek fel előttem egész ingerlő bűbájukban, mikor már elmúltak. Egészen megszoktam már, hogy amint az utcai lámpákat gyújtogatják, szaladjak le a klubból, s aztán sietve a Lánchídra. Amelyikünk elébb odajön, megvárja a másikat az első oszlopnál. Még azután is, mikor már tudtam, hogy senki se vár rám, nem volt nyugtom: a szokott órában végig kellett mennem a Lánchídon, s aztán abban a kis ismerős zugban megállanom, és nézegetnem a tolakodó habok közé, s aztán megint továbbsétálnom. Ez igen kellemes multság. Senki sem jön szemközt: nem kérdezi, hogy vagy? hová mégy? mért van olyan rossz kedved? meddig tart még az országgyűlés? van szerencsém! jó éjszakát! — Csak egyszer hágott a sarkamra egy könnyomatú újságíró, azt kérdezve, hogy mit nézek olyan nagyon arra a Margitsziget felé? Azt mondtam neki, hogy már hetek óta észlelem, hogy az a Margit-híd Pest felőli oszlopa szemlátomást süllyed lefelé. — Másnap benne volt minden újságban. Az építész majd a guta ütötte meg ijedtében.

Szegény kis leány! Mennyire hozzászoktam, hogy bánatos arcát lássam minden nap. Most vettem csak észre, hogy egészen úgy tekintetem már, mintha hozzám tartoznék.

Aztán pedig csak rajtam áll, hogy újra meglássam. Tudom, hogy merre nyílik a Suttogó utcának a szája! Zsebemben van

a titkos bejárásnak a kulcsa. S az már tudtomra volt adva, hogy *Haggen* úr második elmenetelétől reggelig akármilyen történhetik a házndí.

Hanem az akadályok csak úgy tornyosodtak egymás elé, amik visszatartóztatnak.

Ha odamegyek, legelőször is játszom egy leánynak az ártatlan szívével. Ez magában is elég volna lelki furdalásra. Azonkívül játszom pedig az életemmel, a vagyonommal és becsületemmel. Az is meglehet, hogy a vetélytárs orozva agyonlő, a részeg apa a levegőbe röpít a gyarával együtt, de az meg egészen valószínű, hogy a családomnál denunciálnak; elvesztek asszonyt, gyermeket, még az apósomat is, s azzal benne vagyok a bukásban; ha pedig még azt is megteszem, hogy két szép szem ragyogásáért aláírjam azt a váltót a fölvevett névvel: akkor aztán retteghetek minden napfelköltétől, ami meg találja világitani ezt a titkot, ami ha kipattan, egyenesen lőhetem föbe magamat.

És mégsem tudtam ezt a fejemből kiverni.

Istenkísértés ebben minden lépés, amit teszek, s mégis minden gondolatom odavisz hozzám. Tudom, hogy bolond vagyok: nagyobb bolond, mint azok mind, akik a Lipótmezőn kényyszerubbonyt viselnek, s nem akarok eszemre térni.

Mentül több nap múlik el, hogy őt nem látom, annál elviselhetlenebb lesz bennem a démon, aki arra ösztönöz, hogy keressem föl őt magam. Olyan az, mint mikor az ember a toronyból alánéz, aztán valami úgy csalogatja, hogy ugorják le.

Egy reggel aztán megint ott találom az asztalomon az ismeretes kézvonásokkal címzett levelet, amit Kozák szokott hozzáam küldözni. Ezúttal a nevem és hivatalom így hangzott benne: „Petőfi örültje.”

Ahán! Tudom én azt könyv nélkül.

„Beások a föld közepéig.
Lőport viszek le,
És a világot a levegőbe röpítem.
Hahaha!”

Tehát ma este ismét találkozni fogok Ágnessel.

Egész nap valami lázforma volt rajtam. Semmi hasznomat sem lehetett venni. Alkalmatlan volt nekem minden ember, aki megszólított: mind azt kérdezte, hogy mi bajom van. Utoljára azt hitettem el velük, hogy nagy szónoklatra készülök a székely kis pálinkafőző-üstök tárgyában, akkor aztán békét hagytak, alig vártam, hogy vége legyen a napnak. Azt sem tudtam, hogy ebédeltem-e valahol.

Nem volt nyugtom az estét bevárni. Valami úgy hajtott a Duna-parton felfelé: észre sem vettem, mikor már a Margit-hídon túl voltam. Itt már megszűnik az ismerős világ és a követet. Kezdődnek a pusztá telkek, amik közül az járt legjobban, amelyiket tüzifaraktárnak használnak.

Egyszer csak egy ilyen jövő századbeli utca szegleténél szemközt jó rám Ágnes.

Milyen önkénytelen öröm lobbant fel a szegény gyermeknek az arcán a véletlen találkozásnál.

— Hol jár ön itt? — kérdezém tőle.

— Hát ez az én szokott sétám, mikor önnel kell találkoznom, amíg a lámpagyújtás ideje eljön.

— Én azt sejtettem. Valami úgy hitt errefelé. Akkor talán ne is mennénk a Lánchídra: itt még jobban beszélgethetünk; senki sem ügyel ránk. Fogózzék a karomba.

Odaöltötte a kezét engedelmesen, a kosárkáját a másik karjára akasztva.

— No, nincs már a kosarában semmi? — kérdezém. — Nem küldtek öntül nekem valamit? Talán azt is a Dunába dobta már?

— Nem biz én. Otthon hagytam.

— Tán csak nem tette azt is a vánkosa alá?

— De igen, odarejtettem.

— De hát miért?

— Nem mertem vele kijönni az utcára. Félttem, hogy nálam találják, s kérdőre vonnak, hogy mi az. És én tudom, hogy mi az.

— De azért nem kellett volna önnek azt a vánkosa alá tenni. Tehette volna az íróasztala fiókjába. Ott is elfér.

Figyeltem az arcára, ha nem pirul-e el, mikor az íróasztala fiókjáról beszélek? Semmi változás nem látszott a vonásain. Bizonyosat akartam tudni.

— Mondja csak, kedves Ágnes: megvan önnél már az én arcképem?

E kérdésre ijedten tekint rám, s a kezét kihúzta a karom alól.

— Ön már megtudta? — hebegé elsápadva, s a falnak húzó-dott.

— De hát, hogy jutott ön hozzá? — kérdezém tőle — meg akartam tudni, hogy az apja hozta-e neki haza.

— Megláttam egy fényképkiíratban és megvettem. Haragszik ön érte?

— Mit gondol? Ha tudtam volna, hogy elfogadja, én magam adtam volna azt kegyednek. De hol akadt rá?

— A Kerepesi úton van egy fényképész.

— A Kerepesi úton? Ott én sohase vettem le magamat.

— Pedig ott volt. Sokszor láttam, mikor azon jártam a varróba: már több esztendeje.

— Lehetetlen az. Csak az idén vettem le magamat, a társaság kedvéért.

— Biz az pedig ott volt: ott szereztem meg. Igazán nem szid meg érte? Nem szemtelenség tőlem? Megengedi, hogy megtartsam? Itt van nálam. Éppen most vettem a számára egy álló rámát, hogy odaállíthassam az asztalomra. De nem fog ön érte neheztelni rám?

— De ugyan mutassa már.

Erre bájoló szemérmességgel vette elő kötökosárcájából az összecsukható étuit, amiben a kérdéses arcképem volt, s odaadta azt a kezembe.

Csakhogy ez nem az a fényképem volt, amit az íróasztala fiókjában találtam meg — véletlenül, hanem egy egészen más. Amiről én már régen megfeledkeztem.

Valamikor, több év előtt, füredi fürdőévad alatt, az ottani fényképész örökítette meg földi alakom képmását — *körülvéve a feleségem és három kis porontyom által*. A legkisebbik az anyja ölében egy kis lovon ülő huszárbubát tart a kezében, s azt felém nyújtja, a legnagyobbik meg térdemet öleli át, a nő arcáról sugárzik a boldogság. Az a fényképész bizonyosan Pestre költözött át, s így találta meg nála Ágnes ezt az arcképeimet.

A híres Fire Queen extincor nem olyan alkalmas egy nagy tüzet egyszerre kioltani, mint ahogy az ilyen képpel ki lehet oltani egy vésztüzet a szívben.

— S ön ezt az arcképeimet akarja az asztalán tartogatni?

— Ha ön nem tiltja meg . . .

Oly igazi, oly mesterkéletlen ártatlanság volt e szavakban, hogy nem bírtam magamnak parancsolni többé. A könny a szemembe szökött.

Ő észrevette azt, s mielőtt megelőzhettem volna, megcsókolta a kezemet. Én akartam azt vele tenni éppen.

Akkor aztán odaszorítottam a keblemhez, s megcsókoltam a homlokát. — Eredj haza, szegény kislyány, s iparkodjál elfelejteni!

Most már csakugyan azt hittem, hogy úgy válunk el, hogy nem átkozzuk meg egymást. — Megvallom, hogy még eddig, ahány nőnek szerencsétlensége volt velem megismerkedni, az mind többé-kevésbé megátkozott. Tudom jól: mert megfogott valamennyi átka.

Ez az egy hadd gondoljon felőlem jót. — Ne találkozzunk többet.

Én is hazasiettem. Reggel óta nem voltam otthon.

Az asztalomon egy levelet találtam, aminek a címzése hirdette már, hogy ki írja? „Fiúi szeretettel”.

A legnagyobbik fiam írt: az, amelyik a térdemet öleli át azon a képen. Sokat javult az írása, amióta nem láttam. Már nem ír lineázott sorok közé.

Azt írja, hogy hála Istennek, ők odahaza mindnyájan egész-

ségesek, a kis Micu sokat mászkál a fára: kívánnak nekem is hasonlót. A faluban kiütött a fekete himlő: azért a mama elhatározta, hogy amint meleg idő lesz, rögtön felpakolja a gyerekeket, s elmegy velük Balaton-Füredre. Tanulni fognak úszni. Minthogy pedig már tegnap óta nyár van, még tegnapelőtt tél volt, azért a mama elhatározta, hogy holnap mindjárt útra kelnek. Kéreti a mama a papát, hogyha várna rájuk reggel fél hatkor a pesti indóháznál: mert a mama nem akar időzni, hanem egyenesen át akar menni a budai indóházhoz, onnan a vonat hét órakor indul Füred felé. Csókolják mind valamennyien. De még azután külön-külön is csókoltak. A közép-ső is írt a bátyja levelébe: arról tudósított, hogy önáluk is van iskolai takarékpénztár, s abba ő minden pénzét berakja. (Ejnye, de az apjára ütött!) Aztán, a legkisebbiknek is (amelyik a képen a babát tartja), volt ott egypár padlásra lépegető, verébfejű sora, amiben az állt, hogy „még nem érik a szeder, hanem azért mindennap felmászok a fára; vigyázok én is, hogy le ne essem: vigyázzon papa is.”

Úgy látom, hogy „pálfordulása” lesz ebből.

Meghagytam az inasomnak, hogy reggel már négy órakor felköltson, s bérkocsit rendeljen a vasúthoz.

Olyan korán érkeztem oda, hogy még a lámpások is mind égték a pálya mentében. Nem volt kedvem a kantinba beülni, elindultam a szép hajnali időben sétálni a pályatöltésen végig. A reggeli köd burkolta be még az egész várost. Egy felhő, ami csupa emberi rosszasságból van összelehelve. Mielőtt a pompás városügeti villákhöz érnénk, meg az állatkert bagolyvárához, elébb egy rongyos háztömkeleget kell meghaladnunk, ami az osztrák államvasút s az összekötő pálya Csimborasszómagas töltései által szegletbe szorítva, apródonkint elpusztulásra van kárhozotva. Ami ledűl, azt fel nem emelik többet. Egy-egy szemérmes akácfa pagony eltakar belőle egy részletet. Csak igen jártas szem találja meg e tohuvaobhu között azt a fehér füstöt eregető vaskéményt, mely a Suttogó utcából pipá-

zik fölfelé. — A Kozák már ébren van, s főzi a légtűzpokolgép-
hez való olthatlan tüzet. Hát az a szegény leány mit álmodik
ott, a pokolgéppel a vánkosa alatt; — az arcképcsoporttal a feje
felett? Milyen nagy volna az öröme, ha itt lehetne, és láthatná,
mikor azok megérkeznek, akik ott a képen vannak. A derék,
kedves asszony azóta egy kissé meghúzódott, a fiúk pedig meg-
nőttek; hanem azért egyszerre mind a nyakamba fognak lenni:
azt sem tudom, melyiket öleljem meg előbb?

A villanycsengettyű jelezte, hogy a vonat Kőbányára meg-
érkezett. Visszafordultam, egy „jó reggelt” kívánva az alvó-
nak. Álmában talán meghallotta.

Amint a vonat berobogott az indóházba, ahány fej, mind az
ablakon volt már kidugva, s kórusban zengett, mikor engem
meglátott.

Perc múlva általános ölelkezés és csókolózás.

Végzetetlen volt az öröm. Fél év óta nem láttam őket. (Per-
sze: az ország gondjai!) A fiúk milyen nagyot nőttek! A kedves
jó asszony is igen jó színben van most: használt a falusi lég.

— Nem fájdult meg a fejed az úton?

— Fájt, de most egyszerre elmúlt.

Tudom én: csak a kezemet kell rátennem, már nem fáj; de
hát mikor ezt a kezemet lekötve tartja az országos kötelesség!

A táskákat leszedték, egy hordár hátára rakták. Azt, amiben
az ékszerek voltak, az asszony nem adta ki a kezéből, ahhoz meg,
amiben a nélkülözhetetlen úti elemőzsia állt, a legnagyobbik
fiú ragaszkodott; a fehér egerek kalickáját meg a legkisebbik
nem engedte senkinek; a középső tudományos férfiú volt, neki
egy könyvestáska az elválhatlan útítársa; a szobaleánynak jutot-
tak a kalapdobozok.

— Hát a nehéz máilha hol van? Kell társzekér?

Nagyon megnyugtató volt a válasz. Azt előreküldték a teher-
vonattal, az az összekötő vonaton egyenesen megy Füredre:
nem kell vele útközben vesződnünk. Csak egy nagy bőrönd
van, az felfér a kocsisülésbe.

Aztán felpakoltunk „egy” bérkocsira. Én kettőt akartam fogadni, mert sokan vagyunk; senki sem akart a másik kocsira ülni, mind velem akart jönni. Hát valahogy csak összeszorultunk. Minden embernek jutott egy tartani való táská meg egy doboz. A fiáker maga a nagy bőröndön lovagolt, onnáj hajtotta a lovakat.

Szerencsésen átjutottunk a budai pályafőhöz; ott a hűveket leültettem a reggelihez, aztán megvettem az útijegyeket, feladtam a bőröndöt, megvásároltam a trafikban, ami csak okos és bolond újság volt kapható, s úgy tértem vissza hozzájuk.

Még eddig egyebet nem beszélhettünk egymással, mint „Hol a kis táská? Hát a cekker? Itt-e a nagy doboz? Kinél vannak a plédék? Melyiteké ez a sipka? Hol szaladgál az a gyerek? El ne tévedj, mert itt maradsz! Ki nem reggelizett még? Hol a Lizi? Miért nem issza meg a kávéját? Ön az én hordárom? Nem az? No, hát küldje Nro 7-et! Pincér! Fizetek! Mindjárt csengetnek! Mi kell még a fiákernek? Hídpénz meg alagútpénz? Váltson frissen! Ne pakold fel azt a táskát, az azé az úré! Itt ne hagyjátok az esernyőt! Én fogom azt a gyereket, te meg a másikat; el ne tapossanak valamelyiteket. Elsőt csengetnek. Csak utánam, Isten nevében! Héj, kalauz! Melyik vagon megy Siófoknak? Nem dohányzók számára. No, csak fel, egymás után! Minden itt van? — Tessék a borraivaló. Tele a kupé?! Nincs több hely!” Csak azután, mikor a második csengetésre becsukják ránk a kocsiajtót, s látják, hogy én is ott maradok, kezdődik rá a koncert: „Nini, hát a papa is velünk jön? Elkísérsz bennünket”, s kezdődik a nyakamba borulás, lábamra taposás. Ezt a nagyszerű áldozatot nem várták tőlem. „Siófokig jön velünk a papa?” — „De Füredig is elkísérlek.” — Akkor meg már azt kérdezik, hogy „ott maradsz velünk?” Az asszony aztán lecsitítja őket, hogy most még nem maradhat ott az apa: elég, ha odáig eljön velünk. Minden nap dolga van az országházban. Hanem egy üdvteljes, megnyugvó tekintet mutatja, hogy

mennyire boldoggá van téve ezáltal a csekély töredéke által is a családapai kötelességnek.

Mikor aztán megindul a vonat, elhelyezkedünk egymással szemben; a kedves, jó asszony hozzáfog az otthoni állapotok megismertetéséhez, s Budától Siófokig oly világos expozéját nyújtja közgazdasági állapotunknak, hogy annál tisztábbat én még fináncminisztertől nem hallottam.

A vetéseink pompásan állnak, a tavasziak szépen keltek, a szőlő nem fagyott el, birkák, marhák jól teleltek; a tavalyi és harmadévi bort már jó áron kérik, de jó lesz még tartani, mert följebb is megy; ellenben a gyapjúra már van alku egy pesti kereskedővel, a tavalyinál tíz forinttal magasabb áron: itt a szerződés, csak nekem kell aláírnom. Az átvételkor fizet a vevő négyezer forintot azonnal. A sertéseket is kérte már a nagyváradi kereskedő, öt forinttal magasabban, mint az ősszel; ha elfogadhatónak tartom, csak írnom kell neki. Az idén, ha az Isten valami bajt nem hoz ránk, az elmúlt mostoha évek terheit nagyban leróhatjuk. Olcsó pénzt kínálnak, kedvező törlesztési feltételekre. A kataszternél a földeinket nagyon megrótták; de az asszony kidisputálta az igazságot; hasonlóul a jogtalanul öregbített adót is lejárta egy harmadrésszel. A szőlőmunkát kiadta általányba: így kevesebbe jön, mint a szakmányba dolgoztatás. A rétségen vízárkot húzatott, s ezzel helyrehozta a kaszálókat, a roskadozó malmot helyrehozatta, s ezáltal megint molnárt kapott bele, aki rendes bért fizet. Az üvegházzal felhagyott, s azáltal a drága műkertész fölöslegessé lett. A tejet nem adja a bálisnak, aki csak sajttal fizet, hanem beküldi a városba. A négyes fogatot leszállította kettőre. Summa summárum: annyit fölösleg maradt, hogy a fürdőre is kitelik a költség. Sőt még arra is marad, hogy a gyermekek számára nevelőt lehetett fogadni. Eddig a közös iskolába jártak; de ott mindig van valami ragályos betegség: most is az elől menekülnek. Jobb volna, ha az őszre valami tisztességes fiatalembert lehetne szerezni a házhoz, aki a nagyobb fiút magasabb tudományokra, a kiseb-

beket pedig elemi dolgokra oktassa. Négy-ötszáz forintot rászánhatnánk.

Erre én aztán azt feleltem neki, hogy tudok én egy erre alkalmas egyéniséget, aki a jövő ősze beállhat ebbe a hivatalba. Nemigen fiatal ember már; nem is valami világ lámpása; de a gyermekeket szeretni fogja, s aztán nem annyira a fizetésre, mint a jó bánásmódra fog nézni.

— Nem bánom, csak jó magaviseletű ember legyen.

— Biz az, ami a magaviseletet illeti, sok elnézni valót veszt igénybe: az erkölcsében, ha nem is javíthatatlan, de nem egészen *primae classis*.

— No, akkor én be nem ereszttem a házamba!

— Dehogy nem eresztet, drága kincsem, de még olyan szívesen találod őt fogadni, hogy magamat is féltékennyé tennél erre a korhely fickóra, ha az történetesen nem az édesapámnak az egyetlen fia volna.

Az asszony ráütött a keze után nyúló kezemre, s azt mondá: „de bohó vagy!”, hanem aztán ott tartotta a kezemet magánál, s az a távolba néző, csendes, boldog tekintet mutatá, hogy ez ránézve már nem is meglepetés; bizonyosan beszélt erről neki az atyja, hogy én ősze itthagynom a képviselőiséget, s hazamegyek — a magam képét viselni, de addig nem tudta elhinni, amíg tőlem nem hallotta. Nekem mindent elhisz. Ha azt mondanám neki, hogy amióta nem látott, nem ittam bort és nem szivaroztam, azt is elhinné.

Még az idő is kedvezett; nyárnak is beillő tavaszi napunk volt.

A gyermekek, mikor a vagonablakból meglátták a Balatont, ujjongtak örömmükben. Gyönyörű látvány is az: ez a magyar tenger, ahogy a szittya büszkeség nevezi. A csillámló tó felszíne mintha csupa ezüst volna a fodrozott haboktól, a túlsó part hegyei alatt meg oly csendes a víz, mint egy tükör, az egész szakadatlan egy kert, apróbb-nagyobb kolnáival, kastélyaival, tornyaival a vízből felforgatva néz fel reánk. Karcsú halászgépek ácsorognak a víz-sekélyben, lomhán felreppenve, ha a

prüszkölő vascsoda közelít; a pásztorok gulyáikat itatják, úsztatóg behajtva, s halászok húzzák a pirittyét, követve a nehéz csónaktól; a gyermekek a hátamra mászva kiabálnak: „Ahol van Balaton-Füred!” — Van velük dolgom a gőzhajón, hogy együtt tartsam őket, amíg a hajó Fürednél kiköt.

Ilyenkor legszebb Füred; csakhogy ezt kevés ember tudja. A rózsacerdők teljes nyílásban: valóságos Kazanlik. Ember még kevés van a sétányon; de annál több a fülemüle.

A drága jó asszony azonnal hozzáfogott ahhoz a dologhoz, amiért örök hálára érzem magamat iránta lekötelezve, hogy nem osztja meg velem: a kipakoláshoz: ilyenkor gyerek és férj csak útban van. Tőlem nem kívánnak egyebet, mint hogy vigyem el a gyermekeket magammal sétálni: azután meg fürdeni.

Hej, milyen örömük van Sisera hadjainak, mikor kiszabadulnak az „apjuk felügyelete” alatt! Látszik, hogy az anyjuk milyen erős kordában tartotta őket! Mikor rám vannak bízva, akkor minden szabad. Azért örülnek, mikor a házhoz kerülök. A legnagyobbik, az egy szilaj fickó, izmos és nagy tornász; már kétszer volt kifecamodva a keze, s a homlokán visel egy sebhelyet. Szakasztott képmásom. Úgy szereti a könyvet, mint a kecske a kést. Csak az utolsó órában olvassa el a leckéjét; hanem azért felel vakmerően: már hogy azt feleli-e, ami a könyvben van, az más kérdés. Ezt tőlem örökölte. A középső azonban szakasztott az anyja. Ez igen szorgalmas és pakátus férfiú. Ahol egy könyvet megkaphat, azt eszi. A zsebe mindig tele van száraz kalácsdarabbal, amiket félretett netalán bekövetkezhető inséges időkre. Olyan számolási talentum, hogy nekem az asztalnál azt is ki tudta vetni, hogyha egy régi messzely bornak az ára 25 kr. volt: hát aki ahhoz volt szokva, hogy egy „nagy messzely” bort igyék meg ebédnél, hány decilitert kell annak most meginni, hogy 37 és 1/2 krajcár ára szomjat eloltson vele? Ezt én még praxisból sem tudom megtanulni soha. A legkisebbik, az poeta lesz: csupa ábrándozás és érzélgés. Minden ok nélkül sír, és en-

gemet különösen szeret. Kisebb korában mindig az én ágyamban hált, s nem engedte magát mástól felöltöztetni, mint tőlem. Most is mindjárt ott van a térdemen, ha valahová leülök. Aztán nagy szemfüles; mindent meglát, amit más észre sem vesz. Mikor a fényképész palotája előtt elmentünk a parkban, egyszer csak odavontat magával a nagy kirakathoz, messziről megismerte azt a nagy arcképcsoportozatot, amelyen együtt vagyunk lefényképezve. Meg kellett ígérnem, hogy az idén megint levetetjük magunkat egy társaságban. Aztán elvittem őket fürödni. A legnagyobb surculus úgy úszik, mint a vidra, alig lehet őket kicsalogatni a vízből, pedig a középső fiú krajcárra kiszámítja neki, hogy hány percig jó lenni hány fokú vízben, arra való nézve, hogy hány fokú fölösleges melegség abszorbeáltassék a testben, ami által ez edződik; ha több vész el, az már ernyesztő hatással bír. A legkisebb azonban, akit magam vittem bele a vízbe, le nem rázható a nyakamból, folyvást azt kiabálja: „Jaj papa, jaj édes, kedves, jó papa, gyerünk ki innen a vízből, én mindjárt meghalok.” Már ilyen kicsiny korában irtózik a poeta a víztől. Fürdés után aztán egyet sétáltunk a parkban, kerestünk sima kavicsokat, leültünk vele a porba, s én tanítottam a kis Micut a kavicsokkal „kapókövet játszani”.

A pakolástól aztán szegény jó anyjuk obligát fejfájást kap, s az eltart neki egész éjjel: a migréngyógyításhoz pedig én éppen annyit értek, mint az egész doctorum collegium. A legkisebb megint hozzám kerül aludni, s reggel nem akarja engedni, hogy fölkeljek. Megint nekem kell őt felöltöztetnem. Az asszony kissé bágyadt színben van az éjjeli fejfájástól. Olyan rosszul esik őt ilyenkor elhagynom. Azonban ő maga siettet. Elkészítette már számomra a kávé. Már elsőt csengettek a hajón. A legkisebb ellenben le nem akar szakadni a nyakamból, hogy még csak egy napig maradjak itt. Nézzem, milyen rossz idő van! A Balaton háborog. Zivatar lesz. A hajó elsüllyed. Én odaveszek. Ezen aztán elkezd sírni. Utoljára azt követeli, hogy vigyem hát magammal. — Bizony kedvem volna hozzá! —

Az okos asszony kettévágja az alkut. „Hát aztán magaddal hordanád az országházba!” — Igazság! Hiszen még nem vagyok instruktor, még csak honatya vagyok.

Másodikat is csöngetnek. Édes fiam, mennem kell. Mind valamennyien kikísérnek a gőzhajóhoz, oda is bejönnek velem. Az ölekezés, búcsúzás addig tart, míg a hajó is indul, aztán átkísérnek egész Siófokig. Csak egy szóval mondanám nekik, még Budapestig is elkísérnének.

A siófoki időzés alatt egy jó gondolatom támad: hátha én most innen azt táviratoznám az elnöknek, hogy „egészségi állapotom miatt (ti. mivelhogy nagyon jó egészségben érzem magamat) leteszem mandátumomat, a képviselőház ám lássa, hogyan él meg azután nálam nélkül!” Azzal vissza cum gentibus Balatonfüredre!

Kár, hogy énnálam a jó gondolatok mindig kivitetlenül maradnak.

Este megint „otthon” voltam Budapesten.

Semmi levél sem várt rám — hála Istennek!

És azután elmúlt több nap minden rendkívül följegyzésre méltó eset nélkül. Az ismerős úrhölgyekkel beszélünk az ország borzasztó nagy deficitjéről, aminek a miniszterek az okai; a klubban beszélünk az úrhölgyek nagy luxusáról, ami oka a deficitnek; az országházban pedig a borzasztó nagy bukásokról, amik a klubban történtek: aufgelegt ultimót elveszteni tous-leis-trois-val, tizenkét tarokkal harmincháromban, ötödik vétellel, csupa borzasztó dolgok.

Hanem engem nem háborgattak többé a nagy Cosmosnak semmiféle atomjai. Azt hittem már, hogy elfelejtettek szépen.

Minden este elővettem a gyerekek levelét, s elolvastam a kis Micu tanácsát: „Vigyázzon a papa is, hogy le ne essék”.

Igazán mondom, nem is ilyen háromgyerekes apának való az már, efféle bolondos kalandokba ártani magát! Bizony be-
mőhetett volna már nekem is a fejem lágya!

Verjük ki a fejünkből az egészszet!

Hanem tegyünk ide megint három pontot, mintha a kis Micu kapókövei volnának ott.

★ ★ ★

Eszembe jutott eközben, hogy egyszer valamit ígértem én annak a leánynak, aminek a teljesülésére az talán még most is számít. Ha már végképp lemondtam minden önzés sugallta gondolatról, akkor egészen illő, hogy beváltsam a szavamat, nem várva érte viszonzást. — Van neki egy korhely, szökött katona testvére; akinek a megszabadításával biztattam őt egyszer, egy ünnepélyes pillanatban, amikor éppen az úrfinak a hátát döngette a Veres Rózsa-kocsmáros.

Én ugyan in theoria, mikor az ilyen deperditus existenciákról van szó, abban a filantropikus nézetben vagyok, hogy az ilyen embereket legjobb volna lebunkózní. Nézetem mellett felhozhatom a legrégibb kriminálkódexet, a bibliát, ahol példák vannak rá, hogy egész városok (Sodoma és Gomora) népsége lebunkóztatott, sőt egy egész nemzetség, a Benjámín lebunkóztatása is legfelsőbb rendeletre elhatároztatott, pedig azok mind nem szolgáltak *annyira* rá. Hanem hát a leány úgy látszik, hogy mégis szereti a bátyját, dacára annak, hogy az egy fertelmes állat; hát próbáljunk rajta úgy segíteni, hogy a fickót megszabadítsuk, a leányt pedig őtőle szabadítsuk meg.

Utána jártam a dolgának a hadparancsnokságnál, hol befolyásos ismerőim vannak; nem valami nagy dolog a katona kori vétsége, egypár tízforintos mindössze, amit elsinkófált; aztán a kórházból szökött meg. A többi akasztófát már a polgári életben, érdemelte ki. Lehet találunk majd egy olyan samaritanus orvost, aki bizonyítványt ad neki, hogy azóta folyvást betegen feküdt, s aztán a Superarbitrierungs Commission előtt majd kicsináljuk, hogy reáinvalidnak nyilváníttassék. Akkor aztán majd adjunk neki jó ajánlólevelet: (hiszen csak 20 forintot sikkasztott el), megtehetik végrehajtónak Krassó megyébe; ott még sokra viheti.

Én már szépen kerékvágásba hoztam ezt az egész dolgot, s azt hiszem, hogy nagy örömet csinállok vele a szegény leánynak, mikor majd csak azzal a hírrel lepik meg, hogy a bátyja meg van mentve, és hivatalt kap. Ő pedig ki fogja találni azt, hogy kitől jött.

Hát egy reggel korán (nyolc óra felé) még az ágyban aludtam, mikor az öreg Ignác bejön, s azzal a szóval költ fel, hogy itt van a 34-es hordár.

Nem emlékezem rá, hogy magamhoz rendeltem volna.

Az pedig egyenesen velem akar beszélni.

Hát akkor meglehet, hogy megsértettem valahol a tisztelt gentlemant, s most jön tőlem magyarázatot kérni. Legyen hát szerencsém hozzá.

Mikor belépett a szobámba, akkor világosodott fel az elmém egyszerre.

Elfeledtem a minap megnézni a számát, különben tudtam volna, hogy az a «34» annyit tesz, hogy «Kozák testvér»; ő volt az a «34.» hordár.

Ez a legalkalmasabb álköntös. A hordár mindenüvé elmehet gyanúköltés nélkül.

Amint magunkra maradtunk, megkínáltam, hogy tessék leülni.

Meg is tette, és miután meggyőződött, hogy senki sincs kívülről a szobában, rákezdé azzal, a mély, suttogásig lenyomott hangjával, amiről úgy tetszik, mintha álmában hallaná az ember.

— Testvér! Tereád ma egy nehéz küldetés vár.

— Állok elébe.

— Neked egy szökött katonát kell denunciálnod a hadparancsnokságnál.

— Igazán? Dagadjon meg! Ez nem annyira nehéz, mint komisz feladat. Nem lehetne ezt valami más, e missióhoz méltó testvérré bízni?

— Tanuld meg azt — szólt Kozák büszkén —, hogy a testvérek között nincs különbség, s a mi feladataink között egy

sem komisz. E feladatot, hogy gyors és biztos sikerű legyen, csak olyan embernek lehet elvégezni, mint te, aki egyenesen odamehet a főhadparancsnokszákhoz, nem kell neki nagy kerülővel még elébb komiszárust, alkapitányt, drabantot fellármázni, hogy azalatt az illető neszt fogjon és megugorhasson, mire odaérnek, hűlt helyét találják — te pedig egyszerre ott csaphatod, mint az egérfogó a pocikot. Azért vagy közöttünk, hogy összeköttetéseiteket a magasabb körökkel szent célunk keresztülvitelére felhasználjam.

— De már megengedj, egy szegény szökött katonának a feljelentése a hatóságnál, éppen a te és elvtársaid részéről nagyon is magánybosszú után ízlik.

— Szó sincs magánybosszúról. Az illető, aki áldozatul fog esni, csak egy *médium*. A médiumoknak fel kell áldoztatniok. Az egyiknek így, a másiknak úgy. Van, amelyiknek az a feladata, hogy az égő gyertyával bemenjen a gázzal telt pinceboltba. Másnak meg az a feladata, hogy egy eltűnt ember helyett meghaljon, és eltemettessék, hogy amant ne keresse senki. Ismét másiknak az a feladata, hogy egy merénylet szerzőjéül elfogassék, s ezáltal az igazi tettes megszabaduljon. Ezek az eszközök. Mások a kezek, akik általuk cselekszenek. Ismét mások a főek, akik a kezeket mozgatják. Most egy ilyen eszközről van szó.

— Nagyon kíváncsi vagyok erre a szóra.

— A kíváncsiság ugyan nálunk a hét főbűnök közé számítatik: azonban, mint te ezt magad is tudni fogod, te egy fokkal feljebb állsz a közönséges tagtársaknál, nem társadalmi állásodnál fogva, mert az nálunk nem tesz különbséget: hanem múltadnál fogva.

(Ezt, igazán mondom, nem tudtam, hogy ilyen nevezetes egyéniség vagyok.)

— Ezért, mert kötelességem: tehát kész vagyok téged beavatni abba a tervbe, aminek egy részlete a mi kezeinkre van bízva, de fogadd meg . . .

— Megfogadom, hogy el nem aluszom rajta.

— De arról az egyről biztos vagyok. Nem tűnt fel előtted, hogy egy idő óta korán reggelenként (mikor fekünni mégy), valami olyan büzt érsz a város felett terjengeni, mintha minden háznál tollat égettek volna?

— De ez nekem is gyakran háborgatja szaglási érzéseimet.

— Hát mikor néha a Budai kaszinóból késő éjjel hazajöttél, (már azt is tudja, hogy ott töltöm az estéimet!), nem ötlött fel neked, hogy az ezer lámpától megvilágított Pest felett valami fakó, lomha ködfelleg terül el, amelynek a góca egy magas kürtő látszik lenni, ami kívül esik a városon, északkelet felé. Abbul tódul ki valami vastag, sűrű füstgomoly, ami közé az éjsötétben fényes lángkévék lüktetnek fel.

— De emlékezem rá, hogy ilyesmiben gyönyörködtem. Mindig azt hittem, hogy valami részvénytársulat alapítóit főzik ott olajban.

— Az ott a budapesti hóhérnak a kemencéje.

Erre a szóra kezdett az álom kimenni a szememből.

Látogatóm vette azt észre, s kényelmesen hátravetve magát a karszékemben, folytatá:

— Tudod mi ég abban a kemencében éjjelenként?

— Nincs akkora fantáziám.

— Arról azonban biztos tudomásod lesz, hogy Oroszországnak egy bizonyos részében kiütött a keleti pestis.

— Hogy ne lenne? Hisz az országgyűlésen interpelláció tárgya is volt.

— Az ám. Ez megint a szélbalok ügyetlenkedése volt. Pedig ha nem értik a dolgot: hát minek kontárokodnak bele?

— Te talán érted a dolgot?

— Persze, hogy értem. Te! Ha az a „fekete asszony” be szabadulhatna ebbe az úgynevezett civilizált Európába: az volna nekünk az aratás! Hogy fel lenne fordulva egyszerre minden társadalmi rend! milyen bénává lenne ütve minden hatalom! hogy szakadnának szét a kötelékek! hogy porlana

szét minden törvény! hogy szabadulna el minden láncra kötött szenvedély! hogy futnának szét a büszke hadseregek! Az volna, ami már volt egyszer, egész Európában, az ítélet napja! — Már útban volt! — Már rajta ült a denevérszárnyú gyászszekéren! Hanem mindent elrontottak ezek az úgynevezett szélbalok, fellármázták a kormányt, s az rögtön útját állta a vész behurcolásának.

— Igen, még szaktudósokat is küldött ki a pestis tanulmányozására.

— Hahaha! Nevetem én azt! Ott lehetnének a ti tudósaitok Asztrakánban, ha a pesti hóhér nem volna legény a gáton. A háromszoros muszka hadizárlaton keresztül kisikamlík ez a kígyó: bejön a végvámokon, s odatojja a tojásait, ahová akarja.

Kezdett a hátam borsózni.

— Hanem hát idebenn igen szigorúan magyarázzák a tilalmat. Akármi érkezik a sorompóhoz az itteni kereskedők számára, ami orosz bélyeget hord magán, bunda, prém, vászon, gyapjúszövet, pácolt hal, kaviár: azt rögtön lefoglalják, be sem hagyják hozni a városba; viszik egyenesen a hóhér kemencéjébe. Az pedig még azon éjjel alágyújtat, s elégettet mindent. Ennek a füstét érzi a város reggelenkint. Ez a kemence az, ami Angliában a „Queen's pipe” (a királyné pipája), amiben az elkobzott csempészdohányt elégetik.

— Ez hát nagyon jól történik, azaz, hogy a mi nyelvünkön szólva nagyon rosszul.

— Úgy van. Hanem hát a hóhér maga, sajátkezűleg azt a nagy munkát nem végezheti: a hóhérlegények pedig undorodnak tőle.

— Hogyan? A hóhérlegények undorodnak?

— Hát persze! Azok sincsenek vasból. Nekik is hat az idegeikre az a gondolat, hogy amit a kezükbe vesznek, az a fekete halál országából érkezett ide. Annálfogva ők meg ismét más embereket bérelnek fel, akik azt a kezelést elvéggezzék.

— S azoknak megy ez?

— Vannak emberek, akik a pokoltul sem félnek; kivált, ha jó erős pálinkát ihatnak mellé. A többek között nekünk is jár oda egy ismerősünk az éjjeli munkára. Ez az említettem szökött katona.

— Talán csak nem Ágnesnek a bátyja?

— De éppen az.

— S nem irtózik . . . ?

— A haláltól?

— De a hóhérlegények társaságától?

— Hát mi az? A hóhérlegények csak olyan munkások, mint én, meg te. Minden munka tisztesség; s mentül megvetettebb, annál nagyobb becsülésre méltók azok, akik arra vállalkoznak. Aztán elvégre is, minden az ízlés dolga. Egyszer egy ilyen gyepmesteri gyakornokkal (csinos fiú az, mikor kiöltözik), együtt voltam az országház karzatán, mikor ti, képviselők odalenn éppen egymással nyájaskodtatok: az érdemes hóhérsegéd hallgatja egy ideig a kölcsönösen egymást lepiszkoló feleseléseket, amiket ti országgyűlési szónoklatoknak neveztek; végre hozzám fordul e szóval: „Pfuj teufel! Én ezt a *disznóságot* ki nem állanám ezer forintért!”

— Jól van. Hát a bruder odajár most éjjelenként kemencét fűteni? Legalább hát kap valami fizetést.

— Nem annyira e fizetésért teszi, mint inkább a mellékkeresetért.

— Ugyan miféle mellékkeresetért?

— Hát mikor néha úgy egy-egy drága kelmékből álló csomag akad a keze alá, sálók, perzsa lámaszőr szövetek, azokból ő egy-egy csomócskát a tűzbe dobálás közben elcsúsztat az inge alá vagy a pantallonja szárába, és aztán azt hazahordja vagy a szeretőjének, vagy az orgazdának; s jól él mellette.

Nekem a hajam szálai kezdtek felberzenni.

— De hisz az egy rettenetes nagy, örült merénylet.

— Csak maradj fekvé, és ne óbégass. Semmi merénylet sincs a dologban. Amit addig halomra égettek, azt mind bát-

ran elviselhette volna, vagy kenyérre kenve, (ha kaviár volt) megehetette volna a fővárosi burger: azok közül egy sem látta azt a vidéket, ahol a pestis anyja ül a fészken. Tudnom kellett volna nekem arról. — Hanem ma fog érkezni egy csomag, ami egyenesen *Asztrakánból* jön. Ugyanabból a raktárból, amelyből minden élő ember kihalt. Az egész raktárt mind megégették a kozákok. Ezt az egy csomagot sikerült megmenteni. Mesés áron. El is lett szállítva idáig. A szállítás maga egy hadvezéri remeklés volt. — Ez a málhacsomag csupa tengerivida-bőröket tartalmaz, amiknek párja otthon is ötszáz rubel. Ez már bizonyosra jön! — Ezen már rajta van a fekete asszony tíz körme! — Aki csak az ujjával hozzányúl, meg van fogva. S aztán viszi magával, mint a Sámsom rókái az üszköt a filiszteusok vetésébe. — Ezt a csomagot is le fogják tartóztatni a sorompónál, s elküldik az égető kemencébe. Bizonyos, hogy a mi fiúnk azt megdézsmálatlan nem hagyja. Két darab vidrabőr pedig, amit a dereka körül csavarva hazahoz, éppen elég lesz egy egész városnak.

Még a vér is meghűlt az ereimben.

— Hanem hát én furfangos vagyok — folytatá Kozák barátom. — Ha ez a baj Pesten tör ki, mivelünk nagyon hamar elbánnak. Adjuk odább! — Ezért szükséges, hogy te ezt a fickót följelentsd mint katonaszökevényt; megjelölve a helyet, ahová az éjjel menni fog, a végzett munka után. Vérző szív utca 42. szám a sósveckli-sütőnél. A gyerek, amint azt veszi észre, hogy rátörök az ajtót, sietni fog az ellopott szörméket a kályhába dobni. Ő maga azonban már akkor tele van a méreggel. — A hadcsapata, a 38-ik serezed most Bécsben fekszik: a szökevényt rögtön oda fogják szállítani, beviszik a kaszárnyába, fel a hadbírótság elé, s három nap múlva ott lesz a pompás multság a gyönyörű Bécs város számára: egy egész kaszárnya tele a fekete halállal. Ezen aztán lehet majd nevetni! Hahaha! Hahaha!

Úgy kacagott, hogy még akkor is vigyázott magára, nehogy magasabbra emelje a hangját.

S hogy észrevette, hogy én sehogy sem akarok a kacagásban osztozni, komolyra fogta a dolgot.

— Hát mi különös volna ebben a dologban? Ez a stratagéma nem is új már, hát az észak-amerikai polgárháború előtt nem tették-e ugyanazt a *déli*ek, hogy összevásárolták Brazíliában valamennyi sárgalázban kimúltnak a köntöseit, s azokat hajóteherszámra küldözték New Yorkba, hogy a pestist átültessék ellenségeik táborába: hát ami azoknak szabad volt, nem szabad-e másnak? Kérdezzük is mi azt, hogy szabad-e? — Érted mármost egészen a dolgot? Miért kell neked még ma denunciálnod a legilletékesebb helyen ezt a fiút. — Te vagy a kéz, ő az eszköz. Ő a löveg, amit neked el kell röpítened. — A löveg elrobban. Mit bánja a tüzér, hogy a löveg hüvelye szétszakadt: ha csak gyújtott!

Idejét láttam végét szakítani e veszett, bolond beszédnek.

— A magad szempontjából az egész korrekt okoskodás, testvér, hanem engemet másforma nézet vezérel. Én éppen ezen fiatalember nővérenek megígértem, sőt szavamat adtam rá, hogy a bátyját kimentem zászlóelhagyási bűne alól, ezt már meg is tettem. Azt is megígértem neki, hogy becsületes életmódot fogok a számára szerezni. Abban meg most járok.

— Nevetséges! Hát bírnak az ígéretek kötelező erővel? Kivált azok az ígéretek, amiket leányoknak teszünk? Szokás azokat beváltani?

— Nálam szokás; engem az adott szavam kötelez.

— Hát a szent eskü, amivel szövetségünkhöz vagy kötve? Egy pár szép szem előtted szentebb jelvény, mint az, ami karunkra van edzve: a nagy *Mindenség*, a *Cosmos*, és annak ellentéte: a nagy *Semmi*, a halál!

E szóval feltúrta karjáról a blúzt, élém tartva a rémséges jelvényt. Én eldugtam a kezemet a takaró alá; biz az enyémről már lekopott a mindenség is, meg a semmiség is.

— Édes öcsém — szóltam hozzá —, amit mondtam, megmondtam. Én az Ágnesnek adott ígéretemet beváltom. A te

kipécézett fickódat ellenben fel nem adom, mert nekem soha semmiféle ivadékomból se porkoláb, se perzekútor, se spion, se denunciáns nem volt. Ha nem tetszik, bicskázatok le: én is ott leszek! De ami nekem nem tetszik, azt nem teszem meg. Mert én annyira nihilista vagyok, hogy még magát a nagy «semmit» se veszem semmibe. Most pedig eredj a pokolba, vagy ha annál még kedvedre valóbb helyet tudsz, eredj oda, s hagyj engem tovább aludnom.

S azzal befordultam a fal felé.

Kozák barátom fölkel a helyéről, s még egyszer odahajolva fölém, liheg mély, kísértetes hangján a fülemben:

— Meg fogod gondolni a dolgot. — Itt volt nálad a „34”. — Föl kell jelentened a „38”-ik ezred szökevényét. Található lesz ma éjjel a Vértó szív utca „42”-ik számában a kalácssütőnél.

— Jól van, jól!

Én már alszom. Az éjjel nagyon soká tartott a piquetparti a Budai kaszinóban. Oda szolid emberek járnak: reggelig játszanak; de csak piquétet, és egy tizedrész krajcárban. — Mióta a fiaimmal közelebről megismerkedtem, én is ilyenre adtam magamat . . .

. . . Jóformán gyűlésbe menni való idő volt, mikor az öreg Ignácom felköltött. Annyi bolondot összeálmodtam azalatt! Ott voltam én is a hóhér kemencéjénél, s csupa fekete asszonyokat dobáltam a katlanba: az országgyűlésen meg hóhérlégények szűzbeszédeit hallgattam.

Amint kidörzsöltem az álmat a szememből, azt kérdezém Ignáctól:

— Álmodtam én, vagy valósággal volt itt egy 34-es számú hordár?

— Volt biz itt, felelt az öreg, sokáig itt várt, hanem aztán megunta, kijött, s azt mondta, hogy nem akarja a nagyságos urat felzavarni, olyan édesdeden alszik; inkább majd eljön később.

— Mégis álmodtam hát.

Az öreg aztán addig nyaggatott, hogy ha álmodtam, micsoda számokat álmodtam? Hadd tegye be ő azokat a lutriba; míg el kellett neki számlálnom, hogy „34, 38, 42.”

Be is tette mindjárt a budaiba. Nem hiszem, hogy kijöttek volna neki.

Én azonban még aznap átmentem Budára a szökött katonának a dolgát megsürgetni. Egészen jól állt az ügye.

Kifizettétvén az elsikkasztott összeg, előadatván a súlyos betegségről szóló bizonyítvány, rögtön praeferentissime expedíáltatott a végzés, kézbesítendő az inculpatus édesatyjánál, hogy a fiú visszatérhet ismét a nappal élők sorába.

De ide ismét tegyünk három csillagot: gondoljuk, hogy ez a három, lutriba betett szám.

★ ★ ★

Este (tizenkét óra után), mikor Budáról, a kaszinóból hazajöttem, s az ellipseről letekintve megláttam azt a sötét füstfellegget Pest fölött szétterjengeni, ami leginkább abból a városon kívül felmeredő kéményből látszik előtódulni, megint a fejembe nyilalt ez a ma reggeli párbeszéd, vagy álom, vagy micsoda.

Hátha van valami mégis ebben a bolondságban?

Én ugyan se kísértetekben, se boszorkányokban nem hiszek: annál fogva a magyar szocialistákban, nihilistákban sem. Régen volt az, mikor engem egy fehér lepedővel meg lehetett ijeszteni; hanem az mégsem tartozik a lehetetlenségek közé, hogy egyes, monomániától megszállt emberek valami olyan örült merényletre adják fejöket, amihez rajtuk kívül másnak semmi köze.

Sorba veszem, hogy miket beszélt az az agyafúrt ember. Az örültségében rendszer van: azt el kell ismernem.

A lefoglalt asztrakáni prémeket most égetik a hóhér kemen-céjében. Valaki azokból elcsenhet egyet-kettőt.

Legegyenesebb eljárás volna, feljelentenem azt, amit megtudtam, a rendőrségnek.

De én azt nem tehetem. Nem azért, mintha a nihilisták orgyilkaitól félnék, hanem azért, hogy abból majd nagy vizsgálat lenne; engemet elővennének tanúnak, el kellene mondanom az egész históriát, hogy jutottam ehhez a titokhoz, beszélnem kellene a Suttogó utcai gyárról, meg Haggeus úrról és a leányáról; s mindez rám nézve nagyon kényelmetlen pozíció lenne. — Tehát a rendőrséghez nem megyek. — Hanem azt teszem, hogy felkeresem a Vértő szív utcai Calypsot, s annak a hálójában elfogom a veszedelmet hozó fickót röptiben, s így állom útját az európai nagy veszedelemnek.

Kezdt rémleni előttem, hogy hallottam én már valami hírének a Vértő szív utcai sütőnének. — Sőt egészen jól emlékezem már rá. — Nevezetes jelenet volt az! Ott a Kék Macskában. — A tavalyi farsang utolsó napján. — Ki akarták dobni a bálból a tisztelt hölgyet. — Én is ott voltam azon a mulatságon. — Pedig szerintem nem volt igazsága a publikumnak. — A Kék Macska díszes vendégkoszorúja fellázadt azon merénylet ellen, hogy a Vértő szív utcai sütőné bátorkodott e termekben megjelenni. — Mert a Kék Macska sokat tart a szeplőtlen hírére. — A Vértő szív utcai sütőné pedig csak a „bumszti pince” primadonnája. — S ezen körökben nagyon sokat adnak az illem és erkölcs rangfokozataira. — A hölgyek egészen fel voltak lázadva, mikor őt belépni látták. — A tánckolonn felbomlott, s a táncmester-rendező elveszté a contenanceját, a Sósweckli Mina kihívó tekintete és rikító toalettje előtt. „Ki vele!” „Le kell tépni a chignonját!” — „Papuccsal kell felpofozni!” — kiabáltak mindenfelől, míg ő kevélyen suhogtatta a lovagkorbácsát. Bizonyos, hogy csúfosan megverték volna, ha én jókor nem interveniálok. — Uraim és hölgyeim! — kiálték — hát ez e a demokrácia? Azért harcolunk-e oly véres ütközeteket az egyenlőség szent elvei mellett, hogy most e magas elveket a Kék Macska szentelt csarnokaiban meghazudtoljuk? Hercegnőim! Szép-

ség királynői! Ti a boulevard és Király utca arisztokráciája! Gyakoroljátok a születéstelekhez méltó nagylelkűséget egy polgártársnő irányában, aki többszörös özvegye hőslég elesett (de megint felkelt), — ha nem is tábornokoknak, de mindenesetre szakaszvezetőknek! E szónoklattal sikerült a betolakodott vakmerő számára utat csinálnom a mellékajtóig, s így megszabadítottam őt attól a kellemetlenségtől, hogy egy sajtár vízzel nyakon önterve kidobattassék. Mert a kvalifikációra a világnak egy úri szalonjában sem olyan féltékenyek, mint a Kék Macskában.

Úgy hiszem, hogy az illető hölgy még emlékezni fog erre a lovagias tettemre, ha meglát. Az arcomat megismeri.

Mert a sósweckli-sütőné büszkén elmondhatja magáról, hogy soha olyan öltözetet nem viselt, amit valaki ne úgy lopott volna számára, és soha olyan emberrel ismeretsége nem volt, akinek a nevét tudta volna.

Ezt a helyzetet ma fel kell használnom.

A lakását e nevezetes hölgynek már tudom Kozák testvér szívessége folytán. Csak egy bérkocsit kell találnom, aki odáig kivigyen. Ez már nem esik a járhatatlan városnegyedben. Az utolsó sorház a városliget felé; háta mögött van a városi faiskola: ákác és diófabozótok. Jó megugrásra való menedék a világgal ellenségeskedésben élő szegénylegényeknek.

Hogy azonban egészen megérthetővé tegyem a gyöngébb felfogásúak előtt is, hogy minő állást foglalt el a Sósweckli Mina a társadalomban, ami őt a Kék Macska haute-volée-ja előtt lehetetlenné tette: körülményesen indokolnom kell e felfogást. (Azért nem szükséges kiküldeni a szobából a serdülő fiatalságot: előadásom szigorúan az *ethosz* és *aiszthezis* korlátai között mozog.)

Tehát az volt a botránnykozás köve, hogy a Sósweckli Mina (mint már a színpadi neve is kifejezi) sóswecklik sütésével és előadásával foglalkozó egyéniség volt. Ez pedig az a neme a süteménynek, amelyet kizárólag a társadalomnak azon hasznos polgárai fogyasztanak, akiket reggelenként a Kerepesi

úton kitoloncolnak, s akik este a városligeti bozóton át megint visszakerülnek, kik a birtokos osztálynak a maga jószágára való éber vigyázatot tanítják, s a maguk részéről főképpen el nem veszett tárgyak megtalálásával foglalkoznak; találkoznak közöttük egykor magas polcokon ült férfiak is, ti. facér omnibuszkocsisok, akiknek mind a sóswecklisbolt a város végén a paradicsoma. Ott kapni sóswecklit és kozmás pálinkát, és semmit egyebet. Azt pedig mind a Sósweckli Mina szolgáltatja ki. Ezért azután nagy népszerűségnek örvend. Mikor vasárnaponként a bumszti pince megtelik, mely a társadalom elitjének a kedvenc gyűlhelye: ott a Sósweckli Mina az est ünnepelet hősnője. Olyan veres haja van, mint a láng, s parázs szemei hozzá, és győzi a táncot. — Miatta gyakran egész ütközetek vívatnak meg a polgári osztály és Mars jelenlevő fiai között, amiknek csak a megerősítetten visszatérő őrjárat vet véget. Ezen Iliászoknak a trójai Helenája rendesen a Sósweckli Mina, s ezen hírhedettsége szolgál neki akadályul abban, hogy magasabb lebujsokban elfogadtassék.

A bérkocsis nem akart velem tovább jönni a lövöldénél: hogy ő éjszaka a Vértő szív utcába be nem megy. Magamtól kellett odatalálnom. Jó szerencse, hogy holdvilág sütött. Az utca közepén tartottam magamat, s a kurta vasbotomat ütésre készen.

Könnyű volt rátalálnom a házra. Messziről füstölgött a kéménye. Ilyenkor már fűtik a pékkemencét. Közelbe érve pedig éppen biztosra jön az ember; a boltajtó fölé van festve a falra egy óriási, közepén felhasított zsemlye; ha táblára volna festve, rég ellopták volna; s alá mázolva nagy betűkkel „itt kapható GROG”. Hanem az éjféli utáni órákban a boltajtó már zárva van. Azonkívül azonban még egy ablak is van az utcára. Mind az ajtó, mind a redőnyök arról tanúskodnak, hogy itt bunkósbottal szokás bekocogtatni. Mikor valaki zárva találja az ajtót, addig szokta ütni furkósával az ajtót meg az ablakot, míg megsokallják azok odabenn, s vagy beeresztik, vagy eldöngetik; elébb azonban kedélyesen elpolémiáznak vele az ablakon

keresztül, míg szándékai tisztaságáról vagy annak az ellenkezőjéről meggyőződnek. Mert az is megesik, hogy a rendőrség alkalmatlankodik ilyen későn éjszaka.

Ilyenkor pedig már a Sósweckli Mina a belső lakosztályaiban vonult vissza, s annak a szentélyébe csak különös kegy mellett lehet bejutni. Ő ilyenkor ugyanis, ahogy gazdasszonyi műnyelven nevezik: „kizsakajt”. A tészta meg van kelve, s azt kellő darabokra kell felosztani, ami aztán a nagy kemence párkányán kisütendő lészen. Ilyenkor aztán annak a számára, aki a kegyosztásra érdemes, lángost süt a Mina, ami kvárglival megkenve fölséges lehet. Ha időközben új látogató dörömböl az ablakon, elébb megtudakolják tőle, hogy vannak-e jó referenciái.

Hát hiszen én is tudom a rendet. Mielőtt a vasbotommal az ablakredőnyök meginterpellálásához fogtam volna, elébb kivettem a tárcámból három egyforintos bankót, s azokat a kalapom szalagja mögé tűztem. Akkor kezdtem aztán hozzá a gyöngéd bezörgetéshez, végig a botommal valamennyi redőnyön.

Az egyik redőnyön egy fok ki volt törve. Az szolgált kikémlelő részül a bennlevő számára. Az ötödik, hatodik ütésre megszólalt onnan belülről egy hang.

— No, hát mi baj?

Rögtön ráismertem a bájos Sósweckli Mina tündér hangjára, olyan mély basszusa volt, mint egy tamburmajornak.

— Van-e friss lángos, szép sütőné? — kiálték be az ablakon.

— Kinek kell?

— Itt a nevem a kalapomon.

— Mindjárt nyitom az ajtót.

A „mindjárt”-ból nagy idő lett; valószínűleg elébb egynehány korábban jött látogatót kellett kituszkolni a hátulsó ajtón, akik összevéve sem értek három forintot.

A kecses hölgy dagasztáshoz és sütéshez alkalmazott toaletten jött elém az ajtót kinyitni, egy szál faggyúgyertyával a kezében, amit nem szoktak tartóba tenni, hanem csak asztalra, lócára a maga cseppjénél fogva odaragasztani.

Mindjárt rám ismert a háládatos lélek, amint a sütődébe bevezetett, ahol az éppen befütt kemence pokolbeli világítást árasztott széjjel. A frissen sült zsemlye illata küszködött az elöntözött grog bűzével, meg az érett sajt posajával. A falak tele voltak ragasztva hírhedett rablók és gyilkosok arcképeivel, ahogy azokat a Politische Volksblätterekből kivagdalták. Szép kollekción volt!

— Hisz ez a cvikkeres úr a Kék Macskából! — kiálta jót taszítva a vállamon. Hát magát hol hordja itt a lidérc?

Azalatt folyvást az óraláncomat nézte; amit nagy gondatlanság volt tőlem idejövet el nem dugni.

— Mondtam már, hogy lángosra jöttem: csak készítse el szaporán. Ez az egyik forint azért lesz.

Azzal letelepedtem egy felfordított lisztesvékára, (az volt a legtisztább ülőhely), s néztem, hogy csinálják a lángost.

— Hát időközben — mondék —, ha azt akarja, hogy azt a másik forintost is itthagyjam, mondja meg csak, volt-e már itt az a drága kincse, aki szökött katoná, aztán a szeme alatt kék folt van?

— Mit tudom én, hogy melyik az.

— Az, amelyik magának holmi sálféléket meg prémekeket szokott idehordani.

— A rendőrségtől való az úr?

— Nem vagyok biz én, szép tündérnő! Mert akkor nem jönnék ide, hanem otthon aludnám. Hanem annak a bizonyos úrfinak jó barátja vagyok.

— Nem ismerem szegényt. Nekem nem hord semmiféle kendőt, prémet, szegény.

— No, hát majd hoz ezután. Csak azt mondja meg neki, drága tulipántom, ha ide jön, hogy vigyázzon magára, mert ami csomagot ma elégetnek a hóhér katlanában, az mind egyenesen Asztrakánból jött, s rajta van a keleti pestis; ahová azt beviszik, ott leszál a fekete halál.

De ha paraszt nyomtak volna a markába, nem sikoltott volna

nagyobbat a bájos hölgy, mint mikor ezt meghallotta; felugrott a kemence szája elől, ahol a lángost sütötte volna, kiszaladt, nem tudom hova, s egy perc múlva visszakerült, az arca csak úgy izzadt rémületében; egy csipővassal fülön fogva hozott magával két prémbört, amit messze eltartott, a testétől, s azzal futott az égő kemencéhez, bedobta azt a holmit, s eldobta a kezéből a csipővasat, aztán hirtelen rácsapta az agyagtévért az égő katlan szájára, hogy még a füstje se csaphasson ki, s azalatt vacogtak a fogai, mint akit a hideg ráz. Közbe-közbe egy-egy átkozódási formulát is rebegett, ami a csomag hozójának szólt.

— No, lássa bájos éj királynéja, hogy milyen könnyen elnyerte a második forintot is.

— Pusztuljon el a cudar döge! Nekem nem mondta, hogy honnan hozza. Hát mármost én ettől megveszekedem, ugye?

— Talán nem. De mindenesetre jó lesz ahhoz a paraszt-orvossághoz folyamodni, hogy majd mikor a kemencéből kihúzza a parazsat, akkor méltóztassék nagysád így jelmezestől együtt oda bébújni, és ott maradni, amíg csak kiállhatja. Ezt egy híres orvostól tanultam, aki ideges hölgyeket gyógyított ilyen módszerrel.

Bizonyos vagyok felőle, hogy megfogadta a tanácsomat.

— Most pedig térjünk át a harmadik forintra. Miután az már történelmi tény, hogy tehát az én barátom már mai nap volt itten, nem volna-e vajon lehető megtudni, hogy hol kóborolhat ő ez időtájon a világon? Nem méltóztatnék ezt valamiképpen tudni?

— Dehogynem tudom! De nagyon is tudom! Innen éjfél után egy órakerent ment el a gazember. Megivott két pohár grogot, annak is adós maradt az árával. Eleget marasztottam a kutyát; mert olyan szépen tud hízelegni. De nem akart maradni, a cudar. Azt mondta, hogy nagy fogásra készül. Van neki egy szép húga. Abba szerelmes egy nagy úr, aki csak titokban jár hozzá. Most ő már egy hét óta rá les. A ház mögötti kút

kámvája mögé van elbújva. Ha egyszer eljön az a nagy úr: megvárja, míg a házba belopózik: akkor rajta ront, lármát csap; s akkor aztán az a nagy úr állandó kundschaftja lesz, akitől mindig csikarhat ki pénzt, azért, hogy hallgasson.

A kedves ifjú! Hát valamivel csak meg kell neki hálálni azt, hogy én meg az ő megszabadításában fáradozok.

— Itt van a harmadik forint is, bájos hercegasszony. Nekem elég volt a lángos. Mármost csak lásson a sütőteknő után, hogy el ne keljen a tészta. Holnap megint eljövök.

Azzal kibotorkáztam magamtól; nem kívántam, hogy karon fogva vezessen ki.

Az utcára kiérve, innen is, onnan is gyanús füttyentgetések kezdtek a fülemet megütni. Nem restelltem a lábaimra bízni a kérdés eldöntését; s éppen jókor érkeztem a bérkocsimhoz. Ha egy perccel tovább mulatok a házban, vagy engem ütnek agyon, vagy én ütök agyon valakit.

És most ide tegyünk megint három pontot: természetesen, mint három sóswecklit.

★ ★ ★

Nem hiába mondják ám azt, hogy az ördög nem alszik.

Mégis csak bekövetkezett, hogy pár nap múlva egy szép reggelen újra megjelenik az asztalomon Kozák bajtárs epistolája, s benne az a név „Prometheus”, aki a legelső cündhöltzlit ellopta Jupiternek a gyufatartójából!

Eszerint ma megint találkoznom kell Ágnessel.

Azt kezdtem magamon tapasztalni, hogy az elveimnek nincs elég mély fundamentuma rakva, nem bírják meg az emeletet.

Illusztrálta a barátságos levelet egy másik, amit az országházban kézbesítettek. (Mert vannak már okos emberek, akik kitalálták, hogy az olyan embernek, aki nem magában van a világon, nem minden levelet tanácsos a lakására címezni: ott az könnyen a cigányutcára szaladhat; az országházban is

van posta, s az előcsarnokban ki van függesztve a hosszú lajstrom. A kényes természetű leveleket ide adresszálják. Ezt jól esik elárulnom; hadd gyanakodjanak más képviselőkre is, ne csak énrám.) Tehát ott várt rám a levél, amit senki sem írt más, mint Haggeus úr.

Nem titulált már Koribanya Ignácnak: felfedezte, hogy tudja az igazi nevemet, s ez becsértékemhez igen nagy ázsióval járul. Mert már teljes bizodalma van hozzám. Minthogy az irredenta számára akar pyranastatorokat készíteni, annál fogva semmit sem tart méltányosabbnak, mint hogy a kormány adjon neki előleget a pyrotechnikai műhelye nagyszabású felszerelésére, ő aztán majd leszolgálja azt petárdákban (amiket a miniszterelnök, meg a szabadelvű klub ajtajai előtt durrogatnak el). Mivelhogy pedig én egyszer már a kormányelnöknek a szivarját meg hagytam az én szivaromnál gyújtani, ezen befolyásomnál fogva semmi sem lesz könnyebb, mint azt a csekélységet kieszközölnöm a számára: inkább majd ő maga ezért interessebe ír egypár cikket a Volksblattba a kormánypárti korrupcióról. Csak hogy „adjad uram Isten, de mindjárt!”, mert a körmére van égve a dolog. Ha ma meg holnap hozzá nem juthat, készebb a légbe röpíteni a gyárát, hogysen reményei porba omlását túlélje. Kezemben van a boldogsága. Kívánjak érte bárminő vizsonzolgálatot. Nincs olyan kincs a keze ügyében, amit tőlem sajnáljon. Válogathatok. Egész családja holtomig lekötelezettem marad. Visszautasítás esctén nem áll jól a történhetők felől. El van szánva a legvégsőre. Kér nagyon, hogy látogassam meg a házát, ha még van a szívemben egy húr, mely megrezdül.

Érthető volt.

Hiszen arra való az embernek a befolyása, hogy kérjen a minisztertől valami gráciát, s azalatt praktizáljon a széke alá egy petárdát, s csak arra ügyeljen, hogy addig fel ne robbantsa, anígy meg nem kapta, amit kért.

Beszéltem hát; de nem a miniszterrel, hanem azzal a keres-

kedővel, aki a gyapjúmat megvette; hajlandónak mutatkozott kétezer forintot előlegezni — váltóra, — föltéve, ha még két jó nevet íratok alá.

Ezt elintézve, azon lélektani adatot jegyeztem fel, hogy az embernek sokkal szilárdabbak az elvei, sokkal törhetlenebb az erénye ilyenkor, mikor pénzzavarban van, mint mikor fölöszleg van a pénztárában. Vajon mi oka lehet annak?

Mai nap nem szövetkeztem semmi tarokkpartira a klubban, sem a Budai kaszinóba nem mentem piquétezni. Azzal vágtam ki magamat, hogy hét órakor színházba kell mennem. Pontban ott is voltam a Duna-parton, ahol a minap találkoztam Ágnessel.

Szép, meleg tavaszutói este volt. Egész nap tropikus hőség, este felé langy meleg. A virágzó ákácfa balzsamillata tölték el a léget.

Ott jött Ágnes a nagy, messze vereslő áruraktár felől. Könnyű nyári öltöny volt rajta.

Sajátságos varázs van abban, mikor egy hölgyet, akit télen ismertünk meg, s megszoktunk mindig prémies ködmenkében látni, egy tavaszi napon megpillantunk a meleg évszakhoz öltözve; könnyű, lengeteg ruhában.

Régóta is nem láttuk már egymást, nekem egy örökkévalóságnak tetszett.

Nem tagadhatom el, hogy jólesett őt látnom.

Ámbár a szívem hangosan vádolt.

Ő ugyanolyan ártatlan volt, mint egy alvó gyermek, de az én vétkem el nem tagadható, amit miatta elkövettem. Van már abban lopás, rablás, gyilkosság, árulás, hitszegés, hamisítás. Minden!

Úgy sietett elém, mikor meglátott.

— Félttem, hogy nem jön el — rebege.

— Hogyne jönnék, mikor azt a levelet kaptam.

— Melyik levelet? — kérde, és egész tekintetében meglátzott a rettegés.

— No, hát a Kozákét.

— Eh mit? Az csak őrzöngő. De hát a másikat?

Nem akartam neki megvallani a másikat.

Nem küldött nekem Kozák úr egy zsebóraformát?

— Ne beszéljünk arról. Jó helyen van az, oda tettem, ahová a többi.

— De kedves barátném, azt már mégse tegye oda. Az egy veszedelmes portéka, ami magától jön működésbe.

— Tudom, meg volt nekem jól magyarázva. Nem fogja ön azt meglátni soha. De szóljon a másik levélről, amit az atyámtól kapott.

— No, az üzleti levél.

— Amelyben önt meghívják, hogy ma vagy holnap, vagy valamelyik este látogassa meg a házunkat. Ön azt nem fogja tenni.

— Olyan nagyon gyűlöl kegyed engem?

A leány nem felelt semmit, csak rám nézett két nagy szemével, és nagyot sóhajtott.

— Ön nem jöhet oda hozzánk. Bátyám fekete himlőben fekszik, ott abban a szobában, amely az enyimhez vezet a kert felől.

(No ez szép biztatás! A gyermekeim a fekete himlő elől futnak hazulról, s én azt most vigyem nekik haza a helyükbe.)

— Talán nem az a baj? — mondtam kétkedéssel.

— Itt van az orvos recipéje, most viszem a gyógyszertárba. Rá van írva a beteg és baj neve.

Valósággal úgy volt... a receptekhez értek falusi ember létemre: czzel a vénnyel a himlőt gyógyítják. Eszembe villant: hátha az van jelen, amiről az őrzöngő beszélt! Ha a keleti pestis volna? Ez a kölyök órahosszat hordta a testén az Asztrakánból jött prémeket!

— Nem jó volna, ha inkább kórházba szállítanák a beteget?

— mondtam a leánynak. Elég önző voltam hozzá.

— Órá nézve jobb volna; de rám nézve rosszabb. A Rókus-

ban a himlőbetegek számára külön osztály van, s ha nekem ott annyi sok beteg között kell testvéreimet ápolnom, hát attól tartok, hogy hamarább megkapom én is a bajt, mintha csak egyedül őt ápolom otthon.

— Hogyan? Hát ön maga van a beteg körül?

— Éppen azért nem akarok önhöz közel érní.

Én pedig megmutattam neki, hogy nem félek tőle, s azért is meg fogtam a kezét, odavontam a kezem alá, s azzal kényszerítém mellettem maradni.

— Tudja ön, hogy én nem félek semmitől? Én a predestinációban hiszek.

— De azért mégsem fog ön atyám meghívásának engedni. Végezze el, ami ügye van, levélben.

— Az lehetetlen.

— Nem! Nem! Ön nem jöhet oda. Minden iszonyat el van szabadulva, ami önt megrontsa. Minden iszonyat között a leg-
rövidebbek azok, amik azon végződnek, hogy „halál”. De hát aminek a vége „élet!” Minő élet? Minő rettenetes élet.

— Kedves Ágnes. Ahol engem fenyegetnek, ott engem csalogatnak.

— Ön nem jöhet oda, mert önt megölik.

— Abba én is beleszólok.

— Ön nem jöhet oda, mert elveszik a becsületét.

— Megváltom azt az árán, s nekem marad.

— Ön nem jöhet oda, mert hazaviszi gyermekeibe a ragályt.

— Nem megyek oda közéjük.

— Ön nem jöhet oda, mert feldúlják családi békességét. Meg lesz mérgezve egész élete, nyugalma, boldogsága.

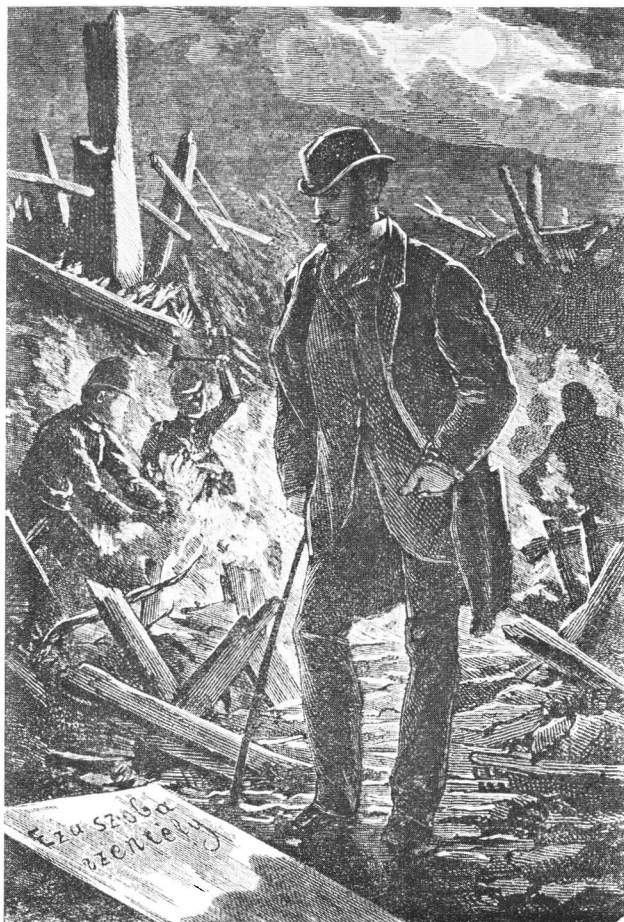
— Bolondság! — kiálték közbe indulatosan, odavonva őt mindkét kézzel magamhoz.

Erre a leány lángoló szemekkel, kigyulladt arccal tekintett rám, keble lihegett, és ajkai reszkettek a forróságtól, amidőn olyan közel hajolt hozzám, hogy lehelete az arcomat égette.



ÁGNES A DUNÁRA

Az Asszonyt kísér — Istent kísért első kiadásának illusztrációja



AZT SENKI SEM TUDJA. ÉN TUDOM. —

Az Asszonyt kísér — *Istent kísért* első kiadásának illusztrációja

— Ön nem jöhet oda: mert én önt szeretem!

Azzal kiszakítá magát kezeim közül, s futott, mintha halálba űznék.

Én pedig ott álltam megmerevedve, mint a sóbálvány. „Ön nem jöhet oda, mert én önt szeretem.”

Igazad van, szegény leány. „Ez” a legnagyobb akadály! Idáig komédia volt az egész: ez az egy szó csinál belőle tragédiát.

Utána néztem, míg el nem tűnt előlem; nem iparkodtam utolérni, nem híttam vissza.

Megfordultam és hazamentem szépen.

Az inasomnak meghagytam, hogy csomagolja össze az úti-bőröndömet; holnap se kérdek, se hallok, elmegyek Füredre: izzadjon más odabenn a házban. Vissza sem jövök, míg nem kurrentálnak.

Neki is szabadságot adtam két hétre: mehet Vácra a nénjéhez látogatóba. Annyit megtettem mégis, hogy a háznagyi hivatalba izenetet küldtem, hogy szököm Füredre.

Az éjszaka is megerősített elhatározásomban.

Ezzel a szóval nem lehet tréfálni.

Még egy prózai körülmény is segítségére jött elhatározásomnak. A zápor elkezdett szakadni. Ilyenkor a Suttogó utcában csak vadászcsizmákkal lehet behatolni. Tiszta lehetetlenség sáros csizmákkal menni szerelmi találkozóra. Mezítláb inkább. A zápor képes meghíúsítani egy forradalmat; — elrontott már nem egy ütközetet. — Ez a mennyci spongeya minden emberi tervezést összevissza töröl. Próbáljunk alunni!

Hányszor fölébredtem az éjjel!

Hányszor hallottam én ezt a szót: „mert én önt szeretem!” közelből suttogva, — távolból, elhalón, — mélységből sikoltva, — magasból énekelve; — üdvözültnék, elkárhozottnak hangján; a gyönyör extázisának, a kétségbeesés phrenesisének kifejezésével, a tündércsók fojtogatásával ajkamon, a bűnsúly boszorkánynyomásával mellemen! Hányszor estünk alá együtt véghetetlen mélységbe, hányszor futottunk együtt a föld felett,

repülve, és folyvást kísérve, emelve, ragadva ettől a szótól: „mert én önt szeretem!” ami már alakot öltött, s benne volt mindenben, ami csak körülvesz: az egész világ abból telt ki utoljára.

Olyan korán fölkeltem, ahogy megvirradt, s egy órával hamarabb ott voltam a budai pályafőnél, mint kellett volna.

Nem táviratoztam az enyéimnek: hadd legyen rájuk nézve meglepetés váratlan látogatásom. Egyéb okom is volt rá. Az éjjeli záporra erős szél keletkezett: ha megtudják, hogy jövök, mind ott fognak várni a parton, s összehútik magukat.

A vihar folyton nőtt, mire Siófokra értünk, valóságos orkán-ná lett. A Kisfaludy gőzössel Füredről átjött utazók csodadolgo-kat beszéltek a magyar tengeren kiállt viszontagságokról. A hullám keresztülcsapkodott a tetőn, s a hajónak a fél kereke mindig a levegőbe forgott Tengeribetegséget kapott minden ember. A gőzös nem is megy rögtön délelőtt vissza, hanem csak délután; megvárja az esti vonatot: akkorra talán csillapo-dik a szélvész.

No, ez aztán szép multság: Siófokon rekedni egész napra, egy csoport lamentáló fürdővendég, kétségbeesett kéjutazó és waterproofos fiatal házaspár társaságában, egy nem szállodá-nak készült falusi hotel egyetlen tánctermeben összezsúfolva. Biztattam őket egyenkint, hogy menjünk át csónakkal; de egy sem vállalkozott rá. — Pedig hiszen jó az a siófoki paprikás csirke; de egész nap csak mégsem ehetik az ember parikás csir-két.

Bárcsak valami más multság akadna!

Ha kívántam, hát megjött. Egy táviratot hoztak utánam a vendéglőbe.

A háznagy hivatal küldte.

„Rögtön gyere vissza. Holnap név szerinti szavazás. Okvet-len itt légy”.

Egyszerre mintha a hasis -mámor kezdene el működni olyan kábulat fogott el.

Vissza kell térnem. Még ma és rögtön. Nem szabad folytatnom a menekülésemet. Visszaparancsolnak.

No, hát visszamegyek!

Hanem most aztán térj le a rám való gondviselésről, Te, akit úgy hínak, hogy „sors”: ha magad fordítottál vissza!

Visszamegyek, s többé nem alkuszom.

Nem kérdezem, mibe kerül e szó: „Mert én önt szerettem!”

Válaszolok rá.

Ha kell a vén lélekkalmárnak pénz, aláírás: kapja meg, nem gondolok a továbbira. Odamegyek.

Ha megtudja a bőszült vetélytárs, hogy kijátszottam, s orozva meglő: hát akkor ott maradok fekvé. Ha nem azt teszi, hanem elárul azoknál, akik amilyen nagyon szeretnek most, olyan nagyon meg fognak gyűlölni, s azzal egyszerre tönkřejutok, megbukom: hát akkor meg ottmaradok fekvé. — Nem gondolok rá. Odamegyek.

Ha a himlőbeteg ragálya engem is meglep, hazaviszem, belehalok, vagy éppen a fekete halált találom ott, s az fogad a küszöbön, hát akkor meg ott maradok fekvé. Nem bánom, átlépek rajta: odamegyek!

S ha magát a pyranastatort a tűzórával együtt odateszik is az utamba: felrúgom! Odamegyek!

S ha kétségbeejtem a leányt, aki szeret, s szerelmének nem talál más menedéket, mint a Duna szép kavicsos fenekét: hát akkor meg ott fekszünk mind a ketten. Nem bánom. Haljon meg, de szeressen.

S ha mindjárt kitörülnek is az üdvözülendők sorából; ha egyszerre besoroznak is az ördögök közé, ha porrá törnek is, s minden porszemem külön viselni fogja is az egész lelki öntudatot a világ végéig: mégis odamegyek hozzá, és megtudom, hogy milyen nagyon szeret hát.

Elfujtam az utolsó mécsecskéjét is a józan észnek, hogy tökéletes sötétségben maradjak magammal, a melybe mint a búvárlámpa vetette a felhevült képzelet tündérábráit.

Minő tünemények fejlődnek ki ebből a fénygócból: „Mert én önt szerettem!” Tündérvíziók: csupa fényből, csupa varázslatból. Az ember egy percre megistenesülve. A túlvilági üdv egész végtelensége beleszorítva egy óra örömébe! — Mit bánom én, mi következik rájuk?

Ülhetnek fölöttem törvényszéket minden arkangyalok! Kérdezhetik tőlem: „Mit tettél?” Kevélyen fogom megvallani: „Éltem egy olyan pillanatot odalenn a földön, amit nem adok oda a ti egész mennyországtokért!” Szánakozom az üdvözülteken, akik nem tudják, hogy milyen édes az elkárkozás!

Hadd tegyünk ide most hulló csillagokat.

★ ★ ★

MILYEN VERES A POKOL FIRMAMENTUMA

A délutáni vonattal tértem vissza. Hét óra tájon értünk Fehérvárra. Kérdeztem a pincértől, nem érkeztek-e még a fővárosból esti lapok? De igen. Hozott is egyet. Az indóházban már sötét volt. Majd elolvasom, ha a vonat kirobog a szabadba. Hiszen nem sietős, nincs háború.

Alkonyat felé a szél felverte a felhőket, a lemenő nap olyan vörösre festé az egész eget, mintha meg akarná mutatni, hogy milyen lesz egyszer a pokol, aminek a firmamentuma nem kék, hanem skárlát és bíbor. Nckem az is tetszik.

Hát lássuk, mi van a lapban.

Az ég lángvörössége még a betűket is pirosra festi. A kocsi rázkódásától táncol előttem a sorba szedett huszonnégy kis ördög, akiből a világon minden jó, és minden rossz kitelik.

Az újdonságok végén, ritkított sorokban állt ez a legújabb napihír:

„Borzasztó robbanás. Egyikében a külvárosoknak, némelyek szerint a Terézvárosban, más tudósítás szerint Uj-Pesten, ma

1 és 2 óra között irtóztató robbanás történt. Némelyek azt mondják, hogy petróleumraktár repült a légbbe; mások szerint egy tűzijáték-készítő műhelye robbant volna fel; egy újabb verzió nyomán egy vagon dinamitszállítmány explodált a pályaudvaron. Lapunk nyomda alá bocsátásakor még nincs biztos tudomás a rendőrségnél, hogy hány emberélet esett áldozatul?”

Mintha magamat is elragadt volna az a forgotag, amivel a robbanás embert, házat, tüzet, hamut, testet, lelket felsodort az égbe: — elszédültem. Azóta kezdődik ez a görcsös szívdobogásom, ami sokszor úgy megkínoz, s elébb-utóbb meg fog ölni.

Az eszem megállt, egész lelkem elzsibbadt: nem tudtam gondolkozni. Valami nagyon vékony reménysugár, mint a felhőből kitörő napküllő, rémlett egy ideig ebben a lelki sötétben: „Hátha nem az ő tanyájuk volt az? Hátha ő nem volt akkor otthon? Nappal nem szokott otthon lenni. Az a tűzóra lehetett úgy tempírozva, hogy akkor gyújtson, mikor nincs senki honn.” A lemenő nappal együtt ez a sugár is kialudt.

Nem láttam ami történt, és mégis tudom.

Nem lehetett annak más megoldása.

Ha Isten volnék sem tudnék neki más tanácsot adni

Egy tiszta lélek, aki oda van dobva a sár közepébe, amitől irtózik: üldözve mindenkitől, aki neki védelemmel tartoznék. Körülkerítve, mint a vad, hogy semmi kijárása ne legyen, mint a fürtelem útja. A lába alatt a műhely, ahol a pokol kotyvadékát főzik, amit neki kell megnevezhetlen rémtettek tervezői számára széthordani, szívében jéghideg rettegéssel, arcán égető arcpirulással, nem találva emberi szívet sehol, csak kutyaszívet, amiben nem szerelem lakik, hanem csak állati vágy! És aztán mikor ez a kétségbeesett teremtés talál egy lélekre, akiről azt hiszi, hogy az jobb a többinél, aki őt megérti, megszanja, de magáévá nem teheti. És mikor annak az egynek lelke felindulásában kimondja ezt a szót: „Ne jöjjön oda

hozzám; mert én önt szeretem!” És mikor ott van a feje alatt az a gép, aminek egy ország nyugalalmát kellene felháborítani, és az óra, amely akkor üt, amikor itt az ideje elhagyni a földet: nem így kell-e annak következni? Hogy ne várja be azt a pillanatot, amidőn az az ember, akit rajongó hite egy angyalnak festett, egy a földi sárból, szennyből kiragadó nemtőnek, úgy talál megjelenni előtte, mint egy démon, aki azt mondja neki — „Most jer velem abba a tűzbe, kárhozzunk el együtt!” S aztán semmivé tenni magát is, azt is! — Megsúgott neki a sejtelve valamit, s az elég volt. *Megértette, hogy visszatérek*, s elmenekült előlem oda, ahová nem mehetek utána.

Alig vártam meg, hogy a vonat megálljon Budafoknál, siettem át a propellerrel Pestre. Ott a legelső bérkocsinak megmondtam az utca nevét, ahová menni akarok.

— Oda most nem mehetünk, az el van zárva katonasággal, ott történt ma délben a robbanás; a tűzoltók egyre dolgoznak.

— Tehát menjünk odáig, ameddig bocsátanak, onnan majd megkísértem gyalog továbbhatolni.

Az ég ezalatt feltisztult; a szél lecsendesült, a telehold teljes fényében ragyogott alá a foszladozó felhők közül, amiknek némelyike úgy hasonlított egy, hosszú éjkontösét maga után úsztató alakhoz, a nyomába siető púpos hátú szörnyeteghez, meg a kettőjük közé furakodó idomtalan gnómhoz.

A Sugár úton túl, valahol a „Két szív” utca elején meg kellett állni a bérkocsinak. Katonaság volt felállítva a közlekedés elzárására.

Néhány szó, amit a vezénylő tiszttel váltottam, megszerezte számomra az engedélyt, hogy gyalog továbbhatolhassak.

Nem kellett kalauz; ismerem én már e tájon a járást.

Mentül közelebb jutottam a célhoz, annál érezhetőbb lett az a nehéz, lélegzetfojtó bűz, mely elülte a léget.

Egy utca kanyarulatánál aztán előttem állt az egész borzasztó látvány.

Nem egy utca, de három volt halomra döntve. A házak,

mint a kártyavárák, egymásra lapítva; gerenda, téglá, vályogtömeg, palánkok, kifacsárt fák, felfordított üstök, gépdarabok, tonnák, vaskürtök, bútorok egy örült tömkelegbe egymásra hányva, ami közül lomha, nehéz, fehér füst bűzölgött elő. Kert, utca, házsor mind egyenlővé téve.

Az összelapított Sár-Ninivé közül egyedül magaslik ki a Veres Rózsa vendéglője; minden ajtaja, ablaka összezúzva, égnek emelt szarufáival, s szétzilált lécezetével úgy tűnik fel, mint egy megrémült szörnyeteg, aki felborzadó hajjal s tátott szájjal és szemekkel bámul a rémület országa közepébe.

Nagy csendesség van. A tűzoltók nesztelenül takarítják félre a kuszált romhalmazt; csak a jeladó trombitaszó hangzik fel néha az éjszakában. A fáklyák kutatva világítják meg a romlás részleteit.

A Veres Rózsa kapuja előtt hever egy sarkából kiszakított férlajtó, egyik oldala korommá perzselve a lángtól; a másik oldalán valami krétával felírt mondat kezdete látszik még: „ez a szoba szentély . . .” a többi le van törölve.

A tűzoltók trombitája meg-megszólal csendesesen. A bámuló nézők suttogva kérdezik egymástól:

„Vajon mi történhetett itt?”

„Azt senki sem tudja.”

.Én tudom

PÁTER PÉTER

A JEZSUITA CONVENT

Hatan valának együtt, a perjellel és a gvárdiánnal; a hetedik kint jár a falukon a kegyadományt beszedni.

— Benedicite! — kezdé a perjel. — Ecce nuntium patronæ nostræ illustrissimæ. — S letevé a pecsétes levelet az asztalra, amit a körülülők kézről kézre adának. Mind megértették: latinul volt. Az orrok elfintorultak, az ajkak lepittyedtek, a szemöldök összevonultak, a szemek hunyorogtak. Egynek sem tetszett.

— Est unus de nobis invitatus in aulam patronæ nostræ munificentissimæ, ad educandum filium unicum domicellæ.

— Parvum diabolum perduellem — mondá rá a gvárdián.

— Garrulantem, sifilatorem in ecclesia!

— Maledictorem sanctorum et animarum!

— Mortificatorem animalium.

Mindenik tudott rá valamit.

Legjobban megtette a legutolsó.

— Insanum prolem matris vesanæ.

— Quæ est pernicies omnium virorum — folytatá a gvárdián áttérve e tárgyra.

— In omnibus punctis peccans.

— Omnia sacramenta pedibus calcans.

— Furia demens, saga sacrilega!

— Quæ maritum letali potu ad inferos misit!

A perjel mind ezen kegyetlen észrevételekre sztoikus nyugalommal felelt.

— Sed est patrona nostra benignissima et filius erit heredi-

tarius patronus noster. Oportet haurire calicem amaram. Fiat electio.

Mind nagyon csóválták a fejeiket.

— Ego habeo ardorem frigidum in tibiis — mondá az egyik, a lábaszárait dörzsölve.

— Ego vero laboro de bili. — S bizonyságul a nyelvét is megmutatta az átellenben ülőnek, ki rögtön utána mondá:

— Ast ego ægrotos sanare sum vocatus.

Most mind a hárman a negyedikre néztek: az igen biztosan érezte magát a legjobb kifogás birtoklásában.

— Equidem non sum versatus in lingvis scythicis; nec in hungarica, nec in sarmatica.

Az ötödik meg volt szorulva; mivel vágja ki magát?

— Me votum tenet nunquam foeminas alloqui.

Egynek sem tetszett a feladat.

— Mittamus ergo Petrum — mondá nyugodtan a perjel.

Mind az öten conclamáltak rá.

— Tamen est adhuc juvenis. — mondá az egyik.

— Sed moribus severus — felelt rá a perjel.

— Occurret tentationem maximam — veté ellen a másik.

— Eo major erit triumphus eius — felelt rá a perjel.

— Tamen est adhuc tantum frater! — kiálta fel a harmadik.

— Faciamus eum patrem — viszonzá a perjel.

Erre mind felugráltak, s hangosan contradicáltak.

— Hoc non pergit! Hoc non pergit! Oppugnat legibus nostris!

A perjel hidegvérrel szólt közéjük.

— Ergo pergat alter.

Arra mind elcsendesültek, s vállaikat vonogatva ültek vissza nagy, gazdag faragványú támlás székeikbe, s csak úgy morogták maguk elé:

— Ergo fiat Peter pater. Ergo pergat Pater Peter.

— — — — —

Mínthogy pedig a latin nyelvet még ma sem minden ember

érti annyira, hogy azon egy regényt elejétől végig meg lehesen írni: szükséges, hogy megmagyarázzuk egynémely olvasónak, mi volt a tárgya annak a beszélgetésnek, amit ama hat jezsuita páter egymás közt folytatott; akikkel egyébiránt ezen a bevezetésen túl semmi találkozásunk nem lesz, s akik miattunk ezentúl csendesen folytathatják aszkétai életrendüket kolostoruk bezárt kapui mögött.

Annak a magyarázatához pedig, hogy a tisztelendő urak miről értekeztek egymás között, igen egyszerű módon fogunk hozzájutni.

János diák éppen akkor a kályhában volt; ő levén a kályhafűtésben a hetes. Onnan ő mindent szépen kihallgatott. Mikor aztán a tisztelendő atyák eltávoznak, ő is előjöve a kályhából, s térdbenlágyléptekkel sompolyga le a konyhába.

Ott éppen nem volt jelen a szakácmester: hanem egy nagy kétfülű sajtár szélén ott ült gubbaszkodva Samu diák. János diák hosszú legény volt, Samu diák pedig tömzsi. Amaz hanák volt, emez pedig palóc. Rongyos volt mind a kettő; az aranymondás szerint: „Úgy szép a diák, ha rongyos”.

Abban a nagy sajtárban volt felhalmozva a konyhaművészet enyészetnek szánt minden maradványa, amit naponkint a sertéseknek szoktak kihordani, egy rudat dugva a két fülén keresztül, ami a két diáknak a vállát nyomta félre.

János diák, látván, hogy nincs jelen a szakácmester, mohón esék neki a dézsának, s elkezdett a hulladékok között keresgélni. Volt még ott sok fölfedezésre méltó tárgy, kenyérhéj, almacsutak, nem egészen penészes sajt, káposztatorzsa, s más efféle. Azokat János diák nagy sagacitással tudja kikutatni a moslékosdézsából, s azonnal be is keblezi.

— Ugyan, hagyj már a Péternek is valamit! — dörmögi Samu diák, meg sem mozdítva a fejét a két karjával átszorított két térdéről.

János diák nem felelhet rá, mert tele van a két pofája, míg azt le nemi nyeli.

Samu diák aztán felugrik, megirigyelve, hogy János diák olyan jó étvággal lát hozzá.

— Upré púpos! A disznóknak is hadd maradjon.

János diák előkereste a rudat.

— No, hát fogd meg azt a végít.

— Nem fogom én. Majd itt lesz mindjárt a Péter: kiviszi az egymaga.

— De nem lesz itt a Péter.

— Hallom is már a kordéja nyikorgását az úton.

— De azért nem jön az neked többet ide moslékosdészat hordani. Kihallgattam a kályhábul, mit beszéltek.

— No, hát mit beszéltek? — Ekkor aztán mind a ketten egymás mellé ültek a sajtár szélére.

— A domicella a kastélyból instruktort kér a fiacskája mellé a patreszek közül. Azt mondják, hogy az egy kis ördög.

— A bizony, de tizenkettő is kitelik belőle.

— Aki a templomban füttyöl.

— S mikor ministrál, kéngyertyát kever a füstölő közé.

— Káromkodik is. A szenteket meg a lelkeket szidja.

— Még csak magamban sem merném elmondani!

— Az állatokat is kínozza.

— Az ám. Az én szamaramnak is tüzes taplót tett a fülébe; mind összetörte a jámbor pára a kordémat.

— Azt mondták, hogy olyan bolond, mint az anyja. Arról meg azt mondta a gvardián, hogy az veszedelme minden férfifélének. Vajon miként lehet az?

— Bizonyosan boszorkány, aki kantárt vet a szájukba, s a Szentgellétre lovagol rajtuk.

— Az ám, azt is mondták, hogy boszorkány, mind a tíz parancsolat ellen vétkezik, minden szentséget a papucsával tapos. Te, utoljára azt is mondták, hogy mérget kevert az urának az italába, úgy ölte meg.

— Kitelik tőle. Nekem is, mikor odaküldtek hozzá egyszer

levéllel a klastromból, adatott egy kupica alamáziát, valami volt benne: majd ō falra másztam tőle egész éjjel.

— Azért a perjel csak azt mondta, hogy nekünk pedig legkegyelmesebb patronácskánk, s a fiacskája a mi leendő patrónusunk. Ki kell innya a keserű poharat. Ki megy oda?

— No, képezem, hogy szepegtek.

— Az egyik azt mondja, hogy neki hidegégés van a lábaszárában, a másikat az epe bántja; a harmadik nem mehet, mert ő kancsérolja a betegeket; a negyedik azt mondta, hogy ő nem tud se magyarul, se tótul; az ötödiknek meg szent fogadása tartja, hogy soha asszonyokkal szóba ne álljon.

— Még utoljára Pétert küldik el.

— Ördögöd van, hogy kitaláltad.

— No, az jár jól!

— Az egyik mondta: „fiatal még”. A perjel mondta: „de szigorú az erkölce”. A másik mondta: „nagy kísérteteknek lesz kitéve”. A perjel mondta: „annál nagyobb lesz a triumfusa”. Többen mondták: „hiszen még csak fráter Péter”. A perjel rámondta: „megtesszük páternek”. Valamennyien mind ellene mondtak; a perjel azt mondta: „no, hát menjen közületek valaki!”. Erre aztán mind meggubahodtak, s azt mondták, hogy „no, hát legyen Péter páter, no, hát menjen Páter Péter!” Ezen aztán mind a ketten elkezdtek kacagni.

No, hiszen ott lesz jó helyen a Péter!

A laptikanyikorgás ezalatt egész a kolostor hátulsó kapujáig érkezett, s ott megszűnt. Kívülről elkezdtek kopogtatni.

A hátulsó kapuról lehetett a gazdasági udvarba bejutni. A kapus hivatala csak a főportára terjedt ki.

— Hallod! Zörget már Péter.

— Te is csak úgy hallod.

— Eredj! Nyisd ki!

— Te is csak úgy éred.

— Én nem találom a lábaimat, nem tudom, melyik a négy közül az enyim.

Erre a másik a nyírfa seprővel odahúzott a négy mezítláb közé, s arra rögtön megtalálta a commilito a maga lábát; ezen aztán hajba kaptak; s az volt a kérdés, hogy melyiket dobja ki a másik a konyhábul, az megy kaput nyitni; a dulakodás közben telrúgták a moslékosdézst, a sok csáva, ízék szétfolyt; arra aztán jól megtépve széjjelváltak duzzogni.

— Takarítsd fel! Te rúgtad fel!

— Te taszítottál bele!

— Ha meglátja a konyhamester, majd jól megver!

— Téged is megver!

S egyik se vállalkozott a kárt jóvátenni.

Ezalatt a megérkezett confráter, megunva a dörömbözést a hátulsó kapun, a főajtóra került, ott bebocsátatva, kinyitotta maga az udvari kaput, s beterelte a maga járművét. Egy rozszant laciszekér volt az, aminek a két lógó kereke csupa S betűket írt le maga után, s aközben, hájazatlan lévén, folyvást a legkeservesebb nótát nyikorogta; egy félfülű szamar volt eléje fogva — a kordé meg volt rakva mindenféle elemozsinával. Mind úgy koldulta azt össze a kápsáló barát a falukon. Ezt a hivatalt úgy hitták, hogy „temporizálás”.

A sáfár ott várta már az udvaron a megérkezőt, kezében a palatáblával, amire az eredményt jegyzé fel.

Nem mulasztá el minden tételnél erős bírálatot tartani, s mind valamennyinél szigorúan corripálni az alamiznaszedőt. Mindent selejtesnek talált; a tojások közül kiválogatta ami záp volt: „Ezeket te magad fogod meginni, Petre!” A liszt nagyon dercés volt: „Ennek állj neki, és szitáld keresztül! A korpájából sürhetsz magadnak pogácsát”.

Csak úgy hullott a „testvér” fejére a sok megtisztelő cím: „Nequam, paniperda, asine”.

Az tűrte mindazt lehajtott fővel.

A fekete barátkázmza csuklyája takarta egész szemöldökéig az arcát, bajusza, szakála csapzott volt az ónos esőtől. A kötéllel felszorított csuha alól kilátszottak bokáig sárban álló mezítelen

lábai; a sarui a botja végére voltak akasztva: azokat nem volt szabad a rossz útban hűrbolni.

A kifáradt, megázott vándort meg sem hagyták pihenni: a konyhamester már a boltozatos tornác alól kiabálta a nevét:

— Petre! Petre! Huc acceleras: ad culinam!

Gyönyörű konyha volt, el kell ismerni: most, mikor már csak a romjait látjuk a kolostornak, azt hisszük kápolna volt az és torony; pedig csak konyha volt és kémény.

Péterre nézve azonban az a hátránya volt ennek a tágas konyhának, hogy azt neki kellett feltakarítani.

A felrugott dézsa mosléktartalma szétterült a márványpadlaton; s akik azt az istentelenséget elkövették, azoknak nem lehetett a hibát helyrehozni, mert azokat most a konyha szegletében vallatta éppen a gvárdián a skutikával: a két diák térden állt előtte, éles hasábfá a térdeik alatt. A rondaságot tehát másnak kellett helyettük föltakarítani: az a más volt Péter. Hozzáfogott engedelmesen, leveté magáról a durva, fekete szőracsuhát, s nekigyürkőzött az aljas munkának. Mikor feltúrta a karjain az inget, meglátszott a fehér bőrén, hogy nem volt cselédmunkához szoktatva néhanapján. Arca fiatal volt még, szabályos vonásokkal, amiket az eltompító lemondás nyugözött le; szöke haját még nem irtotta meg a szerzetesi tonzúra, csak fráter volt még; s ha szemei könnyeztek, az nyilván csak azért volt, hogy a hidegről egyszerre a konyhamelegbe lépett. Nekiérdelt a ronda padozat feltakarításának szóltanul, lapáttal, seprűvel, szalmacsutakkal.

A gvárdián ezalatt a két nebulót nyaggatta. Ki tette ezt a kárt? Természetes, hogy egyik sem tette. Régi közmondás, hogy a kárnak nincs gazdája. Hogy verekedtek, annak a nyomai láthatók voltak az arcaikon. Samu diáknak volt egy véres karmolás a homlokán, János diáknak meg egy kék folt a szeme alatt. Tagadták mind a ketten, hogy ők tülekedtek volna.

— Hát ez a kék folt hogy jött ide a szemed alá?

János diáknak eszébe jutott az a mese, amit később báró de Manx olyan válságos helyzetben alkalmazott szerencsésen.

— Hát mikor fűteni akartam, nem találtam a kovát, hogy kicsiholjak: kaptam, a szememre ütöttem az egyik öklömmel, a másikkal odatartottam a kéngyertyát, s amint a szemem szikrázott, annál meggyulladt a szövétnek.

A gvardián nem szólt rá semmit, hanem a másikhöz fordult.

— Hát te hogyan jutottál ehhez a sebhez a homlokodon? Samu diák, felbuzdítva a megelőző példán, nagyot nyelt, és kisütötte a mentséget.

— Azt én ott — magam — megharaptam.

— Hogyan haraphattad meg a saját homlokodat?

— Tükörből haraptam meg.

— Hiszen nem érhetted el.

— Fölálltam a padra.

A gvardián behúzta az ajkait, úgyhogy a két kövér orcája szétdülledt bele, s kimondá rájuk az ítéletet.

— Joannes, quia bene mentitus est, accipiet viginti verbera, Samuel, quia male mentitus est, accipiet triginta.

(Ami hiteles fordításban ekként hangzik: „János kap, azért, mert jól hazudott, húsz virgácsot, Sámuel, amiért rosszul hazudott harmincat”.)

A két diák elkezdett sírni, ordítani, s a két öklével törülte a könnyeit. Hanem alattomban, amint a gvardián félrefordította a fejét, összekacsintottak ravaszul, s ebben az volt kifejezve, hogy „én sem ütlek nagyon, te se üss nagyon” Csakhogy a gvardiának olyan szemé volt, hogy mikor oda sem nézett, akkor is látott vele.

— Petre! — szólítá meg a dolgozó szerzetest, ki már elkészült a takarítással. Jövel ide.

Péter odament engedelmesen.

— Ezt a két bűnöst te fogod ellátni. Ők egymást kölcsönösen ravasz irgalmazással vernék meg, kijátszva az ítéletet. A te kezed majd súlyosabban fogja rájuk ereszteni a vesszőt.

S ezzel a szóval odanyújtá feléje a sós vízben áztatott nyírfavessző-csomagot.

Most aztán a két diák igazán elkezdett ordítani, a két térdén táncolva kínjában.

Péter azonban nem nyújtotta a kezét a vesszőcsomag után. Véré a kevélység démona lázította fel; arca kigyulladt, szemei lángoltak, homlokán hátravetette a hajfürteit, a két öklét összeszorítá, s a lábát előrefeszíté. Bátorkodott megszólalni, ámbár kérdezve nem volt.

— Én nem vagyok hóhérlegény; nem tanultam seprűvel verni embert. Zárjátok a vétkeseket a carcerbe; kész vagyok helyettük elvégezni a munkát, amíg zárva vannak. Én nem virgázok gyermekeket.

— Petre! — szólt megnyújtott hangon a gvárdián. Putasne quod adhuc sis dux equitum nobilium? Es servus servorum! (Azt hiszed-e, hogy még most is nemes lovagok vezére vagy? Szolgák szolgálja vagy!)

S hogy éreztesse vele, mennyire maga is alatta van még a ferulának, a visszautasított vesszőcsomagot rátette a dacos ifjú fejére. E rettenetes teher alatt lassankint aláhanyatlott a föl-emelt fő: a szikraszóró szemek lesütek pilláikat; az öklök szét-ernyedtek s a mellen keresztbe tevődtek: a szép, daliás ifjú megint átalakult alázatos baráttá, s reszketve nyújtá kezét a vesszőcsomag után, s azt megnémult ajkaihoz érinté.

— Parce, pater. (Bocsáss meg, atyám.)

De amint marokra fogta a gyalázatos eszközt, aminek hivatása megbecsteleníteni a teremtés remekét: az embert, akit Isten arra alkotott, hogy hozzá hasonló legyen, visszakergetni az állatok közé: akkor még egyszer fellázadt testének az a része, amelyben legtovább megmarad a büszkeség utógondolatja: a *nemes ököl*; — a bátorság ősjelvénye: a *hüvelykujj*, amit büntetésből szoktak a gyáváknál megcsonkítani, s nevezték őket aztán a „*pollex truncatus*”-ról „*poltron*”-nak; mind az öt, görcsösen összeszoruló ujj nem akará elfeledni, hogy ő egykor

kardmarkolatot szorítani volt tanítva, s gyönyör volt ránézve éles vassal törni sisakon, páncélüngön keresztül, s most e porkoláb seprűvel kénytelen vásott kölykek meztelen bőrét végighasogatni.

Ez a regula!

Novitius volt még: nem tanulta még meg, hogy a testben hetvenhét ördög lakik, s ahány ütést kap a bűnös test, annyi ördög lesz megütve. Azt már megtanulta, hogy a szeges cingulumhoz, a horogvégű flagellumhoz úgy kell folyamodnunk, mint a mi jóltevőinkhez, saját testét vérig korbácsolni álmatlan éjszakákon mindennapi imádság volt ránézve: de jajgató diákokat vesszőzni még irtózott. Majd azt is megszokja.

E pillanatban hangzott a folyosórul a perjel szava.

— Petre! Ad me tendas! (Hozzám tarts.)

Péter megkönnyebbülten sóhajta fel, s visszaadá a virgácsot a gvárdiánnak.

— A perjel szólít.

— Ő parancsol. Eredj hozzá. Stante pede!

Péter fel akarta venni az esőáztatta csuháját és a durva sarukat hozzá.

— Csak eredj így, ahogy vagy — mondá a gvárdián — vagy mezítláb fogsz visszatérni — ide, vagy tovamégy más öltözetben.

A jezsuita fráternek nem volt szabad kérdezősködni azután, amit nem értett: neki csak engedelmeskednie kellett. Péter felment azon pőrán a perjel elé.

— Dilectissime fili — monda neki a perjel. — Két esztendeje már, hogy az engedelmességben gyakorlod magadat. Megtanultál szegény lenni, koldulni, lázárokat ápolni, napszamosok munkáját végezni. Még hat esztendő áll előtted, hogy az atyák közé fölvétessél. Három évet a könyvtárban kell eltöltened: megtanulnod Szent Ágostont könyv nélkül; amellet a török és arab, a görög és orosz nyelveket. Mert meglehet, hogy amidőn elkészülsz a tudományokkal, a provinciális választása sze-

rint vagy az arab pusztákra fogsz küldetni, hogy ott a pogányokat megterítsd, vagy Oroszországba, hogy ott a Rettenetes Ivántól üldözött híveit a római egyháznak állhatatosságra buzdítsd. Tehát három évig ülsz a könyvek között, megtoldva az éjszakával a nappalt, s magolod a most még előtted ismeretlen betűket; másik három évig pedig vándorolsz ellenséges népek között, ahol keresztre feszített mártirok, karóba húzott szentek jelölik meg az utadat. A hetedik évben aztán hűséged próbájának letevésére elzarándokolsz Spanyolországba. Akkor, letéve minden próbát, leküzdve minden megkísértést, föl fogsz vétetni az atyák közé. Mindezen hosszú utat azonban megteheted — egy lépéssel, s minden tudománynak megfelelhetsz ez egy szóval: „akarom!” Ma lefekszel mint novitius, és holnap fölkelsz mint „Pater Peter”, ha ezt a missziót elvállalod önkényt és engedelmesen. Íme olvasd.

S azzal átadta neki a patróna levelét.

Amint a kézvonásokat meglátta az ifjú szerzetes (ismernie kellett neki azokat régebből), egész arca rögtöni ijedelmet fejezett ki: a kezét a felé nyújtott levél elé tartá, mintha félne azt elolvasni; azután mégis átvette azt, s amíg végighatolt az irat sorain, homloka összeráncolódott, arca megvetésre vadult el, ajkai felnyíltak az olvasás alatt, összeverődő fogsorait mutatva. Végigolvasta a levelet, s aztán leejtá a kezét csüggedten.

— Téged választottunk ki — mondá a perjel! — Holnap Páter Péter fogsz lenni, csak azt kell mondanod, hogy: akarom.

Az ifjú még mindig lecsüggesztett fővel nézett merőn maga elé.

— Néma lettél-e?

Az ifjú föltekintett, s arca visszanyerte férfias nyugalalmát.

— Engedj időt a meggondolásra, atyám — szól szép, csengő hangon, amin még megérzett az a vibratio, amit az érzés közvetlensége idéz elő naiv lelkületeknél. Hadd mérjem össze az út kezdetét és végét. Mert bizonyára nincs nekem olyan messze innen a Bab-el-Mandel sivatagáig, sem Szibéria jégtengeréig,

mint amilyen messze van e kolostor küszöbétől a madocsányi kastély portájáig. És nem oly félelmetes énnkem Rettentő Iván zsarnok őrjöngése vérengző dőzslakomáin, sem a halottsó hiénák éjszakai kacagása a homokpusztában, mint amilyen iszonyító ennek az asszonynek egy suttogó szava. És hamarább megtanulom neked a török és arab, a görög és muszka, s ha kell még a szanszkrit és mongol nyelvet is, mint ezt az egy szót: „akarom”. — Engedd, hogy gondolkozzam rajta hajnalig.

— Legyen. Vidd fel magaddal a celládba ezt a levelet, és imádkozzál az Úrhoz, hogy világosítsa fel az elmédet. Mert bizonyára nagyobb és nehezebb szolgálataz, melyet íme rád bízunk, mint minden misszió a szkíták és hiperborcok országaiba. — Omnia ad majorem Dei Gloriam.

Péter fölment a cellájába. Szűk, keskeny kis odú volt az, öt lépés a hossza, kettő a széle. Csak egy hárságy volt benne, meg egy feszület a falon. De azért mégsem heverte ő meg azt a hárságyat ezen az éjszakán; hanem azt az ötlépésnyi tért dobogta végig, mint a ketrecbe zárt oroszlán. A kitűtött levél ott hevert az ágyon, s arra a fekhelyre ő le nem hajthatta a fejét, ahol az a levél fekszik.

Hajnal felé megerősödött a szívében egy elhatározás. Lehajította a levelet az ágyáról a földre, s aztán levetette magát a fekhelyére. Ott elnyomta a fáradtság. Úgy elaludt, hogy a hajnali harangszó sem ébreszté fel.

Arra serkent fel, mikor a gvárdián a karjánál fogva felrázta. Felugrott a fekhelyéről.

— Ergo, Petre! Tandem: mit határozottál?

— Ezt! — felelt Péter, mezítelen lábával a földön heverő levélre taposva.

— Bene. Akkor kelj és jövel utánam. A két delikvens várja a büntetését.

— Megállj! A perjel nekem azt mondá, hogy a novitiatus két éve letelt, ami alatt alacsony munkát kelle végezniem. Most következik három éve a tanulásnak; azután jön három év az

ellenséges népek között zarándokolásra. A perjel nekem semmiféle bakói szolgálatok teljesítéséről nem szólt.

— Dehogynem szólt, Petre! Emlékezzél csak rá vissza! „Végtére Spanyolországba fogsz menni”. Ez azt teszi, hogy egy évig a szent inkvizíció szolgálatában állsz. Jöjj, és kezd el benne magadat gyakorolni.

Péter idegein végigfutott a barzadály. Két merev karját oda-szorítá a testéhez: arca halálsápadt lett. Felemelte a szemeit az égre, a szája felnyílt, végigfutott előtte az egész vízió; a kutya-bőrbe kötött emberi bölcsesség, s az emberbőrbe szorult kutya-veszettség; Rettenetes Iván, a szaracénok és Arbuez kíznókamarái: nem bírta meg a lelke. Térdei megtörtek alatta: összeroskadt; fölvette azt a meggázolt levelet, összehajtá; eltette a kezébe, s azt mondá: „elmegyek”.

A KASTÉLY BOLONDJAI

Még aznap küldtek választ az úrnő levelére a Conventből: Páter Péter delegáltatik a jövőendő patrónus nevelésének magasztos munkájára. Holnap fogja installálni magát.

Páter Péter az új szerephez új jelmezt kapott. A tegnapelőtti kolduló barátot nehéz lett volna felismerni a mai selyempalástos, csatcipős alakban, aki a hóna alatt egy roppant nagy kutya-bőrbe kötött könyvvel közeledett a madocsányi kastély országút felőli bejárata felé. A kastély és a kolostor mintegy ezer lépésnyi távolban lehettek egymástól.

Annak a kastélynak a kapuját más ember sem igen szerette megközelíteni. Először is az udvar tele volt mindenféle fajta vadászkutyával, s a sok kopó, agár, sinkorán, falkástul rohant a közeledőre, s még a szekérről is lehúzta az embert. Azután meg az úrfinak az a szokása volt, hogy a hajdújával, a pecérjével,

a vadászával, meg a bolondjával együtt lesbe állt, s az azon menőkre lövöldözött szélpuskával, fogadásból, hogy ki találja el annak a kalapját vagy süvegét. Az udvarban benn meg a pávakakas repült a látogató fejére, s a szemét akarta kivágni. Minden ember és állat arra volt itt betanítva, hogy a jövevényt abajgassa.

Azon a napon, amelyen Páter Pétert várták a kastélyba, az úrnőnek volt annyira gondja, hogy a szélpuskákat elzárja szerelmetes magzatja elől; a jezsuita kerek kalap nagyon alkalmas céltáblának; a kutyák egy részét is átverette a hátulsó udvarba, csak a kopók, vizslák hagyattak künn; de maga mégsem ügyelhetett rá, hogy az érkező kegyes atya kellő tisztelettel fogadtassék; mert éppen akkor hozták neki hírül az erdőkerülői, hogy az éjjel a mitosini földesúr egész csapat vadással átjött tutajjal a Vágon, sok szarvast, dámvadat összelöttek; a vadászokat, akik ellenállni akartak, kikötözték a fákhoz, s aztán az elejtett vadakat magukkal vitték. Az úrnő féktelen dühbe jött e hírre, rögtön futtatott kasznárok, ispánok után, s rettentés megtorlásra készült, fegyveres erőhatalommal. A madocsnyi és mitosini várkastélyok között régi ellenségeskedés volt, amit a földesurak saját rovásukra szoktak eligazítani; s hogy egyszer az egyik birtok leányágra maradt, csak annál rosszabb lett a viszony: az asszony még engesztelhetlenebb. Tehát éppen ebben az órában annyira elfeledteté a hadikészülődés a páter jövetelét az úrasszonnyal, hogy a megérkezőt nem fogadta a kapuban más, mint a kutyák és a bolondok: ez utóbbiakhoz sorolva a kedves fiucskát is.

Kilenc kopó és vizsla rohant egyszerre a barátira, anint annak a gyászalakja a kapuban megjelent. A szerzetes azonban nem tett úgy, ahogy megijedt emberek szoktak tenni, előre-hátra táncolva, kapkodva, ami kész nevetség a nézőnek; hanem megállt szép csendesen a kutyák előtt; (magának is volt néhanapján ilyen vadászebalkája), s mikor azok csaholva körülfogták, szétnyitotta előttük a nagy, móles könyvet, s aztán

hirtelen becsapta. Arra a vadászkutyák azt hitték, hogy lőttek, s akkor aztán ahány, annyifelé futott, keresni, hogy mit lőttek meg.

A barát pedig szépen besétált az udvarra.

A kis úrfi, meg a hajdú, meg a pecér, meg a bohóc, éppen labdáztak az udvaron.

— Ihol jön az instruktor! — kiálta Matyi, a hajdú.

— Hogy nem ették meg a kutyák! — szörnyűködött Petykó, a pecér.

— Hajítsd hátba azt a barátot! — kiáltá a kis úrfi a bohóc-nak. A labda éppen annak a kezében volt, ha azzal odatalál neki a selyempalást közepébe, ottmarad a sáros folt.

Herskó, a bolond, szót fogadott, ahogy mondták.

Hanem a barát fél kézzel elkapta a hozzá hajított labdát, s úgy sújtá azt vissza a bolondhoz, hogy annak éppen a pofáját találta el vele; még a medvebőrsüvege is lerepült a fejéről.

Az úrfinak ez nagyon tetszett.

— Hisz ez derék barát! Gyere ide, te barát! Hát te tudsz labdázni? Mi a fránya? Azt gondoltam, a barát csak imádkozni tud. Hát el tudod-e ütni annyira a labdát, mint a Matyi? Erős legény ám a Matyi. Nézd, hová repült a labda? Majd az ablakot ütötte ki. Hadd lám, mit tudsz te?

Páter Péter fogta az ütőfát, s úgy elütötte a labdát, hogy az túlrepült a kastély tetején.

Ezzel mindenkinek a bámulatát kivívta.

— Derék barát ez! — mondá az úrfi. Ezzel lesz jó játszani a longát meg a métát.

— Hát méltóságod már diákul is tud? — szólt Páter Péter, megméltóságosurazva a gyereket, aki őt csak tegezte.

— Diákul? Dejsz attul döglik a légy.

— Lám pedig „longa” annyit tesz, hogy „hosszú”, „meta” pedig azt, hogy „határkő”. Így tanuljuk meg játszva a tudományt.

— Igazán?

— A tanulnivalót sárkánynak ragasztjuk, s sárkányzás közben ránk ragad a tudomány.

— Hát te sárkányozni is tudsz? Láttál már ilyen nagy sárkányt, mint az enyim? Látod, milyen vastag spárgán eresztjük fel. Ezt a spárgát a Matyi egy rántással ketté tudja szakítani. Mutasd meg, Matyi.

— Az semmi sem — szólt Páter Péter, s aztán ő háromszorosán összefonta a spárgát, s úgy szakította azt ketté.

— Hüh! Ez már derék barát. Hogy hívják diákul a sárkányt?

— Draco.

— Hát a papirost?

— Charta.

— Hát az abrincst?

— Arcus.

— Hát hisz én akkor azt már mind megtanultam: drákó, kártya, árkus! Könnyen megy ez, Herskó.

— Könnyen is menjen, szólt bele a bolond, egy kis törpe, embertelen nagy fejjel, csúnya torz pozával. Mert a méltóságos asszony megparancsolta, hogy az instruktor egy esztendő alatt megtanítsa az úrfinak mindent; de úgy, hogy az úrfi ne tanuljon semmit.

— Hát hisz ezt nem is szokták máskülönben — mondá Páter Péter. — Az úrfi mellett tartanak egy másik fiút, akinek „virgácsfiú” a neve. Ha az úrfi nem tanulja meg a leckét, akkor a virgácsfiú kap helyette vesszőt.

— Ez a virgácsfiú te fogsz lenni! — szólt nevetve a kis úrfi, akinek rendkívül megtetszett ez a pedagógiai rendszer. A barát pedig egészen megnyerte a kedvét ezzel a bevezetéssel.

A bohócnak legtöbb esze volt közöttük: az mindjárt észrevette, hogy ez az új ember őket, régiket leszorítja a gyékényről: jobban ért a kutyához, mint a pecér, erősebb kezű, mint a hajdú, s tréfásabb, mint a bolond. Valamivel meg akarta őt zavarni.

— Hát ezt a nagy bolond könyvet minek hoztad magaddal?



ELŐFIZETÉSI ÁR:
negyedévre 1 forint 50 krajczár, félévre 3 forint, egész évre 6 forint.

SZERKESZTŐSÉG ÉS KIADÓHIVATAL:
Budapestben, IV. Koronaherceg-utczán 9. sz.

PÁTER PÉTER.

REGÉNY.

írta JÓKAI MÓR.

(Minden jog fenntartva!)

A Jersulta convent.

Matan valának együtt, a perjellő és a gvardiánnal: a hetedik kint jár a falukon a kegyadományt beszédni.

— Benedicite! kezdé a perjel. Ecco nuntium patronae nostrae illustrissimae. S letevé a pészétes levelet az asztalra, a mit a körülülők kézzül kézre adának. Mind megértették: latinul volt. Az orrok elfintorultak, az ajkák lepittyedtek, a szemöldök összevonultak, a szemek hunyorogtak. Egynek sem tetszett.

— Est unus de nobis invitatus in aulam patronae nostrae munificentissimae, ad educandum filium unicum domicellae.

— Parvum diabolum perduellem. Mondá rá a gvardián.

- Garrulatem, sifilatorum in ecclesia!
- Maledictorem sanctorum et animarum!
- Mortificatorum animalium.

Mindenik tudott rá valamit.
Legjobban megtette a legutolsó.

— Incanum prolem matris vesanae.

— Quae est pernicies omnium virorum; folytatá a gvardián áttérve e tárgyra.

- In omnibus punctis peccans.
- Omnia sacramenta pedibus calcans.
- Vuria demons, saga sacrilega!

— Quae maritum letali potu ad inferos misit! perjel mind ezen kegyetlen észrevételekre stoicus nyugalommal felelt.

— Sed est patrona nostra benignissima et filius erit hereditarius patronus noster. Oportet haurire calicem amarum. Fiat electio.

Mind nagyon csóválták a fejüket.

— Ego habeo ardorem frigidum in tibibus; mondá az egyik, a lábászárait dörzsölve.

— Ego vero laboro de bili. S bizonyossággal a nyelvét is megmutatta az átteilenben ülőnek, ki rögtön utána mondá:

— Ast ego aegrotos sanare sum vocatus.

Most mind a hárman a negyedikre néztek: az igen biztosan érezte magát a legjobb kifogás birtoklásában.

— Equidem non sum versatus in lingvis scythicis; nec in hungarica, nec in sarmatica.

Az ötödik meg volt szorulva; mivel vágja ki magát?

— Me votum tenet nunquam foeminas alloqui. Egynek sem tetszett a feladat.

— Mittamus ergo Petrum; mondá nyugodtan a perjel.

Mind az öten conclamáltak rá.

— Tamen est adhuc juvenis. Mondá az egyik.

— Sed moribus severus; felelt rá a perjel.

— Occurret tentationem maximam; vető ellen a másik.

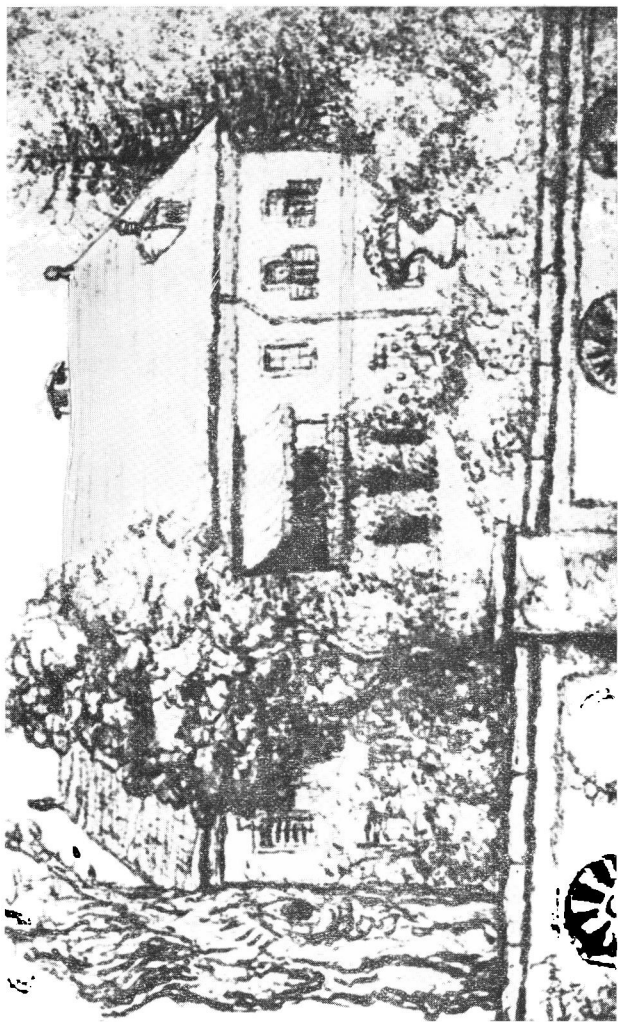
— Eo major erit triumphus eius; felelt rá a perjel.

— Tamen est adhuc tantum frater! látká fel a harmadik.

— Faciamus eum patrem; viszonzá a perjel.

A „Regényvilág” 1. számának első oldala.

A Páter Péter folytatásos megjelenése



A Páter Péter cselekményének egyik színhelye

— kérdé, szétnyitva a fóliánst, amiből emberijesztő vad ákombákok rémledeztek a belénéző elé. Tán ezt is meg kell tanulni az úrfinak?

— Nem, fiam. Ezzel a könyvvel én ördögöket űzők.

— No, akkor ugyan jókor hoztad ide. Eredj csak fel vele a méltóságos asszonyhoz; az most háromezer ördöggel van tele! Megpróbálhatod rajta, hogy mit tudsz.

Erre mind a négyen hahotával kacagtak.

— No, hát eredj barát! — kötődék vele az úrfi. — Ha mersz ilyenkor anyámasszony elé kerülni. Az tud ám még csak diákul, ha hozzáfog. No, hát gyere barát: — eredj barát!

S azzal mind a négyen közrefogva a tisztelendő férfiút, egyik húzta, másik toltá, úgy vitték a tornácon, pitvaron, palotán keresztül, amerre a legnagyobb lármát hallották, s aztán amint egy teremajtó felnyílt, s azon át hirtelen eléjük toppant az úr-asszony, mind a négy futott szerte-széjjel, s ki-ki bújt, szekrény, kályha, asztal mögé, ott hagyva Péter Pétert a terem közepén, a tűzokádó sárkánnyal szemtől szemben.

Az urasszony a sárga csizmája sarkával lökte be maga előtt az ajtót, s amint meglátta, hogy ott valami pap áll a terem homályos háterében, nagyot toppantott a lábával.

— Soha jobbkor nem hozhatott ide barátot az ördög! Azzal visszafordulva az ajtóküszöbből, folytatá félbeszakadt lármáját indulatos, rikácsoló hangon, hátat fordítva a szerzetesnek, s ki-beszélve a szomszéd teremben levőkhöz:

— Mit tájtátok a szátokat, mint a fakutyák? Lóduljatok, ahogy mondtam! Kaszára, vasvillára minden jobbágy! Lóra a darabontok! Rohanjatok, hajdú, vadász, paraszt, cum gentibus Mitosinba! Vigyétek nekik a veres kakast! Ha pecsenyét loptak, tűz is legyen hozzá! Üsetek rájuk, amíg részegek. Dobáljátok őket a kútba, hadd józanodjanak ki! Azt a négytornyú tyúkültetőt pedig mind a négy oldalán felgyújtátok, ha mindjárt maga Szent Flórián leszállna is könyörögni onnan a fölkéből. — Azt a beste Karaffiát, ha elevenen megkapjátok,

a kútágasra felhúzzátok. Lélekadták, lóduljatok! Mennykő csapkodjon a sarkatokba! Magam is veletek megyek! Nyergeljék fel a lovamat! — No, hát hol az a nyavalyás barát? Mi a fittyengő fránya kell neki? Hozza ide a pofáját!

Az úrhölgy arca csattanó piros volt a haragtól, még a homlokán is veres foltok égtek, orrcimpái lüktettek, szemei úgy szikráztak, hogy nem is értek rá valakit megnézni, ajkai fel voltak duzzadva, s mindenféle idomon át vonaglottak, ami csak rút, még hozzá a haja is szétbomlott; veresbe játszó rőtbarna fürtök, amik a halántékokon, göndör tincsekben egészen aranyvörösbe mentek át. A félrecsapott kontyára egy tarajos főkötő van feltűzve négy bogláros tűvel, amik olyanná teszik, mintha négy szarva volna. Délceg alakja csupa erőt és szenvedélyt árul el; emeli azt a viselet is, a hosszú, csípőn alul érő vállderék, kettős, dudoros ujjakkal, mind a derék, mind az ujjak két ujjnyi széles sárga és barna csíkokból összeállítva (valóságos tigris), a szabadon hagyott nyak és kebel körül, a merev, keményített csipkefodor helyett hosszú, felálló tollprémezet, csípőjén alul török áttört öv, beleszúrt törrel; szoknyája nehéz virágos brokát, két oldalt tenyérnyi széles aranyhímzetű sávval, arany és ezüst érmekkel megrakva, amik minden léptével csörömpöltek, s elöl olyan rövid a ruhája, hogy mikor egyet rúg maga elé haragjában, meglátszik a sárga csizma szárán felül a piros nadrág. Akkor is, mikor azt kiáltja:

„No, hát másszon elejbém az a barát!”

Páter Péter közelebb lépett, s csendes hangon mondá:

„Áldás, békesség legyen e háztájon!”

E hangra egyszerre ijedten kapta el a kezét a tör markolatáról a nő, amit dühében öklébe szorított, s aztán mind a két kezét a homloka elé tartá: tán hogy jobban lásson, vagy hogy arcát eltakarja.

A szerzetes egészen odament hozzá közel, s most már egész bizalmas hanghordással mondá:

— A harag árt a szépségnek, nagyasszonyom. Kleopátra

sohasem haragudott, azért maradt örökké szép. A düh eltorzítja az arcot, ráncokat örökít meg, bibircsókat támaszt a bőrön. Szép nőnek sohasem szabad haragudni.

A düh egyszerre elmúlt a nő arcáról; a csattanó pír lángja lelohadt, a homlok elsimult, az ajk visszahúzódott szépségvonalába, a szikrázó szemek megigézve, mint az álomjáró szemei, meredtek a beszélő arcára. Egy pillanat elég volt e csodálatos átváltozásra. A végszavaknál már mosolyogni is igyekezett.

Most már egészen odalépett eléje a szerzetes, úgyhogy a leg-halkabban szólhatott hozzá.

— Aztán minő ügyetlen bosszút gondolt ön ki, asszonyom. Verekedést, gyújtogatást kezdeni. Hisz ez annak, aki önt megbántotta, csak újabb multság lesz. Férfinak nem az a seb fáj, amit karddal ütnek. Ha meg akarja ön azt az embert igazán torolni, aki az éjjel az ön vadaserdejében vadászott: lövessen össze még egy csoport vadat, s küldje oda neki társzekérrel — ajándékba. Ezzel meg lesz az szégyenítve.

A nő arcán egyszerre, mint a kivillanó nap derült fel a mosoly.

— Igaz, igaz! — mondá hirtelen, s a szemei ragyogtak az örömtől. Így fogom őt megbosszulni. Ispán! Sáfár! Erdész! Menjetek rögtön az erdőre, lőjetek még egy határ vadat össze, amennyi egy társzekérré felfér; azt vigyétek mind Mitosinba. Mondjátok az úrnak, hogy köszöntetem: ha olyan nagyon ráéhezett a vadjaimra, tessék, küldök eleget: lakjék jól.

Minden ember elbámult ezen a rögtöni fordulaton, azok is, kik a bútorok mögé elbújva leskelődtek. Most már szentül hitték, hogy ez a pap ördögöket tud űzni. Arra való a hóna alatt az a nagy könyv.

— Anyámasszony, jaj, ne hagyja kend magát! — ordíta, előrohanna az úrfi. — Ördögöket űz ki kendből ez az átkozott barát! — S azzal odacsimpajkozott az úrasszony két térdébe.

S ekkor az történt az úrfival, ami még sohasem. Az „édes”

pofonötötte. Azt a gédelgetett rajkót, azt az egyetlen fiúcskát, a szívtől szakadtat, aki még csak egy „ne tedd azt!” szót sem hallott anyjától soha, most egy valóságos csattanó pofonnal szentelte fel az édes.

A gyermek csak elbámult, megnémult: még azt is elfelejtette, hogy most sírni kellene.

— Takarodj, kölyök. Tekintsd őt apádnak! Csókolj neki kezét azonnal! — kiálta rá az anyja, s félig felemelt lába sejteté, hogy most mindjárt a csizmája sarkával fogja siettetni.

De a szerzetes közbelépett.

— Nagyasszonyom; ön is tekintse őt fiának. Azzal lehajolt a gyermekhez, s betakarta őt a palástjába, aki aztán védelmezője ölébe borulva, elkezdett keservesen sírni. — Ne sírj, gyermekem! Legyen bizalmod anyádhoz, ő téged szeret. Az anya ütésc áldás a fiún. Fogd most a könyvet. Vedd át, és vidd fel abba a szobába, ahol nekem lesz e házban rendeltetésem melletted őrködni.

Ez a megbízás megint úgy meglepte a fiút, hogy abbahagyta a sírást. A kíváncsiság előlte a keserűséget, Kapott rajta, hogy kezébe kerítheti azt a csodatevő könyvet, aminek a betűitől úgy félnek az ördögök, mintha nekik kellett volna azokat silabizálni, és keserves virgácsokat kapni érte. Szaladt a könyvvel; a három bolond utána, s ahol tehették, ott nagyot bámészkodtak annak a furcsa ábráin, amik tarka színekkel voltak pergamentre írva.

A MADOCsÁNYI NAGYASSZONY

Amint magukra maradtak, a hölgy elkezdett kacagni. De-rültsége is éppen olyan szenvedélyszilaj volt, mint a haragja. A tenyereibe tapsolt, s a főkötőjéhez csapkodott a kezeivel.

— Hahaha! Hát mégis itt vagy? Valahára. Nem haltál meg. Nem bujdosnál el. Hozzám jöttél. Százszor hívtalak. Ezerszer

vártalak. Mindig hoppon hagyta. Mikor nem vártalak, csak elém toppantál. Hahaha! Hahaha! Milyen maskarában osontál ide hozzám *Csorbai Tihamér!*

S azzal két kezét a szerzetes vállára téve, s gödrös állát kezeire nyugtatva, úgy nevetett lángszító szemével annak a szemei közé egész közelből.

— Az én nevem Péter Péter — mondá a barát nyugodtan, mozdulatlan arccal tűrve, hogy a nő két karjával kebléhez szorítja egész erejéből.

— Az nem igaz! — kiálta a nő, hevesen ragadva meg a barát durva köntösét mellén. — Ez csak álruha rajtad!

S azzal kétfelé rántá annak mellén a szőrcsuhát, azt várva, hogy azalól az aransújtásos, bogláros bársony dolmány fog kifestődni, s ott találta helyett a durva, fehéritetlen vászoninget, aminőt a jezsuiták viseltek, a provinciálistól elkezdve le az utolsó mendikáns fráterig egyformán. S ahol ez a durva ing szétnyílt a mellén, meglátszott a nyakba akasztott acéllánc, a rajta függő vaskereszttel. A láncszemek hegyei s a kereszt éles párkánya véres nyomokat hagytak a férfi mellén: attul az elébbi szilaj megöleléstől. S ő tűrte az ölelést, láncszúrást, mosolygás, szisszenés nélkül.

— Én az vagyok, aminek látszom — mondá fagyosan.

S ez oly hideg hang volt, ez a tekintet olyan fagyos, kemény, hogy a nő arcáról elmúlt egyszerre minden mosoly, minden csáb. Vállait felhúzta fázósan, kezeit dörzsölé, fekete szemei fehéreikkel felfordultan rémedezve bámultak arra a keresztre, végigborongott egész teste. Azután egyszerre a homlokához kapott két kezével, fejét hátravetve.

— Álom ez! Ébresszetek fel! Vízet adjatok!

— Ébren vagyunk, nagyasszonyom — mondá a barát. Amit látsz: az való.

— Tihamér!

— Az meghalt.

— De nem a török elleni csatában.

— Nem. Csak az önmaga elleni csatában.

— Két év óta nem hallottuk híredet.

— Igen. Azon szerencsétlen párbaj óta, melyben valakit megöltem, akivel minden éjjel szívesen fölcserélném a fekhelyemet. Az okát is jól tudod annak.

— Ne juttasd eszembe: elállja a düh egész testem!

— Minden éjjel följár hozzám a lelke.

— Mért nem ölted meg jobban? Lásd: engem nem kerülget a kísértet.

S e szóknál olyan csábosan mosolygott.

A férfi értette jól a szót is, a mosolyt is. Nagyon bűnös nő ez. Csupa szív és mégis szívtelen. Ha valaha pokolra jut, elcsábítja az ördögöt, s ahelyett, hogy elkárhoznék, feleségül véteti magát Belzebubbal.

— A mitosini úr megátkozott engem! — szólta a barát.

— De hányszor engem! Hisz annak minden szava átok. Ha az mind fogna, rég elfogyott volna az égből minden mennykő, s a pokolbul minden ördög. Nevetem én az átkot.

— De engem nagyon jól meg tudottátkozni. Azt a szót küldé utánam fia zomotorától, hogy ha még egyszer meglátja az arcomat bárhol a világon: csónakra teszi a leányát, s betaszítja a folyóba éjnek éjszakáján, ott vesszen el.

— S te olyan nagyon szeretted azt a leányt, hogy ezért világgá bujdosnál. Még a világból is kibujdosnál: baráttá lettél! S aztán mégsem tudtál tőle maradni. Visszahozott az ígélet, hogy legalább a közelében lehess, hogy csak egyszer meglásd, ugye?

Az irigység, a féltés látszott a nő egész tekintetében.

— Nem úgy volt. Rómába zárandokoltam, fölvétem magamat a jezsuiták szerzetébe. Akkor a provinciális, megtudva, hogy e tájra való vagyok, ideparancsolt a madocsányi kolostorba.

— Ahová te képpel sem akartál fordulni soha.

— Engedelmeskednem kellett. S azóta itt töltöm a vezeklés

éveit: végzem a legalacsonyabb munkát, koldulok a házakban faluról falura, s kínozzom testemet, lelkemet.

— Csakhogy őt megláthatd még egyszer.

— Hogy kikerüljem.

— Hát nem láttad még? Hírt se hallottál róla? — Még szebb, mint azelőtt volt: még mindig nem ment férjhez. Még mindig terád vár.

— Hasztalan vár. Én még imáimban sem merem őt fölkeresni többé. Az vagyok, ami lettem. Rideg, érzés nélküli remete. Csak kezemben viselem a rózsakoszorút, nem a homlokomon. Illata nem édes többé, s tövise nem fáj.

— S éppen téged választott ki a jezsuita convent, hogy ideküldjön hozzám?

— A többiek féltek tőled.

— Rossz híremtől; pedig nem is ismernek. Te legjobban féltél, mert jól ismeresz. S mégis idejöttél. Ide ahhoz, akit gyűlölsz, megvetsz, akinek a forró suttogásától irtózol, akit annyiszor visszautasítottál, s akiről tudod, hogy térted annyira bolondul, hogy se Istennek, se ördögnek, se angyalnak oda nem fog engedni soha, aki ablakait teleírta a neveddel, aki ha hallgat, ha beszél, ha álmodik, mindig csak rólad gondolkodik. S te mégis idejöttél.

— Parancsoltak, engedelmeskedtem.

— S miért jöttél ide?

— Egy szent küldetést teljesíteni.

— Hahaha! Melyik lesz az?

— Fiadat az igaz hitben és a világi tudományokban nagyra nevelni.

— Tudom. Tartanak tőle, hogy ha megharagszom, elviszem magammal Sáros-Patakra, s kálvinistává teszem, s összegyűjtött kincseimet, arany-ezüst marháimat mind a kollégiumnak tesztálom. Ez az ő szent félelmük.

— Meglehet.

— De még valami más szent küldetésed is van. Ahogy

levelükből megértettem, a jezsuiták nevelőket nem küldenek úri családokhoz, haneha gyóntató atya címe alatt. Te fogsz az én gyóntatóm lenni.

— Tudom.

— Tudod? És nem sejtet-e előre, hogy az, amit minden nap a füledbe súgva meg kell hallanod, nemcsak az én kárhozatom, hanem a tied is? Hogy annak a bűnnek — ha bűn, — ami alól fel kell oldanod lelkemet, te magad vagy a napról napra újjá-teremtője. Hogy mikor a kezedet a fejemre ráteszed, hogy megáldj, mind az öt ujjad égni fog ebben az én veres hajamban, mint a parázspan! Nem tudod-e ezt?

— Tudom.

— És mégis ide mered hajtani hozzám a füledet, mikor így eléd letérdepelek, és meg mered hallgatni, amit suttogok: „Pater, peccavi”. Én szeretek egy férfit örülni, eszeveszett indulattal, nem tudok imádkozni tőle, mert mindig az ő neve jut eszembe a litánia egész során végig; nem nézhetek a szent képekre, mert mindenütt az ő arcát látom, nem fogadhatok bűnbánatot, mert szeretem a bűnömet, s visszatérek hozzá. — Mea culpa, mea culpa! — Volt nekem egy jó, hűséges uram, aki olyan szelíd volt, mint a bárány. Én azt a jó, jámbor embert halálra keserítettem, talán oka is voltam annak, hogy meghalt. Örültem, örvendtem az özvegyi fátyolnak, azt hittem, most már enyimmé tehetem azt, akit keresek. — Mea culpa, mea culpa! — De az ő szíve nem akart az enyimhez hajolni, mert ő más szeretett: szebbet, jobbat, ártatlan hajadont. Én gonosz praktikával elrontottam a köztük való frigyét: ráuszítottam menyasszonya apját, testvérét, felbőszítettem őket egymásra, s ő megölte mátkája bátyját, s ezzel elszakasztottam őket egymástól. — Mea culpa, mea culpa! — Hallgass meg engem Úristen! Hallgass meg térden állva. Én nem jöttem imádkozni hozzád, én pörölni jöttem veled! Akit én szeretek, jobban, mint az üdvöt, akit én imádkok, jobban, mint a mennyet: annak te elvetted tőlem elébb a szívét, most elvetted őt egészen: magadévá tetted, oltárodhoz

láncoltad. De én nem hagyom őt neked: letépem őt az oltárod elől, s ha nem engedted nekem, hogy földön boldog legyek, égben üdvezüljek vele, magammal viszem őt a poklokra elkárhozni velem! — Pater *peccabo!*

A nő térden vonaglott a férfi lábainál, annak a saruiról csókolva le a port, s öklével ütve bünt báni nem tudó mellét.

Páter Péter kebléből mély fohász fakadt fel. Félrefordítá megindult arcát, s reszkető kezét a nő fejére téve, rebegé fulladozó hangon.

— Isten bocsássa meg a te bűneidet, szegény, nyomorult nő!

S azzal otthagya őt a földön fekvé és zokogva, végigvonaglani a márványpadlón, keresve az eltávozott lábainak sáros nyomait, hogy azokat sorba csókolhassa.

AZ „AKTIT TUKETJER”

Nem volt pedig az a vaskos könyv, amit Páter Péter magával hozott a kastélyba, valami ördögűző könyv, hanem inkább olyan könyv, amit az ördögök szerettek az emberek megkínzására. Egypár száz év óta ott hevert az a madocsányi kolostor könyvtárában, még mielőtt a jezsuita rendet megalapította Loyola Ignác. Annakelőtte a karmelita atyák rezideáltak az apátságban. Azoknak is sok fejtörést okozott ennek a könyvnek a tartalma, bizonyítják a teleírt lapok, amik latin kommentárokkal elemezik azt a néhány lapból álló szöveget, amit ki-magyarázni senki nem bír.

Annyira már rájöttek a nyelvbúvárok, hogy az irat betűi ugyanazok, amiket az arabok titkos levelezésre használnak, s amiknek alfabetje „Sijakah” név alatt ismeretes a keleti tudósok előtt. Hanem a szavak, amiket e betűjegyek előállítanak, semmiféle ismeretes nyelvében a kerek föld népeinek fel nem találhatók. Az egyik nyelvbúvár az arab, a másik a kopt, a har-

madik a mongol nyelv valami válfaját igyekezett a szövegben feltalálni: egy-egy többször előforduló szónak az értelmét filológiai csűrés-csavarással magyarázgatta ki; de valami értelmet az egészből egyik sem tudott kihozni.

Ennek a könyvnek a neve volt az „Aktit Tuketjer”. Az első szó egészen úgy hangzik, mintha törökül volna, míg a második világosan tatár eredetűnek tetszik. Hanem hogy a kettő együtt mit tehet, azt még semmi bölcsesség nem volt képes kidéríteni.

Ívek voltak teleírva kétségbeesett erőködés haszontalan munkájával: úgy tetszett, mintha minden ember belcibolondult volna a kutatásba, aki ehhez hozzáfogott. A jezsuiták aztán, hogy megbizonyuljon, miszerint „duplex libelli dos est” (kettős haszna van a könyvnek) azt vették fel, hogy mikor valamelyik szerzetesnek bátorsága támadt a rábízott feladat elleni indulatát kimutatni, akkor látszatos engedékenységgel kezébe adták az Aktit Tuketjert, hogy foglalkozzék tehát csendes nyelvészeti tanulmányokkal; sajátítsa el azt a nyelvet, amin ez a néhány lap van írva, s ha egyszer ezzel elkészült, akkor azután küldesse ki magát misszióba ahhoz a népfajhoz, amely ezen a nyelven ír és beszél; azt pedig ki nem találta senki, akárhány esztendeig tortúrázta is vele magát.

Páter Péternek is ez a könyv lett adva útitársul. Ha meg akar menekülni attól a szolgálattól, ami a kastélyban vár rá: itt van a könyv, ennek a bezárt ajtaján keresztül van a számára kijárás.

Ezért töltött egész éjszakákat Páter Péter a vastag könyv mellett, sorba tanulmányozva az előtte tévelygők okoskodásait.

A kis úrfi ott aludt vele egy szobában. De a szerzetesen kívül ott kellett mellette lenni még a bolondnak is. Az úrfi nem tudott elaludni anélkül, hogy a bolond meséket ne mondjon neki: ez meg ahhoz értett. Néha éjféléig is ott kellett ülnie a gyermek ágya mellett, és fűznie egymásból a népmesék ezeregyéjszakáját. — A barát azalatt tanulhatta az arabs írás titkait. — Az úrfinak ezenkívül igen rossz álmai voltak. Vele álmodott a sok mesemondta tündérrel, boszorkánnyal, s mikor

felriadt, elkezdett kiabálni; nyitott szemekkel álmodott tovább, futni akart, jajgatott, sírt, úgyhogy a barátnak, meg a bolondnak dolgot adott az elcsitítása, amíg újra el tudták altatni. S ez így ment csaknem hajnalig, amikor aztán elnyomta a fiút a mély álom, s a bölcs is, a bolond is hajthatta a fejét pihenésre.

Ehhez a feladathoz a barátnak elég jó ébrentartó volt az arabs könyve; hanem a bolondnak bort kellett adni, hogy ébren maradjon.

Így üldögéltek aztán csendes éjszakákon keresztül egy asztal mellett: a barát előtt volt a kitárt könyv, meg a nagy ólomkalamáris, a bohóc előtt pedig egy nagy kancsó, meg egy bádgerserleg.

— Ugyan, te barát — szólt egyszer a bolond —, ha így látna bennünket valaki minden éjjel, mit mondana, melyikünk a bolond, melyikünk a bölcs?

— Azt mondaná, hogy te vagy a bölcs, én a bolond.

— Ha te akarnád, én adhatnék neked az én bölcsességemből, a korsóm tele van. Bor van benne.

— Azt én nem szoktam inni.

— Hát abban a te edényedben mi van?

— Tinta.

— Azt meg én nem szoktam inni, hanem azért én megkóstolom a tiedet. Adsza belőle.

— Ezt nem szokták inni.

— Hát hogyan emésztik fel?

— Látod. Belemártanak egy lúdtollat, s betűket írnak vele, s ami e betűk tartalma, az nagyobb gyönyörűség az emberi léleknek, mint a te borod az emberi toroknak.

— Ugyan tölts nekem belőle egy hörpentést, hadd tudom, milyen ízű?

— Nem lehet ebből tölteni.

— Tán bele van fagyva?

— Bele ám. Olyan idegen nyelven van írva, amit még magam sem ismerek.

— Nem ismered? Csak úgy bökődöd az ujjaddal az ákombákot egymás után. Hisz akkor csak annyit ér neked ez a csodakönyv, mint nekem. Akár én ülnék ott a te helyeden, s én taszigálnám azokat a szarkalábokat az ujjammal egymás után.

— Igazad van, bolond.

— Hát egyet mondok, kettő lesz belőle. Ha én tudok egyet inni abból a te italodból, amelyikből te magadnak sem tudsz tölteni, akkor te is iszol ebből az én italomból, amit én nem sajnálok tetőled.

— Erre könnyen ráállhatok.

— Hát megállj csak. Mikor még te nem kerültél ide, estenkint egy diák volt a virrasztó társam, aki ugyanott, ahol te most ülsz, dolgozott nagy keservesen. Ő tanította volna az úrfit írni meg olvasni, de mindennap a fejéhez verték a kalamárist. Hát én azt a bolond diákot is elnéztem innen az asztalvégről pityizálgatva, s azt láttam, hogy mikor az azt a lúdtollat a kezébe fogta, s aztán elkezdett vele kacskaringókat vetni két barázda közé, hogy csak úgy húzódott tőle a szája, meg a szemöldöke földre, hát az mindig „csalé”-rul „hajsz”-ra szántott; te meg, ahogy elnézem régóta, mindig úgy hordod végig az ujjadat azon az irkafirkán, hogy „hozzád”-on kezded, s „tüled”-en végzed. Hisz így megfordítva csinálod, hallgass csak rám: mondok neked egy szép nótát:

Ah gúz si a drom lész szév
Gecser a gyan afrecs gá,
Men ed léf gém si gyoh le szév
A nebüf a sik gáriv.

Értetted ezt ugye, hogy arabul van? Pedig csak visszafelé kell mondanod minden szót, s mindjárt megérted:

„Ha zúg is a mord szélvész,
Recseg a nagy cserfa ág,
De nem fél még is, hogy elvész
A fűben a kis virág.”

— Igen bizony bolond: de ez arabul van írva, s az arabs és minden keleti írást jobbrul balra szokás olvasni.

— Hát aztán mi a neve ennek a te könyvednek?

— *Aktit Tuketjer* a neve.

A bolond elkezdett hahotával kacagni.

— Hát nem mondom, hogy én iszom legelőbb a te italodból? Olvasd csak hajszról csáléra, mindjárt megkapod. Aktit Tuketjer azt teszi, hogy „Rejtekút titka”.

Páter Péternek nyitva maradt a szeme-szája bámulatában. Ihol van ni! Amit kétszáz esztendőn át, ötven bölcs meg nem tudott oldani, azt egy bolond két perc alatt kitalálja. Ez az egész szöveg az arabs titkosírás betűivel van írva, magyar szöveggel. — Kergethették ennek az értelmét a tudósok a keleti írásmód olvasási rendje szerint.

Most azután elkezdett Páter Péter úgy olvasni, ahogy a bolond tanította, tüledrül hozzádra, azaz, hogy balrul jobbra. És úgy ment a dolog. Elolvasott két sort, három sort, egy egész lapot, s mentül tovább olvasott, az arca annál jobban lángolt, a szemei ragyogtak, vonásainak aszkétai keménysége megolvadt, kimondhatatlan tűz hőisége alatt: jobb kezének ökle ütögetni kezdte az asztalt — „nézd, nézd! a barát megrészegedett a maga borátul!” — kiálta rá a bolond.

Erre a szóra felriadt, s becsapta a könyvet.

Nem ördögöt íz az a könyv, hanem ördögöt idéz.

— No, hát ugye, hogy én tudtam inni a te borodból? — szólt a bolond —, mármost hát igyál te is az enyémből.

S teletöltve a poharát, odanyújtá azt eléje.

Haj, bizony nagyon jól ismerte Páter Péter azt a lángitalt néha napján. Mikor még nem voltunk „servus servorum”, hanem „dux equitum”. Nem is volt olyan erős bor, ami őt valaha levágta volna a lábáról. Ivott versenyt lengyel és német lovagokkal, s nem gyalázta el sem a „bratina”, sem a „wiederkom.” Megmutatta azt a virtust, hogyan kell egy egész kupát úgy felhajtani, hogy közben az ivó még hosszú énekhangot is

hallasson? — De két év óta már nem érintette az ajkát az a nedv. Ez a habja annak a tűzfolyamnak, mely a pokol felé áramlik. Amilyen sűrűn úsznak a Vágban a halak, öregek, aprók: olyan sűrűn fickándoznak a borban a bűnök, öregek, aprók.

A barát arcán elárulta magát a szomj.

Valami tűznek kell abban a könyvben lenni, hogy aki abból egy lapnyira valót beengedett a keblébe osonni, attól égető szomjúság kínjait érezze.

— Add ide a poharadat!

Még reszketett a keze, mikor azt átvette. Száraz ajkai csak úgy szürsölték a bort eleinte. Nem is lehetett valami különös jó bor. De két évi tartózkodás után mégis varázshatása volt annak. Olyan mámorító volt rá nézve ez a pohár, mint aki először életében ízleli a bort.

Hanyatt dült utána a karszékében, s hátravetett arcán a gyönyör víziói tükröződtek vissza: a messzeségbe néző szemei ragyogtak, s félig nyílt ajkain reszketett a mosoly. Hol járhatott a lelke? A keze öntudatlanul nyúlt a könyv után, s felnyitá annak a tábláját.

— Jaj! — Jaj! — Már itt van a Drómó ördög! Jaj! A tűzbe akar dobni!

Az álmában háborgó gyermek kiáltott, fekhelyén rugdalózva, s fejével aláfordulva kerevetéről.

A barát felriadt, s egész testében összerázkódott. Azután oda-futott a gyermekhez; felemelte, visszafektette vánkosára, és dédelgető szavakkal nyugtatá: „No, kicsinyem, no, parányim, ne félj semmit: itt vagyok én?”

A gyermek felnyílt szemekkel nézett rá.

— Te vagy az én apám?

— Igen. A lelkiatyád.

— Az apám, akit elvitt az ördög a pokolba. — Az anyám mondta. Eressz, eressz! Nem akarok veled menni. Ne nyúlj hozzám, tűz a kezed! éget az ujjad!

Pedig olyan volt a barát keze, mint a jég, amint az a gyermek selyemhaját cirógatva végigsimogatta.

— Igyál, lelkecském egy korty vizet.

Ott állt az ágy mellett az ezüstkancsó, a kis aranypohárral. Azt a gyermek ajkához emelte. Attól aztán az elcsillapodott, rémlátása eloszlott; két karját a barát nyaka körül fonta, s suttogva beszélt hozzá, még mindig az álom mámorában.

— Szép lovag. Deli lovag. Ugye, majd mikor magad mellé ülteted az anyámat a nyeregbe, engem is elvisesz magaddal. Szép levante! Aranyos, gyémántos, deli lovag!

Azután elaludt csendesen.

— Lám, milyen jó dajka lenne belőled — szólt a bolond a barátához. Nekem félóráig is el kell dörzsölnöm a lábait, s dalolnom hozzá, míg el tudom altatni, te meg csak ráteszed a kezedet, egyet lehelsz rá, s már alszik. No, hát igyál még egyet, barát.

— Nem kell a borod.

— Hát'sz ne is az én boromból igyál; hanem a magadéból.

Páter Péter megrettenve látta, hogy a nagy könyv újra fel van nyitva. Azt hitte, csodák történnek vele.

— Te nyúltál ehhez a könyvhöz? — kérde a bolondtul.

— Hát ha ezt a kastélyt nekem adnák — szép asszonyostul együtt! Magátul nyílt az ki!

A piros és kék Taalik kezdőbetűk úgy hívogatták a beléjük tekintőt. Hisz nem volt már lepecsételt titok előtte, amit őriztek, jó ismerősök voltak már.

A barát visszaült a karszékebe, s tovább olvasta a rejtélyes írás lapjait egymás után, végigbetűzve az arab írásjegyeket.

És mentül tovább olvasott, az az olthatlan szomj kifejezése annál élénkebb lett az arcán; mint mikor a lázbeteg a sivatagba álmódja magát, s zuhatagot kíván, hogy abból igyék. Annak a könyvnek minden lapja egy nyavalya volt rá nézve. Ragály, örültség az egész. Nem nézett már föl belőle addig, amíg az utolsó lap végső sorát is át nem betűzte.

Akkor azt mondta a bolondnak: „Hozz nekem egy egész veder bort!”

A színes ablakkarikákon besütő hajnalsugár még ott-találta mind a kettőt. A bolond az asztal alatt feküdt, a barát könyökére támasztott fejjel nézett a kitárt könyvbe, és ébren volt. A könyvbe nézett, de nem olvasott, ébren volt, mégis álmodott.

Nem volt pedig abban az „Aktit Tuketjer”-ben semmiféle ördögös cabbalistica.

Egy orebita barátnak a munkája volt az, aki mindjárt a bevezető előszavában okát adja az ötletének, hogy miért írta ő ily módon ezt az egész értekezést. Az arab írásjegyeket azért választotta, hogy akinek ez a könyv a kezébe akad, ezt arabs nyelven írottnak higgye, s annálfogva a sorokat visszafelé olvassa, amikor aztán csupa ismeretlen szavakat fog maga előtt találni, amikben, ahányat lép, annyit botlik; ha pedig véletlenül valakinek mégis az az ötlete támadna, hogy a nyugati olvasásmód szerint fogjon hozzá az értelem kitudásához, akkor még rettenetesebb, vad szavakban üsse meg a lábát, mivelhogy minden filozófiai, metafizikai, etnográfiai és fiziológiai kombináció szerint az a lehetőség, hogy egy és ugyanazon ember arabul is, meg magyarul is tudjon: úgy áll a lehetőséghez, mint az egy a quadrillióhoz.

Annálfogva íródott ez a könyv eképpen.

Ami pedig abban le volt írva, az egy titkos alagútnak a topo- és monográfiája.

Ez a rejtekút a madocsányi várkastélyból a mitosini négytornyú lakig vezet. — Közbeesik a Vág folyam. Ez már itt is elég széles, de azért az alagút *áthidalja* azt a medre alatt. Tehát ez valami négyszáz évvel megelőzte a Temze-tunnelt.

Aki pedig erre a szóra a fejét csóválja, s kétkedni kezd benne, hogy mi most itt egy egészen igaz történetet hallunk: azt bátorkodunk utasítani a csejtei rejtekúthoz, mely az egy óra járásnyi távolban emelkedő vártól a faluig levezet, számos

labirintszerű tekervényes oldalágakkal; egy valóságos katakomba, mely ha egyenesre volna kihúzva, kiadna egy mérföldet. Ez is huszita mű. Gádorai, folyósói boltozatosan vannak vágva a kemény agyagba, mindenütt bevonva a fekete pincepenésztől, melyből egy tágasabb tornácban még kitűnik két emlék. Az egyik egy kőtábla, a kádármesterség jelvényeivel; amik az orebitáknak épp úgy sajátjaik voltak, mint a szabadkőműveseknek a csapókanál és a háromszög; — egy kő boltíven fönn pedig látható domborműben egy „lúd”. („Husz” jelképc.) — Hogy a csejtei alagút mire való volt a huszitáknak itt Magyarországon, azt csak találgatni lehet, hanem hogy a madocsányi-mitosini alagút mi célra szolgált, azt elmondja az Aktit Tuketjer.

Mind a két vár a cseh rabló kalandoroké volt abban az időben, amikor a magyar kormányzó, Hunyadi János az ország egész haderejével a török szultán óriás hadainak visszaverésében fáradt. Mikor valaki a medvével küzd, nem ér rá a szűnyogot hajtani az arcáról. A cseh lovagok garázdálkodhattak kedvükre odafenn. — S mikor néha-néha a magyar nemesi bandériumokat a vajdák vagy a szepesi gróf felültették ellenük, hogy megtorolják a sok rablást, istentelenséget, akkor egyszerre nyomot vesztek előttük. A nagyobb rablócsapatok bevonultak fellegráikba, s ott csúffá tettek minden ostromot, a kisebb kastélyokban megtelepült, félig meghonosult, a paraszttal földet műveltető, saját úri kezeikkel pedig rabló, fosztogató nemes urak azonban nem álltak ostromnak; hanem leereszték felvonóhidaiukat az üldöző nemesi bandériumok előtt, hogy tessék keresni, amit úgy üldöznek. Azok aztán tűvé tettek minden lomot, felkutattak minden zugot, pincét, padlást, kápolnát, kriptaboltot, s nem találva sem egy gyanús tárgyat, sem a vén, göthös cselédeken kívül egyéb csöcseléket a kastélyban, vártak napokig, hetekig, s miután senki sem jött elő sehonnan, akit megfogdossanak, amint az éléstár kifogyott, nagy dohogva odábbmentek.

Az egész rablócsapat pedig azalatt minden cókmókoszul, rablott kincseivel és elhurcolt szép rableányaival együtt átmenekült szép rendén az alagúton keresztül az átelleni várkastélyba. A Vág átjárásait őrző nemesi portyázók megesküdték, hogy őfelőlük egy teremtett testben élő lélek sem kelt át a Vágon. Nem ám, hanem a Vág alatt. Ha Mitosinban szorították meg őket, akkor áthúzódtak Madocsányba, ha Madocsányban kopogtattak a kapujukon, akkor átbujkáltak Mitosinba.

Míg egyszer aztán rajtuk csapott Hollós Mátyás, s egyszerre megszállatta Madocsányt is, Mitosint is.

A kalandorhad elébb Mitosinból menekült át az alagúton; mikor aztán Madocsányba megérkezett, akkor vette észre, hogy ott is körül van fogva: a bujkálás nem segít többé. A királyi hadak nagy erővel táboroztak a kapuk előtt: menekülni csak egy mód volt.

Ekkor írta meg az orebita barát az «Aktit Tuketjer»-t. Leírta benne részletesen, kiké volt ez a két kastély, s hol van a ki- és bejárata az összekötő alagútnak. Arravaló volt ez a könyv, hogy ha a tervezett éjszakai kirohanásban egy része megmenekülhet a kalandoroknak, azok közül valaki, vagy talán azoknak egy késő utódja egyszer valamikor visszatérve erre a helyre, rátaláljon azokra a kincsekre, amiket a rablók az alagútnak egyik melléktornácában elrejtettek. Le voltak írva név szerint a drágaságok, elszámlálva hány zsacszóban mennyi vert arany, ezüst van felhalmozva. — Azután emberi nevek következnek: azok is kincsek nevei voltak. Szép asszonyoké. Fel volt sorolva, kit kinek híttak, mely családból lett elrabolva? Milyen viganó, főkötő, párta volt rajta, milyen gyűrűk az ujjain? Ki volt köztük pápista, ki lutheránus? Hogy majd ha egyszer valaki tíz vagy száz esztendő múlva rájuk talál abban a föld alatti tornácban, ahová a rablott kincsekkel együtt el lettek rejtve, tudja, hogy melyiket melyik temető szentelt földjébe kell eltemetni, milyen nevet íratni a keresztjére, s milyen imát mondatni a lelkeért. — A barát híven gondos-

kodott róluk is. Azután egész forma szerint megtette minden kincsek hagyományosának azt, aki ezt a könyvet legelőbb el fogja olvasni, ami itt maradand a kolostor levéltárában. Az pedig akkor ugyan egy bástyafallal volt a kastélyhoz csatolva.

Hogy mi történt a kalandorokkal? Azt nem jegyezte fel a krónika. Valószínűleg az, ami Dzvela zsebrákjaival. Egy éjszakai kirohanás alatt a királyi hadaktól lekoncoltattak, aki élve került kézre, azt hevenyében felkötötték. Valószínűleg magukkal is vittek elég pénzt, legyőzőik azt hitték, hogy nem maradt utánuk semmi egyéb: nem keresték a többit. Az alagút kettős bejárata pedig olyan jól el volt rejtve, hogy azóta már hat emberöltő ivadék lakta meg a két kastélyt, némelyik kétszer-háromszor urat is változtatott azalatt, és senkinek sem volt sejtelme róla, hogy a két kastélyt összeköti egy közös titok.

Az Aktit Tuketjer megmondta azt mindenkinek, aki belé tekintett valaha, csakhogy a szavát nem értette meg senki ez ideig.

Páter Péter volt az első.

A MITOSINI ÚR

Átellenében a madocsányi kastélynak ragyog a mitosini úrilak. Még most ragyog. Mind a négy tornya bádoggal van fedve, s mikor arra a lemenő nap rásüt, úgy ég mind a négy, mintha tűzláng volna. Ezek gömbölyű, hasas, orosz stílusban épült toronytetők. Még egy ötödik torony is iparkodik kilátszani a magasra nőtt ezüstjegenyék közül, az már hegyes és keresztben végződő; a többieknek csillaga van.

Hogy mit keres a kereszt hegyű torony a mitosini várlak kerítésén belül; holott sem az elébbeni urak, a huszita lovagok, sem a mostani, a lutheránus főúr nem patrónusai a pápista

vallásnak, annak cifra története van, amit csak apródonkint lehet kitudni: itt is, ott is elhallgatnak belőle egy darabot; az ember csak az egész történet vége felé tudja meg a kerek igazságot.

Jelenben annyit lehet felőle egész hitelességgel megtudni, hogy azt a templomocskát csakugyan a husziták építették, Szent Antal tiszteletére: ami azonban csak arra való volt, hogy mikor a trencsényi gróf vagy a szepesi gróf rajtuk hajtott, kitagadhassák magukat belőle, hogy ők husziták, mert íme, római katolikus templomuk van. (Azonban ennél még nagyobb céljuk is volt ezzel.) A mostani várúr, Likavay Grácián pedig anyai ágról örökölte azt a birtokot; anyja Szuhóy Zsuzsánna, (fiúsított *præfecta*) oly feltétellel hagyta azt fiára, hogy ő maga buzgó katolika lévén, az ő emlékére a katolikus templom a mitosini várudvarban örök időkre a mostani állapotában fenntartassék; a szomszéd teplai esperességnél legatum is lett deponálva, amiért ebben a szentegyházban hetenkint egyszer mise szolgáltatassék, akár van, aki hallgassa azt, akár nincs: a vár ura tartozzék a templomot jó karban tartani, a harangból hamis pénzt ne veressen, hanem engedje, hogy a teplai sekrestyés azt a szokott órákban megkondítsa. S egyáltalában a templomot a lutheránusok számára el ne confiscálja. Ha ellenkezőleg cselekednék, szálljon az egész Mitosin, cum appertinentiis a fiscusra.

Ha csak egyszer látta volna ezt a templomot belülről a kegyes úrhölgy, hát nem tette volna ezt a legatumot. Nem volt annak semmi haszna.

Harang ugyan volt a toronyban, de a harangnak nem volt kötele, se ahhoz semmiféle hágcsó, lépcső, vagy egyéb feljárás nem volt, és így azt nem lehetett megcsendíteni. De hiába is húztak volna azzal akár három verset, nem ment volna abba a templomba igaz keresztyén ember, ha mindjárt búcsút osztogattak volna is benne, — az oltárkép miatt.

Akárki csináltatta azt, nem vette figyelembe az itteni népnek

a lelki hangulatát (vagy tán éppen szándékosan tette annak ellenére), mert az igaz, hogy művészi tekintetben remekmű volt az a kép: Szent Antal kísértetése a pusztában (olasz művész készítette); maga az askéta egy igazi eszményképe a szent remetének, aki a pokol minden csábjainak és incselkedéseinek ellenáll; hanem az itteni nép sehogy sem akarta bevenni a ráadásul odafestett mindenféle fertelmes alakú pokolbeli rémeket, aminőket csak egy piktor képzelete alkothat elbúsult gerjedezésében. Ámde az ijesztő, idomtalan kísértetek csoportja még hagyján; hanem az a csábító nóialak, akinek képében maga a sátán jön látogatni a jámbor remetét, az annyira megbotránykoztató merészséggel volt odafestve, hogy annak a láttára minden igazhívó jámbor lélek megfordult az ajtóban és kiszaladt. Ilyesmi megjárja Olaszországban; de a mi hegyes Felvidékünkön hideg van az ilyen viselethez. Azért papnak sem volt kedve liturgiát mondani az ilyen oltárkép felé fordultan.

Ha pedig mégis valahogy valakinek támadna kedve idejönni, hogy ebben a templomban az ájtatosságot végezze: ha akadna olyan ártatlan kedély, aki még nem tud megbotránykozni, aki még nem lát meg a templomban mást, csak az istenséget, de a melléje festett ördögöt se szörnyeteg képében, se szép asszony alakjában észre sem veszi, hát arról is volt gondoskodva.

Mert hogy egy éppen ilyen ártatlan szívű teremtés volt magában a mitosini kastélyban, az tudni való. A várúr leánya, Magdolna volt az egyetlen pápista az egész háznál, sőt az egész faluban. A magyar törvények szerint a protestáns apának és katolikus anyának a gyermekei úgy osztoztak meg a mennyországban, hogy a fiú az apa, a leány az anya vallását követte. S aki ez ellen vétett, az nagy zivatart idézett a fejére. A mitosini úr pedig keménynyakú protestáns volt. A papokat, barátokat minden módon üldözte. A leányának még csak egy pápista imádságos könyvet, de még csak egy olvasót sem

engedett behozni a kastélyba. Aki imádkozni akar, ott van neki a templom. Hiszen nincs is messze. A kastély hátsó ajtajától szép, egyenes út vezet a templom ajtajáig, százas nyárfákkal szegélyezve; nem választja el azt a kastélytól más, csak éppen egy árnyékos, kellemes pagony. Hanem azért ez a széles út, a kastély ajtajától a templom ajtajáig, olyan szép buja fűvel van benőve, hogy azt kaszálni lehetne.

Ez a középudvar a kastély és a templom között a medvék rekesztéke.

Likavay Gráciának van két nagy, anyányi medvéje, amiknek a számára ebben a kertben vannak barlangok készítve, s azoknak a lakói itt szabadon járnak. A két bestiának az ordítása kihallik a magas falon át. Ez aztán érthetővé teszi, hogy miért van a templomút benőve fűvel. Tessék látogatóba menni, aki medvékkel akar találkozni.

Mikor az esti hét órát megkürtöli a toronyőr, a kertre nyíló donjon ablaka feltárul, s belülről egy füttyszó hangzik. Erre nagy morogva előkerül az egyik, azután a másik medve. Az elvadult nyárfapagony sűrű gesztje csak úgy foszlik szét előttük, amint egyenesen keresztültörnek rajta. Egy ráspolyzengésű rekedt hang neveiken szólítja őket. A hang igyekezik a medvedörmögéshez rokonulni. Valaki egy-egy véres koncot hajigál ki a medvék közé az ablakon. Azzal nagy hirtelen elkészülnek; utoljára egy egész darabban repül le közéjük egy ürüfertály. A két medve ikertestvér. Osztályra kerül a sor. Ezen aztán elkezdődik a marakodás. Egymást pofozzák, a cubákat marcangolják; mikor elfogyasztották, egyik sincs megelégedve, mindenik azt hiszi, hogy a másik megkárosította. Egész éjjel ezen veszekesznek.

Akkor aztán becsukódik a donjon ablaka, s magára marad a kert, a templom és a fenevadpár.

Lassankint elsötétül a táj; a Vág köde elüli a völgyet; a kastély északi oldalán egy ablak sem világosodik meg, hanem amint az éj beáll, megnyílik a kertbe nyíló ajtó, s kisuhan

rajta egy női alak. Olyan, mint egy álomkép, mint egy tünemény; lenge fehér köntös nyulánk száltermetén, fekete fátyol burkolja a fejét. Körültekint, összeborzad, azzal kilép a sötétbe. Egyedül jön és lámpa nélkül. Léptei el nem árulnák: a fű puha; hanem a fehér köntös észreveteti alakját; dörmögve, morogva törtet feléje a két fekete, idomtalan vadállat, fehér agyaraik, tűzszegek úgy világítanak a bokrok közül. A leány nem sikoltja el magát, feltűzött kötényéből jobbra is, balra is hajít valamit. Az a medvéknek kedvenc csemegéje, mézes pogácsa. Azt örvendő vihogással kapkodják el. Ezalatt a leány gyors illanással fut végig a gyepes úton a templomajtóig; mire a két vadállat utána rohan, már ő becsukta maga mögött a templomajtót.

A két medve aztán elkezdti a nehéz vasveretű tölgyfa ajtót karmolni a körmeivel, felmászik az ajtóféltre, s a vasrostélyon dugdossa be az orrát, szimatolva: utoljára leheveredik a templom küszöbére, ketten kétfelől, s ott strázsál, és nyalja a tenyercét-talpát, minden neszre figyelve, ami a templomból kihangzik.

Hát az a fehér tünemény mit csinálhat odabenn a templomban, sötétben, egyedül, éjszaka?

Grácián úrhoz nagy vendégsereg érkezett mára.

Nevezetes nap van. Egyetlen fia, a délceg Kázmér halálának évfordulója. Harmadik évforduló már. A zomotor napján megmondta Grácián a halotti torra akkor felsereglett jóbarátoknak, cimboráknak, papoknak, diákoknak, kántálóknak és kauklereknek, hogy minden évben meg lesz ülve ez a gyásztor a mitosini kastélyban azon módon, ahogy legelőször volt, mikor a ravatal ott állt a fegyvercsarnokban, s a cimborák egyenkint odajöttek a halotthoz, megkínálva őt a billikommal, s kiürítve azt a boldog feltámadásáért.

Mert hát „sírva vigad a magyar!” De cserében „vigadva is búsul!”

„No, most mehetsz imádkozni a bátyád lelkéért, meg

azért a másikért” . . . Dörmögé Grácián, betéve az ablakot a medvék etetése után.

Magas, széles termetű férfi volt; egyik lábára biccentett a köszvénytül. Arca rezes volt, s a szemei véresek, duzzadt szemhéjakkal, két szüntelen mozgó, felborzadt szemöldök által beárnyalva, a bajusza is szerteszét meredt, mind a szemöldöke. A tarkója török divat szerint kopaszra volt borotválva hátul, azt egyébiránt sohasem hagyta el a süveg (benne is hált), csak a homlokán csüggött elő egy összefont csimbók. Vastag nyakabőre túlfordult a kemény gallérján, s a tokája eltakarta a csomóra kötött nyakravalót. Mentéje panyókára volt vetve a nyakába, s az ingújj zsineggel volt átkötve a kézcsuklóján. Nem sokat adott a külső viseletére. Elég, ha a gombok aranyból voltak rajta, a posztó lehetett csillogó a piszoktól, s a prém lehetett molyette-foltos. A széles török övrül nem csüggött alá a kard, hanem hátul volt beledugva egy kurta nyelű csákány, s a hosszú csizmaszárból kilátszott az odaszúrt görbe kés türkizes markolata. Minden mozdulatában az ellenmondást nem tűrő dölyf volt kifejezve, a türelmetlen kötekedés. Az arcából pedig éppen veszedelem volt az indulatait kitanulni a vele találkozóknak. Elég volt a szemébe nézni, hogy azt sértésnek vegye, s felfortyanjon érte. Beszélni nem lehetett vele. Amit más mondott, arra ő nem hallgatott, nem is adott választ; amit pedig ő beszélt, azt csak magának beszélte; ha valakihez egyenesen hozzászólt, hát az parancsolat volt, amire nem szoktak visszafelelni; mert aki arra visszaszólt, azzal már csak a mankósbotnak volt dolga.

„Eredj, leányom, eredj a templomba! — mondogatá maga elé, tovább sántikálva.

Pedig volt, aki hallhatta. Az urától elválhatlan Mátyás mester. A nagy test kénytelen volt mindig valakinek a vállára támaszkodni. Aztán a léleknek is kellett ilyen támasz. S az nem volt olyan nagy, mint a test: nagyon kis helyen elférhetett; nem tudta betölteni ezt a nagy termetet. Mátyás mester-

nek kellett az ura helyett gondolkozni. A legközségesebb eszme nem fogamzott még abban. Csak az ösztön vitte, s az indulatroham ragadta magával.

Mátyás mester rendezte a tort is. Ő csődítette fel a vendégeket, amilyenek éppen ilyen lakomához valók; kortyondi, eszemiszom fráterek, maguknak és másoknak bolondjai, mendikáns diákhad, kicsapott, peregrináló pap, ágrul szakadt nemes atyafi, kalandornép, akinek hátán háza, kebelében kenyere; tót gajdos, lengyel zsidó összevisza. Aki mind arra való, hogy a gyásznapot torkával és gyomrával megünnepelje, s egymást bolondságok elkövetésében felülmúlja.

Kést, villát, kanalat minden vendég maga hozott a lakomához, elért az a csizmaszárban. S a kalánra nagy szükség volt, mert „hétféle volt a léféle”. Három hosszú asztal volt terítve a nagy, boltozatos teremben: elért abban kétszáz vendég. Cintányér volt az étkekhez, fakupák a serhez, bádogpoharak a borhoz, szűk nyakú *egyesek* a pálinkához. Ez még akkor ritkaság volt, s csak az urak itták. Annál inkább kellett pedig inni, mert a dohányzás még nem jött be. A lakoma végén körüljárt a végtelen pohár, a gömbölyű fenékű bratina, amit nem lehet letenni, fenéig ki kell hajtani.

S a dombéroló társaságnak multság is kell. Megkezdí azt a csimpolyás a podzabuckival, ami olyanformát jelent, mint „búfelejtő”. A dudás nemcsak fújja a nótát, hanem táncolja is. Azután előkerül két nyurga tót diák, mezítláb, kinőtt ruhákban, borzas, fésületlen fejjel. Ezek elkezdenek kántálni: előbb kegyes latin nótákat a világ mulandóságáról, a menny és pokol különféleségeiről, a vendégek itatják őket sörrel, borral, márcsal összevisza, attól aztán rákezdi a csintalan nótákat, keverve a latint a tóttal és magyarral, röhög bele az egész vendégsereg. Csak a ház ura dörmögi maga elé komoran: „Ehhez a vershez is tudott ő többet: ő tanította be a diákoknak. Az volt a multság!”

Az az „ő” a meghalt fiú, akinek a halotti torát most ülik.

A diákok kidűlnek a sok italtól; akkorra már előkerített Mátyás mester három darab galíciai zsidót; azokat betuszkolják a terembe, a huncutkáikat egymáshoz kötözik, s aztán törött borsot szórnak a szakállaikba; s mikor aztán hol az egyik, hol a másik nagyot prüszsent, s a másik kettőnek a fejét is magával rántja, azt nem állja meg ember nevetés nélkül. Csak a ház urának a szeme telik meg könnyel. Ő nem nevet, csak úgy mondogatja magának: „Ez is az ő tudománya volt. Ő tudta csak a zsidókat megtréfálni! Micsoda ész volt!”

A dombérozás tovább foly; éjfél után jár az idő, most már a vendégek csak maguk dalolnak, s szállanak egymásra az áldomásaikkal. Előhozzák az öblös widerkomot: ki issza ki azt egy hajtásra? Nagy a röhögés, hogy az ejteles kancsó minden vállalkozón kifog.

A ház ura dörmögi magában:

„Pipogya, hitvány nép! Bezzeg ő ki tudta azt inni, ha rám köszöntötte. Azóta se bír senki felköszönteni igazán.”

Pedig valamennyien a megholt emlékére köszöntik az öblös pokált, aminek ő maga volt a mesteri kezelője. Vannak bolondnál bolondabb áldomások. — Mind nem ér az semmit — dörmögi a ház ura. — Csak ő tudott igazán halottat felköszönteni. A szentek is ugráltak neveltükben, ha azt meghallották! Üljetek le. Nem éritek azt utol.”

A tréfa verekedésen végződik. A bekapott urak közül ketten, hárman birokra kaptak. Aki markosabb, az az asztal alá dobálja a többit. Egy marcona legényt ki nem bírnak verni valamennyien a szegletből.

„Volna csak ő itt! Majd adna az a fejednek! — Két ember-től sem ijedt meg. — Még az én karomat is be tudta törni! Egy fokossal kiverte akárhányszor az egész cimboraságot a tanyából.”

Mikor már a dulakodás általános kezd lenni, cintányérok, fakupák repülnek, asztal, szék felfordul, pad reccsen, ólmosbot pufog, agya-feje törött ember jajgat, káromkodik, egyszerre

csak megnyílik az oldalajtó, s bejön a *prosecció*, elől egy aszszonynak öltözött bohóc a templomi zászlóval, utána barátcsuhás, ministránsruhás riha csőcselék, s valamennyi elkezd énekelni azt az ismeretes gúnydalt, ami a barátot paszkvillozza, utánozva a búcsújárók zsolozsmahangjait, s végződve egy általános kutyakopogós eszement bakugrásaiban.

Ez aztán magával ragadja a még lábán állni képes, részeg kompániát, a vendégek nagy csoportja csatlakozik a búcsújáró menethez, s fokosvégre akasztott kulacsokkal paródiázva a szent monstrantiákat, követi az előljáró éneklőt, akinek a vezetése alatt aztán bekóborolja majd a kastély termeit, folyosóit: s aztán ki az utcára, hogy a népnek is legyen meg a mulatsága.

A nagy étteremben csak azok maradnak, akik már eláztak a bortól, vagy elszédültek a furkósbot-ütéstől, s itt-amott elnyúlva hevernek, némelyik még próbálgatja annak a találynak a megoldását, hogyan lehetne egy négylábú állatnak a két lábán állva megmaradni, s ha nem sikerül, csak megnyugszik sorsában, s négykézláb keresi — saját magát.

Csak a ház ura ül azon a főhelyen, csendesén. Előtte a szűk nyakú kotyogós az erős lengyel pálinkával. Neki még az sem erős. Merőn néz a leégett gyertya izzó taplójába, s félbeszagatott mondatokat motyog; — amikre senki sem hallgat.

Mennyi tréfát tudott! — Ha szidtam is, megnevettetett. — Nem bírtam már vele, olyan erős volt. — Mikor meg akartam verni, ő vert meg. — Ha nem adtam neki pénzt, elfogta az úton a zsidóimat, s elvette tőlük. — Nagy esze volt! — Lehetett volna valamikor «candidatus ad palatinum».*

* Ezt a címet több helyen találjuk a főúri családtermek arcképei alá írva «nádorságra jelöltetett». Ti., hogy a régi magyar közjog szerint mind a négy bevett vallásfelekezethez kellett egyet jelölni a megüritült nádori méltóságra; s ez volt a legnagyobb megtiszteltetés egy protestáns főúrra nézve.

— Száz esztendeig élhetett volna. — Csak huszonöt volt. — Meg három: az huszonnyolc. — Igaz a. — De az a három nem számít, — mert azóta meg van halva. — De hát miért halt meg? — Mert megbotlott a lova, viadal közben. — Különben levágta volna azt a másikat. — Ez az igazság? — Derék világ! — Ahol egy lónak az első lába a bíró. — Minden vére elfolyt. — Hát mért nem tudnak a világ minden doktorai vért csinálni annak, akinek a vére elfolyt? — Buta nép. — Az a számár pap azt mondta, hogy por lesz belőle. — Az én fiambul por! — Hazugság. — Abbul arany lesz, vagy karbunkulus. — Holnap mindjárt fölnyittatom a koporsóját. — Ott fekszik a pápista templom kriptájában. — Micsoda? — Hát miért tették oda? — Mert maga kívánta. — Hogy holta után is bosszantsa a szenteket. — Bosszantja-e? — Oda jár-e Szent Antalnak fricskát hányni? — Fölkel-e a lelkek órájában megkongatni a harangot? — Micsoda ez? — Nem harangkongás? — Ki hallja ezt? — Csak én magam? — Héj, Mátyás mester, hol a füled? — Nem hallog ezt? Gingalló! Gingalló! Szent ajtó! Főzz kását, nincsen só! Gingalló. — Ki jár ott?

Senki sem felelt: az alvók, a részegek horkoltak, sóhajtoztak, ökreendeztek, a tivornyázó csoport lecsürhézett mindenestül a pincébe, s ott nyakalt tovább a csap alul, a nagy étteremben csak a ház ura maga volt ébren.

S csak ő hitte azt, hogy most álmodik.

A kis harang a templom tornyában egyre szólt.

Grácián fölugrott a karszékéből, mankósbotját kapta, a falhoz támaszkodva kitántorgott a sötét folyosóra, végigtapogatta a falakat az északi toronyig, ahonnan a templomra látni, ott fölszakította az ablakszárnyakat, s kitekintett az éjszakába.

A lemenőben levő félhold éppen keresztülvilágított a toronyablak pilléreire, s még látni lehetett, amint a harang himbálva ringatózik állványán: bár megszűnt már kongani, csak a ringó utóhang reszket még a légtérben.

— Mi van ott! Ki van ott? — hebegé Grácián, kihajolva az ablakon. — Ne üvöltözzetek ti odalenn: hadd hallgatók valamit.

Egy pillanat múlva még láthatott is valamit. A templomnak egyik hosszú gót ablaka elkezdett megvilágosodni.

— Nézd! Nézz oda! Mi az?

S a megvilágított ablak tábláin emberalakok árnyrajzai jelentek meg; eltűntek, újra megjelentek: kezeiket emelgették.

Grácián összeszedte minden erejét, hogy haragjának teljes bömbölésével kiáltson rá a kísértetekre: — „Kik vagytok ott? Takarodjatok!” — De csak képzelte, hogy kiáltott: összeroskadt; ott találták elterülve korán reggel a nyitott ablak előtt, s alig bírták életre dörzsölni.

SZENT ANTAL KÉPE A PUSZTÁBAN

Magdolna a bátyja sírja előtt térdelt imádkozva.

Ő is megünnepelte azt a szomorú napot, melynek évfordulóján a szeretett bátya vére elfolyt: és éppen őmiatta folyt el.

Ő ezzel az egy csapással testvért és vőlegényt veszített. Mert az a kéz, mely bátyját megölte, nem vezethette őt oltár elé többé.

Szerették pedig őt mind a ketten: a testvér is, a jegyes is.

S mikor így elvesztett két szerelmet, megkapta cserébe az apa gyűlöletét. Az apa valahányszor leányára nézett, csak fia halálának okozóját látta benne.

S miért tudott imádkozni szegény leány? Halva már mind a kettő, nem hagyja magát visszaimádkozni. Boldogságának erre az egy életre vége van. S még csak sejtelve sincs felőle, hogy minő kéz dúlta azt fel.

Itt ezen a helyen mély csendesség van. Más leány rettegne itt olyan egyedül. A holdvilág besüt az ablakon, s részletenkint

világítja meg az oltár faragványait: a vértanú alakját, aki egy fatörzshöz kötve, nyilaktól átszegezve vonaglik; a sárkányt, akit az arkangyal a sarka alá legázol; a nehéz gyertyatartókat, a leégett viaszgyertyákkal, azután az oltárképet magát, a szent alakkal, a szörnyekkel, a csábító démoni nővel. Majd tovább vándorol a holdvilág, s kitünteti a sötétből a márványemléket, mely alatt a megölt testvér nyugszik, fekvő szobrának két keze összetéve a mellén. — A toronyban huhognak a baglyok, a kuvik sikongat. — Künn a kertben a medvék horkantak nagyokat, jelentve, hogy ébren vannak. — A kastély tornácából egyszer-egyszer kizajdul a részeg tivornyázók gúnydala. — Legjobb itten, az oltár hideg lépcsőjén.

Magdolna örömet ment volna kolostorba; megtört szívének az lett volna a legjobb; de atyja hallani sem akart erről. Férjhez akarta adni. Csak kérő jött volna a házhoz. De kerülte a kastélyát minden házasulandó legény. Szánták a leány balsorsát, s irtóztak az apa rossz természetétől. Éppúgy elriasztotta őket a szomorú menyasszony, mint a dühöngő após. S Likavay Grácián annál dühösebb volt, mentül szomorúbb volt a leánya.

Magdolna minden iszonyat között, attól az ádáz tivornyazajtól irtózott legjobban. A templom sötétjében ez elől keresett leginkább menedéket. Tudta, hogy az nem lehet más, mint egy csupa káromlásokból összeszúrt kórus; száz torokból egyszerre gúnyolnak eget, másvilágot, megboldogultakat. Ez a megholt bátyának halotti ünnepélyére adott tisztelet. — Hogy iparkodott reszkető imáival elzárni az útját e részeg üvöltésnek, hogy fel ne hasson az égbe. De az maga is lefelé törekedett; éjfél után a vendégcsorda a pincébe vonult le, a dőzsölés lármája most már a föld alul hangzott fel.

A leánynak egész teste reszketett. Rosszabb volt az a láznál.

A holdfény elhagyta már az ablakot; a templom egészen besötétült. Csak odafenn, a toronyban csillámlott még a holdfény a magányos harang ércén. A leány tekintete odabámult.

És egyszerre úgy rémlett előtte, mintha az a harang elkezdené himbálózni. Érzékkáprázat ez? Álom folytatja-e az ébrenlét látványait? A harang megcsendül. És azután folyvást kong, mint mikor haldokló szegény bűnös lelkéért harangoznak. Pedig se kötél a harangon, se harangozó nincs, aki húzza.

Az ámulathoz új csodák szegődtek. A templom sötét belseje elkezdett valami homályos fényben derengeni. Ilyen átlátszó sötétséggel is csak álmában szokott kínlódní az ember, mikor testének minden íze lát, csak a szemci vakok. — Honnan jön ez a derengés? Az oltárkép világít. A páduai szentnek a homloka körül valódi gloriola sugárzik, míg a csábító nőalak egészen feketének tűnik fel.

A leány reszketve hull térdre a csodalátvány előtt.

„Uram s én Istenem!”

A harang utolsót kondul, s abban a percben gördülő robajjal süllyed alá Páduai Antal festett képe, minden rémkörnyezetével, s a mögötte támadt ürben áll egy élő alak. Az is Páduai Antal, a remetecsuhában, mezítelen lábbal, tonzúrás fejjel; kezében égő szövétnek.

A leány szívéhez kap mind a két kezével ijedten.

Halálát hozza-e ez a jelenés?

Bár azt hozta volna.

Az oltárkép ráájából kiszáll az élő alak, s a szent könyveken és a számlolyokon keresztül alálépdel. — A leány sikoltva szökik fel helyéről, s két karját védve, esdve, tiltva mereszi maga elé. Nevét hallja kimondva: „Magdolna!”

A világ egyet fordult vele: eszméletlenül rogyott le a földre.

Mikor föleszmélt, azt a két szemet látta magára sugárzani, aminek csodálatosabb melege van, mint a napnak.

Akik ájulásba esnek, azok talán álmodnak is? S az álom nagy csábító. Ki tudja, hány világot járt be, ki tudja, hány örökkévalóságot élt át a lelke e rövid álomlét alatt? Most már nem félt az ijesztő rémtől többé, ő is annak a nevére susogva nyitotta fel ajkát: „Tihamér”.

Neki is csak „Tihamér” volt ő még.

— A mennyből szállsz-e hozzám alá?

Az ifjú szerzetes szomorúan ingatta fejét. Mondhatta volna bátran, hogy a sírok országából jött fel, olyan halavány volt az arca, olyan hidegek a kezei.

A viaszgyertya, amit magával hozott, az oltár egyik tartójába tűzve világítja meg mindkettőjük arcát.

Az ifjú megszólalt, csendesen, tompa hangon.

— Ne bámulj el rajtam. Nem vagyok se csoda, se kísértet, se földöntúli lélek. Élő, nyomorult ember vagyok. Halálom híre álhír volt. A török nem engem fejezett le a fogságban, hanem a szolgámat, aki öltönyt cserélt velem. Én élve menekültem.

— Hát ez az öltöny rajtad? — suttogá a leány a durva baráticsuhát végigsimítva kezével.

— Ez az öltöny téged gyászol, és egész elvesztett világomat. Nevem Páter Péter. Jézus-rendi barát vagyok. Nem szeretőd, nem vőlegényed többé; — nem jövődöd reménysége; — nem gyámolod a balsorsban; — nem védelmező társad az emberek előtt: — csupán közbenjáród a föld és az ég között: — Páter Péter.

A leány térdre omlott előtte, és áhítattal csókolta meg a kezét.

— Atyám.

Az ifjú nagyot sóhajtott.

— Magamévá nem tehettelek; oda akarlak adni hát Istennek. Ha az én menyasszonyom nem lehetsz, légy az ég menyasszonya. Azért jöttem hozzád, hogy elkészítsem számodra az utat, és téged az útra, oda: ahova vágyol.

— A zárdába? Te tudod azt? Hát csakugyan beszéltél velem álmaimban?

— Nem álmaidban. Téged én nem ámítalak. Rendes észjárás hozott engem arra a tudatra, hogy te zárdába kívánsz menekülni a megrendítő csapás után, ami szívedet érte. Atyád

nem akarja azt engedni. Ő a lengyel Berezovszkyhoz akar téged nőül adni.

— Nem is ismerem azt.

— Én annál jobban. A neked szánt vőlegény rút, részeges, nyavalyás, vén; — hat feleséget eltemetett már. És azon felyül sociniánus.

— Istentagadó?

— Szentháromságtagadó, akinek a Krisztus csak jó ember, s a Szentlélek csak fehér galamb: semmi más.

— De te megszabadítasz tőle? — esdett a leány, átölelve az ifjú térdeit.

— A te akaratoddal.

— Hogy tudtál idejönni? Honan jöttél?

— Valóban a poklokon keresztül jöttem hozzád. Egy hosszú földalatti úton át, melyet ördögöknél rosszabb emberek fundáltak ki világ romlására, tele most is rémtetteik emlékeivel. — Rettetés azon végigjönni. Magát e rejtekút titkát egy régi penészes könyvből tudtam meg, amibe tíz bölcs belebolondult, s utoljára is egy bolond találta meg a kulcsát. Ez is az ördög műve volt. De a valódi poklot és ördögöt más alakban ismertette meg velem a sors. Rendünk szigorú szabályai kényszerítenek, hogy mint gyóntató és nevelő szolgáljak annak a nőnek a házában, aki több rám nézve, mint Beliál és minden démonai. Én a madocsányi úrnő kastélyában lakom.

A leány szívéhez kapott, s ajkán félbeszakadt a lélegzet.

— Ez az én poklom és ördögöm. Mindennap látni azt a nőt, akit első találkozásunk óta gyűlöltem: mert utálatos az asszony, hogyha még olyan szép is, ha szíve indulatát maga siet kimutatni a férfinak; azt, ami kitalálgatni való titok, megérdemelni való jutalom, megőrzendő szentség arra nézve, aki bírja: nála pedig még annál inkább eltitkolandó volt, mert bűn sugallta minden gondolatját: neki még férje volt. Lelke rajta, hogyan lett özveggyé. Számoljon Istennel, hogy mit tett énvelem. Meggyónt titkait az én lelkem őrzi, lepecsételve tartja a sakramen-

tom. És énnekem fel kell őt oldanom azokért az Isten nevében, amiket nem tud neki megbocsátani bennem az emberi szív. És aztán mindennap látnom kell ez arcot, melynek átkozott mosolygása tette semmivé kettőnk boldogságát; és hallanom kell suttogásait, mik a gyónás örve alatt fülbe sűgött ördögi csábszavak vallomásai — nekem! Hát nem több-e ez, mint a pokol?

A leány megszorítá az ifjú kezét, s nyugodtan szolt:

— Igazad van. Kettőnk közül te szenvedsz többet. Én nem panaszkodom.

— Ismcrem én jól a te szenvedéseid is. Hisz naponkint új meg új rossz hírekkel mulattat engem ez a démon tefelőled. Tud mindent, ami házatokban történik, s különös gyönyörűségét találja benne, ha azokkal engem kínozhat. — Ne vesztegessük az időt panaszokkal. — Neked is sietned kell innen a visszatéréssel, nekem is. Hosszú az utam a föld alatt, s még sötétben kell visszajutnom, hogy senki észre ne vegye azt a bejáratot, ahonnan előjövök. — Egy kérdésemre felelj: — Akarsz-e zárdába menni?

— Ez az egy óhajtásom a világon.

— Az teljesülni fog. Nekem elébb értesítenem kell szándékodról egy zárdá fejedelemszönyvét, hogy amint e rejtekúton át innen a madocsányi határba átvzetlek, ott készen várjon az eléd küldött zárdaszűz, zárt hintóval, s annak átadhassalak. Ehhez előkészület kell és nagy óvatosság. Meg kell határozunk a napot, amelyen ismét e helyen találkozhatunk.

— Jövő úrnapiján.

— Tehát vasárnaponkint — éjfélt után. Korábban én nem szabadulhatok, mert az a váltott kölyök, akit őriznem kell, hamarább el nem alszik, s a bolond, aki velem együtt verácsol, elébb le nem issza magát.

A leány azt kérdezé:

— Monddsza, — hogyan sejtetted te azt, hogy ma, és ebben az órában engemet itt fogsz találni? Látványok adták tudtul?

— Amíthatom az egész világot, de neked csak igazat mondhatok. Nem indultam semmi víziók után, nem tárta elém ekstázis, nem a kettős látás csodavilágossága idejöttöd; bizonyosra jöttem. Ma van bátyád halálának napja; azt az éjjelt tivornyával ülik meg a kastélyban. Te ott nem maradhatsz abban a házban, aminek minden zugát betölti az undok dorbézolás. Csak ide menekülhetsz, szegény bátyád sírjához, hogy végigimádkozd ezt a rettenetes éjszakát. Egyszer az ő lelki üdveért, azután a gyilkosáért: végig az egész litániát. És végre — el voltam rá készülve, hogy ha téged itt nem talállak, akkor a templomajtón át felmegyek a kastélyba, ott most a bolondok sokan barátcsuhában játszanak komédiát, elvegyülök közéjük, s úgy kereslek föl.

Az ifjú észrevette azt a rémtekintetet, ami e szavai alatt a leány arcát elfagyasztá. Magdolna erőszakosan ragadta meg az ifjú két kezét.

— Mi lelt? — kérde az.

A leány nem mondta meg. Arra gondolt, hogy ha e kedves ifjú éjjel az udvaron keresztül akart volna menni a kastélyig, a fenevadak összetépték volna. De nem akarta azt neki elmondani, hogy meg ne rémítse azzal a gondolattal, hogy neki, a gyöngé leánynak is, éppen olyan veszélyek közt kell mindannyiszor a templomig eljönni.

— Arra gondoltam — szólt szenvedeteg mosolyra kényszerítve arcát —, hogy miként jöhettél volna ki ebből a templomból, ha ennek az ajtaját zárva találod?

— Tudom bizonyosan, hogy ennek a templomnak az ajtaja soha sincs zárva. Atyád parancsolta meg, hogy mindig nyitva hagyják. Szomorú története van e templom minden zugának. Legszomorúbb az ajtajának.

— Te ismerted azt?

— Ezt is lelkem kíznójátul hallottam elmesélni. Jobb lesz, ha nem tudod meg. Elég neked a magad boldogtalansága.

— Kérlek, mondd el nekem. Az, hogy más még többet szenvedett, nekem vigasztalás. Ki volt az?

— Nénéd, Zsófia.

— Emlékezem rá. Szép, sugár alak volt, nagy sötét szemeit mintha most is látnám, piros arcát de sokszor megcirógattam a kezemmel, mikor ölébe vett, kis ölbeli babát. Aztán megint arra emlékszem, mikor a ravatalon feküdt, olyan hideg volt a kezemnek, mikor márványfehér arcát végigsimítottam.

— Ott nyugszik, szólt az ifjú a falra mutatva, amelyen két egymás mellett levő márványlap látszott, egy nagyobb, egy kisebb, az egyikén egy nagy kereszt, a másikon egy kicsiny, azután az évszám; a kisebbiken egy évvel több; s azonkívül semmi felírás.

— S mért nincs rajta se név, se sírirat? — kérde Magdolna bámulva.

— Ketten vannak ott — felelt rá az ifjú —, az anya és gyermeke.

— S mért nincs odavésve a nevük?

— Mert nem volt nekik nevük.

— Nem értem.

— Ne is értsd meg. Gyász ez. Ők is szerették egymást, még erősebben, mint mi ketten. Ők is szenvedtek, még többet, mint mi ketten. Atyád az ő szerelmüket is széttépte irgalom nélkül. Inkább befogadta vendégül a házába a szégyent, mint annak a vőnek a násznépét, aki neki nem tetszett. Leánya meghalt azon a napon, amelyen egy megátkozott gyermeknek életet adott. Ide temették el a kriptába. A gyermek egy év múlva utána kívánczozott az anyjának. Az is meghalt, s ide akarták tenni az anyja mellé. A templomajtó, ami az anya temetése óta nem volt nyitva, feltárult, s a belépő apa belebotlott a leánya holttestébe. A szerencsétlen nőt tetszhalottul temették el; a kriptában fölébredt, kívánszorgott koporsójából, de a templomajtót nem bírta fölnyitni, s ott halt meg a küszöbön.

— Irtóztató! — rebegé összeborzadva a leány, s rémtekin-
tettel pillantva féloldalt a két névtelen köre.

— Ezért nincs név a két emlékkövön — mondá a szerzetes.
— S azóta nem engedi Likavay Grácián bezárni ezt a templom-
ajtót soha.

— Siessünk innen — suttogá a leány, most már reszketett e
helyen.

— Eljössz úrnapiján éjfélben ismét ide? — kérdé Páter Péter.

— Eljövök; de te siess innen elébb. — Kezet szorítottak s
elváltak.

Páter Péternek elébb kellett eltávozni az oltár rejtekén ke-
resztül. Szent Antal képe rémeivel együtt visszafoglalta a he-
lyét; egy ideig még világított az arca körül a glória a mögötte
levő szövétnektől, — a toronyban ismét megkondult a kis
harang, — titkos óramű kötötte azt össze a rejtett bejárat-
tal: mikor azon át közelített valaki, a harangot megkondította a
gépczet, jelt adva a kastélyban levőknek, mikor még azt a hu-
sziták lakták, hogy Madocsányból jó valaki az alagúton át.
Mikor a harang elhallgatott, az oltárkép is elsötétült; éjfél után
két óra volt, künn a kakasok szóltak; a leány félő tekintettel
nézett hol a háta mögé, hol a lába alá, míg elért a templom
ajtájáig: nem jön-e utána Zsófi nénye? Nem akad-e bele a lába
halotti köntösébe? Pedig odakünn még nagyobb rém várt reá;
az egyik medve ott feküdt a küszöbön keresztül. Az már aludt,
csak bátorságának kellett lenni, hogy keresztüllépjen rajta;
hanem a másik ébren volt, s nagy mérgesen rágcsált egy csupasz
csülökcsontot, amit a fogával nem bírt megőrölni.

— Isten segíts! — sóhajtja a leány, s elfutott a fenevad mel-
lett, odahajtva elé kötényéből a mézes pogácsákat.

S a két vad nem bántotta őt, a csemegének esett, azon oszto-
zott meg: engedte a leányt a kastélyba visszamenekülni.

Pedig bizony sokkal jobban tesz vele, ha akkor rögtön össze-
tépi, még akkor lett volna belőle igen szép szent és mártir a
mennyországban.

VENUS ÉS FIA

Idalia volt a keresztneve a madocsányi kastély úrhölgyének, Venus mellékneve. Ehhez hasonló név még fordul elő a keresztény naptárban, s ez országban eléggé szokásos.

Ezzel a névvel együtt már a keresztvízben valami végzetes megkötés lett e nő fejére kitöltve. (Megkötésnek nevezik az idegen varázst.) A nő nemcsak azt tudta, hogy névtársának a szépségét örökölte; de annak a belső tulajdonait is. Amíg szeretett, azt tette örült szenvedéllyel; de ha megszűnt szeretni, akkor már gyűlölt is: és gyűlölete emberölő volt. Venus *homicidal* Nála a szenvedély nem hűlt le, csak lángot változtatott. Akit azzal körülölelt, annak meg kellett abban égni; vagy így, vagy úgy.

Korán ment férjhez, s szíve választása szerint. Férje délcegdalia volt, mikor elvette, összeroskadt aggastyán mikor özvegyen hagyta. Pedig csak nyolc esztendő esett közbe. Azt mondják, hogy agyonitta magát: talán bűvital is vegyült a bora közé.

Idalia asszony annyira beleképzelte magát abba a mámorító olimpi életbe, amihez a neve adott neki jogot, hogy újszülött fiát Cupidónak kereszteltette. A jámbor tót pappal elhitették, hogy az csak Kupának a gyermekített neve, aki pedig (köztudomás szerint) valóságos nemzeti kereszttyén szent és vértanú volt. Tehát együtt volt a háznál Venus és Cupido.

Majomként szerette azt a gyermeket. Annak minden szabad volt. Még szerelmes kalandjaiban sem hagyta el magától. Több olyan esetre emlékezett már a gyermek, amikor a vágató paripa hátán hárman ültek a nyeregben: a lovag az anyja, meg ő. Idalia asszony nem egyszer szökött el a férjétől, de mindannyiszor megint csak visszahízelegte magát.

Csorbai Tihamér volt a legutolsó szenvedélye. Mert viszonozatlan maradt, azért volt a legörületesebb. Rontott-bontott mindent, amit kettőjük között akadályul talált. — Vérnek

kellott folyni, hogy Tihamért régi kedvesétől elszakítsa, a férjnek el kellett menni a föld alá, hogy Tihamért magához köthesse. S íme az egész terv kárbaveszett. Megtalálta Tihamért, mint Páter Pétert.

Az ő házának állandó vendége, otthonos lakója lett az imádottnak ifjú, és tőle mégis távolabb esett, mint valaha. Nem a föld országai feküdtek közöttük; hanem a menny országa.

Mennyi lázadást tervezett e felhevült agy a gyűlölt mennyország ellen!

Késő esteli órákban, a meleg, nyári, csillagos éjeken, hangzottak fel az aszkéta földszinti szobájából a szomorú zsolozsmák, mikkel az az eget ostromolta: „A mélységből kiálték hozzád, Uram!” — „A haragnak ama napja, a századot elhamvasztja.” — „Por minden világi dicsőség.” — És ugyanakkor, a kastély erkélyén ülve pengette hárfáját a ház asszonya, s dalolta azokat a csábító dalokat, amik az égő lélek minden titkait kibeszélik. A dal van teremtve a szerelemvallomásra. Hallja-e ő azokat? Kell neki hallania. Megkövült-e szívében minden érzés, hogy fel nem olvad tőlük?

— Ül ide az ágyam szélére, Páter Péter, suttog a gyermek, álomkerülte fekhelyen nyűgösködve. Mondok neked valamit. Tégedet vagy az ördögök hoztak chhez a házhoz, vagy a Jók.

— Miért gyermekem?

— Amíg te ide nem jöttél, engemet az anyám nagyon szeretett. Nem volt más nevem előtte mint „te gyémánt, te rubint, te szentem, galambom, angyalkám!” Ha az ölébe kaphatott, egész a kiskörmöm hegyéig végigcsókolgatott. Amit kértem tőle, mindent ideadott, ha nem adta gyorsan, a haját cibáltam; akkor is nevetett, akkor is megcsókolt: soha még csak görbén sem nézett rám. Amióta pedig te idejöttél, nem vagyok már neki kedves. Kezdte azon, hogy pofonvert, megrugdalt: nem vagyok már neki se gyémántos, se aranyos, hanem „te kölyök;

te libuc, te rusnya béka!” Mikor meglát, olyan képet csinál rám, hogy elszaladok tőle; ha szépen kérek valamit, a nyelvét ölti ki rám; ha csak egy kicsit is hibázok, korbáccsal kerget, virgáccsal fenyeget, s ha meg akarom csókolni, rám fúj, mint a macska. — Ezért gondolom én azt, hogy tégedet az ördögök hoztak ide, Páter Péter.

A barát nem felelt rá semmit, csak a kezével simogatta a gyermek fejét.

Az pedig tovább fecsegett.

— Hanem azután meg, ha azt veszem, hogy te mily hűséges vagy hozzám, hogy nem engedsz az anyámnak ütni, verni; mikor szid, kimentegetsz, a korbácsot megfogod a kezében, ha hibát csinálok, nem árulsz be neki érte, ha haragszik rám, szép szókkal kiengeszteled; te sohasem bántasz, sohasem haragszol, csak mindig szépen kérsz, szelíden integetsz, hát akkor megint azt gondolom, hogy talán mégis a Jók hoztak téged ehhez a házhoz, Páter Péter.

A barát kezei közé vette a gyermek hideg kezét, úgy melengeté.

— Lásd csak, tegnapelőtt nagyon szépen kértem, vegyen az ölébe. Nagyon fáj a fejem; egyszer csókolja meg; majd egybe elmúlik. Jaj, dehogy tette meg! Jól összebestézett. Azt mondta, azért fáj, mert sok éretlen barackot, meg mézesbábót ettem. Pedig hiszen azt a mézesbábót, amit te hoztál nekem búcsúfiába, elvette tőlem, bele sem hagyott kóstolni, odaadta a Zsoli kutyájának. Hát már aztán hogyne fakadtam volna sírva. Arra még jobban haragba jött; olyan képet csinált rám, mint a frajjára szokott, ha megrántja a haját, mikor fésüli, vagy a hajdúra, ha leönti a ruháját mártással; s mikor letérdeltem eléje, úgy kértem, hogy ne haragudjék, kirántott a fejkötőjéből egy bogláros tűt, azt ökölre fogta, úgy fenyegetett meg. A fogait összecsikorgatta. „Te fattyú! Ha te nem volnál a világon!” Megijedtem, hogy meg akar ölni. Szépen kértem, hogy tűzze vissza kontyába azt a hosszú tűt. — „Nono! Csak te imádkozz

Istenhez; mert bizony úgy jársz, mint a csejtevári gyerekek. Eredj csak: meséltesd el magadnak a bolonddal, mért sírnak a lelkek Csejtevárban éjjel?” — Tegnap este, mikor lefeküdtem, te pedig még előbb a mellékszobában énekelted a zsolozsmákat, addig kértem a bolondot, hogy mesélje el a csejtevári gyerekek történetét, amíg ráállt, hogy elmondja.

A gyermek még most is reszketett, a fogai vacogtak.

— Hajolj ide hozzám közel, hogy meg ne hallja valaki: nem merem fennhangon elmondani. Hát — a Csejtevárban lakott egy szépasszony, özvegy asszony, volt neki két kis fia, akkorák mint én, ikergyerekek, együtt jöttek a világra, mindig együtt is játszottak. A csejtevári szépasszony azután beleszeretett egy deli leventébe, aki sokat járt fel a várba, azt akarta, hogy vegye őtet feleségül. Egyszer aztán azt mondta neki a levente, hogy el is venné, ha „négy szem nem állna ellent”. A szép asszony nem gondolt mást, minthogy a lovag a két kicsi gyermeket érti, hát nem akarja elvenni a szép asszonyt, mert annak két kisfia van már az első urától. Nohát — egyet gondolt a szép asszony, s kettő lett belőle. Felhívatta a két kisgyerek vén dajkáját, Dorkó asszonyt, s azt mondta neki: „Fogd ezt a két bogláros tüt”. azzal kihúzta fejkötőjéből a két hosszú, nagy aranytüt, — eredj, vidd el magaddal a két gyermeket játszadozni az erdőbe. Mikor eleget játszottak, elfáradtak, vedd az öledbe a fejeiket, aztán mikor elaluszna, egyet-egyet e nagy tútból szúrj keresztül a fejük lágján. Ne mondja többet a deli levente, hogy négy szem áll ellent szerelmünknek. — Csak úgy tett a rossz, vén Dorkó, ahogy az asszonya mondta: kivitte a két kisiút magával a nagy erdőbe játszadozni, végigvárta, míg jól kijátszták magukat, akkor odavette őket az ölébe, addig mesélt nekik Tündér Ilonáról, amíg elaludtak, akkor aztán vette azt a hosszú, nagy tüt, s belesúrta az egyiknek a fejébe: mindjárt meghalt. De a másik felébredt a kistestvére sikoltására, s mikor látta, hogy mit tett azzal a vén Dorkó, elkezdett neki szépen könyörögni: hogy őtet ne szúrja meg azzal a nagy túvel, ígért neki szép, kap-

csos palástot, hintót, lovat, egész telket, ha nem bántja. Azt is mondta: neked adom Csejteváram, ha megnövök, s az enyim lesz. De nem hajtott a rossz, vén dajka semmiféle könyörgésre, annak is fejébe szúrta a bogláros, nagy aranytút, az is meghalt. Ott is hagyta mind a kettőt, mély erdőben, betakarta falevéllal, kakukkmadár elharangozta, fülemilék elsírátták mind a kettőt. Aznap megjött a deli levente a szép asszonyhoz fel a várba. A szép asszony nagy örömmel mondta neki: nem áll már a négy szem ellent, ott kinn van már a két gyermek, falevéllal betakarva, kakukkmadár az elharangozója, fülemile az elsíratója, mostan már elvehetsz engem! — A deli levente inkább felháborodott e szóra. Jaj, szép asszony, özvegy asszony, nem a két gyermek négy szemét értettem én, hanem a mi saját négy szemünket, azok állnak annak ellent, hogy mi egymást szeretessük. S úgy elfutott abbul a várbul, hogy sohasem tért vissza többet. Azóta sírnak a lelkek minden éjjel Csejtevárban. — Ugye igaz volt az, Páter Péter?

— Bolond agyából került bolond mese: Ne hidd el, fiacskám.

— De elhiszem. Mert én láttam azt a szép asszonyt. Nem álmodtam: ott jött reám. Karikában forogtak a szemci. Két vége a szájának lefelé görbült, a fogai összecsatoltak, a haja szétborzadt a fején, amint a főkötője félrecsúszott rajta, azt a tüt éppen úgy fogta az öklébe, már éreztem is a hegyét a fejem lágyán.

— Ne gondolj rá! Ne képzelődjél!

A gyermek mindkét kezével magához szorítá a barát kezét.

— Ugye nem hagysz? Ugye nem engeded azt meg?

— Ne félj, fiam, mindig ott leszek melletted. Senki sem bánt. Én oltalmazlak.

— Dehát mért nem szereted? Az én két szemem nem áll ellent. Hányszor futottunk el ettől a háztól együtt lovon. Én az anyám ölében, ő meg a lovagéban. Soha el nem hagyott volna magátul. Mikor aztán visszajöttünk megint hintóban,

az egész úton csókjaival dédelgetett, könnyeivel áztatgatott, édesének nevezett, s mikor az atyám elé kerültünk, engemet tartott maga elé, én könyörögtem a haragos embernek, hogy ne húzza ki rá a kardot, én cirógattam meg az orcáját, hogy ne legyen olyan haragos, míg kibékült. Én nem vétettem neki soha. Hát most mért haragszik úgy rám? Mért, mert te nem szereted. De: hát szeresd. Dobd le azt a barátcsuhát. Voltál te már deli lovag. Légy az megint. Vedd az anyám feleségül. Légy nekem igazi apám. Tégy úgy, ahogy ő akarja. Szeresd, szeresd. Akkor olyan jó asszony ő, mint a lépes méz, olyan szép, mint egy tündér. De ha nem szeretik, akkor olyan keserű, mint az epe, s olyan rút, mint egy boszorkány. Szeresd hát! Szeresd hát!

Páter Péter addig csitította a felhevült képzelődös gyermeket, amíg elaltatá.

A hárfahangok s a forró szerelmi dal ömlengései még akkor is révedeztek az éjjeli csendben.

Páter Péter felháborodott szívvel hagyta ott a gyermek szobáját, s végigsietett a csendes termeken, egész az erkélyig, ahol Idalia panaszkolta szívének baját a füveknek és csillagoknak.

Léptecinek kemény zajára felrezzent a nő ábrándozásaiból, s rábámult meglepetéssel, midőn őt maga előtt látta.

Páter Péter megfogta a nő kezét, s bevonta őt a szobába. Idaliának hevesen kezdett dobogni a szíve: azt hitte, hogy ez a kéz, melyet most a vállára tesznek, őt most oda fogja vonni arra a kebelre, mely eddig csupa jég volt, de végre felolvadt az ő szíve vulkántüzétől.

— Le, térdre! — monda a férfi. — Valld meg bűnödöt azonnal.

— Micsoda bűnödöt, amit még nem tudnál? — rebege a nő akaratlanul térdre rogyva a férfi vaskezesnek nyomása alatt.

— Azt a bűnödöt, aminek nincsen még neve! Amit még csak a szívedben hordasz. A szörnyeteget meg kell ölni, mikor még az anyja méhében van, mint gondolat. Mire gondolsz?

A nő hallgatott egy ideig, s ellenmondásokra, furfangokra gondolt; azután csak megtörte magát, s csendes hangon mondá:

— Arra, hogy megölöm a gyermekemet!

— Átkozott a szív, amiben ilyen gondolat születhetik.

— Ha az én szívem az anyja ennek a szörnyetegnek, úgy a te szíved annak az apja. Ilyen ördögök fogamzanak akkor, mikor a tűz és a jég összetalálkozik.

— Gondolsz-e Istenre és a túlvilágra?

— Ne beszélj nekem se Istenről, se túlvilágról. Ha ott leszek előtte, ha szemtől szembe állok, megmondom: én vagyok: úgy tettem. Adtál volna hideg vért: lettem volna béka: meleg vért adtál: voltam ember. — Alkottál volna férfinak, lettem volnai Káin: asszonynak alkottál: voltam Éva. Te teremtetted a női szívet ilyenek, te hívtad életre az indulatokat, te adtad a mágnest a szemnek, a varázst az ajknak; te küldöd a gondolatokat az ébren levőknek, az álmokat az alvóknak, s most el akarod ítélni a saját alkotásodat kihallgatatlanul? Ha teremtőm vagy, ilyenek teremtél, ha mindentudó vagy, előre tudtad azt!

— Asszony! Ne káromold az Istent!

— Hát igazat mondani káromkodás őelőtte? Mi az én bűnöm? Az, hogy szeretek? Az, hogy téged szeretlek? Hát mi je vagy te az Istennek, hogy úgy körül légy véve a lesújtó villámtűztől? Arkangyal vagy? Kerubinja? Ne fordulj félre tőlem. Nem szidalmazlak. Se téged, se a szenteket. Se az Istent. Nem a sátántul tanultam én ezeket. Keresztülolvastam azt a nagy könyvet, amit ti szentírásnak neveztek, végtől végig. Kerestem benne, hol van az megírva, hogy egy nőnek szeretni vétek? Nem találtam sehol. Ezt nem mondták sem a próféták, sem az evangelisták sehol. — Ember találta ki azt a rémeszmét, hogy legyenek emberek, akiknek szeretni nem szabad. Egy köntös elég rá: aki azt felvette, azalatt nem szabad dobogni a szívének. Hát ez nem lázadás Isten ellen? Hát ez nem emberölés? Lassú meggyilkolása az Isten képmásának. Hát tesznek ennél rosszabbat a méregkeverők, akik olyan szereket adnak be áldozataik-

nak, amiktől azok lassan sorvadnak el? — S nincsenek-e emberek, akik ennek az ellenmérget feltalálták? Nem tudod talán. Hiszen amilyen könnyű fölvenni ezt a gyászcsuhát, ezt az élő testen hordozott koporsót, olyan könnyű azt le is vetni. — Ne fuss el! Maradj itt! Hallgass rám! Vedd úgy, hogy bűnöm van, amit meggyónok. Hiszen nem akarok ölni, hanem halottat feltámasztani, s ez csak elég nagy bűn. Te! Én halottam! Százszor megsiratottam! Engedd meg, hogy kikönyörögjelek hideg kriptádból! Hallgass rám! Elmegyünk innen. Ki Erdélybe, ahol *magyar* hit uralkodik. Kitérünk a protestáns vallásra. Hiszen olyan sokan követik azt; az ország egyharmadésze protestáns, csak nem juthat az mind kárhozatra. Ott nem üldözhet bennünket senki. Nézd, a két vasláda mind kincsekkel van teli. Ott is úri módon élünk: pompa, vigasság, mámor között, amihez szokva voltál, mikor még úri birtokodat át nem adtad a jezsuitáknak. Kinevetjük a világot! — Vagy ha teneked jobban tetszik, szegényen, istenesen élni: azt sem bánom; elmegyek veled a legszegényebb faluba, ahol kakasos torony van: te léssz ott kálvinista prédikátor, rektor vagy lévita. Leszek hűséges feleséged. Mosogatok, főzök, vásznat szövök, nyomorgom! — Istenfélő leszek, számat megtartóztatom gonosz szavaktól, megtanulom a zoltárokat. Ha visszafeleslek, megverhetsz, bezárhatsz, koplaltathatsz. Híved maradok. — Óh, szállj ki ebből a te halotti köntösödbül!

Nagy volt a kísértés. A szenvedély és a szenvedés mikor egy csábbbá olvadt össze, halott szíve legyen az, mely annak ellen tud állni. Hanem az ifjúnak talizmája volt, az a másik arc ott a Vágon túl. Maga a barátuha még nem védte volna meg szívét a nyilaktól; aszkétai fogadalom, szent chryszma mind gyönggefegyver lett volna e búbajos tündér varázslata ellenében, a mitosini kedves szenvedő arca állt kettőjük között, mint egy ég. A napsugár hasztalan ostromolja a havas jég csúcsát, az már az égben van, s az ég hideg. Tihamér otthagya a szívét a mitosini oltár alatt; nem lehetett arra rátalálni.

— Térj magadhoz, szegény, bűnös asszony! — szólt gyónatói szelídséggel. Isten megbocsájt neked lázadó gondolataidért, s megszabadít a megszálló rossz szellemtől. Tanulj imádkozni.

— Nem tanulok! — kiálta fel indulatosan a hölgy. — Mikor te a liturgiát mondod a misén, magamban mindig azt mondom: nem igaz, nem igaz, nem igaz! Mikor te a szűz anya magasztalását énekled, én magamban azt dúdolom: „Engem szecss, ne anyádat!” Te vagy az életem, te vagy a halálom. Te vagy az ördögöm, te vagy a bálványom. Ha üdvezíteni akarsz, üdvezíts ezen a világon. A másvilágon aztán elkárhozom én tehelyetted is.

— No, hát kezd el a kárhozatot még ezen a világon! — szólt Páter Péter, egészen kikelve remetei nyugalmából. — Mert ha igaz az, hogy te tudsz egy embert így szeretni, hogy azért az egész világot elvesd magadtól, hogy azért még a másvilági üdvedről is lemondj, úgy bizony a pokol kínszenvedése lesz rád nézve látnod mindennap azt az embert előtted, élőhalott képében járni-kelni, nappali kísértet gyanánt, egy fantomot eleven testtel; és tudnod azt, hogy ezt az embert te ölted meg, te adtad rá ezt a halotti köntöst, te zártad rá a kriptaajtót, s nincs erőszak, nincs imádság, nincs ördögös varázs, amivel őt fel tudd támasztani többé. Te öltél meg, a te halottad vagyok! Síróból feljáró rémed vagyok! Isten büntetése vagyok!

A nő vonaglott a földön, s mezítelen karját harapdálta fogai-
val.

— Mikor ide küldtek hozzád — folytatá Páter Péter — arra kértem a perjelt, küldjön inkább Köves Arábiába a vad drúzok közé, mint a te házadba. Csak két választást hagyott. Vagy a spanyol szent inkvizíció tortúráinál segédnek lennem; vagy idejőnnöm. Én választottam. Inkább én legyenek tortúrázva, mint én kínozzak mást. Pedig hidd el nekem, hogy akit a forró olajjal öntözgetnek, az nem szenved olyan kint, mint mikor engem a te forró leheleted érint, s a spanyol csizma nem zúzza úgy

össze az áldozat csontjait, mint ahogy összezúzza az én lelke-
met a te átkozott szenvedélyed. De mégis idejöttem, tudva
azt, hogy így fogsz üldözni rettenetes szerelmeddel, s itt ma-
radok, tudva azt, hogy majd öldökölni fogsz nemsoká még
rettenetesebb gyűlöletteddel; a te házad az én kínzókamarám.
Azért vagyok itt, hogy végig szenvedjek benne.

A nő dermedten, mozdulatlanul terült végig a hideg már-
ványon.

— Bocsásson meg neked Isten — suttogá az ifjú —, meg-
bocsátok én —, csak te magad tudj magadnak megbocsátani.

Azzal fölemelte őt a földről, s kényszeríté őt két vállánál fog-
va erős kezével, egyenesen állani és a szemébe nézni.

— Végül tudd meg azt tőlem, hogy én azt, amiért ideküldve
vagyok, meg is tartom, Fiadat megóvom, megőrzöm, jóra
nevelem. Senki övele gonoszat ne próbáljon tenni. A bolondot
elűzöm mellőle, és több rémmesékkal a gyermek álnait meg-
mérgezni nem engedem. Te megtagadtad őt, én felfogadom,
s ezentúl az én fiam lesz, és többet őt soha tehozzád közel nem
bocsátom. Bevárom, hogy tedd a lelki apjával is azt, amit a
testi apjával tettél.

Azzal elereszté a nő vállait, s eltávozott a teremből.

Idalia egy percig ott állt, mint egy élő szobor: fehér éjkön-
tösében, végigomló hullámos haja meztelen karjait eltakarta;
azután ízenkint összeroskadt, s aztán nyöszörögve, mint egy
halálra sebesült vadállat vonszolta magát a falig, ott talált vala-
mi zsámolyt, amire lehajtsa a fejét. Hideg márványkő volt
az. Megholt férje álló szobrának a talapja. Az talán csillapítá
homloka lángját.

Páter Péter pedig visszatért az elhagyott lakrészbe, s úgy
találta, hogy a gyermek most is azon a helyen aluszik, ahol
hagyta: csendes, mosolygó álma van.

A PÜSPÖK LAKODALMÁN

Történt ez időben Magyarországon, hogy egy püspök megházasodott. Olyan rendkívüli eset ez a papi nőtlenség behoza-tala óta, hogy párját hiába keressük a krónikákban.

Thurzó Imre, nyitrai püspök volt az, akivel az a csoda meg-esett, s történetét megörökíté pergamen, márvány és emberi emlékezet. A magyar Felvidéken, a Vág mentén minden háznál őrzik ezt a szájhagyományt.

Thurzó Imre utolsó férfi sarja volt annak a hírneves őcsalád-nak, mely Magyarországnak annyi nagy hadvezért s nádor-ispánt adott, s birtokainak tömege egy kis királyság volt. A püspökkel el kellett volna enyészni a nevezetes nagy családnak. Ez pedig országos veszedelemnek tekintődött.

A pápa segített a bajon. Egy bullát adott ki, valóságos bullát, nem holmi brévét «Sub annulo piscatoris» (a halász gyűrűje alatt: ami a brévék pecsétje volt), hanem a valóságos ólom függőpecséttel, amit a pápaság címere ékesít, s ami (kegyelmi ügyről lévén szó benne) sárga és vörös zsinóron csüggött, s abban a bullában dispENZÁLTA Thurzót a cöllibátus kötelme alól, oly módon, hogy megengedtessek a püspöknek, megháza-sodni, és e célból lutheránussá lenni, ad hoc; tudniillik meg-en-gedtetett neki, hogy minden birtokaiban és méltóságaiban meg-maradhasson: hanem a felesége szobájában, ott hadd legyen lutheránus.

A krónika és a szájhagyomány hozzáteszi, hogy a püspök nagyon bőséges hasznát vette annak a dispENZÁCIÓNAK. *Egy álló egész esztendeig* tartott a lakodalma a szép Nyáry Krisztinával.

Még látható a nagy vendégterem a biccsei várban, amit a püspök a menyegzőre építtetett. Maga a várkastély is ott áll még épen, barokk ízlésű, mélybe véssett szoborművű főbejára-tával, körülfutó folyosói a világ minden hőseinek óriás alak-jaival telefestve. A lakodalmi terem maga szélében, hosszában aligha engedne a budapesti vigadó nagytermének, s ennek a

közepén látható még most is a hálóterem, fülkeodúja. Egy való-
ságos portale, négy, karcsú, korintheta oszlopon nyugvó. Az osz-
lopokra művészi faragványú indadíszítmény kanyarg fel, zöld
levelek, szőlők, keleti gyümölcsök, aranyozással, színes zománc-
cal ragyogók; a homlokzatán a két családi címer, s a kettő között
aranybetűkkel egy latin aranymondattal, ami szerető házastár-
soknak szól, megszívlelendő regulaképpen.

E ragyogó fülke nehéz brokátfüggönye mögött látták az úri
vendégek estéről estére eltűnni a boldog püspököt, boldog
asszonyát vezetve kezénél fogva, s tust ittak az eltávozó után,
mindaddig, amíg egy napon magát az újszülöttet nem hozta
elő a karján a boldog apa, bemutatva azt a lakodalmas seregnek.
Az esküvőtől a keresztelőig ott tartotta a vendégeit.

Ez volt aztán az úr! Ez volt aztán a főpap!

Egy egész esztendeig tartott a lakodalom. Hogy nem fárad-
tak bele? Változott a vendégek csoportja. Hiszen egész eszten-
deig nemigen hagyhatja el saját úri házat, gazdaságát rendes
módbeli ember. Hanem a vendégek csoportjai váltották fel
egymást. Ma jött egy *csata* a Mátyusföldről, mulatott egy hétig
mikor az odább ment, felváltotta a másik a Hegyaljárul, a
Bánáttul, a távol Alföldről, még Erdélyből, Lengyelországból
Havasalföldről és Morvából is jöttek régi jó ismerősök, úri
nagy családok. Mert aki abban az időben lakodalomba ment,
egész úri családját, cselédségét, minden pereputtyát magával
vitte, hogy is hagyott volna akár kicsiny, akár nagy gyermeket
otthon? Inasa, hajdúja, lovásza, kocsisa, kengyelfutója, udvari
bolondja, dajkája, frajja, nevelője, udvari papja, íródeákja mind
vele járt az, s társzekér vitte előre az asszonyi pompához való
nehéz bagázsát.

Zenc is annyiféle volt, ahányféle a vendég. A lengyel urak
elhozták a híres trombitásaikat, az erdélyiek a cigányaikat, a
bánátiak a guszlicásaikat, a morvák a hegedűseiket, a nyiri paj-
kosok a csimpolyásaikat, s egyik banda a másikat váltotta fel
asztal fölött és a mindenféle szövvényes táncnál, ami akkori-

ban mind játék és társalgó képlet volt inkább, mint testrázó ugrabugra.

Míg a fiatalság, aki hamarabb beleűn a hosszú étkezésbe, a terem egyik felében járta a fáklyatáncot, vagy a vánkostáncot, azalatt a másik részében a teremnek a terített asztal körül hordták még az inasok, apródok a végtelen étekfogásokat, szakácskönyv volna azoknak, az előszámlálása; ott pattogtak a felköszöntések, a vidám zajban utat tört magának a fakó poéta latin epithalamiuma, vagy egy német minnesänger tréfás fescenninája: másfelől külön sátor alatt mulattak a meglett asszonyások, s amelyiknek síró csecsemője volt, odavette, megszoptatta. Más asztal volt megint az úrficskák számára megterítve egy mellékfülkében, ahol azok jámbor nevelőik felügyelete mellett traktálóztak, vidám zsvajjal kiáltva a férfilárma és zenebona közé gyermekhangon a visító vivátot az asztalfőn ülő házigazdára és asszonyra.

Egy boltozat árnyékában húzódtak meg aztán a minden vidékről felsereglett barátok, szerzetesek; akiket idecsődített a híre annak a nagy eseménynek, hogy egy püspök menyegzőt ül Magyarországon. Volt ott mindenféle fajta: nagyszombati veres barát, jászói præmonstratensis, diósgyőri paulinus, szepességi templomos, johannita, jezsovita, karmelita, mezitlábos, fapapucsos kapucinus. Azok egy társaságba ültek, s ott pukultak in honorem domini és dominæ. Ezek voltak a legállandóbb vendégek, úgy az órák, mint a napok tekintetében. Számuk csak a szaporodás által változott.

De még azonkívül volt egy állhatatos vendége a biccei kastélynak, aki elejtől fogva ott ült a hosszú lakodalomban, mind egész családjával együtt. Ez volt a mitosini kastély ura, Grácián úr.

Szép leányát is elhozta magával.

Azok az úrhölgyek ott a sátor alatt azt suttogták egymásnak, hogy azért időz olyan sokáig itten Grácián uram, hogy valamiképpen nem tudná-e valami ifjú úrral a hoppon maradt Magdolna leányát összeboronálni? — Dejszen nem kell azt már fél-

teni, van annak már derék vőlegénye, a csinos, lengyel, Bere-zovszky. — (Ezen aztán nevettek.) No, ha ilyennek teremtette volna az Úr Isten az első embert, Ádámot, bizony nem szakította volna le Éva anyánk azt a felpanaszolt almát a fájáról. — Pedig, hogy somolyog az öreg vőlegény a halvány mátkájára, még a szemei is keresztbe állnak tőle! — Nem restell a vén bolond a csámpás lábaival odaállni a táncos ifjúság rendi közé, s otthagyni az ivóasztalt; pedig hogy szomjazza a bort! De ha még jobban szomjazza a szép Magdolnának egy csókját! — Azt pedig megnyerhetné, csak köszöriülne rajta, hogy elvigye a vánkostáncba. Akkor ott várhat ítélet-napig.

A vánkostáncnak, ahogy az öregek emlékeznek rá, az volt a sorja, hogy a legdélcegebb, ifjú táncosnak egy selyemvánkost adtak a kezébe (ezért selyemtáncnak is szokták nevezni). Az elébb azt a földre tett vánkost egymagában körüllejtette a zene hangjai mellett, s azután kezébe véve, kiszemelt a körben ülő ifjú hölgyek közül egyet, odavitte a vánkost annak a lábai elé, s ott térdelt az előtt, amíg az egy csókkal bűnbánó helyzetéből meg nem váltotta, azután mind a ketten körüllejtették kézfogás közben a vánkost, amikor aztán a hölgy vette azt fel, s viszont ő keresett fel a leventék közül egyet, aki elé letérdeljen egy csók váltságáért, s folytatta azt a tündér-láncolatot tovább. Ilyen módon sok szívesen adott, vagy örömet eltűrt csók lett kicserélve egy estén a vánkostánc alatt, gond levén arra is, hogy a nóta ne végződjék azon, hogy „hej szőke legény, barna lány, csókolatlan maradtál!” A vén Bere-zovszky is ott dugdosta elő borvirágos pofáját, ami úgy ragyogott, mint a napraforgó virága, várva, hogy majd megtessék valakinek; de biz azon még tisztességes özvegyasszonyok sem kaptak. Addig pedig, amíg őt valami asszonyféle bele nem viszi a táncba, neki sincsen semmi jussa szép, halavány mátkája elé letenni a vánkost, s annak a hófehér orcáján borostás szájával piros foltot hagyni. Az egész társaság össze volt esküdvé ellene, hogy senki oda ne vigye eléje a vánkost.

S az úrhölgyek ott a sátor alatt azon nevettek minden este, hogy Grácián úr a köszvényes lábával, Berezovszky mazúr a kertbe néző szemével, hogy lesik itt hűségesen a vánkostáncot. Hej, pedig más valamire lestek azok!

★

A szép Karponay Idalia ama nagy lecke óta egészen megváltozottnak látszott. Úgy tett, mint aki valóban megtört, megadta magát. Egész udvarában alig ismertek rá. Mindenkihez szelíd, leereszkedő volt; elhagyta a káromkodást; alig vette észre a hibát, kártételt a háznál, holott máskor mindent meglátott a szeme, s mikor már a nyelve csattant, akkor a tenyere is csattant. Ellenben minden reggel eljárt a templomba, a misére, s csendesen ült a nagy családi karszék faragott mennyezete alatt, és ájtatoskodott. Hogy mindez mire való volt, azt nem tudta senki. Talán csak Páter Péter. A jezsovita barátoknak is nagyon megjavult az állapotja ez idő óta: egyik ajándék a másikat érte. Virágvasárnapján éppen egy pompás oltárterítővel lepte meg őket, melyet úgy mondták, hogy saját kezeivel hímezett légyen.

A Cupido úrfiból is egészen új ember lett Páter Péter kezei alatt. Hallották őtet fennhangon tanulni könyvből, ahelyett, hogy pajkos nótákat dalolt volna; nem kísértette magát tizenkét kutyával a falun keresztül, uszogatva azokat rongyos emberekre, hanem szépen kezen fogva sétált a nevelőjével, s fogadta jámbor „mindörökké ámennel” a „dícsértesséket”. Szegény embereknek tarsolyából filléreket osztott, s vasárnap délelőtt ő ministrált a pontificalo papnak, s nem vegyített többé kénkövet a tömjén közé a füstölőbe. A körmönfont káromkodásokat felváltotta latin mondatokkal, s kezet csókolt a nálánál nagyobb embereknek. — És íme, ez mind a Páter Péter érdeme volt; fel is lett jegyezve az ő előnyére a convent előjáróinál, s még a provincialisnak is be lett jelentve ez új papnak ritka malasztos működése.

Idalia asszony huzamosabb idő óta megszűnt ostromolni szíve indulataival elvesztett bálványát; a gyermekét pedig egészen annak a gondjaira bízta; nem látták egymást egyébkor, csupán az asztalnál.

Összeesett ezzel a megfoghatatlan nagy változással az az idő, amelyet a püspök lakodalmá betöltött. A mitosini uraság egész családotul odament, ott ragadt, s ez idő alatt Páter Péternek nem volt miért a föld alatti rejteketat lopva felkeresni; otthon lehetett éjjel-nappal a növendéke mellett, akinek azóta, hogy a bolondjait távol tartotta tőle, s józan, egészséges életmódhoz szoktatta az eddigi eszeveszett divatlankodás helyett, egészen megjött az a rendes álma, ami gyermekeknek szokott lenni, hogy ahol leteszik a fejüket, ott ébrednek fel, s alusznak nevető szájjal.

Vádolta ugyan egy kisé a belső bíró hogy ebbe a nagy gondoskodásba némi önzés is vegyült: mert az órá nézve is kecsgető volt, hogy most már nem hált a gyermek szobájában még Herskó, a bohóc is, aki sokáig ébren tudott maradni, s amíg a kancsó fenekét meg nem látta, addig a szeme le nem ragadt. Most azonban nem kellett erre várnia Páter Péternek. A vasárnapi éj egészen az övé volt. Amint Cupidot lefekteté, siethetett a rejteket bejáratához, s beszélhetett hosszasan vigasztalan kedvesével, aki arája is volt, özvegye is volt.

E búbajos vasárnap éji találkozásoknak azonban egyszerre véget vetett az egész Likavay család elutazása Thurzó lakodalmára.

Ez útra kelés olyan véletlenül jött, hogy a két szeretőnek össze sem lehetett beszélni, hogy mihez tartsák magukat.

Tudtak egymásnak izengetni galambpostával, innen is, túl is, apró levélkében tudósítva egymást: de ezúttal a postagalamb is elmaradt Mitosinból; csak a csacska bolondtul tudta meg Páter Péter, hogy hová utaztak el, a püspök lakodalmára: hogy az el fog tartani egy egész esztendeig, s azalatt abból annyi lakodalom lesz, hogy új borig megnyújtja a farsangot. A vendég-

seregben ahány hajadon van, az mind menyasszonyfővel távozik el onnan. A búbánatos Magdolnára is ott vár az ő vőlegénye, a dúsgazdag Berezovszky.

Páter Péter nagyot fohászkodott magában: bárcsak még egyszer láthatná őt.

Pedig hát papnak nem szabad ilyen tiltott öröm után fel-sóhajtani! El is vette a büntetését.

Mert mikor folyvást olyan nyugtalanul vert a szíve arra a gondolatra, hogy vajha még egyszer megláthatná kedvese holdsugaros arcát, hát egyszer csak megkapta e kívánságára a legmagasabb placetumot; de nem volt köszönet benne.

Egy napon (lehetett már akkor harmadik hava is a Thurzóék lakodalmának) azt mondá neki Idalia asszony:

— Páter Péter. Az egész világ ott járt már Biccscén, a püspök híres lakodalmán: csak még mi nem vettünk részt benne. Pedig anyám után nekem is rokonom a püspök, azonfelül bérmáló atyám is volt. Eddig is neheztelhet már reánk, hogy felé sem mentünk. S bizony igaza van. Nekem pedig van egy szép igazgyöngy nyakláncom, ami nagyon fog illeni a szép, új menyecskenyákára. Azt elvigyük nászajándéku magunkkal, s ott maradunk, amíg ki nem vernek. Te is eljössz, a kisiúval. Hadd lássa meg az is azt a pompát, amilyent sohasem lát többet az ő életében.

Így kapta meg Páter Péter, amiért olyan igen sóhajtozott.

De nemhogy megörült volna ennek, sőt inkább nagyon is elrémült rajta. Thurzó Imre lakodalmán össze kell majd találkoznia azzal az egész elhagyott világgal, amelyben néhány év előtt még olyan nagyon otthon volt. A szenvedés talán változtatott valamit arcvonásain, meg a hosszú szakáll is, amit lovag korában nem viselt, s ha a csuklyát homlokára húzta, fél arca takarva volt vele. Aztán kinek a szeme akadna meg egy jámbor barátón, aki félrehúzza magát egy szögletben, s nem lábatlankodik? A hajdan ismerős szép hölgyek odább fogják húzni az uszályaikat, hogy hozzá ne érjenek a csuhájához, s a vidám

cimborák akár keresztülbukjanak benne, mégsem veszik észre. Hanem lesz ott egy, aki minden bizonnyal meg fogja őt ismer-
ni, s jaj neki, ha elsápadásával elárulja, hogy ráismert: — Mag-
dolna. Csak ezen a helyen ne találkoznának a szemek egymással!

Nem lehetett másként tenni. Páter Péternek kísérmec kellett
úrasszonyát Biccsére, a hírhedett lakodalomra. Az úrhölgy is
magával vitte egész udvartartását. Azt éppen úgy fel kellett
annak magára szednie, mint a selyemruháit és az ékszereit.
— Egyetlen fiát pedig éppen nem hagyhatta el magától. Az a
legfőbb ékszere egy magyar nőnek. A többi uraságok is maguk-
kal viszik gyermekciket — s azé a nagyobb dicsőség, akinek
a fiacskája egy szó hiba nélkül el tudja mondani a szép köszön-
tőt, amire a hopmester betanította, sűgás nélkül.

Az utazó nászserceg szerencsésen érkezett meg Biccsére Lip-
tóból. Még akkor hat napi út volt odáig, csikorgó télben, rövid
napok, ködös idő mellett.

A biccsei kastélyba késő este érkeztek meg a madocsányi
vendégek, s az első éj az úti fáradoalmak kipihenésére volt szánva.

Másnap Idalia asszony udvarlást tett fiával és Páter Péterrel
a főúri párnál.

Thurzó Imre bámulatos emlékezőtehetséggel bírt, mikor
Páter Péter nevét hallá, afölötti bámulatát fejezé ki, hogy ő
ilyen nevű szerzetest sohasem erősített meg a püspöksége alatt,
holott Madocsány az ő diæcesiséhez tartoznék. Páter Péter azt
felelé neki, hogy megerősíttetését a rend provinciálisától nyerte.
És ezzel aztán egészen magára vonta a magyar főúr és főpap
nehéztelését; a jezsuita rend provinciálisai sokszor bitorolták a
főpapak, sőt maga a pápa előjogait is. E bemutatás pillanatától
kezdve „megjegyzett ember” lett a biccsei várban Páter Péter.
Azt ő csak szerette. Legalább nem alkalmatlankodott neki
senki a barátkozásával. Ott ülhetett még a többi barátok között
is az asztalnál, anélkül, hogy valaki jó appetitust kívánt volna
neki a lakomához. A jezsuitákat a többi rend szerzetesei is irigy
szemmel nézték.

Csak egy lélek ragaszkodott hozzá, Cupido úrfi: az aztán ott is csüggött mindig rajta. Amilyen pajkos, szilaj volt a gyermek addig, amíg az anyai szeretet elkényeztette, oly ijedező és hunyász lett, amióta a képzelgését megtöltötték azok a rémképek, amiket az anyjának fenyegetése, s a bolond meséi költöttek fel benne. El nem lehetett őt csalni a barát csuhája mellől.

Hcj, pedig de pajkos fickó volt még csak ezelőtt egy eszten-dővel is! Arról volt nevezetes, hogy ahová az anyja magával hordta multságba, a dévaj urak mindenféle csintalan verseket, nótákat tanítottak be neki, s aztán mikor együtt volt a hölgytársaság, azt mondták neki: „no kis Cupido, mondj egy szép verset, danolj el egy szép nótát”, az nem is kérte magát, hanem felugrott az asztra, s onnan szavalta és danolta el azt a tréfás dolgot, a minek a hallatára fülig pirultak a hölgyek, némelyik kacagott rájuk, a szemérmesebbek elfutottak az asztaltul: Idalia asszony pedig végül az ölébe vette a kis csintalant, s csókjaival jutalmazta. — Ennek a virtusnak vége. Nem tud már csintalan dalokat a kis Cupido, amióta Páter Péter a nevelője; ellenben olyan szégyenlős lett, hogy még csak annak a kis köszöntőversnek az elmondására sem lehet semmi ígérettel és fenyegetéssel rávenni, amit odahaza már olyan jól tudott elmondani, mint a karikacsapás.

„No, majd később”, azzal vigasztalja magát Idalia.

Lesz idő az ottmulatozás alatt; több vele egykorú gyermek van a násznéppel együtt a kastélyban, majd ha azokkal összebarátkozik, megjön a bátorsága.

De nem barátkozott össze. Ha egy-egy korabeli fiúval összetalálkozott, legelőbb is azt kérdezte tőle: „Te! Nem fenyeget téged az anyád azzal, hogy megöl?” A hozzá való kisleányok közé pedig éppen nem szeretett keveredni: tavaly még kergetőzött velük, s valamennyit kis feleségének nevezte: most meg egy *hajdani* kis ismerőstől, aki cukorsüteménnyel kínálta meg, azt kérdezte: „Hm; nincs ebben mérég?”

Idalia asszony pedig mulatott a vigadókkal. Az özvegyi

fátyol rég leszakadt már a kontyárul: részt vehetett a táncban. Nem is unta mellette magát senki: tudta a szót adni, s magát Thurzót is gyakran megnevetteté csípős ötleteivel. Mikor esténkint belépett a terembe, pompásnál pompásabb öltözetekben, rögtön udvar támadt körülötte hízelgő leventékből, akik közé nem egy szürkeüstökű dalia is keveredett, akinek még volna kedve két özvegyiségnek egy házassággal egyszerre véget vetni.

Csupán egy csoport vendég látszott visszahúzódni mindannyiszor onnan, ahol Idalia asszony megjelent. Ezek voltak a mítosiniak. — Ha ahhoz az asztalhoz ült le Idalia, ahol Grácián volt, az apa egy szót sugott a leánya fülébe, arra az fölkel, félreült, nemsokára követte Grácián úr; s utánuk ment a lengyel s a többi hozzájuk tartozó atyafiság. Idalia pedig csak azért is bosszantotta őket. Akkor volt leghangosabb kedve, mikor Grácián úr haragtól szikrázó szemébe nézhetett, s kacér mosolyával kereszttüzbe vette a lengyel vőlegényt, hogy annak az arca vörös lett tőle, mint a sült rák.

Egy este, asztalbontás után, ismét táncra kerekedett a társaság virága: az erdélyi cigányok húzták a láb alá valót. Thurzó nejevel együtt ott mulatott még, s hagyta mulatni a násznépet; a mulatság annál zajosabb lett: a borozóasztaloknál áldomásoztak, az asszonyok mesélgettek, a barátok a fülkében dalolták a kegyes zsolozsmát.

„Vinus, vina, vinum!
Nomen adjectivum
Nolo masculinum
Sordet foemininum.
Neutrius vinum
Solum est divinum!”

Igazán quadrál a nóta is a baráthoz: „Ne legyen nőnemű, ne legyen hímnemű, csak semleges nemű, ilyen az isteni bor!” Neutrius generis mind a jó bor, mind a jó pap!

A vén Bereзовszky most is a táncosok karéjában őgylgett. A mazúrban, fáklyatáncban volt is elég része, ahol toporzékolni,

meg rikkantani szükség; hanem a vánkostáncból, ahol csókolózni is szoktak, mindenkor kimaradt. Pedig majd felfalta a szemével a szép Magdolnát.

Két pár szem ügyelt rá. Az egyik onnan a barátok asztalától. Egy ifjú szerzetes, aki lehajtott fejét tenyerébe hajtva, szeme elé húzott csuklyája alól néz ki sóvár tekintettel a mulatozó világra, ölébe hajtva egy alvó gyermeknek a feje; előtte az öblös billikom, amiből csak szörpölve szopogat néha, inkább hogy kiszáradt nyelvét, ajkait nedvesítse vele, minthogy mámorba fojtsa a lelkét.

A másik pár szem pedig Idaliáé. Még mikor a táncban forog is, nem veszi el a szeme elől Berezovszkyt, kíséri annak az epedő tekintetét Magdolna felé, s odavág a kacsintásával a félrehúzódt Páter Péter után, s egy-egy gúnyvillámot lövell a dühben forró Grácián szeme közé. Ő mind a négynek a szívében olvas, s pokolbeli kedve volna mind a négybe négyféle mérget önteni. Egyikbe ilyet, a másikba amolyat: ide örültséget, oda halál-ijedelmet, amoda dühöt, szerelemfáltést, egynek megvetést, másnak kétségbeesést, a harmadiknak szégyent: valamennyinek olthatatlan pokolégést.

Páter Péter még a tenyerét is a szeme elé tartja árnyékul, mikor azt kell néznie, hogy viszik kedvesét a deli ifjak a táncba. Némely táncnál csók a váltság. Ártatlan, szűz csókot ki venne rossz néven? Játékszámba ment az hajdani időkben. Senkire sem féltékeny a délcég leventék közül; de olyankor a vér forr az ereiben, mikor azt látja, hogy a vőlegényül szánt kéjvadász hogy kapkod a mellette ellejtő karcsú alak után, aki tündérkönnyen, szemérmes negéddel siklik ki ölelési szándéka elől. Haj, ha most ő volna a leány táncosa, milyen ütne a kapkodó kezére! Bekapná tudom, ha szurkos volna is! Hogy nem tud a táncosnéjára jobban vigyázni az a kölyök! Nem is jól járják a táncot. Mikor még ő ott volt, egész másképp ment az. Majd megmutatná ő, csak az a kámzsa ne volna rajta.

Még eddig olyan jól félre tudta magát húzni a vendég-

sürgés-forgás forrójából, hogy Magdolnával egyszer se találkozott össze. Arra ugyan akár szemben jöhetett volna, mert az a pilláit fel nem szokta emelni, amíg meg nem szólítják.

Következett a selyemtánc.

Sohase tudnám megmondani, hogy miért táncolták ezt arra a nótára, hogy „Zsidó! Zsidó! Mi van eladó?” Áll, hogy arra táncolták. Ez a gúnyolódó, kihívó, egyhangú melódia volt az, amely mellett a selyemvánkos vándorolt a tánckör egyik oldaláról a másikra, s emellett kérték és adták a csókot. Pedig hát a csók nem *eladó*, csak *cserébe adó*.

A selyemvánkos végre Idalia kezébe került. Sokáig kellett rá várnia, mert a fiatal táncosoknak az a szokásuk, hogy mind-egyik a szíve választottját keresi fel a csókkölcsonért, várnia kellett, amíg egy fiatal legény válik ki a sorbul, aki még nincs elmátkásodva, s aki őrajta nem lát egyebet, mint azt, hogy szép asszony. Idalia megváltotta a térdeplőt. Akkor *aztán az* volt a tánc sora, hogy az egyedül maradónak ki kellett állnia a középre, s míg a zene ütenyére maga körül lejtett, valami olyanformát, minő a bajaderek tánca, azalatt a szemeivel mustrát tartott a körüle körben összefogózva rajzó táncos koszorú fölött, hogy melyiket válassza ki magának.

Előre nevetett magában.

Odavágott a szemével Berezovszkyra, egy olyan bűbajos kacsintással, hogy annak a két szeme még jobban keresztbe állt tőle, s aztán két csípőjén ringatva deli termetét, odaoldal-gott eléje, s ott letette a vánkost.

Ilyenkor felbomlik a kör, s a kiválasztott magára marad.

Berezovszky fülig veres lett az örömtől, szemei ragyogtak, de nem az eléje térdeplő szép asszony szemébe ragyogtak, hanem az átellenben álló halavány jegyesre. A bajuszát előre kétfelé törölte a kétféle csókhoz. Az első csak a felszabadító csók; de a második lesz majd a lefoglaló.

Magdolna is elérte ezt az ácsingózó tekintetet, s az arca egész a homlokáig elpirult miatta.

Páter Péter öklében laposra nyomódott össze az ezüst pohár, s mind szétömlött belőle a bor az asztalon.

— Quid habes! — kiáltának rá a conviva barátok.

Azonban mielőtt Berezovszky odahajolhatott volna Idaliához, hogy megcsókolja, egyszerre csak ott terem kettőjük között Likavay Grácián, s a hosszú mente ujjánál fogva visszarántja a lengyelt nagy durván.

— Megálljon kegyelmed! Az én jövődöbeli vöm nem csókolhatja meg ezt az asszonyt itten!

Idalia dühösen ugrott fel térdéről, s a kontyára ütött tenyerével.

— Eb ura a fakó! Vagyok asszonynak olyan asszony, mint amilyen férfi kegyelmed férfinak!

— Az vagy! Özvegyasszony, aki megölte az urát, s aztán magához vette a szeretőjét, ott él vele együtt, ott tartja a házában, barátnak öltözve. Itt ül most is a drága madár, még a gyermeket is az ölébe adta, hogy hadd szokja meg az apaságát! Hát nem a te szeretőd ott az a barát la?

Azzal odaugrott a szerzetesek asztalához, s lerántotta Páter Péter fejéről a csuklyát.

— Tessék hát nevetni! Ki hát ez a barát? Csorbai Tihamér! Szép asszonynak latra, baráti ruhában! Hahaha!

Hahaha! Hahaha! Hangzott a rengeteg nagy terem a feltörő hahotától. Minden ember ráismert egyszerre az eltűnt, holtak hírelt Csorbai Tihamérra.

Debogy halt meg! Beállt szép asszonyt szolgálni.

Páter Péter ott állt az egész kacagó, csúfolódó vendégsereg közepett. A széket amelyen ült, jobbjaiba ragadta, s ha most azzal nekivadul, emberhalál lesz itt!

— Petre! — hangzott ki a zshivjból Thurzó Imre hatalmas szava. — Pap vagy-e, vagy lovag?

Az ifjú keze aláhanyatlott e szóra, lehajtá fejét.

— Akkor távozzál innen! Jaj a botránykoztatónak!

Erre a buzdításra a barátok sem voltak restek: hirtelen

leoldották a köteleket a derekaikról, s elkezdtek a kiteszított vendéget azokkal agyba-főbe verni, szidva őt diákul és görögül.

Páter Péter csak arra ügyelt, hogy a gyermeket ne érje ütés, akit csuhájába takargatva vitt ki magával sietve a vendégsereg közül; azt sem látta, hogy aztán mi történt. Azt sem látta, hogy az a halavány leányzó hogy akart feléje rohanni? Miért? Tán, hogy megvédje? Tán hogy szégyenében osztozzék? De apja megragadta őt durva kézzel, s odaveté Berezovszky karjai közé:

— Ottan van a helyed!

Az a másik, az a szép fúria pedig villámló szemekkel, fogairól felvicsorított ajkakkal állt szembe Gráciánnal, rőt haja kiszabadult a fejkötő alul, melynek bogláros tői rezgettek a fején.

— No, Likavay Grácián! Ráemlékezzél erre az éjszakára. Egyszer már megforgattam a szívedben a kést, megforgatom még másodszor is, de abba tudom, behalsz!

Azzal kirohant a teremből, jobbra-balra taszítva, akik nem álltak elég gyorsan félre az útjából. Mikor Thurzóék előtt elment, odafordult nagy dér-dúrral.

— Köszönöm a vendéglátást, püspök uram, püspökné asszonyom. Ennyivel vagytok jobbak, mint más!

S fittyet vetett az ujjával.

Még abban a minutában, késő éjjel elhagyta egész úri kíséretestül együtt a biccei várat. Fáklyákkal utaztak odább, farkasordító, kegyetlen téli éjszakában.

A KÍSÉRTÉS

A nehéz, szántalpakra kötött hintókkal csak nehezen lehetett haladni a rongált hegyi utakon. Az első etetőnél utolérte a karavánt egy utánuk vágatató csörgős szán. Az pihenőt sem

tartott a csárdánál, hanem eliszánkolt a hintók mellett. A szánban Grácián ült, s mellette az a bundába burkolt nőalak bizonyosan a leánya volt.

Idalia kinézett az üveges hintó ablakán.

— Jó reggelt, szép asszony! — kiálta oda Grácián úr hetykén; — megyek előre szálláscsinálónak!

Lehetett érteni belőle.

Az utazó társaságnak egy nap csak négy-öt mértföldet lehet tenni, s úgy számítani ki a dolgát, hogy olyan helyre vergődjék be éjszakára, ahol úri kastélyt talál, ahol magát, cselédségét, lovait illően el tudják látni.

A vendégszeretet még most is nagyban virágzik ezen a tájon, az utazót tárt kapu fogadja és terített asztal és vetett ágy és marasztaló házigazda. Más alkalmatosság csak a falu végén van; a rozzant hosztina, a sajtszináló kopanicsája; ott pedig keserves dolog a meghálás. A cselédnép a lovakkal egy alomra szorul, az uraság kucoroghat egy földszagú, izzasztóra fűtött szobában, faggyúméc s világa mellett, s nem kap más lakomát, mint zabkenyeret túróval.

Az előre vágatató szán tehát minden kastély kapuját bezárta Idalia úti népe előtt, beharangozva úthosszat az egész vidéket a hetedhét országra szóló nagy botránnyal, ami az özvegy-asszonnyal történt. Idaliának egy ismerőse udvarára sem lehetett hazatértében behajtatni. Kénytelen volt kinn maradni pereputtyostul a falu végén, a csárdában, vagy még örömesebb a bális faházában, az erdő közepett, s ott tölteni az éjszakát.

Az egész hosszú téli éjszakát, a földre ágyazott szalmán fekve, egymás mellett azzal az útitárssal, mint férj és feleség, kettőjük között az alvó gyermek.

Egymás mellett, mint férj és feleség, akik pörrel alusznak el, pörre ébrednek fel. Itt nem menekülhetett el előle. Végig kellett hallgatnia keserű panaszait mind.

— Tudsz aludni a szégyengyalázattól? Szemedbe mondták:

papnak lator vagy, lovagnak himpellér! Se pap, se lovag. Meggyaláztak engem annyi ember előtt! Mint egy piaci cafrangost! Szemembe vágták, hogy szeretőm vagy, s te ott álltál, mint egy sóbálvány, s sem azt nem mondtad, hogy igaz, sem azt, hogy nem igaz. Néztelek, hogy ugyan mit fogsz tenni? Melyik szívedtől kérsz tanácsot? Nézegettél szerteszéjjel. A táncosok kardjai oda vannak támogatva a szegletbe, talán felkapsz egyet, ledobod a csuhát, s azt mondogod: „No, hát én vagyok Csorbai Tihamér, az meg ott az én asszonyom, s aki kettőnk közé mer állni, az meg aztán halál fia!” Csak nem tetted. Azután nézegettél fel az égre. Vártam, hogy előállsz ezzel a szóval: „Az én nevem Páter Péter. Pap vagyok, papi hitemre mondom, ez az asszony olyan ártatlan az én szerelmemtől, hogy ha minden bűntől olyan ment volna, olvasva is elmehetne a szentek között”. Azt sem tetted. Behúztad a nyakadat a csuklyád közé, amint a püspök rád kiáltott (a felesége viganója mellől), s aztán túrted, hogy a többi barátok a kordáikkal agyba-főbe püföljenek. Ó, be csúf voltál! Ha igazán szeretőm lettél volna, a szemed közé köptem volna. A szemedbe mondták: — dehogy a szemedbe, a hátadnak mondták meg, hogy nem vagy érdemes a papi névre; nem is vagy pap, sohasem is voltál; ha voltál, kicsapattál; hanem félénk, gyáva, makutyi katona vagy, aki eltűri a korbácsütést, mert fél a kardvágástól.

— Mit akarsz még? Oda akarsz még mászkálni a kereszthez, hogy még a Krisztus is megrugjon az átszegezett lábával? Végig akarod magadon poroltatni ezt a barátcsuhát városról városra? Fogadásod tartja, hogy csúffá tedd magadban a papi rendet, s botránykozás köve légy, akitől szétfut a társaság, mikor közéje lépsz, ha javába táncol is, s kiszalad a templomból a gyülekezet, mikor a katedrában meglát?

Aztán megint.

— Tudsz alunni? Hogy ne tudnál? Hiszen férfi vagy: férfinak könnyű elnyögni a gyalázatot. De én asszony vagyok,

skorpiókon fekszem. Letépték a fátyolt a fejemről! Letépték, lábbal taposták! Egy egész ország színe-java előtt tettek világ csúfjává! Krónika lesz a nevemből. A tót diákok fogják kántálni az ablakok alatt a gyászhistóriámat. A házaló olajkáros fogja hordani falúról falura Péter Péter meg a madocsányi úrasszony históriáját, képekkel két dénárért! Minő fürtelem! Te csak elbujhatsz a barátkámzsád alá, ott jó helyen vagy, de hová rejtsem én el magamat? Hogy álljam ki az emberek tekintetét, ezt a mindennapi ragyaverést az orcámon? Hová zárjam el magamat, ahol ember rám nem talál? Hol veszítsem el saját magamat, hogy az se találjon rám többet? Hogy éljek vele, hogy haljak bele ebbe a tövisbe? Mi gondod rá ugye? Hahaha! Azt mondod: Isten büntetése ez rajtam, s megnyugszol benne. Te magad leimádkozod a litániádat, s azalatt elalszol.

Meg-meg újra!

— Ébren vagy-e már? A kakas kukorít: valahára megvirrad már! Hosszú éjszaka annak, aki a szemét le nem hunyhatja. Mért húzódol olyan messze tőlem? Ne félted a csuhádat Potifárnétól. Itt fekhetel már velem egy szalmán, hozzád se rúgok. Utállak már szívem szerint. Ha akkora darab kárbunkulus volnál, mint amekkora lomha agyagbálvány vagy, a kesztyűs kezemet ki nem nyújtanám érted, hogy fölvegyelek. Tartsd meg a szerelmedet az angyaloknak vagy Belzebubnak: nekem mindegy. Én csak a becsületemet kérem tőled vissza. Ha becsületes ember vagy, ha keresztyén vagy, tudnod kell, hogy mi a kötelességed. Amilyen nyilvánvaló volt a meggyaláztatás, olyan istenigazában valónak kell lenni a helyrehozásnak is. Hallgass ide, aztán gondoldj utána egy nagyot. Te is, én is kitérünk a protestáns hitre. Elmegyünk Sáros-Patakra vagy Kolozsvárra, ott ez minden ceremónia nélkül megvan. A hatheti oktatás sem szükséges hozzá. Akkor aztán megesküszünk. Nem kell énnekem egyéb, mint a neved. Az a neved, amelyikkel még becsület jár együtt. Hiszen csak nem akarod

tán, hogy Páter Péternének híjon minden ember? Nem vagy te Thurzó Imre. Annak az élete párja lehet „püspökné” éjjel-nappal, de „barátné asszonyom”-nak nem hívatja magát valaki fényes délben. Az én letépett fátyolomnak az ára a Csorbai Tihamérné kontya. Nem bánom én aztán, ha szeretsz, vagy nem szeretsz — vagy ha mást szeretsz. Meg is szokhetel tőlem, ha egyszer ki nem állhatsz tovább. Vagy együtt lakhatol velem, úgy hogy egyikünk az egyik ajtón jár ki, a másikunk a másikon, s az egyikünk este fekszik le alunni, másikunk reggel, hogy még csak álmunkban se találkozzunk össze. — Gondold végig amit mondtam. Aztán fordulj faltul, s aludjál rá egyet: soká virrad még meg. Én addig virrasztok. — Nem sokat bánom ám, akármit felelsz rá. Én a magam határozatával készen vagyok. Püspökök truccára kilépek a hitből, kálvinista leszek. Férjhez is megyek újra. Ha te nem, lesz más. — Kapok moslékra kutyát. — De az illendőség, a világi tisztesség úgy hozná magával, hogy aki miatt elvesztettem a becsületedet, azzal is szerezzem vissza. — De nem imádkozom ám hozzád többet. Ne félj, nem csúszok-mászok utánad térdemen, tenyeremen. Elválhatunk azzal a két szóval, hogy te azt mondod: „Isten hozzád kapubálvány!”, én meg azt, hogy: „Gyöngyház, ha leszakadsz, lesz más!” — Ha nekem azt feleled, hogy „nem! nem!”, hát akkor „ér sem!” Nekem be se jössz a kapumon többet. A küszöbig eljössz, ott kifizetem a salláriumodat egy esztendőre, egy napra, s aztán „alá is út, fel is út!”, velem egy fődél alatt nem fogyasztod a levegőt! Csucsúlj babám! Aludjál még! Anyjuk még ma megfőzi a rántott levest, holnap nem tudod, ki főz rád.

Páter Péter megrettent erre a szóra. — Ha őt Idalia clúzi a kastélyból rögtön, akkor ő Magdolnával nem találkozhatnak többé, mert az alagút bejárata csupán a kastélyából megközelelhető. Pedig neki is nehéz tervek forogtak az agyában. Magdolnával okvetlenül beszélnie kellett; a leány el fog

jönni a tudvalevő föld alatti rejtekbe, s ott várni fog reá vasárnap éjjel.

— Kérlek, asszonyom — mondá a nőnek. — Amit mondtál, nehéz szó, hosszú gondolat. Engedj rá két vasárnapot, hogy tanácsot ülhessek azzal, aki sorsomat intézi.

Idalia azt gondolta, hogy Páter Péter a mindenknek bölcs tanácsadóját érti alatta: ő pedig Magdolnát értette.

— Jól van. Várok két vasárnapig. De akkor határozott feleletet adsz.

— Bizony azt adok.

— Se jobbra, se balra nem ingadozó választ.

— Vagy okos lesz az, vagy bolond lesz; de egészen az lesz, ami az egyik a kettő közül.

— *Papi hitedre* fogadod ezt?

— *Lovagi becsületszavamra* fogadom.

Erre a szóra aztán a nő egyszerre sírva fakadt.

A heves zokogásra felébredt a kettőjük között alvó fiúcska.

Miért sírsz, anyám? — nyöszörgé ijedten.

Idalia hevesen ölelte kebléhez a kérdezőt.

— Téged siratlak, te árvám, te szerelmem, te angyalom, egyetlen kincsem a világon.

S minden hízelgő névhez kétannyi csókkal, tízannyi könnyel áztatta a gyermek orcáit, szorongatva őt erőszakos két kézzel dobogó szívéhez.

— Hát szeret már téged — az atyám? — rebegé a gyermek, odabújva az anyja ölébe. — Igazán szeret már: hogy megint megcsókolsz, megölelsz?

— Azt megtudjuk majd nemsokára — suttogá fülébe Idalia —, s aztán nagyot sóhajtott.

Nemsokára elcsendesült a zokogás hangja, Páter Péter fél könyökre emelkedve hallgatá az anya és fia mély álomlihegését és saját szívének nehéz dobogását.

Künn harmadszor szólt a kakas.

Nem Péter kakasa volt-e az? — Az első Péteré?

A DÍNOMDÁNOM

Másnap megérkeztek Madocsányba.

Harmadnap hozzáfogtak a dínomdánomhoz. Még pihenőt sem adtak maguknak.

Úgy bizony: a dínomdánomhoz. Nem záratta be a kapuit a madocsányi szép hölgy, ahogy az egész úton mondta, nem keresett sűrű fátyolt a fejére, hogy a világ szeme előtt elrejtse az arcát. Az az egy eldobott szó, „lovagi becsületszavamra!”, egészen új lángot gyújtott a szívében. Mit neki most már a világ? Akik őtet nem becsülik, ő sem becsüli azokat. Megvetésért megvetés! Nem vándorolnak világgá a kastélyból, hanem csapra ütik a hordókat, megterítik az asztalt, megfúvatják a trombitát, s ahol terített asztal, muzsika, jó bor és szép asszony van, akad oda vendég elég.

Igaz, hogy szemét nép. Egy tisztességes pofa írmagnak se kerül közé. Talán ugyanaz a kortyondi had, amelyik a mitosini várban szokott dőzsölni, mikor ott van a dáridó. Ha ugyanazok az alakok, akkor egyikük sem vethet a másik szemére semmit. A mitosini kastélyban megszólják a madocsányi kastély asszonyát, a madocsányi kastélyban a mitosini urat: hízelkednek, s isznak az egészségére annak, akinek a borát isszák.

S Páter Péter is együtt mulatoz velük. Nem énekel már zsolozsmákat éjhosszant, hanem hallgatja a mosdatlan szájak csintalan beszédét. Bezzeg nem gyalázza itten senki azért, amiért a biccei várból kikergették. Nem szégyen az, hanem virtus. Szép asszony szeretőjének lenni! Annál derekabb, mert nem szabad. Hogyan is mondja a nóta: „Nem leszek én többet barát! Levetem a barátságát! Eldobom a könyvecskémet, megöclem menyecskémet!” Nevetnek itt azon hahotával, s ütögetik a vállát bizalmasan a feldicsőítettnek: „Ne hagyj magad pajtás!” Elfogadják cimborának.

És őneki ezt tűrni kell csendesén, és érezni, hogy még van mélyebb süllyedés is, mint a becsületes emberek társa-

sága által szidalmaztatni: ez a hitvány embereknek a magasztalása.

Velük tart mindenben. Azt is megteszi, hogy a szép úrnő cipőjéből áldomást iszik.

— Estenkint ki van világítva lámpákkal a kastély Vág felőli homlokzata, hogy lássák Mitosinból, milyen nagy dáridó van itt. Azt is megteszik, hogy csörgős szánokra kapnak, s fáklyavilágánál, zenezóval, ostordurrogatással vágatnak végig a Vág jegén, olyan közel a mitosini kastély alatt, hogy az ujjongásait meghallhatja „az” odafenn. Jókedv van itt! Páter Péter abban is részt vesz.

— Irigylésre méltó fickó! Jó helyre tette le a csuháját! — mondogatják a szemébe.

— Szeretnék káplánja lenni! — tréfálgatnak vele, mikor éjjel után kezet szorongatnak az alunni térővel, s dalt ordítva kísérik a hálósobájáig.

Egyedül marad az ott. A gyermeket, amióta hazajöttek a biccsei lakodalomról, mindig magával hálátja az anyja, sohasem hajtja könyvet bújni, betűt magolni, csupa játékból áll ki az egész nap.

Páter Péter, mikor egyedül marad a szobájában, először is megiszik egy kanta vizet, a másikat meg a fejére tölti, lemossa arcáról a cimborák csókjainak piszoknyomát. Azután letérdel a fekhelye elé, s homlokát két összekulcsolt kezére fektetve, küzd lelke nehéz gondolataival.

Fel van benne támasztva a régi ember: a dacos, az erőszakos, a hő szenvedéllyel szerető. Ég és fázik. Büszkeségének ördöge tépi magáról a fogadalom láncait. Utálja már a csuhát, amit visel. Lelkét nem nyomja már a nagy adósság terhe. Azzal a meggyalázással, amit rajta az apa ejtett, le lett róva a megölt fiúnak a vérdíja. Nem jár az föl többé kísérteni hozzá. — A legutóbbi péntek napon a jezsuita zárdából nuntium érkezett a kastély úrasszonyához, melyben meghagyatik neki, hogy először is ezen a böjtnapon ne süttessen a vendégeinek pecsenyét,

másodszor, hogy küldje vissza Pétert, akinek hibás magaviseletéért egyházi sedes elé kell állíttatnia.

Az özvegy küldött nekik vissza egy levelet, meg egy zacskót. A levélben ez volt: „Küldök nektek nem egy Pétert, hanem ezeret”. A zacskóban volt ezer darab Petrus-tallér. S az atyák azt felelték rá, hogy „fiat piscis?” (Legyen hát hal!)

Csorbay Tihamér megutálta Péter Pétert. Nem tudta megtalálni hitét többé.

Minden álom csábította. S azok olyan álmok voltak, amiket folytat az ébrenlét, mesemondta kincsek, amikért csak a kezét kell kinyújtani az ébren levőnek, hogy amit álmában látott, megfogja, elvigye.

E néhány nap alatt Idaliára alig lehetett ráismerni, annyira megváltozottnak látszott. — Naphosszant nem jött elő saját lakosztályából, nőcselédjeivel dolgozott, varrt, hímzett, mint valami férjhez készülő hajadon, aki kelengycjét készíti. A nagy dárídó mulatságaiban ő maga csak addig vesz részt, amíg a tisztességes evés-ivás foly, azután eltűnik. Csak a világ truccára való a nagy lármazaj; ő a szemérmetest játssza, mint a násznagyot váró menyasszony, akinek már előre bemondta a susogó asszony, hogy kérő jön a házhoz. Ha ezalatt véletlenül összehalálkozott Péter Péterrel egyedül, visszahúzódott előle.

Vasárnap reggel szerteszét oszlott a cimboraság. Hat napon át egyél-igyál, a hetedikén ájtatoskodni kell. Így van az megírva.

A reggeli harangszóra Idalia templomhoz öltözködött, s kezébe vette a drágakövekkel kirakott imádságos könyvét.

Felhívatta magához elébb Péter Pétert.

— Én a templomba megyek, — talán utoljára ma a pápista templomba. Te ne jöjj ma oda: hadd legyek magamban. Viseld addig gondját az egyetlen gyöngyömnek.

S azzal elhalmozta csattanó csókokkal Cupido úrfi orcáit, templomba indulván.

— Látod, hogy szeret most az édes? — szólt Cupido Péter Péter nyakába csimpajkozva, s a kapott csókokat az ő ajkainak

adva tovább. — (Megérezte a száján, hogy mézes pálinkát adtak neki innya.) Amióta hazajöttünk, mindig ilyen nagyon szeret. Ez azért van, mert te is szereted őt már. Tudom, nekem segígtá, nem Páter Péter a te neved, hanem Tihamér. Éjjel olyan sokszor mondja ezt a nevet, s olyankor engem ölel, engem csókol. Egyszer megkérdeztem tőle, hogy ki az a Tihamér? Elvörösödött rá: aztán elnevette magát, s a szájamra ütött, „te csacska!” hanem aztán mindjárt az ölébe vett és összecsó-kolt. Hát nem szép volna, ha azt kellene mondanod: Tihamér apa? — Hát bizony az senki sem más, mint te vagy. Tudom én, ne is tedd magad élelőttem. Nem vagy te barát. Tudtam én azt, mikor legelőször elkaptad a labdát, s a bolondnak a fejéhez vágtd.

Cupido nagyon jól mímelte a mítoszi druszáját.

— Tudod-e, hogy hat hónap óta min dolgoznak odabenn a palotában, az anyám meg a négy frajja? Gyere be, majd megmutatom, most senki sincs odabenn, mind templomba mentek.

S a gyermek bevonta magával Páter Pétert az anyja legbelső szobájába, ahol az még sohasem volt. Úri kényelem és pompa búvtanyája volt az, Cupido odafutott egy cifra faragványú szekrényhez, s azt felnyitotta előtte. Abban volt felakasztva egy pompás lovagköntös, dolmány, prémes mente boglárokkal, gombokkal díszítve, sujtással kivarrva, skófiummal hímezve.

— Ezen varrtak, hímeztek ahány frajj csak van a háznál. Látod? Kitalálod, hogy kinek készül ez ajándékba? Bizony csak Tihamérnak, senki másnak. Azt mondták, ne mondjam meg senkinek; de teneked csak elmondom. Ma van vasárnap. Ma éjjel, mikor le akarsz feküdni, ott találod ezeket a szép köntösöket, csizmát, kalpagot is hozzá: aztán meg egy aranyos kardot az ágyadra letéve. Az ám. Aztán felpróbálhatod, hogy jól illik-e a természetdre?

Páter Péter a háta mögé tekintett: a kísértő démon vigyorgó arcát vélte maga mögött találni. Ez is egy lépéssel odább taszítja.

— Az ám, de többet is tudok ám még — folytatá Cupido —, odalenn a kerti lakban lesz mátul fogva minden éjjel két paripa felnyergelve, s a hátulsó kis kapuba bele lesz dugva a kulcs. Kihallgattam, mikor a kulcsárral ezt a dolgot meghánytákvetették. Mert tudod, hát a barátok odaát a kolostorban éjjelnappal vigyáztatnak a kapunkra, hogy ha egyszer Páter Péter szökni akarna innen a kastélyból, utána iramodjanak, megüldözzék, megfogdossák, s akkor azután bezárják mély tömlöcbe, azért, hogy el akart szökni. Hanem ha egyszer ti ketten azon a két jó paripán a hátulsó ajtón keresztül éjszaka kiosontok innen, — én is elférek egyiteknél a bunda alatt, szaladhat aztán már utánunk a barát, ütheti a patkónyomot.

Cupido nyilai mind célba találtak. Mind ez az előkészület olyan jól beleillett azoknak az őrzőgő álmoknak a tervébe, amiket az aszkéta napokon, éjeken át keresett ő maga, ha azok nem keresték őt. Készen az egész menekülési terv, csak az elhatározás kell hozzá. A merénylet akadályai el vannak hárítva. A barátot, aki szerzetes ruhában fut egy fehérszeméllyel, azt minden faluban feltartóztatják, megkötozik, visszahozzák; de egy úri párnak, aki csójtáros paripákon vágat, ki állaná útját?

— Engem sem hagytok ám itten, azt előre mondom — folytatá Cupido. — Nekem is készen van rókamálás bekecsem, nyúlprémes csizmácskám az útra. Ne félj, engem nem hágy el magától az édes. Most már megint mindig az ölében tartogat, mint mikor még kis ölbeli baba voltam, amikor egy képre festettek le mind a kettőnket. Szeretnéd látni azt a képet? Neked csak megmutatom. Mert azt nem szabad ám minden bolond embernek meglátni. Be van az zárva táblával, de én már tudom, hogy hol kell megnyomni egy rugót, hogy a tábla kétfelé nyíl-jék. Ez ám a szép kép, hallod!

Azzal odafutott egy pusztán faragványremeknek látszó táblához, s amint annak egy rugóját megnyomta, a tábla kétfelé vált.

Mikor az a kép kitűnt, szinte megvilágította az egész szobát,

olyan ragyogó szépség volt. Olasz művészi remek. Idalia és Cupido. A valódi mítoszi istennő, a szépség egész bűbájában: amint gyermekét készül fürösztetni. Szemei a ránéző szemébe néznek, epedőn, csalfán, csábosan. Corregio Venusának párja.

Az aszkéta szeme elé tartá kezét. E tünemény elvakít.

— Csukd le a táblát ismét! — dörmögé a fiúnak, az pedig nevetve veté magát térdei közé.

— No, csak nem félsz tőle, hogy megöl.

Páter Péter kisietett Idalia hálósobájából.

Az ajtóban szembentalálta magát az úrnőt.

Szemei clárulták a belső lázt szívében.

Idalia kegyelmes akart hozzá lenni, s úgy tett, mintha nem venné észre azt. Lehajtotta a fejét, s lesütötte a szemeit.

— A templomból jövök. Atyám, vétkeztem, gyónni akarok.

Páter Péter bámulva tekinte rá.

— Igen. A templomban vétkeztem, azt jövök meggyónni. Hajtsd hozzám füledet. Vétkeztem amíg az oltár előtt térdepeltem, amíg imádkoztam. Így szóltam Istenhez: Köszönöm neked Uram, hogy nem akadályoztad meg, anivel fenyegetőztem, hogy elrablom az oltárod elől, akit szívem szeret, nem hagyom Tenálad! Köszönöm neked, hogy szégyent, gyalázatot küldtél reánk, ami elűzze őt a Te szent helyeidből. Köszönöm, hogy parancsot adtál a poklok ördögeinek, hogy bennünket egymáshoz láncoljanak! Kérlek, imádlak, óh, Uram; engedd meg nekem, hogy én elvihessem őt magammal a kárhozatba. Zárd be mielőttünk a Te mennyországodnak kapuit. Minden szenteknek katolikus Ura és Istene; engedd meg nekem, hogy ezt az egy szentet kiragadhassam a te híveid sorából, s tegyem eretnekké, szentek megtagadójává. Küldd el még hozzám a Te sötét angyalaidat, hogy engem ebben a munkámban megsegítsenek. Ez volt az én imádságom, a szent Ignatius de Loyoláról nevezett templom oltára előtt; a „Dominus vobiscum” zengése alatt; — bűn volt ez Atyám! Mellemet ütöm: „pater peccavi”. Előtted térdelek. — Feloldozasz-c?

Páter Péter kezét nyújtá a vezeklőnek, s felemelé őt térdeiről. Nyelve alig akart mozdulni erre a szóra.

— Én téged feloldalak. . . .

— Feloldozasz? — kiáltá a nő — szenvedélyesen szorítva meg a kezében feledett kezét. — Akkor te gyóntál meg nekem, s én megkötlek vele.

Azzal diadalmasan sietett hálószobájába, magára hagyva az ifjút.

A belső szobából Venus és Cupido kettős kacajának csengése tört elő. A kép még bizonyosan akkor is nyitva tárva volt: azon nevetettek olyan nagyon.

A FÖLD ALATT

Egész nap észre lehetett venni Páter Péter arcán, s minden tevé-vevésén, hogy szokatlan izgalmak láza gyötri. Reszketett, ha Idalia diadalmas arcával találkozott. A nő azt hitte, hogy tökéletes győzelmet ül. Ezt a zavart tekintetet, ezeket az átábotába ejtett szavakat, ezt a balogsüti módot, mind annak vette, hogy a férfi lelke utolsó vonaglásaiban küzd már; még egy kegyelemdöfés, s büszkesége, fogadalma mind kiszervedett.

Este csak hármacskán vacsoráltak együtt. Szinte szokatlan volt a sok napi folytonos vendégeskedés után így egyedül maradni. Jól szokott az ilyen egyedül maradás esni, az egy családhoz tartozóknak. Férj és feleség olyan örömmel mondják egymásnak: „De szerettem, hogy itt voltak, de még jobban szeretem, hogy elmentek!”

Vacsora után a cselédeit mind aludni küldte Idalia. A gyermeket átvitette szobájába, hadd aludjék. Csak kettecskén maradtak.

A nő hárfája mellé ült, és énekelt. Égről, paradicsomról, szerelemről, Páter Péter lelke pedig nem ott járt, ahová ő hívogatta.

A nagy falóra tizenegyet ütött már. Péter Péter mintha parázon ült volna. Fölkelt a helyéről, s nem várta végit a dalnak, pedig az éppen arról szólt, hogy:

„Forrón szeretni szabad,
Addig is szeressük egymást,
Míg a szívünk megszakad.”

— Nyugalmas éjt!

— Már eltávozol? — kérde Idalia elbámulva.

— *Holnap* lesz mindjárt.

— Azt vártam, hogy ha holnap lesz, akkor elmúlt a vasárnap, te válaszolni fogsz kérdéseimre.

— Az első vasárnap ez: én két vasárnapot kértem.

A nő összevonta szemöldeit.

— S neked oly hosszú idő kell, hogy leszámolj a földfeletti-ekkel?

— S a föld alatt valókkal!

Péter Péter akarva, nem akarva igazat mondott.

A nő lelkét egyszerre egy gyanú vésztüze lobbantá át.

Az nem lehet, hogy férfi ily jégbálvány maradjon! Ennyi szerelmi csáb, ennyi inger, elárult szenvedély varázsa ellenében. Ez az ember mást szeret. Csak az maradhat ilyen halott, aki már egy más világban él, s ott idvezülve van.

Szelíd mosolyt hazudott az arca.

— Hát neked is nyugodalmas jó éjszakát. Hanem mármost arra kérlek, légy kegyes a kisfiamat ismét magadhoz venni éjszakára. Amióta nálam hál, ismét nagyon rossz álmai vannak; te jobban tudsz vele bánni. Legyen nálad éjszakára.

Péter Péter arca elárulta a nyugtalanságát. Ez most őt ismét kéleltetni fogja a Magdolnával találkozásról.

— Jól van. Átviszem magamhoz — monda nyugalmat erőltetve.

— Mindjárt áthozom őt magam ide.

Idalia hálósobájába sietett, s felköltötte Cupidot, ki egy gyermeknyoszolyában ott aludt az ágya mellett.

A gyermek ijedten riadt fel álmából.

— No, mi az? Meg akarsz ölni megint?

— Nem téged, nem. Kicsikém, angyalkám. Hogy akarnálak?

— Hiszen megint olyan képed van, mint mikor azzal fenyegettél, hogy a tút a fejem lágyába szúrod.

— Álmodtad azt. Jőjj kis babám. Ma a jobb atyáddal hálsz, a Páter Péterrel.

— A Tihamérral? Hát hídd őt ide! Neki könnyebb idejönni alunni, mint nekem odamenni őhozzája.

— Szót fogadj, ha rossz képemet nem akard látni! Mert mindjárt kidoblak!

Erre Cupido elkezdett sírni.

Ha a gyermeket az előálmából felköltik, s akkor az agyon-sírja magát, akkor aztán úgy kimegy az álom a szeméből, hogy két óráig sem lehet elalvásra bírni.

Tudta azt Idalia jól.

— Hallgass ide, kicsi fiam. Te jó, okos kisfiú vagy, s én a te jó anyácskád vagyok, az is leszek mindig, ha szót fogadsz; mindent megadok neked, amit kívánsz. De megkínózlak, koplaltatlak, rongyban járatlak, ha énnekem kedvemem nem teszed. Te kis okos. Tudod te jól, hogy Páter Péter nem az, akinek látszik. De hogy jókkal van-e, vagy a rosszakkal, az ám a nagy kérdés. Látod, azt csak egy ilyen jó kisgyerek tudhatja meg, amilyen te vagy. Nézd csak, adok neked egy kis ezüstsípot, azt rejtse el a hálóköntösöd alá. Most hagyd magadat a Páter Péter szobájába vitetni, a megszokott ágyadba. Azután, amint lefekszel, egyszerre húnyd be a szemedet, ásítsál nagyokat, s aztán tégy úgy, mintha elaludtál volna. Húzd a hosszú lélcgzetet, kását fújj, hagyd nyitva a szádát. Azalatt pedig ügyelj rá, hogy mihez kezd a Páter Péter, amikor azt látja, hogy te alszol. Ha kimegy a szobájából, lábhegyen, vigyázva, felöltözködve egész

csuhájába, s aztán nem az ajtónak kerül, ahol én meglátnám, nem is a kastély pitvara felől, ahol a kapus megfogná, hanem ha talán az ablakon talál kimenni, a szőlőrostélyon lemászhat: akkor te, amint jól odább ment, fújj bele ebbe a kis ezüstsípba itten. Én itt leszek közel, és meghallom. Akkor aztán bejövök hozzád, s majd megtudjuk, hogy jókkal van-e szövetkezve Páter Péter, vagy rosszakkal. Megértetted kis bubiskám?

— Megértettem. Jó lesz, jó lesz!

A kíváncsiság erősebb volt a gyermekben a félelemnél. Az a gondolat, hogy neki Páter Pétert titkát el kell lesnie az anyja számára, nagyon megtetszett Cupidonak.

— Vigy csak hozzá az öledben. Ne félj, megcsalom, rálesek.

Amint Idalia átadta a gyermeket Páter Péternek, s az szobájába távozott, ő maga meghúzta magát egy rejtekajtós fürkékéjében a folyosónak, aminőkkel tele voltak e régi kastély vastag falai.

Alig várt ott fél óráig, amidőn hangzott az éles sípszó.

Elősietett rejtekéből, s benyitott a gyermek alvószobájába.

Cupido fenn ült az ágyon, s a gyermeki arcon meglepetés, csodálkozás, félelem és káröröm zagyva kifejezése volt látható.

— Bejöhetsz már!

— Lassan beszélj!

— Nem hallja az azt már. Nincs az itten.

— Hát hol van?

— Lement a föld alá: a pokolba.

— Beszélj el, mit láttál.

— Úgy tettem, ahogy te mondad. Még az imádkozás alatt elkezdtem ásítozni, az ámenig már nem jutottam el, akkorra hanyatt dültem és horkoltam. A Páter Péter térdre ereszkedett az ágyam fejénél, s ő mondta el az imádság elmaradt végét. „Óh, ne vigy minket a kísértésbe; de szabadíts meg a gonosztól, Ámen!” S verte a mellét ököllel, és nagyokat fohászzkodott. — Azután felállt, összerázkódott egész teste, mint mikor valaki keserű orvosságot nyelt le, s a fejével nekifutott a falnak,

azt gondoltam össze akarja zúzni; olyat koppant a homloka a falon. Azután odahajolt fölém, a fülét a szívemre tartotta, s szépen betakargatott. Akkor átment a maga szobájába, s becsukta maga után az ajtót. Pedig máskor mindig nyitva szokta azt hagyni, hogy meghallja, ha fölbredek. Én aztán csendesen felkeltem az ágyból, s odalopóztam az ajtóhoz, s a kulcslyukon keresztül lestem, hogy mit csinál. Mikor meglátta azokat a hímzett köntösöket az ágyára kiterítve, hej, hogy villogtak a szemci egyszerre. Nem sokat habozott: ledobta a barátcsuhát, lerugta a pocsétakerülő cipőt, s felszedte magára a dolmányt, paszomántos nadrágot, sarkantyús csizmát, utoljára a kalpagot is feltette a fejére. Hej, de szép legény lett belőle, ha láttad volna! Hát még mikor a kardot is felkötötte az oldalára; kihúzta a hüvelyéből, s megsuhintotta a levegőben! Hogy ragyogott hozzá az orcája. Senki sem mondta volna, hogy ez a Páter Péter. Én azt gondoltam szentül, hogy most tégedet akar meglepni. Tehozzád készül látogatóba: „Itt van a Tihamér!” Hatten: azután csak elővett a szekrényből egy tolvajlámpát, abban meggyújtotta a viaszgyertyát, s megint becsukta a borítékját. Arra ismét fölvette a lovagköntös hegyébe a barátcsuhát, s a kámzsát ráhúzta a fejére, a nyestes süveg fölé. S akkor megint ő volt a Páter Péter. Azután nem láthattam, hogy mit csinál, mert az ablakhoz lépett. Csak azt hallottam, hogy az ablak nyik orog, s azután a falon a szőlő venyigéje zörög. Hát erre én sa az ablakomhoz lopóztam, s onnan leskelődtem ki. Sötét volt, a a lámpása el volt dugva a csuhája alá. Mégis megláttam, hogy

Szent Nepomuk kápolnácskája felé tart, ami ott van a kertünk szögletében a fal mellett. — Tudod, az a szent az, aki előtt minden paraszt leveszi a kalapját, s akihez nem volt szabad közel mennünk játszani, se labdával, se parittyával, se pilinckfával; mert ha véletlenül meg találta ütni a labda, vagy a kő, vagy a hegyes fa azt a szentet, abból nagy szerencsétlenség támad, mert az a szent védelmez meg mindnyájunkat falustól az árvíz ellen. Ugye igaz? Olyan nagy szent ez?

— Bánja ördög, akármilyen szent! Mondjad szaporán, mi lett aztán?

— Hát a Páter Péter odament ehhez a kis kápolnához, s felállt a Szent Nepomukhoz, s azt körülölelte. Ne né! — mondám magamban, a barát összecsókolódik a kőszenttel. De nem azt tette az, hanem ledöntötte a szent szobrot, arccal a földre, s aztán maga állt föl a helyébe. No, mi lesz már ebből, mondok. Hát már ezután Páter Péter lesz a Nepomuk? Nem a. Hanem elkezdett lefelé süllyedni a föld alá, s mikor egészen eltűnt, akkor a Nepomuk szobor megint magától felállt, és a helyére került. De nini, mért nézesz így reám? Hát megint meg akarsz ölni? Jaj, de csúnya lettél egyszerre! — Hát rosszat beszéltem én most neked?

Idalia homlokon üté öklével a gyermeket.

— Légy átkozott azért, amit elmondtál! — Még a hangja is más volt, mint egyébkor. Érdes, mint a reszelőé.

A gyermek e szótól, ez ütéstől, ez arctól úgy megijedt, hogy bebújt az ágy alá, s addig ki nem mert onnan jönni, míg azt nem érezte, hogy egyedül maradt, akkor meg elkezdett félni az egyedüllétől, sírt, nyafogott: „Anyámasszony, ne hagyjon itt magamban. A lelkek jönnek. Sírnak. Engem is elvisznek.

Senki sem jött elő a nyöszörgésére.

Egyszer aztán a szoba gerendázatán valami haladó fényfolt jelent meg; mint mikor lámpással járnak odakünn a kertben. Erre Cupido előmászott az ágy alul, s odament az ablakhoz, hogy megszólítsa, aki ott jár.

Nőalak volt az, fekete köpenyben, fekete fátyol a fején, kezében tolvajlámpás. Annak a lámpásnak a felső világánál megismerte az anyja arcát.

Látta, hogy az egyenesen a Nepomuk-kápolna felé tart, az is feláll a szobor talapkövére, átöleli annak a fejét, s arra a szobor arcra dűl csendesen.

Akkor aztán az asszony a szobor helyére lép, s néhány pillanat múlva eltűnik a föld alá: a szobor ismét a helyére áll.

— Az anyám is elment a pokolba! — rebegé a gyermek, s térdre esett. — Miatyánk Isten! Ne haragudjál rám! Sohasem hagyom el többet az imádság végét: „És ne vígy minket a kísértetbe; de szabadíts meg a gonosztól, Ámen.”



Hat kőlépcső vezetett le a Nepomuk-szobor talajából a föld alá. A hetedik lépcső mozgó volt, egy középtengelyen ingott. Ha az egyik végére léptek, akkor a Nepomuk-szobor odafenn magától a helyére emelkedett, ha a másik végére nehezkedett valaki, akkor magától felborult.

Jól választották ki a titok őrét, akik azt az alagutat tervezték. Az az egy hely, ahol a köztiszteletben részesülő szent áll, biztosítva volt arról, hogy ott soha sem fog kutatni senki; azt meg, hogy valaki a Nepomuk-szobrot még arcra is döntse, fel nem lehet tenni ezen a vidéken.

Idalia asszony fekete köpenybe burkolta magát. Egy kétszövű pisztolyt szúrt az öve mellé; a tolvajlámpást árnyékban tartá.

A huszita vakandokmű előtte tátongott; hosszú, sötét, fekete üreg: annál nyomasztóbb, mert nem egyenes irányú; hanem tekervényes. — Az egész katakombaforma alagút kemény agyagba van vájva boltozatosan. Olyan feketék már a falak, mint egy ravatal, a föld alatti penésztől, mellyel vastagon be van vonva minden tárgy, ami a földön hever, alig ismerni rá, hogy mi volt valaha.

S czen a penészlepte talajon meglátászanak a lépések. Friss és kivehető nyomok; jövők és menők. A barát cipőjének a sarka öt szegnyomot szokott maga után hagyni. Ezek azok. Tehát többször is járt már itt! A legfrissebb lábnyomokat azonban már sarkantyús lovagsizma nyomta be a penészbe. Ez az ezüstpatkónak a helye.

Idalia követte a nyomokat sebesen.

Nem félt ő a föld alatti sötétségtől, s a láthatlan világ minden rémeitől sem, akik, ha együtt vannak, az a nevük, hogy „éjszaka”; fekete oszthatatlan tömeg. Amit a lelkében hordott, az még feketébb volt ennél a sötétségnél is.

Egy kanyarodásánál az alagútnak megpillantotta az előtte haladó fényt. Mintegy kétszáz lépésnyire lehetett az előtte. Szurokfáklya fénye volt az. Bizonyosan a tolvajlámpával gyújtotta azt meg ideleinn az alagútban, hogy jobban lássa az utat.

Aki fáklyát visz a kezében, annak az annyira elveszi a szeme világát, hogy nem veheti észre, ha valaki a háta mögött jön a sötétben, feketébe burkolva, s a tolvajlámpát elrejtve a köpenye alá. Idalia annyira beérhette az előtte haladó alakot, hogy egészen felismerhette azt. Péter Péter volt — a csuklyában; arany sarkantyús zöld szattyáncsizma a lábán. Ő is sietett; de Idalia még gyorsabb volt, csaknem utolérte.

Az alagút hosszú volt, egy-egy oldalüreg-száda torkollott itt-amott belé. Idaliát az asszonyi kíváncsiság mindegyikbe kényszeríté betekinteni. Itt lámpájának egész fényét használhatta. Egyik melléküreg borospince lehetett valaha. Nehány hordó még ott hevert az ászokon. Ebből azt következteté, hogy valahol egy nagyobb nyílású kijáratnak is kell lenni, mert a Nepomuk-szobor alatti szűk gádon át hordókat ide nem hozhattak. Egy másik oldalsíkátor tágas, nagy teremben vezetett, ahol egy faalkotvány romjai voltak egy szegletben. Mi volt itt? Titkos templom, huszita gyülekezet számára, vagy törvényszék, kivégzések színhelye? A magasabb boltozatot nem fekete penész, hanem csillogó salétromos nyirok fedi. Megint egy másik folyosó teli volt halomra hányt, rozsdavette fegyverekkel. Egy kupolaalakra kivájt üregben pedig egyes-egyedül állt egy fencével felfelé fordított hordó, ami fényes világoszöld volt. Mikor a lámpájával odavilágított, azt látta, hogy az a hordó körös-körül be van burkolva rézlemezzel, a rézrozsa teszi olyan zölddé.

A hordó akonájából egy hosszú, összesodrott kötél csügg alá.

„Ha én most ezt a kötelet meggyújtanám, vajon mi lenne belőle?” — mondá magában — s aztán továbbment.

Egyszer aztán az előtte haladó alak megállt. Egy nehéz vaspléhvel kivert tölgyfa ajtó zárta el az alagutat, s itt az már téglával volt kifalazva; maga az ajtóküszöb faragott kő.

Itt a férfialak beleszúrta a fáklyát egy a falból kiálló vaskarikába, s hozzálátott az ajtó kinyitásához.

Egy talánylakattal volt az bezárva, aminőt leginkább pincék, föld alatti ajtók elzárására használnak, ha megrozsdásodik is, kinyitható azáltal, aki a talány titkát tudja; aki meg nem tudja, az ki nem nyitja soha az életben. Egy vasrúd, aminek belül fogai vannak, van keresztüldugva tíz vaskarikán. A karikák párkányába betűk vannak bevésve, összevissza mindenféle. Marmost, aki tudja azt a nevet, ami a lakat talányoldója, az addig forgatja a tíz karikát, amíg ez a név sorba kerül, akkor a karikákon belül kivágott rések mind sorban vannak, s a fogas rúd szépen kihúzható. Különben pedig elforgathatja azokat a karikákat ítéletnapig, nem megy a zárral semmire.

Ennek a titkát is közölte Páter Péterrel az Aktit Tuketjer. Ő minden járásánál be szokta zárni ezt a lakatot.

Amíg ő annak a kinyitásával volt elfoglalva, Idalia körültekintett ezen a helyen.

Az ajtóhoz közel két mellékbejárat volt egymással átellenben.

Neki az egyikben el kellett rejtőzni, hogy jobban leskelődhessék.

A jobbról levőt választotta; a másikba bevilágított a fáklya, emez árnyékban volt.

Asszonyfeletti lélekuralom kellett hozzá, hogy fel ne sikoltson, mikor a lámpájával bevilágította az üreget, amelybe belépett. Az egy négyszögű szoba volt, cementtel kivakolva, ami füsttől volt fekete.

A szoba ágyasház lehetett valaha, köröskörül padok, nyoszolyák. És valamennyin nőalakok feküdtek, némelyek csendesen, mintha elaludtak volna, egymást átölelve, mások a kín-

halál végvonaglását tartva meg örökre; a szögletekben összekuporodva, a falnak nekitámaszkodva. Egy ott ül az asztal mellett, fejét két tenyerébe támasztva, előtte a kitárt biblia. Ez olvas. A többiek hallgatják. Egy az asztal alatt kuporog, kezében az olvasó; ez pópista. Valamennyien nagy pompával vannak öltözve, arany, ezüst, csipke, boglár ragyog a ruhájukon. Csakhogy a ruha már félig lerohadt, s aki viseli, az csontváz. Annak az egynek, amelyik a könyvből olvas, szép szőke haja, úgy látszik, hogy még a halál után is nőtt. (a hajról azt tartják, hogy az növény), mert körülé egészen betérítette a földet.

Ezek voltak ama nők, akiről az Aktit Tuketjer említést tett. Akik itt várják a feltámadást.

Bizonyosan ezek is idejöttek próbálgatni a talánylakat rejtélyét, mikor élelmiszereik elfogytak, s aztán senki sem jött őket kiszabadítani, s itt azután elvesztek nyomorultul. Mindegyiknek, ahol elaludt örökre, oda van vésve a feje fölé a falba a neve, a vallása, s a nap, melyen meghalt. Az asztalon hever egy pompás, zománcos zsebóra, azon számlálták, hogy hány napot tett ki ez a hosszú éjszaka ideáig. Az utolsónak a nevét már nem írhatta föl senki. Az még hajadon volt; párta volt a fején. Talán éppen az oltár előtt rabolták el.

Idalia összeborzadva állt meg a halottak tanyáján. Úgy tetszett neki, mintha minden koponya óréá bámulna azokkal az örök semmiségbe néző szemüregekkel; mintha azt mondanák neki: „Vártunk, itt vagy; te is egyikünk vagy!”

Elfusson-e innen? Visszaforduljon, és meg se álljon hazáig? Otthon leboruljon a Mária-kép elé; „Könyörögj érettünk!”

Álom az itt, amit lát? — És amit érez, a kín, a bosszú, a rettegés, mind csak álom? Érezni-e ébren ilyen indulatokat?

Az ajtónyikorgás visszaidézte eszméletét. Kitekintett a rémszoba gádorából.

És az, amit akkor látott, visszaadta lelkének egész lángoló dühét.

Páter Péter levetette a barátkámzsát, s ott állt a délceg lovagruhában, mint egy esküvőre induló vőlegény. Szép volt, deli volt, férfimagasztaló kevély merészség tündöklött orcáján. — Ah, hogy ez a másé! — Az övé csak ebben a rút, éktelen, idomvesztő szőrcsuhában, amit lábaival megrugdos a nő, előrohanna rejtekéből, amint a férfi kilépett az ajtón, s azt maga után behajtá.

Így gázolja meg a szerelempfélő a szenteskedés álmezét: „Te hazugság takarója! Te szent maskara! Áhíthatos komédiaköntös! Te aranyos pillangó hernyóbőre! Hát amíg hernyó, addig az én fámat rágja, de ha pillangó lesz, akkor a más virágjára repül! Átok, gyalázat, pusztulás reád, és arra, aki viselt, s aki viselni fog!”

S ahányat szólt hozzá, annyiszor rátaposott.

Azután nagy óvatosan felnyitotta az ajtót. Lámpáját letette a földre, nem nagy út volt már előtte, egyenes folyosó, téglafalakkal vezetett még mintegy száz lépésnyire. Az előtte haladó ámpása után ő is bizton mehetett tovább, nem volt, amibe beleütköztek. A folyosó végén aztán a lovag egy oldalfülkébe lépett be, s amint abban eltűnt, a fülkéből halvány, derengő fény vetődött folyvást az átelleni falra, ami arra mutatott, hogy ott valami ajtó nyitva van, s a vándor céljához ért.

Csendesen lopózva sompolygott odáig. Az alásüllyedt Szt. Antal oltárkép ráhája volt az a nyílás.

Bekémlelt rajta. Egy kápolna belsejét látta maga előtt.

Kik vannak a kápolnában?

Egy lovag és egy hajadon.

Mit csinálnak a kápolnában?

Egymást ölelik, és ajkaik egymást lezárva tartják.

Nem hangzott a csendes éjszakában semmi sikoltás. A leány nem volt hát meglepetve. Bizonyosan várt rá.

Régen összebeszélhettek, hogy itten találkozzanak. Ezen az éjszakán. Ebben az órában. Azért sietett olyan nagyon — a barát!

Amíg az a csók tartott, olyan hosszú idő múlt el. Csak egy perc ideje talán az óra lapján, de egy kárhozát ezredéve annak, aki ezt irigyelve nézi. Ez a véghetetlen idő elég volt arra, hogy lángba borult képzelete meglevenítse az előző pillanatok képét.

Igen, itt várt rá a leány, szomorú, kétségbeesett, összetört szívvel. Várta a hajdani kedvest, barátcsuhában, akinek fogadalma tiltja, hogy szíve dobogjon. Várta a meggyalázott, a kikorbácsolt szerzetest, talán azzal az erős szándékkal, hogy elpanaszolják egymásnak, mindazt a fájdalmat, ami a földön meggyógyíthatatlan, s azután együtt hagyják el a világot, ahol nincs mit keresniök többé. De mikor a megalázkodott remete helyett a hajdani délceg daliát látta az oltárkép rájárából kilépni, akkor egyszerre elfeledte, hogy ez itt fölötté templom, ez itt alatta kripta, hogy ide sírni, imádkozni, halálra készülni jött, s odaveté magát a hódító szerelmes keblére!

Ezt mind végigmutogatta a féltő nő előtt a lázképzület azon örökkévalósággal versengő idő alatt, ameddig egy megirigyelt csók tart.

S amikor arcaik egymástól elváltak, amikor szemek egymásba mélyedtek, az két üdvözültnek a tekintete volt.

Hogy esik hát a pokol ajtajából nézni az üdvözültek összemosolygását?

Hüvelykujja a pisztoly sárkányával játszott, most megölehetné mind a kettőt.

De a keserűség poharát is kortyonkint kell kiüríteni, mint a mámorét. Hátha még majd mást is megkínálna vele! Uram, uram, szállok az úrnak! — Nem megy az ilyen pohárürítés áldomás nélkül.

Elébb végig kell azt nézni, mit csinálnak. Végighallgatni, mit beszélnek.

A levente szétnézett maga körül, azután megragadta a leány kezét.

— Jöjj ki innen velem — mondá neki hevesen suttogva. —

Amit most mondani akarok neked, azt nem hallhatja meg templom, nem hallhatja meg szentkép.

A leány visszahúzódott.

— Az égre! Mit mondhatsz nekem olyat?

Óh, a hallgatózó tudta jól, hogy mit mondhat a férfi a leánynak, amit ne halljon meg templom, ne halljon meg szentkép. Azt is jól tudta, hogy a leány vonakodása nem lesz meggyőzőhatalen: követni fogja a hívogatót.

Sietnie kellett onnan.

Vissza kellett futnia a tölgyfa ajtóig, elébb, mint ezek az oltárkép fiülkájén át a folyosóra kilépnek, mert akkor az ajtónyitás, a megjelenő fáklyafény elárulná, hogy itt valaki rájuk lesett. Akkor aztán meg kell ölnie őket. És ő nem akarta ilyen olcsón adni a halált.

Ő elébb becsukhatta az ajtót, mint amennyi idő alatt rá hagyta magát beszéltetni a leány, hogy kövesse kedvesét.

Idalia megint oda húzta meg magát a hajdani szép asszonyok szobájába. Odatámaszkodott az egyik örökálló mellé, fátyolát arca elé vonva, s a tolvajlámpát elrejté sötét palástja alá.

Nemsokára hallotta az ajtó csikorgását, csoszogó lépéseket és sarkantyús toppanásokat.

— Én reszketek — rebegé a leány.

— Mitől félsz, mikor itt vagyok én?

— Mindentől és saját magamtól.

— Az egész világtól megvédelek én.

— De saját magamtól?

— Nem szeretsz-e már?

— Azért félek magamtól, mert azt tudom.

— Ha szeretsz, akkor velem fogsz jönni.

— Hová?

— Ki a világba! Ahová én viszlek.

— Hiszen te pap vagy.

— Nem vagyok az többé. Ahogy föl lehetett venni a barát-

ruhát, úgy le is lehet azt vetni. Vezeklésem betelt. Az arcul-
ütéssel, amit kaptam, le van róva a kardcsapás, amit adtam.

— És fogadalmad?

— Isten nem veszi azt számba, s az emberekkel nem törő-
döm. *Végigolvastam a szentírást, és nem találtam benne sehol,
hogy szeretni vétek, s a szerelmet megtagadni Istennek tetsző áldozat.
E rémeszme emberi találmány.*

A halottak szobájában egy a sok közül nem állhatta meg,
hogy e szókra meg ne mozduljon. Saját szavait hallotta elmon-
datni — másnak! Hát mégis megfogamzottak azok!

— Hallga! Valami mozdult itt az oduban.

— Maradj, ne nézz be oda!

— Mi van ott?

— Nők, akik kétszáz év óta alusznak.

Magdolna felvette a lámpát, és az odu bejáratához lépve,
bevilágított vele félénken a szomorú tanyába.

— Milyen borzasztó látvány ez! Csontvázak menyasszony-
ruhában.

— Jöjj el onnan.

— Egynek a feje le van takarva fátyollal.

— Özvegyasszony lehet, csontkoponya van a fátyol alatt.

— Nekem úgy tetszik, mintha libegne.

— Képzelőzés az.

— A palástján keresztül világít valami.

— A reves csont néha világítani szokott.

A lovag elvonta az üreg szádátul a leányt.

De néha a reves csontban még láng lobog, s a koponya lát
és hall!

A leány sírva fakadt rémületében.

Az ifjú karjai közé vette, úgy bátorítá.

— Hallgass reám, te üdvöm, mennyországom. Nincs ránk
nézve más választás, mint ez az út a föld alatt, vagy fel az égbe.
Mert én zárdámba vissza nem térhetek többé; sem kízó ördö-
gömnek csábjaiban elkárhozni nem akarok.

— (Kínzó ördögének! Az én vagyok! — suttogá magában az ott a fátyol alatt.)

— S mi sors vár terád? Hozzáláncoltatni egy eleven behemóthoz; feláldoztatni kegyetlenebbül, mint akit a vérszomjazó istenségeknek megáldoztak.

— Nem! Nem! Meghalok inkább!

— Én akarom, hogy élj és boldog légy.

— Nem ígérted-e nekem, hogy kolostorba fogsz vinni?

— Akkor azt hittem, hogy magam is ott végzem világomat. De most tudom, hogy még nem vagyok felszentelt pap. Thurzó, a püspök ezt szemembe mondta, s lehordott a „páter” cím bitorlásaért. De ha az volnék is: rajtam áll, hogy megfordítsam a sorsot. Ha protestáns hitre térek, nem köt többé semmi fogadalom. *Elmegyünk Erdélybe, áttérünk a magyar hitre; hisz oly sokan követik azt, igaz, jámbor, istenfélő emberek; az ország egy harmadrésze protestáns; minket sem ver meg érte az Isten.*

(Ah! Ezt is éntőlem tanulta! Milyen jól emlékszik rá!)

— Elmegyünk messzire, ahol senki hírünket nem hallotta soha. *Vásárlók úri birtokot, s ott élünk kényelemben.* Olyan gazdag lehetek, amilyen akarok. Nézz ide a másik fülkébe. *Egész halommal áll itt a kincs, csak válogatni kell belőle. Ez mind az enyim.* Nekem hagyományozta az, aki iderejtette valaha; nálam az írás róla. De kétszeresen is az enyim, az ezüst- aranyedényeken családom címere van felvésve: lietevai várunkból rabolták el ezt egykor a husziták; ez az én örököm. Tekints oda!

A lovag bevilágított a kifalazott üregbe a fáklyával. A leány szeme elkáprázott a kincstömeg felett, ami ott egymásra volt hányva.

— Annyit vihetek belőle, amennyit a vállam elbír.

A leány szomorúan mondá:

— Én nem vágyom a kincsek után. Ki tudja, milyen átok van rajtuk?

— Úgyis jól van. Tehát itthagyjuk ezt a vidéket szegényen, *s elvándorlunk egy nyomorult faluba, ahol kakasos torony van. Én*

leszek ott prédikátor, tanító, lévita; te pedig leszel a szegény kálvinista lelkész felesége, aki maga főz, gyomlál és ültet. Elrejt bennünket egy nádfödél, s velünk fog lakni a boldogság.

(Még ezt is én adtam a szájába!)

— Óh, milyen szép volna ez, ha álom nem volna!

— Meg fog valósulni minden, csak neked kell e szót kimondanod: „Legyen úgy!”

— Óh, ne csábíts, ne hitegess! Ne élj vissza azzal, hogy te erős vagy, én pedig gyenge. Eddig is annyit tettem már, hogy nincs a világon asszony, akit megítélhessek. Én vagyok a legbűnösebb valamennyi között. Ráhagytam magam beszélni; nem róled: a szíveimtől, hogy éjszaka, az úrnapi éjszakáján, mikor minden jámbor lélek alszik, lopva elhagyjam a házat. Az Isten hajlékát, a templomot választottam találkozóhelyül veled. Szemem elé húztam a hajadoni fátyolt az emberek előtt, s hátra vettem azt ott, ahol a szentek láttak. Bűnösebb vagyok a mítosini asszonynál, mert én teszem azt, amit ő csak gondol, s járok az ártatlanság mezében.

— Esküszöm neked, hogy szentebb vagy azoknál, akik ott a falra vannak festve. S ha vádol a lélek, hogy félig szerettél, nyugtasd meg azzal, hogy szeress egészen!

— Mire kívánsz rávenni?

— Arra, hogy jér velem még ez órában, még e pillanatban. A menekülés útja el van készítve előre. *A madocsányi kastély kerti lakában áll két paripa felnyergelve. A hátulsó ajtó zárában benne a kulcs.* Nesztelenül, észrevétlenül elmenekülhetünk. Mire megvirrad, mire rájönnek, három hegyen-völgyön túl leszünk akkorra.

(Az én saját szökési tervem!)

— Ne bánts! Az égre kérlek, ne csábíts! Engedj egy hetet.

— Nem, nem!

— Egy napot legalább, hogy végiggondoljak egész szándékomon. Ha el akarok válni Istentől és minden szenteitől, engedd legalább, hogy kisírjam magamat előttük, — hogy elmondjam

nekik, miért szeretlek téged jobban, mint őket és az egész mennyországot.

(Ah! Hát te is tudod ezt? Pedig te nem is tőlem tanultad.)

— Engedj még egyszer visszatérnem. Csak egy napra. Csak holnapig még. Anyám emlékéért kell még bűcsút vennem. Szelíd arcképéért bocsánatot kérnem. Kis ereklyéimet összeszedgetnem. Szegény galambkáimat szabadon bocsátnom. Aztán még egyszer megcsókolnom azt a kezet, mely annyiszor megvert, s melyet mégis áldok. Nem mehetek veled, míg atyám kezét meg nem csókolom utoljára!

— Jól van. Hát legyen úgy. De ígérd meg, hogy holnap visszajössz ide.

— Igaz hitemre fogadom, eljövök.

— S aztán követsz a világba.

— Isten bocsássa meg, amit tenni fogok.

— Úgy visszabocsátlak. Áldjon meg az Isten!

S megcsókolta a leány homlokát.

— Kísérj vissza a templomig a lámpáddal. Amióta bűnöm van, félek a templomi sötétségtől.

Azzal ismét kiléptek az ajtón át a folyosóra, az ajtó becsukódott.

Idalia előjött rejtkehelyéből. A reves csont!

Lerázta köpenyéről a halottak porát, ami reáragadt az együttlétből. Közel volt hozzá, hogy rögtön kitörjön egész indulatlávájával.

A becsukott ajtófél karikáján rajta függő. A talányos zár. A nyitó név ez volt: „Hieronymus”. Csak azt a vasrudat bele kellene dugni a másik forgantyúba, s aztán a karikákat összezavarni, s akkor megverni ököllel a nehéz ajtót, s átkiáltani rajta:

— Most már szerencsés utat, szerelmes galambpár! Mehetek neki a két medvének, meg a harmadiknak, az apátoknak! Köszöntetem mind a hármat.

Vissza tudta magát tartóztatni.

Nem azt! Nem így lesz az.

Holnap is nap lesz. Az lesz csak az igazi dies irae.

Most már nem volt semmi megtudnivalója többé.

Fölkapta a lámpását, s előresietett, futvást, néhányszor el is esett a nyirkos földön.

Mikor valami ezer lépésre haladt, akkor visszatekintett a háta mögé, s megállt egy kis ideig. A fáklyafényt nem látta közelíteni. — Hát hisz azoknak még búcsút is kell venniök egymástól, s az időbe telik. Aztán még egyszer visszajönni, s újra búcsút venni. Így szokás az.

Csendes éjszaka volt még, amikor az alagút végét elérte. A bejáratnál helyt adott a megérkezőnek Szent Nepomuk, s aztán megint helyére igazította magát.

Idalia sietett fel a rejtett csigalépcsőn Páter Péter szobájába.

A gyermek azalatt féltében elaludt az ágy előtti medvebőrön.

Az anyja feltette az ágyra, s befedte a takaróval. Az nem ébredt fel.

Aztán az ablakból leste, hogy mikor bukik fel megint a szent kép?

Beletelt jó félóra, míg Páter Péter alakja ismét előbújt a föld alól. — Tehát félóráig tartott a búcsúzásuk.

Aki az ablakon keresztül távozott el, annak az ablakon keresztül is kell visszajönni.

Bevárta egész odáig, amíg az a szőlőrácson újra elkezdett felkapaszkodni. — Akkor aztán betakarta a köpenyébe az alvó gyermeket, s bevitte magával a hálószobájába: azzal Páter Péternek nem szabad beszélni többé.

A MEGÁRADT FOLYÓ

Ez az éjszaka nem volt alvásra rendeltetve.

Idalia halálra sebzett szívvel járt egyik terméből a másikba, maga sem tudta, mit keres.

Megállt a tükre előtt, s sokáig elnézte saját alakját. A mély búbánat, az enyhítetlen szenvedés még szebbé tette az arcát. A szemeiben ragyogó könny vonzó varázst bűvölt vonásaira.

— Hazudsz! Nem vagyok szép! Ördög vagyok. Az ő üldöző ördöge vagyok!

A tükör aztán most azt mondta neki, hogy — rút vagy!
Most aztán tudta már, hogy mit fog tenni.

Leült levelet írni.

„Nemzetes és vitélő Likavay Grácián úrnak.

Nemzetes uram.

Megígértem kegyelmednek, hogy megforgatom szívemben a kést. Szavamnak állok.

Ha meg akarja kegyelmed tudni, hogy kinek a szeretője valósággal Páter Péter, maradjon kegyelmed ma éjjel ébren. És amikor azt az éjféli harangkongást meghallja kegyelmed, amiről azt hiszi, hogy a lelkek húzzák a harangot kötélnélkül, hát ahelyett, hogy a bundája alá bújnék a fejével féltében, ne sajnáljon fölkelni az alomjából, s elfáradni cselédei kíséretében abba a lélekjárta kápolnába, ott azután majd megtudja kegyelmed, hogy kettőnk közül melyikünknek van oka rá, hogy a megégett becsületéről kolduljon? Amint mondtam, megmondtam. Ma éjjel, éjfél után. Ha megfogadja kegyelmed, úgyis jó, ha nem fogadja, az is jó. Én nem bánom, akár hajt rá kegyelmed, akár nem hajt rá. Kegyelmed megbánja, ha hajt rá; de még jobban megbánja, ha nem hajt rá.

Maradok
alázatos szegény szolgálója
özvegy Karponay Ferencné.”

Lepecsételte a levelet a címeres gyűrűjével.

Azalatt megvirradt nagy nehezen.

Felhívatta magához a bolondot.

— Herskó te! — mondá neki. — Át lehet-e még menni a
— Vágon?

— Nyúlnak meg kutyának még lehet; de embernek bajos.

— Miért?

— Mert az éjjel megmozdult a jég, s ha meg nem akadt volna a szigeten, azóta vígan menne.

— Át mernél-e még menni rajta ezzel a levéllel?

— Ha két fejem volna, s az egyiket ott veszthetném, a másikat itt hagyhatnám, nem mondom, hogy neki nem vágnék.

— Hallgass, Herskó. Kapsz tőlem tetőtől talpig új ruhát, ha átvered magad ezzel a levéllel; ha megkerülsz, annyi bort, amennyi egész életedre elég lesz.

— Ha pedig ott veszek, annyi vizet, amennyi egész életemre elég lesz.

— Próbálkozzál csak meg velem. Nem olyan nagy veszedelem az. Nézd ez erszény pénzt. Csupa ezüst. Ez is a tied lesz, ha szerencsésen megjáród az utat.

A bolond csak csóválta a nagy fejét; nem akart belemenni az a biztatás, hogy próbálkozzék meg, fog-e úszni a víz felett, mint a tők?

— Hallod-e Herskó. Tudom, hogy mindig szerelmes voltál belém. Hát ha ezt a levelet átviszed, és visszakerülsz, — hozzád megyek feleségül.

Erre a szóra a bohóc nagyot ugrott, s a két tenyerével a két bocskorára ütött.

— Ejha! De nem tréfálsz? No, hát ha nem tréfálsz, adj foglalóba egy csókot!

Idalia odanyújtotta az ajkát az idomtalannak.

Az ugrálva futott ki a szobából az átvett levéllel, s aztán nyargalt a Vág felé, nagyokat vetve magán egy öles fűzfa rúddal.

Idalia odaállt az erkély ablakába, s onnan nézett a levélvivő után. A Vág folyón már mozgott a jég. Egyes jégmezők megindultak a közepén, s óriási jégtáblák torlódtak egymás hátára. Más, mint bolond, neki nem vágott volna ennek az

etnak. A levélvivő alakja hol eltűnt a jégtorlatok között, hol előbukkant ismét; nehányszor beleszakadt a jégbe, a keresztülvetett dorongnál fogva megint csak felküzdte magát; egy órai istenkísértő küzdés után átjutott a mitosini partra.

— Szerencsésen megérkezett — mondá Idalia, otthagya az erkélyt.

Az ugyan Herskóra nézve nem lesz nagy szerencse; mert Grácián úr, amint azt a levelet elolvassa, első fúriájában azonnal létrára fogja húzatni a levél hozóját, s annyi korbácsot veret rá, amennyi csak egy szép asszony csókjávei feiér; hanem hát a nyíl odatalált. Benne van már a szigonyos végévei a szívben!

Most lehet menni a reggelizéshez.

Páter Péter már ott várt az étkezőben. Nem látszott az arcán semmi változás.

— Az úrfit nem találtam ott reggel az ágyában — mondá egész derült arccal.

— Nem ám — szólt magába fojtott nevetéssel Idalia. — Mikor lefektetted, elaltattad, becsuktad a két szoba közötti ajtót, erre ő fölébredt, s megijedt, hogy magára volt hagyva, s aztán visszafutott énhozzám, velem maradt. Még most is alszik.

Páter Péter arca nyugalmat erőködött mutatni.

A nő hamiskásan mondá:

— Kitaláljam-e, hogy miért csuktad be a két szoba közötti ajtót? Találtál szobádban egy öltözetet, s nem akartad, hogy a gyermek észrevegye, mikor te azt felpróbálsz. Ugye, úgy van!

Páter Péternek zúgott a feje. Veszedelem volt azt mondani, hogy nem tette azt. Megeshetik, hogy a nő odahozatja az egész öltözetet, s akkor észre fogja venni, hogy a zöld szatytyáncsizma sarka már sáros úton járt. Neki is mosolyogva kellett a kérdésre válaszolnia.

— Igaz. Úgy volt.

- No, és jól illik rád az öltözet?
- Azt más mondja meg.
- S mikor mondja meg más?
- Mikor arra a minapi kérdésedre választ adok.
- S mikor tudom meg a választ?
- Holnap.

A nő tenyereibe tapsolt felkacagva.

— Haha! Holnap! Tehát nem várokotatsz meg egy hétig? Nem hagyod a jövő vasárnapig? Holnap lesz a napja, amikor megtudom, hogy Páter Péter vagy-e, vagy Csorbai Tihamér! Holnap! Már holnap!

Azzal felugrott a székéről, s elkezdte maga körül lejteni a selyemtáncot, csábosan, nevetősen dalolva hozzá a táncnótát: „Zsidó! zsidó! Mi van eladó?” Egyszer csak lekapta a fejről a főkötőt, s odadobta azt a férfi lába elé, s arra térdelt le vánkos gyanánt.

Ha akkor Csorbai Tihamér megteszi vele azt a tréfát, a táncregula szerint, hogy megváltja a térdeplőt egy csókkal, bizonyosan azt tette volna vele a nő, hogy abban a pillanatban a szívébe veri azt a mérgezett hegyű tórt, ami az övébe volt dugva; s akkor legalább az a másik megmenekül. De a lovagnak nem jutott eszébe most ilyen tréfa. A nő felugrott hát a térdéről csókolatlanul, és tovább táncolt, míg kitáncolt a szobából. Egy vonása nem árulta el, hogy mi az, ami odabenn forr.

A hálósobájába ment a kisleányt felköltetni.

Csupa szeretet volt hozzá.

Cupido úrfi elpanaszolta, hogy milyen iszonyú álmái voltak a múlt éjjel. Láta, hogy először a Páter Péter, azután meg az anyja, hogy döntögették fel a szent Nepomukot, s azután elmentek egymás után a pokolba.

— Lásd, kis bohó. Sok szilvaízes lepényt ettél vacsorára.

— De nem álmodtam én azt. Láttam ezzel a két szememmel. Ott voltam a Páter Péter szobájában.

— Óh, kedveském. Egész éjjel itt feküdtél mellettem. Nem győztelek betakargatni, annyit rugdalóztál.

— Hát az ezüstsípom hol van?

— Hahaha! Ezüstsíp! Lelkecském, azt otthagytad az álom országában.

— Még most is fázom, reszketek.

— Lázad van, kedveském, maradj ma egész nap az ágyban, idehozom játékaid; főzök neked jó édes, szagos herbatejet, majd meggyógyulsz szépen tőle.

A LELKEK ÓRÁJÁN

Likavay Grácián elolvasta kétszer, elolvasta háromszor azt a levelet, s nem tudta megérteni. Az üres fejbe legnehezebben megy be valami. Mátyás mestert kellett ehhez segítségül hívatni.

— No, nézd ezt a levelet; bolond hozta, bolond írta, bolond aki megérti.

— No, én pedig egészen okos vagyok ettől a levéltől — mondá rá Mátyás mester.

— Hát hogy-hogy, szolgám?

— Ugyebár, kegyelmed nem felejtette még el, hogy mi szégyent ejtett Péter Péteren a biccsei lakodalomnál? Én is ott voltam, láttam, emlékezem arra a képre, amiről kegyelmed lerántotta csuklyát. Egészen Csorbai Tihamér volt.

— Jól odataláltam neki, ugye?

— Ugyan oda. S az ilyen sebet nem szokták elfelejteni. Kivált, ha még egy be nem hegedt sebre esik. Azt is tudja kegyelmed, hogy Csorbai Tihamér a Magdolna leányasszony kikoszarzott vőlegénye. És aztán olyan közel vagyunk egymáshoz, hogy a két kastély ablakai farkasszemet néznek egymással.

— Hát te azt hiszed, hogy Magdolnáról van szó a levélben?

— Több fehércseléd nincs a famíliában, de hogyha mindjárt mindez a sok szép asszony, leány csupa eleven volna is, aki itt a rációkban ki van pingálva, még akkor is csak a Magdolna leányasszonyhoz húzna a szíve a Tihamérnak, mert ha csak szép asszony kellene neki, közel találná azt Madocsányban; nem is kellene neki érte búcsút járni.

— De hát megállj. Nézz ki az ablakon. Látod, hogy zajlik a Vág? Még mikor a bolond átjött rajta, akkor kezdett indulni a jég; de most már csak úgy hömpölyög. Nézd, hogy döntögeti fel a kalyibákat a parton; hogy aratja le a vastag fákat derékban. Jöhet ezen a vízen keresztül teremtett lélek ma éjjel?

— Kegyelmes uram. Én a bibliában olvastam, hogy az akkori Péter száraz lábbal járt a vízen; az pedig tenger volt. Én pedig azt, ami bibliában van, mint igaz lutheránus ember, tartozom elhinni.

— No, az akkor volt. Szent Péter volt. Annak minden lehetséges volt. De ma van ma!

— Kegyelmes uram, én csak azt tudom, hogy *sok* kitelik egy paptól, még *több* egy szerelimestől, de ha a kettő eggyé lesz, attól *minden!*

— Hányjuk-vessük ezt meg Berezovszkyval.

Az öreg vőlegény a biccsei lakodalomról való visszatérés óta folyvást ott tanyázott a mitosini kastélyban. Úgy volt, hogy megesküszik a szép Magdolnával, s aztán elviszi haza Halicsországba; a diszpenzáció is megvolt már. Csak azon múlt, hogy az ipa és vő minden nap reggelig adogatták egymás kezébe a bratinát, s akkor aztán a vőlegényt úgy kellett kezénél, lábánál fogva az ágyába vinni, ahonnan délig se tűzi lárma, se gyilkos támadás ki nem bírta volna zavarni. Délután pedig a bigott úr nem akart semmi egyházi szertartásnak részese lenni, s így az esküvő csak maradt egyik napról a másikra. A lakodalmat, azt megülték a vendégek előre mindennap.

Ma is hiába ráncigálták a vőlegény urat, hiába kurjongattak a fülébe; minden biztatásra csak a kezével legyintett: „hess légy!”, vagy a lábával rugott: „coki kutya!”, s tovább aludt.

— No megállj! — szólt Grácián úr, valamit gondoltam most. Előveszem a leányt.

Azzal elment a leányát felkeresni.

Ott találta Magdolnát a nyitott ablaknál.

— Ejnye leányom, de tüzes véred van, hogy az ablakod is kinyitod ilyen jégtörő időben.

— A galambjaimat eresztem szabadon. Nem lesz, aki etesse őket, ha engem maholnap elvisznek a háztól.

— Hát már tudod, hogy esküvőre fogsz menni, ha ma nem, holnap?

— Tudom, édesatyám.

— S nem téped már a hajadat? Nem fakadsz sírva? Nem mondod: inkább százszor meghalok, mint hozzámenjek?

— Nem sírok előtted többet atyám.

— Hát akkor nagyon megváltozott a természeted. Talán a bicsei lakodalom óta. Mikor lerántottam a csuklyát a hajdani kedvesed fejről, s megtudtad, hogy az a szép asszonynak a szeretője most. Ez fordított meg ugye?

— Az rettenetes pillanat volt, édesatyám!

— Hát nem szereted a papot?

— Esküszöm rá, édesatyám, hogy „a papot” nem szeretem.

— Az szörnyű dolog is volna! Nem tudom, hogy mit csinálnék veled, ha még csak álmodni is mernél róla? Hát ebbe a kis táskádba miket szedegetsz össze?

— Szegény jó anyámtól kapott apró kis ereklyéimet. Zománcos arcképét kis nyakravalómban, egy fürt haját virágnak megkötve, azt a kis ezüstkeresztet, amit a nyakamban viseltem, mikor gyermek voltam. Hadd jöjjenek velem, ha egyszer messze útra elmegyek innen.

— Hát hiszen te egészen megtértél, egészen jó leány lett belőled. Még megérem, hogy megáldalak.

— Óh, áldj meg csak egy szavaddal — esengett a leány, térdre esve atyja előtt. — Engedd, hogy egyszer megcsókoljam a kezedet, s aztán tedd azt a fejemre.

Grácián oda hagyta vonni a kezét a leánynak az ajkaihoz.

— Mondd csak egy szóval, hogy megbocsátasz, mindazért a sok keserűségért, amit neked akaratlan okoztam.

Grácián tunya lelkét megcsalta ez a könyörgő szó.

— No, jól van no, nem haragszom! — dörmögé, s egyszer végigsimítá a tenyerével az előtte térdelő leány fejét — olyanformán ütött az ki, mint valami megáldás. — No hát csak már most légy készen. A pap már itt van. Ma este jókor lefekszünk, hogy holnap jókor fel tudjunk kelni, holnap meglesz az esküvő! Addig dalolgasd magadban azt a nótát, hogy „Zörög a kocsi, Pattog a Jancsi, Talán értem jönnek. Fölteszik a ládám, Azután az ágyam: Magam is elmegyek!”

Grácián úr visszatért a szobájába, ahol Mátyás mestert elhagyta.

— Csáléra jársz, öcsém! — mondá neki. — Kivallattam a leányt. Egészen meg van az térve. Nem is sír, ha az esküvőről beszélek vele. Pedig megmondtam neki, hogy holnap lesz a napja. Azt mondta, hadd jöjjön, s még a kezem is megcsókolta szépen.

— Hát hisz ez a legnagyobb bizonyság, hogy benne van a kuhiban! Búcsút vett azért, hogy még az éjjel elszökjék a kedvesével a holnapi menyegző elől. Azért egyezett bele olyan könnyen! — Jaj! Jobban ismerem én a fehérnépet!

— Ezer pokolra szállt lélek! Most mondasz valamit. Ha ez csakugyan úgy volna? Tüzet eszem, mérget iszom, vasat okádok, ha ez igaz! Verjetelek lelket a lengyelbe azonnal! Költsétek fel, ha félhalott is! Ez olyan düh, hogy egy ember nem élje a kifújására! Lármazd fel az egész népet!

— De sőt ellenkezőleg cselekszünk. Dehogy csapunk lármat a dologból: akkor megtudnák, s vigyáznának magukra. Inkább hagyunk alunni kit-kit, amíg magától fel nem ébred,

s estére a medvéknek is halbódítót adunk a moslékjukba, hogy elő ne jöjjenek. Valami titka van annak a templomnak. Az az éjféli harangkongás, az a kísértetjárás a kivilágított templomban, amit kegyelmes uram maga látott és hallott, nem történik emberi tudomány nélkül. Ez alatt valami lap-pang. Bízva énrám, kegyelmes uram, azt a dolgot. Estig én elkészítem az egész stratagémát úgy, hogy ha maga Belzebub van is a játékban, még azt is megfogom a kelepcében.

Késő estig folyt a sűgás-bűgás a mitosini kastélyban. Az asszonynepet távoltartották a titoktól.

Azalatt, amíg Magdolna leányasszony az ebédnél volt, a templomot megrakták Berezovszky fegyveres csatlósaival. Maga a feldühített vőlegény is ráállt, hogy jelen legyen a megrohanásnál.

— De megölni nem szabad a papot, szabadkozzék a mazúr. Papot ölni nagy veszedelem. Megtörtént egy öregapámon, hogy papot öletett meg; s azt élve vitték el az ördögök.

Meg kellett neki ígérni, hogy Páter Péter életben hagyatik. Büntetésül majd inkább valami iszonyú kínzás nemét fogják a számára kitalálni.

Alkonyatra válván az idő, maga Berozovszky is beosont a kápolnába, s ott aztán fegyveres híveivel együtt elrejtőzött a sírboltba. Adtak neki egy hordó sert is, meg egy ostábla játékot, hogy teljen az idő.

Alighogy besetédett, Grácián úr nagy fennszóval adta ki a parancsolatot, hogy „minden ember jókor dögölni menjen; mert holnap korán kell kitörölni a szemeikből az álmot; esküvő lesz a háznál: egész éjjel se vendég, se szolga egy mukkanást ne tegyen; pince, kamra be legyen zárva!”

A diákok este dalt virgináltak a menyasszony hálószobájának ablaka alatt, s azzal ki lett oltva minden világ a kastélyban.

S aztán olyan mély csendesség lett, mintha senki sem volna ébren. Csak a zajló Vág jégropogása harsogott folyton a csendes éjszakában.

Amint a nagy kastélyóra a tizenkettőt ütötte, Magdolna felkelt az ágyából, felvette a köntösét, csípőjére kötötte a kis tarsolyt ereklyéivel, nyakába keríté kis subácskáját, s nesztelenül, lábhegyen lopózva leosont a hátulsó csigalépcsőn az ismeretes kis ajtóig, mely a medvés kertbe vezetett.

Körülnézett: még a medvék sem voltak elől. Gyertyaszentelő után a medve még újra kezdi a téli álmat, ha ott kinn lágyul az idő. A medvék nem állták útját.

Félelem nélkül ment el a templomajtóig. Onnan még egy istenhózzádot sóhajtott az örökre elhagyandó apai háznak, s belépett az ajtón.

A holdvilág megint besütött a templomba, s megvilágította az átszurkált szenteket, a név nélküli sírköveket, s az oltárképet ott a faragott ráámában. — Most már tudott tőlük félni, mert megtudta, hogy mit szenvedtek azok a szentek, a beléjük lőtt nyilaktól; kik alusznak ott a pusztán hagyott sírkövek alatt, s mi a neve azoknak a rémeknek, akik a képre festett remctét ijesztik és csábítják. Legjobban rettegett attól a bűbájós nőtől.

Csak közelítene már minél előbb a megszabadító kedves.

A baglyok szokatlanul sokat vijjongtak ma a toronyban.

Egyszer csak megkondult a harang, megvilágosodott az oltárkép. A szerető közelít már!

Milyen igazi oltárkép volt, mikor az elsüllyedt képnek a helyén megjelent! Egy Szent László! Ez az igazi magyar szent! Nem holmi pogányoktul agyonkínzott szent, hanem pogányokat agyba-főbe verő szent. Aki le is száll az oltárrámából, és megvigasztalja a térdepelőt.

— Jó, hogy sietél! Holnap már el akarnak vinni Lengyelországba. Sohase láttál volna többet.

— Siessünk hát szerelmem!

— Csak egy percig várj még. Itt, bátyám sírboltja előtt hadd mondjak el egy utolsó imát.

— Csatoljuk hozzá az enyimet is.

S aztán mind a ketten odamentek, letérdeltek a megölt

testvér sírköve elé, s elmondták, egymás kezét fogva, az engesztelő könyörgést. — Ámen. Ámen.

A leány megcsókolta a sírkőbe faragott mellképet.

— Ugye megbocsátasz énnekem, édes bátyám! — szólt a leány.

— Hogyne bocsátanék meg, édes húgom — hangzott fel egy rekedt hang a mélységből, s azzal kitárult a kriptaajtó, s előrohant rajta Berezovszky fegyveres csapatja, maga a sértett vőlegény legelől, kihúzott pallossal.

Csorbai Tihamérnak is egyszerre öklében volt a kard.

— Nohát, ha nem vagy pap, akkor meg is öllek íziben! — ordítá Berezovszky, s rárohant, iszonyú csapásra emelve pallosát; de Tihamér gyorsan eléje vágott, s úgy sújtá hóna alatt, hogy a támadónak az egész karja vállban leesett: maga hanyatt dűlt, végét sem érte küzdelemnek.

— Visszatarokodtok a föld alá, gyávák! — ordítá Tihamér, emberölő csapásokkal paskolva a támadók közé, akik rettentés haragja elől a kriptaajtóig hátráltak vissza. Ekkor feltárult a templomajtó, s fáklyákkal, fegyverekkel rohant be Grácián úr csatlós hada a templomba. Ő maga csak a mankós botját hozta a kezében.

— Ide barát! — ordítá Grácián. — Elém állj, szerzetes! Te Péter Péter! Leányok elcsábítója! Bottal légy agyonütve! Az én botommal.

S vakon rohant előre felemelt mankójával.

Magdolna oda veté magát a két férfi közé.

— Minden szentekre! Atyám! Tihamér! Ne bántsátok egymást! Tapossatok inkább engem össze!

— Félre az útból, lotyó! — ordítá az apa, s felrúgta az eléje térdeplő leányt. — Jó szerencséje, hogy egy fegyveres csatlósa eléje vetette magát, s felfogta saját fejével a lesújtó kardvágást, amivel Tihamér akarta ezt neki megfizetni.

Még két csatlós dűlt el halálsebben a dalia ádáz csapásai alatt, ekkor a kard markolatban kezébe szakadt.

De még azért nem győzte le a pipogya had. Ha nem volt kardja, ott voltak az oltáron a hatalmas réz gyertyatartók, felkapott egyet, s olyan ütlegetek osztott vele jobbra-balra, hogy szabad lett előtte az út; aki megfogta, esze nélkül cseszté el: egy ugrással fenn termett az oltáron, ott állt az oltárkép helyén: mögötte volt a folyosó. Ha a tölgyfa ajtót becsaphatja maga mögött, s a reteszt eléje tolja, soha meg nem fogják.

Hanem amint onnan az oltárról egy pillantást vetett vissza a fáklyafénytől vereslő templomba, meglátott valamit.

Az a látvány megfogta, megdermeszté.

Azt látta, hogy Likavay Grácián megragadja Magdolna szétbomlott hosszú haját, s annál a hajánál fogva hurcolja az elalélt leányt végig a kövezeten a templomajtó felé.

Ez végképpen elvette az eszét. A düh kioltott lelkéből minden emberi gondolatot; nem volt már egyéb, mint vadállat: a nőstényét vesztett hím oroszlán. Fájdalmában ordítva ugrott le egy szökéssel az oltárról a földre. Most már mint a két kezébe kapott egy nehéz kandalábért, s azzal, mint két buzogánnyal rohant a csatlóstömeg közé, törve-zúzva, ami emberi csont eléje akadt. Úgy dúlt a szolgasereg fegyveres gomolya közt, mint őrült Herkules a Nessus-inggel a testén: a templomajtóig tört utat magának, ahol kedvesét az apja kihurcolta. — Ott utolérte az öreget, s egy csapást mért a fejére a nehéz gyertyatartóval, amit Grácián az öklével fogott fel. Akkor hátulról egy köpönyeget vetettek Thiamér fejére, s egy szolgál a lábai elé vetette magát, akkor aztán elnyomták, leteperték, megkötözték.

A SZÉPASSZONY ÖRÖME

A Vág egyre jobban zajlott. A legvénebb emberek sem emlékeztek rá, hogy ilyen nagyon meg lett volna indulva. A jeges özön a madocsányi patakon át feltódult egész a malom-

gátig, ennek sem kell sok, hogy keresztültörje, s akkor meg nem áll a kastély faláig.

— Lásd, rebegé Cupido úrfi anyjának. Minek döntögettétek fel a szent Nepomukot, te is, meg a Páter Péter is? Most a szent ezzel fizet meg.

— Ej, álmodtad te azt!

— De láttam én azt: most is reszketek bele.

— Ha reszketsz, akkor hideg lel: eredj vissza az ágyadba, ne nézegess ki az ablakon. Majd ideküldöm a Herskót. Meséljen valamit.

(Herskót ám! Ki tudja, hol lóg az most?)

— Küldd ide inkább a Páter Pétert, az majd megmondja az igazat.

Azt, azt! A Páter Pétert.

Hajnal óta legalább tízszer volt odaát Idalia a Páter Péter szobájában megnézni, hogy otthon van-e. Sem ő maga nem volt ott, sem a cifra lovagköntös. A nyitva hagyott ablakon át pedig bedúdolt a szél.

Azután megint kiment az üveggel fedett erkélyre az úrnő, s végigbámult azon a nagy, jeges tengeren, amit most a Vág csinált a völgybül, aminek a közepe sebesen folyik, a két szélén meg hegyláncokká tódulnak a jégtorlaszok.

A mitosini kastély négy bádogtornyát sütötte a reggeli nap: jól idelátszottak.

Egyszer úgy tetszett neki, hogy egy fekete pont elválik a túlsó partról, s aztán a jégzaj közé törtet. Nemsokára kivethette egy látcsövön keresztül, hogy az egy dereglye, amiben öt ember ül.

Vajon mit hozhat ez a dereglye?

Öt embertül itt meg nem ijednek. Huszonöt csatlós, vadász, hajdú áll itt készen, mindegyiknél puská, kopja.

Azoknak a munkája ott a dereglyében valóságos istenkísértés. — A jégtorlaszok minden percben összezúzással fenyegetik a járművet. Néha kiugrálnak négyen a jégtáblára,

s úgy vontatják a dereglyét keresztül rajta. Egy óriási jégtábla az imént, amint magasra felemelkedett, s aztán egyszerre alázuhant, majd ott csapta valamennyit, mint egy csoport vízipatkányt.

Nagyon erős szándéka lehet valakinek még ma eljutni Madocsányba. Vajon ki lehet az?

Négy ember cselédféle, azt messziről ki lehet venni. Az ötödik meg úgy be van burkolva a décbundába, hogy találgatni sem lehet.

Eljutnak biz azok szerencsésen egész a malomgátig.

Ott a révészek kiugráltnak a dereglyéből, azt kihúzzák a jégre, s megkötik egy fűzfához, akkor aztán a décbundás ötödik alak is felkél, és kiszáll a szárazra.

Az első lépésénél megismeri aztán Idalia, hogy ki az. Sántít. — Ez a biccentő tappogás a szomszéd várúré. — Likavay Grácián közelít!

Az ellenség, akinek a szívében már megforgatta a kést másodszor is.

De csak egyedül jön. Vajon mit akarhat?

Azért keresi föl talán a vén medve a régi ellenségét, hogy azt, mint a vadmacskát, egy ökölszorítással megfojtsa?

Tapasztalni fogja a medve, hogy a vadmacskának körmei vannak, s azokat az használni tudja.

Idalia asszonyon hosszú, prémes, orosz kaftán volt, annak bő ujjában jól el lehetett rejteni azt a mérgezett hegyű tórt, amivel egy karcolás elég, hogy a legerősebb férfit holt emberré tegye. — Azonkívül a szomszéd szobába lettek lesbe állítva a hajdúk, meg a sáfár és az ispán, hogy a legelső segélykiáltásra berohanjanak, s aki az asszonyukat bántja, azt csákányaikkal leverjék.

Fölösleges előkészület!

Likavay Grácián minden fegyver nélkül jött; se kardja, se csákánya nem volt vele; — nem is tudta volna hasznát venni: a jobb karja a nyakába volt felkötve, kötelékbe pólyált ököl-

lel, s a vásznon keresztülvette magát a vér. Páter Péternek az utolsó ütése a templomi gyertyatartóval az ő fejének szolt: a tenyerével fogta azt fel, s az ütés nyomorékká tette a kezét. A bal kéznek meg elég dolga volt a mankóval, aztán meg a levetett süveggel.

Alázatosan, meghajtott fejjel, meggörnyedt lélekkel, sánta lábát a másik után húzva, járult az úrnő elé. A hangja hasonlított az ajtó előtt kápsáló kolduséhoz.

— A föld poráig megalázva jövök, nagyasszonyom, kegyelmedhez; szegény halott, eltemetett, öreg ember. Elismerem, hogy meg vagyok verve, agyontörve, semmivé téve. Azt is elismerem, hogy megérdemeltem. Én voltam a bűnös, és voltam a ludas. A magam házának a tornyáig ért a gyalázat, s én azt a kegyelmed házának a pincéjében kerestem. Én vádoltam kegyelmedet azzal a förtelemmel, ami nekem mindennapi kenyerem volt. — Meg van bosszulva kegyelmed, legyen megnyugodva felőle.

— Mit tett kegyelmed? Én nem akartam, hogy öljön, gyilkoljon!

— Óh, ne ijedjen meg! Hiszen tudom, hogy érzékeny szíve van. Sajnálná, ha egy jó szava miatt: egy igazi barátságos, atyafiságos, szomszédi figyelmeztetése miatt a dühös, bolond Likavay Grácián rendre fojtogatott volna férfit, leányt. — Dehogy tette. Inkább az ölt minket rakásra.

— Páter Péter?

— Az bizony, Páter Péter. Csakhogy Csorbai Tihamér képében. Az derék egy lovag. Elébb halálra sújtotta leendő vőmet, a jámbor Berezovszkyt, azután bénává szabdalta egypár derék csatlósomat, s hogy egyszer a kardja markolatban szakadt, kapta: az oltár gyertyatartóival törött, zúzott össze bennünket; nekem is jutott belőle egy csapás: tekintse meg kegyelmed.

S azzal lebontotta jobb kezéről a véres köteléket, s Idaliának meg kellett nézni az összezúzott kezét. Eliszonyodott tőle.

Segíteni akart Gráciának újra bekötni a sebhedt öklét, de az nem engedte.

— Ne fáradjon vele nagyasszonyom! A fogammal, meg a bal kezemmel majd megkötöm valahogy.

— S mi lett Páter Péterrel? — szorgoló a nő.

— Utoljára mégis elnyomták. — Sok lúd disznót győz.

— És megölték?

— Dehogyan ölték. Mondtam már, hogy nem ölök én meg senkit. Szelíd, kegyes ember vagyok én már. Sem én nem ölöm meg Páter Pétert, sem az én szavamra nem öli őt meg senki.

— Hát mit fognak vele tenni?

— Az majd az én gondom lesz. De egy haja szála sem fog neki meggömbülni, azt előre mondom. Még arra is hitemet teszem, hogy tovább fog élni, mint én magam.

— Hát a leányával mit tett kegyelmed?

— Óh, amiatt se legyen nagyasszonyomnak semmi aggsága. Még azt sem öltem meg. Tömlöcbe sem zártam. Meg sem korbácsoltam. Jámbor, ártatlan ember lett már énbelőlem.

— Hát mit tett kegyelmed? Megbocsátott neki?

— Nemcsak, hogy megbocsátottam; de el is bocsátottam. — Úgy bocsátottam el, ahogy megígértem neki, ha még egyszer találkozni próbál Csorbai Tihamérral.

— Csak nem örült meg!

— Talán hallotta volna már kegyelmed, nagyasszonyom, hogy mit ígértem neki? — Igenis. Hogy akkor egy csónakra, teszem, s berúgom csónakostul a Vág folyóba, aztán ússzék Isten hírével, amerre a vizek viszik. Most éppen nagyon jó alkalmatosság a Vág folyó az ilyen utazásra.

— S kegyelmed megtette volna azt?

— Bizony meg. Ha éjfél után egy óraker hallgatózott volna kegyelmed a csendes éjszakában, hallotta volna sokáig a segítségért való kiáltozást a jégzaj közepén. Én nem sokáig hallhattam, mert ellenkezőszél fújt, s a jég ropogása elnyomta a hangot.

— Kegyelmed rettenetes ember.

— Dehogy vagyok. Alázatos, földön csúszó féreg vagyok. Sánta, béna nyomorék vagyok. Földre döntött, pudvás fűzfa vagyok. De hát mit panaszlom én a magam baját kegyelmednek? Hisz nem azért jöttem én a jeges árvízen keresztül, pokollal dacolva, ide a madocsányi kastélyba, hogy a magam nyomorúságát elsiránkozzam. Nem akarok én ezzel még kegyelmednek is rossz órát szerezni. Hanem jöttem egy nagyon komoly dologban, amit még ma el akarok kettőnk között intézni. — Én eladom kegyelmednek a mitosini uradalmamat.

— Hogyan mondta kegyelmed?

— Az egész mitosini birtokot kastélyostul, minden ingóbingójával, lábasmarhájával együtt. Eladom kegyelmednek örök áron. Meg akarta azt már venni tőlem a kegyelmed megboldogult jó ura: mikor egyszer a fiam sok adósságot csinált, meg voltam szorulva. Akkor ígért nekem a birtokoméért hatvanezer tallért, meg harmincezer aranyat. Nem adtam. Inkább eladtam a feleségem hozta, jó búzatermő alföldi birtokomat; de az ősi mitosini kastélyt nem bocsátottam szomszéd kezére. Büszke voltam. Nem vagyok az már. A fekete földig vagyok megalázva. A gyalázatot, ami a házamat érte, száz ember látta, száz szájjal beszéli: tovább nekem ezen a vidéken nincsen maradásom. El kell vándorolnom olyan országba, ahol még csak nem is érti senki azt a nyelvet, amin itt beszélnek. Moldovába vagy Kis-Oroszországba. Azért megkínálom most kegyelmedet a birtokommal. Ha meg akarja adni érte az árt, amit a megboldogult kínált: háládatos köszönettel fogadom; ha le akar kegyelmed alkudni: az ellen sem protestálok. Szökni akarok a birtokomtól, s eladom azt akármi áron, mint ahogy eladja a halódó ember a nyoszolyáját, hogy koporsót vehessen rajta magának.

Idalia büszkén emelé föl fejét, a bogláros tűk rezgettek a kontyában. A kielégített bosszú démona emelgeti így a szarvait. A bicsei nap vissza lett fizetve! Busásan, kamatok kamatjaival

együtt! A földre gázolt fátyol ki lett engesztelve egy egész szemfödéllel! Őt akarták innen elűzni, s ő kergette őket világgá. Mos már kevélykedni akart diadalával.

— Jól van, nemzetes Likavay Grácián uram! — ha kegyelmed el akarja nekem adni örök áron a mitosini birtokát, én azt az árt, amit szegény megboldogult uram felajánlott, most is megadom érte. A pénz itt van nálam készen: nem szoktam uzorára kiadni. Akármikor átveheti kegyelmed.

— Most azonnal. Mert én velem már holnap ilyenkor a mitosini bagolyvárban teremtett lélek nem beszél. Tehát most mindjárt. Hisz az hozott ide. Elhoztam magammal készen a contractust, amit még a megboldogult küldött át hozzám két párban. Csak a nevek és az összeg helyét kell bennük kitölteni, aztán aláírni, megpecsételni, tanúkkal coramizáltatni. Van kegyelmednek két írástudó embere a keze ügyében?

— Ugyan itt vannak.

Idaliának nem kellett messze fáradnia; ott voltak a mellékteremben a sáfár, meg az ispán, mind a kettő tudálékos ember, diákul is értő. Azokat beszólíthatá.

Ekkor aztán megkínálhatta a vendégét, hogy foglaljon helyet abban a karszékbén; még vánkost is helyeztetett a köszvényes lába alá, hogy kényelmesebben üljön.

A két írástudó férfi aztán fogta a két párt az adásvevési szerződésből és összeolvasta, hogy tökéletesen egyezik-e a szövege? Azután beírták a neveket, meg a tallérok és aranyak mennyiségét.

A két fél odaírta a nevét egymás alá, ugyanazzal a tollal. Veres spanyolviasszal ráütötték a pecsétjeiket.

— Nekem talán feketével illett volna! — dörmögé a fogai közt Grácián. — No de ki tudhatja még azt?

Azután a két tanú is aláírta és megpecsételte az okiratot. Ki-ki eltette a maga példányát.

Azután került a sor a pénzátadásra.

Idalia felhordatta a nagy tölgyfaasztalra az ezüst- és arany-

pénzt. Mind kisebb-nagyobb tonnácskákbba volt az eltéve, amiknek a fenekét kétfelé lehetett nyitni: fel volt írva rájuk az összeg.

— Kívánja kegyelmed, hogy megszámláljuk, vagy fonttal mérjük meg? — kérde az úrnő.

— Se nem számláljuk, se nem méregetjük; aki idetette, bizonyosan jól megszámlálta már.

— Nono, uram: „pénz számlálva . . .

— Asszony meg verve jó.” Egyik sem igaz már. Elhiszem, hogy mind rendben van. Miért akarna engem valaki megcsalni, aki se nem barátom, se nem atyámfia? Itt van fiaim, a fáradtságokért egy kis borralaló. Aztán csukjátok le a hordókat.

Azzal a bal kezével belemarkolt az egyik hordóba, nem is az ezüst, hanem az aranypénz közé, s beledobta, amennyi a markába fért, mind a két tanúnak, a földön heverő süvegébe.

— Rendben van az alku, nagyasszonyom. Itt van, ezennel átadom a kastélyomnak a kulcsát, magam az éjjel az ispán lakásán hállok. Holnap reggelre beáll a Vág megint: érzi a sánta lábam előre, hogy nagy hideg lesz; akkor átszánkázhatik kegyelmed a cselédjeivel, bevonulhat a négytornyú tyúkültetőmbe, s vendégsereget is hívhat a statutióra. Tele van a pince, kamara. Hanem most már arra kérem, legyen hozzám olyan engedelmes, küldesse el utánam a dereglyéhez ezeket a pénz-hordókat a cselédjei által. Én előremegyek: majd ottan megvárom.

— De legalább pecsételje le kegyelmed a hordók nyitját a saját gyűrűjével.

— Minek volna az a nagy gond? Hogy csalnának meg engem ezek az emberek? Hiszen nem atyámfiai! Csupa idegen emberek, akikkel sohasem tettem semmi jót. Megbízom én bennük.

— Lelke rajta.

— No mármost hát nagyasszonyom, búcsú fejében adjunk kezét utoljára egymásnak. Sajnálom, hogy a jobb kezem nem

nyújthatom. Elválhatunk egymástól békében; egyikünk sem tartozik a másiknak semmivel ezen a világon.

S e szóknál kezét nyújtá Idaliának: azt a bal kezét.

— Hanem, hogy a pokolban aztán mekkora rovásunk lesz együtt, azt majd megmondja a Belzebub!

Ezzel eltaszítá magától hevesen a megszorított kezét, s aztán baljába kapva a mankóját, felcsapva tar fejére a süvegét, istenhozzád nélkül bicegett ki a szobából, s hátra sem nézett, míg a dereglyéhez nem ért.

Tizenkét csatlós vitte utána saroglyákon a sok pénzeshordót. Azokat elhelyezték mind a dereglyében. Meg volt-e mind, nem volt-e? Senki sem vette számba.

— Nincs több?

Akkor odaült a hajó farába, s a révéseknek mondá:

— Tazsítsátok be a vízbe a dereglyét.

A dereglye most még nehezebben hatolt előre, mint idejövet; nem csoda: tíz mázsa arany-ezüstpénzzel volt nezebb.

AZ ARANYSÍR

Jó időpróféta volt Likavay Grácián úr köszvényes lába bizonyal: alig jutott el a dereglye a Vág közepéig, már megállt a jég, s a dereglye odaszorult a zaj közé; akkor aztán az egyik révéznek nagy életveszedelemmel kellett kihatolni a jég hátán a partra, a kastélyból a cselédséget előlármázni, azután egy hosszú kötéllel visszatérni a dereglyéhez, aminél fogva elvégre a nagy sokaság belekapaszkodván a kötélbe, Grácián urat a sok pénzeshordókkal együtt kivontatta a jégen át a partra.

Ott várt készen az érkező uraságra Mátyás mester egy muszka háromfogatú trojkával, szántalpon. A hordókat mind felrakták a kasba; maga Grácián úr a kocsisülésbe szorult, Mátyás mester mellé, aki a lovakat hajtotta.

Mikor az udvarra behajtottak, akkor azt mondta Grácián Mátyás mesternek:

— Üsd fel az egyik hordónak a fenekét, szógám, aztán fizesd ki belőle az egész cselédhadat, egész esztendőre; tisztartó, kasznár, ispán már ki van fizetve, s szekéren a motyója; nekem innen egy óra alatt minden teremtet lélek eltakarodjék, mert akit még azontúl itt találok, azt meglövdözöm; te maradsz itt velem egyedül.

— Engedelmet kérek, hogy visszaszólok — mondá Mátyás mester — de minthogy minden ember tudja már, hogy mennyi sok pénzt hoztunk át Madocsányból: attól lehet tartani, hogy ha az éjjel magunkra maradunk, még kirabolnak bennünket.

— Ne tarts semmitől. Éjszakára betoljuk az egész trojkát abba a templomba; oda nem törhet be senki, aztán amint feljön a hold, befogjuk a lovakat, mi ketten felülünk, s azzal neki a világnak, meg sem állunk Veres-Oroszországig. Pénz van, ott is urak leszünk.

— Azonban nemcsak arannyal, ezüsttel él az ember, valami vacsoráról is kellene gondoskodni.

— Készen van minden. Az ispánházban el van rendelve a mai kolláció, meg az útra való elemőzsina is. Vedd a kulcsát, megtalálod. Ott lesz egy átalag másolás is, amiből a mai „tort” megisszuk, a többit az útra elvisszük. Hát legalábbis taszítsátok be a szánkót a templomba.

Úgy tettek. A lovakat meg, nehogy az őrizetlen istállóból elsvassza valami félkékalmár bekötötték csak oda a sekrestyébe.

Egy pénzeshordó kinn maradt: abból Mátyás mester kifizette az egész cselédséget teljes egy esztendőre, s aztán kituszkolta valamennyit az udvarról, a kaput is bezárta utánuk. A kastélyba ügysem lehetett már bemenni, mert annak a kulcsa ott volt Madocsányban.

— A hordó nem ürült ki egészen. Mit csináljak a maradékkal? — kérdé Mátyás mester.

— Tömd a tarsolyodba. Hasznát veszed magad.

Mátyás mester nem mondatta ezt magának kétszer.

— Édes szógám, soh'se csókolgass nekem kezét: nem érdemlem én azt; hanem ide hallgass. Te ezermester vagy. A kőművesmunkához is értesz. Hozd ide a szerszámodat a templomba.

Mátyás mester teljesítette a parancsot, előhordta a vakolatos dézsát, a csapókanalat, a simítót.

— Mármost gyere velem, s hordd utánam a szerszámaid.

Grácián úr elvezette Mátyás mestert az oltárráma üregén keresztül (a szent kép ki volt már dobva belőle) a rejtett folyosóba, azután ahhoz a nehéz tölgyfaajtóhoz, amit ha kívülről nyitnak, furfangos gépezet által megkondítja a toronyban levő harangot.

Ez ajtón túl következett a hosszú alagút, s mindjárt az alján két oldalbenyíló.

Az egyik bejárat előtt egy halmaz téglá volt lerakva.

Grácián úr bevilágított a sötét üregbe.

— Nézz oda.

— Rettenetes hely ez! — szólt fogvacogva Mátyás mester. Micsoda asszonyok ezek!?

— Csontváz asszonyok, ahogy látod.

— Hogy kerültek ide?

— Azt ők tudják. Hanem azt nem tudták, hogy hogy kerüljenek ki innen. Látod pedig, hogy próbálgatták. Itt az ajtó melletti falat igyekeztek kibontani, késükkel kivájták a téglákat, kiszedtek két sort, három sort; akkor belefáradtak, s abbahagyták. Egy egész öl széles itt ez a fal.

— Az ám.

— Nohát. Tudod mire lesznek jók most ezek a téglák? Befalazod velük annak a másik fülkének a nyílását.

— Azt megtehetem.

— Hanem előbb megesküszöl nekem a szent evangéliumra, igaz lutheránus hited szerint, hogy semmit azokból, amiket e helyen látni és hallani fogsz, ezen világi életedben senkinek ki nem beszélsz.

Azzal elővont a tarsolyából egy apró betűkkel nyomtatott

kicsiny bibliát: Mátyás mesternek arra kellett tenni a kezét, s úgy mondani utána az esküt.

— No mármost fogj hozzá.

A fülke mélyéből egy keserves énekhang révedezett fel.

— De profundis ad Te clamavi, Domine . . .

— Ki van ott? — suttogá borzadozva Mátyás mester.

— Vedd a fákylát, és tekintsd meg.

— Mátyás mester bevilágított az odúba.

Ott látta Péter Pétert, megkötözve, a barátcsuhába burkolva, álló helyzetben, csípőig körülrakva arany- ezüst-edényekkel, kincset érő drágasággal: azok tartották fennállva. A kámzsa az arcára volt behúzva, azt nem lehetett látni.

— Péter Péter — suttogá Gráciánhoz fordulva Mátyás mester.

— Ördögöd van, hogy kitaláltad. Ez bizony Péter Péter.

— Ki hozta őt ide?

— Én magam a sánta lábammal, az összetört kezemmel.

— Hát nem ölték meg!

— Hallottad, hogy énekelt?

— Azt akarja kegyelmed, hogy én most ezt itt befalazzam?

— Nem egészen. Hagysz a falon egy akkora nyílást, mint egy kis hordófenék, hogy meg ne fulladjon.

— De hát aztán, ha mi ezt a tájat itthagyjuk, ki ád be neki enni?

— Hát az Illés próféta hollója. Ami a bibliában van, az mind igaz. Ha megtörténhetett egyszer, hogy a holló kenyeret hordott az éhező prófétának, megtörténhetik másodszor is. Láss hozzá. Te kezdted el a munkát, neked kell ezt be is végezni. Láss hozzá, édes szógám, szépszerével; vagy különben szétlövöm a koponyádat. S aztán meg ezét a másikét!

Mátyás mesternek a hátához fagyott a veríték a nagy rémületől. Elkezdte a munkát.

— Míg te elkészülsz, én egyet sétálok ebben a szép föld alatti paradicsomban.

S azzal egy lámpát a zúzott jobb kezére akasztva, tovabicegett a sötét alagút tekervényes folyosóján, minden biccenésnél számlálva a lépteket. Mikor az ötszáznegyvenediket számlálta, akkor ott volt azon üreg előtt, amelyben az a nagy, rézrozsás hordó állt.

Felcsemelte a tetejét.

Azon alul vastag viaszréteg következett, azon lyukat vájt a bicskájával. Az volt abban, amit az első meglátásnál gyanított: lőpor.

Kivett belőle egy csipetet, s a gyertyára hintette. Szépen lobbort vetett az. A lőpor szárazon maradt a viaszréteg alatt annyi sok esztendő óta.

Akkor aztán kigombolta a bekecsét, s lecsavargatta a derekáról a sokszorosán körültekert gyapotzsineget. Azt pedig hozzákötötte ahhoz a kanóchoz, ami ennek a hordónak az akonáján kicsüggött, a bal kezével és a fogával. Akkor aztán megindult visszafelé, s a gyapotzsinórt maga után eresztve. Annak is éppen ötszáznegyven sing volt a hossza. Mikor véget ért, akkor meggyújtá azt a végét a lámpa mécsénél. Azután kihúzta a hasítékból az ezüstóráját, s megfigyelte rajta, mennyi idő telik el azalatt, amíg az izzó kanócból egy singnyi végigparázslík. Éppen egy perc. Hát mármost ötszáznegyven perc hány óra? Ez sok volt az ő fejének. Majd megmondja a Mátyás mester.

Mire visszakerült a fülkéhez, már akkor készen volt a fal, csak a gömbölyű nyíláson simítgatott még a pallér.

Különös, hogy arra nem gondolt Grácián, hátha a befalazott Páter Péter összebeszél Mátyás mesterrel azalatt, amíg ő oda kószál, s ráveszi könyörgéssel, ígérettel, fenyegetéssel, hogy hírt adjon felőle. Vagy talán nagyon is gondolt rá. Arra való a kanóc; meg még talán valami más is?

— Készen vagy, szógám? Mondsza csak, hányszor van meg hatvan az ötszáznegyvenben?

— Nohát: hatszor kilenc ötvennégy: kilencszer.

— Igazság az. Hatszor kilenc ötvennégy. Ezt az egyet sohase bírtam megtanulni a kétszerkettőből. Tehát kilenc. Az éppen elégséges. — Nohát, én is készen leszek mindjárt. Mármost hát eredj fel, édes szógám, az ispánházba, fűtsd be a kandallót, terítsd meg az asztalt, rakd fel a vacsorát. Én egy kicsit itt maradok, búcsút venni a „fiam uram”-tól.

Amint a mindenes eltávozott, Grácián úr visszament a templomba, s a pénzeshordókat leszedve a szánrul, egyenként áthengergeté a rejtékfolyosón, s felállítgatá a befalazott fülke elé. Mikor mind valamennyi ott volt, akkor bedugta fejét a fennhagyott nyíláson.

— Üdvözlöm kegyelmedet, szerelmetes, szép vejem uram, Páter Péter. Hát, hogy éli világát a lakodalom napján? Ugyan szép menyasszonyra tett szert kegyelmed, no, mondom! De hát ne mondja, hogy „egy szál ruhában” vitte el tőlem az egyetlen egy leányomat; generosus apa leszek: odaadom a hozományát is, kiadom apai, anyai jussát egyszerre, hadd élje világát a maga kedvére. Van-e még több ilyen jó após a kerek földön, mint én?

Azzal kinyitotta az egyik hordót, a bal kezével ráfektette a sebesült jobb karjára: nem gondolt a testi fájdalommal, betöltötte a csengő tallérokat a nyíláson.

Utána a többi hordók tartalmát, amikben ezüstpénz volt.

— Idáig az anyai juss. — Most jön az apai. Akkor az arannyal telt hordókat vette elé, s töltötte belőlük a kincs-záport a befalazott vő fejére.

Utoljára a pénzgarmada egész a két válláig ellepte a befalazott férfit, csak a feje maradt ki belőle.

— Miserere mei Domine! — hangzott az élve eltemetett nyögése az üregből.

— Hahaha! kacagott fel Grácián. Hát talán még nóta is kell? Énekeljek is valamit? Tetszik ez? — Gemitus mortis dolores inferni, Circumdederunt me! — Talán jobban bevág ez: — Komáromba kell menni. Létánia fog lenni. Hej, az én rózsám,

*v barát, Tartja a létániát! Hahaha! Nem kell belőle több! A más-
sikból talán? — In paradisum inducant te angeli! — Óh ez
nagyon keserves nóta! Sokkal szebb ennél az, hogy — Azért
adtam egy petákot, Szeresd lyányom a barátot! — Össze
tudod-e rá verni a bokádat? Pedig mindjárt itt lesz a tánc;
hallod-e a frissét? — et cum Lazaro, quondam paupere vitam
habeas sempiternam! Hahaha, hahaha! Patientia-baráttánc.
— Kyrie eleison! — Hahaha!*

Azzal kezébe kapta a fáklyát, s a folyosón végigbandukolva,
még ott is rikácsolta a liturgiával kevert népdalt: Nincs a barát-
nak subája. Hideg a reverendája. Circumdederunt me!

Ördögi kacagása volt az utolsó emberi hang a föld alatti
üreg éjszakájában.

A TOR

Nagyon okos ember volt ám az a Mátyás mester; túljárt
annak az esze minden másén. Mikor magára hagyta Grácián
urat, ezt gondolta magában:

— Ej, no! Most én valami olyan titokban lettem tudós, ami
olyan erős, hogy keresztüleszi magát az edény falán. Igaz, hogy
megesküdtem az evangéliumra, hogy el nem árulom soha
senkinek a dolgot; de vajon hisz-e nekem tökéletesen Grácián
úr, holott az evangéliumnak sem hisz? Egy holt emberbe azt
hiszem sokkal több bizodalmát vetné. S milyen könnyű egy
eleven emberből holt embert csinálni! Egy befaló harapás vala-
mi jófélével bepácolt sonkából, egy korty valami preparált
szopókanyalókából, s aztán nyugodalmas jó éjszakát! A holt
embert aztán nem kell strázsálni.

Ezeket gondolta végig, mikor azt a sonkát megszelte, amit
az ispánházban talált, s a mászlásos átalagot felállítá az asztalra,
s a cintányérokat szépen megtörülgette.

Gondolt ki valamit.

Még maradt a háznál egy eleven állat, egy kopó. Azt behítta a szobába. Adott neki egy darabot a sonkából is, a kenyérből is, a kutya megette mind. Azután töltött neki a tálba a borból. A kutya szomjas volt, megitta. Nem lett tőle semmi baja.

„Még eddig” hát sem étel, sem ital nincs megvesztegetve. Az azutánra nézve pedig majd a kezére fog vigyázni Grácián úrnak!

Sokáig kellett rá várnia; az aranytemetés időbe telt. Egyszer aztán megkondult a kis torony boszorkányos harangja; a jeladás, hogy a földalatti folyosó ajtaján át közelít valaki. Grácián úr bicegett elő a templomból. Nem voltak már a kertben a medvék. A bőrük ott lógott a kerítésre felfeszítve. Azokat tegnap rögtön lerántatá róluk a gazda, jutalmul a hűtlen felvigyázásért.

— A lelkek harangoztak megint — dörmögé Mátyás mester a visszatérő Grácián úr elé.

— Ne félj, utoljára harangoztak.

Azzal letelepedett a terített asztalhoz.

Nagy, hosszú, bőszárú lengyel csizmák voltak a lábain, azoknak a hüvelyében egész szerszámtár elfért.

Az egyikből elővette az ezüsttokba dugott görbe kését, két ágú villáját: idegen evőeszközzel igazi úr nem jár a szájához; a másiktól meg kihúzta a békatekenő tokba csukott arany-poharkáját, azt a talp nélküli, gömbölyű kelyhecskét, amit „bratinának” hívnak, egy hujjában kihörpinteni való.

— Lássunk hozzá, szógám, szelj magadnak, szelj nekem is. Látod, hogy nekem csak fél karom van.

Azzal leültek egymással szemközt az úr és a szolga, s elébb ettek egy verset. Éhes lehetett az úr is: reggel óta egy falat nem volt a szájában.

A kutya ott ugrált körülöttük: kutya baja sem volt, se ételtől, se italtól.

— No mármost igyunk is egyet, édes szógám, ebből a közös bratinából; elébb én, majd azután te. Látod, az ilyen bratina

azért jó, hogy a házigazda nem mérgezheti meg az itallal a vendégeit, ahogy a taliánok szokása, mert ez körüljár: mindenki „egy” pohárból iszik, s maga legelőször a gazda.

S azzal megtöltötte magának az arany poharkát, s kiürítette: „A te egészségedre, édes szógám”.

Átadta neki apoharat: az meg őrá köszöntötte azt.

— A kegyelmed egészségére, édes uram.

Azután következtek rendre a többi áldomások.

— A boldog menyasszony egészségére.

— Isten éltesse a derék vőlegényt.

— A madocsányi szép asszonynak is vivát!

És így sorba, egyszer az egyik, másszor a másik kézbe vándorolt a „szálló pohár”, jó barátira, ellenségre, vegyest: míg csaknem kifogyának mind a kettőből. Ezalatt a holdvilág is feljött, s besütött az ablakon.

Akkor így szólt Grácián úr a Mátyás mesterhez.

— Ugyebár, édes szógám, teneked is van egy férjhez ment leányod?

— Van ám.

— Teplán lakik, szegény?

— Ott biz az.

— Hány gyereke van?

— Hat biz annak.

— Még azokért nem ittál, ugye?

— Nem ám.

— Nohát ne is igyál, édes szógám, értük. Mert eleget ittál te már; eleget bizony, nemcsak a mai napra: de az egész életedre. Holt ember vagy te már, velem együtt. Ez a bratina, amiből ittunk, maga volt megmérgezve, jó fáin olasz méreggel, ami órára dolgozik. Még két órád van élni való, hát csak szedd fel magadat, s indulj neki. A jég beállt, átvándorolhatsz Teplára, a leányodhoz, ott lefektetheted magadat az ágyba, papot hívat-hatsz, testamentumot tehetsz, s aztán legalább lesz, aki a szemedet lefogja. — Ez volt a vége a komédiának.

Mátyás mester rémulten ugrott fel a helyéről, a haja szétborzadt a fején; már kezdte érezni belső zsigereiben a közel halál előreküldött nyilallásait. Átkozódva rohant ki a szobából, otthagya a pénzzel tömött tarsolyát is, s kintől ordítva rohant ki a kastély kapuján, aztán neki a befagyott Vág jég hátának.

Grácián úr pedig teletöltte poharát a borral, s iddógált tovább egyedül, magában áldomásozva, sorban mindazokra, akikkel valaha jót tett, s akik vele rosszat tettek, s aztán megint azokra, akik vele csak jót tettek, s akikkel ő rosszat tett mindig. És minden pohár egy új méregital volt, úgy van az csinálva, hogy lassan adja ki az erejét. Sietnie kellett. Be akarta váltani a szavát, amit a madocsányi szép asszonynak adott: „Hitemre mondom, hogy a Páter Péter tovább fog élni, mint én!”

VOLT — NINCS

Idalia ezen az egész éjszakán nem volt képes lefeküdni; kerülte szemeit az álom, üldözte lelkét a gond.

A jóllakott bosszú rossz hálótárs.

Folyvást a rémjelenetek bontakoztak, váltakoztak képzeletében, áldozatainak szörnyen megcsúfolt torzalakjaival.

Az a leány ott a csónakon, akit a jeges vízár ragad magával: sikoltásait elkapkodja a szél!

Hát a férfi? Az imádott alak, akit hogy elveszített, még kevésbé tud odaengedni akár embernek, akár ördögnek. Fájta érte a szíve nagyon.

Sok szép szobája volt a szép asszonynak; de mégsem elég arra, hogy helyét találja: telesiratta már valamennyit. Kikiment az erkélyre, s a jégvirágos ablakon a leheletétől karikát olvasztott, akkorát, hogy kitekintsen rajta a Vág vizére.

A nagy sivatag jégmező terült el előtte, ami a mitosini vártól egész madocsányi kastélyig terjeszkedett már. A holdvilág süttötte a halott tájképet.

Reggeli három óra tájon, mikor ismét ott állt az erkélyen, s mint egy tébolyodott bámult ki a jégkietlenbe: egyszer csak úgy tetszék neki, mintha egy fekete pont mozogna azon, a kastély felé közelítve. Emberalak, ha tovább nézik.

Amint az alak közeledett, el-elbukva a torladi jég között, meg föltápáskodva, ki lehetett venni a célját, hogy egyenesen a kastély felé törckedik.

— Valaki Mitosinból!

Idalia kiment a pitvarba, felzaklatta az alvó cselédeket, s megparancsolta nekik, hogy menjenek a jégre, vigyenek saroglyát magukkal, segítsenek egy embernek, aki ott tör a jégen keresztül, s alig bír már előrehaladni, hozzák ide a kastélyba.

Az az ember volt Mátyás mester.

Mikor odahozták a szolgák Idalia asszonyhoz az embert, alig lehetett annak az arcára ismerni, annyira kék volt az a fagytól és a kintől, kikelve minden vonásaiból.

— Mitosinból jövök — hörgé az ember, összegörnyedve a medvebőr szőnyegen a kandalló előtt, ahová letették.

— Hozzatok neki egy pohár meleg bort — parancsolá az úrnő.

— Ne! Nem! Semmi bort! — nyavajgott az. — Hagyjanak magunkra. Elég volt nekem.

Mikor aztán egyedül maradt az úrnővel, összekulcsolta a kezeit előtte, s térden állva rimánkodott.

— A mennybéli Isten szerelmére kérlek, asszonyom, szabadíts meg engem!

— Mi lelt, ember!

— A mitosini úr megmérgezett engem, saját magával együtt verje meg a Jehova Isten érte! Asszonyom segíts, mert meghalok.

— Hogy segítsék én terajtd?

— Óh, ne tartóztasd vissza! Hiszen tudod jól. Meg vagyok mérgezve a bratinával: pedig nem is látszott benne semmi méreg. — Azt beszéli a világ, hogy mikor te megmérgezted

az uradat, te is úgy tettél, hogy egy pohárból ittál vele, hogy gyanút ne fogjon: te is ittál a méregből; hanem amint az odalett, te félrementél, és bevetted a „méregölőt”: megmaradtál, az elpusztult.

— Meg vagy te bolondulva!

— Nem, nem! Adj nekem abbul a méregölőből. Te tudod annak a titkát. — Ha engem megszabadítasz: én is tudok egy titkot, amit te sem fogsz megbánni, ha elmondom.

— Micsoda titkot?

— Azt, hogy hol van most Páter Péter?

A nő erre hevesen odaugrott hozzá, s felemelte két karjával a medvebőrrel, s odafektette a kerevetre.

— Micsoda? Te tudod, hogy ő hol van? Él még?

— Él, és semmi baja nincs még.

— Hol van ő?

— Add a méreg ellen valót gyorsan!

— Nem! Nem! Az még ráér! Tudni akarom előbb a titkot.

— Addig nem szabadítalak meg.

A kínlódó ember homlokáról nagy verítékcseppek hullottak alá.

— Én Istenem! Megesküdtetett az úr a szent evangéliumra, hogy nem mondom el senkinek. Pokolra jutok miatta.

— A pokolra eljutsz így is, úgy is. Csak azt vedd, hogy később-e, vagy hamarabb. Ha megmondod, amit tudsz, várhatnak rád az ördögök, ha megtartod, készen vagy már, csak tűz kell alád. Beszélj szaporán, vagy gebedj meg!

— De hát adsz a méregölőből ugye?

— Adok. Hozom. Itt van. Nesze. Amint elmondtad, dugom a szádba. Magam mal hordom mindig. A gyűrűm kövében van. Látod, milyen zöld. Hogy fénylik a sötétben. Ha az egészet odaadnám, százestendeig élnél tőle. Nohát beszélj.

A halálkínoktól marcangolt ember megvallott mindent.

Amint a halottak szobájáról, amint a kincses odúról beszélt neki, Idalia meggyőződött róla, hogy az ember igazat

mond. Más nem tudhat e helyek létezéséről, csak aki ott volt, látta.

— Jól van — mondá neki. — Hát vedd be a méregölőt. Aztán eredj haza szépen Teplára a leányodhoz, s hallgasd el, amit tudsz.

Az pedig, amit a szép asszony Mátyás mesternek adott, éppen nem volt valami ellenméreg, sőt inkább még gyorsabban ölü gyilkos szer. Megétette, azért, nehogy azt a titkot még egy harmadik embernek is ideje legyen elmondani.

Mire Mátyás mester hazavergődött Teplára a leánya házához, már akkor a nyelve nem forgott a szájában, csak annyit tudott hebegni, hogy: „Páter Péter — befalazva — föld alatt — kincs között — Mitosinban — eleven még — engem öltek meg.” Többet nem bírt elmondani. Mire papot híttak hozzá, már kiszenvedett.

Idalia magára maradt a kicsikart titokkal.

Egyszerre föllángolt régi szenvedélye egész tűzoszlopnyi nagyságában.

A kedves ifjú tehát még él. Eltemetve mély föld alá és befalazva. Elhagyva Istentől és emberektől. A régi halottak társaságára bízva.

Ott hallgatja most, hogy mit beszél a siketnéma éjszaka?

Megfosztva szerelmétől, elárulva, kétségbeesve.

Nincsen már neki senkije. Nem várhat már semmire, csak a rettenetes halálra.

Ha most valaki leszállna ebbe a borzasztó sírba, s benézne hozzá az üreg szűk nyílásán: nem olyan volna-e ez arc rá nézve, mint a mennyből lenéző angyal arca? S aki őt a kripta odvából kihozná, az Isten világára ismét, nem olybá tekintené-e azt, mint újjáteremtőjét? Lehetne-e neki össze nem roskadni azon szerelem erőhatalma előtt, mely a sírokat is feltöri azért, akit nem enged oda sem Istennek, sem ördögnek?

Nem habozott sokáig.

Vállára vetette fekete palástját; fegyvereit öve mellé dugta, egy nehéz csákányt keresett elő; „jó lesz ez falat keresztültörni,” meggyújtotta a tolvajlámpást, s kilopózott a kastélyból. Az éj vége felé sűrű köd ülte el a tájat, senki sem vehette észre, hová megy.

És aztán — nem is tudta meg senki, hogy hová lett?

Reggel hat óra tájban irtóztató föld alatti dördülés verte föl a tájat, melynek földingató, erőszakos kitörése alatt tornyok hullottak le, kastélyok repedeztek össze, maga a jezsuita kolostor minden boltozatával bedült, s a mitosini kápolna egészen halomra omlott. Akik azidőben ébren voltak, azt állíták, hogy a Vág folyam közepéből óriási lángoszlop lövellt fel a magasba; a füstfelleg még a ködön keresztül is sokáig látható volt, tábor sötétségével; s a széttört jég egyszerre megkezdett rohammal indulni, de nemcsak előre, a maga medrében, hanem szerteszét, elárasztva a völgyet egész szélességében; csak úgy seperte maga előtt a falvakat utcástul, az erdőket gyökerestül.

Mikor aztán lezajlott az ár, s a Vág visszatért a medrébe, akkor otthagya a látogatása nyomait, ahogy szokta, vastag rétegekben a görgeteg kavicsoknak. Mert a Vág nem olyan, mint más jámbor folyam, ami ha kiárad, termékeny iszappal hordja meg az ártért; ahová az kitör, ott csak kavicsstengert hágy maga után.

A nagy elemi csapás mellett egészen feledékenységre hanyatlott a családi rémtörténet, ami ugyanakkor a két szomszéd kastélyban lefolyt.

Csak napok múlva jöttek rá a Likavay család rokonai, hogy Grácián úr ott fekszik halva a kastélya cselédszobáinak egyikében. Azt nem érte el az árvíz. Hanem a kis templomnak még a fundamentuma sem maradt meg. A romboló kitörés arra felé nyitott utat a felülről beomló árnak, s az erőszakos folyam az alagúton át kiforgatta azt egész alapjából. s követ, gerendát pozdorjává tört kavicsstorlataival.

Éppen így járt Madocsányban a Nepomuk-szobor az alagút

másik bejárata előtt. A husziták alagútja egyszerre megtelt kavicssal, s azon keresztül tört ki a vízár a vidékre.

Csak sok idő múlva kezdtek el a Likavay család tagjai azután tudakozódni, hogy hová lett az a sok pénz, amit ősük a mado-csányi úrnőtől birtoka árából kapott. Sohase jutottak nyomába.

És ez elejétől végeig való történet. A családok levéltárai őrzik az adatokat. A nép ajkán most is ismeretes alak a Páter Péter. E vidéket többször látogatja a földrengés; olyankor azt mondják: a Páter Péter átfordult a sírjában a túlsó oldalára.

És valahányszor a mitosini kastélyt és birtokot új vevő kezére bocsátják, a régi mindannyiszor kiköti a szerződésben, hogy ha az elrejtett kincsek feltaláltatnának, azokat magának visszaköveteli.

A nép pedig azt rebegi, hogy nem találják meg azokat a kincseket mindaddig, amíg a Páter Pétert ki nem hozzák a befalazott sírból.

Lehet, hogy úgy van.

JEGYZETEK

R Ö V I D Í T E S E K

HhM	Jókai Mór hátrahagyott művei 1—10. k. Bp. 1910.
ItK	Irodalomtörténeti Közlemények
JCB	Jókai Cikkék és Beszédok
JKK	A jelen kritikai kiadás
MBiblSzle	Magyar Bibliofil Szemle
Mikszáth Krk	Mikszáth Kálmán összes műveinek most folyó kritikai kiadása
NK	Jókai Mór Összes Művei. Nemzeti Kiadás. 1—100 k. Bp. 1894—98. Páter Péter, Asszonyt kísér — Istent kísért: 83. k. 1898.
PvL	Pozsonyvidéki Lapok
R	Regényvilág
sh.	sajtóhiba
Ü	Üstökös

[szögletes zárójelben] a sajtó alá rendező kiegészítései.

A Jókai-művek lapszámait — ha külön nem jelezzük — az NK-ból idézzük.

A rövidítések jegyzéke az *Asszonyt kísér — Istent kísért* és a *Páter Péter c. regényekre* egyaránt vonatkozik.

ASSZONYT KÍSÉR — ISTENT KÍSÉRT

KÉZIRAT, KIADÁSOK, FORDÍTÁSOK

A regény kéziratáról nem tudunk.

A művet először Jókai lapja, az Üstökös közölte (1880. ápr. 4-től 1880. szept. 26-ig) 26 folytatásban a következő kibővített címmel:

Asszonyt kísér — Istent kísért. Egy jó pajtás regényéből.

Írta: Jókai Mór.

A regény az Üstökösben az alábbi részletezés szerint látott napvilágot:

1. 1880. ápr. 3. XXIII. évf. 1129. sz. 158.

A regény kezdetétől a „Soha sem láttam szebb szemeket az életben.” mondatig.

2. 1880. ápr. 11. XXIII. évf. 1130. sz. 170.

Az említett mondatról „A leány végig nézett rajtam.” mondatig.

3. 1880. ápr. 18. XXIII. évf. 1131. sz. 182.

Az eml. mondatról „A Suttogó utca csakugyan az elsőrangú” kezd. mondatig.

4. 1880. ápr. 25. XXIII. évf. 1132. sz. 194.

Az eml. mondatról az „Alig haladtunk egy pár árkon keresztül” kezd. mondatig.

5. 1880. máj. 2. XXIII. évf. 1133. sz. 206.

Az eml. mondatról az „Aggodalmaim nem sokára megszűntek” kezd. mondatig.

6. 1880. máj. 9. XXIII. évf. 1134. sz. 218.

Az eml. mondatról a „Künn a konyha ajtó előtt” kezd. mondatig.

7. 1880. máj. 16. XXIII. évf. 1135. sz. 230.

Az eml. mondatról a „De hát ön mért nem védelmezi a szegény teremtést?” mondatig.

8. 1880. máj. 23. XXIII. évf. 1136. sz. 242.

Az eml. mondatról a „Mondhatom, hogy a tisztelt házatya” kezd. mondatig.

9. 1880. máj. 30. XXIII. évf. 1137. sz. 254.

Az eml. mondatról az „Azonban hát ne töltsük hiába az időt.” mondatig.

10. 1880. jún. 6. XXIII. évf. 1138. sz. 266.
Az eml. mondattól a „Szép egyetértés van ennél a háznál.”
mondatig.
11. 1880. jún. 13. XXIII. évf. 1139. sz. 278.
Az eml. mondattól az „Én is azon kezdtem Kozák úrnál” kezd.
mondatig.
12. 1880. jún. 20. XXIII. évf. 1140. sz. 290.
Az eml. mondattól a „Most már tökéletesen értettem” kezd.
mondatig.
13. 1880. jún. 27. XXIII. évf. 1141. sz. 302.
Az eml. mondattól az „A mint hogy lábhegyen” kezd. mondatig.
14. 1880. júl. 4. XXIII. évf. 1142. sz. 314.
Az eml. mondattól az „Az volt az első gondolatom, hogy megyek
a Lánchídra.” mondatig.
15. 1880. júl. 11. XXIII. évf. 1143. sz. 326.
Az eml. mondattól a „Tudja ön, hogy miért álltam én rá” kezd.
mondatig.
16. 1880. júl. 11. [így!] XXIII. évf. 1144. sz. 338.
Az eml. mondattól az „Ahány lélekzetet vett” kezd. mondatig.
17. 1880. júl. 25. XXIII. évf. 1145. sz. 350.
Az eml. mondattól a „Hát vádolhat engem azért ember” kezd.
mondatig.
18. 1880. aug. 1. XXIII. évf. 1146. sz. 362.
Az eml. mondattól „A szokott óranegyedben ismét ott voltam”
kezd. mondatig.
19. 1880. aug. 8. XXIII. évf. 1147. sz. 374.
Az eml. mondattól az „Utána mentem: nehogy ő jöjjön én utá-
nam.” mondatig.
20. 1880. aug. 15. XXIII. évf. 1148. sz. 386.
Az eml. mondattól a „Physikus diák korom óta” kezd. mondatig.
21. 1880. aug. 22. XXIII. évf. 1149. sz. 398.
Az eml. mondattól a „Meghagytam az inasomnak” kezd. monda-
tig.
22. 1880. aug. 29. XXIII. évf. 1150. sz. 410.
Az eml. mondattól „A pakolástól aztán szegény jó anyjuk” kezd.
mondatig.
23. 1880. szept. 5. XXIII. évf. 1151. sz. 421.
Az eml. mondattól a „Nekem a hajam szálai kezdtek felberzenni.”
mondatig.
24. 1880. szept. 12. XXIII. évf. 1152. sz. 433.
Az eml. mondattól az „A bérkocsis nem akart velem tovább jönni”
kezd. mondatig.

25. 1880. szept. 19. XXIII. évf. 1153. sz. 446.
Az eml. mondattól az „Én pedig megmutattam neki” kezd. mondatig.
26. 1880. szept. 26. XXIII. évf. 1154. sz. 457.
Az eml. mondattól a regény végéig.

Kötetkiadások

- I. *Asszonyt kísér — Istent kísért.* Bp. én. Aigner Lajos kiadása 187 l. | Magyar Regénycsarnok 1. k. | A hírlapi utalások alapján a kötet megjelenését az 1880-as esztendő végére vagy az 1881-es év elejére tehetjük.
- II. Bp. 1891. Révai Testvérek 213 l. | Jókai Mór újabb regényei |
- III. a) Bp. 1891. Franklin kiadás 202 l. | Jókai válogatott művei |
b) 1901.
Címlapkiadás
- IV. a) Bp. 1898. Révai Testvérek. 126 l. | Jókai Mór összes művei. Nemzeti Kiadás 83. | Egybekötve vele a *Páter Péter*.
Páter Péter 1—145. l. *Asszonyt kísér—Istent kísért* 149—274. l. Ugyanez megjelent teljesen azonos finomabb papírra nyomott „amateur díszkiadás”-ként és nagy 8^o alakban, Nemzeti díszkiadás elnevezéssel.
- b) 1904.
Címlapkiadás.
- c) 1905.
Címlapkiadás.
- d) 1907.
Címlapkiadás.
- e) 1909.
Címlapkiadás 125 l. Ezzel a kiadással a *Páter Péter* c. regényt nem kötötték egybe
- f) 1910.
Címlapkiadás.
- V. a) Bp. 1906. Franklin kiadás 200 l. | Jókai Mór válogatott munkái 45. |
b) 1908.
Címlapkiadás.
- c) 1911.
Címlapkiadás.
- d) 1912.
Címlapkiadás.

e) 1913.

Címlapkiadás.

VI. Bp. 1914. Révai kiadás 166 l. | Olcsó Jókai 208—10. |

VII. Bp. 1931. Franklin Társulat — Révai Testvérek 101 l. | Jókai Mór művei. Centenárium kiadás 81. | Egybekötve vele a Páter Péter. Páter Péter 1—116. l., Asszonyt kísér — Istent kísért 117—218. l.

Idegen nyelvű kiadások

A *-gal jelzett idegen nyelvű kiadások példányaihoz hozzájutni nem tudtunk, ezeket Ferenczi Zoltán: *List of the translations of Jókai's works into foreign languages* c. munkája (MBiblSzele 1925. 177. és 265), valamint önálló kiadványként is ugyanazon címmel (Bp. 1926. Bibliofil könyvtár 1. sz.), Gál János: *Jókai élete és tróji jelleme* (Bp. 1925) bibliográfiai adatai, valamint Demeter Tibor: *Magyar szépirodalom idegen nyelven* (Bp. 1952. Kézirat) c. összeállítása nyomán közöljük.

Finn: I. a) *Kinsaaaja*. Suomentanut N. E. Wainio Turku 1885
A. Allardt 149 p.

b) **Touien* ed Tampere 1892 H. Hágelberg 149 p.

II. **Seikkailu* Wiipuri 1892.

Helpp suom. rom. kirjasto

No. 3. Clouberg ja kumpp 148. p.

Cseh **Ženu provází, Boha Pokauši*, Přeložil Gustav Narcissus Mayerhoffer 1902. Illustr. V Černý Rodine Besedy
Ženu provází, Boha Pokauši G. N. Mayerhoffer, Illustr. V Černý
Praha 1925. Fr. Borový, 144 p.

Német: Az előbb említett idegen nyelvű kiadások mellett megjelent a regény németül is a Pester Lloyd hasábjain, Jókai saját fordításában, *Das Nihil in Ungarn. Aus der Lebensgeschichte eines guten Freundes* címen 1880. szept. 25-től 1880. okt. 30-ig 21 folytatásban. A cím alatt a következő megjegyzés: *Original Erzählung von Maurus Jókai.*

KELETKEZÉSE, FORRÁSAI

A regény keletkezésének körülményeit, forrásait, Jókai életében, a megírás időpontjának politikai, parlamenti eseményeiben kell keres-

nünk, illetve azokban a külföldi politikai megmozdulásokban (oroszhilista szervezkedések), melyeknek visszhangját a magyar sajtó is felfogta és továbbadta. Fel kellett figyelniünk természetesen arra is, hogy regényünk környezetrajzának, de részben még eseménysorának kialakítására is hatással voltak a világirodalom egyes alkotói, stílusirányzatai. Ezek a szempontok szabták meg a *Keletkezéstörténet* felépítését, tagolását.

A regény kora és helye Jókai életművében

Regényünk erőteljes szemléleti rokonságot tart a kötet másik alkotásával, a *Páter Péterrel*. A különbség csak az a két mű között, hogy a *Páter Péter* a történelmi múltba ágyazva mond el egy szélsőségesen romantikus történetet, míg jelen kötetünk háttere a regény megjelenésének kora, színtere pedig nem a romantikus Vág völgye, hanem a főváros. Ez a szemléleti rokonság természetesen nem véletlen, hiszen egyazon esztendő írói terméke mindkét kisregény. Az *Asszonyt kísér — Istent kísért* folytatásos közlése 1880 áprilisában, a *Páter Péteré* pedig 1880 novemberében indult meg.

A *Páter Péter* jegyzeteiben, mely előbb készült el, mint a jelen kötet jegyzetapparátusa, sok mindent elmondtunk az 1880-as esztendő Jókaijáról. Amit ott írónk művészi erejének apadásáról, anyagi problémák sarkallta fokozott munkatempójáról, a tárcaírói módszerből adódó művészi egyenetlenségekről írtunk, jelen kötetünkre is érvényesek, csakúgy, mint azok a részek, melyek Jókai művészetének a rémromantika felé fordulását elemzik. Így ebben a kérdésben az olvasó závec figyelmét a *Páter Péter helye Jókai életművében* c. részre hívjuk fel.

A regény önéletrajzi motívumai

Zsigmond Ferenc *Jókai* c. könyvében olvashatjuk a regény elemzése során a következő mondatot. „Az egész cselekvényt ugyanis, mint saját tapasztalatait, egy országgyűlési képviselő meséli el, úgy, hogy szinte kénytelenek vagyunk csakugyan magát látni ebben a képviselőben.” (Bp. 1924. 275.)

Zsigmond Ferenc, ha óvatosan fogalmazva is, teljes egészében vagy legalábbis nagy részben önéletrajzi figurának tartja a regény képviselőjét. Megállapításában — melynek életrajzi adatokkal történő indoklásával adós marad — mintha egy kissé elvetné a súlykot. Túlságosan kategorikus a kijelentése. Óvatosabban, árnyaltabban fogalmazva közelebb került volna az igazsághoz.

A regényhős valóban emlékeztet bennünket Jókaira. Ezeknek az életrajzi motívumoknak az összegyűjtésére és Jókai képviselői pályafutásának felvázolására teszünk most kísérletet.

Oltványi Ambrus *Az arany ember* jegyzeteiben (JKK I. k. 331—34.) terjedelmes anyagot sorakoztat fel Jókai és Lukanics Ottilia „szerelmi regényének” bemutatására, és nyomban a téma felvetésekor kijelenti: „Noémi alakjának s a Senki szigete idilljének ábrázolását az a szerelem ihlette, amely az 1870-es évek elején Jókai és gyámleánya, Lukanics Ottilia között szövődött.” (i. m. 331.)

Az arany ember lapjain izzó Ottilia iránti szerelemről számtalan helyen olvashattunk a Jókai-irodalomban, az azonban mindeddig elkerülte az irodalomtörténészek figyelmét, hogy az *Asszonyt kísér* — *Istent kísért* cselekményében is keressék a nagy ihlető erejű élménynek utórezgését.

Ennek természetesen érthető okai vannak. Az *Asszonyt kísér* — *Istent kísért* kevésbé jelentős alkotás, mint *Az arany ember*. A regényre vonatkozó értékelő sorok mennyiségileg is elenyészőek *Az arany emberről* írottak mellett. A kis Ottilia is egy évtizede halott már akkor, mikor Jókai a regénybeli képviselő és Ágnes szerelmi idilljének megformálásába kezdett.

Vannak azonban olyan motívumok a regényben, amelyek kísértetiesen emlékeztetnek a Jókai–Ottilia szerelemre.

A regénybeli képviselő is családos ember, akárcsak Jókai. A regényhősnek ugyan édes gyermekei vannak, de Jókainak is ott van nevelt leánya.

A regényhős is emberbaráti, atyai érzésekkel áll a Dunával kacérkodó leány mellé, akárcsak Jókai Ottilia oldalára, és csak később lesz a humanizmusból szerelem.

„Én a haza atya vagyok: tehát önnek is atya. Kötelességem a szenvedők ügyét felkarolni: tehát az önét is” (8.) — mondja a regényhős a riadt leánynak.

Jókai is hasonló erkölcsi elvek alapján áll Ottilia mellé, mint erről Mikszáth könyve is tudósít. „Egy vagy legfeljebb másfél évvel, *Az arany ember* megalkotása előtt egy özvegy úriasszony L. -né kereste fel Jókait Stáció utcai házában és mint honvédezzredes özvegye fölkercte, hogy vállalja el gyermekei fölött a gyámságot.” (*Jókai Mór élete és kora*. Mikszáth KrK 19. k. 83.)

Ugyancsak Mikszáthtól tudjuk, hogy *Az arany ember* születésének hónapjaiban, megírásának színhelyén, Balatonfüreden Lukanics Ottilia is ott volt. „A költő a bekövetkező nyáron egy balatonfüredi villában helyezte el beteg gyámleányát egy nénje felügyelete alatt, s napjainak szabad részét a bájos leányka oldalánál tölté.” (i. m. 83.)

Hasonló izgalommal és természetesen hasonlóképpen titokban várja regényünk hőse is a találkozásokat Ágnessel. Mikszáth arról is beszél, hogy a lányka mellett Jókai oda álmodta magát „a Senki szigetére Amiről nappal beszéltek, amit éreztek, amit elgondoltak, azt este a költő beleöntötte „Az arany ember”-be. Így készült a regény.” (Uo.)

A regénybeli képviselő is „regénycsinálásnak” érzi a váratlanul izgalmassá váló életét és Ágnes iránt fellobbanó szerelmét. Egy ízben így korholja önmagát:

„Aztán minckor avatkozom én ebbe bele?
Azért küldtek engem ide a választóim, hogy regényt
csináljak?
S aztán csak tudnám, hogy mi lesz a következő fejezet
ebben a regényben?” (47.)

A következő párhuzamnál megintcsak Mikszáth könyvére kell hivatkoznunk. Ő írt arról, hogy Ottilia Jókai egy hajfürtjét őrizte, melyet aztán a levelcikkkel és egy aranyedállal együtt halála után visszaküldetett Jókainak. (I. m. 84.)

A regény Ágnes is kegyelettel teszi el megmentőjének, az egyre szenvedélyesebben szeretett férfinak az arcképét.

Mikszáth beszámol arról is, hogy Jókai „annyira beleőrült a gyönyörű tizennyolc éves üde, fiatal teremtsébe, hogy már-már váláson gondolkozott.” (Uo.)

Regényünk hőse is hasonló elhatározásra jut, amikor Balatonfüredről az Ottilia iránti szerelem legszebb fejezetének színhelyéről — utazik vissza Pestre.

„No, hát visszamegyek!
Visszamegyek, s többé nem alkuszom.
Nem kérdezem, mibe kerül e szó: „Mert én Önt szeretem!”
Válaszolok rá M” (123).

Végezetül még csak annyit, hogy mindkét konfliktus feloldását lényegében azonos tragédia jelenti, a kedves, fiatal lány halála. Ottiliát tüdővész ragadta el, Ágnes pedig a maga választotta halálba menekült.

A felsorolt párhuzamok most már minden bizonnyal feljogosítanak bennünket arra, hogy feltételezzük, az Ottilia iránti szerelem nemcsak *Az arany ember* lapjain él, hanem csaknem egy évtizeddel később feldereng emléke jelen regényünkben is.

Lényegében önletrajzi motívumnak foghatjuk fel azt is, hogy Jókai szintén „honatya”, akárcsak regénybeli hőse, és mint a kötet

Tárgyi és nyelvi magyarázatok c. részében utalunk rá, a regényben is találhatunk olyan, a parlamenti életre vonatkozó megjegyzéseket, melyeknek háttérében személyes benyomások állanak. Jókai parlamenti szereplése 1861-ben kezdődött, amikor a siklói kerület képviselőjeként a határozati párthoz csatlakozott.

1865-ben ismét a siklói kerület mandátumával jelent meg Jókai az országgyűlésen.

1867 után szintén előkelő tagja a „balközép”-nek, igaz híve és barátja Tisza Kálmánnak.

1869-ben Budapesten a Terézvárosban megbuktatta Gorove István minisztert. A Terézváros választóinak bizalmát 1872-ig élvezte. Ekkor ugyanis Radocza János Deák-párti jelölt ellenében kisebbségben maradt.

A terézvárosi bukást követően nyomban a Baranya megyei dárdai választókerület tisztelte meg bizalmával.

Utána ismét fővárosi képviselőként tevékenykedett a parlamentben. Az 1875—78-i országgyűlésen a Józsefváros képviselője.

Ezután megint vidékre szorul. Először az erdélyi Erzsébetváros (1878—1881), majd az illyefalvi kerület (1881—1884), azután Kassa (1884—92), illetve Krassó-Szörény megye oravicai kerülete delegálja (1892—1896).

Egyet mindenesetre pályája végén megállapíthatott önmagáról az öreg Jókai: szépen felépített parlamenti beszédeivel gyakran ragadtatta viharos ünneplésre a „tisztelt ház” tagjait.

Jókai parlamenti szereplésének legteljesebb képét a *Jókai Mór politikai beszédei* c. kétkötetes kiadvány adja.

Regényünk képviselőfigurájáról akármit elmondhatunk, de azt nem, hogy túlzottan nagy felelősséggel végezné „honatyai” munkáját. Lényegében a nagy szavazógépezet egyik jelentéktelen csavarja, aki derűs felelőtlenéssel emelkedik fel, amikor kell, és ül le, amikor a többiek is helyet foglalnak.

A regény keletkezésének időszakában már Jókai is egyre kevesebb felelősséggel, meggyőződéssel és lelkesedéssel vesz részt a parlamenti munkában.

„Újra beleélte magát a képviselői életbe, mely le-lebilincselte tarkaságával, csak a választókkal való gyakori érintkezés zavarja és a protegálás nincs ínyére. Ezért veszti el kerületeit örökösen. Ha szól is a miniszternek, mikor nagyon szorítanak valamit a kerületből, azt olyan modorban teszi, hogy nem törődik az eredménnyel. A miniszternek van esze, legott kiérzi az effajta közömbösséget, az egyik fülén bemegegy, mintha egy odvas fába kiáltaná a kívánságát.” — írja Mikszáth is (i. m. 317.).

A Hon vezércikkeiben Jókai mindig aktívan reagált a kor politikai eseményeire, a „Ház”-ban gyakorta felszólalt. Az Üstökös Tallérossy Zebulonja és „politikus csizmadiája” is Jókai politikai szókimondását szolgálták.

1882-ben azonban az Üstököst Szabó Endre vette át Jókaitól. El is tűnt hamarosan az egyre sokasodó élclopok tengerében, és még abban az évben a Hon is megszűnik, és ezzel együtt lényegében el is szürkült a politizáló Jókai.

A *Jókai-Jubileum és a nemzeti dlszkiadás története*. (NK 100. k.) *Jókai mint képviselő* c. Mikszáthtól credő szemelvényében olvashatjuk ezekről az esztendőkről:

„Jókai teljesen visszatért a műzsákhöz. A Házba eljár ugyan, de beszédet nem tart többé [legalábbis jóval kevesebbet, mint azelőtt] a tárgyalás menete nem érdekli . . . s mikor látja, hogy pártja (az a bizonyos erdő) feláll, ő is fölemelkedik velök gépiesen, s igen sokszor utólag kérdi a szomszédjait:

— Miről is van szó, kérlek?” (i. m. 70.).

Ez a kialakuló politikai közömbösség már ott szunnyad Jókaiában a regény írásakor. Így nem véletlen, hogy a regény képviselője olyan könnyedén veszi felcölősségteljes tisztségét.

Jókai és a nihilizmus

Jókai művészetének vizsgálata meggyőz bennünket arról, hogy nagy romantikusunk egy-egy témához több alkotásában is visszatér. És itt nemcsak az olyan klasszikus nagy témákra kell gondolnunk, mint a reformkor, a szabadságharc vagy a Bach-korszak ábrázolása, hanem olyanokra is, melyek nem ilyen súlyponti jelentőségűek művészetében.

A romantikus, illuzórikusan elzárt világba menekülő antikapitalista regényhőst, s vele Jókai romantikus antikapitalizmusát *Az arany ember* után föllelhetjük a kései *Ahol a pénz nem Isten* lapjain is. A pogány magyarok szokásairól, az ősmagyar napimádók és a korai keresztények harcáról külön regényt ír 1883-ban *Bálványosvár* címmel, de ugyanez a téma epizódjelenségként feltűnik a *Jövő század regénye*, a *Kiskirályok* vagy *A mi lengyelünk* egyes fejezeteiben is.

Mindezek mellett még arra is fel kell hívni a figyelmet, hogy Jókaitól nem idegen az a művészi megoldás sem, hogy egyes témákat, melyeket clőzőleg komorabb színekkel ábrázolt, később könnyedebb, hol humorisztikus, hol ironikus hangon teremti újjá. A *Bálványosvárban* — noha a konfliktus, a „Nap” és a „Kereszt” harca tragikus

bukás nélkül oldódik meg — még komolyan veszi a pogány ősvallás ábrázolását, majd ugyanez már sokkal könnyedebb humorral elevenedik meg az olvasó előtt a *Kiskirdlyok* vagy *A mi lengyelünk* egyes részeiben.

Hasonló jelenséggel találkozunk, ha azt vizsgáljuk, miként ír Jókai műveiben a nihilizmusról, a nihilistákról, hiszen a *Jövő század regénye* komor, fenyegető, „nihil országának” képéhez viszonyítva kötetünk Kozákjában már sokkal fölényesebb hangnemben rajzol meg egy olyan nihilistát, aki gyártja ugyan bombáit, hogy levegőbe vesse az „ország házát”, de nem nehéz félrevezetni, és veszélyes robbanótöltetei rendre a Duna fenekére kerülnek, hogy ott az iszap és a víz tegye őket ártalmatlanná.

Jókai az 1880-as évekig, a regény keletkezéséig, aligha szerezhette tudomást arról, hogy Magyarország bármilyen jelentősebb nihilista csoport próbálkozott volna szervezkedni és akciókat végrehajtani.

Az orosz nihilisták tevékenységét ugyan élénk figyelemmel kíséri a magyar sajtó is, a baloldali körök teljes együttérzéssel kommentálják az oroszországi eseményeket, amelyek a zsarnok cári rendszer ellen irányulnak, de hogy követői akadtak volna hazánkban, arról semmit sem tud történetírásunk.

Jókai, amikor a fanatikus Kozákban egy magyar nihilista figuráját alkotja meg, nem tesz mást, mint költői szabadsággal, kedélyes játékosággal az oroszországi eseményeket plántálja át Budapestre.

Jókai már a 70-es években is érdeklődéssel olvasta az Oroszországból érkező híryanagot, és mint Zöldhelyi Zsuzsa meggyőzően elemzte, ez a *Jövő század regénye* c. mű egyik forrása.

1879 végén, 1880 elején Oroszországban ismét fellángolnak a mozgalmak, melyek a cár megölésére irányulnak, és sajtónk — többek között Jókai lapja is — cikkek sorozatában számol be az eseményekről. Ez indíthatta Jókait arra, hogy ismét ahhoz a témához nyúljon, amelyet már a *Jövő század regénye* c. művében is megformált.

Az orosz forradalmi mozgalom inspiráló hatását emeli ki regényünkkel kapcsolatban Forgács László *Jókai és az orosz irodalom* c. tanulmányában, mikor így ír:

„Hogy mennyire fürge és leleményes Jókai az orosz forradalmi narodnyik-mozgalom magyar jelentőségének kidomborításában, jól mutatja az *Asszonyt kísér — Istent kísért* c. kisebb terjedelmű regénye. 1880 februárjában Sz. N. Halturin robbantást szervezett a cári palotában. A merényletnek — a cári ebédlő felrobbantásának — nagy politikai visszhangja támadt a magyar parlamentben is. Thaly Kálmán . . . felszólalt a nihilisták magyarországi uralomrajutásának veszélye ellen. Jókai azon sebtében regényt ír egy magyar országgyűlési kép-

viselőről, aki az öngyilkosságot megkísérlő lányt hazakiséri, belecsöppen egy magyarországi nihilista testvér társaságába. A nihilista Kozák úr dinamitgyártó mester. Az a feladata, hogy megszervezze a parlament felrobbantását. A kisregény, amely egyébként is bővelkedik izgalmas és fanyar humorral rajzolt fordulatokban, kétségtelenül a politikai élmény hatása alatt keletkezett. Néhány héttel a világszenzáció után folytatásokban meg is jelent az *Üstökösben*. (*Tanulmányok a magyar—orosz irodalmi kapcsolatok köréből*. Bp. 1961. 1. k. 479.)

Forgács László megállapításához csak azt fűznénk hozzá, hogy a regény egészenek a terve feltehetőleg már előbb megérlelődött Jókai-ban, mint ahogy a Halturin-féle merénylet híre megérkezett (Ellenőr 1880. febr. 19. Reggeli kiad.), hiszen az Üstökös — igaz, hogy a cím feltüntetése nélkül — már jelzi a regény indulását 1880. márc. 28-án (XXII. évf. 1128. sz. 155.), de azt szinte biztosra vehetjük, hogy Kozák alakjának megformálása és a tervezett nihilista robbantási akció beépítése a regény meséjébe a Halturin-merénylet hatására történt, amikor a mérsékelten ellenzéki Pesti Napló már azon medítal: hazánkra a cárizmus vagy a nihilizmus jelenti-e a komolyabb veszélyt. „Nálunk némelyek azon törik a fejüket, melyik veszélyesebb nekünk: a cárizmus vagy a nihilizmus? Mind a kettő. Vannak, akik az orosz udvarral akarnának szövetkezni, hogy biztosítva legyünk az orosz hadsereg támadása ellen; hiú törekvés... Vannak, akik óhajtják, hogy a nihilistáknak sikerüljön szétrobbantani Oroszországot, s feledik az expanzív erőt, mely a nihilizmusban lakik.” (1880. febr. 19. Reggeli kiad.)

A Pesti Napló március elején még élesebben fogalmaz: „Európának kétszeres oka van félni Oroszországtól, onnan fenyegetik a zsarnokság és a forradalom.” (1880. márc. 6. Reggeli kiad.) Mindkét részletet idézi Dolmányos István: *Az orosz forradalmi narodnyikok és a magyar sajtó az 1878—1881. évi oroszországi forradalmi válság időszakában* c. tanulmányában. (*Tanulmányok a magyar—orosz irodalmi kapcsolatok köréből* 2. k. 57—59.)

Jókai, mint ezt a regénye és az ugyancsak 1880-as *A mi nihilistáink* c. verse is igazolja, nem fél attól, hogy a nihilizmus betörve hazánkba komoly károkat okozhatna. Regényünk Kozákja nem más, mint fanatikus, de könnyen ártalmatlanná tehető különc.

Dolmányos István említett értekezése rengeteg idézettel érzékelteti, miként fogadta a magyar sajtó, a különböző politikai csoportok a februári merényletet. Ezeket minden bizonnyal Jókai is ismerte, Kozák megformálásával reagált erre, és állást is foglalt az ügyben. Így az 1880-as merénylet magyar sajtóvisszhangjának áttekintése Dolmányos István tanulmánya nyomán szükségesnek látszik.

A forradalmárok és a cári rendszer küzdelmének hírei 1879 elejétől jelennek meg a hazai sajtóban. Ekkor kezdődnek meg azok a kísérletek, melyek — elsősorban robbantásokkal — már a cár elpusztítására irányultak. Jókai tehát lényegében már a Halturin-merénylet előtt is olvashatott forradalmi akcióról.

Az orosz forradalmi eseményekkel kapcsolatos állásfoglalások lényegében két nagy táborra osztották a hírlapokat. „A kormánypártiak és a klerikálisok leplezetlenül ellenséges hangnemben kommentálták az orosz forradalmárok egyes lépéseit és messzemenően kihasználták a narodovolecek helytelen harci eszköze, az egyéni terror által nyújtott támadási felületet. Az ellenzékiek állásfoglalását a nyílt, néha zabolátlan káröröm hangja jellemzi. Mentegették a forradalmárokat, sajnálkoztak a cári terror áldozatain, de nemcsak az egyéni terror taktikájától, hanem legtöbbször a forradalmi eszközöktől is elhatárolták magukat.” — írja Dolmányos István tanulmányában. (I. m. 53.)

A klerikális Magyar Állam ragálynak nevezte a nihilizmust *Oroszország belállapotjai* c. cikkében (1880. jan. 4.), majd egy későbbi *Ave Caesar* c. cikkében a „társadalmi rend sötét ellenségeinek” mondja a cárizmus elleni erőket (1880. márc. 4.).

Dolmányos István írása kiemeli azt is — és ez bennünket különösen közléről érint —, hogy „a Jókai tulajdonában levő és Visi Imre szerkesztésében megjelenő Magyar Népvilág az orosz forradalmárok hatalomra kerülésének gondolatától is elszörnyedt. Ha valaha az orosz társadalmat felszabadítaná a zsarnoktól egy ügyes merénylő golyója vagy robbantó anyaga: jaj lenne az országnak, melynek sorsát a merénylettevők intézik. Hisz a gyilkosok szabadsága lenne az.” (*Zsarnok sorsa, szolgák bosszúja*. Magyar Népvilág, 1880. febr. 22.)

A Pesti Napló már egy korábbi cikkében némi szimpátiával kommentálja az eseményeket, és kijelenti, hogy az oroszországi mozgalom megnevezésére a „nihilizmus” szó „cleve helytelen és hamis” (1879. máj. 28. *Hogy kezdődött a nihilizmus?*)

Az ellenzék vezető lapja, az Egyetértés már 1879 első hónapjában biztatja a haladás barátait, és reméli, hogy „az európai kényuraságok e védbástyája” ledől, és „friss szellő fogja átlengeni egész Európát”. (1879. jan. 9. *Az oroszországi zavargások*.) A szimpatizáló hang ellenére is hangsúlyozni kell azonban azt, hogy ezek a cikkek a politikai gyilkosságokat mint módszert nem helyeslik.

A Nép Zászlaja arról írt, hogy a nihilisták mellett áll „az ifjabb nemzedék.” (1879. ápr. 19.). A Köztársaság c. lap az oroszországi események ismertetése kapcsán olyan dolgokról is beszélt, melyet magyar vonatkozásban aligha mondhatott volna el. Köszönti az orosz

forradalmárokat, akik így kiáltanak: „Le a cárral, éljen a köztársaság.” (1879. dec. 11. *Az oroszok és az atyuskájuk.*)

A magyar munkásmozgalmi sajtó — mint erre Dolmányos István írása is figyelmeztet — nem volt könnyű helyzetben, hiszen „a reakció a magyar szocialistákat is egy kalap alá vette a nihilistákkal, és terrorizmussal gyanúsította őket. Az Arbeiter—Wochen—Chronik-nak és a Népszavának úgy kellett elutasítaniuk ezt a vádat, úgy kellett bíráltniuk az egyéni terror helytelen taktikáját, hogy közben mégis igazat adjanak az orosz forradalmároknak (i. m. 60.). A munkásmozgalmi lapok kezdik aztán a „nihilisták” név helyett „szocialistáknak” nevezni az orosz forradalmárokat, és példaként állítják a magyar szociáldemokraták elé. (Népszava, 1880. márc. 7. *Idők jele.*)

Az imént szükre szabott válogatásban felsorakoztatott cikkek igazolják, hogy a 80-as években a „nihilizmus” rejtélye ugyancsak felcsigázta a kedélyeket hazánkban is. Az orosz forradalmárok tevékenységét azonban természetesen nemcsak hazánkban, de Nyugat-Európában szintén az érdeklődés középpontjába állították. 1880—1886 között — mint erre Nyirő Lajos: *Adatok az orosz forradalmi demokrácia múlt századi magyarországi fogadtatásához.* c. tanulmánya mutat rá — gyors egymásutánban jelennek meg Ernest Lavigne, Karlowitsch, Ivan Gavrilovics Golovin, Stepniak, Alfonz Thun, Karl Oldenberg könyvei a nihilizmusról. „Ez a közel sem teljes bibliográfia is beszédesen bizonyítja, mily nagy érdeklődéssel kísérte az orosz nihilizmus kérdését a századvégi közvélemény” — írja Nyirő Lajos. (*Tanulmányok a magyar orosz irodalmi kapcsolatok köréből* I. k. 54—43.)

A nihilizmus problémája — noha ismétletlen hangsúlyozni kell: nálunk még nem jelentkeztek ilyen szervezetek — a regény megjelenése után néhány hónappal, a parlamentben is előkerült.

Thaly Kálmán, Jókai jó barátja és követtársa *A cukor-, kávé- és sörfogyasztási adó behozatala ellen* intézett felszólalásában (1881. jan. 25.) arról beszél, hogy a „sörfogyasztás meggátlása” a pálinkafogyasztás fellendülését fogja credményezni, az pedig Thaly szerint nagy veszélyeket rejt magában. „Ott van példaként Oroszország. És mindenütt, hol nagy a szegénység, nagy a nyomor; ott egyúttal a legnagyobb mértékben el van terjedve a pálinkaivás. Hogy milyen következményei vannak pedig ennek, azt a t. igazságügyminiszter úr mondhatná meg leginkább, ha itt volna; mert a büntető codex számára a legnagyobb contingent a pálinkaivásból származó büntettek szolgáltatják.

De, t. ház, a pálinkaivás a büntető codex szánalomra méltó áldozatai még csak elsőrendű következmények; sokkal nagyobb társadalmi bajok is megteremnek, lappanganak még ott, úgymint a nihilizmus, communismus, socialismus. (Igaz! Úgy van!) . . . Midőn tehát

a sörgyártást hazánkban a pénzügyminiszter úr és azok, kik a törvényjavaslatra szavaznának, elnyomni iparkodnának, jegyezzék meg, hogy akkor a pálinkaivást mozdítják elő, és tulajdonképpen ők azok, a kik Magyarországon a nihilizmus, communismus és socialismus ágát megvetik.

Igen uraim, önök vetik meg nálunk az ínségnek, a nyomornak, és ezzel a vutki-ivás kimondhatatlan következményének, a nihilizmus a communismus, és socialismusnak alapját, veteményeságját. Constatálni kívántam ezt, és megélni nem akarom azon szomorú időt, mikor majd a mi helyeinken itt önök communistákat, nihilistákat fognak látni." (Vö. *Thaly Kálmán: Országgyűlési beszédei 1878—1881.* Bp. 1881. 339.)

Thaly fejtegetésének naivságát különösebben hangsúlyozni nem szükséges, de érvelése is bizonyítja, mennyire az orosz forradalmárok, a nálunk nihilistáknak nevezett csoportok ténykedése felé fordult a politikai élet figyelme.

Jókai azonban nem aggódik. Ő csak fölényes kézlegyintéssel reagál, és regényében olyan humoros hangon szól a problémáról, ahogy ezt egyidejűleg megjelentetett versében is teszi. (Üstökös 1880. aug. 8. XXIII. évf. 1147. sz. 373.)

Irodalmi minták és hatások

A Jókai-írásművészetet alakító világirodalmi hatásokról számos helyen szólt már mind a Jókai-szakirodalom, mind a JKK. Ezek a hatások főleg a fiatal, pályakezdő író művészetén érezhetőek.

Victor Hugo hatását fedezhetjük fel a *Hétköznapiak* egyes fejezeteiben csakúgy, mint a *Szomorú napok* olvasásakor. (Részletesen tárgyalja a kérdést Muzsnai Ágnes: *Victor Hugo hatása a magyar irodalomra* c. művében. Pécs 1930.)

De ugyanakkor mindkét regényen erősen érezhető a divatos francia romantikus, Sue hatása is.

Az ugyancsak fiatalkori műnek számító *Török világ Magyarországon* Vergilius, Byron, de még inkább a múlt század derekán nagyon népszerű Dumas père hatásáról árulkodik, noha az önálló hangját egyre inkább megtaláló Jókainak ebben a regényében az említett hatások már közel sem olyan mértékűek, mint az első két esetben Hugo és Sue inspirációja.

Jókai e fiatalkori, nagy olvasmányélményekhez idősebb korában is vissza-visszatér. A *Trenk* regények (*A két Trenk, Trenk Frigyes*) nemcsak *A Három testőr* nagy vívójeleneteire emlékeztetnek, hanem

azt is megállapíthatjuk, hogy a börtönében alagutat fúró Trenk Frigyes erőfeszítései, az első kezdetleges ásó-fúró szerszámok előteremtését elmondó rész, a *Monte Cristo grófja* ismeretét is feltételezik.

De nemcsak a fiatalkori Dumas hatás elevenedik meg az idős Jókai művészetében, hanem a Victor Hugoé is. Elég, ha arra gondolunk, hogy a *Rákóczy fia* egyik fejezete, *A csavargók országa* milyen nagy mértékben tükrözi a *Notre Dame de Paris* hatását (*Az eltört korszok* c. fejezet).

Jelen kötetünk vizsgálatánál Sue és Zola befolyásáról kell beszélünk, megállapítva, hogy az előbbi jelentősebb mértékben, az utóbbi kevésbé hatott regényünkre.

Eugène Sue nevét (1804—1857) és mintegy százkötetes életművét sohasem emlegették a francia próza legnagyobbjainak társaságában. Műveinek szociális irányzata, humanizmusa közismert. Az elfogulatlan és jószemű kritikuskok gazdag képzeletét, írásainak izgalmas, sikerült fordulatait is dicsérő szavakkal illették. Mégis ott van a homlokán a bélyeg: rémregényeket írt. Ezt a különben valóban helytálló megállapítást aztán esztétikai értékítéletté emelték, és arról természetesen alig esett szó, hogy e műfajt is lehet jól művelni, meg lehet tölteni emberi tartalommal, a haladás szolgálatába lehet állítani, mint ahogy Sue is tette.

Ha kevés is az elismerő szó a legnépszerűbb irodalomtörténetekben Sue életművéről, a kortársakra és az utókorra gyakorolt hatásáról szinte mindenütt megemlékeznek. Szerb Antal írja róla: „Nagyterjedelmű emberbaráti rémregényei (*Mystères de Paris, Le Juif errant, Les Mystères du peuple*) egész Európában óriási hatást tettek, nemcsak az olvasókra, hanem még a magas irodalomra is: Victor Hugo, Jókai, Dosztojevszkij és megannyi más nagy név tanult tőle.” (*A világirodalom története*. Bp. 1941. 2. k. 270.) A Szerb Antal által felsorakoztatott „nagy nevek” mellett említsük meg Turgenyevét is, aki kedvelte Sue könyveit, és tanult is azokból.

A magyar írók sem maradtak közömbösek iránta, Kuthy Lajos (*Hazai rejtelmek*) és Nagy Ignác (*Magyar titkok*), Czákó Zsigmond, Obernyik Károly műveiből is kitűnik Sue ösztönzése csakúgy, mint Jósika Miklós (*Egy kétemeleles ház Pest-en*), Petőfi Sándor (*Az apostol*) és Jókai Mór (*Hétköznapiak, Szomorú napok, Asszonyt kísér — Istent kísért*) egyes írásainak vizsgálatakor.

Sue műveinek a Jókai-írásokra gyakorolt befolyásáról sok mindent elmondott már Szekeres László a *Hétköznapiak* (JKK 1. k.) és a *Szomorú napok* (JKK 2. k.) jegyzeteiben. Így jelen kötetünk nem tartja feladatának a Sue—Jókai kapcsolatot teljes mértékben kimeríteni. Néhány

elkerülhetetlenül lényeges probléma felvetése után a jelen kötetünkben mutatkozó Sue-hatás vizsgálata látszott célszerűnek.

Hogy ez jelentős volt, arról maga Jókai is nyilatkozott: „Petőfi befolyása nagy tényező volt pályám kezdetén . . . Bámulói voltunk mind a ketten a francia romantikusoknak . . . Első műveimen észrevehető a Hugo Victor és Sue Jenő bálványozása.” Majd később ismét kiemeli: „Sue egzotikus regényei . . . végzetes szuggesztióval voltak a fantáziámra.” (*Legkedvesebb könyveim* HhM 5. k. 183—84.).

Ez a „szuggesztió” a Jókai-szakirodalom számtalan helyén előkerül: Beöthy Zsolt: *Jókai emlékezete*. Magyar Könyvtár 1905. 10, 17. — *Beöthy Zsolt munkái. Irodalmi tanulmányok*. Bp. é. n. 204, 212—13. — Zsigmond Ferenc: *Jókai írói munkássága a szabadságharcig* ItK. 1916. 278. — Zsigmond Ferenc: *Jókai* Bp. 1924. (sok helyen) — Sötér István: *Jókai Mór* Bp. 1941. 64. — Sötér István: *Jókai Mór (1825—1904)* Szabad Nép 1954. máj. 5. 125. sz. 2. — Sötér István: *A magyar romantika a Romantika és realizmus c. kötetben* Bp. 1956. 87. — Nagy Miklós: *Jókai. A regényíró útja 1868-ig*. Bp. 1968. (sok helyen) — Kovács János: *Sue hatása a magyar regényirodalomra*. Kolozsvár 1911. 90—95.

A Sue-hatás azonban sehol sem olyan szembeötlő, mint a jelen mű esetében. Kovács János már említett tanulmánya a *Párisi titkok* és az *Asszonyt kísér — Istent kísért* c. regény nagyon alapos összehasonlító elemzését adja. Kovács János ugyan abból indul ki, hogy Jókai fiatalkori olvasmányélményéről van szó. A regény valóban 1842-ben jelent meg első ízben franciául, és Jókai ezt a kiadást olvasta is. De alig hagyhatjuk figyelmen kívül az 1872-es magyar fordítást, és feltételezhetjük, hogy Jókai ismételtén olvasta a művet, noha az is igaz, a Petőfi Irodalmi Múzeum Jókai-hagyatékában már nem találtuk meg az említett kiadványt.

Az 1872-es kiadás a fordítót nem jelöli meg, minden bizonnyal azért követi ezt az eljárást, mivel — miként egyéb forrásokból kiderül — a nagy, tízkötetes mű magyar tolmácsolása kollektív munka eredménye.

Kovács János a következőket írja: „Tudjuk, hogy Jókaira Sue nagy hatással volt. Hugo Viktor, főképen Sue költői szellemében próbálta meg először erejét a regényirodalom terén. Első regényében szembe-tűnő Sue hatással nem találkoztam. Hanem igenis 1882-ben megjelent művében, melynek címe: *Asszonyt kísér, Istent kísért*. A zugutcáknak, piszkos korcsmáknak, tolvajfészkeknek a leírása már az első tekintetre is Suet juttatja eszünkbe. A mű tárgyválasztása pedig eligazít, hogy melyik művének hatásáról lehet szó. Az *Asszonyt kísér, Istent kísért* egy anyagi tisztaságú leánynak az életével foglalkozik, aki a legnagyobb

helyzeti és erkölcsi piszokban is szépnek, tisztának marad. Sue-nek Fleur de Marie alakja éppen ilyen viszonyok között él.

Jókai regényének a főhőse a Rodolphe utánzata. Legfőbb jellemvonásaik mind egyeznek. Ez is nagyon bátor és hidegvérű. [. . .] Éppen így tesz Rodolphe is, ki a Citében keresi fel a rablókat. Banditákkal mérkőzik s mint amannak, úgy ennek sem lesz semmi baja. Ez a sajátosságos szórakozás mind a kettőnél nagy úri passzió. Jókai megunja az egyhangúságot. Változatosságot keres. Rodolphe az életet tanulmányozza. Mind a kettő gazdag. Jókai képviselő, ki 1000 forintost húz ki gondolkodás nélkül a mellénye zsebéből. Rodolphe fejedelem. Mind a kettő erős és a mérkőzést úgy értik, mint a Miatyánkot. Tudok boxolni, mint Heenan vagy Bonámi Price'. 155. l. [11.] Rodolphe leveri a Cité legfélelmebb banditáját. Rodolphe célja, amint láttuk, az ártatlanok megvédése és a gonoszok terveinek meggátolása. Jókaié is ez. Ágnes a Dunába akar ugrani. Jókai az utolsó pillanatban megmenti. Kozák a keleti pestist akarja Budapestre becsempészni, nehogy terve sikerülhessen, személyesen keresi fel Sóswekli Minát s a gyanús árukat elégetteti vele. Mind a kettő jószívű és nemes gondolkodású. A szenvedőkön a legnagyobb örömmel segítenek. Rodolphe a Morel-családon, ő Ágnesen, kinek a kedvéért még arra is vállalkozik, hogy katonaszökevény bátyját a hadbírósnál felmenteti és elbocsájtatja. Mind a kettő fiatal és nő. Rodolphe elvált feleségétől. Jókai meg családos. De a mű cselekvénye alatt Jókai is csak futólag érintkezik családjával, mert az vidéken tartózkodik. Mind a kettő szeret flirtelni. Rodolphe kéjjel udvarol Rigolettónak, éppen úgy, mint Jókai Ágnesnek. Különbség azonban az, hogy Rodolphe nem lesz szerelmes. A másik különbség a két jellem között, hogy Jókai nem detektív, mint Rodolphe. Ő véletlenül bukkan a titkokra, míg Rodolphe kutatja őket. A két jellem árnyalati különbsége olyan, mint Rodolphe és Bende jellemének a különbsége. Ti. mind a kettő humoros alak, csakhogy Jókai alakjának a jelleme még távolabb esik Rodolphetől, mint Bende. [Bende, Nagy Ignác: *Magyar titkokjának főhőse.*]

A másik jellem, mely szintén Sue utánzására vall, Ágnes. Erkölcs-telen és piszkos környezetben nőtt fel s lett olyan jellemóriássá, minővé kolostorban sem tudnak nevelni. . . . Teremhetnek ilyen jellemek a Sutogó-utcában? Azt hiszem, nem. Épúgy, mint a párisi Citében sem Fleur de Mariek. Ennek a jellemével már két helyen foglalkoztunk. Ha Ágnest vele összehasonlítjuk, azt találjuk, hogy alig van egyetlen vonás is, melyben egymástól különböznenek, szűziességben sem. Mert annak csak a testét érinti a bűn, de lelkéig hatni nem tud. Ez minden- esetre képtelenség, de Suenél való. Egyeznek rendkívüli szépség, jóság, lelki finomság s az élettel való meghasonlás dolgában is. Mind

a két jellemem olyan lélekbe maró búskomolyság ömlik el, hogy még a banditának is meg kell indulni láttukra. Vallásosak. Ágnes Krisztusképet tart ágya felett s hozzá bensőleg imádkozik. Fleur de Marienak legjobb barátja és tanítója a nemes jellemű öreg falusi abbe.

Családi állapotuk azonban különbözik. Fleur de Marie magában áll a világon, talált gyermek, míg Ágnesnek van apja, van bátyja. De minő familia! Az apját csak kora reggel lehet józanon találni, a fiút pedig egyáltalán nem. Van egy udvarlója is, nihilista, aki a szabad szerelemnek a hirdetője. Fleurnek egyáltalában senkije sincs. Legfeljebb, ha gonosz szellemét, a Le Tapis Franc [kültelki kocsmá, lebuj, zsványtanya] korcsmárosnőjét lehet valakinek mondani. Ez képviseli nála ugyanazt a személyiséget, amit Ágnesre nézve házvezetőnőjük, akit örömmel tölt el, hogy szava termékeny talajra talált, s valahára vendéget hozott haza magával a leány.

Több jellemegyezést találni nem lehet. Nézzük most e két főhős egymáshoz való viszonyát. Már a találkozásukban is van rokonság. Rodolphe Fleur egy bandita verésétől menti meg. Jókai Ágneszt az öngyilkosságtól. A furcsa találkozás után Rodolphe a Le Tapis Francba, Jókai a Gránátéros pincébe vezeti a leányt. Mind a kettő pálinkával kínálja meg. A két leány félnék modora Jókainál és Suenél is egyezik. Az első, amit Rodolphe, illetőleg Jókai a megmentett leány iránt éreznek, a szánalom. Ezek őszintén elbeszélnek az ő nyomorúságos helyzetüket. Néhány szavukból előcsillan nemes lelkük, romlatlan lelki finomságuk. A roppant ellentét, mely környezetük és jellemük között van, szánalmat s a legőszintébb becslést kelti föl irántuk; szépségük meg az érdeklődést. Rodolphe nem tudja, hogy Fleur de Marie tulajdonképpen leánya, midőn a Citéből elviszi, udvarol neki, mint Jókai Ágnesnek. Igaz, hogy Jókai udvarlása már flirtöléssé lett. Suenél Rodolphe és Fleur de Marie között ezt nem találjuk meg. De megvan Rodolphe és Rigoletto között, ki Fleur de Marie barátja s jellemének nemességét, elhagyatottságát tekintve, Fleur de Mariehoz hasonló jellem. Ha feltesszük, hogy Jókai Suet 1845 előtt olvasta s e regényt 1882-ben visszaemlékezés után írta, a közbeeső idő épen elég arra, hogy a két jellem összeolvadjon emlékezetében, s akkor Jókaiék sétái a Dunaparton s a flirtölés Suenél is megvan ugyanazon alakok között. Akkor Fleur de Marie is szorgalmas varróleány lesz, aki minden filléréjét kiszámítja, hogy hová fogja költeni, akit rendkívül boldoggá tesz, ha kis varrókosarával a karján siethet dolgozni a varrodába. Ezek a vonások csak átolvadtak Rigolettoról Fleur de Mariera, mert Ágnes azért búskomolyságával mindig Fleur de Marie marad. Ezzel az összeolvadással megeljük Ágnesnek abban a piszkos környe-

zetben szinte képzelhetetlen szűzi tisztaságát is, feltaláljuk Sue varróleányában, a Rigolettóban, kinek magányos szobácskája ajtaján olyan zár van az alkalmatlankodók ellen, mint egy lovagvár kapuján.

A két leányt egyformán meglepi az ismeretlen férfi nemes és becsületes jelleme. Se Rodolphe, se Jókai nem árulják el állásukat. Rodolphe gyári munkásnak, Jókai disznókereskedőnek adja ki magát, minek következtében a lányok sokkal bizalmasabbak velük szemben. A bizalom azonban csakhamar mindkettőnél a legideálisabb s a legörjítőbb szerelemmé változik. Fleur de Marie magának se meri bevallani szerelmét, de hogy valóban szerelmes, mutatja Rodolphenak az a rendkívüli tisztelése, mely már az imádással határos. De meg nem mondja. Ágnes azonban igen, de rá mindjárt fel is robbantja a lakásukat. Eddig teljes egyezés volt viszonyukban. Most azonban különböző lesz, mert Jókai is beleszeret a lányba. Mivel azonban a robbanással a viszonyoknak örökre vége van, nincs hatással a szerelem a cselekvényre s így nem lesz Sue-hatás ellen szóló bizonyítékká sem.

A többi jellemben is van néhány határozottan Sue-utánzásra valló vonás, de egyező jellem nincs. Haggeus úr alakja rajzában az első tekintetre feltűnő a rendkívüli csúfság. Elöl, hátul púpos, kezei térden alul érnek, egyik lába görbe, nagy a feje, bozontos szétálló a haja stb. Önkénytelenül is Suenek a szörnyeit juttatja eszünkbe: Maitre d'école [elemi iskolai tanítót] felismerhetetlenségig eltorzított arcával, a töpörödött Bras-Fouget hegyes orrával, kajla lábával, ennek kicsinyített mását Tortillardot, Le Gros-Boiteux: mindannyi visszataszítóan csúnya.

Sóswekli Mina, kihez alakját illetőleg a Le Tapis France korcsmárosnéja hasonló, mint becses neve is mutatja, sós-wekli-sütéssel foglalkozik. Ő a vasárnapi multságok tündérnöje, kiért a katonák és polgárok ilyenkor rendesen véres harcokat vívnak. Soha öltözetet nem visel magán, melyet ne loptak volna. Veres haj, alaposan megtelt idomok, mély basszus hang, mint aminő egy tamburmajoré. Ezek az ő szépségének alkotó elemei. Ponisse mama ruhát kölcsönöz a szerencsétlen teremtéseknek, éjjeli szállást ad s korcsmát tart. . . .

Ezen alakokban van egy-két vonás, ami Suere utal, legalább is a gondolat a társadalom szörnyeinek a festésére tőle indult ki.

Épen ilyen hatás van ezen szörnyek tartózkodási helyének a rajzában is. Több piszkot már nem lehet festeni, mint amennyit Jókai a Suttogó-utcába és környékébe festett: 'Minden mértani szabályokat vakmerően kihívó' utcák tömkelegén vezeti át az olvasót. 'Vakolatlan vályogfalú viskók. Az ablakok papirossal beragasztva vagy szalmával kitömve. A kövezetet a szalmatörmelék pótolja. Leégett s düledző házak, az utcán örökös sár, trágya. Az egyik utca közepén egy

emeletes épület, benne egy korcsma: Hotel zur rothen Rose [Szálloda a Vörös Rózsához] címmel, melynek minden tégláját külön lopták össze. Az utca szögletén olajlámpa pislog. Az utca közepén mély árok, telve mindenféle moslékkal, mibe nyakig mélyed, ha belesik valaki. Majdnem minden házban van egy zálogra adó, orgazda. Tolvajfészek. A rendőrség itt szokott halászni.' [14–16.]

Sue a Citét szintén éjjel írja le: „La Cité dédale de rues obscures, étroits, tortureuses . . . le quartier sert portant d' asile ou de rendez-vous aux malfaiteurs de Paris . . . La laeur blafarde se reflétait dans le ruisseau d'eau noire qui coulait au milieu des pavés fangeux. Les maisons couleur de bouse étaient percées de quelques rares fenêtres presque sans carreaux. De noires, d' infectes allées conduisaient á des escaliers plus noirs, plus infects encore. (l. 4., 5.) Le cabaret du Lapin blanc est situé vers le milieu de la rue *aux maison*. (l. 17.) Forçats, libérés, escrocs, voleurs, assassins y abondent . . . un crime a-t-il été commis, la police jette son filet dans cette fange.” (l. 1., 2.) [A sötét, szűk, görbe utcák útvesztőivel teli városnegyed pedig menedékkül és találkahelyül szolgál Párizs gonosztevőinek. A halvány fény visszatükröződik a piszkos vízü árokban, és az iszapos kövezet közepén folydogált. A trágyaszínű házakba itt-ott ablaknyílás volt vágva, amely nem volt egészen négyszögletes. A piszkos, bűzös, szűk bejáratok még piszkosabb, még bűzősebb lépcsőkhöz vezettek. A Fehér Nyúl-hoz címzett kocsmá az utca közepe táján található. Szabadlábban levő fegyencek, szélhámósok, tolvajok, gyilkosok bőven akadnak ott . . . Ha valahol egy büntettet követnek el, a rendőrség bedobja hálóját ebbe az iszapba.] Szinte a kelleténél több az egyezés. Még a leégett ház is megvan s meg az utcasarkon pislogó lámpa. Midőn Maitre d'école Sarah és fivérének kirabolja, oda készül őket bedobni.

A Gránátéros pince és a Kék macska rajzában már alig van egyezés, de mint lebujsz és tolvajfészek szintén Sue emlékeztetnek. Épen így Haggeus lakásának pincéjét Jókai önállóan, de Sue útmutatása szerint a Le coeur saignant [A Vértő Szív] pincéje után írhatta le . . .

Jókainál az egyik utcának Vértőszív a neve. (259. l.) Suenél egy korcsmánál Le coeur saignant [Vértő Szív], ami emlékezeti és véletlen egyezésnél több is lehet. Ezekből látjuk, hogy jellemekben, leírásokban, helyzetekben sokkal több a hatás, mintsem ezeket véletlen egyezésnek tulajdoníthatnók. Jókai valamikor nagyon jól ismerte a regény minden részletét. Jóleső humorral gondolt vissza reá, amint szeretettel szokott visszaneézni a meglett ember azokra az elvekre, melyeknek igazságára fiatal korában szinte mérget mert volna venni. A chablonos históriák helyett, melyekről a mű elején mondja, hogy

megunta már, változatosabbat akar adni. Fiatalkori regényideálja megjelenik előtte, banditáival, borzalmaival, titkos utcáival, korcsmaival, a kis Rigolettoval. Jó maga is kacag rajta. Egyes kijelentései legalább is, melyekből meg lehet állapítani, hogy a *Les mystères de Paris*ra gondol, a humor jegyét viselik magukon. Pl. „Sohe félj hugám, még annyira nincs elerkölcstelenítve századunk, hogy a leányokat elraboljuk”. [7.] Vessük ezt össze azzal, hogy Sue lépten-nyomon az erkölcsök züllését hangoztatja, minden lapján az erkölcsre hivatkozik s kétségbeeséssel tölti el az emberi nem elaljasodása: akkor egyszerre világossá lesz Jókai e kijelentésének mély humora. Vagy pl. Sue Rodolpheja fiákeren robog végig a Cité utcáin, hajmeresztőbbnél hajmeresztőbb helyzetekbe bonyolódik. Jókai is rendesen fiákeren robog be a magyar Citébe és pedig a korcsmáros rozoga, döcögős szekerén. Épen ilyen humoros a pestissel való kacérkodás is. A Fekete asszony elnevezés határozottan a *Le juif errant*-ra [A bolygó zsidóra] vall, amelyben Sue rémcs képben írja le ezt a város felé bolyongó Fekete asszonyt. Jókainál ez a réműlet egy külvárosi testes szépség rajzába olvad át, aki feszít a lopott ruhákban s mikor meghallja, hogy azok kolerás vidékről valók, beledobja őket az égő kemencébe, sőt maga is utánuk búvik meztelenül, hogy valahogy lesüsse magáról a bacillusokat. Szóval nála a rémítő, a rettenetes, mind aranyhumorrá változott. Nincs olyan helyzete, hol megrémülne az ember, még a glycerines pincét is úgy írja le, hogy kacag rajta. A mosoly átragad az olvasóra, s észre sem veszi, hogy főhőse ijesztő robbanó szerek között bolyong. S azért, ha még egyszer annyi lenne is az utánzat, mint most, akkor is Jókai eredeti alkotása volna ez a mű, az öregedő ember ifjúkori álmának humoros visszaálmódása . .

Föléje emelkedik a tárgynak, játszik vele, innen van, hogy ha még egyszer annyit vett volna is át, akkor is minden ízében Jókai volna.” (*Sue hatása a magyar regényirodalomra*. Kolozsvár 1911. 90—95.)

Kovács János összehasonlító elemzését, stílusát, megfogalmazását tekintve ma már kissé felületesnek, kevésbé kimunkáltnak érezheti az olvasó. Feltétlenül vitatkozni kell azzal is, hogy a regény hőseit, a képviselőt egyszerűen Jókainak nevezi, annyira önéletrajzi figurának tartja. Lehetséges az is, hogy némely párhuzama a két regény között erőltetettnek tűnik.

Mindezek ellenére a két regény összevetése alapos munkára vall, és mint regényünkre vonatkozó dokumentumot, irodalmat lényegesnek kell tartanunk.

Regényünkkel kapcsolatban Zola hatásáról is olvashatunk néhány helyen a szakirodalomban — noha majdnem hogy azt kell mondanunk, amit az *Asszonyt kísér — Istent kísért* esetében zolainak tartá-

nak, a nyomortanyák leírása, jórészt megtalálható a *Párisi titkok* lapjain is.

Jókai és Zola kapcsolatát részletekbe menő alaposággal dolgozza fel Gergely Gergely *A gazdag szegények* jegyzeteiben (JKK 303—311.). Ehhez újabb adatokat hozzátennünk nehéz lenne, és terjedelmes ismétlésekbe bocsátkozni is felesleges.

Hogy Zola hatását valóban nem szabad a 80-as évek Jókai műveinél túlbecsülni, arra Jókai egyik nyilatkozata is figyelmeztet, melyet kiadójának, Révay Mór Jánosnak emlékiratai őriztek meg.

„Zolának kortársaira gyakorolt óriási hatása alól csak úgy menekülhetett meg, hogy az én tudomásom szerint Zolának csak azt az egy munkáját olvasta, amely nem éppen barátságos hangulatot keltett benne az író művei iránt. A „Nana”-láz idején valahogy Jókai is kezébe vette, el is olvasta ezt a könyvet. Óriási feltűnést keltett akkor ez a mű, rendkívüli volt a kelendősege, a világ minden nyelvére lefordították és mindenki csak arról beszélt. Jókai, aki soha sem szokott nyilatkozni más írók műveiről, de legkevesbé elitélő módon, akkor még sem tartóztathatta vissza magát és azt mondta egy ízben: „Hiszen ha én ilyet akarnék írni és ily mélyen leszállani a kloakába, akkor engem is az egész világ olvasna, de hát én azt nem teszem, ettől eltilt a józslésem.”

Azt hiszem, hogy azután Zolának soha egyéb művét nem olvasta.” (*Írók Könyvek Kiadók* Bp. 1920. I. k. 190.) Később a századfordulón ugyan — miként ez Gergely Gergely jegyzeteiből is kitűnik — Jókai és Zola között barátság alakul ki, melynek hatására talán Jókai is meglágyult a nagy francia mester műveivel szemben, de ez jóval regényünk születése után következett be. Jókai nyilatkozata — mely feltehetőleg 1880 körülről való, hiszen akkor, 1880-ban jelent meg a *Nana* — sokkal inkább tanúsít ellenszenvet, mint rokonszenvet a naturalizmus atyjának művésze iránt.

A Jókaira gyakorolt Zola-hatást vizsgáló tanulmányok, Schreiber Erzsébet és Kozma Antal tanulmányai Zsigmond Ferenc könyvére hivatkoznak. Pedig ha figyelmesen olvassuk Zsigmondot, meg kell állapítanunk, határozott Zola hatásról nem beszél a szerző, de hogyan is beszélhetne, ha elfogadjuk Révai Mór Jánosnak azt a megállapítását, hogy Jókai a *Nanán* kívül egyetlen Zola regényt sem olvasott.

Zsigmond lényegében csak azt írja, hogy „egy párszor Jókai is ráfanyalodott arra, hogy a Zolák tárgyköréhez szálljon le témáért.” (*Jókai* Bp. 1924. 273.) Itt említi elsőként *A gazdag szegények* c. regényt, majd utána az *Asszonyt kísér — Istent kísért* c. munkát. Jelen regényünk elemzése kapcsán sem szól konkrétan Zola-befolyásáról. Itt is csupán

azt mondja: „E helyszínrajz naturalizmusa csakugyan nem marad e I Zola legjellegzetesebb effajta leírásai mögött.” (I. m. 275.)

Éppen azért helytelen Schreiber Erzsébet azon megállapítása, hogy: „Zsigmond Ferenc két Jókai regényt említ meg, melyek Zola hatását mutatják, ezek: a *Gazdag szegények* (1890) és az *Asszonyt kísér — Istent kísért*” [!]). Majd így folytatja: „az *Asszonyt kísér — Istent kísért* c. regény nemcsak a tárgy megválasztásában naturalista, hanem részben a feldolgozásmódban is. Az író a Suttogó-ucca környékére vezeti az olvasót, Pest legzüllöttebb uccája ez, olyan hely, ahova tisztességes embernek nem ajánlatos járni, fényes nappal sem. Itt már nemcsak a környezet romlott, hanem az emberek is gazok, állattiasak.” (*Zola és a magyar irodalom*. Pécs 1934. 44—45.)

Kozma Antal: Az „*Agence de Paris*”, *Zola és Jókai* c. tanulmányában (Debreceni Szemle 1939. ápr. 4. XIII. évf. 131. sz. 176—182.). Már nem fogalmaz olyan konkrétan, mint Schreiber Erzsébet a Zola-hatást illetően. Ő is idézi Zsigmondot, megemlíti mind az *Asszonyt kísér — Istent kísért*, mind pedig a *Gazdag szegények* c. regényeket, de nem tételez föl olyan határozott Zola-ihletést, mint Schreiber Erzsébet.

Óvatosan is kell bánnunk a Zola-hatás kérdésével jelen kötetünk esztében. A *Párisi titkok* inspiráló szerepét illetően nem lehetnek kétségeink, sőt abban sem kételkedhetünk, hogy egyes szituációk szinte Sue regényéből kerültek át Jókai írásába, de ugyanilyen vagy akárcsak megközelítően azonos mértékű Zola-hatásról nem beszélhetünk.

Nincs itt szó Zola-befolyásáról. Csupán csak arról, hogy Jókai itt az írói ábrázolás olyan módszereivel élt, amelyek nemcsak Zolának, hanem általában a naturalizmusnak s előfutárainak jellemzői.

Jókai följegyzései

Az *Asszonyt kísér — Istent kísért* c. regény anyaggyűjtése, formálása közben jóformán semmi feljegyzést sem készített Jókai jegyzetfüzetében. A bejegyzéseknek a kicsiny száma is igazolja, hogy Jókai ezt a művét friss élmények és művészi fantáziája alapján írta, nem volt szüksége aprólékos anyaggyűjtésre, a mese főbb vonalának felvázolására.

A regényre vonatkozó csekély számú bejegyzés abban a lila bőrkötésű, album alakú zsebkönyvben található, amely a JKK *Följegyzések* I. k.-ben a 7-es számot viseli. (263—334.) A 64. verson szerepel a „Jeget szétvettetni bikford gyutaccsal” mondat. Kozák is az iránt

érdeklődik a robbanóanyagot rendelő képviselőtől, hogy „Bickford gyutaccsal” lássa-e el őket. (35.)

Az 51. verson találjuk az egyetlen olyan bejegyzést, amely minden kétséget kizáróan jelen kötetünk anyagához tartozik. „Queens pipe, elfoglalt dohány elégetése” — jegyezte fel Jókai. Ebből a bejegyzésből született a regény következő mondata: „Ez a kemence az, ami Angliában a ‚Queens pipe’ (a királyné pipája), amiben az elkobzott csempészdohányt elégetik.” (104.)

Jókai fonott háncsfedélű, barnássárga színű füzetkéjében (JKK *Följegyzések* 2. k. 211—73. 19. sz. notesz) több mű címének felsorolásával együtt szerepel regényünk címe is a 44. verson és az 52. rection.

IRODALOM

Első hírek a regényről

Az Asszonyt kísér — Istent kísért c. regény közlését, igaz, hogy a cím feltüntetése nélkül, elsőként az Üstökös jelzi. (1880. márc. 28. XXIII. évf. 1128. sz. 155.)

Mintegy három hónappal később már részletesebb tudósítást kapunk arról, hogy regényünk a *Regény-csarnok* c. vállalkozásban lát napvilágot. A Pécsi Figyelő *Irodalom* c. rovatában (1880. jún. 26. VIII. évf. 26. sz.) így ír: „Új szépirodalmi vállalat. Ma küldte szét Aigner Lajos tevékeny kiadó a felhívást már említett szépirodalmi vállalatára. ‚Regény-csarnokot’ és ‚Szépirodalmi könyvtárt’ indít meg, melyekből kéthetenként egy-egy ivnyi füzet jelenik meg, illusztrációval vagy arcképpel. A ‚Regény-csarnok’ kizárólag eredeti műveket közöl, s ezek sorozatát Jókai nyitja meg, *Asszonyt kísér — istent kísért* című regényével.”

A Fővárosi Lapok *Fővárosi hírek* c. rovatában (1880. szept. 28. XVIII. évf. 222. sz. 1097.) a regény német nyelvű közléséről tudósít: „Das Nihil in Ungarn. Ily című elbeszélést irt Jókai Mór a ‚Pester Lloyd’-nak, mely annak közlését tegnap kezdte meg, kijelentve, hogy a magyar stíl mestere a német nyelvet is igen jól kezeli, s kéziratát változtatás nélkül adta a szerkesztőség sajtó alá.”

A közlés valóban félreértésre adhatott okot, éppen ezért a lap következő napi számában már a következő magyarázat közzétételét kérte Jókai: „Jókai Das Nihil in Ungarn-ja, mint a ‚Hon’-ban olvasuk, nem eredetileg németül irt munka. Előbb is jelent meg magyarul, a költő élclapjában. *Asszonyt kísér — embert kísért* (!) címmel. A költő tehát e művet csak lefordította németre. — Lapunk szerkesztője

regnap ez ügyben a következő levelet kapta: „Tisztelt barátom. A ‚Pester Lloyd‘-ban megjelenő német regényemre tett észrevételeket kérek azzal a megjegyzéssel kiegészíteni, hogy *ugyanaz* a regényem magyar nyelven, is’ megjelent már *két kiadásban*: egyszer az ‚Üstökös‘-ben, másszor Aigner Abaffy kiadónál füzetekben. Közönségünk és lapjaink, úgy látszik, csak akkor vesznek róla tudomást, midőn a méltán közkedveltségnek örvendő ‚Pester Lloyd‘-ban közöltetik. Tiszteelő híved: Jókai Mór. E levélre megjegyzésünk csak annyi van, hogy a regény németül más cím alatt jelenvén meg a felvilágosításra annyi- val inkább szükség volt, mivel a ‚Lloyd‘ nagy betűkkel hirdette, hogy a magyar stíl mesterétől németül irt regényt kapott.”

A Hölgyek Lapja *Irodalom, művészet és zene* c. rovatában (1880. okt. 3. IV. évf. 40. sz. 479. l.) elkésik kissé a híradással, amikor a következőket írja: „Jókay Mór ‚Asszonyt kísér — Istent kísért‘ című, az ‚Üstökös‘-ben most bevezgett nagy regényét, ‚Das Nihil in Ungarn‘ cím alatt a ‚Pester Lloyd‘-ban is megkezdé saját német fordításában s Aigner Lajos magyarul két heti füzeteiben.”

Az 1880-as évben már csak egy jelentéktelen hírközléssel találkozunk. A Vasmegeyi Közlöny (1880. nov. 7.) írja a következőket: „A Magyar Regény-csarnok közli Jókai *Asszonyt kísér — Istent kísért* c. művét.”

Az 1881-es év első napján az Arad és Vidéke (1881. jan. 1.) *1880. év irodalmi tekintetben*. c. tárcája visszatekint az elmúlt év irodalmi alkotásaira. Kiemeli, hogy a koszorú Jókaié, hiszen három regényt irt az 1880-as évben a *Tegnap*, *Páter Péter* és az *Asszonyt kísér — Istent kísért* címűeket.

Az első jelentős írás 1881 tavaszán látott napvilágot, a Fővárosi Lapok hasábjain. (1881. ápr. 9. XVIII. évf. 81. sz. 438—39.) Spectator [Ambrus Zoltán] tollából: Jókai újabb regényeiről II. („Páter Péter” — „Asszonyt kísér — Istent kísért”) címen.

Előzőleg a *Páter Péter*-ről ír a cikk, majd így tér át jelen regényünkre. „Az *Asszonyt kísér — istent kísért*” is robbanással végződik, de ugyanez a ‚bevezetés’ itt már kibékítő, megnyugtató.

E száznegyvenhét lapra terjedő kis regény maradandó becsű mű, bár napi szükségletre, kevés ambícióval van írva, amint azt a benne sűrűn elszórt, nagyon is időszerű vonatkozásokból következtetni lehet. Célzásait már senki sem fogja megérteni, mikor még mindig kellemes olvasmány lesz, mert költészet, szellem s az a kedves humor van benne, melyet a Jókai újabb munkáiban olyan súlyosan nélkülözünk. Jókainál a ‚könnyeken átszűrt mosoly’ mindig megtartja tiszta jellegét: soha sem vág a komikum körébe, de érzélgéssé sem fakul. E regényben sincs, a humor rovására, az elbeszélés finom, irónikus

hangja, sőt azt még élénkebb hatásúvá teszi, mintha a közöny vagy az érzelmesség hangján nyilvánulna. Technikája kitünő, a mese valószínűségi bravourral van szöve. Az egész sokkal élvezetesebb, semhogy szívesen meg ne bocsátanók említésre is alig érdemes apró hibáit (pl. hogy a hős mindent talál a zsebében, a mire épen szüksége van sat.).

A regény főalakja (aki valóban központja az elbeszélésnek) maga beszéli el történetét: olyan forma, mely az előadásmódot csak nehezíti. Az író ama két veszély közt forog, hogy vagy csupa alanyi ömlengést ad, a mi megbocsáthatatlan elbeszélő műfajban, vagy a hős alakja homályban marad („Copperfield” sok fényessége közt ez az egyik folt), nem is említve azt, hogy maga az elbeszélő könnyen szerénytelenné s így visszatetszővé lesz. Jókai művészi tapintattal kerülte ki e nehézségeket, az „Asszonyt kísér” — ő keveset beszél érzelmeiről, mégis kidomborodó jellem s a mellett egyik legrokonszenvesebb alakja a Jókai alkotásai közt. Nem a chablonszerű, huszonöt éves házasulandó ifjú, hanem egy fiatal honatya (jóval kedélyesebb s elmésebb, mint a Ferrier Pál honatyáiból való egész parlament) „a kinek van már otthon felesége, három kis porontya, azonkívül sokkal több hitelezője, mint amennyi egy regényben szükséges.”

Innen kezdve a cikk írója a cselekmény leglényegesebb mozzanatait sorakoztatja fel, hangulatosan, lényeglátóan, értékelő megjegyzésekkel kísérve. Itt írja pl. Haggens úrról és Kozákról a következőket. „Ha a regény jellemei közül valamelyik gyöngye: úgy Haggens[!] ur az. Előttünk legalább ittassága mellett is visszaérnek tetszik, hogy leányát délelőtt arra unszolja, a minek még csak gondolatáért is halállal fenyegeti — este. De Haggens ur házánál tulajdonképp Kozák, a gyár művezetője az ur, Ágnes nihilista imádója, egy fanatikus bolond, akinek az örültségében azonban rendszer van. Itt keveredik a hős, isten — kísértés’-ben, mert hogy a lányt ittas apja verései elől megóvják, szíveséget akar kötni a neki egyedül parancsoló Kozákkal . . .

Ime: az istenkísértés. Egy derék ember, keresi az édes esztét, és nem találja meg’. Odahaza családja, mely őt imádja, a kedves, jó asszonyka, a ki nem sejtí, hogy a férje Budapesten regényt csinál, itt pedig a szeretett leány. E lclki küzdelmet (folyton érdekes külső cselekvény keretében) festi a regény, melynek még csak megoldását akarjuk megemlíteni. Haggens ur egy kulcsot ad a képviselőnek: Az Ágnes szobájába vezet az. A leány rimánkodik neki: ne jöjjön oda . . . „Ön nem jöhet oda, mert én önt szeretem’ Erre már nincs szava . . . megfordúl, s hazamegy családjához, hanem a végzet visszahívja . . . Nos, hát visszamegy: a sors akarta, válaszol majd a lánynak. Csakhogy a tiszta lélek . . . megtudva hogy visszatér, elmenekül oda, a hova az nem mehet utána. Felrobbantja a nitroglyceringyárat . . . Még a filantrop

olvasó sem botránkozik meg, hogy több áldozat is esett, a kik a Suttogó-utcában laktak, csak terhére voltak az emberiségnek . . .

A bevezetés és a vég vázolásával csak az alapeszme nemességét akartuk kiemelni. Az alakok csaknem kivétel nélkül igazak, élethívek . . . Hogy a költő, a mindennapi lények közt egy exotikus virágra: nihilistára is akadt, alig lehet kifogásolni, mert, ha ez nem is tartozik a regény szerves egészéhez, a nihilizmust igen szellemesen — nevet-ségessé teszi. Hanem azon csak sajnálkoznunk lehet, hogy némi pongyolasággal közönséges élcek és csúsztak be a regénybe, valószínűleg a hirlapi közlés kedvéért, de a min az önálló kiadás alkalmával segíteni lehetett volna. E nélkül mi sem zavarná a regény teljes élvezetét.”

A Magyar Polgár (1881. ápr. 24. XV. évf. 92. sz.) *Irodalom és Művészet* c. rovatában egy francia lapnak — melynek címét sajnálatosan elhallgatja — a regényre vonatkozó megjegyzéseit olvashatjuk.

„Jókai két regényéről egy francia lap a következőket írja: ‚Ulrich Lajost illeti a dicsőség, hogy elsőként ismerteté Jókait a nagy regényíró Franciaországban. Jókai egyik remekműve a ‚Szabadság a hó alatt’ (Le Tapis vert) A regényről megállapítja a francia lap, hogy egyik jellemzője a ‚finom és fölötte találó gúny, mely munkáin végigvonul. Az irónia kezeiben félelmes fegyver, melyet csodálatos ügyesen forgat. — És soha a finom gúny oly magas fokra nem emeltetett, mint utolsó művében, mely legelőször egy budapesti lap (‚Üstökös’) tárcájában jelent meg. Egy oly tárgy ellen fordult, mely jelenleg fölötte érdekli a közönséget: a nihilizmus ellen. Mióta a nihilisták félelmes és titokzatos sectája a nyilvánosságot foglalkoztatja, több író engedett ez egyesület különös és rendkívüli működése csábjának. De többnyire ellen nem állhatván a tárgy titokzatos voltának, a legközönségesebb melodráma hangulatába estek. Jókai megelégedett azzal, hogy kigunyolja őket, és nézetünk szerint az által, dacára a jóízű humornak, melylyel ezt teszi, erős csapást mért rájuk. Regényének címe ez: ‚Asszonyt kísér, istent kísért’ (Un nihiliste hongrois). Helyesebb címe ez volna: ‚Nihilista, akarata ellenére.’ (A bíráló itt hosszasan elmondja a regény tartalmát, és aztán így folytatja): ‚Semmi sem adhat fogalmat azon hatalmas satyráról, mely e művet betölti. A nihilista Kozák alakja rendkívül találóan és kimondhatatlan erővel van benne festve. Hallani kell őt, a mint a vagyonszösségről és a nagy, ‚Cosmos’-ról okoskodik, melynek minden ember egyik paránya. Dacára ennek, azonban Ágnesre oly féltékeny, hogy inkább meg akarja ölni, sem-hogy másnak átengedje. — Ime egy nagy megfigyeléssel és fölötte nagy adag realizmussal irt mű, — a szó helyeselhető értelmében. — Jókai könyvében tényleg azt bizonyítja be, hogy ez a látszólagos lemondás az emberiség minden érdekéről, tulajdonkép féktelen ambitio

és kielégíthetetlen hatalomszomját rejt maga mögött: nem ebben áll-e az egész nihilizmus? — Kivánatos volna, hogy ezen rendkívül érdekes regény francia fordításban is átadassék a közönségnek. Nálunk mindenesetre viszonzónak Jókainak azon nagy rokonszenvét, melyet irányunkban mindig tanusított.”

A francia fordítás azonban aligha készült el, hiszen ennek nyomára bukkanni sehol sem sikerült.

A *Hölgyek Lapja* (1881. okt. 30. V. évf. 44. sz.) újabb hirtetést közöl arról, hogy „Aigner kiadásában megjelent az *Asszonyt kísér, Istent kísért* c. Jókai regény.”

A regény utóélete

Az *Asszonyt kísér — Istent kísért* nem tartozik Jókai nagy művei közé. Így érthető, hogy a regény fogadtatása után a következő kilenc évtizedben nem sokat olvashatunk róla a szakirodalomban.

Regényünk címe a *Magyar Könyvszemle* (1891. XVI. évf. 44—45.) *A Magyar Irodalom 1891-ben* c. írásában tűnik fel első ízben. A cikk többek között megemlíti, hogy Jókaitól az *Asszonyt kísér — Istent kísért* c. regénye második kiadásban jelent meg.

A *Magyar Hírlap Jókai jubileumára* c. rendkívüli, 160 oldalas kiadásában (Bp. 1894. jan. 6. 4. évf. 6. sz.) többek között tíz híres Jókai-regény bemutatását is olvashatjuk. „Jókai tíz híres regényének méltatása helyett — a tíz regény rövidre fogott vázlatát veszi az olvasó. Mindegyiket más-más novellistánk írta, a maga külön, egyéni szempontjai szerint szorítván dióhéjba azt a csodás világot, amelyet az illető nagy munkában talált.” (i. m. 38.)

A valóban jelentős Jókai-regények mellett az *Asszonyt kísér — Istent kísért* c. regény cselekményének ismertetését is megtaláljuk Benedek Elek tollából. A regény címe alatt zárójelben az *Egy barátoni elbeszélése után* alcím szerepel. (i. m. 61—73.) Az ismertetésben a nevek egy része következtelenül, illetve helytelenül szerepel.

Zsigmond Ferenc: *Jókai* c. könyvében (Bp. 1924.) figyelmre méltó terjedelemben foglalkozik a regénnyel. A *Gazdag szegények* elemzése után írja:

„Még érdekesebb az *Asszonyt kísér — Istent kísért* c. regény, mert itt már nemcsak a tárgy megválasztása, hanem részben a feldolgozásmód is naturalista recept szerint történik. Pest legrondább külvárosi szemetje közé vezet bennünket az író, olyan helyre, ahová tisztességes öltözetű ember csak életveszedelem árán kukkanthat be még fényes nappal is; a hírhedt Suttogó-utca környéke ez. „Ezt mutogás-átok meg a anglusnak, aki itt keresztül szalad, ne a corsot; ilyet foga-

dom, hogy még Londonban sem látott.' E helyszínrajz naturálijzmusa csakugyan nem marad el Zola legjellegzetesebb effajta leírásai mögött. A két fő-férfialak közül az egyik egy félig tébolyodott, nyomorék gnóm, a másik egy szörnyeteg-lelkű, fanatikus kommunista-nihilista, aki titokban nitroglicerin-bombákat gyárt s először is a képviselőházat akarja felrobbantani. A félbolond nyomoréknak van egy züllött, szervezeten terhelte, alkoholista fia . . . és — most csúszik be a romantika! — egy angyali lelkű, szépséges leánya! A regényíróval együtt mi is fejcsóválva kérdezzük: „Ki sugallja az ilyen gondolatokat a Suttogó-utcában, a városi mocsárbűz közepett felnőtt leánynak? Vele születik tán és együtt nő fel némely emberrel a tisztaság érzete: az iszonyat a szennyből?”

Különös figyelmet érdemel ebben a kis regényben az elbeszélő személynek — mai nyelven szólva — a mentalitása. A egész cselekvényt ugyanis, mint saját tapasztalatait, egy országgyűlési képviselő meséli el, úgy, hogy szinte kénytelenek vagyunk csakugyan magát Jókait látni ebben a képviselőben. Kissé meglep bennünket az a körülmény, hogy ez a munka 1882-ben[!] jelent meg; azt gondoltuk, csak később lettek a magyar honatyák olyanokká, amilyenek ez a tipikus képviselőalak van rajzolva. Mert ez az asszonyt kísérő, Istent kísérő honatyá talán a legrealisztikusabban sikerült fénykép Jókai összes regényhősei közt. A háború előtti évtizedek magyar parlamentjének legtipikusabb tagját ismerjük föl benne mindjárt az első pillanatra: a jószívű, de erkölcsileg gerinctelen, tedd ide, tedd oda embert, aki mameluk-hódolattal végzi a szavazó-gép szerepét az országgyűlésen, egyébként pedig a képviselői tisztség alig jelent számára mást, mint az immunitás tudatában való tetszélgeést és azt, hogy a falusi családi élet nyűgös unalma helyett a fővárosi léha szórakozásnak adhatja oda magát. A politikában mindent rábíz a pártvezérekre, ő maga nem bánt senkit s ezen az alapon igen derék és becsületes embernek hiszi magát. Hogy a Suttogó-utcában fanatikus ember-szörnyetegek bombákat gyártanak az országház fölrobbantására, ezt ő saját szemével látja, mégsem tud kiemelkedni erkölcsi lethargiájából, s minthogy egy véletlenség — a leány önfeláldozása — most még egyszer csakugyan megmenti a honatyá urakat a légbe röpüléstől: hát ők nyugodtan folytatják tovább vakon kérődző, gondtalan életüket . . . Csak most, a világháború óta tudjuk igazán, mily csodálatosan megsejtette Jókai itt is a jövőt, de hát ő is tipikus honatyá volt: a látomás után behúnyta szemét s tovább szundikált sok képviselő-társával együtt. A Suttogó-utcai óriási robbanásból, mellyel Ágnes, saját élete árán, ártalmatlanná tette a sok bombát az országra nézve: ma már jobban kihalljuk a fenyegető jövőt.” (274—76.)

Az 1925-ös jubileumi esztendő két írása foglalkozik a regénnyel. Gál János: *Jókai élete és írói jelleme* (Berlin, 1925.) c. könyvének *Jókai témái* c. fejezetében a következőket írja: „Az exotikus tájak különöségei, a régi idők meséssé színesített világa, a középkori lovagvárak, vagy a főúri fényes kastélyok, sőt a középnemesség táblabírói politikája s az Ausztria elleni agyafúrt hadakozása is jobban vonzzák a Jókai-féle képzeletet, mint a néptömegek szürke életproblémái. Ha pedig mégis leszáll témát keresni a nép világába, akkor is dalt, melódiát, mulatságot, napsütést, sajátos filozóf-belenyugottságot az élet folyásába, muskátlit és sok-sok poézist, virtussal és nagylelkűséggel keverve — egyszóval bájos, bölcs és irigylésreméltó romantikát talál ott. Vagy néha: ördögi nyomorgatást és égbekiáltó szenvedést, csak — realitást nem. (Lásd a *„Gazdag szegények”* és *„Asszonyt kísér — Istent kísért”* c. regényeit).” i. m. 110.

Nagy Sándor: *Jókai* (Brassó 1925.) c. könyvének *Elbeszélő- és stllusművészete* c. részben viszont a következőket olvashatjuk Jókairól: „Vannak szellemes paradoxonai, mint *Szegény gazdagok*; elmés szójátékai, mint *Asszonyt kísér — Istent kísért*; ügyesen alkalmazott szállóigéi: *És mégis mozog a föld*. Ugyanigy regényfejezeteinek és novella-gyűjteményeinek a címei is.” (75—76.)

A Ványi Ferenc szerkesztésében megjelenő Magyar Irodalmi Lexikon (Bp. 1926.) néhány bevezető gondolat után a regény cselekményét ismerteti, majd néhány kritika címét említi. (i. m. 77—78.)

Sőtér István: *Jókai Mór* c. kismonográfiája Bp. é. n. [1941] Zsigmond Ferenc könyvéhez hasonlóan a *Gazdag szegények* vizsgálatához kapcsolja a regényünkkel kapcsolatos megjegyzéseit. A „Zöld paradicsom” lakóiról írva állapítja meg Sőtér István, hogy „Jókai ebben a számára új világban is gyökeret tudott volna verni, s része lehetett volna a nyugati értelemben realista magyar regény megteremtésében. Ez a meggyőződésünk méginkább erősödik, ha, *Asszonyt kísér — Istent kísért* című regényét olvassuk, mely a Suttogó-utca környékére visz el; ez a vidék a *„Zöld paradicsom”* merő ellentéte: nitroglicerin bombákat gyárt itt az anarchista, s a képviselőházat akarja velük először felrobbantani.” (138.)

Sárkány Oszkár: *Sőtér István: Jókai Mór* c. cikkében (Az Ország Útja 1942. febr. VI. évf. 2. sz. 61—62.) a szerző Sőtér Jókai könyvét elemezve írja a következőket: „Ki képzelte volna, hogy fantasztikus és bizarr regényei most, a második világháború idején lesznek izgalmasan időszerűvé? Ma a *Jövő század regénye* után nyújtjuk ki kezünket, hiszen a mi korunkról profétál, az *Ahol a pénz nem Isten* hőisével Capitanoval indulnánk óceáni szigetre e süllyedő világrészből s az *Asszonyt kísért* (!) — *Istent kísért* szójátékos címe mögött korunk ördögi

játékai lappanganak. Ez a finom idegzet a boldog békeévek Európájában már távoli morajlásokat érez. Jóslásai nem egy felelőtlen fantázia csapongásai: úgy érezzük, Jókaiiban a politikus és a vátesz is több; mint ahogy eddig hittük.”

Pintér Jenő vaskos munkája a *Magyar Irodalom története. Tudományos Rendszerezés* (Bp. 1934.) is ír regényünkről. „Asszonyt kísér, Istent kísért. Regény. Budapest, 1882.) Félelmetes történet a pesti külvárosból; a borzalmas alakok között egy tisztaalkú szép leány. A Sue és Zola hatására utaló történetet egy országgyűlési képviselő meséli el.” Ezt követően Zsigmond Ferenc könyvéből idéz egy részletet, melynek ismételt közlését itt már feleslegesnek tartottuk. (7. k. 332.)

SZÖVEGVÁLTOZATOK

Kiadásunk az *Asszonyt kísér — Istent kísért* 1880 végén vagy 1881 elején megjelenő Aigner-féle első kötetkiadásán alapul, de tekintetbe vettük az Üstökösben, folytatásokban megjelenő közlést, valamint az NK szövegét is.

Az első kötetkiadás, az Üstökösben megjelenő folytatásos közlés és az NK szövegének összevetéséből kitűnt, hogy a regény helyenként jelentős eltéréseket mutat. Ezeket a szövegváltozatok között pontosan feltüntettük.

Jelen szövegünkben visszaállítottuk az első kötetkiadásban szereplő régiesebb *-bul, -bül, -tul, -tül, -rul, -rül* ragokat. Ezeket, mivel az NK modernizáló eljárása nem volt következetes, a szövegváltozatok között egyenként is feltüntettük.

Alapszövegünknek mind az Üstököstől, mind az NK-tól való eltéréseit a JKK elveinek megfelelően állítottuk össze, azaz — az alább felsorolt esetek kivételével — egyenként regisztráltuk a nyelvi, fogalmazási különbségeket.

Az első kiadásban szereplő *o* helyett a mai helyesírásnak megfelelően *ó*-val írtuk, és egyenkénti szövegváltozatnak nem tüntettük fel a következő szavakat: *ceremonia, furkos* (bot), *gnom, obégat, ohajt, sohajt* (sóhajt is).

A következő szavak *ó*-ját rövid *o*-ra változtattuk: *atóm, elkobzótt, nó, órrolt, rinócerósz*.

A *jőjjön*, és az *elől* (hol?) szó első *ő*-jét *ö*-re módosítottuk.

A JKK-ban alkalmazott helyesírási korszerűsítésből következőleg az első kiadásban található rövid mássalhangzós alakok helyett hosszú mássalhangzós formákat alkalmazunk (az egyenkénti feltüntetéstől eltekintve) a következő szavak esetében: *boszus, boszú, boszúsan*,

csengetyű, ehez, éléb, épen, fenhangon, kinmarad, rekomendál, restel, roszt, sokal, szégyel, súlyed.

Az első kiadásban szereplő hosszú mássalhangzós formák helyett rövid mássalhangzót írtunk (egyenkénti feltüntetés nélkül) a következő esetekben: *lógg, lehell, lehellet, porcellán, terringettét, zsiráfff.*

A mai helyesírási elveknek megfelelően írtuk a következő szavakat is: *higgyen, keztyű, könyvei, küzködni, lélekzet, mingyárt, nyakgat, papagály, sohse, szakgat, valjon.*

A mai helyesírási elveknek megfelelőre módosítottuk a tulajdonneveket: *Szűz Mária* és a földrajzi neveket: *kirdly-utca, lánchíd, sugárút, suttogó-utca, Suttogó-utca, Szent gellért* és a vendéglők nevét: *Granatéros pince, Hérom dob, Veres rózsa* stb., valamint a következő neveket: *Balatonboglári gőzhajótársulat, fővárosi közmunka-tanács, gyöngyöskassai selyemháziipari-vállalat, miskolci kiházasztókelengye-társulat, palotai törökmelegypapaszár-neveltető egyesület, Szabadelví klub, újpesti esernyőeloppás ellen-biztosító társulat* stb.

Kijavítottuk az igekötőkkel kapcsolatos helyesírási hibákat, pl: *megakartam előzni.*

A *korcsma-kocsma, korcsmáros-kocsmáros* változatokat a gyakoribb *kocsma—kocsmáros*, a *Sósweckli Mina — Sósveckli Mina* eltérést a *Sósweckli Mina* formára egységesítettük.

Magyarosan, a mai helyesírási elveknek megfelelően írtuk a következő idegen szavakat: *abracadabra, absorbedl, archeolog, aristocrata, (arisztokratia is), atmosphaera, bartwischs, blouse, boxol, budget, candelaber, (kandelaber is), capacitál, chemia, cholera, codex, conspirál, commune, corso, daemon, delegatio, democrata, dynamit, emotio, exequál, fanaticus, fiakker, genídlis, gesticulatio, hashish, hectograph, hydra, instructio, khorus, licitátio, lithograph, loyalis, migraine, nummismatica, nytroglycerin, pala-eantológia, partie, phantasia, philharmonia, philanthropia, philomela, photograph, phylloxera, plaid, positio, potentia, punch, putribabylon, putts, rabiatus, salon, salonképes, servus, shawl, souterain, statio, telegraph, toilett, toilette, tropicus, vaggon, zwicker* stb.

A következő, jókaitól hibásan írt idegen szavak esetében helyes formát alkalmaztunk: *Guy Fawques, waterprofos* helyett a JKK-ban *Guy Fawkes, waterproofos* áll.

Lap: Sor:

- 5 20 itatják meg (Ü: itatták meg)
- 23 lefirkálja azt (Ü: befirkálja azt)
- 6 7 lehurrogatják (Ü: lehurogatják)
- 9 meg Beleznay (NK: meg *Folies caprices*)

Lap: Sor:

- 14 Be megörülne (Ü: De megörülne)
16 száznál ötre (Ü: száznál ötre)
31 ereszem el (1882: ereszem el)
34 pillantok meg (NK: pillanték meg)
7 4 kockás nyakkendő (Ü: kockás nagy kendő)
9 kandeláberoszlop (Ü: candalaber oszlop)
19 kandeláberoszlopig (Ü: candalaber oszlopig)
25 levetette (NK: levetette volna)
29 eltakarta előlem (NK: eltakarta tőlem)
8 1 leemeltem abból (Ü: leemeltem abbul)
2 pozícióból (Ü: positiobul)
4 szépséget. *Milyen szemek! Még lámpavilágndl is! Sohase* (Ü: szépséget. Sohase; NK: szépséget. *Milyen szemek! Még lámpavilágándl is! Sohase*)
6 Sohase *ragyogtak rám* szebb szemek életemben (Ü: soha sem láttam szebb szemeket életemben)
9 néztem ezekbe az élő csillagokba, akkor (Ü: néztem beléjük akkor)
13 Ilyen fiatal (Ü: ifjan fiatal)
16 a gazdaasszonya (Ü: NK: gazdasszonya)
24 mert ez (Ü: mert az)
27 az önét is (Ü: önét is)
29 holnap licitálják (Ü: holnap exequálják)
30 gyárát. *S aztán — nagyon is tudom mi lesz belőlem! Mennyire* (Ü: gyárát. Mennyire)
9 4 egy aláírási ívvel (Ü: egy ívvel)
10 azonfölül még (NK: azonfelül még)
18 oly nagy (Ü: olyan nagy)
20 átadnám? *A leány olyan fájdalmasan nézett rám, ennél a szónál.* — Eresszen (Ü: átadnám? — Eresszen; NK: átadnám? *A leány oly fájdalmasan nézett rám, ennél a szónál.* — Eresszen)
10 9 Gyöngyös—kassai (Ü; NK: a gyöngyös-kassai)
11 Egyesületnél; *meg az Újpesti Esernyőellopatásellen-biztosító Társulatnál; no meg a Corvinánál!* tele (Ü: egyesületnél: tele)
12 no meg (NK: meg)
13 Abból élek (Ü: Abbul élek)
17 üzleti természetű (Ü: üzleti természeti)
21 lányka (NK: lányka)
22 vannak, *s abbahagyta a válogatást, hogy nekem higygen-e inkább, vagy a Dunának?* — No engedje (Ü: vannak. — No engedje; NK: vannak, *s abban hagyta a válogatást, hogy nekem*

Lap: Sor:

- higgyen-e inkább, vagy a Dunának? — No engedje)*
- 24 atyjához (Ü: az atyjához)
- 27 bérkocsi a szegleten (Ü: bérkocsi)
- 30 bízik ön tán (NK: bízik talán ön?)
- 11 18 Rotherhithe-on, Párizsban a Montmartre-on; zsebemben
(Ü: Rother-hydeon; zsebemben)
- 22 Gránátéros Pince (Ü: gránátos pince)
- 23 lebuj, átellenben a Szabadelvű Klubbal. Ott én. (Ü: lebuj.
Ott én.)
- 25 a Kőbányába (NK: Kőbányára)
- 31 Na azzal (NK: No azzal)
- 31 ebben az időben úgysem beszélhetünk. (Ü: ma úgy sem beszélünk)
- 12 1 planéta (Ü: plánéta)
- 8 szeretetháznak és a veres keresztnek buzgó (Ü: szeretetháznak buzgó)
- 13 nőtlen legénynek (Ü: nőtelen legénynek)
- Pincébe." Mikor a kezét megfogtam, hogy jobban a karom alá vonjam, éreztem, hogy ez a kéz kicsiny ugyan és gyöngéd, hanem a tenyerei durvák, s az ujjai hegyei tűszúrásoktól érdesek: ez a varróasztal és mosóteknő mellett keresi a kenyerét. A lebujsban még nem volt akkora (Ü: pincébe. Ott még nem volt akkora)
- 12 31 az átalakításom (Ü: az átalakulásom)
- 13 4 hangomról (Ü: hangomról)
- 9 gyöngysor, s ami legjobban tetszett, hogy olyan tiszta, derült homiloka volt. Hanem (Ü: gyöngysor. Hanem)
- 25 fakó szekere (Ü: fakó szekére)
- 25 a Kőbányából (NK: Kőbányáról)
- 26 ültetjük középre (NK: ültetjük a középre)
- 30 szegletéig (Ü; NK: szögletéig)
- 14 1 s én magam (NK: én magam)
- 2 a keresztnévét (Ü: keresztnévét)
- 6 volna, amit a kocssal jó barátság kedvéért megiszogattunk. (Ü: volna. NK: volna, amit a kocssal jó barátság kedvéért megiszogatunk.)
- 15 a Khokonoor hegylanc (Ü: Khokonon hegy)
- 26 Ariadne nélkül (Ü: Ariadre nélkül — sh.)
- 30 tarkára festett (Ü: tarkán festett)
- 30 vagonokból (Ü: vagonokbul)
- 15 : 2 a szalma. Itt-ott egy udvar tele halomra rohadt fával, másutt a világ minden részéből halomra hányt ócska ablakrádmák pozdorja

Lap: Sor:

- bábele. Ami fa a kertekben ácsingózik, azon több a száraz ág, mint a levél: ez is mind portól, szénfüsttől szürke és fakó. (Ü: a szalma. Kövezetről)*
- 11 a ház elejbe (NK: a ház eleibe)
- 12 ott magaslik (Ü: ott magoslik)
- 15 laknak. *Egy nagy veres téglafalra látszik még felírva valami töredéke e szomorú hírmondásnak: „Wasserhöhe 1838”. Ez az egyetlen megmaradt régészeti emléke egy boldogabb hajdankor-nak. Aztán ide (Ü: laknak. Aztán ide)*
- 19 amit a blüzcéért (Ü: amit büzcéért)
- 22 salétromdohot, a fehérynagyár vérbüzcét, ami (Ü: salétrom dohot, a mi)
- 26 van azután (NK: van aztán)
- 27 emeletes épület (Ü: emeletes ház)
- 34 kártolyfonoda (Ü: Károly-fonoda)
- 16 1 bútorzatot (Ü: butorozatot)
- 6 A sorjában (Ü: Sorjában)
- 7 a kerítése (NK: kerítése)
- 12 és olyanformán (Ü: s olyanformán)
- 13 házat akart építeni, téglát hordatott már; hanem aztán megbánta és felhagyott vele, inkább otthagyt a téglát, meszet, homokot, s eltagadta, hogy az övé a fundus. S aztán (Ü: házat építtetett, s aztán)
- 24 minek a magas horizonján (Ü: minek a horizonján; NK: mely-nek a magas horizontján)
- 17 2 verni a testemről (Ü: verni magamról)
- 2 vigyázni ugyan, (Ü: ugyan vigyázni)
- 4 éhségben dühös (Ü: éhségében dühös)
- 5 keresztül ugorjék a nyakam közé (Ü: keresztül ugrik a nyakam közé)
- 7 itt a lába, (Ü: a lába)
- 8 nincs ilyen (NK: nincsen ilyen)
- 10 az udvarából mindegyiknek (NK: mindegyiknek az udvarából)
- 12 a gyárból (Ü: a gyárbul)
- 15 lehet ide szekérrel, (Ü: lehet szekérrrel)
- 22 kidobtak, és még a kocsmá ajtót be nem csukták, valami kintorna hang visltozott az éjszakába. — A kellemetlenül l (Ü: kidobtak. A kellemetlenül)
- 24 egyéniség pedig (Ü: egyéniség után)
- 26 Amellett a kocsmáajtót (Ü: Amellé a kocsmáajtót)
- 18 8 lát meg az (Ü; NK: lát az meg)

Lap: Sor:

- 19 : 8 *ustornyéllal* (NK: *ostornyéllal*)
16 *az arra menőnek* (Ü: *az azon menőnek*)
17 *kerülni, ha nem akart a vályun keresztülmászni. Itt az* (Ü: *kerülni. Itt az*)
19 *mármost csak* (NK: *már csak*)
29 *közrendű* (NK: *a közrendű*)
20 1 *sátorok ünnepéről* (NK: *sátoros ünnepekről*)
4 *híttak fiatal* (Ü: *hínak fiatal*)
20 *zsebemben (azaz a kocsmáros kabátjában) egy* (Ü: *zsebemben egy; 1882: zsebemben (a kocsmáros kabátjában azaz egy)*)
34 *hosszú, csontból* (Ü: *hosszú, csupa csontbul*)
21 7 *tarjagos hordók* (Ü: *hordók*)
12 *kocsilámpással* (Ü: *kocsislámpással*)
23 *fordulva s megtapogatva a karomat. Ez a* (Ü: *fordulva. Ez a*)
28 *nyiroktól* (Ü: *nyiroktul*)
22 5 *S azzal meggyújtott egy gyertyát, s aztán betette* (Ü: *S azzal, betette*)
9 *vánkoskával* (NK: *vánkosával*)
13 *pohár tele valami kékeszöld folyadékkal, — aztán* (Ü: *pohár, — aztán*)
22 *Pihenjen le* (Ü: *Feküdjék le*)
31 *hogyan lyukad* (NK: *hogyan lyukad*)
5 *nehányszor végigtörülte homlokát, mintha zilált hajtincseket simítana el onnan; amik pedig nem voltak ott. Majd* (Ü: *nehányszor félretörülte a homlokáról a zilált hajtincseket. Majd*)
9 *az ablakhoz ment* (Ü: *az ment*)
12 *megnézegette* (NK: *megnézte*)
19 *s azután* (Ü: *s aztán*)
21 *s egy nagyot* (NK: *és egy nagyot*)
25 *talán, hogy ne lássa* (Ü: *hogy ne lássa*)
26 *szép fiatal „Úrat”* (Ü: *szép fiatal „arcot”*)
30 *a lócára, s a fejemet a kezembe véve, gondolkoztam* (Ü: *a lócára, s gondolkoztam*)
30 *kezembe véve* (NK: *kezembe téve*)
33 *Csendesen viseltem magamat a sötétben* (Ü: *Visszaültem a padra a sötétben*)
24 2 *ne csoszogjon* (Ü: *ne koszogjon*)
14 *olyan sovány* (NK: *oly sovány*)
21 *gazdaasszonya* (Ü; NK: *gazdasszonya*)
25 9 *levágni odáig* (Ü: *lerágni odáig*)

Lap: Sor:

- 21 laktunk *mink* mindig (NK: laktunk mindig)
31 veszekedni (Ü: vcrekedni)
- 26 9 erkölcsről (NK: erkölcsökről)
19 szegény Ágnest (Ü: szegény Ágnes)
21 hívják. *Nem állhattam meg, hogy megjegyzést ne tegyek rá.*
— De hát (Ü: hívják. — De hát)
31 amit *itt* gyártanak (NK: amit gyártanak)
33 azt *sem* (NK: azt se)
- 27 7 az az öregtől (NK: az öregtől)
8 Mert *este*, ha ivott (NK: mert ha ivott)
14 Ágnest! — *mondá végül az asszonydó.* Ezt mondva (Ü: Ág-
nest. Ezt mondva)
25 feléle csdegélt (1882: felfelé esdekélt)
34 *aggastyánnak* látszott (Ü: *vénembernek* látszott)
- 28 11 az apád, *s akkor olcsó lesz a spanyolád* (Ü: az apád, *s jól*
elnáspángol)
19 húgod. *Hoztam neki egy főkött.* Bizonyosan (Ü: húgod.
Mindegy az. Hoztam neki egy főkött. Bizonyosan; 1882:
húgod. Bizonyosan)
30 polgár (Üj szó: *ajánlom az I. osztály figyelmébe*): 1882:
polgár. Üj szó: *ajánlom a I-ső osztály figyelmébe*; NK: polgár)
- 29 4 a határozati (NK: határozati)
17 az eltávozásával (NK: eltávozásával)
32 csak köhögés (Ü; NK: csak a köhögés)
- 30 5 drága *köszenet* (Ü: drága *fát*)
14 térden alul (Ü: térdein alul)
22 akadt a szó (NK: szakadt a szó)
25 Frau Rézire nézett (NK: Frau Rézi ránézett)
29 ilyen (NK: ily korán)
30 hogy ezt a (Ü: hogy azt a)
- 31 7 az érdemleges (Ü: érdemleges)
17 az *úr már no* (1882: az *már nó*; NK: az *úr no*)
17 Odale (NK: Odabe)
24 szép *fekete* haját (NK: szép haját)
- 32 1 világ. *A egész világ állt három verébből a száraz szederfán.*
A leányával (Ü: világ. A leányával)
2 vagy üzletéről (Ü: vagy üzletről)
6 híják (NK: hívják)
8 ismernek, *s megtudják, hogy semmiféle vegyítésben nem hasz-*
ndlom a glicerint. Valami (Ü: ismernek. Valami)
10 nevet nem választhatok (1882: nevet nem választanunk)

Lap: Sor:

- 28 mehet másfele (NK: mehet másfelé)
29 befizetett semmiféle pénze (NK: semmiféle befizetett pénze)
33 1 centigrammot (Ü: grammot)
4 idevaló ember (NK: helyre való ember)
4 aki helyt álljon (NK: a ki eszén járjon)
13 a leányba (NK: a lányba)
16 amért a hűtelent (Ü: amért szeretődjét; NK: a miért a hűtelen kedvesét)
20 nyomában, s már egyszer emberölésért öt esztendőre volt elítélve. — Azonban (Ü: nyomában. — Azonban NK: nyomában, s már egyszer öt esztendőre volt elítélve. — Azonban)
29 licitáció (Ü: executio)
33 abból kigázolni (NK: kigázolni)
34 5 szomszédból (Ü: szomszédbul)
6 még csak egy (NK: még egy)
13 amíg a tanács (NK: míg a tanács)
19 magányúton törekesznek (Ü: magányosan törekesznek; NK: magánúton törekszenek)
23 mindig szokott (NK: szokott)
27 tárcámból (Ü: tárcámbul)
32 Miért nem (Ü: Mért nem)
35 3 a Kozákhöz. — Nem bánom, menjünk: de nem felelek róla. Az emeletbe (Ü: a Kozákhöz. Az emeletbe)
31 mintha a talpa (NK: mintha talpa)
36 12 a ládák tetejét (Ü: a ládák tetejeit)
18 lesznek — mondám (Ü; 1882; NK: lesznek. Mondám)
19 olyan bölcs képpel (Ü: olyan képpel)
24 ládát nyitogatta (NK: ládát nyitogatd)
29 ilyen jelvény (NK: ilyen jelvényem)
37 13 itt lesz a licitáció (Ü: itt lesz a executio)
21 negyed nyolcra (Ü: három negyed nyolcra; (NK: egy negyed nyolcra)
24 tanácslom (NK: tanácsolom)
38 27 se egy rossz (NK: sem egy rossz)
29 asztaltól. Tűz láng lett az arca. Az öreg (Ü: asztaltól. Az öreg)
31 Odahúzta magához (Ü: Odahívta magához)
32 értette már (NK: értette meg)
39 13 a szobaajtóra (NK: az ajtóra)
15 szoba szentély (Ü: szoba szentség)
17 Templomtornyai (NK: Templomtornyai)
18 híják (NK: hívják)

Lap: Sor:

- 18 családból (Ü: családbul)
20 a leánynak. (NK: a leányának)
26 a Kozák ne lásson meg (NK: Kozák ne lássa meg)
29 lehet lejutni (NK: lehet jutni)
32 nyílt az utcára, ahonnan nem (NK: nyílt, amelyen nem)
33 lehetett jutni (NK: le lehetett jutni)
40 17 rázta. *Nem hitte, hogy olyasmit kérhetek tőle — az előzmények után —, amit okvetlenül meg ne kelljen tagadnia.* — Adjon (Ü: rázta. — Adjon)
24 kabátom ujját (Ü: kabátom ijait)
25 karomról (Ü: karomról)
41 6 bőrről (Ü: bőrrül)
6 engem semmitől (NK: engem a semmitől)
10 se az apja, — se (NK: sem az apja, — sem)
11 volt szegénynek (NK: volt a szegénynek)
25 keresztbe húzta (Ü: keresztbe szúrta NK: keresztül húzta)
42 10 ami az enyém (NK: a mi az enyém)
22 robbanásokat (NK: robbantásokat)
43 4 hogy hínak? (NK: hogy hívnak)
5 dolgot. *Ezt szerettem volna titokban tartani.* Értelek. (Ü: dolgot. Értelek)
9 Előte (NK: Előtte)
28 és gazdag (NK: s gazdag)
44 1 Magánybecsületet (NK: Magánbecsületet)
9 a rózsáit (NK: a rózsáját)
21 vége van minden (NK: vége a)
45 1 Tudod jól. *Felvetetni egyszerűen a levegőbe? — Mikor legjobban tele van. Tudod te azt. Tudom hát.* (Ü: Tudod jól. Tudom hát.)
11 pokolszanhedrint (Ü; 1882: pokolsarhedrin; NK: pokolsanhendrin)
17 Naponkint (NK: Naponként)
30 Nékik is (Ü: Nekik is)
46 13 ez emelvény (NK: az emelvény)
25 Ninive. *S ha éppen akkor a múzeumban is ülést tartanak a főrendek, akkor egy csapással két legyet!* Egészen (Ü: Ninive. Egészen)
47 28 ebben a regényben (Ü: abban a regényben)
48 6 egy leány, akinek (Ü: egy leány, akinek ezt közvetíteni kell, a kit minden ember feláldozni készül, magasabb és alacsonyabb célokra s a kinek)

Lap: Sor:

- 9 az életet (NK: az életét)
24 dologba (NK: dolgokba)
25 amihez nem ért (NK: amikhez nem ért)
31 nincs már a világon (NK: nincs a világon)
32 nagyságosok (NK: nagyságosak)
49 21 önkényt lemond (NK: önként lemond)
32 embernek, *akinek az is élethivatás, hogy naponkint öt forint
huszonöt krajcárért segítsen telepipázni az országház folyosóját,
de semmi esetre sem olyan embernek, mint Ön* (Ü: embernek,
mint Ön)
50 5 sárkánykigyó (Ü: sárkány, kigyó)
13 ildom (Ü: illem)
25 Ellenészrevételeim (NK: Észrevételeim)
32 semmit se (NK: semmit sem)
32 dolgozik, *másképpen nem tudnak tőle megszabadulni, engem
pedig* (Ü: dolgozik, engem pedig)
51 1 hozta a meggyőző (NK: hozta meggyőző)
2 érvelés (NK: érvelése)
15 a két sodrony (NK: a sodrony)
19 Ettül tehát (NK: Ettől tehát)
19 pokol gép (1882: pokolkép — sh.)
52 7 házból (Ü: házból)
11 hálából (Ü: hálából)
54 13 onnan azután (NK: onnan aztán)
14 alszik *aztán* (NK: alszik)
14 ökeme (NK: ökelme)
34 ezt egy nagy (Ü: azt egy nagy)
55 3 aki késsel (Ü: aki máskor késsel)
8 összekaptak (NK: összekapott)
10 néztünk (NK: néztük)
11 az Ágnessel (NK: Ágnessel)
17 ezennel oly (NK: ezentúl oly)
18 királyné (Ü: királyné)
26 a kötényébe (NK: kötényébe)
56 6 én parancsolom (NK: és parancsolom)
19 mikor az Ágnes (NK: mikor Ágnes)
19 Ágnes felül (NK: Ágnes felől)
20 hogy a leánya (NK: hogy lánya)
24 meg kell hívunk (NK: meg kell hívunk)
25 állhattam (NK: állhatam)
57 2 a lakatost (NK: a lakatost *ment*)

Lap: Sor:

- 4 vállamra téve (NK: vállamra tevél)
9 én Ágnesnek a (NK: én Ágnes)
11 a bérkocsis (NK: a kocsis)
12 betér (NK: betért)
17 én már őt (NK: én őt már)
19 megnyugtatom (NK: megnyugtattam)
21 ezúttal is éppen csak (NK: ezúttal is csak)
22 az ifjúnak a hátáról (NK: az ifjú hátáról)
24 szüleinek (Ü; NK: szülőinek)
24 mentől (Ü: mentül)
26 oldalsebemből (1882: oldalsebemtől)
27 megtartotta magának (NK: tartotta meg magának)
58 4 ipamat (Ü: ipámat)
6 magyaráztam (NK: magyarázgattam)
7 már nagyon ásítózni (NK: már ásítózni)
18 komfortabelből (Ü: komfortébelből)
21 ruhájában (Ü: ruhácskájában)
22 azzal a kötökosárcával (Ü: azaz a kötökosárcával)
25 rám várt (Ü: én rám várt)
26 felbugzízolni (Ü: felbogzízolni)
32 ide tegyünk (NK: tegyünk ide)
59 : 20 nem igaz (Ü: nem igaz, akkor bizonyosan nem az)
21 igaz. Ha Ön azt hiszi, hogy az valami rossz, akkor bizonyosan
nem igaz. Tudtam én (Ü: igaz. Tudtam én)
60 : 1 tréfa volt öntül (NK: tréfa volt öntől)
3 a védelmére (NK: védelmére)
5 megveretni (Ü; NK: megverni)
9 eljöttem vele (Ü: eljárta vele)
10 partról (Ü: partról)
14 És azután — egyet (Ü: És azután? — Azután átmentem a
budai oldalra, ott egyet)
30 És aztán (Ü: És azután)
30 míg a történeteket (Ü: amíg a történeteket)
61 7 Olyan rémület (NK: Oly rémület)
13 sexta korom (Ü: sexta diák korom)
29 vetélytársára (Ü: vetélytársra; NK: vetélytársra)
62 8 ami a világban (Ü: csak ami a világban)
9 se Isten, se (NK: sem Isten, sem)
11 amit én (Ü: mit én)
19 mit ön (Ü: a mit ön)
24 demagógot (Ü: demagot — sh.)

Lap: Sor:

- 63 1 De *hát* ettől (NK: De ettől)
64 2 mit fogok *vele* (NK: mit fogok)
18 önnek — *biztatám* (Ü: 1882; NK: önnek. *Biztatám*)
19 *Suttogó* (Ü: *Suttoga*)
25 *rombolás* munkájában (NK: *robbanás* munkájában)
26 Nabukodonozor (1882: Nabukodnozor)
31 ott voltam (Ü: ott voltam *ismét*)
65 : 2 odalátni (Ü: idelátni)
6 a titkos (Ü: *ebben* a titkos)
16 fájt olyan (Ü: fájt *nekem* olyan)
24 erőtetni (NK: erőltetni)
66 4 No, *hát* (Ü: No *hát én*)
7 *nincsen* arra (NK: nincs arra)
11 a falakba (NK: a falakban)
19 e *kis* üregből *egy-egy* szűk (Ü: e *két* üregből *egy-egy* szűk;
NK: e *kis* üregből *egy* szűk)
28 bennük (NK: bennök)
67 2 naponkint (NK: naponként)
2 vezércikkeiben (Ü: vezércikkében)
7 naptól (Ü: naptul)
14 ami nem (Ü: a mi nem *is*)
27 fel rám (NK: fel *reám*)
32 kellett *volna* azon (NK: kellett azon)
68 2 *Hageus* (H: *Haggens* — sh.)
11 megerőltetés (Ü: megerőtetés)
69 : 12 erőltetett (Ü: erőtetett)
14 olyan, mint (NK: olyan, mint, *mint*)
70 : 12 előbb megöletné (Ü; NK: előbb megöletné)
12 mint *hogy* egy (NK: mint egy)
21 *az* üzletem (NK: üzleteim)
71 1 *Most* tehát (Ü: *Mert* tehát)
8 *csendes* üzlettársnak (NK: üzlettársnak)
19 *ő* már erre (NK: *már ő* erre)
72 4 elkészül — *szólt* (Ü; 1882; NK: elkészült. *Szólt*)
11 gépről (Ü: géprül)
23 Ah, *hohó!* (NK: Ah, *bohó!*)
73 8 már megtudja (Ü: már *messziről* megtudja)
12 vetettek (Ü; NK: vetettek)
28 monda *ő* (NK: monda *ő*)
29 ez életben (NK: *az* életben)
29 jóállásról, se *fizetésről* (Ü: jóállásról, se *fizetésről*),

Lap: Sor:

- 74 : 25 ezt tartjuk (Ü: azt tartjuk)
30 múltkori divatú (NK: *középkori divatú*)
- 75 : 2 Legfelül (NK: Legfelyül)
4 Azután meg (NK: Aztán meg)
6 s én azért (NK: s azért)
- 76 : 11 ahogy (NK: ahogy *a*)
14 fel ceuzúrára (NK: fel *a* censurára)
25 bele szorította (NK: bele *nem* szorította)
- 77 : 8 kért fel (Ü: kért föl)
16 Kozáktól (Ü: Kozáktul; NK: *a* Kozáktól)
16 ami azt (NK: mi azt)
- 80 : 8 hordár (NK: *a* hordár)
9 nem jöhet el (Ü: nem jöhetett el)
11 pedig *aztán* azt (NK: pedig azt)
25 azoktól a szép (Ü: azoktul a szép)
26 szemektől (Ü: szemektül)
28 repülök (NK: röppülök)
32 szavazatait is (Ü: szavazásait is)
- 81 : 23 *ma* nem kerül (NK: nem kerül)
26 nem sülyedt (NK: nem sülyed)
- 82 : 2 mintha szándékosan (NK: mintha *csak* szándékosan)
4 a lábamra (NK: a lábomra)
10 Álljon oda (Ü: *aztán* álljon oda)
12 kérdezem (NK: kérdeztem)
13 *a* sipkaernyőjét (NK: sipkaernyőjét)
19 árulókból (Ü: árulókbul)
- 83 : 26 maradj mellette (NK: maradj *ott* mellette)
30 eltagadni (NK: letagadni)
34 *hallotta* volna (Ü: látta volna)
- 84 : 4 lesz *a* forgató (NK: lesz forgató)
14 és én annak (Ü: s én annak)
20 azt mondják: „*Veszedelem van!*” — *akkor menjünk oda!*
Ha pedig azt mondják, hogy „nagy a veszedelem!” (Ü: azt mondják: „nagy a veszedelem!”)
25 de *az előtt* a leány (Ü: de a leány)
34 Ez *a* magas (NK: Ez magas)
- 85 : 8 senkiben *nem* (Ü: senkiben sem)
8 Poéta nép (NK: Poéta népek)
19 egy *kis* zsebóra (NK: egy zsebóra)
21 kiugró szeg (NK: kiugrott szeg)
- 86 : 4 *elveszed* tőle (Ü: *átveszed* tőle)

Lap: Sor:

- 5 Gyermekeknek (NK: Gyermeknek)
10 félig lehuny (Ü: lehuny)
18 a felvett neved írad reá (Ü: felvett nevet írj reá)
32 S jutalmul (Ü; 1882; NK: s jutalmul)
- 87 : 10 bűbájukban (NK: bűbájokban)
22 egy könyomatú (NK: könyomatú)
24 hogy már hetek óta észlelem, hogy az a (NK: hogy az a)
- 88 4 visszatartóztatnak (Ü: visszatartóztatattak)
14 napfelköltétől (NK: napfelkeltétől)
30 Ahán (1882: Ahán)
- 89 : 22 mennénk (NK: mennék)
26 a kosárban (NK: a kosárban)
27 öntül (NK: öntől)
- 90 1 azt a vánkosa (NK: a vánkosa)
4 nem látszott (NK: sem látszott)
- 91 7 ezt az arcképet (Ü: azt az arcképet)
19 kislyány (NK: kislány)
32 Már nem ír lineázott sorok közé (NK: Már nem lineázott sorok közé írt)
- 92 : 1 a kis Micu (Ü: a kis Mica)
4 Tanulni fognak (NK: Tanulni fogunk)
8 akar időzni (Ü: akar Pesten időzni)
12 a bátyja (NK: bátyja)
33 tohuvabohu (Ü: sohuvabohu)
- 93 2 olthatatlan (NK: olthatatlan)
18 használt a falusi (Ü: használt neki a falusi)
21 ezt a kezemet (Ü: azt a kezét)
- 94 : 1 felpakoltunk (Ü: felpakoltuk magunkat)
11 hozzájuk (Ü: hozzájuk)
- 95 : 7 fináncminisztertől nem hallottam (NK: a fináncminiszter-
től sem hallottam)
10 és harmadévi (NK: és a harmadévi)
15 ha elfogadhatónak (Ü: elfogadhatónak)
24 helyrehozatta (Ü: helyretaroztatta)
32 az elől (Ü: az alól)
34 magasabb tudományokra (Ü: más - más tudományokra)
- 96 6 gyermekeket (Ü: gyerekeket)
16 az egyetlen (Ü: egyetlen)
18 „de bohó” (NK: te bohó’)
27 vagonablakból (NK: waggonablakból)
28 ez a magyar (NK: az a magyar)

Lap: Sor:

- 30 *mintha csupa ezüst* (NK: *mintha ezüst*)
30 *haboktul* (NK: *haboktól*)
33 *felforgatva* (Ü: *felfordítva*)
97 : 3 *csónaktól* (NK: *csónaktól*)
3 *gyermek*ek (Ü: *gyereke*k)
13 *a gyermekeket* (Ü: *a gyerekeket*)
98 7 *amelyen* (NK: *amelyben*)
25 *aludni* (Ü: *alunni*)
26 *felöltöztetnem* (Ü: *fölöltöztetnem*)
99 4 *Édes fiam* (Ü: *Édes fiaim*)
6 *a hajó is indul* (Ü: *a hajó el is indul*; NK: *a hajó is elindul*)
9 *támad* (NK: *támadt*)
13 *azután* (NK: *aztán*)
19 *És azután* (Ü: *És aztán*)
19 *rendkívül* (NK: *rendkívüli*)
100 5 *végképp* (Ü: *végkép*; NK: *végképen*)
19 *szereti* (Ü: *nagyon szereti*)
23 *ismerőim* (NK: *ismerőseim*)
101 9 *emlékezem* (NK: *emlékszem*)
31 *valami más, e* (Ü: *valami e*)
102 4 *még előbb* (NK: *még előbb*)
5 *nessz fogjon* (Ü: *szert fogjon*)
12 *magánybosszú* (NK: *magánbosszú*)
13 *magánybosszúról* (NK: *magánbosszúról*)
18 *eltemctessék* (NK: *eltemessék*)
21 *cselekszenek* (NK: *cselekesznek*)
103 3 *fekünni* (NK: *feküdni*)
4 *olyan búzt érzesz a város felett terjengeni*, (Ü: *olyan nehéz búz ül az egész városon*)
6 *De ez nekem* (Ü: *De nekem*)
12 *Abbul tódul* (NK: *Abból tódul*)
13 *éjsötétben* (Ü; NK: *éjsötétében*)
34 *porlana szét* (NK: *porolna szét*)
104 : 18 *lefoglalják* (NK: *lefogják*)
21 *füstét* (NK: *füstjét*)
105 1 *pokoltul* (NK: *pokoltól*)
9 *hóhérlegények* (Ü: *hóhérok*)
23 *e fizetésért* (NK: *a fizetésért*)
34 *Amit addig* (NK: *A mit eddig*)
106 : 27 *Ő maga azonban már akkor* (NK: *Ő maga akkor*)
108 4 *nem teszem* (NK: *nem is teszem*)

Lap: Sor:

- 20 a fiaimmal (NK: a fiammal)
27 a szememből (NK: szememből)
- 109 : 27 adják fejüket (NK: adják a fejüket)
- 110 11 a hálójában (NK: a hajójában)
17 azon a mulatságon (Ü: ezen a mulatságon)
- 111 : 20 utolsó sorház (Ü: utolsó sörház)
- 112 2 kik a birtokos (NK: a kik a birtokos)
7 semmit egyebet (NK: semmi egyebet)
9 nagy népszerűségnek (NK: nagyszerű népszerűségnek)
- 113 1 annak az ellenkezőjéről (NK: annak ellenkezőjéről)
15 a kalapom (NK: kalapom)
16 a gyöngéd (NK: a gyöngé)
17 végig a botommal (NK: végig botommal)
28 egynehány (NK: egynéhány)
31 kecses hölgy (NK: kegyes hölgy)
- 114 1 háládatos (Ü; NK: háladatos)
3 széjjel (Ü; 1882; NK: szélylyel)
4 grog búzével (Ü: szag búzével)
5 hírhedett (NK: hírhedt)
8 kiálta jót (NK: kiáltá jót)
17 már itt (Ü: már ma itt)
25 aludnám (Ü: alumnám)
26 jó barátja (NK: barátja)
- 115 3 tudom hova (NK: tudom hová)
4 rémületében (Ü: rémülésében)
9 a fogai (NK: fogai)
24 hogy tehát (NK: hogy hát)
- 116 1 kámvája (NK: kávája)
6 fáradozok (NK: fáradozom)
- 117 13 ajtajai előtt (NK: ajtai előtt)
21 a légbe (NK: légbe)
31 minisztertől (Ü: minisztertül)
- 118 6 erénye ilyenkor (NK: erénye olyankor)
14 tölték el (NK: töltötték el)
- 119 16 kegyed engem (NK: kegyed engemet)
20 amely az enyimhez (Ü: ami az enyémhez)
26 és baj (NK: és a baj)
- 120 1 nekem ott annyi (NK: nekem annyi)
2 attól tartok (Ü: attul tartok)
3 hamarább (NK: hamarabb)
23 elveszik a becsületét (Ü: elvesztik a becsületét)

Lap: Sor:

- 27 közéljük (NK: közélők)
- 121 4 megmeredve (NK: megdermedve)
26 alunni (NK: aludni)
- 122 : 1 szótól (Ü: szótul)
3 az egész világ (NK: egész világ)
10 fognak várni (NK: fog várni)
- 123 9 lélekalmárnak (NK: kalmárnak)
25 akkor meg ott (Ü: akkor ott)
31 milyen nagyon (Ü: mily nagyon)
33 búvlámpa (Ü: búnlámpa)
- 124 1 fénygócból (Ü: fénygőcből)
11 *Hadd tegyünk ide most hulló csillagokat* (Ü: A mondat hiányzik!)
12 *Milyen veres a pokol firmamentuma* (Ü: A cím hiányzik!)
19 nappal együtt ez a sugár is (NK: nappal ez a sugár)
20 ami történt (NK: mi történt)
27 megnevezhetlen (NK: megnevezhetetlen)
29 arcán égető (Ü: azután égető)
- 125 30 hanem csak állati (NK: csak állati)
32 hiszi hogy az jobb (Ü: hiszi az jobb; NK: hiszi hogy jobb)
34 lelke (NK: a lelke)
34 ezt a szót (Ü: azt a szót)
- 126 3 amikor itt (NK: mikor itt)
12 Budafoknál (Ü: Budaelőfoknál)
13 bérkocsinak (NK: bérkocsisnak)
30 Mentül közelebb (NK: Mentől közelebb)
32 kanyarulatánál (Ü: kanyarulatnál)
- 127 4 ami közül (Ü: ami körül)
8 úgy tűnik fel (Ü: úgy tüntetik fel)
egy megrémült szörnyeteg (NK: egy szörnyeteget)
12 fel néha az (NK: fel az)

TÁRGYI ÉS NYELVI MAGYARÁZATOK

- 5 4 *chansonnette* — kuplé, kabarédal.
8 *szalicilsavas pezsgő* — Szalicilsavval konzervált olcsó pezsgő.
Jókai 1879. nov. 26-án és dec. 9-én interpellált a parlamentben a Magyarországról kivitt borok meghamisítása ügyében. Ekkor mondta: „Olvastuk, hogy több kereskedő borait visszautasították, mert benne fehérynét, sárga cukrot, és

Lap: Sor:

- szalicilsavat találtak. (*Jókai Mór politikai beszédei*. Bp. é.n. 2. k. 82.)
- 9 „*Lauskerl!*” — csibész, csirkefogó.
- 6 I *névszerinti szavazás* — A Jókai-korabeli parlamentben a szavazásnak több módját ismerték (közfelkiáltás, felállás, kézfelemelés vagy titkos szavazás esetén szavazólapok, fekete vagy fehér golyók alkalmazása), de ha valamilyen fontos törvényjavaslatról volt szó, akkor a képviselők névsorát felolvasták, és minden jelenlevő fennszóval igennel vagy nemmel felelt.
- 9 *Orpheum* — A régi Terézváros kétes hírű mulatója. Viharos (Gerő Ödön) írja, hogy a Terézvárosban az „ellentétek találkoznak”. Ott van ugyan az Opera, de ott az Orfeum is. (*Az én fővdrosom*. Bp. 1891. 33.)
- 10 *Casino* — A régi Pest két reprezentatív klubhelyisége volt az Országos Kaszinó és a Nemzeti Kaszinó. Jókai itt minden bizomnyal a híres Nemzeti Kaszinóra utal, mely 1827-ben alakult Széchenyi István javaslatára, és a Dorottya utcai Főgel-féle házban kezdte meg működését. A Nemzeti Kaszinó 1871-ben a Kossuth Lajos utcába költözött át. Ezzel a Kaszinó életének új korszaka kezdődött.
- 16 *Rothschild* — Jókai korában a leggazdagabb és legbiztosabb alapokon álló bankház neve.
- 23 *stációt tartunk* — megállunk
- 24 *fuchshintalan rác ürmös* — A fuchsin gyönyörű vörös színnel oldódó kátrányfesték, melyet közönséges anilinnél állítanak elő kémiai úton. Kitűnő festék, de ételek, bor festését fuchsinnal a törvény szigorúan tiltotta, mivel arzéntartalmánál fogva mérgező lehet. Ennek ellenére festettek vele bort. A rác ürmös úgy készül, hogy egy felnyitott hordót háromnegyed részben megtöltenek szőlővel, majd fehér ürmöt, kalmuszgyökeret, citrom és narancshéjat raknak közéjé, és óborral feltöltik. Négy-öt hét után csapolható. A kiengedett ürmöst mindaddig pótolhatjuk óborral, míg az alapanyagok íze teljesen ki nem oldódik.

Az előbb említett, magyar borokkal kapcsolatos interpellációban olvashatjuk a következőket is: „Egy berni borkereskedő egy magyarországi firmától vett borokat szállított haza, ahol az általa megvett vörös borokat megvizsgáltatván, azt találta, hogy azok fuchsinnal vannak megfestve. Ez a hatóság tudomására esett... A borokat lefoglalta s az

Lap: Sor:

- illető szeme láttára, minden kárpótlás nélkül kiöntette.”
(*Politikai beszédek* 2. k. 75.)
- 28 *constabler* — rendőr
- 9 15 „*két per méze*” — havi két százalék
- 30 *Herman Ottó* — sokoldalú, kiváló természettudós, néprajzkutató, antiklerikális gondolkodású haladó politikus (1835—1914). Fontos zoológiai műve: *Magyarország pókfaunája* (1876—79).
- 30 *kétféle pók van a világon* — a regény megjelenésekor mintegy kétezeröttszáz fajta pókot tartottak számon, melyből hazánkban hozzávetőlegesen ötszáz fajta élt.
kaszáspók — Rendszertani nevén *Phalagium opilio* L. A kaszáspók (Phalangidae) rendjébe tartoznak. Világosbarna hátú, fehér hasú pókfélék. Hátukon feketésbarna színrajzolatot viselnek. Éjjeli állatok.
- 31 *keresztespók* — A keresztespók (Epeiridae) a kerekhálós pókok (Orbitelariae) csoportjának egyik családja. Művészi fogóhálót szőnek. Legismertebb — erre utal Jókai is — a közönséges keresztespók (*Epeira Diademata* v. *Araneus diadematus*), melynek sötét potrohát fehér kereszt alakú rajzolat díszíti.
- 33 *édes lesz utána a szám* — a glicerin valóban édes ízű, ezért likőrbe, borba, sörbe is elegyítik. A bőr a glicerinnel való ápolás után puha és sima lesz.
- 34 *glicerint tesz a borba* — a glicerin a természetes bornak rendes alkotóeleme, mely az erjedés alatt a cukorból képződik. Az üres, fanyar és savanyú borok javítására, a mesterséges borok testesebbé tételére néha még glicerint is adagolnak a borhoz. A borászat ezt az eljárást azonban tiltja.
- 10 1 *A „nitro” alkalmasint salétrom* — nem a legpontosabb megfogalmazás. A nitro (NO₂) összetett, egy vegyértékű negatív gyök. A nitroglicerin viszont a glicerin salétromsavas észtere.
- 8 *Balatonboglári Gőzhajótársulat* — Feltehetőleg Jókai fantáziája szülte, akárcsak az ezt követő fantasztikus társulatok elnevezéseit is.
- 10 *Palotai Törökmeggyfapipaszár-neveltető Egyesület* — Krisztyán Tódor mondja el Teréza mamának (*Az arany ember* JKK I. k. 292.), hogy a Senki szigetét prunus mahalebbl kellene beültetni „abból készülnek azok a híres jó szagú török meggyfa pipaszárak [. . .] és mi holdankint ötszáz aranyat

Lap: Sor:

- fogunk bevenni meggyfa pipaszárból.”
- II I *Suttogó utca* — romantikus hangzású, költött utcanév
- 18 *Rotherhithe-on* — A Rotherhithe nevű londoni városrészre utal Jókai, mely a Temzétől jobbra helyezkedik el, és a többi városrészsel alagút köti össze. Híres hajóépítő műhelyei vannak.
- 18 *Montmartre-on* — Jókai korában még Párizs egyik északi peremvárosa volt, ma művésznegyedéről, mulatóiról híres kerület.
- 19 *life-preserver* — rövid bot, melynek a végén valami súlyos tárgy van, ólmosbot.
- 19 *tudok bokszozni, mint Heenan vagy Bonami Price* — A késelő, csavargó Surimestert ütlegelő Rudolfot Sue is korának leghíresebb öklözőjéhez hasonlítja. „E pufogatás, melyet Turner Jakab, a londoni öklözők egyik leghíresebbje is megbámulhatott . elütött a közönséges öklöharc szabályaitól.” (*Párisi titkok* Pest. 1872. I. k. 9—10.)
- 19 *Heenan* — az öklövívás történetének nagy egyénisége. John C. Heenan 1860. április 17-én Tom Sayers ellenében a profi világbajnoki címért öklözött. Anglia kedvence Sayers és Amerika bálványa döntetlenre mérkőzött. Tom Sayers visszavonulása után azonban világbajnok lett Heenan. 1863-ban az angol Tom King Heenant kiütötte, és az amerikai „csodaöklöző” ezután visszavonult. (Vö.: Füzesy Zoltán—Peterdy Pál: *Gong* Bp. 1970. 19—20.) Az adatra Énekes Árpád mesteredző hívta fel figyelmünket, melyért ezúton is köszönetet mondunk.
- 20 *Bonami Price* — Családi nevén Edmund Enoch Price. Bonami a beceneve volt. A múlt század öklövívó-életének nem mindennapi egyénisége. Jogot végzett, több nyelven beszélt, színdarabokat írt és színészkedett is. Ezenkívül öklövívó mérkőzések rendezésével foglalkozott. 1832-ben az angliai Islingtonban született. Legnagyobb mérkőzését Joe Coburn ellen vívta 1856 május elsején „Amerika bajnoka” címért. Kettőjük találkozója a világ leghosszabb mérkőzése volt. Az eredményről nem tudunk. (Vö.: *The Ring Record Book and Box Ring Enciklopédia* New York, 1959. 174.) Az angol nyelvű szakkönyvet is Énekes Árpád bocsátotta rendelkezésünkre.
- 22 *Dorottya utca* — A régi Lipótváros egyik ismert utcája. Ma az V. kerületben van, a régi helyén.

Lap: Sor:

- 22 *Gránátéros Pince* — Ilyen nevű vendéglőről nem tudunk. A régi Belvárosban azonban volt egy Granátos utca. (Ma Városház utca.) Itt állhatott egy azonos nevű vendéglő.
- 23 *Szabadelvű Klub* — A Tisza által 1875-ben alapított Szabadelvű Párt klubhelyisége, ahol Jókai is sokszor megfordult.
- 12 8 *fővárosi bölcsőde* — az első bölcsődét a fővárosban 1852-ben alapították Májer István kezdeményezésére. A regény megjelenésekor már három ilyen intézmény működött a fővárosban, ahol napi 5 koronáért vigyáztak a munkába menő anyák gyermekeire.
- 8 *kisdeddépítő intézet* — A Brunswick Teréz által 1828-ban megindított kisdeddépítő mozgalom eredményeképpen születtek a főváros azon óvodái, amelyekre itt Jókai utal. A regény megszületésének időpontjában már mintegy száz ilyen intézmény működött.
- 8 *szeretetház* — az ország területén működő árvaházak közül néhány a „szeretetház” nevet viselte. Ilyen szeretetház volt a regény születésének időszakában Budapesten, Balatonfüreden és Iglón.
- 9 *veres kereszt* — az azóta jól ismert Vöröskereszt a regény időpontjában fiatal intézmény volt. A Magyar Vörös Kereszt Egylet megalakulását megelőzte az 1879-ben alakult Magyar Országos Segélyező Nőegylet, mely a későbbi Vöröskereszthez hasonló feladatot töltött be.
- 13 : 17 *pater familias* — családatyja
- 25 *fakó szekér* — vasalatlan szekér
- 25 *a sert hordja a Kőbányából* — a regény cselekményének idején Kőbánya még erősen elkülönült a fővárostól. Ebben az időben a későbbi, 1892-ben alapított Kőbányai Polgári Serfőző RT elődje már nagy kapacitással működött.
- 32 *Stáció utca* — Rossz, döcögős utcának mondja Jókai *A gazdag szegények* c. regényében is (JKK 5.). Ugyanott Gergely Gergely szakszerű magyarázatából azt is megtudjuk, hogy a Stáció utca nem a vasúti megállótól kapta a nevét, hanem onnan, hogy az utca végén voltak a Kálvária stációi, ahová a processziók vonultak. Az utca, mely egy időben Stáció és Külső-Stáció utcára tagolódott, 1891 óta a Baross utca nevet viseli. Jókai a Külső-Stáció utca 80. sz. alatt lakott 1868-tól 1882-ig. (Vö.: *Gazdag szegények* JKK 367.)
- 14 7 *A Suttogó utca* elsőrangú nevezetességei közé tartozik a

magyar fővárosnak — Az itt következő leírás a deszcabódék-
ból összerótt nyomortanyáról, mely a régi Terézvárosnak
a Városligethez közel álló részén épült a regény szerint,
ilyen formájában alighanem csak Jókai fantáziájában létezett.
Számos, a Terézváros múltjával foglalkozó tanulmányt
néztünk át, de ennek a nyomortanyának az említésével
sehol sem találkoztunk.

Fővárosunk lakásviszonyairól, egyes egészségtelen lakó-
telepekről ír a Népszava is (1882. 12. sz. 1—2.) *Fővárosi
házaink* c. cikkében, de a Terézvárosnak erről a nyomor-
tanyájáról nem beszél.

Viharos (Gerő Ödön): *Az én fővárosom* (Bp. 1891.) c.
könyvének *A Terézváros* c. fejezetében is olvashatunk
néhány adatot, mely nagy általánosságban említést tesz arról,
hogy a Terézváros az ellentétek városnegyede.

„Egyetlen kerületben sincs annyi, a mi hangos dicséretet
követelne, és sehol sincs annyi elhallgatni való, mint a
Terézvárosban.” (I. m. 33.)

„A Terézvárosban minden kakas elégedett lehet. Utcán is
téren is, házakban is . . . elég szemét akad.” (I. m. 33.)

A régi Szerecsen utca [mai Paulay Ede utca] környékén
hatalmas bérkaszárnnyák kicsiny lakásaiban az összezsúfolt
emberek között ott fészkelt a nyomor. (I. m. 40.)

Természetesen ezt a környéket sem azonosíthatjuk regé-
nyünk környezetrajzával.

Érdekes adatot tartalmaz Szilágyi F. Lajos: *A Terézváros
múltja* c. sorozatának egyik írása. (Vállalkozók Lapja 1912.
máj. 8. 33. évf. 19. sz. 7.) A cikkből kitűnik, hogy az 1838-as
nagy árvízkatasztrófa idején — melynek mesteri leírását
találjuk a *Kárpáthy Zoltán* c. regényben — a Terézváros
lakói a rákosi földekre és a Városliget egyes magasabb pont-
jaira menekültek, ahol összehevenyészett bódékban húzták
meg magukat.

Hogy ezekből a bódékból maradt-e valami a későbbi
évtizedekre is, melyeket azután nyomorgó fővárosiak
később talán birtokba vettek, arról nincsen adatunk.

Végezetül még csak annyit említsünk meg, hogy 1875-
ben, mikor Jókai a Terézváros képviselője lett, foglalkoz-
hatott kerülete szociális problémáival, lakásviszonyaival is.

9 *Korzó* — A régi Budapestnek egyik a külföldiek által is
leglátogatottabb része, mely a Belváros és a régi Lipótváros

Lap: Sor:

- közötti Duna-parton húzódott. Impozáns fekvés és kilátás, nagyszerű paloták, sétányok és pezsgő élet fogadta az arra sétálót.
- 11 *Osztrák Államvasút* — 1855-ben alakult az Osztrák Államvasút Társaság, mely vállalta a Magyar Központi Vasút, illetve a kormány által megkezdett vasútépítési program megvalósítását. Később a Szabadalmazott Osztrák—Magyar Államvasúttársaság nevet vette fel (1882). Erre utal Jókai.
- 15 *Khokonoor* — pontosabban Kuku-nor (mongolul: kék tó). Lefolyástalan sóstó Belső-Ázsiában. A Nansang hegység lábainál fekszik. Közeliében emelkednek a Dél Kuku-nor hegyvonulatai. Ezt a vidéket emlegeti Jókai másutt a magyarság őshazájaként. Ide jut el repülőgéppel Tatrangi Dávid is. Vö.: *A jövő század regénye* 2. k. 153. *Utóhang a varchonitákhoz* (*Hangok vihar után* 21. k. 257.) Lásd részletesebben *Bálványosvár* JKK 285.
- 14 : 17 *Sugár út* — később Andrássy út, a mai Népköztársaság útja.
- 23 *Theseus legyen, aki Ariadne nélkül eligazodik* — Theseus athéni királyfi, számos hőstett végrehajtója. Ő pusztította el Ariadne segítségével a krétai Minotaurust. Ariadne királylány egy gombolyag fonalat adott Theseusnak, mikor az a Minotaurust felkereste a labirintusban. Theseus végezvén a szörnyel, a fonal mentén haladva megtalálta a kivezető utat.
- 24 *vakolatlan vályogfalú viskók* — az itt következő leírás is Sue hatását mutatja. Párizs külvárosát így írja le a francia romantikus: „A szurtos házakon csak kevés ablak volt, s ezek szuette rámból is jobbára hiányoztak az üvegtáblák. Sötét, büzös bejáratok még büzősebb lépcsőkhöz vezettek . . . e házak némelyikének földszinti osztályaiban mindenféle áruk valának kirakva, melyekkel a szénégetők, pacal- és hulladék **husárusok** kereskedni szoktak.” (*Párisi titkok* 1. k. 5.)
- 26 *kankalikos kút* — gémeskút. A kankalik, kankalék szó jelentése: gém, gémeskút.
- 30 *szdrnyék* — valamely épülethez hozzátoldott pajta-, szín-, bódé-szerű tákolmány
- 15 : 5 *ácsingózik* — Itt: álldogál.
- 16 „*Wasserhöhe 1838*” — „*vízszint 1838*.” 1838-ban hatalmas árvíz pusztított. A vízszint magasságát az áradás levonulása után a házak falán megjelölték. Jókai a pesti árvíz mesteri

Lap: Sor:

- leírását adja a *Kárpáthy Zoltán* c. regényben, melynek megpróbáltatásairól feltehetőleg Laborfalvi Róza beszélt férjének, ki 1838-ban a Hatvani utcában lakott, és Wesselényi mentette ki az elárasztott lakásból. Vö.: Hegedüs Sándorné Jókai Jolán: *Jókai és Laborfalvi Róza* Bp. 1926. 240—41. Ill. JKK 8. k. 302—303. Szekeres László jegyzeteivel.
- 21 *égetettsont-bűzt* — Az első csontégető üzem, Licht Károly üzeme még az 1830-as években alakult Pesten. Az üzem a termékét trágyázásra és cukorfinomítás céljára árusította. A csontokat előzetesen kifőzve, szappankészítéshez alkalmas zsiradékot is nyertek.
- 22 *bőrrohát* — rohadt bőr szagát
keményítőposajt — keményítő bűze
- 22 *fehérnye* — fehérje
- 30 *Zur rothen Rose* — A Vörös Rózsához. Valószínűleg költött név.
- 32 *losonci vaspályaéptés* — Az 1867-es kiegyezés után fellendülő vasútépítő program keretében határozták el, hogy a már meglévő (1867 májusában elkészült) Budapest—Hatvan—Salgótarján vonalat tovább építik Losoncig. A vonal meg is épült 1871 májusára. A *Fekete gyémántok* jegyzeteiben arról olvashatunk, hogy a vasút korábbi panamáit hatottak Jókai képzeletére. (JKK 1. k. 288—92.)
- 16 1 *a lipótvárosi bazilika lucaszékéből* — A Bazilika (teljes nevén Szent István Bazilika) a főváros legnagyobb temploma, valóban úgy készült, mint a Luca széke, hiszen 1851-től 1905-ig építették. Mai alakjában főképp Ybl Miklós műve.
- 18 9 *olyan az mint a bagoly* — Bagolynak hívták Fleur de Marie borgas orrú, félszemű nevelőanyját is. (*Párisi titkok* 1. k. 36.)
- 18 *gassenhauer* — utcai nóta
- 30 *honvédelmi miniszter* — a katonai igazgatás vezetésére rendelt felelős kormányhatóság, a magyar felelős kormány tagja. Hatáskörébe tartoznak mindazon katonai ügyek, melyek nincsenek a hadügyminiszter kezében.
- 31 *hadügyminiszter* — Az Osztrák—Magyar Monarchia közös hadügyminisztere a legfőbb katonai hatalom képviselője, mint a regényből is kitűnik, Bécsben székelt.
- 19 21 *Fővárosi Közmunka-tanács* — Az 1870. évi X. törvénycikk intézkedett a Dunának a főváros melletti szabályozásáról, s a forgalom és közlekedés érdekében Budapesten létesítendő egyéb közmunkákról. Az ügyek intézésére kinevezték a

Lap: Sor:

Fővárosi Közmunkák Tanácsa elnevezésű szervezetet, mely egy elnökből és tizennyolc rendes tagból állt.

- 27 *compagnon* — társ, cégtárs
- 20 1 *sátorok ünnepe* — a három nagy ünnep: a húsvét, a pünkösd és a karácsony. Eredetét tekintve a pusztai vándorlás emlékét őrző ősi zsidó ünnep, amikor egy napot és éjjelt sátorban töltöttek a hívők. Jókai *A gazdag szegények* c. regényben ír arról, hogy Kapor Ádám csak „sátoros ünnepen” ment templomba. (JKK 43.)
- 21 *knackwurst* — helyesen: Knackwurst: szafaládé
- 27 *Thaisz Elek* — rendőrfőkapitány (1821—1892). Pest város utolsó önkormányzati s 1873-tól 1884-ig Budapest első állami rendőrfőkapitánya volt.
- 28 „*auf frischer That ertappt*” — tetten érve
- 21 7 *tarjagos* — moszattal, penésszel bevont
- 28 *nyirok* — nedvesség
- 32 *amalgama* — pontosabban: amalgám, foncsor
- 33 *chignon* — paróka, vendéghaj, tulajdonképpen: konty
- 24 : 16 *surcoupe* — felülütés, az aduval felülütni az ellenfél lapját. Itt a szó jelentése: visszavágás.
- 25 : 17 *Rókus* — A főváros legrégebb kórháza. Első épületei 1796-ban épültek a fogadalmi Szent Rókus kápolna mellett, a többi része 1839-ben és 1860-ban. A századfordulón „Magyarország legnagyobb humanisztikus intézetének” tartották, mivel a szegény sorsú betegeket ingyen kezelték.
- 27 13 *stiller compagnonság* — csendestársi viszony
- 28 7 *megbicsakolta magát* — megmakacsolta, megkötötte magát
- 12 *spanyol nád* — a pázsitfélék kórója. Hat fajtája közül egy (olasz nád, helytelenül: spanyol nád) Európa déli részén is előfordul. Olaszországban termesztik, és sok egyéb mellett sétapálcákat is csinálnak belőle. Erre célozhat frau Rézi is.
- 30 *igyatomi polgár* — játékos szóalkotás a részegességre. Minden bizonnal Jókai leleménye teremtette.
- 31 *I. osztály* — A Magyar Tudományos Akadémián a Nyelv- és Irodalomtudományok Osztálya Jókai idejében s jelenleg is.
- 29 11 *professzor Wolff „Der Ungang mit den Weibern” illemtanában* — Wolff professzor „A nőkkel való bánásmód illemtanában”
- 30 *Kruzifix sakkerment* — káromkodás, valami ilyenféle jelentéssel: a Krisztusát.
- 30 19 *regnált* — uralkodott

Lap: Sor:

- 31 1 *bilance-ának* — vagyommérlegének (bilance)
9 „*Első Hazai*” — talán az 1830-ban alakult „Első Magyar Kereskedelmi Bank” nevű intézményre gondol Jókai.
- 32 4 *Nyerges-Újfalu* — ma jelentős ipari község Komárom megye dorogi járásában.
- 34 15 *milimári* — tejárus kofa
- 35 10 *hárságy* — az ezüstös hárs vízben áztatott háncsrétegéből fonott ág
- 25 *a nihilisták nem titkos kézszorítással (mint a szabadkőművesek), hanem titkos lábra lépéssel üdvözlik egymást.* — A titkos kézszorítás általában az illegálisan működő társaságok egyik rejtett jeladása volt. Szerb Antal bűbajos humorú kisregényében, a *VII. Olivérben* mondja a véres szájú ellenzéki vezér, Delorme doktor egyik emberének: „Kérem, ne mondja a jelszót, és a titkos kézfogást is elmellőzhetjük ezúttal.” (Bp. 1966. 17.).
- Minden bizonnyal a nihilistáknak is voltak hasonló jeladásaik, de amilyen jeladásokat itt és a következőkben leír Jókai, költöttnek tűnnek. Az általunk ismert szakmunkákban ilyen jeladásokról nem olvashattunk.
- 30 *en gros* — nagyban
- 33 *Bickford-gyutacs* — A Bickford-féle kanóc vagy gyújtó-zsinór 3–4 mm vastag, üregesen szövött zsinór, melynek bélüregre finom puskaporral van megtöltve. Ha dinamittal robbantanak, úgy helyezik el a zsinórt, hogy az a dinamit gyújtókupakjához csatlakozzon.
- 36 7 *retorta* — hosszú, hajlított nyakú, körte formájú edény, folyadékok lepárlására.
- 36 19 *mintha csak a cukoradó-törvényjavaslatához szólnék* — A cukoradót az 1849. november 28-i pátenis alapján vezették be hazánkban. Utána több módosító kísérletet tettek. A fogyasztási adó ellen szólal fel Kerkápoly Károly (lásd: *Üstökös* 1880. december 26. XXIII. évf. 1167. sz. 620) és Thaly Kálmán is 1881. január 25-én (*Thaly Kálmán országgyűlési beszédei* 325.). 1880-ban — tehát a regény írásakor — a XLVII. t. c. értelmében a gyárosok által elvállalt adóösszeg évenkénti fokozódásban elérte a 12 800 000 forintot. Ezen később javítani kellett (1888-as törvény). Jókai tréfás hirdetésébe is beleszővi a cukoradó kérdését, mely 1880-ban többször előkerült a parlamentben. „Törvényjavaslat. Nem oda Buda! Kavi, cukor fogyasztási adó nem gilt. Inditvanyo-

- zok hogy ez levitesik Haz asztalarul. Hiszen van nekünk mar ilyen 24 esztendőös adonk: 'Üstökös' fogyasztasi ado. Titesik fel, 'Üstökös' minden haz asztalara. Beadok törvinjavasatot... Tallérossy Zebulon az 'Üstökös' part-vezire. (Vö.: 'Üstökös' 1880. dec. 12. XXIII. évf. 1165. sz. 589., ill.: dec. 19. 601., dec. 26. 613.) Jókai 1881. jan. 22-én szólalt fel a parlamentben ezzel kapcsolatban (Vö.: *Politikai beszédek* 2. k. 138—161.).
- 37 : 31 *cikóriás kávé* — A katángkóró (*Cichorium Tourn*) egyik fajtájának gyökerét 1763 óta kávépótléknak termesztik.
- 38 2 *krapula* — részegséget követő fejfájás
8 *nyélbe sütni* — O. Nagy Gábor a nyélbe üt tájjellegű változatoként említi (*Magyar szólások és közmondások* Bp. 1966. 505.).
- 10 *ki . . . firuncvncigolni* — kiforgatni, kirakni
- 19 *ötös kamatra* — öt százalékos kamatra
- 41 2 *abrakadabra* — varázsige, bűvös jel
7 *hetedik gyerek vagyok* — A népi hiedelem szerint kivételes képességekkel megáldott gyermek.
- 24 *odafűtöttem* — dicsekedve odamutattam
- 42 1 *Phlegeton cseppjei* — Phlegeton a görög mitológiában az alvilágot körülfogó hatalmas tűzfolyam.
6 *Közöttünk minden köztulajdon* — Ilyen jelszavakat valóban hangoztattak az orosz nihilisták.
- 12 *skrupulus* — kétség, aggály
- 42 17 *Barabbás* — A Biblia szerint Barabbást Jézussal együtt tartották fogva. Ünnepenként a helytartó egy-egy foglyot szabadon bocsáthatott a nép kedvéért. A nép Jézus helyett Barabbás szabadon bocsátását kívánta. „Akkor elbocsátá nékik Barabbást; Jézust pedig megostoroztatván kezökbe adá, hogy megfeszíttessék.” (*Újszöv. Máté evangéliuma* 27. rész 15—26., valamint: *Márk* 15 : 7, 11, 15; *Lukács* 23 : 18; *János* 18 : 40.)
- 19 *kifordított apostol barátom* — Itt minden bizonnyal Júdásra gondol Jókai, hiszen *A mi lengyelünk* c. regényében is Dugasz Márton uram a „hátrafordított fejű Júdás apostolt” emlegeti. (JKK 55.) Ezzel utalva arra, hogy a biblia szerint Júdás tettének elkövetése után felakasztotta magát (Vö.: *Újszöv., Apostolok cselekedetei* 1 : 18).
- 43 1 *a jobb oldalon* — A politikai jobboldal programja a 80-as években, a regény keletkezési időszakában nagyjából a

- következő volt: a nagy és középirtok érdekeinek előtérbe helyezése a polgárság érdekeivel szemben; a liberalizmust a lehetőségek keretei között háttérbe szorítani, az ipari fejlődés ütemét pedig visszafogni.
- 2 *Semmi bizodalمام azokhoz a mindent kifecsegő szélbalokhoz* — A szélsőbal olyan politikai párt volt a 80-as években, mely célul tűzte ki a közjogi kérdésekben a legnagyobb függetlenség kivívását, egészen az Ausztriától való elszakadás határáig. Legradikálisabb tagjai a kiegyezést sem kívánták elfogadni.
- 44 3 *In genere* — általában, általában véve
2 *in specie* — kiváltképpen
- 16 *A patvart!* — Az ördögöt! A szólás eredetét, magyarázatát részletesen lásd Ipolyi Arnold: *Magyar Mythologia* Bp. 1929. 2. k. 137.
- 34 *a képviselőházat a Sándor utcában* — A mai Bródy Sándor utca 8. sz. alatti házról van szó. A régi képviselőház egyemeletes épület. A földszinten öt kapunyílás van, az emeleti ablakok felett szemöldökpárkány. A neoreneszánsz épület Ybl Miklós műve. A munkákat 1865. szept. 11-én kezdték el, és 1866. ápr. 16-án már itt ülésezett a képviselőház. Nyolcszáz munkás éjjel-nappal dolgozott Diescher József építőmester vezetésével. 1867-ben az épületen átalakításokat hajtottak végre. A munkák elvégzése után Ybl Miklóst a Ferenc József-rend lovagkeresztjével tüntették ki. Részletesen lásd: Ybl Ervin: *Ybl Miklós*. Bp. 1956. 44—46. és 158—59). A korabeli sajtó is reagált az eseményre (Vasárnapi Ujság 1865. okt. 1. 12. évf. 40. sz. 503—504.).
- 45 4 *annak a szóőrő malomnak nincs pincéje* — Ez a megállapítás nem pontos. Már Ybl Miklós tervei szerint pincét építettek a ház alá, azonban az épületnek ez a része nem a pince szerepét töltötte be, hanem a konyháét. Onnan szállították fel az ennivalót a büfébe. Az azonban valóban igaz, hogy az épületnek olyan elhagyott a pince-része, ahol egy pokolgépet elhelyezhettek volna, valóban nem volt.
- 10 *Guy Fawkes* — az angol „lőporösszeesküvés” feje (1570—1606.). A protestáns vallásról a katolikus hitre tért át, s mikor I. Jakab király a katolikusokkal összeütközésbe került, a királyt a parlamenttel együtt levegőbe akarta röptíteni (1605.). Elfogták és társaival együtt kivégezték. Jókai 1879. febr. 19-én az 1979. évi állami költségvetés általános tárgyalása közben mondta: „Uraim, Guy Fawkes, aki a puskaporos

Lap: Sor:

- összeesküvést tervezte az angol parlament ellen, ennél rosszabb merényletet nem tervezett a parlament háza ellen, mint az, aki azt mondja, hogy a nép az abszolutizmust . . . nem tartotta rosszabbnak, mint a mi házunkat.” (*Jókai Mór politikai beszédei* 2. k. 11.)
- 13 *A miniszteri padok előtt van három szeleldlyuk. Azokat öntöttvas rács fõdi* — Erre vonatkozó adatot sehol sem találtunk az országházat leíró munkákban.
- 25 *Ők itt nem másforma ellenzék, mint Franciaországban az imperialisták* — Itt lényegében Kozák elmarasztaló véleményét fogalmazza meg a szélsõbalról, hiszen Franciaországban az imperialisták a császárságot akarták visszahozni a köztársasági államformával szemben, és a társadalmi problémák megoldásának radikális módszerével szembehelyezkedtek.
- 30 *Néki is van egy nagy emberük* — Itt Jókai nem gondolhat másra, mint Kossuth Lajosra.
- 46 9 *elnöki szék* — A bejárattal szemben, a terem hosszában álland az elnök, két alelnök . . . emelvénye; az elnöké a legmagasabb.” (Vö.: Vasárnapi Ujság 1865. okt. 1. 12. évf. 40. sz. 503—504. *A magyar képviselõház új épülete* c. cikk.)
- 15 *büdzsévita* — költségvetési vita. A regény keletkezésének esztendejében Jókai az állami költségvetés tárgyalásakor több ízben felszólalt. (1880. febr. 26., márc. 16.) Vö.: *Jókai Mór politikai beszédei* Bp. é. n. 2. k. 84—114.
- 16 *a boszniai adminisztráció kérdésénél* — Mint ismeretes, Boszniát és Hercegovinát, mely török tartomány volt, az 1878. évi júl. 13-i berlini egyezség következményeként az Osztrák–Magyar Monarchia katonailag megszállta, okkupálta. Az újonnan kialakult helyzettel kapcsolatban szólalt fel Jókai a parlamentben (1879. nov. 12., 14., 18.). Lásd: *Jókai Mór politikai beszédei* Bp. é. n. 2. k. 41—62.
- 22 *piszton* — a szó mûszaki vonatkozású jelentése: szelep. Itt: nyomógomb.
- 24 *halomra áll, mint Babilon és Ninive* — Babilon ókori birodalmi székváros az Eufrátesz bal partján. Ninive Asszíria õsi fõvárosa. Babilon, a „téglaváros” és Ninive, a „kõváros” között állandó volt a vetélkedés. A két város pusztulását a Biblia is megjövendölte. (Vö.: *Ószöv.*, *Ésaids könyve* 13. rész, *Náhum próféta könyve* 2. rész.)
- 25 *ha éppen akkor a múzeumban is ülést tartanak a fõrendek* — A mai országház felépüléséig részben a Nemzeti Múzeum

- dísztermében, részben a megyeházán ülésezett a főrendi ház. Erről írja a VU idézett cikke: „Miután a felsőház üléseit a muzeumban tartja, ott a szükséges átalakítások megtétek.”
- 47 22 *a hermelinnek az a szokása, hogy inkább meg hagyja ölni magát, mint hogy nekimenjen a sárnak* — A hermelin (*Mustela ermineae*) a menyétfélék családjába tartozik. Közép és Észak-Ázsiában, Közép- és Észak-Európában és Észak-Amerikában honos ragadozó. Jókai állítása, hogy semmi körülmények között sem megy bele a sárba, költöttnek tűnik, hiszen szereti a vizet, jól úszik, sőt vízi pockokra is vadászik. (*Uránia állatvilága. Emlősök* Bp. 1969. 149—150.)
- 48 34 *Mi jogcímed van* — Az itt következő mondatok csaknem szó szerint előfordultak már Jókainál a *Milyen demokraták vagyunk. Fűrdői prédikációk Jókai Mórtól* c. írásában. Üstökös 1871. július 29. 31. sz. 363.
- 49 1 *„Hát legelőször is tiszteletbeli zsidó vagyok”* — Jókai, eltekintve oktalan kisgyermek korától, szerette, tisztelte a zsidóságot. Erről ír *Hogyan lettem én filozsemitává* c. írásában. „Mi túrésragadás, én bizony gyermekkoromban antiszemita voltam” kezdi visszaemlékezését. Serdülő ifjú volt, mikor összeverekedett egy idősebb zsidó diákkal. Anyja, az erélyes nagyszony bocsánatkérésre szorította fiát. A kibékülés teljes volt. „Ettől a perctől fogva lettem én filozsemitává s nemcsak ideális frázis volt ez nálam: átment az életbe is.” (Vö.: *Az Est Hármaskönyve. A százéves Jókai tiszteletére.* Bp. 1925. 83—87.)
- 9 *Minden törvényjavaslatnak az 5. §-a az, amit az ellenzék legjobban meg szokott támadni* — Ez így tréfálkozó állítás, hiszen különböző törvényjavaslatoknál más és más kerül az 5. §-ba. Az azonban tény, hogy az első egy-két paragrafus után, mely általában a bevezető részeket tartalmazza, az 5. § már érdemi dolgokat terjesztett elő, így itt már komoly vitákra kerülhetett sor.
- 17 *napidíj* — Hazánkban az 1848. V. törvénycikk 56. §-a az országgyűlési képviselőknek öt pengő forint napidíjat állapított meg, ez egészen 1893-ig hatályban volt, amikor is a VI. törvénycikk a tiszteletdíj bevezetését mondta ki. Később Jókai „öt forint huszonöt krajcárnak” mondja a napidíjat, játékosan, népdalokra utalva.
- 24 *Oculus domini saginat boves* — Gazda szemc hízlalja a jószágot.

Lap: Sor:

- (Kampós uram is ezt mondja. JKK 13. k. 113.)
- 50 4 *majom, kutya . . . alakjában* — az ilyenfajta karikatúrákkal valóban tele voltak a korabeli élclapok: Charivari (1848), Az Üstökös (1858), Bolond Miska (1860), Bolond Istók (1878), Borsszem Jankó (1868). Ezekben Jókairól is számtalan karikatúra jelent meg.
- 13 *ildom* — illendőség
- 16 *büdzsévita meg az appropriatio* — a költségvetési vita meg a felhatalmazás megadása a kormánynak.
- 20 *respiriumot* — haladékot
- 24 *Catilina . . . Cicero által* — Catilina, Lucius Sergius (i. e. 108—62.), elszegényedett római patrícius. A szenátus arisztokrata többségének uralmával elégedetlen plebejus tömegekre támaszkodva összeesküvést szervezett a fennálló rend ellen. Fegyveresen legyőzték csapatait. A csatában ő is elesett. Cicero, Marcus Tullius (i. e. 106—43.), Catilina ellen i. e. 63-ban négy nagy beszédet mondott.
- 29 *tarokk* — Jókai kedvelt kártyajátéka. Híres partnerei között szerepelt Mikszáth Kálmán, Tisza Kálmán, Csernátony Lajos, Pulszky Károly. Ferraris Artúr közismert olajfestménye örökíti meg az egyik „történelmi tarokkpartit”, mely a Lloyd Klubban ült össze időnként.
- 51 25 *amabilis confusio* — kedves összevisszaság
- 33 *filomela* — fülemüle
- 9 *Utcunque* — valahogyan
- 11 *Népszínház* — 1875-ben alakult színház. A nemrégiben lebontott Nemzeti Színház épülete. A Nemzeti Színház műsorának tehermentesítésére, és különösen a népszínmű művelésére alakult. Első igazgatója Rákosi Jenő. Nagy művészei: Blaha Lujza, Kassai Vidor, Pálmay Ilka, Fedák Sári. A színház fénykorának kezdete egyidős a regény keletkezési idejével, és a századfordulóig tartott. Az épületbe 1908-ban a Nemzeti Színház költözött.
- 12 *A Nemzeti* — A Nemzeti Színház felépítését 1836. máj. 2-án határozta el az országgyűlés. A színház 1837. aug. 22-én nyílt meg. Jókai a nagy eseményről *Kárpáthy Zoltán* c. regényének *Egy nemzeti ünnep* c. fejezetében ír. Lásd még: *A hajdani Nemzeti Színházról*. (HhM 4. k. 8.) A kérdés részletes tárgyalását adja rengeteg filológiai adattal és utalással Szekeres László a *Kárpáthy Zoltán* jegyzeteiben. (JKK 8. k. 388—89.)

Lap: Sor:

- 53 2 *Rudas fürdő* — Buda egyik ismert gyógyfürdője. Gőzfürdőjét Szokoli Musztafa pasa építette a XVI. sz. második felében.
tepidarium — gőzfürdő. Pontosabban a gőzfürdő langyos előtere a régi római fürdőkben.
- 14 *izlandi geyzer* — Izland területén 130 nagyobb vulkanikus hegy mellett tömérdek melegforrás, gejzír, iszapvulkán stb. működik.
- 54 12 *Három Dob* — Ilyen nevű vendéglőről sem tudunk. Itt is fel kell azonban hívni a figyelmet arra, hogy a VII. kerületben levő Dob utca a regény keletkezésének idején még a Három Dob utca nevet viselte. (Viharos, Gerő Ödön: *Az én fővárosom* Bp. 1891. 161.) Itt szintén működhetett azonos nevű kocsmá.
- 17 *corollarium* — következtetés. A *Fekete gyémántok* 2. k. 11. feje címe *A Bondavölgyi vasút corollariumai*.
- 57 7 *scéna* — (feltűnő, botrányos) jelenet
- 20 *lőszörgyűrű* — régen különböző színű női hajból, illetve lőszorból szép mintázatú gyűrűket fontak. Erről így ír Jókai az *Egy asszonyi hajsza* c. regényében. „Megjegyzendő, hogy abban az időben divat volt Párisban a hölgyek között a lőszörgyűrű-kötés. E divat Coblenzből került ide. A francia nők aztán azt a javítást tették a divaton, hogy lőszőr helyett emberi hajszálakat használtak hozzá. Ha a hölgyé szőke volt, s az imádóé fekete, a kétféléből igen szép betűket is lehetett a gyűrűre fonni.” (184.)
- 58 8 *a miniszterelnök* — Tisza Kálmán 1875-től 1890-ig volt miniszterelnök.
- 13 *iparműtárlat* — minden bizonnyal a regény írásakor már Budapesten működő Magyar Királyi Technológiai Iparmúzeumra utal Jókai (Hauszmann Alajos műve), mely intézmény szép gyűjteménnyel és könyvtárral rendelkezett, és tanfolyamaival az iparfejlesztés hathatós eszköze volt.
- 18 *Lloyd-épület* — Minden bizonnyal a Lloyd kereskedelmi társulat épületére utal Jókai, mely a Kirakodó (ma: Roosevelt) tér déli részén épült a Magyar Tudományos Akadémia épületével szemben. A második világháború alatt pusztult el.
- 18 *komfortábel* — vagy komfortábli: egylovas bérkocsi
- 22 *felbugzrózni* — felvonszolni
- 27 *whistparti* — a whist négyszemélyes kártyajáték, a bridzs őse.
- 61 13 *sexta* — hatodikos

Lap: Sor:

- 12 *Egyből se lett ... gdlickő* — Egyből sem lett vitriol, még.
- 25 *székely puccsot csinálni* — Johnson angol politikai ügynök és néhány 1848-as párti képviselő (Orbán Balázs, Ugron Gábor) szervezésében kibontakozó orosz ellenes politikai szervezkedés 1877-ben, az orosz—török háború idején. A fegyveres megmozdulás célpontja az volt, hogy Erdély keleti határain kitorve az oroszok utánpótlási vonalait robbantásokkal, rajtaütésekkel veszélyeztessék. A történelmi helyzet kedvező alakulása esetén a mozgalom vezetői arra is számítottak, hogy Magyarország függetlenítheti külpolitikáját Ausztriától. Részletesen lásd: *Tolnai Világtörténelem A legújabb kor története* 3. k. Bp. é. n. 289., Marczali Henrik: *A legújabb kor története*. Bp. 1892. 921.
- 33 *Szamosújvár* — Mai nevén Gherla (RSZK). Régen Szolnok-Doboka vm. egyik jelentős városa a Kis Szamos jobb partján. Várában, melynek építkezései 1542 körül fejeződtek be, 1786 óta tartományi fogházat, majd országos fegyrintézetet rendeztek be. Jókai Teleki Sándor társaságában meglátogatta a fegyrintézetet, és találkozott az ott raboskodó Rózsa Sándorral is. Élményeiről részletes riportban számolt be. Vö.: *Úti táskámból. A szamos-újvári fejezetelep. (Megtörtént regék NK 61. k. 326—333.)*
- 62 : 2 *indóház* — pályaudvar
- 11 *Akinek vagyona van, az ő előtte tolvaj* — Hasonlóképpen vélekedik Krisztyán Tódor apja is *Az arany ember* c. regényben, mikor a gályán véletlenül összetalálkozik kalandor fiával. „Akinek pénze van, az azt mind lopta. Akinek sok van, sokat lopott, aki nem maga lopta, annak az apja, a nagyapja lopott. Éppen százharminchárom neme van a lopásnak, s azok közül csak huszonhárom olyan, amiért az ember gályára kerül.” (JKK 2. k. 197.)
- 24 *attentátum-tervező* — merénylettervező
- 25 *a revers oldalán* — a másik oldalán
adórectificáló — adót helyesbítő, felülvizsgáló
- 63 : 16 *Garibaldi, Giuseppe* — (1807—1882). Jókai is hisz Garibaldi szellemének feltámadásában, miként ezt *Garibaldi* c. verse is igazolja (*Költemények* 1. k. 20—21.). Garibaldi jelszavát „Roma o morte!” (Róma vagy a halál) idézi *A kőszlű ember fiai* c. regényben (JKK 2. k. 143.). Kozák valószínűleg azért értékeli nagyra a képviselő látogatását Garibaldinál,

Lap: Sor:

- mert a szabadsághős élete végén pártfogolta az anarchisták eszközeit is igénybe vevő irredenta mozgalmat.
- 17 *Párizs ostroma alatt* — a párizsi kommün (1871. márc. 18—máj. 28.) előzményeként a sedani kapituláció hírére tört ki az ún. 1870-es szeptemberi forradalom, mely megbuktatta a császárságot, és létrehozta a Harmadik Köztársaságot. Utána szept. 17-én a porosz csapatok ostrom alá vették Párizst, de a Nemzeti Gárda megvédte a várost, és úrrá lett a kormány reakciós manőverezésein is, majd kikiáltották a világ első proletárdiktatúráját. A Thiers-kormány német és porosz segítséggel máj. 21-én 130 000 fős hadseregével megtámadta a forradalmi várost, mely nyolc napi hősies védelem után elesett. Jókai minden bizonnyal erre a második ostromra utal. A helyzet hasonlít a *Véres kenyér* hőségének tetteire, aki előkelő ifjú szintén, de csak szabadcsapatos, republikánus, nem kommünár. A „commune” alatt sebesülten fekszik. (Jókai és a kommün viszonyát részletesen elemzi Sándor István JKK 51. k. 591—97.)
- 17 *Bakunin* — Pontosabban Bakunyin, Mihail Alexandrovics (1814—76) orosz forradalmár, az anarchizmus ideológusa. Politikai tevékenységét mindvégig a munkásmozgalomra káros anarchizmus jellemezte.
- 64 22 „*Herostrat*” — Hérosztratos epehezosi görög férfi volt, aki i. e. 356-ban felgyújtotta a híres epehezosi Artemisz templomot, hogy nevét megörökítse.
- 26 *Nabukodonozor* — több babilóniai király neve. Itt II. Nabukodonozorról lehet szó, aki i. e. 587 augusztus 28-án elpusztította Jeruzsálemet.
- 26 *Brennus* — gall vezér, ki i. e. 391-ben Rómára tört, a római sereget megverte, majd az elhagyott várost felgyújtotta.
- 26 *Solimán* — II. vagy nagy Szolimán (?1496—1566) ismeretes pusztításai fél Európát sújtották. (Vö.: Jókai Mór: *Solimán álma* c. novellájával. NK 20. k.)
- 26 *Sámson* — a bibliai alak óriási erejéről vált híressé. A monda szerint a Dágon templomában egybegyűlt, gúnyolódó filiszteusokon úgy állt bosszút, hogy az épület két tartóoszlopát megrázva, a filiszteusok ezreire döntötte a templomot, eltemetve őket önmagával együtt.
- 26 *Pugatseff* — Pugacsov, Jemeljan Ivanovics (kb. 1742—1775) a XVIII. sz. legnagyobb orosz parasztfelkelésének vezére. Jókai elretentő példaként említi a felkelést a *Szabadság a*

Lap: Sor:

- hó alatt* c. művében (JKK I. k. 73.). Alakját *A vakmerő* c. elbeszélésében is megrajzolja (*Milyenek a férfiak*. NK 25. k.)
- 26 *Booths* — John, Wilkes Booth (? —1865.) amerikai színész, a rabszolgatartó déliek híve, aki 1865. ápr. 14-én agyonlőtte Lincoln elnököt.
- 28 *Leviathan* — Leviatán, bibliai tengeri szörnyeteg. A Leviatán angyalra „ki lázadás miatt az égből ledobott”, esküszik Fatia Negra is a Lúcsia barlangban (*Szegény gazdagok* JKK 248.).
- 30 *Orsini* — Orsini Felice gróf (1819—1858). Olasz polgári demokrata politikus. Már 1844-ben a Bandiera testvérek összeesküvésében vett részt, amiért gályára került. Szabadulása után újabb forradalmi mozgalmakban szerepelt. 1858. jan. 14-én Párizsban III. Napóleon, mint az olasz szabadság árulója ellen, merényletet követ el. A merénylet után kivégezték.
- 30 *Hartman* — Hartmann Leo nevét a II. Sándor cár ellen 1879. dec. 1-én (nov. 19-én) elkövetett sikertelen robbantási merénylet tette híressé, melyet Perovszkaja Zsófiával kísérelt meg. A merénylet után külföldre menekült. Itt tehát már a regény keletkezését közvetlenül megelőző orosz forradalmi mozgalmak anyagát használja fel Jókai.
- 65 : 29 *guvat* — otromba, nyers, faragatlan, durva
- 66 9 *A légfűtő kemence egy külön épületben van* — Erre vonatkozó adatot nem találtunk a szakirodalomban.
- 21 433 *igazolt képviselő* — A Sándor utcai régi, ideiglenes parlamentben, az angol alsóház mintájára 462 követ számára készítettek ülőhelyet (VU. uo.).
- 67 19 *Béliidl* — helyesen: Beliál, a gonoszság megtestesítője, a sátán. A *Szeretve mind a vérpadig* c. regény 1. k. 18. feje címe: *Béliidl lednya*. Az ördög leánya ott: Szunyoghy Ozmonda.
- 68 : 12 *folyvást versben beszélni* — Ilyen versben beszélő Jókai hős Mausmann Hugó, a szimpatikus, bécsi forradalmár diák, aki a magyar szabadságért is harcol. (*A köszlő ember fiai*.)
- 17 *gleichenbergi inhalációs-apparát* — Gleichenberg ausztriai gyógyfürdő Stájerországban. Vizét tüdőbetegek itták is. Emellett részben a gyógyvizek gőzét, részben egyéb kémiai szereket lélegeztető készülékkel a légutakra és tüdőbe juttattak, főleg a hurutos megbetegedések gyógykezelésére.
- 31 *superlátos ágy* — mennyezetes ágy

Lap: Sor:

- 32 *párnahéj* — párnahuzat
- 34 *balzac* — alacsony, kényelmes támlásszék, mely feltalálójáról, a nagy regényíróról kapta a nevét.
- 70 : 24 *fiumei Scaramelli gyár* — A 60-as évek végén egy fiumei gépgyár igazgatója, Whitehead kidolgozta a hal alakú torpedót, Scaramelliről azonban ilyen adatunk nincsen. Meg kell azonban jegyezni, hogy *Az arany ember* c. regényben „signore Scaramáli” nevét olvashatjuk, de ott Jókai trieszti hajóépítőnek mondja. A személynév megfejtése *Az arany ember* jegyzeteiben sem szerepel.
- 71 10 *pyranastator* — A *Jövő század regénye* c. műben (i. k. 367.) a nihilista orosz sereg „anastater” nevű pokolgéppel (dinamittal töltött vasgúla, amelyet óraszerkezet robbant fel és célgömbök juttatnak a célpont fölé) fenyegeti Krakkó várát.
- 13 *léghajóból, torpedóból és tempírozó óraműből* — A regény cselekményének idején már a legkülönbözőbb torpedókat gyártották. Henry Giffard 1852-ben a léghajó kormányozhatóságát is megoldotta, és az időzítés technológiáját szintén ismerték. Így Haggeus úr terve nem illuzórikus, noha, mint később kiderül, Haggeus úr valami pilóta nélkül repülő szerkezetre utal, ami viszont Jókai idejében még utópiának számított.
- 27 *a muszkákat meg lehetett volna semmisíteni még Plevna alatt* — Plevna bulgáriai város, ma: Pleven. Az orosz—török háború során 1877-ben hatalmas csaták folytak Plevna elfoglalására. A váltakozó sikerekkel folyó harcok a várost védő török csapatok kapitulációjával végződtek 1877. nov. 10-én.
- 33 *Congreve* — Sir William Congreve (1772—1828) angol tüzértábornok volt, aki egy olyan robbanó lövedéket talált fel, melynél a kilökő anyag a kúp alakú tövis köré van összenyomva. 1807-től 1866-ig Európának majdnem minden hadseregénél használták ezeket a lövedékeket. Jókai több helyen utal a tüzértábornok nevére és találmányára. (JCB 2. k. 163—68. *A mi lengyelünk* JKK 145.)
- 72 : 25 *trapezium* — trapéz alakú
- 73 12 *sokszor a levegőbe vettettek* — Életrajzi utalás. Jókai sok olyan váltót egyenlített ki, amelyen a neve kezesként szerepelt.
- 19 *elfogadó* — az a személy, aki a váltójog értelmében fizetési akaratát kinyilvánította
- 29 *váltóvás* — az óvásnak fontos jelentősége van a váltójogban.

Lap: Sor:

- Legfőbb esetek: ha az elfogadás egyáltalán nem, vagy megszorítással, vagy nem az egész összegre történt, ha az elfogadó csődbe jutott; a fizetés végett kellő időben történt bemutatás ellenére a fizetés nem történt meg.
- 74 : 10 „*pinceváltó*” — olyan váltó, melyen hamis aláírás szerepel, illetve nem létező cég vagy személy által elfogadott, vagy fizetéképtelen személyre, ill. cégre intézvényezett váltó. Ilyen esetekben csalás vagy legalább hitelezési csalás állapítható meg.
- 29 *ó-kaldeai rajzokkal* — a sémi fajú khaldeusok az i. e. VIII. sz.-ban vándoroltak Kelet-Arábiából Dél-Mezopotámiába, és ott sumír és elámi elemekkel keveredtek. Írásuk az úgynevezett ékírás, ahol az ék alakú írásjegyek domináltak néhány gömbölyített betűforma mellett. (Itt: tréfás szóhasználat.)
- 30 *antedamita embermajom* — mezítelen embermajom
- 33 *Rómer Flóris* — neves archeológus (1815—1889). Az 1848-as szabadságharcban való részvételéért 8 évi börtönre ítélték. Munkássága a magyar régészet történetében alapvető jelentőségű.
- 75 3 *kabinétalak* — kabinetfénykép, nagyobb (12 × 16 cm) alakú fénykép.
- 33 *olyan két új tinta feccsét* — a váltó elrontása tintafoltokkal, majd az, ahogy Heggeus úr felnyalja a tintát nagyon emlékeztet arra az epizódra, amikor Béni bácsi ügyetlenül összeintázza a kollégiumba küldendő levelet, majd a nyelvével nyalja le a cseppeket. (*Eppur si muove És mégis mozog a föld* JKK I. k. 124—25.)
- 34 *attributuma* — itt: jellemzője
- 76 11 *preferenciás sánta* — az a lap, melyet a ferbli-játszma elején jelölnek ki, és amely sorozat kialakításához bármely lapként felhasználható, mint a Jolly Joker.
- 80 28 *azt hittem, a holdba repülök* — Jókai kedvelte Holberg Lajos báró *Niels Klim* (1741) c. regényét, (magyarul 1783-ban jelent meg), hiszen így ír a *Szép Mikhál* c. regényben: „Hanem akkor azon légy, hogy én is visszakerüljek, mert nálam nélkül rá nem találsz a Mikhálodra, ha mindjárt Columbus Kristóf hátára kapsz is fel, vagy Klimius Miklós nyomán ugratsz is bele a holdba.” (JKK 118.)
- 32 *lopvanósző* — Cryptogamae, magyarul rejtve nemzők. Diószegi — Jókai kedvelt botanikusa — szerint „lopva-

Lap: Sor:

- nőszők". Nem virágzó, spóráról szaporodó növények. Hatalmas növénynemzetség, a gombák is idetartoznak.
- 81 : 1 „*tam*” — ott, oda. Ezzel adták le igenlő szavazatukat.
- 82 : 16 *Thersites* — Homérosz *Ilídszának* egyik szereplője, a leg-
rútább ember a Trója alatt táborozó görögök között. Rágál-
maiért életével fizetett, Achilleusz ölte meg.
- 84 : 7 *Volksblatt* — néplap, népűjság
- 28 a *bibliai Rahab*: az első kozmista nő — a biblia szerint Rahab
elbűjtatott házában két izraeli kémet Jerikó királyának
katonái elől, ezzel elősegítette Jerikó elfoglalását. Így joggal
nevezi Jókai „kozmissza” nőnek a „parázna” Rahabot.
(*Ószöv. Józsué könyve* 2. rész.) (Rahab szerepel még: JKK
27. k. 244.)
- 34 *irredenta számára* — az irredenta (Italia irredenta) olasz
nacionalista politikai egyesület a múlt század végén, amely
a más országokhoz csatolt olaszlakta vidékek visszaszerzésére
törekedett. Az 1878-as berlini kongresszus után különösen
Ausztia ellen működött Dél-Tirol, Isztria, Trieszt stb.
felszabadítása érdekében, s 1882-ben a trieszti irredentisták
bombamerényletet terveztek Ferenc József ellen, amelyet
azonban idejekorán felfedeztek. E részben is, mint később,
amikor Bécs pestissel történő megfertőzéséről van szó,
megfigyelhető Jókai teljes lojalitása az osztrák szövetségés-
társ iránt. Vö.: Alois v. Haymerle: *Italicae res*. Wien 1879.
117—119.
- 85 : 9 *csatány* — zajos esemény, szenzáció
- 11 *Sándor utcai barakk* — A régi országház. A mai Bródy Sándor
u. 8. sz. alatt.
- 15 *Thomas pokolgépe* — feltehetőleg Thomas Sydney Gilchrist
angol technikusra gondol Jókai, akit azonban elsősorban
mint a vas foszfortalanításának feltalálóját tart számon a
tudomány.
- 18 *artilleristák* — tüzérek
- 26 *archimamelukok* — a kormánypart ősképviseelői, főképviseelő
- 86 : 18 *in thesi* — elvileg
- 87 : 3 *Physikus diák* — a középiskolai tanulmányok befejező szaka-
szát végző diák. Az úgynevezett második bölcseleti osztályt
nevezték Jókai diákkorában physikának. Jókai 1841/42-ben
Pápán végezte ezt az osztályt, olyan osztálytársak társaságá-
ban, mint Petőfi Sándor, és olyan jeles tanárok irányítása
mellett, mint pl. a természettudós Tarczy Lajos. Vö.: A

Lap: Sor:

Jókai-Jubileum és a nemzeti díszkiadás története. NK 100. k. 107. Pápara gondol Jókai a Tapolcát emlegetve, amely a városon átfolyó patak.

9 *foglalkozva* — lefoglalva, felkérve

22 *könyomatú újságitró* — játékosan pongyola elnevezése olyan újságírónak, aki litográfiai (könyvnyomatos) úton sokszorosított jelentéseket szerkeszt a nap eseményeiről a hírlapok számára. A regény megjelenésének idején ismert könyvnyomatos kiadványok voltak fővárosunkban a *Hírcsarnok* és a *Magyar Hiradó*.

38 : 29 *Petőfi örültre* — Petőfi *Az örült* c. versét Szalkszentmártonban írta 1846 januárjában, válság korszakában. Az idézett rész a költemény utolsó négy sora, melyet Jókai szövegét illetően pontosan, központozását, sortördelését tekintve kissé pontatlanul idéz. Az idézet helyesen a következő:

„Beások a föld közepéig,
Lőport viszek le
És a világot a
Levegőbe röpítem . . . hahaha!”

(*Petőfi Sándor Összes Művei* Krk

Bp. 1951. 2. k. 10.)

90 30 *étui* — kézitáska

91 8 *Fire Queen extincitor* — a Fire Queen-féle komprimált szén-savval és vízzel működő tűzoltó-készülék.

92 2 *fekete himlő* — tudományos nevén variola vera. Súlyos, életveszélyes lefolyású fertőző betegség. A Bécsben pusztító fekete himlőről ír Jókai *A lőcsei fehér asszony* c. regényében. (JKK 2. k. 27. fejt. 73—83.)

4 *Balaton-Füred* — Jókai 1857 óta rendszeresen lejár nyaralni Balatonfüredre. 1867-ben telket is vásárolt, s 1870-re ezen a telken fel is épült a Jókai-villa, amely mintegy 20 éven át az író tulajdonában volt. Az épületet 1954-ben Jókai-múzeummá alakították át. (Vö.: Lipták Gábor: *Jókai Balatonfüreden*. Bp. 1960. 4—28.)

8 *pesti indóház* — mint a későbbiekből kitűnik, a mai Nyugati pályaudvarról van szó.

9 *budai indóház* — a Déli pályaudvar

13 *iskolai takarékpénztár* — a regény keletkezésének időpontjában felvirágzásnak induló vállalkozás volt. A tanító az

Lap: Sor:

- összegyűjtött pénzt közös számlára helyezve megkísérelte annak gyümölcsöztetését. Hazánkban — angol, francia, német példára — 1875-től Weisz Bernát Ferenc kezdeményezésére indult meg ez a mozgalom.
- 19 „*pálfordulása*” lesz ebből — a közismert szólás bibliai eredetű. A Krisztus tanítványait üldöző Saul égi szózatra megtért, apostollá lett, és a Pál nevet kapta. (*Újszöv. Apostolok cselekedetei* 9. rész., ill. 13. rész. 9.)
- 27 az *állatkert* — a fővárosi állatkert 1866-ban nyitotta meg kapuit. Sétáló hősrünk már láthatta az épületet.
- 93 6 *meghúzódot*t — megszoványodott
- 94 : 18 *hídpenz* — két krajcár volt személyenként. Viharos (Gerő Ödön) *Az én fővárosom* (Bp. 1891) c. könyvében írja. „Kohn Jakobot is csak az békítette ki katonasorával, hogy ingyen járhatta a lánchídat, s nem egyszer tette meg, hogy egymás után húszszor ment át rajta, csakhogy otthon elmondhassa: már megint negyven krajczárt takarítottam meg.” (154.) A katonák ugyanis ingyen közlekedhettek. A Lánchídon történő átkelésért fizetett összeg a nemesség adómentességén ütött első rés volt. Tarnaváry is azon zsörtölődik, hogy inkább csónakon kel át a Dunán, de nem hagyja megállítani magát a hídnál „egy krajcárért vagy kettőért!” (*Kárpáthy Zoltán* JKK 1. k. 263.)
- 95 19 *kataszter* — a földbirtokok adófizetésével foglalkozó hivatal
- 27 *bális* — sajtékészítő olasz, aki nyáron haszonbérbe veszi a pusztai birkák fejését, télen pedig szalámit készít. Jókai számtalan helyen emlegeti őket műveiben.
- 96 11 *prima classis* — első osztályú
- 32 *kolna* — borospince és présház, ahol borozgatni is szoktak. Arany János szerint Arad megyei tájászó, és szőlőkerti házat jelent. A szó stiláris értékét a *Szegény gazdagok* c. regényről névtelenül írott cikkében elismerő szavakkal méltatja. (Vö.: Szépirodalmi Figyelő 1861. máj. 6., valamint JKK 12. k. 461.) Lásd még: *Szegény gazdagok* (JKK 73.), *Az új földesúr* (JKK 30.), *Szeretve mind a vérpadig* (JKK 2. k. 181.)
- 97 2 *pirittyé* — a „pirity” más néven pirityháló 10—12 m hosszú halászhaló, melyet némely vidéken lószárcsontokkal terhelnek.
- 7 *Kazanlik* — festői szépségű, rózsza-, gesztenye- és diófaligetek között fekvő város, a régi Kelet-Ruméliában a Veliki-Balkán ágaitól képzett, öböl alakú, szép fekvésű völgy-

Lap: Sor:

- medencében. A rózsaoilajgyártás egyik központja.
- 15 *Sisera hadjai* — Itt: Zajos gyermekcsoport. Az elnevezés bibliai eredetű. Sisera Kanaán királyának, Jábinnak a fővezére volt. Egész hadseregét, 900 vasszekerét a Kison patakánál Izrael fiai megsemmisítették. (Vö.: *Ószöv. Btrák könyve* 4.)
- 21 *szereti . . . mint kecske a kést* — Vö.: Ó. Nagy Gábor: *Magyar szólások és közmondások* Bp. 1966. 343.)
- 25 *pakátus* — békés, nyugodt
- 29 *messzely* — 3,84 liter
- 98 10 *surculus* — csemete
- 24 *doctorum collegium* — orvosi testület
- 99 13 *cum gentibus* — nemzetségestől
- 24 „*aufgelegt ultimót elveszteni tous-les-trois-val, tizenkét tarokkal harmincháromban, ötödik vétellel* — Ritka nagy bukás, mely csoda számba megy. Az 1898-ban megjelenő *Kártya-kódex*-ben, melyet Jókai Mór, Rákosi Jenő, Mikszáth Kálmán, Rákosi Viktor, Bródy Sándor és Ambrus Zoltán közreműködésével Szomaházy István szerkesztett, csaknem szóról szóra megtalálható ennek a furcsa vesztesnek a leírása, éppen Jókaitól: „Egy czimboránk tiz primőrrel a kezében elvesztett játékot, tuletroát, pagát fogást, ötödik vételre, rekontrával, bikával. Csoda volt az!” (I. m. 28.)

Részletes magyarázat. *Aufgelegt* itt: holtbiztos, kiterített lapokkal is játszható, elveszthetetlen partit jelent. Az *ultimó* azt jelenti, hogy a játékos az utolsó ütést elviszi, mivel a partnereknél már elhullottak a magasabb lapok.

A *tous-les-trois* szakkifejezés magyarázatát így adja a már idézett *Kártya-kódex*: „A tarokkban a három honneur: skiz, huszonegy, pagát. Ha mindhárom honneur egy játszó félhez kerül, díjazva lesz, bemonadás esetén kétszeresen.” (I. m. 207.)

Tizenkét tarokkal. Itt az úgynevezett magyar vagy hármas tarokról van szó (nem pedig a mostanában még játszott Paskievics-tarokról, négy tényleges játékos játékról). Ebben a 42 lapot három játékosnak osztják ki: kinek-kinek 12-t és a talonban marad 6 kártya. Így lehetséges, hogy valakinek mind a 12 lapja: tarokk; ezt külön díjazzák is bemonadás esetén, 3 egységgel.

Harmincháromban veszteni. A hármas tarokk némileg komplikált számítása alapján (Szomaházy 37.) a lapok össz-

Lap: Sor:

értéke 66. „Aki 34-re vitte a pontokat, az megnyerte a játékot. Ha mind a két oldalon 33 a pontok száma, akkor a játékos veszített, mégpedig duplában: amit műkifejezéssel „biká’-nak neveznek.” (Szomaházy 14.) Így érthető a fentebb idézett Jókai szöveg is, a 28. lapról, ahol a 33-ban maradás helyett „bikás” veszteséget említ, vagyis ugyanerről beszél.

Ötödik vétellel. Szó volt fentebb arról, hogy a talonban hat lap marad, ezt kettőnként lehet meggusztálni, felvételre válogatni. A *Kártya-kódex* szerint: „A felvevőnek szabad válogatni, hogy a második, harmadik két lapot vegye-e fel: visszatérhet a negyedikre és az ötödikre is. E felvételi fokozat szerint számítatik azután az esetleges vesztesége.” (Szomaházy 14.) Vagyis: ha a 3×2 lapot 1., 2. vagy 3. kettőnként nem vette fel, hanem visszatért az első kettőhöz, akkor a negyedik, ha a másodikhoz, akkor az ötödik vételről beszélünk. Ez az ismételt válogatás növeli a játékos esélyeit, vesztesége így válik különösen drágává. A *Kártya-kódex* szerint: „A kettősnél a nyeremény tétele 2... Ez a tétel a felvétel szerint megdupláztatik a felvevő vesztes félnél. Ha tehát az ötödik talont vette fel: fizet 32-öt, s ha bikára hagyta kerülni, 64-et... ha rekontrázott 256 pontot.” (I. m. 14—15.) Jelen regényünk esetében tehát 32-szeres a fizetés a játékért, de külön veszteség még (a nyilván bement) ultimó és a tous-les-trois. A *Kártya-kódex*ben is leírt esetet Jókai rekontrával mondja el, ahol is a játszma veszteség az alap 128-szorosa.

Értelmileg nézve: hogy a 22 tarokk közül az egyik kézben 12 gyűljön össze, honneurökkel és nagy ütőkkel (primőrökkel), nagy ritkaság. De hogy ugyanakkor, egy másik játékosnak legalább 9 vagy 10 tarokkja legyen, s kétszer vagy háromszor ütni is tudjon, hogy színeit lehívhatta (esetleg ő az induló) az már olyan, mint a fehér holló. Szinte valószínűtlen. Ezért „aufgelegt” helyzet a játékosnak az említett esetben bementania az ultimót stb. Elveszíteni: valóban „borzasztó” dolog. A szakszerű magyarázatot Margócsy József főiskolai tanárnak köszönhetjük.

100 II *deperditus existentia* — tönkrement, züllött egyén

14 Példák vannak rá, hogy egész városok (Sodoma és Gomora) népsége lebunkóztatott, sőt egy egész nemzetiség a Benjámin lebunkóztatása is legfelsőbb rendeletre elhatároztatott — Sodoma és Gomora lakóit romlottságuk miatt „kénköves és tüzes eső”

Lap: Sor:

- pusztította el. Az elsüllyedt városokból csak Lót és leányai menekültek meg. (Vö.: *Mózes első könyve* 19. rész 24—29.) Benjámín törzsét a Sodoma bűnéhez hasonló bűnért a többi törzs kiirtotta, városaikat felégette. (Vö.: *Bírák könyve* 19—20. rész.)
- 28 *Superarbitrierungs Kommission* — Katonai Felülvizsgáló Bizottság
- 29 *redlinvalidnak* — katonai szolgálatra egészségi okokból alkalmatlannak
- 31 *Krassó megye* — a regény cselekményének idején még külön vármegye a régi Magyarország területén, Lugos székhellyel. Az 1881. évi 55. törvénycikk Szörény vármegyével egyesítette, Krassó-Szörény vármegye néven. Ma Romániához tartozó terület.
- 103 17 *budapesti hóhér* — Jókai ismert hóhérfigurái Mckipiros (*Szomorú napok*), Vihodár, illetve később a fia, Kaczenreiter Henrik (*Szép Mihál*). Az említett regények a hóhérlak romantikus leírását is tartalmazzák.
- 24 *keleti pestis* — régen pestis néven emlegettek valamennyi járványos betegséget, mely sok áldozatot követelt (pl. a himlőjárványokat is). Jókai korában azonban már csak a nyirokmirigyek elgennyesedését eredményező bubópestist nevezték pestisnek, keleti pestisnek. A regény keletkezésének idején valóban felütötte a fejét a pestis Oroszországban. 1878—79-ben az Asztrakán kormányzóságban volt pestis, a Volga jobb partján levő Vetlyánka nevű kozák falu volt a centruma.
- 30 „*fekete asszony*” — a középkorban a pestist „fekete halál” néven emlegették, mikor a XIV. században mintegy 25 millió ember életét követelte Európában. Jókai több művében nevezi a pusztító járványt „fekete asszony”-nak, „fekete halál”-nak. „E kolostor falai között három nap óta dühöng a fekete halál” írja a *Török világ Magyarországon* c. regényben. (JKK 103.) *A fekete vér* c. regényben ír arról Jókai, hogy a kolera neve az egész világon „fekete asszony” (1.)
- 104 11 *Asztrakán* — pontosabban Asztrahán. Jelentős átrakodó kikötőváros a Volga alsó folyásánál a Szovjetunióban, illetve a környező terület neve.
- 22 *Queen's pipe* — Jókai magyarázata kiegészítésre szorul. A nagy angol kikötők dokkjáiban található kemencéket nevezték így, ahol nemcsak a csempészett dohányt, de a

Lap: Sor:

- megromlott árukat is elégették a vámhivatal emberei.
- 105 19 „*Pfuj, teufel!*” — pfúj, ördög!” Az erényesebb hölgyek is ezzel a felkiáltással fejezték ki nemtetszésüket a Tihamér által, saját birtokán rendezett színházi előadás közben. (*A mi lengyelünk* JKK 337.)
- 27 *lámaszőrszövet* — A láma bőrét gyapjas felszőr és pehelyszőr fedi. A pehelyszőr a legfinomabb gyapjúval vetekszik finomságban, s emellett sokkal fényesebb is. Női divatcikkék készítésére használják.
- 106 9 *tengeri vidra* — Rendszertani nevén *Latax lutris*. A világ legértékesebb prémjét szolgáltató vidrafajtát csaknem teljesen kiirtották. A Csendes-óceán északi vidékein élt, ma már csak a Lopatka-fokon és Kamcsatkában található. A fekete fényes prémű állatokat a természetvédelem óvja. Vö.: Róna István: *Híres vadászkalandok* Bp. 1960. 212.
- 13 *viszi magával, mint Sámson rókái az üszköt a filiszteusok vetésébe* — Sámson, hogy bosszút álljon a filiszteusokon, aratás idején rókák farkára csóvát kötött, és szabadon eresztve őket, felgyújtotta a vetéseiket, szőlőiket és olajfacserdeiket. (Vö.: *Bírák könyve* 15. rész. 1—5.)
- 24 *Vérző szív utca* — költött utcanév, mely szintén Sue hatására utal, ő ír ugyanis egy pincelebujról, melynek neve: *Le coeur saignant* (A vérző szív).
- 107 5 *a déliek . összevásárolták Brazíliában valamennyi sárgalázban kimúltnak a köntöseit, hogy a pestist átültessék ellenségeik táborába* — A mondat eleve ellentmondásos, a sárgaláz, más néven sárga tífusz súlyos és méltán rossz hírű fertőző betegség, mely a mexikói öbölből indult el pusztító útjára, de nem azonos a pestissel. A legveszélyesebben ténylegesen szövetek, ruhák útján terjed. Az északiak táborában valóban előfordultak időnként tömeges fertőző megbetegedések (bélhurut, malária). (Vö.: Szuhay Havas Ervin: *Kék — szürke tragédia* Bp. 1966. 156.), de az itt említett esetnek nem találtuk nyomát.
- 108 17 *piquetparti* — Népszerű kártyajáték. Ketten játsszák 32 lapos kártyával. A játszma eredménye négy osztás után leszámított egységek különbözetéből áll. Nyertes az, ki a különböző módon számítható egységekből többet tud írni. Fizetés az előre meghatározandó összeg után történik.
- 26 *szűzbeszéd* — a képviselő első beszéde a „házban”. Jókai az 1861. évi országgyűlésen — a siklói kerület képviselője-

Lap: Sor:

ként május 24-én mondott beszédével avatta fel magát viharos éljenzések közepette parlamenti szónokká, ekkor mondta el szűzbeszédét.

- 109 : 10 *praeferentissime expedíratott* — elsőrendű ügyként, legsürgősebben kiküldetett
- 11 *inculpatus* — feddhetetlen
- 110 10 *Calypso* — Az Odüsszeia és a görög hősmonda szerint egy kietlen szigeten élő nimfa, aki beleszeretett a Trójából hazatérő Odüsszeuszba, és hét évig nem engedte el magától.
- 22 „bumszti pince” — kétes hírű lebujs, a legközönségesebb mulató. *A gazdag szegények* c. regényben írta Jókai, hogy „A bumszti pincét becsukatta az új főkapitány” (JKK 71.).
- 25 *tánckolonn* — táncrend
- 26 *contenancia* — önuralom, hidegvér
- 111 1 *boulevard* — itt a „Nagykörút”
- 25 *haute-volée* — a felső tízezer, előkelőség
- 28 *ethosz és aiszthezis* — erkölcs és szépérzék, jó ízlés
- 34 *Kerepesi út* — a mai Rákóczi út. (Vö.: *A gazdag szegények* JKK 366.)
- 112 16 *Ezen Iliászoknak a trójai Helenája* — a görög hősmonda szerint Heléna Menelaosz spártai király csodaszép felesége, akit Paris, trójai királyfi megszöktetett. Emiatt tört ki a trójai háború, melyet az Iliász dolgoz fel.
- 19 *lövölde* — A régi Teréz- és Erzsébetváros határán, a Király utca (ma: Majakovszkij utca) végében épült a Polgári Lövölde, és ott van a Lövölde tér is. A regény cselekményének idején valóban a város szélének számított.
- 113 23 *mély basszusa volt* — Sósweckli Mina leírása nagy mértékben emlékeztet Ponisse anyó alakjára, aki a „Fehér tengeri nyúl” kocsina tulajdonosa volt. „A korcsmárosné mintegy negyven éves magas növésű, erős, vaskos nő, arca vörös, a bajusz némi árnyalatával. Rekedt férfias hangja, vastag karjai s nagy kezei kiváló erőre mutatnak” (*Párisi titkok* I. k. 16.)
- 114 6 *Politische Volksblätterek* — Politikai néplapok. *A gazdag szegények* c. regényben említi az *Illustrierte Politische Volksblatt* e. költöttnek tűnő újságcímet (JKK 42.).
- 9 *Hát magát hol hordja itt a lidérc?* — A lidérc szó köznyelvi jelentése ördög vagy boszorkány. (Vö.: *Ipolyi Arnold: Magyar Mythologia* Bp. 1929. I. k. 308.)
- 115 7 *agyagtévdő* — agyagból készült négyszögletű lap, mellyel a fűtött kemence száját betámasztják.

Lap: Sor:

- 116 : 22 *cündlöhöltzli* — gyufácska, itt: gyufásdoboz
- 119 34 *Rókus* — Pest legrégebb kórháza, melynek első épülete még 1796-ban épült, majd 1839-ben és 1860-ban újabb részekkel egészítették ki.
- 120 10 *Én a predestinációban hiszek* — Én az eleveelrendelésben hiszek. Erről vall Jókai személyesen is: „Előrebocsátom, hogy fatalista vagyok, omenekben, praedestinatióban hiszek” (*Negyven év visszhangja* NK 100. k. 123.).
- 121 1 *mert én önt szeretem* — hasonló szavakkal és hasonló szenvedéllyel tör ki Noémi is, mikor Krisztyán Tódor így szól Timár Mihályhoz: „Mi joga van önnek magát ezen háznép ügyeibe beleártani?
— Az, hogy én őt szeretem! — kiálta fel Noémi egész kitörő szenvedéllyel.” (*Az arany ember* JKK 1. k. 295.)
- 16 *háznagyi hivatal* — a háznagy az országgyűlésnek a tisztviselője, aki a ház helyiségeire ügyel, nyilvántartja a képviselők lakáscímeit, végzi a hivatalos iratok szétosztását, és segíti az elnököt a rend fenntartásában. Hivatalos működése a ház feloszlatásakor is tart, ilyenkor a belügyminisztérium fennhatósága alatt áll. Beosztott tisztviselőivel együtt alkotják a háznagyi hivatalt.
- 33 *boszorkánnyomás* — alvás közben fellépő szívszorulás, lélegzetelszorulás, melyet a babonás hiedelem szerint boszorkányok okoznak.
- 122 11 *A vihar folyton nőtt* — A viharos Balatonon történő hajóút leírása Jókai személyes élményéből fakad. Szűcs Lajosnéval, anyjának unokatestvérével utazott a Kisfaludy gőzessel Balatonfüredről Siófokig. Erről így ír *Az arany ember* c. regény *Utóhangok* az „*Arany ember*”-hez c. fejezetében. „A feleútban kegyetlen nagy vihar fogta elő a hajót az utazók férfja, nője mind tengeri betegséget kapott . . a hullám dobálta a hajót, hogy annak az egyik lapátkereke folyvást a levegőben kalimpált” (JKK 2. k. 293–94.).
- 12 *A Kisfaludy gőzös* — A Balaton első gőzhajója, melyet 1847-ben bocsátottak vízre. Negyven lóerős gőzgépe Londonban, a hajótest és a fedélzeti felszerelés az Óbudai hajógyárban készült.
- 21 *waterproofos* — Viharkabátos. Jelentése: vízhatlan szövet, ruhaanyag
- 127 3 *tonna* — dongákból épített, csonkakúp alakú, kétfenekű faedény, melynek felső lapján nyílás van vágva, vagyis nagy

bödön, hordó
6 *Sár-Ninivé* — Ninive AsszírIA ősi fővárosa. I. e. 606-ban
lerombolta a Kyaxaresszel szövetkezett Napopolasszar.

PÁTER PÉTER

KÉZIRAT, KIADÁSOK, FORDÍTÁSOK

A *Páter Péter* c. regény kéziratáról nem tudunk.

A regény először a Révai Könyvkiadó Vállalat által megindított Regényvilág c. füzetes sorozatban jelent meg 16 folytatásban a következő részletezés szerint.

1. 1880/81. 1. sz. 1—4. *A jezsuita convent* c. fejezet elejétől a „Novitius volt még: nem tanulta még meg” kezd. mondatig.
2. 1880/81. 2. sz. 25—28. Az eml. mondattól „A düh egyszerre elmúlt a nő arcáról” kezd. mondatig.
3. 1880/81. 3. sz. 49—52. Az eml. mondattól a „Csak úgy böködőd az ujjaddal az ákombákot egymás után” mondatig.
4. 1880/81. 4. sz. 73—76. Az eml. mondattól a „Harang ugyan volt a toronyban” kezd. mondatig.
5. 1880/81. 5. sz. 97—100. Az eml. mondattól *A Szent Antal képe a pusztában* c. fejezetig.
6. 1880/81. 6. sz. 121—124. *A Szent Antal képe a pusztában* c. fejezet.
7. 1880/81. 7. sz. 145—148. *A Venus és fia* c. fejezet elejétől „A nő vonaglott a földön” kezd. mondatig.
8. 1880/81. 8. sz. 169—172. Az eml. mondattól a „Nem lehetett másként tenni.” mondatig.
9. 1880/81. 9. sz. 193—196. Az eml. mondattól a „Mit akarsz még?” mondatig.
10. 1880/81. 10. sz. 217—220. Az eml. mondattól az „Idalia kegyelmes akart hozzá lenni” kezd. mondatig.
11. 1880/81. 11. sz. 241—244. Az eml. mondattól „A hordó akonájából egy hosszú összesodrott kötél csügg alá.” mondatig.
12. 1880/81. 12. sz. 266—268. Az eml. mondattól az „Óh, milyen szép volna ez” kezd. mondatig.
13. 1880/81. 13. sz. 290—292. Az eml. mondattól az „Ugyebár, kegyelmed nem felejtette még el” kezd. mondatig.
14. 1880/81. 14. sz. 313—316. Az eml. mondattól az „Eljutnak biz azok szerencsésen” kezd. mondatig.
15. 1880/81. 15. sz. 337—340. Az eml. mondattól a „No már most fogj hozzá.” mondatig.
16. 1880/81. 16. sz. 361—365. Az eml. mondattól a regény végéig.

A korabeli sajtó híradásaiból (Fővárosi Lapok 1880. nov. 7. 256. sz. 1270, Pécsi Figyelő 1880. nov. 27.) az is kitűnik, hogy a *Regényvilág* első füzeté 1880 novemberében jelent meg. A füzeteken ugyanis semmiféle, a megjelenés idejére utaló dátum nem szerepel.

Kötetkiadások

- I. *Páter Péter* Bp. 1881. Révai Testvérek 217 l.
- II. Bp. 1891. Révai Testvérek 246 l. (Jókai Mór újabb regényei).
- III. a) (Egybekötve vele *Asszonyt klsér — Istent klsért.*) Bp. 1898. Révai Testvérek (Jókai Mór összes művei. Nemzeti kiadás 83.) 274 l. (*Páter Péter* 1—145. l. *Asszonyt klsér — Istent klsért* 149—274. l.)
Ugyanez megjelent teljesen azonos finomabb papírra nyomott „amateur díszkiadás”-ként és nagy 8^o alakban, „Nemzeti díszkiadás” elnevezéssel.
- b) 1904.
Címlapkiadás.
- c) 1905.
Címlapkiadás.
- d) 1907.
Címlapkiadás.
- e) 1909.
Címlapkiadás 145 l. Ezzel a kiadással az *Asszonyt klsér — Istent klsért* c. művet nem kötötték egybe.
- f) 1910.
Címlapkiadás.
- IV. Bp. 1911. Révai Testvérek 192 l. (Olcsó Jókai 6—8.)
- V. Bp. 1920. Érdekes Újság. 63 l. (Legjobb könyvek 57.)
- VI. Bp. 1931. Franklin Társulat— Révai Testvérek 218 l. (Jókai Mór művei. Centenárium Kiadás 81.) *Páter Péter* 1—116. l. *Asszonyt klsér — Istent klsért* 117—218. l.

Idegen nyelvű kiadások

A *-gal jelzett idegen nyelvű kiadásokhoz hozzájutni nem tudunk, ezeket Ferenczi Zoltán: *List of the translations of Jókai's works into foreign languages* c. munkája (MBiblszle 1925. 177. és 265.), valamint önálló kiadványként is ugyanazon címmel (Bp. 1926. Bibliofil könyvtár 1. sz.), Gál János (*Jókai élete és írói jelleme* Bp. 1925.) bibliográfiai adatai, valamint Demeter Tibor (*Magyar szépirodalom*

idegen nyelven Bp. 1952. Kézirat) és Jean Ślaski (*Jókai lengyelül* VilFigy 1958. 38—57.) összeállításai nyomán közöljük.

Szerb: **Pater Petar* M. Jovanović. Belgrad 1880.

Német: I. a) *Pater Peter*. Mit Nachwort von A. Silberstein. Bp. Révai 1881. 187 p.
b) *Pater Peter*. Pester Lloyd 1881. márc. 25—1881. máj. 12. (26 folytatásban)
II. *Weibertücke*. Deutsch von Ludwig Wechsler. Mit 25 Illustr. von E. Rauzenhoffer, Leipzig, 1897. H. Hillinger 8^o 128. p.
Dasselbe
(Gleichzeitige Ausgabe auch in Berlin)

Svéd: **Pater Peter*. Stockholm, Dagens Nyheter 1881.

Lengyel: **Pater Peter* transl. M. L. Warszawa. Kuryer Codzienny, 1882; 131—133., 136—140., 142—145., 147., 151., 153—157., 159—163., 165—169., 171—173. sz.

Francia: I. **Pater Peter*. Mme Jankovich. Bp. 1882.
II. **Père Pierre*. Sans indication du traducteur. Budapest 1911. „Revue de Hongrie” in — 4^o Tom. II. pp. 1—13., 121—136., 241—254., 371—373., 489—500., 601—615. [Nem teljes fordítás]
III. **Pater Peter* ou les trésors engloutis. Sans indication du traducteur. Paris, 1925. „L’Homme Libre” Quotidien. A partir du 1-er janvier. (Introduction dans le numéro du 31 décembre 1924.)

Szlovák: *Pater Peter* Gustav Izák. Turč. Sv.-Martin. Románová Biblioteka. I. 2. Nákladom G. Izáka. 1883. 184 p.

Szlovén: **Pater Peter* 1883.

Cseh: I. **Tajemství* (Titkos út) G. N. Mayerhoffer 1890.
II. **Pater Petr* G. N. Mayerhoffer. Praha, Fr. Borovy. 1914.
III. a) *Pater Petr* — Zlatý vek Sedmihradská [*Erdély aranykora.*] Dva romány. Preložil: Gustav Narcissus Mayerhoffer. Praha, (1923) Frant. Borovy 8^o 470 p. Jókai M.: Romány a povídky II. 3.
b) 1928.
Címlapkiadás.

- Angol:* *Peter the priest*. Transl: by S. L.—A. V. Waite, New York. R. F. Fenno 208. Co. 1897.
- Észt:* **Sala tee*. P. Grünfeld. Tallin, J. Busch. 1898. 144 p. Valamint folyóiratban: *Olevik Pater Peter* címen 1887. No 33—50.
- Lett:* **a Tehwija c.* folyóiratban. J. Straume 1898. No 13—18.
- Finn:* I. *Teodor Dalnoki*. Suomentanut Unto. Pori, O. Andersin 1902. 165 p.
II. **Valakuollut*, Helsinki 1920. Kirja 8^o 142 p.
III. **Sala tee* 1925. 131 p.
- Dán:* *Idalia*, Köbenhavn, Jul. Hansen Tolkets Bibliothek Nr. 1. 1903. 154 p.

A *Páter Péter* idegen nyelvű kiadásai közül néhányról a korabeli sajtó is tudósított. Ezek az adatok számunkra azért is becsesek, mert az összeállítás alapjául szolgáló bibliográfiáink adatait is (ahol a kötet nem állt rendelkezésünkre) sikerült egy-két esetben kiegészíteni, illetve az egyik finn kiadást (*Sala tee*: Titkos út) ennek alapján fel tüntetni.

Az *Ellenzék* (1883. jan. 26. IV. évf. 21. sz.) rövid hírben számol be arról, hogy a *Páter Péter* „a Románová Biblioteká-ban tót nyelven” meg fog jelenni. A *Nemzet* (1884. febr. 10. III. évf. 518. sz.) pedig arról tudósít, hogy regényünk „megjelent Turócszentmártonban tót nyelven”. Ezt a híradást ismétli meg az *Ellenzék* (1884. febr. 12. 36. sz.). Kétségtelennek látszik, hogy mindhárom híradás arra utal, mely felsorolásunkban az 1883-as szlovák kiadásként szerepel.

A *Képes Folyóirat* (1894. 101—102.) *Jókai a szerb irodalomban c.* cikkében arról ír, hogy Jókai nagyobb művei közül szerb fordításban megjelent a *Páter Péter* is 1880-ban Jovanovics Milán fordításában Pancsován. Bibliográfiáink tudnak egy 1880-as Jovanovics Milán-féle szerb fordításról, de megjelenési helyül Belgrádot jelölték meg.

Az *It* (1914. 215) arról tudósít, hogy a *Páter Péter* „dánul jelent meg olcsó füzetes regényvállalat első számában. (Idalia— 1903. J. Hansen Tolkets Bibliothek Nr. 1. Izléstelen 25 öres piros füzet)”. A MBiblszle két utalást is tartalmaz. A *Jókai regényei cseh nyelven c.* írás (P. Gy. munkája) azt jelzi, hogy a *Páter Péter* új cseh kiadásban fog megjelenni (1925. 77.) Ennek a kiadásnak nyomára bukkanni nem sikerült. A másik cikk *Jókai a rokonnépek irodalmában* címmel arról ír, hogy finnül is megjelent a *Páter Péter* „*Sala tee* — Titkos út” címen (1925. 131.). Ehhez a kötethez sem sikerült hozzájutni, de a

MBiblszle közlése alapján — bár hiányos adatokkal — felvettük felsorolásunkba.

KELETKEZÉSE, FORRÁSAI

A Péter Péter helye Jókai életművében

A *Péter Péter* abban az időben keletkezett, melyet joggal nevezhetünk Jókai írói pályáján a történelmi regények fénykorának, az 1876—1884 közé eső időszak derekán. Ekkor írta legtöbb és — a *Rab Rábyval* a középpontban — legjelentősebb történelmi regényeit.

A Jókai-szakirodalom, a JKK egyes kötetei már számtalan helyen hangsúlyozták, hogy nagy romantikusunk életműve 1880 után a lassú hanyatlás szakaszába fordult. A reformkor, a szabadságharc, a polgárosodás ábrázolója, a 80-as évek előtti Jókai keres már ekkor menedéket a történelmi múlt színes, nemzeti erőt sugárzó világában.

Sok minden megváltozott Jókai körül 1880-ra, a regény születésének időszakára. Dédelgetett illúzióiból egyre többet elveszít, írói hegemoniája megrendülőben, politikai tekintélye fogyatkozóban van.

A kritikusok is mind bátrabban fedik fel a Jókai-művek gyengéit, és nem is mindig alaptalanul. Jókai késői írásaiban sokszor keresi az olcsó sikereket, művei művészi kiérlelésére, megformálására már megközelítően sem fordít olyan gondot, mint az előbbi évtizedek alkotásainál. Hanyatló művész Jókai, gyengülő művek szerzője. De még ezek közül is sajnálatosan tűnik ki a *Péter Péter*, melyhez hasonló kevésbé sikerült alkotás szerencsére kevés akad Jókai írói pályáján.

Jókai történelmi regényei közül az egy *Rab Rábyt* kivéve, egyetlen mű sem éri el az igazi nagy regények színvonalát. Jókai nem ebben a műfajban az igazi, de arról sem szabad megfeledkezni, amit Király István szintén észrevett, és meg is fogalmazott Mikszáth Kálmán életművét elemző könyvében: „Jókai művészetének voltak még nagyszerű fellobbanásai a múltba zárkózott történelmi írásaiban akkor is, mikor a társadalmi regényekben mindinkább tartalmatlan, valóságellenes ábrándok villództak.” (*Mikszáth Kálmán Bp. 1952. 53.*)

A Jókai történelmi regények — annak ellenére, hogy valóban nem kerültek az életmű legjobb alkotásai mellé — megcsillantanak olyan erényeket, amelyek bizonyos rangot biztosítanak számukra, nemcsak Jókai pályáján, de a magyar regény történetében is.

A török tárgyúak (*Erdély aranykora, Török világ Magyarországon*) nemcsak politikai irányzatukkal vívták ki az 50-es évek olvasóinak figyelmét és megbecsülését, hanem azzal is, hogy a Bach-korszak

reményvesztett magyarságát elvezették egy olyan mesevilágba, ahol az „Ezeregyéjszaka” csillogása feledtetni tudta a baljós jelen keserűségét. Kit ne ragadnának meg a sokszor naiv, történelmileg is elképzelhetetlen *Névtelen vár* varázslatos bájai, helyenként szinte kicsattanó humora, a kuruc tárgyú regények (*Szeretve mind a vérpadig, A lőcsei fehér asszony*) kalandos fordulatai, remek jellemei, a nemzeti függetlenség izzó hangú követelése. A pogány magyarság életét megelevenítő *Bálványosvár* meg nagyszerű tájképeivel, a *Fráter György* történelmi tablóival, őszinte haza- és szabadságszeretetével nyerte meg a kortársak és az utókor szívét, tetszését.

De a még viszonylag gyengébben sikerült történelmi regények is nyújtanak bizonyos — egyáltalában nem elhanyagolható — értékeket. A *Szép Mihály* kultúrtörténeti adalékai, néhány remek, életteli jelenete, az *Egy hírhedt kalandor a XVII. századból* c. regény kedves, játékos füllentéshalmaza élményt nyújt olvasóinak.

Ezekből az értékekből — ez a tárgyilagos igazság — vajmi keveset mondhat magáénak a *Páter Péter*. A tragikus sorsú szerzetes története erőtlén alkotás — mint ahogy a sokat alkotó művészek pályáján az ilyen kisiklások szinte törvényszerűen jelentkezni szoktak.

A regény magva, melyből a *Páter Péter* cselekménye kibomlott: népmonda. Olyan monda, amely már a regény keletkezésekor sem él igazán, lejegyzésre sem került, legfeljebb a szájhagyományból ismerkedhetett meg vele az író.

Hogy a *Páter Péter* mondája — ellentétben a Vág völgyében századok óta élő történetekkel — elhalványult, halálra ítéltetett, ítéletalkotás is ennek értékéről. A nép is érezhette, hogy *Páter Péter* históriája a nép fantáziájának félresikerült, beteges szülötte.

Ez — ha nem is teljes egészében — egy kissé menti Jókai művének gyengeségét is. Az öregedő író rossz anyaghoz nyúlt, és ezt nem tudta úgy átgyúrni, hogy eltüntesse annak eleve meglevő gyengeségeit.

A *Páter Péter* abban az időben keletkezett, amikor adósságai, anyagi gondjai is az írás, a munkatempó fokozására sarkallták Jókait. A tárcaírói stílus, amellyel dolgozik, bizonyos felületességet, kidolgozásbeli egyenetlenséget eleve okozhat, és ezek a gyengeségek, melyektől a *Páter Péterrel* csaknem egyidős *Szabadság a hó alatt* vagy az *Akik kétszer halnak meg* sem mentesek, mintha sűrűsödnének a *Páter Péter* írásakor.

A szerző itt letér a kuriózumok, az anekdoták, a színes történelmi érdekességek útjáról, és helyette a borzalmakat keresi. A történelem végképp semmivé foszlik, és nagy indulatok rabjainak ijesztő gyülekezete vonul fel az olvasó előtt. Élettelen viaszbabuk, ördögi fintorral arcukon. A mű olvasásakor még csak feltételezni is nehéz, hogy

merre kívánja vezetni Jókai műve tendenciáját. Lehet, hogy a papi nőtlenség ellen is szót emel, de ha ezt teszi, nem tud meggyőzően érvelni.

A *Szép Mihály* sokszor naturalista borzalomhajhászása itt még fokozódik, de míg ott a hajmeresztő részleteket szép tájképek, színes néprajzi, kultúrtörténeti érdekességek rajzai váltogatják, addig a *Páter Péter* lapjain alig találkozunk valamit érő korfestő részletekkel. Az *Egy hírhedett kalandor a XVII. századból* c. regény is kereste a hátborzongató leírásokat, de ott éppen az író következetesen éreztette, hogy történetét önmaga is költői játéknak tartja, és éppen ez a játékos könnyedség, szellemesség tette a regényt kellemes olvasmánnyá. Simplex (*Szép Mihály*) és Hugó (*Egy hírhedett kalandor*) az olvasó szívéhez nőtt alakok, de vajon ki került az olvasó közelébe a *Páter Péter* szereplői közül?

A korabeli kritika — mint ezt az *Irodalom* c. részben részletesen is olvashatjuk — szintén elégedetlen a regény borzalmat hajszólo cselekményével.

A 80-as évek közönsége és kritikusai még érezhették azt a hatást, amelyet a század derekán a hanyatló francia romantika (Sue, Soulié) tett az egész akkori magyar ízlésre és írói módszerekre. Ez irányzat művészi eszközeivel több-kevesebb hasonlóságot mutatnak a század elején divatozó németes lovagregények, lovagdrámák. Kivált ezek másod, harmadvonalában szintén megvan a titkok, szörnyűségek halmozása, amelyeket a nőolvasók számára enyhíthetett az érzelgőség. Az irodalomértők az utolsó századnegyedben azonban már lenézéssel fordultak el a korábbi német és francia félponyva utánérzésétől.

A Kisfaludy Sándor regéinek „díszletezése”, a vár, a sziklák, a bagolyhuhogás, a szomorúan kongó harang szintén a korai rémromantika kellékei, melyek háttérül szolgálnak a többnyire kalandos, érzelmes, meghökkentő” történeteknek (Vö.: Wéber Antal: *A magyar regény kezdetei* Bp. 1959. 130.), de Kisfaludy regéi sokkal inkább sugalltak nemes eszméket, mint Jókai *Páter Péter*e. A Kisfaludy-regék világa komorabb, hatásvadászabb változatban éled újjá Jókai tollán.

A rémregény kétes értékű megoldásai uralják a regényt: élve befalazás (mely emlékeztet az Arany János által is feldolgozott, és a *Szeretve mind a vérpadig* c. regényben is szerepeltetett budetini mondára), leánygyilkos, majd öngyilkos atya portréja, föld alatti kripták, titokzatosan, de minden bizonnyal élve eltemetett nők. Száz év elteltével mintha a XVIII. század utolsó éveinek irodalmi irányzatát látnánk viszont, amikor a gyenge fordítások és átdolgozások, a kritikátlan válogatás eredményeképpen alakult ki a rémhistoriák kultusza, és divatosak lettek a kísérteties rablótörténetek, amelyek-

ben Császár Elemér szerint „tombol a piaci fantázia és rémes környezetben az erény és gonoszság szörnyalakjai, borzalmas és érzelgős jelenetek” változtatják egymást. (*A magyar regény története* Bp. 1922. 44.)

A *Rab Ráby* sok helyütt realista szemléletet képvisel, az *Erdély aranykora* és a *Török világ Magyarországon* a modern romantikus történeti regény felfogását mutatja. Mikor mellettük kialakítja Jókai a történelmi kalandregény formáját (*SzépMikháél, Egy hírhedt kalandor a XVII. századból*), már felmerül annak a veszélye, hogy az író egyoldalúan a borzalmak keresése felé fordul. De míg azokban a borzalom csak részjelenség, addig a *Páter Péter*ben uralkodó tényező.

A *Rab Ráby* megalkotása után nagyfokú írói hanyatlást jelent a *Páter Péter*. Ez a hanyatlás azonban csak időszakos. A *Rab Ráby* művészi szintjét ugyan többé már el, de kuruc tárgyú regényeit (*Szeretve mind a vébpadig, A löcsei fehér asszony*) már ismét a jelentős Jókai-művek közé sorolhatjuk.

A regény cselekményének feltételezhető időszaka

Jókai a regény cselekménye során sehol sem jelöli meg pontosan, mikor, melyik század melyik évtizedében játszódik *Páter Péter* romantikus története. Az időpont megjelölésének elmaradása — egy népmonda feldolgozásáról lévén szó — természetesen érthető. Néhány utalást azonban tartalmaz a regény, amelynek alapján hozzávetőlegesen megállapíthatjuk, melyik évszázadba helyezi az író a vitéz katonából alázatos baráttá váló Csorbay Tihamér, azaz Páter Péter történetét.

A regényre vonatkozó szakirodalom is megjelöli a cselekmény feltehető időpontját. Az Ellenzék rövid híradása szerint (1880. okt. 15. 13. sz.) a „Páter Péter a 17-ik században fog játszani” Ugyancsak a XVII. századba helyezi a regény cselekményét a *Hölgyek Lapja* (1880. okt. 17. 42. sz. 503.). Pintér Jenő kissé pontosabban a XVII. század elejét említi a cselekmény időpontjaként. (*Magyar Irodalom-története*. Tudományos rendszerezés. Bp. 1934. 7. k. 331.)

A regényben előforduló néhány történelmi utalás alapján azonban egyáltalán nem helyezhetjük ilyen biztonsággal a regény cselekményét a XVII. század elejére.

A legpontosabb időbeli utalást *A püspök lakodalmán* c. fejezetben találjuk. Regényünk hősei is részt vesznek Thurzó Imre nyitrai püspök híres lakodalmán. Thurzó Imre nevét azonban tévesen említi Jókai,

ugyanis Thurzó Ferenc volt az, aki 1557-ben áttért a lutheránus hitre és megnősült. Ez a dátum viszont a leghatározottabban a XVI. század derekára utal, és nem a XVII. századra. A *mitosini úr* c. fejezetben meg arról ír Jókai, hogy a regény cselekményének idején a „dohányzás még nem jött be”, és a pálinka is ritkaságnak számított. Ez a két adat is inkább utal a XVI. századra, mint az azt követőre, hiszen a XVII. században már szigorú törvények tiltják a dohányzás élvezetét. Ugyanígy áll a helyzet a pálinkával is. A pálinka ritkaságnak inkább a XVI. században számított, mint egy évszázaddal később, hiszen a XVII. században már megépültek hazánkban is az első szeszfőzdék.

Az előzőeknek bizonyos fokig ellentmond *Az Aktit Tuketjer* c. fejezet azon megállapítása, hogy mintegy hat emberöltő telt el a regény időpontjáig attól, hogy Mátyás leszámolt a cseh rablólovagokkal a Felvidéken. Mátyás a tisztogató hadjáratát 1460 után vezette. Ha egy emberöltőt 30—35 esztendőnek veszünk, akkor ez az utalás már nem a XVI., hanem a XVII. századra vonatkozik.

A regény történelmi háttere

A *Páter Péter* romantikus cselekménye tehát feltehetőleg a XVI. és a XVII. század fordulóján pereg, a regény születésének időpontja előtt mintegy három évszázaddal. Mégsem tekinthetjük a művet olyan értelemben történelmi regénynek, mint pl. az *Erdély aranykorát*, a *Szeretve mind a vérpadigot* vagy a *Fráter Györgyöt*. Nemzeti történelmünk nagy alakjait, nagy sorsfordulóit, a nagy történelmi tablókat itt hiába keressük. Míg az előbbieken említett regények forrásanyagát régi és vaskos történelmi művek alkotják (Cserei Mihály *Históriája*, Thaly Kálmán: *Ocskay László*, Horváth Mihály: *Utyeszennich Fráter György élete*, Bechet Augusztin Martinuzzi könyve), addig

Páter Péter alapja családi monda, a regény forrása lényegében egy felvidéki utazás élménye. Így ez a regény, történelmiségét véve figyelembe, sokkal inkább a *Szép Mikhállal* és az *Egy hírhedett kalandorral* tartja a rokonságot, mint az előbb említettekkel.

Röviden, helyenként feltűnő utalásokként azonban olvashatunk a regényben néhány gondolatot a huszitizmusról, a cseh rabló kalandorok felvidéki dűléseiről, Mátyás felvidéki tisztogató hadjáratairól. Ezek az utalások természetesen a regény korához viszonyítva is történelmi múltnak számítanak, a regény szereplői csakúgy az évszázadok távlatából tekintenek ezekre az eseményekre, mint Jókai korának olvasóközönsége a regény időszakára.

A regényben feltűnő néhány történelmi adatért nem kellett Jókainak alaposabb tanulmányokat végeznie. A huszitákról, zsebrákokról, Mátyás büntető hadjáratairól már részletesen írt mintegy negyed századdal előbb *A magyar nemzet története regényes rajzokban* c. mű első kötetében, elsősorban Szalay László: *Magyarország története* (I—IV. k. 1852—54. Lipcse, V—VI. k. 1857—62. Pest) c. nagyjelentőségű művének felhasználásával.

Regényünk XV. századra utaló adatainak és Szalay művének összevetése alapján joggal feltételezhetjük, hogy Jókai ezeket az adatokat nem emlékezetből írta be regényébe, hanem ismét kézbe vehette Szalay könyvét — mely saját könyvtárában is megvolt —, és utána nézett, főleg a nevek tekintetében az anyagnak. Szalay a XIX. századi történetírás nagy egyénisége, a modern magyar történettudomány úttörője. Jókai teljes joggal fordult nagy művéhez tisztelettel és bizalommal.

A *Páter Péter* és Szalay műve között fellelhető összefüggéseket a *Tárgyi és nyelvi magyarázatok* c. részben mutattuk ki részletesen.

Úti élmények hatása a regény megszületésére

A Jókai-regények és novellák keletkezéstörténetéhez — mint erre a JKK eddigi kötetei is számos alkalommal utalnak — gyakorta találhatunk gazdag és becses anyagot részben azokban az írásokban, melyek írónk utazásainak emlékeit őrizték meg, részben Jókai útirajzaiban, feljegyzéseiben.

A 80-as évek történelmi tárgyú művei (*Páter Péter*, *Szeretve mind a vérpadig*, *A lőcsei fehér asszony*) és a Jókai korát megelevenítő *Akik kétszer halnak meg* c. regény szempontjából egyaránt elengedhetetlen számunkra Jókai felvidéki utazásainak feltérképezése, hiszen az említett regények tájképei az utazás, a táj ihletésére születtek. A *Páter Péter* esetében azonban többről is szó van, hiszen költőnk a történet magvát képező népmondával is az egyik felvidéki úton találkozott.

Jókai első ízben 1879 augusztusában utazza be a Felvidéket, a Vág völgyét, és gyűjti azokat az élményeket, emlékeket, amelyek aztán majd a *Páter Péter*, az *Akik kétszer halnak meg* és a *Szeretve mind a vérpadig* lapjain elevenednek meg.

1880-ban újból ezen a tájon utazik Jókai, s főleg Trencsénteplicen, Tarpatakon s a Csorba-tónál időzik, ahogy erről *A pánszlávok földjén* (Nemzet 1882. I. sz., valamint *Szélcsend alatt* NK 35. k. 205.) c. írásában is megemlékezik: „Most két esztendeje keresztül-kasul jártam a magyar-tót felvidéket, voltam Nyitra, Trencsén, Árva,

Liptó legszebb vidékein: úgy mentem mindenüvé, mintha haza mennék; úgy fogadtak mindenütt, mintha a legtöbbszörösebb magyar nép lakta vidéken járnék.” (NK 35. k. 206.)

1883 nyarán ismét a Felvidéken utazik Jókai, de akkor már *A lőcsei fehér asszony* c. regényéhez gyűjti az anyagot. (Részletesen lásd: JKK 46. k. 259—263.)

A *Páter Péter* keletkezése szempontjából minket az 1879-es utazás érdekel elsősorban, hiszen minden jel arra mutat, hogy Jókai alkotása ennek az utazásnak az élményéből fakad. Ezzel az utazással kapcsolatban szemtanúk visszaemlékezésire is hivatkozhatunk.

Jókainak 1879-es utazásáról több forrásból, viszonylag elég sokat tudunk. Ezek az utalások apróbb részleteiben ugyan nem egységesek, a kisebb eltérések azonban a lényegét nem érintik.

A regény színtere: Madocsány, Bittse, Mitosin, a romantikus várakban gazdag Vág völgye. A Pozsonyvidéki Lapok részletesen beszámol Jókainak erről a felvidéki utazásáról *Jókai fölvidéki útja* c. riportsorozatában. A sorozat szerzője Jókai egyik kísérője, útítársa, Samarjai Emil. Ezekből a beszámolókból is kitűnik, hogy milyen mély benyomást tettek Jókaira a vadregényes Vág völgyének természeti szépségei, várromjai, kolostoromladékai, népmondái.

A Pozsonyvidéki Lapok többek között a következőket írja: „Jókai Mór a vasárnap 7 órakor indult személyvonattal Pozsonyból Trencsén felé utazott, hogy . . . utazását a Vág völgyében folytassa. A Vág völgye Jókainak, ki először látogatta meg e vidéket, már a vasútról is megnyerte tetszését.” (PvL. 1879. aug. 11.)

A következő szám már azokról a mély benyomásokról is ír, melyek Jókait érték mindjárt az utazás elején, mikor megnyílt előtte a Vág völgyének panorámája. „Ebéd végeztével a társaság legnagyobb része 8 kocsival a teplici fürdőbe rándult, s midőn Csák Máté büszke vára alatt elhaladva, megnyílt előttünk a Vágnak gyönyörű völgye, ekkor felséges látványnak voltunk szemlélői. . . S ha valósul a remény, melyet már a pozsonyi várban támasztott bennünk Jókai, hogy ti. legközelebb a fölvidékkel foglalkozó művet fog tőle várni az olvasó közönség, akkor azt hisszük, hogy ebben a trencsényi völgy szépségeinek is örök emlékü lapok fognak jutni, mert a látvány, melyet a széles völgy azt szegélyező magas bércekkel nyújt, elragadta Jókait is.” (PvL 1879. aug. 12.)

A számunkra legbecsesebb, a regény keletkezéstörténetét legközelebről érintő adatot a cikksorozat negyedik közleményében találjuk, mely Jókainak és kíséretének aug. 12-én Trencséneplicen tett látogatásáról számol be. Ugyanis feltehetőleg — mint ezt majd később Feszty Árpádné, Jókai Róza cikkével is megerősíthetjük—

itt jutott Jókai a *Páter Péter* témájához, itt hallott először arról a vérgőzös mondáról, amely a regény cselekményének magját, alapját képezte. Samarjai erről így ír: „Szkalka egy régi bedüledezett, romba dőlt klostrom a Vág jobb partján Trencséntől felfelé egy negyed órányira. Ennek megsejmlélése képezte ma Jókai uti programja első pontját. A rom két restaurált tornyocskája és meredek falaival érdekes látványt nyújt kivált a Vág balpartjáról. A földél alatt levő tornyok nagyobbika egy kápolnát rejt magában, melynek belsejébe az út egy keskeny, alacsony szikla barlangon át vezet. A kisebbik földött torony a kápolna harangját védi. A rom eredetéről, annak sorsáról mondák keringenek, azonkívül érdekes adatokat szolgáltat még a kápolna melletti kis szobácskában lévő vendégekönyv, mely annak történetét leírja.” (PvL 1879. aug. 14.)

A Pozsonyvidéki Lapok riportsorozatát sokkal bővegesebben idézi Gergely Gergely az *Akik kétszer halmak meg* (JKK 39–40. k.) jegyzeteiben.

Samarjai Emil mellett egy másik szemtanú is megszólalt, és írt Jókai 1879-es utazásáról. Az író nevelt lánya: Feszty Árpádné Jókai Róza *Regényes utazás Jókai Mórral Felsőmagyarországon* c. írásában. „III” Róza előbb elmondja, hogyan jutott Jókai a történelmi regények egy részének témájához. A „Papa sok témát kapott a közönségtől, sok levél érkezett címére, amelyekben a lelkes, de nem mindig kellően önkritikus olvasóközönség őseire hívta fel Jókai figyelmét. Több levélhez hivatalos okiratokat is csatoltak. Sok naívság érkezett ezekben a levelekben, de akadt közöttük irodalmi megformálásra alkalmas is.” Ez a visszaemlékezése Feszty Árpádnénak lényegében megegyezik azzal a Jókaitól is ismert önvallomással, hogy neki szinte az egész ország a munkatársa.

Majd így folytatódik a cikk: „Most pedig rátérek a mi regényes utazásunkra. Talán tizenhét, vagy húsz esztendő voltam, mikor Papa a *Rákóczi fia* terével kezdett foglalkozni. Nagyon szerette ezt a témát, a magyar Sasfiók alakját, akit jóval előbb vitt a napvilág elé, mint Rostand a Napóleon-fiók tragédiáját. De mielőtt hozzáfogott a megírásához, elhatározta, hogy széttekint azon a vidéken, ahol a boldogtalan Fejedelem még boldogtalanabb fia élt és szenvedett.

De hogyan fogjon hozzá a tanulmányi utazáshoz? Hogyan jusson el mindenhová, ahová kellene? Ezt bizony nem tudta. Hát amint töpreng és tépelődik, levelet kap Pozsonyból, egykori professzorától, Samarjay Károlytól, aki meghívta Pozsonyba.”

Feszty Árpádné arról is ír, hogy Andaházy Pál is vállalkozott arra, hogy Jókait elviszi a Felvidéken fekvő birtokaira, és ott szívesen ad történelmi magyarázatokat. Ezután következik az útibeszámoló-

nak az a része, amely a legközelebbiről érinti a *Páter Péter* keletkezésének történetét.

„Első pihenőnk Madocsányban volt, Andaházy kastélyában. Ott időzésünk második napján azt mondta házigazdánk, ránduljunk ki vele a közelben lévő nevezetes kolostor romjaihoz. A kolostort tűz pusztította el, amely csak az emelet magasságú kéménynek kegyelmezett meg. Egy szerelmében megcsufolt ember gyújtotta fel a kastélyt, mondta kedves vezetőnk és házigazdánk, az ő egyik öse mentette ki az égő várból a leányt, és a párját, akiért a bőszer kérő elutasította a leányt. Itt, ezen a helyen jutott Papa a *Páter Péter* témájához. Érdekes, hogy a *Páter Péter* 10 évvel előbb írta meg, mint *Rákóczi fiút*, amelyért útra kelt.” A *Rákóczi fia* című regényre vonatkozó utalással kapcsolatban meg kell jegyeznünk, Jókai ezen a felvidéki úton aligha találhatott volna adatokat a Rákóczi fiúk életéhez. De az sem lehetetlen, Fesztyné emlékezetében talán elmosódott néhány emlékkép, és helytelenül említi, hogy Jókai a Rákóczi fiúkról kívánt anyagot gyűjteni az említett utazás alkalmával. A kérdés végső tisztázására majd a *Rákóczi fia* kritikai kiadása lesz hivatott.

A cikkből végezetül megtudjuk még azt is, hogy Jókai és barátai társasága bejárta még Árvát, Liptót, Turócot, Trencsént és a Szepességét. Jókai mindenütt sokat jegyezgetett. Utazásuk a Szepességben fejeződött be. Itt egy teljes hetet töltött Jókai, és Fesztyné szerint „itt született meg Papa agyában *A lőcsei fehér asszony* eszméje.” (Magyar Hirlap 1925. febr. 17. 3.)

Feszty Árpádnének idézett visszaemlékezése ismételten napvilágra került Feszty István: *Hogyan gyűjtött Jókai adatokat Slovenskón? (Hiteles adatok a 20 év előtt tragikus körülmények közt, — tűz-katasztrófa által elhúnyt Jókai Róza elbeszélései nyomán)* c. cikkében.

A cikk gépiratban Nagy Miklós birtokában van, de közlésezi Gergely Gergely is az *Akik kétszer halnak meg* jegyzeteiben (JKK 39. 439—441.). Itt most csak azokat a részeket idézzük, amelyek a legközelebbiről érintik a *Páter Péter* cselekményét, keletkezéstörténetét.

„A slovenskói utazás utimarsalljának kinevezte magát apa régi jó barátja, Andaházy Pál, aki ismerős volt arrafelé, rengeteg rokona, jó barátja és ismerőse volt Slovenskón. . . Ő vállalta az út előre megszervezését, mert Pozsonytól kezdve nem láttunk többé vasúti sineket, hanem váltott lovakkal kocsikon, batárokon utaztunk városról-városra, falutól-faluig.

Pozsonyban csatlakozott Samarjai Károly a leányával. . . Samarjai Papának rajongásig szeretett tanára volt Samarjai volt aztán végig a tudományos utimarsall. Ismerte az összes Vág-völgyi váraknak a történetét, minden regét, mondát, családost, titkot, intimtást,

amit aztán olyan bűbajos fantáziával és szövevényyel kiszínezve dolgozott fel Jókai.”

Meg kell említenünk még azt is, hogy Gergely Gergely Fesztyné visszaemlékezéseit forrásértékük szempontjából kétségeseknek nevezi, és finoman még azt is megkérdőjelezi, hogy részt vett-e egyáltalán Fesztyné ezen a felső-magyarországi utazáson, mivel a korabeli cikkek sehol sem említik nevét Jókai társaságában. Lehetséges, szerinte, hogy III. Róza 1880-ban kísérte a Vág völgyébe Jókait, s memoárja is ez időpontra vonatkozik.

Samarjai és Fesztyné tudósításaihoz hasonlóan, Mikszáth Kálmán is összekapcsolja a felvidéki utazást a *Páter Péter* keletkezésével. Mikszáth tudósítása természetesen sokkal rövidebb terjedelmű, mint az előző kettőé.

Így ír Mikszáth: „Szegedről hazatérve [Jókai] nemsokára ismét a Vág völgyében utazgat Samarjaival, tiszteletére fellobogóztot városokon keresztül. Itt is a kis Kubicza főispán az utimarsallja és a ciceroneja, aki minden romról, minden öreg fáról tud neki egy regét mondani. Itt szerzi az anyagot a *Páter Péter* regényéhez, holott még be sem végezte és útközben is írja, ahol megszáll, reggelenként, mikor a háziak még alszanak, *Akik kétszer hálnak meg c. regényét*, s javítja az utána küldött négykötetes *Szabadság a hó alatt* kefelevonatait.” (*Jókai Mór élete és kora* Mikszáth Krk. 19. k. 117.)

A felesleges ismétlések elkerülése végett csak utalunk arra, hogy Jókai 1879-es, majd a későbbi felvidéki utazásainak méltatásairól hasznos anyagot találunk Gergely Gergely (JKK 39. k. 426–443.), Téglás Tivadar (JKK 41. k. 375–376.) s T. Hajós Éva (JKK 46. k. 259–263.) jegyzeteiben.

A Vág völgy mondavilágának megelevenedése a regényben

Az előző fejezetben elmondottak alapján tehát joggal feltételezhetjük, hogy Jókai a felvidéki mondák között bukkan a *Páter Péter* meséjére. Fesztyné egy Madocsány nevű helység közelében levő elpusztult kolostor omladékait nevezi meg azon helyül, ahol „Papa a *Páter Péter* témájához jutott”. De Samarjai is beszél egy romokban heverő klastrom meglátogatásáról, a Trencsén közelében levő Szalkán. A romokhoz mondákat fűz a Felvidék népe, írja Jókai egykori professzora. Itt tehát két helységnév is előkerül, Madocsány és Szalka. Mivel Fesztyné évtizedek távlatából emlékezik vissza az utazásra, Samarjai pedig azon frissiben tudósít a PvL hasábjain, úgy véljük, inkább Szalkát fogadhatjuk el azon helyül, ahol a *Páter Péter* meséjére ráakadt Jókai. Ehhez hozzátehetjük még azt is, hogy Szalkáról

írva szinte valamennyi Vág völgyi, felvidéki útikönyv hangsúlyozza, hogy a sziklára épült hajdani kolostor romjaihoz népregék fűződnek.

Minden bizonnyal Samarjainak van igaza, Jókaiék a szkalkai romot látogatták meg és nem Madocsányt.

A Páter Péter monda felkutatására átnéztük az idevonatkozó szakirodalom legfontosabb alkotásait. (Siegmeth Károly: *Budapesttől Oderbergig a Vág völgyén Galántha—Zsolna és a magyar bányavárosokon Hatvan—Ruttkán keresztül*, Bp. é. n. Pechány Adolf: *Kalauz a Vág-völgyében Lucski, Koritnica, Pöstyén, Rajeci fürdő, Stubnya, Trencsén-Teplíc és Búdöskő fürdők ismertetésével* Bp. 1888. Szeghalmi Szennovitz Gyula: *A Vágvidék mondaköre* Gyoma 1904. Szeghalmi Gyula: *Felvidéki regék* Debrecen 1929.)

Mindjárt előljáróban le kell szögeznünk, a regény alapját képező mondat egészében nem találtuk meg az említett szakmunkákban. Sok olyan motívumra bukkantunk viszont, ami fellelhető Jókai regényében is. Arra, hogy a szkalkai romok mellett, a turisták céljaira épített kis szobácska vendégekönyvében a családi tragédiáról milyen történet volt írva — amint erre Samarjai is utal — a csaknem évszázadnyi idő távolából aligha derül fény.

Először is vizsgáljuk meg, mit mondanak forrásaink a szkalkai apátság romjaihoz fűződő mondákról.

Siegmet Károly röviden csak a következőket mondja: „Föllebb a Vág-völgyben a tulsó oldalon látszanak *Szkalka* kolostor romjai. Itt élt a 11-ik évszázad elején a szent életű Benedek remete. Egykor rablók támadták meg őt, s ekkor parancsára ketté váltak a sziklák, s így támadt azon barlang, melyben még ma is látható a szentnek képe. A rablók azonban más helyen lesték meg őt, meggyilkolták, s holttestét a Vágba dobták. E helyen 1520-ban Thurzó György egy templomot építtetett, melynek romjai még ma is láthatók.” (i. m. 7.)

Pechány Adolf leírja, hogy „a szkalkai kolostor a hegy oldalán épült, ama termő sziklán, melyben egy barlang van, néhai lakójának Benedeknek kőből faragott szobrával. A nagy kolostori épületből a roskadozó falakon kívül még csak egy torony látható.” (i. m.: 43.) Itt ismét felhívjuk a figyelmet arra, hogy Fesztyne is arról ír emlékező cikkében, hogy a kolostort „tűz pusztította el, amely csak az emelet magasságú kéménynek kegyelmezett meg.” Ez is arra enged következtetni, hogy itt a szkalkai látogatásról volt szó.

Romantikus regényt mond Szkalka romjainál Szeghalmi Gyula is.

„A sziklafalhoz fecskefészekként ragasztott szkalkai apátság előtt, a népregék Jakubova Szkalája állít meg egy pillanatra.

Valamikor régen — mondja a rege — várat építettek büszke oromjára s hogy erősebb legyen, szélvésznek, viharnek, ostromló

hadaknak, időtlen-időkig hogy ellentállhasson, szívtelen gazdája víz helyett embervért kevert a habarcsba. Megátkozták érte. „Kiömlő embervér — így szólott az átok — bosszúért kiáltson föl a magas égbe; büszke sziklavárából kő-kövön ne álljon, kegyetlen gazdája nyugtot ne találjon; szerzte omló falát minden éjjel rakja s minden éj munkáját a hasadó hajnal földig lerombolja.

Megkerüljük a sziklát és tovább megyünk. Kikopott kőlépcsőn felkapaszkodunk a tetőre, melyre kilenc évszázad előtt templomot emelt a kegyelet.” (*Felvidéki regék* 17.)

Ezekben az utalásokban — mint láttuk — alig dereng valami a *Páter Péter* történetéből. Ez azonban természetesen nem zárja ki annak lehetőségét, hogy Jókai sok mindent halljon utazás közben, hiszen mint ahogy Pechány Adolf írja, „az egyes helyekhez kötött számos rege és monda megnépesítette a nép képzeletét . . . A mesék leggyakoribb tárgya elásott kincsek, a várromok alá rejtett pénz Gyakran szerepel a kísértetekben való hit, a szellemidézés, a boszorkányság, s a babona minden neme.” (i. m.: 9—10.)

Figyelmet érdemelnek regényünk keletkezéstörténetét illetően azok a sorok is, melyeket Likava váráról ír Pechány Adolf. „A Vág jobb partján a Chocs hegység egyik meredek sziklacsúcsán a Likava vár romjai állanak. Egy sziklába vájt út, mely a vár kutjához vezet, néhány roskadozó fal faragványos kövekkel az ablaknyílásokban, néhány kőlépcső, bástya és tömlőc — képviselik a régi dicsőség maradványait.” (i. m.: 85.)

Nem feledhetjük, hogy a „szomszédvár”, Mitosin urát Likavay Gráciának nevezi Jókai. Szeghalmi Szennovitz Gyula két könyvének vizsgálata közben a Felvidék mondáit olvasva, sok helyütt akadunk olyan motívumokra, történetekre, melyek a *Páter Péter* meséjében is megelevenednek. Nézzük először Szeghalmi korábbi könyvét, a *Vágvidék mondaköre* c. munkát.

Az acsoviczai fehér lány c. monda beszél egy olyan zsarnok apáról, aki saját kezével öli meg fiát és szerelmét, mert az nem óhaja szerint választotta ki élettársát. (i. m.: 33—37.) Ilyesfajta bestiális gyilkosa leányának Likavay Grácián is, aki a zajló Vág hullámai közé lökte egy lélekvesztőn Magdolnát, mert találkozni mert szerelmével.

Egy másik monda meg mintha Idalia megformálásának magvát rejtené magában. Ha Szeghalmi könyve előbb jelent volna meg, mint a *Páter Péter*, feltétlenül forrásértékűnek kellene tartani. Itt azonban csak arról lehet szó, hogy Jókai felvidéki útja során élő szóban hallhatta azokat a történeteket, melyeket később Szeghalmi a könyvében összegyűjtött, és innen a hasonlóság az egyes mondák és a regény némely motívuma között.

A monda címe és tragikus sorsú hősnője *Margit*. Róla őrizte meg a Felvidék népe a következőt:

„Élt réges-régen, sok száz esztendővel ezelőtt Strecno faluban egy gyönyörűséges szép asszony: Kosztankó Lyubenicza.

Amilyen szép volt az arca, kívánatos a termete, olyan gonosz volt a szíve, lelke.

Szent Koléta napján, telihold éjszakáján a jámbor tót favágók egy embert találtak a sztrecsnói horpadás ölén, Doinka Janót, a szépséges Lyubenicza hitestársát.”

A szépséges özvegy nem sokáig bánkódott férje után, hamarosan rávetette vérforraló mosolyát „a falu legszebb legényére: Karuczka Benczére”

A szép özvegy azonban hiába környékezte a férfit. „Hideg maradt a legény, akár egy kődarab. Szíve nem pezsdült föl a szép özvegy iránti szerelemre. Hogy is pezsdült volna, mikor a szívében ott ragyogott egy szebb, fényesebb, tisztább csillagnak a képe — az özvegy mostohalányáé: Margité.”

A szerelemhéhes özvegy egy alkalommal megleste a fiatalok szemérmes, titkolt találkozását, és kihallgatta beszélgetésüket. „Az özvegygel forgott a világ, kiáltani akart, de mintha vasmarokkal szoritották volna össze a torkát, egy hangot sem tudott kiadni. Megszédült, s tompa zuhanással hullott a földre.”

A démoni szépasszony nem késlekedett a bosszúval, Margitot egy alkalmas pillanatban a Vágba löki. A deli legény, Karuczka Bence pedig — akit az ördögi nő csak nem tudott elcsábítani — szörnyethal, mikor idő múltával a Vág partra sodorja kedvese holttestét. (i. m.: 59—62.)

Hogy Idalia szerelemhése mennyire hasonlít a mondai Kosztankó Lyubenicza lángolására, nyilvánvaló. Páter Péter — Csorbai Tihamér éppúgy ellenáll, mint Karuczka Bence, hiszen ő is a sokkal tisztább lányt szereti: Magdolnát. Még a regénybeli Magdolna név is mennyire hasonlít a mondabeli Margitra.

Margitot a Vágba veszejtik, mert szeretni meri a legényt. Magdolna is a zajló jégtáblák között leli halálát, mert szereti Páter Péter — Csorbay Tihamért. Csak a végrehajtó személye más a regényben, mint a mondában.

A túl szigorú kritika a felvázolt párhuzamokra talán rámondhatná: ezek általános dolgok, lehetnek véletlen egyezések is. Itt van azonban az a mozzanat, hogy mind a mondabeli Kosztankó Lyubenicza, mind pedig a Jókai-hősnő, Idalia kilesi, kihallgatja a szerelmeseket. Lyubenicza meg is öli vetélytársnőjét, és ezt határozza el Idalia is.

Szeghalmi másik könyvében, a *Felvidéki regék* címűben is találunk regényünk szempontjából néhány érdekes adatot.

A *Blatnica* c. regé beszél például egy olyan szerzetesről, aki a szerellem hevében megszegi fogadalmát, és ezért halállal lakol. (i. m. 76–90.)

A *Rózsahegy* c. regében Serbán, a zsarnok apa rettenetes dolgokra ragadtatja el magát, mert leánya élni akar a szabad párválasztás jogával. Pétert, a leány szerelmét fákhöz köttetve tépeti szét, hogy gyermekét egy öreg emberhez kényszeríthesse. A leány azonban a halálba menekült. A családi tragédiát megtetézi még a vár leégése is. (i. m.: 120–127.)

A *Venus és fia* c. fejezetben így fenyegeti meg Idalia a fiát: „No no! Csak te imádkozz Istenhez; mert bizony úgy jársz, mint a csejtevári gyerekek.” A bolond aztán el is meséli a gyerekek a csejtei véres tragédia történetét. Hogy Jókai valóban híven követi a felvidéki regék anyagát, igazolhatjuk a *Csejthe asszonya* cíművel is, mely szintén megtalálható Szeghalmi Gyula könyvében.

„Vágújhelytől délre, a Nedzói hegycsoporthoz tartozó Blodva és Plisivec között kopár, mészsziklás hegyektől környezve, történelmünk egy szomorú emlékeztető váromladéka bámul a Vág és Dudvág közt futó keskeny síkságra. Csachitz, vagy ahogy általánosabban ismerik: Csejthe . . .

Háromszáz év előtt a vár még teljes pompájában állott. Akkoriban gróf Nádasdy Ferenc regnált a csejthei dominiumban. Ennek az élettársa volt Báthory Örsze. Ugyanaz, akit a történelem mint asszonyi bőrbe bújt kegyetlen állatot emleget szüntelen.

Az 1604. esztendő szeptember havának második szombatján jó Nádasdy Ferenc hirtelen elhalt. Felesége gyászos özvegységben maradt.” A bánatos özvegy azonban hamarosan feledte halott férjét, és Temetvény urának karjaiban kereste a vigasztalást, a házasság előtt azonban a következőkkel tért ki a férfi:

„Szöghajad befogó özvegyi fátyladat ám dobd a sarokba csillogó-villogó aranyos nászfádat szorítsd homlokodra, omolj a keblemre, észbontó, lángoló szerelmes szavakat sugdoss a fülembé vissza is ölellek, vissza is csókollak, de de hites társamul el nem választhatlak. Frigyre lépésünknek négy szem áll ellene.”

Ekkor hívhatja Báthory Erzsébet öreg szolgálóját, Debórát és így szól hozzá: „Holnap hajnaltájban, mikor még mindenki aluszik a várban, fölkelés és beosonsz kicsiny csemetéim ágyas szobájába Megfojtod egyiket, megfojtod másikat . . . Azaz mégse . . . Ne úgy, mást gondoltam. Jobbat. Öltöztess fel őket szépen ünneplőbe. Bársonyba, selyembe — abba az égbébe. És mondjad nekik, hogyha

kérdik tőled, az apjuk elibe készítgeted őket . . . Az apjuk elibe . . . Vidd ki az erdőre, illatos mezőre, játszanak ott estig. Pimpimpáré fűből kötözzetek láncot, szedjetek csomóba százféle virágot, üzzetek táncoló hímesszárnyú lepkét, s hogyha elfáradtak, mondj nekik szép mesét Árgyilus királyról, Tündér Ilonáról . . . Bóbiskoló fejük helyezd az öledbe s hogyha elaludtak, bogláros tüimet szúrjad a fejükbe. Nesze, itt van nesze . . . Jutalmad száz arany leszén majd érte . S hogy távozik Dorka, Csejtevár asszonya leroskad a földre . . . ne legyen hát többé még csak kifogás sem, ne álljon ellen az a négy szem!”

Az öreg Dorka megöli a gyermekeket. Báthory Erzsébet most már üzen Temetvény urának, Thurzó Györgynek, „hogy hát, jöjj vitézem, Nem áll már ellent az a négy szem!”

Thurzó György természetesen megveti az asszonyt ezért a gyilkosságért. Báthory Erzsébet megőrül a kettős csapás alatt — gyilkos is lett, és a férfit sem nyerte el. (i. m.: 144—153.)

Jókai is minden bizonnyal ezt a Szeghalmi által is ismert és lejegyzett változatát ismerhette a csejtei történetnek. Ezt olyan aprólékos egyezések is mutatják, hogy a szolgálót Szeghalmi szerint Deborának, Dorkának, a Jókai-regényben Dorkó asszonynak hívják, és mindkét helyen arra utasítja szolgálóját a szerelmes asszony, hogy Tündér Ilonáról meséljen gyermekeinek, míg a bestiális tettet végrehajtja. Meg kell jegyeznünk azt is, hogy Jókai az 1879-es Vág völgyi útján (aug. 14.) megfordult a csejtei kastélyban is. Minden bizonnyal itt jutott a regényben is felhasznált anyaghoz.

A regény cselekményének és a Vág völgyi mondáknak az összevetése igazolja, hogy a *Páter Péter* monda ízig-vérig felvidéki. Az azonban, hogy így egészében nyomára akadni nem tudtunk a felvidéki mondagyűjteményekben, azt is igazolja, hogy a monda csak a nép száján élt, és nem tartozott a népszerűbb, elterjedtebb történetek közé, ezért nem került bele egyik általunk ismert gyűjteménybe sem.

Hogy Jókai a nép ajkáról hallotta a mondát, igazolja lapjának, A Honnak egyik közleménye is, mely a regény megjelenésének évében látott napvilágot, *Jókai legújabb regénye* címen, és pontosan a regény és a monda kapcsolatát vizsgálja.

„Jókai Mór legutóbbi felvidéki utazása alatt egy a nép között még most is élő regét hallott meg, mely azonnal felkeltette érdeklődését. A rege lényege a következő: Madocsányban egy özvegyasszony fiainak nevelője Páter Péter nevű jezsuita, beleszeret a Vág tulsó oldalán levő Mitosin várkastély urának fiatalabb leányába, kivel a szomszédok gyakori látogatása alkalmával ismerkedett meg. A szép barátba az özvegyasszony is beleszeretett és féltékenyen üldözte

lépteit. Egyszer meglepte, hogy egy rejtett földalatti alagútban tűnt el, s meggyőződött, hogy a két szerelmes itt ad egymásnak találkát. Féltékenységében tudatta ezt Mitosin urával, ki a szerelmeseket az alagútban megleszte, leányát kis csónakban kitette a zajló Vágra, hol csakhamar eltűnt, s a jezsuitát az alagútban elevenen befalaztatta egy kőművesrel, kit azután megmérgezett. A kőműves halála előtt elmondta ugyan a titkot, de sokan nem hitték, s mások a hatalmas úr ellenében a hallgatást tartották legcélszerűbbnek. Nemsokára elutazott a földesur (báró) s eladván egy birtokát, egész kocsi arany, s ezüst pénzzel tért vissza. A nagy kincset éjjel maga őrizte, de az reggelre mégis eltűnt, s a bárót szélhűdötten találták. A kincset még most is keresik, s bár a birtokot a báró utódai eladták, kikötötték, hogy ha megtalálhatik, a családé legyen. Az árulkodó özvegyasszony pedig ursula-apácává lett és úgy halt meg nemsokára.

Az érdekes meseanyag költői feldolgozásának eredménye lett a fennemlített regény. Megemlítjük azonban, hogy midőn e regény egyes részei a Révai testvérek által megindított 'Regényvilág' c. folyóiratban már megjelentek, Jókai Mór hosszabb levelet kapott egy előkelő felvidéki nőtől, ki tudatta vele, hogy e történet színhelye családi székhelyük Mitosin s a regény egyik főszemélye az ő ösatyja, még részletesebben s kétséggelkül alaposabban írja le a fentemlített regét név szerint felsorolva a történelmileg is élt személyeket (kiknek nevét a költő természetesen nem használta fel) s csaknem napról napra megjelölve az események korszakait. Az említett regétől csak itt-ott van eltérés: Páter Péter (előkelő lengyel emigráns fia) nem az özvegyasszony, hanem a báró kisfiát oktatja, a leányt atyja máshoz akarta nőül erőszakolni, s a titkos találkozás helyét egy szolgálta árulta el. Lényegesen eltér e tudósítás a rege költői igazságszolgáltatása tekintetében. A báró napról-napra ingerültebb s nyugtalanabb lett, mit családja annak tulajdonított, hogy hitük szerint a leány a szerzetessel szökött meg, szerencséje folytonosan csökkent. Második leánya egy évi házasság után meghalt. Néhány napos gyermeke hamar követte anyját, s a mint a csecsemőt bevitték a családi sirboltba, a fiatal asszony koporsóját üresen, őt pedig az erős zárt ajtó mögött találták — természetesen halva. Élve eltemetett leányának e szomorú esete folytán az öreg bárót a szélhűdés érte, s csakhamar meghalt, s halála előtt jelk által mondta el részben a büntettet, melyet különben szintén részben a kőműves is elárult. Gyermekei a rejtett kincset gyakran kerestették, még a megmérgezett kőműves unokája is közreműködött a keresésben, de hasztalanul. A nép mostanáig abban a meggyőződésben él, hogy Páter Péter minden árviz előtt a Vág partjain keresi szíve választottját, ha szelleme gyakran mutatkozik,

akkor a nép rettegve lép szálás tutajára, s érzékeny bucsut vesz családjától, mert állítása szerint nehezen tér vissza kedveseihez. Azt is mondják, hogy Páter Péter szelleme Mitosin lakóit is gyakran háborgatja.

Az új regény tehát, mely Jókai Mórtól megjelent s melyet, mivel a „Hon” olvasói előtt ismeretlen, mint más alkalommal tettük, tisztán tárgyilagos alakban ismertetni kötelességünknek tekintjük, az új regény — mondjuk — élő s aránylag a közelmúltból maradt rege feldolgozása. Elmondtuk a rege két változatát, s most csak azt említve fel, hogy a második változat akkor jutott a költő tudomására, midőn regénye vázlatával készen volt, egy részét ki is dolgozta, közöljük magának a regénynek meséjét, az összehasonlítást olvasóinkra bízva.”

A cikk a továbbiakban közli a regény cselekményét, majd néhány sikeres részéről beszél részletesebben. A kezdő fejezet élénkségét, a Thurzó-lakodalom színes forgatagát említi, majd néhány sort idéz a regényből Idalia bemutatásából. (A Hon 1881. márc. 17. 19. évf. 75. sz. Reggeli Kiadás.)

Ha összehasonlítjuk regényünkkel az előzőekben közölt monda második változatát, melyet a cikk által meg nem nevezett, előkelő, felvidéki úrhölgytől kapott Jókai, szintén találunk egyezéseket: Mitosin ura máshoz akarja erőszakolni a lányát, az élve eltemetett leány holttestét a családi kriptá erős ajtajában találják meg, mely egyáltalában nem zárja ki, hogy ez a levél ténylegesen megérkezett Jókaihoz, és néhány adatát fel is használta regényében.

Jókai följegyzései

Jókai jegyzetfüzeteiben, a híres noteszokban, ha nem is nagy számban, de találhatók olyan bejegyzések, melyek a *Páter Péter c.* regényre vonatkoznak. Arra a finom barna bőrbe kötött, kis alakú könyvecskére utalunk, mely a 19. számot viseli, és a *JKK Följegyzések* 1. k.-ben a 11-es számmal látták el (500—519), valamint arra a fonott háncsfedelű, barnássárga színű kis alakú 11. számú füzetre, mely a *Följegyzések* 2. k.-ben a 19-es számot viseli (211—243), illetve arra a finom fekete bőrfedéllel ellátott 26-os számú füzetkére, mely a *Följegyzések* 2. k.-ben a 20-as számmal szerepel (244—265). Mindhárom notesz jegyzeteiben utalnak a feljegyzések sajtó alá rendezői a *Páter Péter c.* regényre is. Megjegyezzük, hogy az egyes szavakat követő ?-ek a bizonytalan olvasatokat jelzik.

A 11. számmal ellátott jegyzetfüzetben találjuk meg az utalást a fordított írásra (50. recto, 51. verso — i. m.: 521), mely a regényben is szerepel, valamint itt találjuk meg a „Ha zúg is a mord” bejegyzést is (52. recto — i. m.: 521.).

Az *Aktit Tuketjer* c. fejezetben a bolond mondja a titokzatos könyvvel birkózó Páter Péternek, az „Ah guz si a drom lész szév” verssort, melyet ha fordítva olvasunk, így hangzik: „Ha zúg is a mord szélvész.” Az előző bejegyzések tehát regényünkre utalnak.

A 19-es sz. notesz (5. recto — i. m.: 214.) tartalmazza Jókainak Báthory Erzsébetről készített rajzát. A notesz következő bejegyzése (20. verso — i. m.: 222.) „Ponner, Csejtey plebanus 1417. Husz. Lud. bognár cimér” is regényünkre vonatkozik. Az *Aktit Tuketjer* c. fejezetben ír ugyanis Jókai a csejtei rejtekútról. „Az egyik kőtábla, a kádármesterség jelvényeivel . . . egy kő boltíven fönt pedig látható domborműben egy lúd (Husz jelképe).” A regénynek ez a mondata kétségtelenül a noteszbejegyzés emlékeztető szavai nyomán született. Jókai a regényben másutt is beszél arról, hogy a titkos alagút a husziták műve. Részben erre vonatkozik a következő bejegyzés is. „Csejthe, katakombák, kupola, régészek, processus, Radocza, Husziták, cimér.” (25. recto — i. m.: 225.)

Természetesen regényünkre vonatkozik a „Mitosin Pater Peter” bejegyzés is (28. recto — i. m.: 227.), csakúgy mint a „Turzó menyegzője, pápa, hitvány hősképek” emlékeztető szavak is (28. recto — i. m.: 228.). Jókai ugyanis *A püspök lakodalmán* c. fejezetben írja meg, hogy miként vette nőül Thurzó Imre nyitrai püspök, családja utolsó férfitagja, pápai engedéllyel a szép Nyáry Krisztinát. Ugyancsak a 28. verso (i. m.: 228.) tartalmazza még kissé lejjebb „Pater Peter”, illetve a „Madocsány” bejegyzést is, illetve „Bittse” „Vág” emlékeztető szavakat. 28. rection.

A 39. rection (i. m.: 232.) ismét szerepel a „Bitse” bejegyzés. A bicsei kastélyt a Thurzó lakodalom kapcsán írja le Jókai. Ezen a rection szerepel a „Likava Illésháza? Chócshegy?” bejegyzés is (i. m.: 232.). A Likava helységnév nyilvánvalóan összefüggésben áll a Likavay Grácián névvel.

A 44. verson (i. m.: 234.) Jókai számtalan munkájának címét sorolja fel, és itt szerepel a *Páter Péter* is. Ez hasonlóan ismétlődik meg az 52. rection (i. m.: 239.).

A 20-as sz. notesz is tartalmaz néhány, regényünkre vonatkozó bejegyzést.

Itt vannak mindjárt a 7. verson (i. m.: 247.) a következő bejegyzések „Melyik? közülünk? a bölcs, melyik a bolond?”.

A regényben is elhangzik ez a mondat csaknem ugyanígy a bolond szájából, mikor a pap éjszakánként az arabnak vélt könyv mellett töpreng, a bolond meg mellette iszogat (*Az Aktit Tuketjer* c. fejezet).

Világosan utal a *Páter Péterre* a következő mondat is. „Ugyanazt az okoskodást, a mit neki mond a nő, ő elmondja a leánynak, ezt

kihallgatja a nő, s ezen jó dühbe.” (i. m.: 247.) Ebből a gondolatból építi Jókai *A föld alatt* c. fejezetnek azt a feszült jelenetét, amikor a féltékeny Idalia kihallgatja Péter Péter és Magdolna beszélgetését, és rádöbben arra, hogy a fiatal férfi éppen úgy dolgozza ki szökési tervüket, ahogy ő érvelt szerelmesének.

Végezetül még egy utalás szerepel arra vonatkozólag a 7. versem, hogy a bolond találja ki a fordított írás titkát: „Bolond találja ki, hogy balról jobbra kell azt olvasni.” (i. m.: 247.) A lapszámok mindenütt a JKK *Följegyzések* 1—2. kötetére vonatkoznak.

Jókai találkozása a Révai kiadóval

Jókai regényei, novelláskötetei 1880 után, ideszámítva a *Nemzeti Kiadás* 100, a *Hátrahagyott Művek* kiegészítő 10 kötetét is, a Révai cég gondozásában jelentek meg. Ez a mindvégig baráti kapcsolat szerző és kiadó között a *Péter Péter* publikálásával kezdődött. De nemcsak a Jókai—Révai barátság kezdetét jelenti a *Péter Péter*, hanem egy századvégi folyóirat, a *Regényvilág* megindulását is.

Révay Mór János így emlékezik vissza fiatal korára, kiadói vállalkozásának kezdeti szakaszára: „Az első terv, melynek megvalósítására törekedtem, egy regény-folyóirat kiadása volt. Előterjesztettem atyámnak és nagybátyámnak. A terv olyan egyszerűnek látszott, oly plauzibilisnek, oly tetszetősnek, hogy azonnal elhatároztuk megvalósítását .

A fődolog most már az volt, gondoskodni jó eredeti munkákról, elsőrendű külföldi regényekről, és jó fordításokról. A lehető legmagasabb irodalmi színvonalat akartuk elérni és ezért azon kellett lennünk, hogy a legjelesebb hazai íróinkat megnyerjük a folyóirat munkatársaiul . . . De hát lehet-e egyáltalában regény-folyóiratra gondolni, Jókai Mór nélkül? Lehetett-e egyáltalában hozzáfogni anélkül, hogy elsősorban a magyar regény fejedelmét, a világirodalom egyik legelső regényíróját biztosítsuk vállalatunk részére?

Ez volt a legfontosabb feladat, ennek sikerétől tettük függővé vállalkozásunk sikerét. Ma megdöbbenek azon a merészségen és azon a bátorságon, amellyel ennek a nehéz feladatnak fiatalos elszántsággal és vakmerőséggel nekimentem.

Azt tettem ugyanis, hogy egy nap kora reggel, 20 éves tacskozó létemre egyszerűen beállítottam *Jókai Mór* portájára, a Külső Stáció-utcában, abban a földszintes kis falusi házban, amely az akkori Pest külvárosában állott a Kálvária mellett.

Beállítottam és azzal az elszántsággal, amely az ünnepeket nagy íróval szemben szinte hangtalaná tett, elmondtam mi a célom, mi a szándékom, mi a reményem, hogy egyedül tőle függ, vajjon ezt a kísérletet a magyar szépirodalom fejlesztése érdekében meg lehet-e tenni és kértem, írjon egy regényt, amellyel a folyóirat megindulna.

Jókai Mór rámnézett az ő jóságos szemével, megveregette a vállamat, bizonyára elcsodálkozott azon a kis legényen, aki ilyen nagy fába akarja vágni a fejszéjét, és megígérte, hogy gondolkodni fog a dolgon, azután majd válaszol, mert nem tudja, hogy 'A Hon-ék' beleegyeznek-e abba, hogy máshol is jelentessen meg regényt.

'A Hon-ék' — ez volt t. i. Jókai akkori napilapja —, ugylátszik beleegyeztek, mert még aznap délelőtt 11 órakor Jókai Mór megjelent saját személyében a koronaherceg-utcai könyvkereskedésben és nagybátyám előtt, kit ő személyesen is ismert már előbből is, és előttem, aki szerényen a háttérbe vonultam, kijelentette, hogy a 'Páter Péter' c. regényt meg fogja írni folyóiratunk számára és hogy annak első folytatására október közepén biztosan számíthatunk. Sem feltételekről, sem honoráriumról, sem egyébről nem esett szó, sem most, sem később." (Révay Mór János: *Írók—Könyvek—Kiadók* Bp. 1920. I. k. 49—53.)

Révay őszintén hálás volt Jókainak, hogy nevével a vállalkozást fémjelezte. Könyvében egész oldalas képen örökítette meg a Regényvilágnak azt a számát, mely a *Páter Péter* első folytatását közölte (I. k. 65.). Most már megvalósíthatónak látszott a lipcei akadémiáról hazakerülő, ambíciózus fiatalember ötlete, és lehetett nyomda és papír után nézni.

Természetesen a kor kisebb íróit is (Abonyi Lajos, Ábrányi Kornél, Bartalus István, Gyújtó Izabella, Szathmáry Károly, Tolnay Lajos, Véka Lajos) vonzotta az, hogy Jókai is a vállalkozás szolgálatába szegődött. Ehhez az írógárdához most már csak néhány külföldi mű publikálási jogát kellett megszerezni Révay Mór Jánosnak (Daudet: *Numa Roumestan*, Spielhagen: *Quisisana*, Pérez Galdós: *Gloria*, Gréville: *Az asszony kegyelméből*), hogy a kézírathíánynak még az árnyéka se vetődjön a fiatal vállalkozásra.

A jó viszony író és kiadó között továbbra is megmaradt, sőt a Regényvilágot is támogatta Jókai, átadva közlésre 1882 januárjában az *Egy játékos, aki nyer* kéziratát.

A *Páter Péter* megjelenésétől kezdve Jókai minden kéziratát (egyetlen félreértésből adódó eset kivételével) a Révai cégnél jelentette meg.

A Révai cég vállalkozása a korabeli sajtó elismerését is kivívta. Dr. Adolf Silberstein a *Pester Lloyd*-ban (1880. dec. 16. 347. sz.) ír arról, hogy most egy olyan vállalkozás indult, melynek feladata lesz

a regényirodalom iránti, egyre fokozódó érdeklődés kielégítése. A nagyszerű vállalkozást Jókai: *Páter Péter* c. műve nyitja meg. Az *Ellenzék* (1881. okt. 18. 238. sz.) *Irodalom és művészet* c. rovatában *Regényvilág* címen a következőket írta: „Az újabb időben keletkezett kiválóbb szépirodalmi vállalatok közül kétségkívül legnagyobb elismerést érdemel a mult ősszel megindult ‚Regényvilág’, mely főcéljául a hazai regényirodalom nagyobb szabású ápolását tűzte ki. — A szépirodalom, különösen a regényirodalom, az utolsó években nálunk egy néhány dicsérendő példa kivételével — a szó szoros értelmében parlagon hevert — annál nagyobb elismeréssel tartozunk oly vállalatnak, mely mondhatni újra tevékenységre serkentette ifjabb és idősebb, jelesebb regényíróinkat, kezdve koszorus írónkon, Jókai Móron, ki ‚Páter Péter’ című remek regényével vezette be a vállalatot.”

Első hírek a regényről

Az első híradásokat a *Páter Péter* megjelenéséről 1880 őszéről találtuk a napi sajtó hasábjain.

Az *Ellenzék* (1880. okt. 15. 13. sz.) *Mindenfélék* c. rovatában írja: „Jókai Mór kitűnő regényírónk . . . egy új regényén dolgozik, melynek címe ‚Páter Péter’. Adatokat hozzá közelebbi felsőmagyarországi utján gyűjtött, s a regény a 17-ik században fog játszani, leginkább Árva és Liptó megyében.”

Lényegében ugyanezt közli a *Hölgyek Lapja* is (1880. okt. 17. 42. sz. 503.), kiemelve, hogy a regény „felső magyarországi színhellyel s az ottani népszokások mesteri ecsetelésével” adja a történetet.

A *Fővárosi Lapok* (1880. nov. 7. 256. sz. 1270.) már a Révai Testvérek vállalatával együtt reklámozza a *Páter Pétert*. Ez a híradás egyébként arról is tanúskodik, hogy a *Regényvilág* első füzetét 1880 novemberében jelent meg. Szintén hasonló jellegű a Pécsi Figyelő (1880. nov. 27.) rövid híradása.

Az első kötetkiadás megjelenéséről a *Regényvilág* tudósított (1880—81. 1. évf. 20. sz.).

IRODALOM

A regénynek viszonylag gazdag irodalma van. A megjelenés után 1881-ben nemcsak magyarul, német nyelven is ismertetések, értékelések láttak napvilágot. Viszonylag számottevő a terjedelmesebb cikkek száma is.

Az első elismerő szó az Arad és Vidéke (1881. jan. 1.) hasábjain szólalt meg *1880. év irodalmi tekintetben* címmel. A tárcza visszatekint az elmúlt év irodalmi alkotásaira. Kiemeli, hogy a koszorú Jókaié, hiszen három regényt írt az 1880-as évben a *Tegnap*, a *Páter Péter* és az *Asszonyt kísér, Istent kísért* címűeket.

A Független Hírlap (1881. márc. 22. 80. sz.) *Tudomány és Irodalom* c. rovatában már a kritikus, elmarasztaló hang szólal meg regényünkkel kapcsolatban, amikor így ír:

„Valóságos rémregény, melyben minden szereplő természetellenes halállal vesz el. Páter Pétert a templomban fogják el — hol gyertyatartóval és karddal öl meg több embert — és élve falazzák be: Egy atya — ki leányát hajánál fogva a folyamba lökte — megmérgezi magát, miután szolgáját is megmérgezte; egy özvegy asszony, ki férjét megmérgezte — levegőbe röptették; egy bolondot karóba húznak; egy vőlegény fejét a templomban karddal hasítják ketté; számtalan szolgát felnyársálnak, és hogy semmi sem maradjon meg, a két kastélyt felrobbantják, és a két szereplő medve bőrért is lehúzzák.”

Majd a továbbiakban arról beszél a cikkíró, hogy a rémregény többi „ócska” sablonja is megtalálható a regényben: föld alatti folyosó kincsekkel és hullákkal, templomi nász, rémesen szóló, kötél nélküli harang, rejtélyes lakat. Egy nő, csakhogy levelét átvigyék a szomszéd-ba — átengedi magát az udvari bolondnak. A püspök lakodalmáról korbáccsal vernek ki egy részeg barátot stb.

Ezek után így végződik a cikk: „Ez a munka, melyre egy kritikus azt mondta, hogy korrajzi festés van benne, és hogy bizonyos tekintetben művelődési történeti értékű. Higyeje, akinek tetszik, mi nem hisszük. Ez a regény semmi más, mint egy ügyetlen rémregény, melyben a leírás zamatos szépsége bir csak érdeklél. Egyetlen óhajunk van e regénnyel szemben és az semmi más, mint hogy idegen nyelvre le ne fordítsák, mert őszintén szólva Jókai nevével ezt igen restelnék.”

Néhány nappal később a Pesti Napló (1881. márc. 27. 85. sz.) *Új könyvek* címen már kedvezőbb képet fest a regényről. A következőket írja: „Mióta hírneves regényírónk a festői Vág völgyét beutazta, mely természeti szépségekben éppen oly gazdag, mint történeti emlékekben, előszeretettel választja e tájat regényei színhelyévé. Páter Péter regénye is a vágmenti várlakokban játszódik le. . .

A regény telve van korrajzi és történelmi epizódokkal, kitűnően jellemzett alakokkal. A cselekmény folyton a legnagyobb érdeklődésben tartja az olvasót. Csak a berekesztés kelt kissé kínos benyomást. A nép száján élő mondának megfelelően a regény összes főbb szereplői végül mind erőszakos halállal mulnak ki. Felhívjuk e mulattató és a

régi magyar társadalmat gazdag fantáziával leíró regényre a közönség figyelmét. Csak tollhiba lehet, hogy Jókai a XV. századból a cseh zsebrákok idejéből származó kodexről, mely a rejtett alagutat és kincseit írja le, azt mondja, hogy meg volt benne írva, melyik volt a csehek által kifosztott családok közül pópista és melyik lutheránus. A zsebrákok korában Luther még meg sem született.”

Az 1881-es év áprilisában újabb három írás foglalkozik a *Páter Péterrel*. Érdekes hír kerül napvilágra az *Ellenzék* (1881. ápr. 7. 80. sz.) *Mindenféle* rovatában *Reclám Jókainak* címen.

„A budai helyőrségi templomban valami német jezsuita páter elkeseredetten praedikál, dühösen polemizál Jókai ‚Páter Péter‘ című regénye ellen. Kárhóztatja a sértő hangot, mely a regényben az egyházzal szemben uralkodik. A beszédet így végzi: A gyalázatos munka a Révaii testvérek kiadásában jelent meg, ára 1 frt 80 kr!”

A Fővárosi Lapok (1881. ápr. 8. 80. sz. XVIII. évf. 433.) közli Spectator [Ambrus Zoltán] írását *Jókai újabb regényeiről I.* címen. A cikk az *Akik kétszer halnak meg* ismertetése kapcsán megállapítja, hogy „Jókai költői ere nincs apadóban, a regény gyöngéit a kidolgozás egyenetlenségeit csak a tárcaírói felület, gyors munka okozta... De a ‚Páter Péter‘ szervezeti bajairól s (orvosi műszóval élve) vele született alkathibáiról nem mondhatjuk ugyanezt.”

A Fővárosi Lapok következő számában (1881. ápr. 9. 81. sz. XVIII. évf. 438.) már részletesen ír Ambrus Zoltán, ugyancsak Spectator néven *Jókai újabb regényeiről II.* c. írásában a *Páter Péter*-ről.

„Páter Péter nem méltó mű a Jókai lángelméjéhez. Egy régi monda, regényes alakba öntve, némi tendenciózus éllel a papi nőtlenség ellen: ez a tárgya. Korrajz, ha annak lehet nevezni, egy erőszakolt, minden ember-ismeretünkkel hanyatt-homlok ellenkező, tarka és rémes, de néhány korfestő részlettel bíró történet... .

Történeti regényíróink közül többen, s mint a ‚Szép Mihály‘, meg ‚Páter Péter‘ mutatják: Jókai is, úgy látszik, abban a meggyőződésben vannak, hogy azt a mi az emberi természettel meg nem egyező, nem valószínű, elhíhetővé tudják tenni, ha az eseményeket a középkor ódon, sötét világába helyezik, mintha ott minden képtelen vadság és szörnyűség megtörténhetett volna, mintha abban az időben még a lélektan szabályai sem lettek volna érvényben... .

Már maga az a monda is, melyet a költő feldolgozott, rossz anyag: a néphit beteges fantáziájának terméke, csodálatos, hogy magyar; költői alakjában sem lett jobbá, sem természetesebbé. Erre a tárgyra Jókai hiába pazarolta genie-jét, mely mindig csak fél műveket alkot, ha egyik legfényesebb oldala: képzelme meg van bénítva.

Mennyivel igazabb lényeket teremtett már a képzelem a ‚Páter Péter’ emberi formájú, ijesztő viaszbábjainál. Mily érthetetlen ez a Likavay Grácián, a szeretetében és gyűlöletében egyformán ember-telen apa, a ki közvetve mind a három gyermekének gyilkosává válik, vagy Magdolna, e holdkóros lány, aki borzasztó életveszélyek közt járt egy elhagyott templomba imádkozni, édes testvére a Szép Mikhálnak, aki inkább férjhez ment gyűlölt ellenségéhez, semhogy egy galambot megöljön. Hát még a többiek. Idalia nem nő, hanem embernőstény, nem a szenvedély démoni ereje van benne, csak undorító állatiasság, ki van vetkőzve minden emberi érzésből, hisz gyermekét minden igaz ok nélkül, meg akarja öletni, mint megölte férjét. Milyen ellenszenves alak Herskó, a ki hivatalánál fogva, de egyébként is bolond, meg — Cupido, kinél visszataszítóbb alakot Jókai még nem rajzolt. A gyermek, mint — entremetteur! (90 lap), hogy juthatott e gondolatra az idealisan nemesen érző költő, hogy adhatta szájába e gyermektől képzelhetlen, naivul cinikus szavakat!

A regény hőse is nagyon vízvérű lény, bár századokkal megelőzi korát, mert oly humánus eszmékkel van telve, a milyeneket még az az idő nem ismert.

Egy akkori regényben is vallásos pap nem fordulhatott el borzalommal az inkvizíciótól, az általános hit — a tizennyolcadik századig — azt szent és Istennek tetsző dolognak tartotta. Viszont Csorbai Tihamér a vitéz dalia papi csuhában sem tűrhette el oly gyámoltalanul az ütlegetés gyalázatát, mint Páter Péter teszi. Felismerve régi bajtársa, s a mi több: az imádott nő előtt, ez az ember elviseli a legnagyobb szégyent, mely az akkori fogalmak szerint egy lovagot érhetett, s csupán arra van gondja, hogy a csuhájába takargatva vigye ki legnagyobb ellensége gyermekét, kiről kevéssel előbb, nem a leghizelgőbbben, mint ‚váltott kölyök’-ről emlékezett meg. Ezt bajos elgondolni, azután is, hogy az egykori vitéz harcost konyha surolóvá láttuk alázódní, s képesnek láttuk arra, hogy szerelmesének csak lelki üdvén töprengjen . . .

Általában a páterben kissé sok — a lelkierő. Annyi csáb iránt, a mennyit a kísértő nő vele szemben mutat, csak az maradhat ilyen halott, a ki már egy más világban üdvözülve van — pedig erre az üdvösségre neki még csak reménye sincs. Páter Péternek ez az aszketai viselete felment bennünket annak bizonyítgatásától, hogy e regény tendenciájának éppen ellene bizonyított, ha éle a papi nőtlenség ellen irányul, mint azt a 157. lap ritkított betűs sorai s néhány elejtett megjegyzés mutatják. Azt csak futólag említjük meg, hogy Páter Péter életében a véletlen játsza a főszerepet: véletlenül küldik Idaliához, véletlenül találja meg a rejtekút titkát, véletlenül találkozik a templom-

ban Magdolnával, véletlenül esik a botrány Thurzó lakodalmán sat. Nem akadunk fenn a borzalmasságokon sem, csak mellelleg említjük meg, hogy nagy humoristánk mily kedélyes halálnemeket választ ki személyei elpusztítására, a főszereplők közül egy vízbe fulva, egy felakasztva, kettő megmérgezve, egy elevenen eltemetve, kettő felrobbanva és a levegőbe repítve végzi be pályafutását. Ez az utolsó robbanás kissé vegyes érzelmeket kelt az olvasóban. Megkönnyebbülést, hogy immár túl van a szörnyűségeken, s bosszankodást a gyöngé megoldáson.”

A Pesti Napló (1881. máj. 3. 32. évf. 121. sz. 1.) *Tárca* rovata „— s —” cikkirótól *Páter Péter* (Jókai új regénye, a Révay testvérek kiadása, ára 1 forint 30 krajcár) címen a következőket írja: „Jókai jegyzőkönyveiből, melyekbe nemcsak regényeinek meséje az ő apró kis betűivel van bejegyezve, hanem több vidék is lerajzolva, melyeken meséi játszanak, megmutatta a lapot, mely vadregényes kolostori rom rajzát tartalmazza. A düledező falakon felkuszik a vad inda, az ablakok rostélya is félig összetörött, csonka. A rom hatalmas terjedelmű, s fogalmat adhat a klastrom egykori nagyságáról. 'Ez a rom — ugymond a költő — melyben a monda szerint Páter Péter lakott.'

Jókai a Vág völgyében tett utazása alkalmával látta a romokat, s hallotta a mondát. Egyszerű tót emberek beszéltek neki a fekete páterről, kinek kísérteties alakja, csöndes holdvilágos éjfeleken bejárja a vad-bozótos romokat s beszéltek neki a sok kincsről, mely ott a klastrom alatt el van ásva. S a költő hallgatta a nép hagyományait, elnézte a vadregényes vidéket, a komor falakat, a Vág kigyózó ezüst habjait: s képzeletében megfogalmazott a csodás történet, melyet az új regényben vesz az olvasó.

Az nem is regény, hanem monda réges régi időkből, midőn a kúrtszó hallatszott a felvidék kis váraiban és éltek a dinasztiaik, kiknek hatalmát korunkban csak a bedőlt romok hirdetik.

S a mi megragadja a költő figyelmét, érdeklődését, a mi felkölté fantáziáját: a regényes történet még inkább meg fogja hatni az olvasót, ki a költő munkájában gyönyörködik. Nem a valószínűséget fogjuk mérlegelni, a mondát élvezzük a maga borzalmas szépségében, s tapsolunk a költőnek, ki ily megragadó képekben vezet elénk képzeletének alkotásait.”

A poétikus hangvételű bevezető után a cikk a regény cselekményét ismerteti, de sok érdekes, ma is helytálló kritikai megjegyzés kíséretében.

A két nő szereplőről a következőt írja.

„A szépséges vad asszony, a szenvedélyes gonosz nő egyik borzasztó típusát nyújtja a regény a madocsányi urnő alakjában. Ez

csupa szenvedély és csupa gonoszság A vad asszony ellentéte egy ifju bájos leány; ártatlan mint az angyal, szende mint a lilium.”

A cikk helyesen látja meg, hogy a regény egyik legerőteljesebb képe a kezdő jelenet.

„A könyv a jezsuita klostrom rajzával veszi kezdetét. Humorban gazdag, kidomborodó jellemrajz ez, oly finomul kidolgozott, detailmunka, mintha csak a festő művét látnók magunk előtt.”

Majd így folytatja „Bevonulása a várba: ismét egy pompás, regényes kép. Vérebek s udvari bolondok fogadják az egyszerű pátert, ki fekete talárjában, a nagy könyvvel kezében lép közéjük. Az ellentét szingazdag és megragadó s a költőnek elég alkalmat nyújt, hogy hőisében s az általa végbevitt csodás dolgokban bemutatson oly varázsló alakot, a minők Jókai regényeiben nem ritkák — de a műben, mely mondai alapon nyugszik s nem keresi a valószínűséget, — különösen helyén van.”

Az ismertetés hangsúlyozza azt is: „Elképzelhetni, hogy e titkos utat, a két vár rejtélyes titkait Jókai képzeletének mennyi meseszerűségével írja le.”

Jókai humorának pazar csillogását hangsúlyozza a cikk Thurzó püspök lakodalmának leírásában is, majd így fejezi be cikkét:

„A költő fölkereste a csodás monda helyét s elragadólag elbeszéli nekünk a rejtélyes történetet a kisértet járó szomorú barátról és szerelméről.”

1881 májusában már németül is megjelent a regény (lásd kiadások), melyhez Dr. Adolf Sielberstein írt utószót. A kis tanulmány elsősorban Jókai általános, tegyük hozzá meglehetősen felszínes jellemzését adja, magáról a regényről nagyon keveset ír. Az azonban nagyon figyelemre méltó filológiai tény, hogy az utószó szerint a regény német átültetése fordítói kollektíva munkája, ő csak az irányító, a karmester és feltehetőleg a nyelvi egységesítő feladatát látta el.

Adolf Sielberstein így ír: „A fordítás arra törekedett, hogy mind a költői génusznak, mind a német nyelv szellemének eleget tegyen. A fordításnak érvényesítenie kell azokat az elveket, melyeket a romantikus költői művek tolmácsolása törvényszerűen megkövetel. Jókai teljes egészében a népben gyökeredzik, szíve kristálytiszt, lelkes odaadása kiapadhatatlan, kincset érő optimizmus jellemzi, melyek az oly sok egyéb mellett a sokszínű magyar nemzeti arculat alapvonásait, fényeit képezik . . .

A fordítás annak a Pester Lloydnak a hasábján jelent meg folytatásokban, amely Jókai műveinek német tolmácsolása területén az évek során a legnagyobb érdemeket szerezte . . .

„Páter Péter’ volt ... a Jókai regényeit publikáló sorozatban az első regény, amelynél a fordítás irányításával megbíztak. Ennek a feladatnak megoldásakor a szerző iránt érzett tiszteletemet a művel szembeni filológiai pontosság megvalósításával is igyekeztem kifejezni a jeles fordítókkal, a Pester Lloyd szerkesztőségéhez tartozó többi megbecsült kollégámmal karöltve. Hogy mennyiben értük el azokat a nagy célokat, amelyeket Jókai fordításánál megvalósítani szükségesnek tartok, ítéljék meg mások. Az előttünk fekvő regény fordítóira az első mértéktartóan is kedvező szavakat a Pester Lloyd hatalmas és igen intelligens olvasótábora adta le. . . Jelen regény külföldi olvasója számára nem lesz érdektelen megtudni, hogy a regény egy olyan mondából született, amely a Vág völgyében még ma is szájról-szájra száll. A népképzlet és a népies költő képzelete társulnak itt, hogy egy prózában írt epopeiát alkosson Vénus asszonyról és Jézus tanítványának fájdalmas, vágyakozó szerelméről.” (Nachwort: 5—8.)

Terjedelmes német nyelvű cikket szentel a regénynek a Pester Lloyd is (1881. jún. 4. 153. sz. 6.). A szerző Dr. Adolf Sielberstein.

A nagy cikknek mintegy egyharmada érdektelen fejtegetés a zseniális költő zseniális alkotásainak kritikátlanságáról, Jókai méltatása, elmulasztás Jókai és a dickensi iskola viszonyáról, valamint Jókai és a naiv népi szellem kapcsolatáról.

A cikk további részében a *Páter Péter* kapcsán a romantikus, naiv szemléletű magyar nép mondaterejt, és Jókai művészi kifejező képességét boncolgatja. Megállapítja, hogy a *Páter Péter* minden hibája ellenére a művészi kidolgozás mintájául szolgálhat.

A *Páter Péter* részletes elemzése során azokkal szemben védi Jókait, akik az író legnagyobb hibájául azt róják fel, hogy a pszichikai fejlődést szívesen ágyazza romantikus környezetbe, és kedveli a titokzatos, valószerűtlen, érdekesítő történeteket. S ezt a hibát annál is inkább megbocsáthatónak tartja, mivel enélkül Jókai nem is lehetne Jókai.

„Jókainál a táj (mely mélyértelműen szimbolikus, és a mű egészével szorosan összhangban van), különben sem öncélú, hanem mindig valamilyen erkölcsi alapgondolat külső hordozója. A tiltott papi szerelem leírása sem szorult volna a szurdok-machinációra, hiszen az egész anyag pompás drámai tagolódással — az említett táj nélkül is — csupán a főszereplők közötti konfliktusokból, illetve a szerzetessé lett lovag keblében dülő meghasonlástól igen színpadszerűen épülhetne fel. Jókai eredendő hibája tehát, hogy a legegyszerűbb eseményeket is pompás díszletek közé, lenyűgöző háttérbe állítja, ugyanakkor vele született erénye, hogy ezeket erkölcsi elvei szolgálatába állítsa.

Amilyen csekély a realizmus igénye a Páter Péterben, olyan fényesen mutatkozik meg éppen itt a költő művészi hozzáértése az elbeszélés felépítésében. A Páter Péter említett hibái ellenére is a színes és izgalmas elbeszélés tekintetében a legnagyobb dicséretet érdemli. (És a művésztől elsősorban nem a realizmust követeljük, hanem az érdekesítő megjelenítő készséget.)”

A továbbiakban a mű részletes tartalmát olvashatjuk, az egyes helyzetek vizsgálatával és a regényben levő feszültség elemzésével. Így ír Sielberstein:

„Mégsem csak a feszültség, ez a szerkezeti elem kitűnő ebben a regényben, elismerésre méltó a hangulati hatásban mutatkozó mester-ségbeli tudás is. A realizmus nem más, mint a szemlélődés eredménye, a hangulat azonban igazán költői, és mint ilyen megtanulhatatlan. Ezt az igazán költői, megragadó, felhevítő, izgató, a költészet ilyen fény—árnyék változtatását Jókai olyan sziporkázóan kezeli, mint bármelyik nagy művésze a világnak.

A Páter Péterben jelentkező hatások összessége nem dicsérhető egyértelműen, mivel a különben optimista Jókai ez alkalommal pesszimista köntösbe öltözött. A világot pokoli fertőnek rajzolja, jellemei gyengék, az elszabadult szenvedély minden kísérlete halálra ítelt. Kettészakított világ ez, kötelesség és tagadás vívnak élethalál-harcot egymással. Kiút nincs sehol. A műben ez a borus szín kivetni-valónak látszik, mégis érdekesnek találjuk ezt a pesszimizmust Jókainál. A félelem, a bizonytalanság, a szenvedés, a menekülés kedély-állapota disszharmonikus ugyan, mégsem tagadhatjuk meg elismerésünket a művésztől, aki teljes erejét ennek az érzésnek kibontására fordította, miközben szinte a saját eszményivel fordult szembe.”

Sielberstein végezetül összegezve még a következőket mondja: „A Páter Péter meséjében túl romantikus és fantasztikus, katasztrófájában elhibázott. A cselekmény epikus nyugalma, változásai, bonyolítása, érdekesítő menete ezzel szemben mesteri. Pesszimizmusában borúlátó, ellenben tragikus hangulati hatásában, tiszta művészi álláspontjában csodálatra méltó; anyagában és módorában igazán nemzeti. Plasztikusak helyzetrajzai (a kolostor, a püspök esküvője, a vár.). A mű pompás, hol patetikus, hol humoros, de mindenképpen a hely-zethez alkalmazkodó nyelve ott is Jókai nagyságát idézi, ahol a józan realizmus sebet kapott, és ahol a színek szürkébe mosódnak.”

Az 1881-es cikkek sora két kis közleménnyel zárul. Az Arad és Vidéke (1881. okt. 11. 231. sz.) az *Irodalom és művészet* c. rovatában, a Vasmezei Közlöny (1881. okt. 16. 42. sz.) *Irodalom* c. rovatában a Regényvilág c. vállalkozással kapcsolatban ír a *Páter Péter*-ről.

Rövid kis hirdetést tartalmaz a regénnyel kapcsolatban a Koszorú (1883. júl. 8. 27. sz. 435.) *Irodalom* c. rovata is.

A Slovenské Bohlády (1884. 2. sz. 183-4.) élehangú kritikát közöl ismeretlen szerzőtől.

Fülöp Adorján: *Jókai kiváló nő jellemei* c. cikkében (Koszorú 1885. dec. 27. 52. sz. 825.) Idaliáról írja, hogy célja elérése érdekében az emberi indulatok legnemtelenebbikét, a bosszút választja:

„Jókai e művének tárgya, már a mi magát a tárgyat illetőleg a mesét illeti, annyiban reális, a mennyiben egy Felső-Magyarországon az illető Vág vidékén elterjedt népies szájhagyományon, mondán alapul. A mondának részei nagyon haloványak, töredékesek, szálai messze a múltba elveszők. De a meglévő töredéket kiegészítette az író képzelte, személyeibe új életet lehel s megalkotta belőlük legújabb regényeinek egyikét.”

Majd a regény tartalmi ismertetése után megállapítja Fülöp Adorján, hogy Páter Péter hideg tud maradni a nagy szerelmi ostrommal szemben, mert megtalálta a kedveséhez vezető utat, majd hangoztatja, hogy Idaliát az örültséggel határos szerelem és a féltékenység vezérli.

A Magyar Könyvszemle (1891. XVI. évf. 44—45.) *A magyar irodalom 1891-ben* c. cikkében több Jókai-regény újabb megjelenéséről ad számot. Ezek között említi meg, hogy a *Páter Péter* második kiadása is megjelent.

Az Élet c. folyóirat — i — cikkírójának (1891. 1. évf. 2. köt. júl—dec. 142—143.) *A beszélő köntös* c. cikkében találunk regényünkre történő utalást.

A cikk írója Mikszáth kisregényének újabb kiadása alkalmával ragad tollat, hogy nemtetszésének adjon kifejezést. „Mikszáth Kálmán a magyar olvasó közönségnek olyan kedvence, akinek még a rossz könyveit is megbocsátják . . . Aki olyan magasra emelkedett a maga egyéniségének szárnyain, mint Mikszáth Kálmán, eltévedhet néha a sablon, az utánzás mélységébe is . . .

„A beszélő köntöst’ az írónak ilyen, a maga utjáról való letérése produkálta. Elaltatta a maga egyszerű, de hatalmas egyéniségét, s alvajárva egy másik nagy egyéniség nyomát követte. A Jókaiét. Nem „Az új földesúr” Jókaiját, hanem a „Szép Mikhál’-ét, a „Páter Péter’-ét, stb. És megszületett az a könyv, mely se Mikszáth, se Jókai, se regény, se elbeszélés, se más valami, csak valami nagyzásban szenvedő anekdota.”

Dr. Gulyás József: *Jókai kacér nőalakjai* c. cikkében (Sárospatak 1912. febr. 18. 7. sz.), majd később *Jókai kacér női* címen (Sárospataki Ifjúsági Közlöny 1918. jan.—ápr. XXXIV. évf. 5—8. sz. 61.) megállapítja, hogy Idalia zabolátlan, vad szenvedélyű nő, kit a visszautasí-

tott szerelem fékevesztetté tett. A teljesen ellenszenves nőalakok közé sorolja Azraële (*Erdély aranykora*) és Ghedimin hercegnő (*Szabadság a hó alatt*) alakjával együtt.

1924-ben két nagy cikk jelenik meg, mely elsősorban a katolicizmus szemszögéből nézve vizsgálja a regényt. Jablonkai Gábor: *Jókai és a katolicizmus I.* (Magyar Kultúra 1924. XI. évf. 135—144.) c. cikkében megrója Jókait, hogy regényeihez végzett tanulmányai nem mindig elég alaposak. Ez aztán tévedések forrása lesz. A cikk természetesen csak katolikus vonatkozásaiban vizsgálja Jókai műveit.

„Hogy a regényeiben vázolt szokásokról máskor sem mindig végzett alapos tanulmányokat, tanuskodnak az unitáriusok, akik annak idején zokon vették, hogy az *Egy az Isten*-ben egy kalap alá fogja őket a zsidó szombatossal. Ha az unitáriusok ezt az összekeverést nem jogtalanul vették észre, nekünk katolikusoknak is szabad vizsgálnunk, mily tájékozottságot mutat Jókai tanulmányai alapján, ha katolikus dolgokról szól.

A *Páter Péter*-ben (Bpest, 1881.) az egész eseményről azt írja a végén: 'És ez elejétől végig való történet. A családok levéltárai őrzik az adatokat. A nép ajkán most is ismeretes alak a Páter Péter' (218. l.). A regény közepén pedig Thurzó házasságáról írja, hogy e 'történetét megörökíté a pergamen, márvány és emberi emlékezet.' (98. l.) Thurzó Imre nyitrai püspöknek lakodalmát írja le, amelyhez még a pápa is hozzájárult és megengedte Thurzónak otthon, e célból lutheránusnak lenni ad hoc. A lakodalmi ünnepség egy évig tartott s legkitartóbb vendégek a szerzetesek voltak. (102. l.) Ki ne hinné el Jókai így megalapozott *elhitető művészetének* azt, amit Thurzóról mond? Hiszen a pikantéria már eleve is valószínűvé teszi az elbeszélést. Csak a tanulmány körül van egy kis kételkedni valónk, hiszen történelmi szerepű s a hagyományban élő alakról van szó, nos a történelem egészen mást tud. Az a Thurzó, akinek bitsei lakodalma a hagyomány szerint egy évig, a történet szerint egy hónapig tartott, csakugyan Thurzó Imre, s nem lehet más; már csak azért sem, mert ha a házasságra lépett püspök-Thurzó volna, a Páter Péter szerzetestársai nem léteztek volna Magyarországon, és mert ennek a püspök Thurzónak ily lakodalmáról sem a történelem, sem a hagyomány nem tudhat, s nem tud semmit, és hogy 'a szép Nyáry Krisztinával' egybe kelhessen, épen száz esztendeig kellett volna még várnia. Thurzó Imre, akinck híres lakodalma Nyáry Krisztinával 1618. nov. 11-én ment végbe és egy hónapig tartott, a lutheránus Thurzó György nádornak a fia volt, lutheránusnak született, annak neveltetett, Wittenbergben is tanult és saját vallomása szerint 'igaz ágostai' maradt, egész 1621. okt. 19-én bekövetkezett haláláig. (Kubinyi Miklós: Bethlenfalvi Thurzó Imre,

M. Tört. Életr. Bp. 1888.). Az a Thurzó pedig, akit Jókai pápai fölmentéssel püspök léteire megházasított, Ferenc volt, s csaknem száz évvel előbb élt. Kiskorában felvette ugyan a kisebb rendeket, de soha pappá nem volt szentelve. A főkegyúr kinevezte ugyan 1534-ben nyitrai püspökké, de hogy pappá és püspökké ne kelljen szenteltetnie magát, 1556-ban vagy 57-ben lutheránussá lett, megnöcsült s amint hitétől megvált, a püspöki címtől is megfosztatott. (Bunyitay—Rapaics—Karácsonyi, Magy. Egyháztört. Emlékek, II. 373. l. — Wagner, Hist. Eccl. Nitriensis.) Minthogy nem volt fölszentelt pap, fölmentésre a házasság szempontjából nem volt szükség; de a püspöki joghatóságot nem gyakorolta tovább.

E Thurzó Ferenc nagyatyja volt Imrének, s Jókai a két történeti személyből egyet csinál. Nem szólunk semmit arról, hogy a Thurzó-féle házassághoz Jókai szerint adott pápai felmentés bulla vagy bréve alakjában jöhetett-e, arról sem, mi értelme lehetett annak, hogy a pápa dispenzálta Thurzót a coelibatus kötelme alól, oly módon, hogy megengedtéssék a püspöknek megházasodni és e célból lutheránussá lenni ad hoc, t. i. hogy minden birtokaiban és méltóságaiban megmaradhasson, hanem a felesége szobájában ott had lehessen lutheránus'. Nem fog senki történelmet keresni regényírónál; de valóban létezett történeti személyekről, intézményekről, regényírónak sem szabad ennyire tájékozatlannak lennie, vagy ha az, írnia róluk.

Ugyanez a regény más szempontból is megvilágítja a 'tanulmányozás' kérdését. Az 'elejétől végig való történet' kezdődik és lejtőszózik a *madocsányi jezsuita konventben* és körülötte: 'Hatan valának együtt a *perjellel* és a *gvardiánnal*, a hetedik kint járt a falukon a kegyadományt beszédni'. (I. l.) Az otthonlevők a perjel indítványára a még novicius (új szerzetes) fráter Pétert megteszik Péter Péternek, — ami persze csak úgy lehetne, ha fölszentelnék."

A cikk a továbbiakban azt részletezi, hogy Jókai szerint Péter Péter éppen „koldulni” van, „barátkámzsa, csuklya” fedi testét, „szőke haját még nem irtotta meg a szerzetesi tonzura”, még hat esztendő tanulmány áll előtte, három év könyvtári búvárlás, török, arab, görög és orosz nyelvek tanulmányozása, majd vándorlás három éven keresztül, és végezetül elmennie Spanyolországba. E helyett azonban nevelőnek megy a kastélyba. „S mióta a Péter Péter az úrnő házában nevelősködik, vagy jobban mondva szerelmi bonyodalmon megy át — ami bizonyos fajta olvasóknak izgatón érdekes lehet —, azóta a jezsovita barátoknak is nagyon megjavult az állapota (I. l.), hogyne, hiszen egyebek közt 1000 'Péter tallért' juttat nekik a kegyes úrnő.

Szó sem fér hozzá, Jókai olvasóinak egy részével nem csak mint valószínű, hanem mint hű korfestő valóságot is elhittette mindezt a badarságot, amit itt a jezsuitákról összeírt. Elhittette mindazt is, amit a jezsuitákhoz fűződő inkvizícióról, pénzvágyról, szívtelenségről mond, no meg a földalatti folyosóknak sem lehetett elmaradniok a Sue Jenő iskoláját járt írónál. Mit mondhatnánk azonban arról a regényíróról, aki Kossuthot császárszakállal és osztrák generális ruhában mutatná be nekünk? Elvégre a jezsuiták is szerepelnek annyit a magyar művelődéstörténetben, hogy még Jókai is megtanulhatta volna, hogy a jezsuitáknak soha madocsányi rendházak nem volt, tehát ahhoz sem népmonda nem fűződhetett, sem családi levéltárak e rendházzal kapcsolatos Péterről nem tartalmazhattak semmit. A jezsuiták soha *konventekben* nem laktak, soha *perjeljök és gvardiánjok* nem volt, soha *csuklyás* kámszát nem viseltek, *szerzetesi* tonzura köztük még a pappá szentelt *pátereknek* sem volt, és nem Jókai leírása szerint végezték tanulmányaikat, hanem három évig bölceletet s négyig teológiát tanultak, de török, arab, orosz nyelv nélkül.

De ki fog regényírónál történelmet keresni? Mi sem követelünk, csak azt tagadjuk, hogy Jókai regénye írásához, amelyben katolikus alakokat szerepeltet, *búvárkodást, tanulmányt* végzett volna, hogy *szaktudósoktól leckét* vett volna, hogy regényében korképet tudott volna adni, egyszóval tájékozódott volna a tárgyban, amelyről ír."

Végezetül kisebb tévedésként említi meg Jablonkai Gábor cikke, hogy Jókai a „páduai szent Antalt összecseréli remete szent Antallal”. (i. m. 138—140.)

Jablonkai cikkének második részében (uo. 205—209.) már csak egy kis utalás vonatkozik regényünkre. A *Jövő század regénye* c. művel kapcsolatban említi, hogy ott Jókai a jezsuiták jelszavának tartja: „a cél szentesíti az eszközöket” mondást (III. k. 52. l.), majd hozzáfűzi: „Ezt máskor is hozza, ahol jezsuitákról ír (*Páter Péter* stb.). De nem tudná sehol megmutatni, hol van ez az elv kifejezve a jezsuitáknál.” (i. m. 206.) Jablonkai Gábor: *Jókai világnézete, katolikus szempontból* (Magyar Kultúra 1924. XI. évf. 329—340.) c. írása szintén utal a *Páter Péterre* is. A cikk egy nagyon kemény kijelentéssel indul: „Nemcsak a katolikus intézmények gúnyolásával találkozunk Jókainál lépten-nyomon, hanem egyenes istenkáromlással és a vallás tagadásával, az ember istenítésével.” Tétele igazolására a szerző hosszasan foglalkozik a *Jövő század regényével*, majd így folytatja:

„Az istenkáromlás fogalmát teljesen kimerítő, sőt sok esetben minősített káromlás más regényeiben is gyakori.” Itt idézi a cikk azt a jelenetet, amikor a madocsányi úrnő, Idalia meggyón Péter Péter-

nek (36—37. l.). Idalia így „káromolja istent”... „Hallgass meg engem Úr Isten!... Én nem jöttem imádkozni hozzád: én pörölni jöttem veled! Kit én szeretek, jobban mint az üdvöt, akit én imádok, mint a mennyet; annak te elvetted tőlem előbb a szívét, most elvetted őt egészen: magadévá tetted, oltárodhoz láncoltad” Majd a későbbi gyónási jelenetre is utal (136—37. l.) mikor Idalia saját bevallása szerint így szólt Istenhez: „Köszönöm neked Uram, hogy... szégyent gyalázatot küldtél mireánk, ami elűzte őt a Te szent helyeidből. Köszönöm, hogy parancsot adtál a poklok ördögeinek, hogy bennünket egymáshoz láncoljanak! Kérlek... zárd be mi előttünk a Te mennyországodnak kapuit... Olvashatja-e keresztény ember a káromlásokat megdöbbenés nélkül.” (I. m. 332—33.) Majd később arról ír, hogy egyes Jókai-regények hősnői (*Páter Péter, Egy az Isten, A tengerszemű hölgy, A jövő század regénye*) szerelmükért készek lemondani a mennyországról, üdvösségről, a poklot is vállalják. (i. m. 338.)

Budai Dezső, Babits Mihály unokabátyja *Jókai lelke* (Nyugat 1925. I. k. 326—43.) c. cikkében a Jókai-hősöket gyűjti részben külső, részben belső tulajdonságok alapján különböző csoportokba. *A vallás és a papok* c. részben írja: „A katolikusokról sohasem írt vallási elfogultsággal... A ciszterciták életét (*Enyém, tied, övé*) és benne Áldorjai Ince kitérését gyönyörű diszkrécióval festi.” A „magával küzdő, forrongó lelkű másik pap, Páter Péter, és a nagyrahitott és a nagya levő Fráter György alakjaiban a katolikus vallásnak és egyéniségnek örökös forrongását oly nagy lélekismerettel festi, hogy ezek a rajzok igazán mesteriek és objektív mivoltukban felette állanak a világ összes papregényeinek, ideszámítva Zola Lourdesját is.” (i. m. 341.)

Gál János: *Jókai élete és írói jelleme* (Berlin 1925.) c. könyvének *Regény és drámahősei* c. fejezetében a rossz emberek csoportjában emlegeti Kőcserepy Dániel, Vajdár Benjámin, Kárpáthy Abellino, Ozmonda társaságában Idalia nevét is. (151.) Majd később arról ír, hogy Idalia (Páter Péter), Aranka (Fekete vér), Ozmonda (Szeretve mind a vérpadig) fúria típusok. [. . .] Ettől a típustól már borzadni kezdünk és jobban szeretnők a ponyván látni, mint Jókai regényeiben.” (158.)

Incze Gábor: *A református Jókai (A mi barátsfalvi lévitáink)* c. kis kiadványában a következőket írja: „A puritánság és magyar egyeneslelkűség nemcsak a magyar protestáns papnak, hanem a jezsuita Páter Péternek is tulajdonsága, ki mindenre készen vállalkozik, csak arra nem, hogy kegyetlen inkvizitor legyen Spanyolországban. Magyar ember, nemes ember, ha Jókai jezsuitája, ilyenre nem kap-

ható.” (A Bpesti Református Theológiai Akadémia Kálvin János Köre kiadása. Bp. 1925. 8.)

Belo Klein—Tesnoskalský (Slovenské Pohl'ady 1925. XLI. k. 424–25.) Jókairól szóló dolgozatában semmi figyelemre méltót nem mondott a kisregényről. Valójában a földrajzi és történelmi környezet ismertetését tűzi ki célul, Madocsány meg Mitosin titkos folyosóval összekötött mivolta foglalkoztatja legjobban, s főként erről és a hajdani huszita megszállókról számol be a kisregény *Az Aktit tuketjer* c. fejezete nyomán. Így ír:

„A harmadik regényt, a *Páter Pétert* 1880-ban írta Jókai a Vág völgyében tett utazása után. A történet Liptó megyében a huszita korszakban játszódik. Két kastély titkos folyosóval van összekötve. Ez a folyosó a madocsányi kastélyból a mitosini négytornyú lakba vezet, közöttük a Vág folyik. A Vág itt elég széles, a folyosó a meder alatt vezet. (Tehát mintegy 400 évvel megelőzte a Temze alagútát.)

Aki kételkedne, annak Jókai megemlíti a csejtei titkos folyosót, amely a vártól az egy órai távolságra fekvő faluba vezet.

Mind a két föld alatti folyosó huszita alkotás volt. Mind a két vár cseh rablókalandorok kezében volt, akik szabadon garázdálkodtak a környéken, nem volt, aki megzabolázza őket, mert az ország egész katonai ereje Hunyadi János vezetése alatt harcolt a török szultán serege ellen. És ha néha a földesúri bandérium megtámadta őket, hogy megtorolja a sok rablást és istentelenséget, akkor a nagyobb rablócsapatok visszavonultak váraikba és minden támadást nevetségessé tettek.

A két, folyosóval összekötött kastélyban földesurak telepedtek le, félig-meddig otthon érezték magukat, földeiket a parasztokkal műveltették, de úri kezeikkel raboltak. Kitértek a támadás elől, a felvonó hidakat leengedték a földesúri bandérium előtt, tessék, keressék meg azt, akit annyira üldöznek . . .

Az egész rabló csapat azon idő alatt a rabolt értékekkel és az odahurcolt szép lányokkal együtt szépen átment a titkos folyosón a szemben álló várkastélyba. Ha Mitosinban támadták meg őket, Madocsányba vonultak, ha Madocsányban kopogtak az ajtón, Mitosinban bújtak el.

Ebbe a romantikus környezetbe költött Jókai egy romantikus történetet, amely 200 évvel később játszódott le. Az elbeszélésben aztán az egész folyosót felrobbantották, a Vág hullámai betemették a gödröket, és feltöltötték sóderrel. A szavahihetőség dolgában az téveszt meg bennünket egy kissé, hogy Mitosin és Madocsány a Vág jobb partján fekszenek, és Madocsány jó messze van a vártól. Mitosin közvetlenül a Vág mellett van, vele szemben a Vág másik oldalán

Szent Mihály fekszik, amelyet a regényben szintén megemlítenek.”

A Ványi Ferenc szerkesztésében megjelenő *Magyar Irodalmi Lexikon* (Bp. 1926.) néhány bevezető gondolat után a regény cselekményét ismerteti (i. m: 634).

A Színházi Élet (1928. 17. sz. 127.) *Jókai Mór padja. Hol született a lőcsei fehér asszony?* címen Feszty Árpádnéval készült riportot, aki elmondja, hogy Jókai nagyon szívesen tartózkodott Trencséntelepben. Itt írta meg teljes egészében a *Rákóczi fia* c. regényt, itt dolgozott *A lőcsei fehér asszony* egyes fejezetein és itt fejezte be a *Páter Pétert* is.

Újabb támadást jelent a regény ellen a jezsuiták részéről Mezey Gergely: *Egy „jezsuita-regény” a XIX. században* c. írása (*Magyar Kultúra* 1932. XIX. évf. 145—151.).

A cikk bevezetőjében megállapítja, hogy a XIX. század közepétől „egyre táguló társadalmi területek kerülnek az irodalom vonzásának körébe” és a legnagyobb vonzást éppen Jókai gyakorolja. Éppen ez indokolja a szerző szerint egy Jókai-revizió szükségességét. Megállapítja, hogy Jókaira nagy hatással volt a francia romantika mind tartalommal, mind formai eszközeivel, majd így folytatja:

„Ebben a felfogásban a jezsuita éppen a francia romantikából vett színekkel tűnik fel. A francia szellemiségbe viszont a jezsuitáknak és a janzenizmusnak harcából került ez a beállítás, amelynek egy Pascal írói és szellemi készsége csinált propagandát és amit a voltériánizmus tett általánossá Európaszerte. Ez mint előzetes adottság szolgált alapul ahhoz, hogy a francia romantikának éppen a ponyvaalkotásaitól inspirált magyar romantika ezt a felfogását vegye át a jezsuitákra, sőt általánosságban az egész katolicizmusra vonatkozóan

A jozefinista rombolásoktól szellemében megtámadott magyar katolicizmus pedig bizonyos előzetes csekélyértékűség-érzettel fogadta a fenti alapon magától értetődő támadásokat. Ez a magyarázata annak, hogy a maga korában miért nem akadt cáfolata a nagy mesemondónak, aki így ellenállás nélküli térbe sugározta ki protestáns voltán túl a maga aufklárista-romantikus vallásszemléletét.

Nemzeti kultúránk erkölcsi tartalmának védelme diktálja, hogy megvizsgáljuk: mennyire befolyásolta Jókai szemléletét egy transzcendentáliákat és annak legteljesebb közösségi képviselőjét, az Egyházat ferdén látó kor. Egyelőre csak a Páter Péter c. regényét vesszük ebből a szempontból szemügyre.”

Mezey Gergely ettől kezdve Jablonkai Gábor nyolc évvel előbb a *Magyar Kultúra* lapjain megjelent észrevételeit ismételteti némi kiegészítéssel, de lényegében a legteljesebb plágiumot követve el. Itt csak azokat a gondolatokat közöljük, amelyek némi önállósággal újat adnak Jablonkai cikkeihez viszonyítva.

Mezey is hangsúlyozza, akárcsak Jablonkay, hogy Jókai összekeveri a Thurzókat, és hogy Madocsányban sohasem volt jezsuita kollégium „Így tehát a róla szóló, elejétől végéig való történet, azaz Csorbai Tihamér világi és jezsuita élete, minden történeti alap nélkül szükölködik és csak Jókai szertelen fantáziájának a rémszülötte, mégpedig minden ízében . . .”

Majd a szerzetesi életet bemutató kezdő kép elemzése után — ahol szintén Jablonkay kifogásait sorakoztatja fel — megjegyzi: „A ,tájékozott’ mesemondónak tán egy regényéből sem rí ki a legelemibb katolikus egyházkultúrai dolgokban való ily roppant tudatlansága, ne mondjuk rosszindulatú történelmi elfogultsága.”

De Mezey Gergely cikke a továbbiakban is „csupa fantasztikus túlzást” panaszol. „A ,páter’ név magával a pappászteléssel jár, azt nem adhatják a konvent egyszerű felszentelt szerzetes papjai szavazatukkal vagy döntésükkel, csakis a felszentelt püspök a pappászteléssel. Épúgy nem menthetnek soha senkit fel a kötelező tanulmányoktól. Nevelőül még az uralkodóházak tagjaihoz is oly ritkán engedtek, még a generálisok is valakit a rendből, hogy ilyet egyszerű házi előjárók és azoknak tanácsa sohasem tehetett meg. De mit törődik Jókai a jezsuiták szabályaival és a történeti hűséggel . . .”

Mezey Gergely azért is mérgesen füstölög, hogy „az oltárkép a kápolnában Szent Antal megkísértése egy ruhátlan nő által, megint célzatos és naiv megszenteltetés a katolikusok istenházának és szentjeinek”, majd így fejezi be cikkét:

„Páter Péter végre is megszökik a nepomuki szobron át. Hogy megfélelmezik fogadalmáról, az nem baj. A fogadalom nem oly égbekiáltóan szent eskü. „A Szentírás sem tiltja a szerelmet’, jegyzi meg perverzül Jókai és folytatja még impertinensebb prudériával: „Sok kitelik egy paptól, még több egy szerzetestől’. A mitosini várúr megtudja szökési tervüket. Erre Vörösmarty „Két szomszédvárá’-ra emlékeztető kannibáli tragikummal nyújt bűnhődést Jókai, hisz mindezek úgyis az általa mindig úgy lenézett s lesajnált pápisták . . . Ily merész keleti fantázia mesemondásának a végére a legnagyobb higgadtsággal oda meri biggyeszteni a költői hazugságok hazugságát: „Ez elejétől végéig való történet.”

Úgy látszik, hogy Jókai e ,történeti’ regényének megírásában nagyon szolgálisan követte a hazugság s rágalom atyamesterét, Voltairre-t: Hazudjál, rágalmaz, mindig ragad valami! . . .

Jókainak Páter Péter című regénye inkább a ponyvairodalom pamfletszerű terméke, mintsem szépirodalmunknak csak legkezdetlegesebb műve is.”

Pintér Jenő *Magyar Irodalomtörténete. Tudományos Rendszerezés*

7. k. (Bp. 1934. 331.) röviden ír a regényről: „Páter Péter. Regény. Budapest, 1881. (Egy vágyvidéki jezsuita regénye a XVII. század elejéről. Az író szerint elejétől végig igaz történet. Valójában tele van súlyos történeti tévedésekkel, a személyek és események meglepő összezavarásával, a szerzetesek dolgában való járatlansággal.)”

Nagy Miklós: *A Fekete gyémántok* 1952-es kiadásához (Magyar Klasszikusok) írott bevezető tanulmányában a *Páter Péterre* történő utalást is találunk. „Idalia”-t is ama kevésbé sikerült típusok közé sorozza a szerző, akik hatványozottan mutatják az írótól elítélt tulajdonságokat, így mintegy az erkölcsi elrettentés feladatát láthatják el. (31—32.)

Nacsády József: *Jókai műveinek lengyel alakjai* (Irodalomtörténeti Dolgozatok 19. k. Szeged 1961.) c. jelentős tanulmányában Jókai történelmi regényeit vizsgálva megállapítja, hogy „az *Egy asszonyi hajszál* s néhány kimondottan lengyel témájú mű kivételével még inkább periférikus szerepük van Jókai írásaiban” a lengyel szereplőknek. Röviden utal a kisregényre: „a *Páter Péter* Berezovszkyja részeges, rút, öreg földbirtokos, aki azonban vitézül kardot ránt szerelméért s ebben a párbajban veszti életét.” (107.)

Végezetül pedig *A magyar irodalom története 1849—1905*. (Bp. 1963. Gondolat kiadó.) Nagy Miklóstól írt *Jókai Mór* c. fejezetének néhány sorát kell idéznünk. „Míg a hatvanas években egyedül saját korával és a reformkorral foglalkozott, most ismét távoli korokba és országokba repíti el történeteit. Van két kuruckori regénye (*A lőcsei fehér asszony*, *Szeretve mind a vérpadig*) ezekhez csatlakozik a *Rákóczi fia* is, de írt Fráter Györgyről, a középkorról (*Páter Péter*, *Három márványfej* stb.), sőt az ősmagyarok és a kereszténység harcáról is (*Bálványosvár*).” (i. m. 172.)

SZÖVEGVÁLTOZATOK

Kiadásunk a *Páter Péter* 1881-ben megjelenő első kötetkiadásának szövegén alapul, de tekintetbe vettük a Regényvilágban megjelenő szöveget, valamint az NK szövegét is.

Az 1881-es kötetkiadás és a Regényvilágban megjelenő folytatásos közlés szövegének összevetése meggyőzött bennünket arról, hogy a szerző stilisztikai jelentőségű változásokat, jelentősebb szövegbővítést vagy kurtítást — egy esetet nem tekintve — nem hajtott végre.

Az 1881-es kötetkiadás és az NK között mutatkozó eltérések sem érdemiek, csak olyanok — mint már eddig megjelenő kötetünk jó egynéhányszor szintén igazolták —, amelyek az NK technikai szer-

kesztői által végrehajtott változtatásoknak tekinthetők. Itt Jókai beavatkozásáról alig lehet szó. Éppen ezért, csak akkor vettük figyelembe az NK eltérését főszövegünk kialakításakor, ha az kétségtelen sajtóhibát, logikátlanúságot korrigált.

Jókai stílusának egyik érdekes vonása a ma már kétségkívül régiesnek és népiesnek, sőt nyelvjárásiának ható *-bul*, *-bül*, *-rul*, *-rül*, *-tul*, *-tül* ragok használata, mely ragokat az NK következetesen kiirtott a szövegből. Főszövegünk mindezeket — előző köteteinkhez hasonlóan — visszaállította, hiszen történelmi regényről lévén szó, itt a nyelvi archaizálás hangulatteremtő erejének megóvása még fontosabb számunkra, mint egy társadalmi regény esetében. Mivel az említett régies és modern ragok váltakozása nem mindig következetes, ezeket a szövegváltozatok között egyenként is feltüntettük.

Alapszövegünknek mind a Regényvilágtól, mind az NK-tól való eltéréseit a JKK elveinek megfelelően állítottuk össze, azaz — az alább felsorolt esetek kivételével — egyenként regisztráltuk a nyelvi, fogalmazási különbségeket.

Az első kiadásban szereplő *o* helyett a mai helyesírásnak megfelelően *ó*-val írtuk, és egyenkénti szövegváltozatnak nem tüntettük fel a következő szavakat: *ovatos*, *sohajt*, *sovár*.

A következő szavak *ő*-jét változtattuk *ö*-re: *elől* (határozószó hol?), *őjjön*, *őv*.

A mai helyesírási elvek szerint írtuk a következő szavak magánhangzóit is: *betű*, *gyűrű*, *hajdu*, *ifju*, *keresztül*, *mulva*.

A JKK-ban alkalmazott helyesírási korszerűsítésből következőleg az 1881-es kiadásban található rövid mássalhangzós alakok helyett hosszú mássalhangzós formákat alkalmaztunk (az egyenkénti feltüntetéstől eltekintve) a következő szavak esetében: *boszu*, *bölcsesség* (helyesen is), *ehez*, *épen* (módosító szó), *gyulad* (szerepel helyesen is), *fentart*, *kakuk madár*, *képen*, *köny*, *lövel*, *rosz*, *sülyed*, *szakál*.

Az első kiadásbeli hosszú mássalhangzós formák helyett rövid mássalhangzót írtunk (az egyenkénti feltüntetéstől eltekintettünk!) a következő esetekben: *csatt*, *husszita*, *lehell*, *lógg*, *kevésbé*, *sillabizál*, *valjon*.

A mai helyesírási elveknek megfelelően írtuk az *alugyál*, *higye*, *keztyű*, *lapda*, *lélek*, *léleket*, *szerteszélylyel* szavakat is.

Mai formára javítottuk a következő földrajzi neveket: *Siberia*, *Themse*. A mai helyesírási formát alkalmaztuk a következő földrajzi nevek esetében: *Bab-el-mandel*, *felvidék*.

Kijavítottuk a *Belzebúb* formát *Belzebub* alakra.

Kis kezdőbetűvel írtuk az *Istenhozzádót* (mond) és a *Karbunkulus* szavakat.

A *szent Antal, rettenetes Iván* helyett *Szent Antal, Rettenetes Iván* formát írtunk.

A személyneveknél a *Gracián, Grácián* alakot *Grácián* formára, a *Hersko, Herskó* alakot *Herskó* formára, az *Idalia, Idália* alakot *Idalia* formára egységesítettük.

A mai írásformát alkalmaztuk a következő idegen eredetű szavak esetében: *asceta, combinatio, daemon, delinquens, ethnographia, folians, instructor, inquisitio, kandelaber, labyrinth, martyr, missio, monographia, mythosz, paedagogia, patronus, philosophia, physiologia, praeparált, protestans, provincialis, scythák, stoicus, styl, syllabizál.*

Lap: Sor:

- 129 5 kézzül kézre (NK: kézzől kézre)
130 : 3 a fejeiket (NK: a fejüket)
5 a lábászárait (NK: a lábszárait)
132 11 kályhábul (NK: kályhából)
15 hogy az egy kis (NK: hogy egy kis)
19 mikor ministrál (R; 1881: mikor ministrált)
19 kever (R; 1881: kevert)
32 Te, utoljára (NK: De utoljára)
133 10 szent fogadása (NK: a szent fogadása)
134 4 konyhábul (NK: konyhából)
6 széjjelváltak (NK: szélylyelváltak)
11 egyik se (NK: egyik sem)
19 a falukon (NK: falukon)
25 ami záp volt (NK: amelyik záp volt)
27 szitáld keresztül (NK: szitáld még keresztül)
38 esőtül (NK: esőtől)
135 13 Tükörbüül (NK: Tükörből)
137 5 a kezét (NK: kezét)
21 lesüték (R: lesütik)
138 13 folyosórul (NK: folyosóról)
14 ad me tendas (NK: ad me tandes — sh.)
18 Stante pede! (NK: Stande pede!)
32 megtanulnod (NK: megtanulod)
139 19 elé tartá (R: 1881: alá tartá)
21 összeráncolódtott (NK: összeráncosodott)
140 12 országaiba (NK: országába)
22 ágyáról (NK: ágyról)
23 fáradtság (R; 1881; NK: fáradság)
142 9 jezsuita (R; 1881; NK: jézsuita)

- Lap: Sor:
- 13 fogadtassék (N; 1881: fogadtassák — sh.)
 26 ez utóbbiakhoz (NK: az utóbbiakhoz)
- 143 7 instruktor (1881: istruktor)
 11 labda (R; 1881: laptá)
 14 labdát (R; 1881; NK: laptát)
 19 labdázni (R; 1881; NK: laptázni)
 21 labda (R; 1881; NK: laptá)
 23 labdát (R; 1881; NK: lapdát)
 29 megméltóságosurazva (NK: méltóságosurazva)
- 144 1 sárkányzás (NK: sárkányozás)
 145 34 elevenen (1881: eleventen)
 146 9 veresbe játszó (1881; NK: vörösbe játszó)
 147 23 löjetek (R; 1881; NK: löjjetek)
 148 1 gédelgetett (NK: dcdelgetett)
 3 anyjától (NK: az anyjától)
 20 a betűitől (NK: betűitől)
- 149 19 attul (NK: attól)
 20 megöleléstül (NK: megöleléstől)
 24 arcárul (NK: arcáról)
 27 végig borongott (NK: végig borzongott)
- 150 18 pokolbul (NK: pokolból)
 29 fölvetettem (R: felvetettem)
- 152 2 hancha (NK: hanem)
- 153 10 nyomorult nő (NK: nyomorult asszony)
 154 18 ezzel elkészült (NK: elkészült)
 155 32 Tán bele (NK: Talán bele)
 156 7 italodbul (NK: italodból)
 8 italombul (NK: italomból)
 11 estenkint (NK: esténkint)
 12 volt a virrasztó (NK: volt virrasztó)
 15 asztalvégrül (NK: asztalvégről)
 22 Hisz így (NK: Ha így)
 26 men ed léf (NK: men léf)
 28 hogy arabul (NK: hogy ez arabul)
 32 De nem (NK: Nem)
- 157 2 jobbrul (R: jobrul, NK: jobbról)
 158 8 keblébe (NK: kebelébe)
 11 Még reszketett (NK: Megreszketett)
 16 karszékében (NK: karszékben)
- 159 21 bolondtul (NK: bolondtól)
 23 Magátul (NK: Magától)

Lap: Sor:

- 160 11 ötletének (NK: ötletnek)
161 : 15 amikor a magyar (NK: mikor a magyar)
162 17 a két kastély (NK: a kastély)
24 zsacsó (NK: zacskó)
27 kinek híttak (1881: kinek hitak, NK: kinek hívtak)
163 25 Még egy ötödik (R; 1881: Még egy negyedik)
165 12 megbotránykoztató (NK: megbotránkoztató)
20 megbotránykozni (NK: megbotránkozni)
166 3 ajtajátul (NK: ajtajától)
168 4 köszvénytüll (NK: köszvénytől)
15 övrül (NK: övről)
20 arcából (NK: arcából)
22 érte (R; 1881; NK: értte)
7 ágrul (NK: ágról)
13 kalánra (NK: kandira)
172 9 fiambul (NK: fiamból)
10 abbul (NK: abból)
13 holta után (NK: halála után)
26 fölugrott (NK: felugrott)
174 9 horkantak (NK: horkantanak)
16 kastélyát (NK: kastélyt)
24 torokból (NK: torokból)
30 föld alul (NK: föld alól)
32 templom egészen (NK: templom már egészen)
175 11 gloriola (NK: glória)
25 s két karját (NK: s a két karját)
32 a lelke (NK: lelke)
176 4 halavány (NK: halovány)
26 adni hát (NK: hát adni)
177 5 felyül (NK: felül)
18 könyvbüll (NK: könyvből)
29 kitalálgatni való (NK: kitalálni való)
178 2 neki megbocsátani (NK: megbocsátani)
11 szenvedéseid (NK: szenvedéseidet)
30 együtt verácsol (NK: együtt vacsorál)
179 32 lelkem kínozjátul (NK: a lelkem kínozjától)
180 14 mért nincs (NK: miért nincs)
18 mért nincs (NK: miért nincs)
32 koporsójából (NK: koporsójából)
181 9 de te siess (NK: de siess)
11 kellett eltávozni (NK: el kellett távozni)

Lap: Sor:

- 13 *az arca* (NK: arca)
29 *odahajftva* (NK: odahajtvá)
- 182 6 *szépségét örökölte* (R: *vígságdát örökölte*)
16 *a bora közé* (NK: bora közé)
27 *az anyja* (NK: az anya)
- 183 14 *elhamvasztja* (R: *elhervasztja*)
17 *égő lélek* (NK: élő lélek)
19 *hallania* (NK: hallani)
23 *fekhelyen* (NK: fekhelyén)
24 *hoztak ehhez* (R: *húztak ehhez*)
33 *megrugdalt* (R: *megvagdalt*)
- 185 4 *a mellékszobában* (NK: a *benyilóban*)
- 186 2 *s az enyim* (NK: s enyim)
7 *fülemilék* (NK: fülemülék)
9 *a négy szem* (NK: négy szem)
14 *négy szemét* (NK: szemet)
15 *annak ellent* (NK: ellent)
16 *ugy elfutott* (1881: *így elfutott*)
16 *abbul* (NK: abból)
16 *várbul* (NK: várból)
29 *Ugyé nem* (NK: Ugye nem)
- 187 1 *magátul* (NK: magától)
2 *gédelgetett* (NK: *dédelgetett*)
2 *könnyeivel* (1881: *könnyjeivel*, NK: *könnyeivel*)
11 *a lépes* (NK: lépes)
18 *révedeztek* (R: *tévedeztek*)
29 *monda a férfi* (NK: *mondá a férfi*)
- 188 5 *az anyja* (NK: anyja)
16 *az álmokat az alvónak* (NK: *az alvónak az álmokat*)
25 *sátántul* (NK: *sátántól*)
27 *szeretni vétek* (R: *keresni vétek*)
- 189 7 *s ez csak elég* (NK: s *az* csak elég)
9 *ahol magyar* (NK: ahol *a* magyar)
24 *köntösödbül* (NK: *köntösödből*)
33 *hagyta a szívét* (NK: *hagyta szívét*)
- 191 12 *egyenesen állani* (NK: *egyenesen állni*)
22 *éjköntösében* (1881: *éj köntösében*, NK: *éji köntösében*)
- 192 5 *és emberi* (NK: *és az emberi*)
- 193 20—22 *Hegyaljárul . . . Bánátbul . . . Alföldrül . . . Erdélybül*
. Lengyclországbul . . . Havasalföldrül . . . Morvábül
(NK: *Hegyaljáról . . . Bánátból . . . Alföldről . . . Erdély-*

Lap: Sor:

- ből . . . Lengyelországból . . . Havasalföldről . . . Morvából)
- 194 : 26 által változott. De még. (R: által változott. *S az úrhölgyek ott a sátra alatt azon nevettek, minden este, hogy Gráczin úr a köszvényes lábával, Berezowszky mazur a kertbe néző szemével hogy lesik itt hűségesen a vánkostáncot. Még pedig más valamire lestek azok!* De még).
- 27 bicsei (R; 1881; NK: bittsei)
- 195 : 4 fájárul (NK: fájáról)
- 32 borostás (R: borossós)
- 34 a vánkost. *S az úrhölgyek ott a sátor alatt azon nevettek minden este, hogy Gráczin úr a köszvényes lábával, Berezowszky mazur a kertbe néző szemével, hogy lesik itt hűségesen a vánkostáncot. Héj, pedig más valamire lestek azok!* A szép Korponay (R: a vánkost. A Szép Korponay)
- 196 : 13 ajtataskodott (R: ajtataskodott)
- 20 fennhangon (R; 1881; NK: fennhangon)
- 197 : 5 megfoghatatlan (NK: megfoghatlan)
- 7 családostul (NK: családostól)
- 31 bolondtul (NK: bolondtól)
- 198 : 10 holdsugaros (NK: holdsugáros)
- 18 igaza van (NK: igaza is van)
- 21 Te is eljössz (R; 1881; NK: Te is eljössz)
- 199 : 14 Liptóbul (NK: Liptóból)
- 200 : 15 asztaltul (NK: asztaltól)
- 33 ebben méreg (R: abban méreg)
- 201 : 1 kontyárul (NK: kontyáról)
- 6 még volna kedve (NK: volna még kedve)
- 202 : 1 vánkostáncbul (NK: vánkostáncból)
- 203 : 1 forrójábul (NK: forrójából)
- 8 oldalárul (NK: oldaláról)
- 14 sorbul (NK: sorból)
- 204 : 24 hahotátul (NK: hahotától)
- 205 : 14 rezgettek (NK: rengettek)
- 206 : 9 s úgy számítani ki a dolgát (NK: s úgy ki kell számítani a dolgát)
- 21 vidéket a hetedhét országra szóló nagy botránnyal, ami az (NK: vidéket azzal, ami az)
- 32 el előle (NK: el tőle)
- 207 : 2 Meggyaláztak engem (R: Meggyaláztak)
- 15 ment volna (R; 1881: mentt volna)
- 16 a nyakadat (NK: a nyakad)

Lap: Sor:

- 27 városul (NK: városról)
- 209 1 híjon (R; 1881: híjon, NK: hívjon)
5 szeretsz, *vagy nem szeretsz*, — vagy (NK: szeretsz, — vagy)
- 210 24 eljössz (R; 1881; NK: eljössz)
31 anya és fia (NK: anya és a fia)
- 211 26 többet barát (NK: többé barát)
- 212 8 ostordurrogatással (NK: ostordurrogatással)
15 alumni (NK: aludni)
29 *nem* nyomja (NK: ne nyomja)
- 213 19 játssza (1881: játszsa)
- 214 18 az anyja (NK: anyja)
- 216 3 gyermekét (NK: a gyermekét)
10 szembetalálta (NK: szembetalálta)
30 munkámban (NK: munkában)
- 217 18 lobbantá át (1881; NK: lobbanta át)
- 220 1 olyat (NK: olyant)
29 közel (1881: közel — sh.)
- 222 5 összecsókolódik (NK: összecsókolódzik)
25 ágy alul (NK: ágy alól)
- 223 18 vakandokmú (NK: vakondokmü)
- 224 1 láthatlan (NK: láthatatlan)
3 oszthatatlan (NK: oszthatlan)
30 világoszöld (NK: és világoszöld)
34 akonájából (NK: akonájából)
- 225 5 volt kifalazva (NK: volt kirakva)
29 a lámpájával (NK: a lámpával)
33 valamennyin (NK: valamennyien)
- 226 3 fejét két (1881; NK: fejet két)
16 aztán elvesztek (NK: aztán elvesztek)
18 asztalon *hever* (NK: asztalon *van*)
30 ilyen indulatokat (NK: ily indulatokat)
- 227 18 mehetett *tovább* (NK: mehetett)
- 228 14 ez itt fölötte (NK: itt fölötte)
22 ajtajából (NK: ajtajából)
- 229 13 lesett (NK: leesett — sh.)
13 ő nem akarta (1881: ő nem *nem* akarta — sh. —)
- 230 15 odu bejáratához (1881: odu bejártához)
26 szádátul (NK: szádától)
- 231 12 bitorlásaért (NK: bitorlásáért)
17 emlékszik rá (NK: emlékezik rá)
- 233 12 visszajössz (1881; NK: visszajössz)

Lap: Sor:

- 234 : 3 *megtudnivalója* (1881: *megmondani valója*)
235 : 25 *hajt rá. Kegyelmed megbánja, ha hajt rá; de még* (NK: *hajt rá; de még*)
237 : 23 *erőködött* (NK: *erőlködött*)
239 : 8 *játékaid* (NK: *a játékaidat*)
21 *emlékezem arra* (NK: *emlékeztem arra*)
240 : 14 *tenger volt* (NK: *a tenger volt*)
20 *a kettő* (NK: *e kettő*)
241 : 8 *az ablakod is* (NK: *az ablakot is*)
242 : 19 *Nem is sír* (NK: *Nem sír*)
28 *vasat okádok* (NK: *vasat okádom*)
34 *alumni* (NK: *aludni*)
243 : 25 *besetédett* (NK: *besötétedett*)
244 : 2 *az ágyából* (NK: *ágyából*)
18 *ijeszti* (NK: *ijesztegetik*)
25 *pogányoktól* (NK: *pogányoktól*)
27 *térdeplőt* (NK: *térdeplőt*)
245 : 22 *ordíta* (NK: *ordítá*)
246 : 2 *a hatalmas* (NK: *hatalmas*)
247 : 21 *völgyből* (NK: *völgyből*)
23 *négy bádogtornyát* (NK: *nagy bádogtornyát*)
30 *embertől* (NK: *embertől*)
248 : 8 *a décbundába* (NK: *décbundába*)
20 *fől talán* (NK: *talán föl*)
249 : 4 *A bal kéznek* (NK: *A balkezének*)
21 *ha egy jó* (NK: *hogyan egy jó*)
250 : 13 *fog neki meggörcsülni* (NK: *fog meggörcsülni*)
34 *elnyomta* (NK: *elnyomja*)
251 : 14 *kegyelmed megboldogult* (NK: *kegyelmednek a megboldogult*)
28 *az ellen sem* (NK: *ez ellen sem*)
29 *birtokomtól* (NK: *birtokomtól*)
30 *a halódó ember* (R; 1881: *a halott ember*)
252 : 3 *kevélykedni akart* (NK: *kevélykedni akar*)
6 *amit szegény* (NK: *amit a szegény*)
22 *kényelmesebben* (NK: *kényesebben*)
25 *aranyak* (NK: *aranyok*)
253 : 22 *híhat* (NK: *hívhat*)
254 : 27 *trojkával* (1881; NK: *troikával*)
255 : 17 *vacsoráról is* (NK: *vacsoráról*)
256 : 31 *e helyen* (R; 1881: *ez helyen*)

Lap: Sor:

- 259 8 szánrul (NK: szánról)
260 4 lányom (NK: lányom)
10 még ott is (NK: ott is)
25 nyalókából (NK: nyalókából)
261 1 Azt behítta (NK: Azt behívta)
31 ételtül, se italtul (NK: ételtől se italtól)
262 4 megtöltette (NK: megtöltötte)
263 19 a csónakon (R: csónakon)
265 6 abbul a méregölőből (NK: abból a méregölőből)
12 medvebőrrül (NK: medvebőrről)
18 nem szabadítalak (NK: nem szabadítlak)
27 méregölőből (NK: méregölőből)
32 halálkínoktul (NK: halálkínoktól)
33 szobájáról (NK: szobájáról)
266 14 híttak hozzá (NK: hívtak hozzá)
267 1 öve mellé (NK: övé mellé)
268 6 elejétől végeig (NK: elejétől végig)
12 feltaláltatának (NK: feltaláltatnak)

TÁRGYI ÉS NYELVI MAGYARÁZATOK

Motívumrokonság

A Jókai-életműben sok olyan motívummal találkozunk, amelyek jó néhány írásában több-kevesebb változtatással visszatérnek, ismétlődnek. Ezeket részben összefoglalólag, részben a tárgyi és nyelvi magyarázatokhoz kapcsolódva gyűjtötte össze kötetünk.

A *Páter Péter* számos jelenetében találkozunk a rémregény jellemzőivel. Ezen a téren Jókai két korai regényével, a *Hétköznapokkal* és a *Szomorú napokkal*, illetve a *Páter Péter* közelében születő *Szép Mikhál*, *Egy hírhedett kalandor a XVII. századból* és az *Asszonyt kísér — Istent kétsért* c. művekkel tart szemléleti rokonságot.

A romantikának az a mértéktelen túlzása, amivel a *Páter Péter* lapjain találkozunk, rokon a *Hétköznapok* világával, ahol az alföldi népelet üdítően friss és életizű képei mellett uralkodó jelleggel domborodnak ki a hátborzongató rémtörténetek. Jelen regényünkben a történet elején szereplő kolostori élet rajza jelent olyan kellemes színt foltot a rémregény komor szövetében, mint amilyen színt foltok a kecskeméti népelet jelenetei a *Hétköznapokban*.

Meglepő rokonságot találunk Likavay Grácián és a *Hétköznapok* testben, lélekben elnyomorított, gonosz hőse, Dömsödi Góliát jellemvonásai között is.

Hasonlót mondhatunk lényegében a *Hétköznapok* édestestvéréről, a *Szomorú napokról* is.

A Vág alatt húzódó titkos alagút a befalazott holttestekkel a *Szép Mihály* hóhérlakának leírását juttatja eszünkbe. Péter Péterbe két nő szerelmes. A démoni Idalia és az angyali Magdolna. A férfiért versengő két ellentétes jellemű női alak sok Jókai-regényben feltűnik. Ocskay Lászlót is szereti a démoni Ozmonda és az angyali Tisza Ilona (*Szeretve mind a vérpadig*). Kacsukát, a délceg katonatisztet a gyilkos Athalie és a félnék Tímea (*Az aranyember*). Andrassy generálist a mindenre elszánt Korponayné és az eszményi feleség, Serédy Zsófia (*A lőcsei fehér asszony*). A maga módján Natália is küzd Lippai Tihaméért, mikor az már régen másutt keresi a szerelmet (*A mi lengyelünk*).

Idalia mindenből kivetkőzött érzéseivel a szenvedély démoni fúriája, aki férje után gyermekét is megölné, csakhogy megkaphassa Péter Pétert, majd pedig a bolondtól sem sajnálja kegyeit, csakhogy elveszítse szerelmét. Alakjában a nagy női intrikusok jellemvonásait sűríti az író. Idalia Athalie (*Az aranyember*) és Szasza cárnő (*Szabadság a hó alatt*) rokona, de olyan jellem, akiben Athalie kegyetlensége és Szasza cárnő szadizmusa középkori méretűvé nőtt.

Péter Péter és Magdolna titkos találkozásai a templomban világ-irodalmi párhuzamot juttatnak eszünkbe. Stendhal nagy regényében, *A pármái kolostorban* ír arról — sokkal szebben, mint Jókai —, hogy a pármái citadellában raboskodó Fabrizio a börtön alatti márványkapolnában titkon találkozik szerelmével, Clelia Contival. Már a korabeli kritika hangsúlyozta a *Péter Péternek* a papi nőtlenség elleni irányzatosságát. Ez ugyan mélyen nem hatja át a művet, ám *A föld alatt* c. fejezetben határozottan kifejezésre jut, ahol Jókai a coelibátust a bibliától idegen „rémeszmének . emberi találmány”-nak minősíti. E tekintetben párhuzamban állítható a kisregény olyan papok, apácák szerelmét, illetve házasságát megörökítő Jókai-művekkel, mint az *Enyém, tied, övé* és *A három márványfej*. Részben ide sorolható a *Fráter György* 1. kötete is.

Végezetül még azt kell megjegyeznünk, hogy Lengyel Magdolna asszony egyik este így oktatja Tisza Ilonát:

„Nincs rettenetesebb állat, mint az asszony, aki a tilalmasba szerelmes. — Példa rá a Péter Péter története. Az is nemrég ment végbe itt a Vág mentén: két család nagy romlásával.” (*Szeretve mind a vérpadig* JKK 2. k. 67.)

Lap: Sor:

129: cím *A jezsuita convent* — itt a convent szó jelentése: a kolostorok fogadalmas tagjainak összessége, gyűlése, illetve maga a kolostor. Jablonkay Gábor szerint a jezsuiták nem laknak conventekben. Kalondai Bálint, mikor megszökik a hóhér bárdja alól, a jezsuiták kolostorába menekül. (*Szép Mikhál* JKK 282.)

1 *Hatan valának együtt* — Emlékeztet Garay János *Az obsitos* (1843) c. elbeszélőkölteményének kezdő mondatára: „Hárman valának együtt, a potrohos biró/Egy obsitos vitéz és a furfangos író.”

perjel — szerzetesházak elöljárója. A jezsuitáknál nem volt perjel.

gvárdián — nagyobb ferencrendi, kapucinus vagy minorita kolostor főnöke. A jezsuitáknál nem volt gvárdián.

3 *Benedicite!* — Legyetek megáldva! Áldás reátok!

Ecce nuntium patronae nostrae illustrissimae — Íme itt a mi nagyságos pártfogónk üzenete.

9 *Est unus de nobis invitatus in aulam patronae nostrae munificentissimae, ad educandum filium unicum domicellae* — Egyet közülünk meghívtak nagyon bőkezű, pártfogó úrnőnk palotájába, hogy az ő egyetlen fiát nevelje.

11 *Parvum diabolum perduellem* — Egy kis lázadó ördögöcske (ördögfióka).

12 *Garrulantem, sifilatorem in ecclesia!* — Fecsegő, füttyörésző a templomban!

13 *Maledictorem sanctorum et animarum!* — a szenteket és halottakat szidalmazó!

14 *Mortificatorem animalium* — állatkínzó

17 *Insanum prolem matris, vesanae* — Örült anyának eszeveszett ivadéka.

18 *Quae est perniciēs omnium vivorum* — Aki minden férfira romlást hoz.

20 *In omnibus punctis peccans.* — Aki minden parancsolat ellen vét.

21 *Omnia sacramenta pedibus calcans.* — Aki minden szentséget lábbal tipor.

22 *Furia demens, saga sacrilega!* — Eszeveszett fúria, szentségtörő boszorkány!

23 *Quae maritum letali potu ad inferos misit!* — Aki férjét halálos itallal a pokolba küldte!

Lap: Sor:

- 26 *Sed est patrona nostra benignissima et filius erit hereditarius patronus noster. Oportet haurire calicem amaram. Fiat electio.* — De ő a legkegyelmesebb patrónánk, és fia lesz a mi öröklött pártfogónk. Ki kell üríteni a keserű kelyhet. Történiék meg a kiválasztás.
- 130 4 *Ego habeo ardorem frigidum in tibiis* — Hideg égés bántja a lábamszárát.
- 6 *Ego vero laboro de bili.* — Epebajom van.
- 8 *Ast ego aegrotos sanare sum vocatus.* — Ám én a betegek gyógyítására vagyok hivatott.
- 11 *Equidem non sum versatus in lingvis scythicis; nec in hungaria, nec in sarmatica* — Nem ismerem a scythiai nyelveket: sem magyarul, sem szlávul nem tudok.
- 14 *Me votum tenet nunquam foeminas alloqui.* — Engem a fogadalom köt, hogy asszonyt sohasem szólított meg.
- 16 *Mittamus ergo Petrum* — Küldjük tehát Pétert
- 17 *Conclamáltak rá* — Egyhangúlag felkiáltottak rá.
- 18 *Tamen est adhuc juvenis.* — Ámde még ifjú.
- 19 *Sed moribus severus.* — Azonban szigorú erkölcsű.
- 20 *Occuret tentationem maximam* — Igen nagy kísértésnek lesz kitéve
- 21 *Eo major erit triumphus eius* — Annál nagyobb léssen diadala
- 22 *Tamen est adhuc tantum frater!* — De még csupán fráter!
- 23 *Faciamus eum patrem* — Tegyük őt páterré
- 24 *contradicáltak* — ellentmondtak
- 25 *Hoc non pergit! Hoc non pergit! Oppugnat legibus nostris!* — Ez nem megy! Ez nem megy! Ellenkezik a törvényeinkkel.
- 28 *Ergo pergat alter* — Akkor hát menjen más.
- 32 *Ergo fiat Peter pater. Ergo pergat Pater Peter* — Legyen tehát Péter páter. Menjen tehát Páter Péter.
- 131 18 *hanák* — a Haná nevű morvaországi síkságról származó ember. Közülük sokan jöttek Magyarországra. Jókai műveiben másutt is szerepelnek: *Mire megvénülünk* JKK 179., *Szép Mihály* JKK 41., *Szeretve mind a vérpadig* JKK 1. k. 108.
- 28 *sagacitással* — éleselméjűséggel, leleményességgel
- 132 3 *Upré púpos!* — Nosza fuss, uzsgyé, vesd el magad. Indulatos, tréfás kissé durva nőgatás indulásra, futásra. (Vö. O. Nagy Gábor: *Magyar szólások és közmondások* Bp. 1966. 568.) A biztatás szerepel az *És mégis mozog a föld* (JKK 1. k. 62.) és a *Rab Ráby* (JKK 405.) c. regényekben is.
- 14 *domicella* — úrnő

Lap: Sor:

- 15 *a patresek közül* — a szerzetesek, a barátok közül.
- 19 *kéngyertya* — boroshordók kezeléséhez használt, égetéskor kéndioxidot felszabadító vegyi anyag. A kéndioxid szúrós szagú, köhögésre ingerlő gáz.
- 28 *boszorkány, aki kantárt vet* — Jókai itt is, mint már több művében (*Szép Mikhál, Szeretve mind a vérpadig, Bálványosvár, A lócsei fehér asszony*) Ipolyi Arnold *Magyar Mythologia* (Pest 1854) c. könyvének adatát építi regényébe. Ipolyi írja — a boszorkánypörök tanulmányozása során sok példát említve erre —, hogy a boszorkányok a nép hite szerint bűvös kantárt vetnek áldozatuk nyakába és megnyergelik őket. (2. k. 188.) Simplexet így oktatja babonás borzongással a hanák kocsis, mikor Babura Pirkával viccelődik „Bizony, megnyergel még, ha sokat bolondozol vele. — Inté őt a hanák, lovai üstökén egyet rántva. — Az éjjel kantárt vet a nyakadba, s ellovagol rajtad a Kriván tetejére.” (*Szép Mikhál* JKK 32. k. 57.) A Korponaynét üldöző Andernach lovagot is ezzel riogatja a pusztai kocsmáros. (*A lócsei fehér asszony* JKK. 2. k. 125.) Jókai és Ipolyi kapcsolatáról részletesebben lásd: JKK 32. k. JKK 43. k.
- 29 *a Szentgellérte lovagol* — Ipolyi a boszorkánypörök anyaga nyomán írja, „Így tudja még [a néphit] a budai Gellérthegyről, hogy a boszorkányok Budára a sz. Gellért hegyére nyargalnak éjente, hol gyülekezeteiket tartják” (i. m.: 2. k. 180.).
- 133 1 *alamázia* — pálinka (szatmári tájszó) Vö. még: *A lócsei fehér asszony* JKK 2. k. 32., *Rab Ráby* JKK 348., *És mégis mozog a föld* JKK 2. k. 151.
- 7 *hidegégés van a lábaszárdban* — hidegleléstől reszket a lába. A hidegégés a népies hidegláz (hideglelés) egyik változata.
- 9 *kancsérolja a betegeket* — a jelentése itt: gyógyítja a betegeket. Jókai sokszor használja műveiben, hol gyógyít, de többnyire vajákol, kuruzsol jelentéssel. Az öreg Bertalan grófné azzal akarja lebeszélni Szerénát a Ludvéghy Lipóttal kötendő házasságról, hogy az öreg mágnás sok rossz tulajdonsága mellett „kancsérolja kopott idegeit” is. (*Felfordult világ* JKK 15. k. 70.)
- Vavel Lajos is így szól hűségés inasához, Henryhez: „Te, Henry, én hallottam hírét itt a környéken egy vajákosasszonynak, ki csodaszerekkel, kancséroeléssel kigyógyított sok gutaütöttet. Azt elhívom hozzád.” (*Névtelen vár* JKK 248.) A sebesült Ocskay így utasítja el az „írnak” szánt csábító leve-

Lap: Sor:

- let. Ez a levél sem nem ír, se nem méreg. Vajákos kancséróló szer, amiben semmi virtus nincsen.” (*Szeretve mind a vérpadig* JKK 1. k. 320.) Vö.: *A két Trenk* JKK 99.
- 21 *meggubahodtak* — bosszankodva, berzenkedve elhallgattak. A szó megbolondult jelentéssel szerepel *A kiskirdlyok* c. regényben. „Nini! A hityimatyimókus igazán meggubahodott.” (JKK 1. k. 145.)
- 25 *laptika* — kétkerekű kis kocsi
- 134 2 *commilito* — bajtárs, pajtás
5 *csáva* — moslék, korpás lé
5 *szék* — ételhulladék
- 12 *confráter* — szerzetestárs
- 15 *laciszekér* — rozszant vásáros szekér
- 19 *kápsdló* — kolduló, kéregető
- 20 *temporizálás* — a szó eredeti jelentése: halogatás, időhúzás, a kedvező alkalom kivárása.
- 24 *corripidálni* — korholni, szidalmazni
- 27 *dercés* — durva, szemcsés
- 30 *nequam, paniperda, asine* — semmirekellő, kenyérpusztító, számár
- 135 2 *hurbolni* — pontosabban: hurbokolni: koptatni, nyűni
5 *Petre! Petre! Huc acceleras: ad culinam!* — Péter! Péter! Ide siess a konyhába!
- 14 *skutika* — korbács, szíjostor
- 136 2 *báró de Manx* — A német Münchhausen regény első magyar formájának hőse; de Manx annyi mint mendax: hazudozó — írja Kulcsár Adorján. *Báró de Manx lengyel. generálisnak a tengeren és szárazon tett utazásai és csudálkozásra méltó történetei* a múlt század első felében igen népszerű olvasmány volt. (Vö.: György Lajos: *A magyar regény előzményei* Bp. 1941. 345.) *Az élet komédiásai* JKK 759. Jókai ott a választási körúton levő Alienor lelkiállapotát jellemezve írja: „Zúgott, forrott a fejében a mai nap zúrzaravos képe: zenező, üdvkiáltás, lövöldözés most engedett mind ki a füléből, mint báró Demanx vadászskürtjéből a befagyott hang.” (Uo. 234.)
- 6 *szövétnek* — viasszal vagy szurokkal bevont fonal, mellyel a szabadban is tudtak világítani.
- 137 19 *ferula* — vessző, nádpálca
33 „*a pollex truncatus*”-ról „*poltron*”-nak — a „megcsonkított hüvelykujj”-ról „gyává”-nak. A Grimm-féle német etimológiai szótár szerint valóban latin eredetű szó a „*poltron*”.

Lap: Sor:

- 138 6 *a testben hetvenhét ördög lakik, s ahány ütést kap a bűnös test, annyi ördög lesz megütve* — Ez a felfogás a katolikus papság és a szakirodalom körében ismeretlen, valószínű Jókai leleménye.
- 27 *Dilectissime fili* — Legkedvesebb (igen kedves) fiam.
- 29 *lázárokat* — betegeket
- 32 *megtanulnod Szent Ágostont könyv nélkül* — Szent Ágoston, Augustinus Aurelius (i. sz. 354—430) hippói püspök, a középkori keresztény filozófia korai képviselője, a katolikus egyház, sőt az egész nyugati kereszténység fejlődését jelentősen befolyásoló egyházatya. A teológiát igyekezett a platonizmus elképzeléseire alapozni. Munkássága nyomán vált a filozófia a teológia szolgátlányává (ancilla theologiae). Jókai több helyen említi Szent Ágostont: *Fekete gyémántok* JKK I. k. 134., *És mégis mozog a föld* JKK I. k. 323., *A három márványfej* JKK 313.
- 139 2 *Rettenetes Iván* — Moszkva és egész Oroszország nagy fejedelme (uralk. 1533—84), majd 1547-től cár. A Rettenetes előnevet az általa életbe léptetett kegyetlen rendszabályok miatt kapta. A mai haladó történetírás a „Rettegett” előnevet is használja.
- 34 *Bab-el-Mandel* — helyesen: Bab-el-Mandeb (a „gyász kapuja”). 26 km hosszú tengerszoros, amely a Vörös-tengert az Adeni-öböllel és az Indiai-óceánnal köti össze Arábia délnyugati vége és Afrika partjai között.
- 140 3 *a halottásó hiénák éjszakai kacagása* — A hiénák — Afrika, Ázsia ragadozói — dögevők is, és a nem kellő mélységben eltemetett holttesteket valóban kiássák és felfalják. Kísérteties ordításukról számos útleírás beszámol. „A hiénák rendszeren elnyújtott ‚ui-iii-iiii’ ordítását hallja az utazó sokkal ritkábban hallja az ember a hiénának azt a hangját, melyet a természetrajzi könyvek a ‚hiénák nevetésének’ írnak le. Az minden, csak nem nevetés! Legviisszataszítóbb, legkellemetlenebb hangja az afrikai vadon éjszakájának. (Vö: Kittenberger Kálmán: *Kelet-Afrika vadonjaiban* Bp. 1966. 176—77.)
- 140 12 *hiperboreok* — A hiperboreok, hiperboreusok („északon túliak”), a világ széleit benépesítő mesésen boldog népek egyike a görög mitológiában. Lakóhelyük a föld északi határa, ahol már a Borcasz (északi szél) sem jár.
- 13 *Omnia ad maiorem Dei Gloriam* — Mindent Isten nagyobb dicsőségére.

Lap: Sor:

- 27 *Ergo, Petre! Tandem* — Tehát, Péter! Végtere is
- 30 *Bene* — Jól van
- 141 11 *Arbuez* — Pontosabban Pedro de Arbues (1442—1485) Aragónia inkvizitora. Sok embert küldött máglyára, míg az áldozatok hozzátartozói meggyilkolták.
- 21 *Madocsány* — kisközség a régi Liptó vármegye rózsahegy-i járásában, a Vág egyik patakocskája mellett, a Nagy-Chocs hegy lábánál a hőforrásáról és gyógyfürdőjéről híres Lucski és a vasútállomással is rendelkező Liptó Tepla (Liptovská Teplá) között.
- 26 *sinkorán* — vadászseb
- 142 2 *szélpuska* — más néven: szélcsőpuska, a ma ismert légpuska őse. Egyszeri felhúzás után több lövést lehetett leadni vele, mivel egy-egy lövésnél a sűrített levegőnek csak egy része használódott fel. Hatásában messze elmaradt a robbanó golyós fegyverek mellett. Vö: *Trenk Frigyes* JKK 318.
- 14 *Mitosin* — kis pusztá a régi Liptó vármegyében, a rózsahegy-i járásban a Vág partján Madocsánytól mintegy 3 km távolságra.
- 34 *nagy, móles könyvet* — nagy nehéz könyvet
- 143 5 *A kis úrfi* — Cupidóhoz hasonlóan elkényeztetett, vásott kölyök a kis Maxi is (*Szegény gazdagok*).
- 23 *ütőfa* — a longaméta nevű közismert és Jókai által is több ízben leírt labdajátékhoz szükséges eszköz.
- 27 *a longát meg a métát* — itt a longaméta nevű játékra utal Jókai, mely a régi magyar diákéletben nagy szerepet játszó labdajáték volt. A két legjobb játékos megválasztja csapatát, majd sorsolással azt is eldöntik, melyik csapat üt először. A vesztes csapat, a „kiszolgáló” egyik tagja adogató lesz, vagyis feldobja a labdát, ezt a másik csapatbeli egy léccel vagy hussággal elüti, de utána ki kell szaladnia a célhoz (a métához). Ha a kiszolgáló csapat valamelyik tagja el tudja kapni a kiütött labdát, s azzal a kifutót még a célba érkezése előtt eltalálja, a két csapat helyet cserél. Erre a játékra vonatkoztak az előző sorokban elhangzó „Hát el tudod-e ütni annyira a labdát, mint a Matyi?” mondat, illetve az „ütőfa” szó is. Longát játszottak a pásztorfiúk a *Kiskirályok* c. regényben is. (JKK I. k. 214.)
- 30 *attul döglük a légy* — a „tudja, mitől döglük a légy” ismert kifejezés egyik változata. Vö: O. Nagy Gábor: *Magyar szólások és közmondások* Bp. 1966. 428.

Lap: Sor:

- 145 28 *cum gentibus* — nemzetségestől
29 *a veres kakas* — a tűz, a gyújtogatás. Jókainál másutt is szerepel a kifejezés: *Kiskirályok* JKK 2. k. 93.
33 *Szent Flórián* — Felső-Ausztria védőszentje. I. sz. 304. máj. 4-én halt vértanúhalált. Tisztelete a nép között nagyon elterjedt. Tűzveszély, áradás, aszály ellen hozzá fohászkodnak. Képét vagy szobrát a ház homlokzatára helyezik.
34 *beste Karaffia* — Antonio Caraffa (1646—1693) kegyetlen osztrák hadvezér nevéből alkotott szólás, alávaló, kegyetlen ember jelentéssel. Caraffa 1686-ban mint a felső-magyarországi hadak főparancsnoka a lakosság réme, majd az eperjesi vésztörvényszék elnöke. Jókai kedvelt kifejezése. Görömbölyi Bernát is „Beste Karaffiának” nevezi a betörőket, akik Katalint inzultálják. (*Névtelen vár.* JKK 288.) A palóc Marci „beste Karaffiának” nevezi Tisza Gábor gyilkosát. (*Szeretve mind a vérpadig* JKK 1. k. 10.)
Ráby is így támad a kisbíróra: „Pimasz beste karaffia.” (*Rab Ráby* JKK 198.) A kifejezést Nagy Miklós megtalálta Szirmay Antal: *Hungaria in parabolis* (Buda 1804.) c. művében. (Vö. uo. 641.)
146 1 *Mennykő csapkodjon a sarkatokba* — Hasonlóan, de sokkal tréfásabban szidja Sára asszony a fogoly Ahmedet. „Hogy mennykő csapkodjon a papucsodba, mikor nem vagy benne!” (*Szép Mikhál* JKK 129.) Jókai hősei másutt is átkozódnak a mennykőcsapással. Szilamér mondja Rapsónénak: „Akkor úgy áldjon meg a Damasek isten, mint a csomógi malmot, akibe egy nyáron kétszer csapott bele az istennyila” (*Bálványosvár* JKK 107.). Híres novellájában *A debreceni lunátikusban* Dudásné így esküdözik: „Úgy áldjon meg az Isten, mint a suhai malmot.” Majd csillag alatt az író megjegyzése: „Nagy elátkozás! Hétszer ütött bele egy nyáron a mennykő.” (*Felfordult világ, Észak hondból, A debreceni lunátikus* 209.)
34 *Kleopátra* — Az, hogy Kleopátra sohasem haragudott, természetesen valótlán.
148 1 *gédelgetett* — a dédelgetett tájnyelvi alakja. Lásd: Magyar Tájéztató.
149 14 *kifittt* — hivalkodva előtűnik
16 *mendikáns fráter* — kolduló barát
150 3 *Azon szerencsétlen párbaj óta* — hasonló lelkiismeretfurdalást ércz Ocskay László is, aki megölte katonapaitását, Tisza

Lap: Sor:

- Gábort, későbbi felesége bátyját a démoni Ozmondáért, de ott a Tisza család nem tud erről, és így ez a párbaj nem áll Ocskay és Ilonka boldogsága közé, mint Páter Péter esetében.
- 20 *zomotor* — halotti, temetési szertartás. A szó feltehetőleg a szomorú tor összevonásából keletkezett. Szűkebb értelemben: temetés utáni tor a pogányoknál. Ipolyi Arnold szerint pogány eredetű szó, melyet a „Zemplén megyei Szomotor helynév” is igazol. (*Magyar Mythologia* Bp. 1929. 2. k. 326.) Jókai sok helyen használja a szót. Részletesen leír egy pogány zomotort *Bálványosvár* c. regényében (JKK 119—128.). A *varchoniták* c. novellában tetemrehívás jelentéssel szerepel a szó (126.). A *kiskirályok* c. regény *Thonuzoba sírja* c. fejezetében (JKK 2. k. 9.) is előkerül. A *Szeretve mind a vérpadig* első fejezetének címe *A zomotor* (JKK 1. k. 5.), A *Levente* c. drámában az 5. felvonás címe *Zomotor és gyász* (130.).
- 152 2 *haneha* — Ballagi Mór szerint annyi mint: hanemha. *A magyar nyelv teljes szótára* Bp. 1867. 1. k. 523.
- 14 *Pater, peccavi* — Atyám, vétkeztem.
- 19 *Mea culpa* — Az én vétkem. Gyónás közben használt kifejezés.
- 153 4 *Pater peccabo* — Atyám, vétkezni fogok.
- 20 *Loyola Ignác* — A jezsuita (Jézus Társaság) rend megalapítója (1491—1556). Eredeti neve Iñigo de Lopez Recaldo. A jezsuita rend alapítására tett javaslatát III. Pál pápa 1540. szept. 27-én jóváhagyta, és Loyolát a rend generálisává nevezte ki. Utal rá Jókai a *Fekete gyémántok* c. regényében is. (JKK 1. k. 144.)
- 20 *karmelita atyák* — szigorú szerzetesrend tagjai. Berthold kalábriai kereszties lovag alapította 1155 körül a palesztinai Kármel hegyen élő remetékből. Szabályzatukat Albert jeruzsálemi patriarcha írta és III. Honorius pápa 1126-ban erősítette meg. Magyarországra 1697-ben telepedtek le. Itteni említésük anakronizmus.
- 30 *kopt* — az óegyiptomi nyelv legkésőbbi, utolsó változata, amelyet a kereszténység elterjedésének korszakában, az i. sz. 3. században javarészt görög betűkkel írtak át. A koptok az ókori egyiptomiak keresztény vallású leszármazottai.
- 156 : 15 *pityizálgatva* — izogatva
- 19 „*csálé*”-ről „*hajszt*”-ra — jobbról balra. A csálé az ökröket jobb felé, a hajszt pedig az ökröket bal felé nógató szó.
- 21 „*hozdd*”-on kezded, s „*tüled*”-en végzed — balról kezded és

Lap: Sor:

- jobbra végzed. A „hózzád” felkiáltással a lovakat balfelé irányították (Hózzád Ráró!), a „tüled” felkiáltással pedig jobbra. Innen a „se tüled, se hózzád” szólás „se jobbra, se balra” jelentése.
- 30 *Ha zúg is a mord szélvész* — Szerepel Gulyás József: *Jókai és a népdalok* c. cikkében (Etnográfia 1925. 141.), valamint Erdélyi János: *Népdalok és mondák* c. gyűjteményében is (Pest. 1846. 2. k. 31.)
- 157 7 *Olvasd csak hajszról csáléra* — Ilyen, jobbról balra olvasandó könyvet mutat Rokomozer is Illavaynak: „Rokomozer elővett egy nagy, borjúbőrbe kötött kapcsos könyvet, s azt felnyitotta. A jobbról balra olvasandó keleti betűs sorok alkalmasint valami vallásos tanokat hirdettek.” (*Akik kétszer halnak meg* JKK 1. k. 229.) A titkosírás használata Jókai más regényeiben is feltűnik. Titkosírással jegyzi fel Kampós uram az ál-Petőfi üzenetét (*Az új földesúr* JKK 29.) *Politikai divatok* (JKK 144.) és az *Egy az Isten* (2. k. 43.) c. regényekben is szerepel a titkosírás.
- 29 „*servus servorum*” szolgák szolgája, azaz szerzetes
- 30 *dux equitum* — lovagok vezére
- 32 „*bratina*” — serleg
- 32 „*wiederkom*” — később Jókai maga mondja meg a szó jelentését: öblös ivóedény.
- 158 21 *a Drómó ördög* — A drómó szó tulajdonképpen maga is az ördögöt jelenti egyes mondákban, de „a régi Brunsvik és Stiefriedröli krónikás népkönyvi példányokban a „dromó ördög” szókapcsolat is előfordul. (Vö: Ipolyi: *Mythologia* 1. k. 114.) Rapsonné mérgesen vágja Opour Kevend szemébe, hogy legkisebbik fiát, Iszlát „a Drómó ördög tette” a család fészkebe. (*Bálványosvár* JKK 38.) Lásd még: *Szép Mikhál* JKK 295.
- 21 *Jaj! A tűzbe akar dobni* — Ipolyi több helyütt beszél arról a babonás hiedelemről, hogy a boszorkány, ördög ellopja a gyereket, vagy valamilyen, a szülővel kötött alku eredményeképpen elviszi a gyermeket, és tűzön megégeti. (Ipolyi: 1. k. 104—126.)
- 24 *Taalik kezdőbetűk* — a talik írás Gergely Gergely magyarázata szerint „vékonyszálú, elnyújtott betűkből álló perzsa írás” *Enyém tied övé* (JKK 1. k. 342.). Erre a perzsa írásra másutt is utal Jókai: *Minden poklokön keresztül* JKK 190. *A Damokosok* JKK 66.

Lap: Sor:

- 160 : 10 *orebita barát* — pontosabban: horebita barát. A horebiták a huszitáknak egyik pártja, csoportja, mely gyülekező-helyét az általuk Horeb-nek nevezett hegyen tartotta. Horeb hegye a bibliában azonos a Sinai-heggyel. A husziták pártokra szakadásáról (mely Ziska halála után következett be) ír Jókai: *A magyar nemzet története regényes rajzokban* c. művében is. (JKK 1. k. 189.)
- 27 *a rejtekút a madocsányi várkastélyból a mitosini . . . lakig vezet* — *Közbeesik a Vág folyam* — Mitosinnal szemben a Vág túlsó partján nem Madocsány áll (előző magyarázatunkból már kitűnt, hogy Madocsány nem is a Vág mellett helyezkedik el), hanem Szentmihály. Így az egész elképzelés a regényes Vág alatti rejtekútról Madocsány és Mitosin között földrajzilag nem képzelhető el.
- 30 *Temze-tunnel* — Temze-alagút. Londonban a Temzén számtalan híd vezet át, de hogy a London Bridge-en alul a hajóforgalmat semmi se akadályozza, már 1825—43 között 361.8 méteres alagútát építettek a folyó alatt. Ezt követték 1870-ben és 1890-ben újabb alagútépítkezések. Erre utal Jókai *A három márványfej* c. regényében is. (JKK 200.)
- 33 *csejte rejtekút* — Csejte kisközség Szlovákiában, a régi Nyitra vármegyében. Mai szlovák neve: Čachtice. Csejte vára a XIII. sz. második felében épült. 1564 után a Nádasdy család birtoka. Csejte várában élt és halt meg 1614-ben a szadista Báthory Erzsébet. Nevezetes a Csejte mögött levő dombokba vájt nagy kiterjedésű pincejáratok hálózata, melyek egy része már 1412 táján létezett. A XIX. században borpincéknek használták.
- 160 3 *Ez is huszita mű* — Ezekről a husziták által épített alagutakról ír Jókai az *Akik kétszer halnak meg* c. regényében is: „Ez a szűk folyosó itt a bejárat a régi várba. — Ez még a husziták építménye. Ez volt a harci folyosó, ahol a betörő ostromlónak csak ember ember ellen lehetett küzdeni, s ha innen kijutott a tátongó üregekből eresztették rá az ott tartott medvéket, amik belevegyültek a harcba.” (JKK 1. k. 171.)
- 9 *egy „lúd” („Husz” jelképe.)* — A híres reformátor, Jan Hus (kb. 1369-Husziniec—1415-Konstanc) tanai Magyarországra is átterjedtek. Jókai több művében utal személyére. Pl. *A magyar nemzet története* JKK 1. k. 186—189. A „hus” szó cseh nyelven ludat jelent. Innen a jelkép.
- 14 *Mind a két vár a cseh rabló kalandoroké volt abban az időben* —

Lap: Sor:

- A Felvidéken valóban több vár volt a cseh rablócsapatok birtokában. Erről ír Jókai: *A magyar nemzet története regényes rajzokban* c. művében is. (JKK I. k. 254—255.)
- 15 Hunyadi János — alakjával, történelmi szerepével részletesen foglalkozik Jókai *A magyar nemzet története* c. műben (JKK I. k. 190—236.)
- 20 a szepesi gróf — Történelmünk folyamán Zsigmond 1412-ben 13 szepesi várost elzálogosított Ulászló lengyel királynak 37 000 garasért, ezeket csak 1772-ben csatolták vissza Magyarországhoz. Az elzálogosított terület fővárosa Igló volt. Itt székelt a szepesi gróf. E méltóság abban az időben nagy hatalmat jelentett. Az úgynevezett Grafenstuhlnak nevezett tartományi gyűléseken választották. Lényegében a szepesi gróf személye biztosította a terület önkormányzatát. A szepesi gróf tisztségére több helyen utal Jókai: *Szép Mikhál* JKK 5., *A lócsi fehér asszony* JKK I. k. 41. Az elzálogosításra *A magyar nemzet története* JKK I. k. 131.
- 162 9 Míg egyszer aztán rajtuk csapott Hollós Mátyás — Mátyás tisztogató hadműveletéről Jókai Szalay László: *Magyarország története* (I—IV. k. 1852—54 Lipcse, V—VI. k. 1857—62 Pest) c. művében olvasható, melyet forrásul használt már *A magyar nemzet története regényes rajzokban* c. művének megírásához is. Jókai és Szalay kapcsolatát részletesen vizsgálja a JKK 67. k. 353—362.
- 29 Ki volt köztük pápista, ki lutheránus — Az utalás szerint 1460 körül írhatta a barát a könyvet, ekkor tisztogattott ugyanis Mátyás a Felvidéken. Ekkor Luther Márton még meg sem született, természetesen követői sem lehettek. A regényt méltató egyik írás (Pesti Napló 1881. márc. 27. 85. sz.) jóindulatúan „tollhibának” minősíti Jókai vaskos történelmi tévedését vagy felületességét.
- 163 7 Dzwela zsebrákjai — Dzwela a Magyarországon dülő cseh rablócsapatok egyik hadnagya volt. Előbb Albert főherceg zsoldjában állott, majd Mátyást szolgálta. Miután Mátyás elbocsátotta szolgálatából, néhány tisztársával mintegy kétezer „cseh testvér (zsebrák)” élén iszonyú pusztításokba kezdtek a Pozsony környékén és Nyitrában, és várakat is elfoglaltak. Dzwelát Mátyás Kosztolány várából füstölte ki, és Csejtnél elfogva felakasztatta. (Vö.: Szalay László: *Magyarország története* Pest 1863. 3. k. 241.) Vö.: *A magyar nemzet története regényes rajzokban* JKK I. k. 254.

- 7 *egy éjszakai kirohanás alatt lekoncoltattak* — Erről így ír Szalay: „Sötét téli éjtszaka néhány száz zsebrák színre az erősség egyik kapujánál volt kitörendő, hogy a vívókat foglalkoztassa, s azalatt az őrség másik része más kapun kiosont. De a környék pórsága . . . a futamodókból két ezeret leöldösött” (Szalay 3. k. 241.).
- 24 *oroszlánban épült toronytetők* — minden bizonnyal az alul domború, felül homorú csúcsban végződő hagymakupolára gondol Jókai.
- 25 *ezüstjegenyék* — a jegenyefélék közül a fehér, fekete, olasz és rezgő jegenyét ismeri a növényrendszertan, illetve az ezüsthűz, ezüsthenyő ismert. Az ezüstjegénye nem.
- 164 7 *Szent Antal* — A szentek sorában három Antalt tartanak nyilván: Remete Szent Antal (251—356 vagy 351.), Pádúai Szent Antal (1195—1231), Zaccaria Szent Antal (1502—1539). Mint később a regényből is kiderül, Pádúai Szent Antalra gondol Jókai, viszont a pusztában Remete Szent Antal élt. Így jogos Jablonkay Gábor kifogása, hogy Jókai a „pádúai szent Antalt összecseréli remete szent Antallal”. (*Jókai és a katolicizmus I. Magyar Kultúra 1924. XI. évf. 140.*)
- 11 *Likavay Grácián* — Költöttek tűnő név, noha a regény cselekményének időszakában és színterén még állt Likava vára Rózsaheggyel szemben a Vág jobb partján. Feltehetőleg innen a név.
- 12 *Szuhóy Zsuzsanna* — költöttek tűnő név.
- 13 (*fiústott praefecta*) — fiú jogokkal felruházott leány, úgynevezett fiúleány. Régi jogszabályaink szerint a fiúutódok kihalása esetén valamely nő — többnyire az utolsó birtokosnak a leánya vagy leánytestvére örökölte a birtokot. Ilyen fiúleány Imola (*Bálványosvár*), illetve Piroska Arany: *Toldi szerelme* c. költeményében. Vö.: *Bálványosvár* JKK 32. és 300. Jókai másutt is említi: *Kiskirdlyok* JKK 1. k. 302. És mégis mozog a föld JKK 1. k. 215.
- 16 *a szomszéd teplai esperességnél* — Minden bizonnyal a régi Liptóteplára utal Jókai, mely Mitosintól mintegy 2 km távolságban fekszik. Liptótepla jelentősebb község. Mai szlovák neve: Liptovská Teplá.
- 17 *legatum is lett d:pondlva* — végrendeleti kikötés valamely kincs, érték kiszolgáltatására
- 23 *cum appertinentiis a fiscusra* — tartozékaival a kincstárra

Lap: Sor:

- 30 *hiába is húztak volna azzal akár három verset* — hiába harangoztak volna akár háromszor is.
- 32 *búcsút osztogattak volna is* — a búcsú a katolikus egyház tanítása szerint a hívők földi és túlvilági büntetésének részben vagy egészben való elengedése. Búcsút csak egyházi személy adhat. Búcsút lehetett nyerni azonban bizonyos zarándoklatokon való részvétellel. A keresztes háborúban való részvétel szintén búcsúnyeréssel volt összekötve. Erről ír Jókai elítélően a *Minden poklokon keresztül* c. regényében.
- 165 3 *Szent Antal késértése a pusztában* — Antal (251—356) a remeteség megalapítója, aki az egyiptomi sivatagban élte magányos életét. Az alakja körül keletkezett számos legenda közül a gonosz lélek által történt megkísértésről szóló az egyik legismertebb. Jókai számtalan helyen említi műveiben: *Fekete gyémántok* JKK I. k. 58., *Egy játékos aki nyer* JKK 62., *Enyém, tied, övé* JKK I. k. 20—21., *A kiskirályok* JKK I. k. 192., *A lélekidomár* JKK 181.
- 30 *a fiú az apa, a leány az anya vallását követte* — Ez így volt, de csak akkor, ha valamelyik fél reverzális adásával nem mondott le erről a lehetőségről. Katolikus templomban csak akkor eskettké össze a vegyes vallású házasulandókat, ha a nem katolikus fél reverzalist adott. Erről a visszáságról ír Jókai a *Rab Rábyban*. (JKK 126.) Vö.: ehhez Nagy Miklós jegyzetét uo. 635.
- 32 *keménynyakú protestáns* — ismertebb formájában vastagnyakú kálvinista.
- 166 10 *Likavay Gráciának van két nagy, anyányi medvéje* — Jókai műveiben másutt is szerepelnek medvék, farkasok, mint házőrző állatok. Dömsödi szobájában „egy serdülő mosómedve” van. (*Hétköznapiok* JKK 57.) Kárpáthy János úr udvarára sem tanácsos belépni „mert Jancsi úr szelidített medvéket tart az udvarán, melyek megeszik az embert.” (*Egy magyar nábob* JKK I. k. 148.) Juon Tára családját is a szelid medve, Ursu őrzi a hegyek között álló magányos kunyhóban. „Marióra jó helyen van ha éhes vad vagy incselkedő ember akarná őt bántani, ott van az ursu, a rettenetes torkú medve.” (*Szegény gazdagok* JKK 185.) Álmay Manó, *A gonosz lélek* c. novella szereplője farkasokkal őrizteti a házát (*Vadon virágai* 94.).
- 19 *sűrű gesztje* — a „geszt” szó tulajdonképpeni jelentése: fakeménye, színfa vagy a fa belső része. Jókai azonban — akár-

Lap: Sor:

- csak a tájnyelv — másutt is (*Szép Miklós* JKK 42.), akárcsak itt, használja sűrű, bozotos terület jelölésére is. Jelent ligetes, fás területet is.
- 25 *ürüfertály* — egy negyed birka, leginkább a hátsó negyede.
- 27 *cubák* — madarak combja. De itt nyilván a birkacomb.
- 167 9 *mézes pogácsa* — kedvelt medvecsemegeként említi Jókai a *Szegény gazdagok* c. regényében is. Ursu, Juon Tára medvéje is „szelíd pusztítást követett el a feldöntött mézes pogácsákban” a geinai leányvásár alkalmával (JKK 164.). A Dupe Piátrán élő javasasszony mézes málépogácsákba gyúrja az öldöklő mérget, amit Mariora „testőrének”, a medvének szánt Fatia Negra, hogy Juon felesége védtelenül maradjon, és az asszonybolond főúr elérhesse célját. (JKK 183.)
- 27 *kauklerék* — a német Gaukler, a belőle magyarosodott kókler szó egyik változata. Jelentése: szemfényvesztő, szélhámos, vásári mutatványos.
- 29 *a cimborák egyenkint odajöttek a halotthoz, megkínálva őt a billikommal* — A mondat emlékeztet annak a pogány halotti tornak a leírására, amelyet a *Bálványosvár* lapjain olvashatunk. Opour Zsombor halotti zomotorán „a férfiak áldomáspoharakat ittak, egymásra köszöntve, s minden felköszöntőben magasztalva a dicső elhunytat”. (JKK 126.)
- 169 6 *menáikánus diákhad* — református kolduló diákok hada. Így hívták a református iskolák legátusai mellé adott kisdiakokat. *peregrináló pap* — vándorló pap
- 9 *tót gajdos* — szlovák énekes, dudás. Az *És mégis mozog a föld* c. regényben szerb gajdosokat emleget Jókai. (JKK I. k. 312.)
- 14 „*hét féle volt a léféle*” — feltehetőleg Jókai saját rímes szójátéka.
- 17 *Ez még akkor ritkaság volt* — történelmileg helytálló megállapítás. Magyarországon a szesz a XV. század első felében vált ismertté. A magyarok a szeszfőzést a szlávoktól tanulták meg. Az első szeszfőzdék már a XVII. században épültek, de a pálinkafőzés erősebb elterjedése csak a XVIII. század második felére tehető.
- 19 *a dohányzás még nem jött be* — A dohányzásról az első hírt Európába Kolumbus hozza a XV. sz. utolsó évtizedében. 1560-ban Lisszabonban a francia követ udvarában elűttenek néhány tő dohányt. A XVI. sz. második felében Erdélyben is feltűnik a dohány, de élvezetét, a tubákolást is még a

Lap: Sor:

- XVII. sz. végén is szigorú törvények tiltják. Hasonló intézkedéseket hoztak más országokban is, de mivel a dohányzás elterjedését feltartóztatni nem tudták, 1779-ben a pápai állam engedélyt adott az első szivargyár felállítására. Jókai észrevétele a regény cselekményének időpontjában helytálló.
- 22 *dombéroló* — mulatozó. A dombároz: tivornyázik, lármás mulatságot csap ige származékai a dombérozás, dombérozó és a Jókai által is használt dombéroló szavak. Ilyen jelentéssel szerepel a szó a *Fekete gyémántok* c. regényben is. (JKK 1.k. 141.)
- 22 *a dombéroló társaságnak multság is kell* — az itt következő mulatozás leírása — főleg vaskos, otromba tréfáival — emlékeztet az *Egy magyar nábob* mulatási jelenetére. *Egy külön 1822-ből* c. fejezet. (JKK 1. k. 5—34.)
- 23 *csimpolyás* — itt: bördudás (tájszó). Csimpolyaszóra táncoltatja Barthelmy León is az inszurgensnek öltöztetett Hany Istókot. (*Névtelen vár* JKK 199.)
- 29 *márc* — méhsör, mézből erjesztett édeskés, szeszes ital.
- 170 3 *huncutka* — pajesz
- 11 *szállanak egymásra az áldomásaikkal* — Minden bizonytalansággal „szállok az úrnak”, illetve az „uram, uram szállok az úrnak” pohárköszöntőket bevezető szavakra utal Jókai, mely a „szolgálók az úrnak” rövidítéséből született. (Vö.: Kertész Manó: *Szállok az úrnak*. Bp. é. n. 102.) A felköszöntés ilyen bevezetése Jókainál több helyen szerepel. *Szeretve mind a vérpadig* JKK 1. k. 335., *A kiskirályok* JKK 2. k. 162., *A három márványfej* JKK 114., *A mi lengyelünk* JKK 278.
- 13 *ejteles kancsó* — az ejtel a XVI—XVII. században elterjedt neve egy úrmértéknek. Egy ejtel csaknem 2 liter.
- 19 *pokál* — díszszerleg
- 24 *A tréfa verekedésen végződik* — Így végződik Opour Zsombor halotti tora is. „Végét szakította a táncnak a torna . . . Előbb csak birkózáson kezdődik, derék-betörésen; aztán ökölre megy; utóbb kézbe került a fokos, buzogány is; leghívebb cimborák csupa legénykedésből halálos tusára kérkedik ki egymást” (*Bálványosvár* JKK 126.). Meg kell jegyeznünk, hogy a fia elvesztén kesergő Likavai Grácián nagyon hasonlít az öreg Opour Kevend rabonbánra (*Bálványosvár*).
- 24 *bekapott urak* — tréfás kifejezés a becsípett, pityókás emberekre.
- 170 : 4 *az ismeretes gúnydalt, ami a bardot paszkvilozza* — Gulyás

Lap: Sor:

József írja: „A barátok gúnyolása is kedves témája a népköltészetnek.” Majd megemlíti, hogy ilyenek Jókainál is szerepelnek. *Jókai és a népdalok* (Etnographia 1925. 138.). Hogy Jókai melyiket nevezi ismeretesnek. Valószínűleg azok közül egyet, amelyeket majd később maga is idéz a regényben. A többi Jókai regény hasonló dalaira is ott utalunk majd.

6 *kutyakopogós* — a kopogós jellegzetes, ütemes, lábdobogással előadott régi magyar tánc, rezgőcsárdás. Jókai több művében említi a népies kuferces elnevezéssel. (*Rab Ráby* JKK 636., *A lőcsei fehér asszony* JKK 1. k. 209., *Névtelen vár* JKK 464.) A kutyakopogós talán valamilyen tájnyelvi változata a szónak. Kutyakopogóst táncolnak *A két Trenk* c. regényben is. (JKK 53.)

171* *a négy bevett vallásfelekezet* — katolikus, református, evangélikus, unitárius

172 : 15 *a lelkek órájában* — éjfélkor

18 *Gingalló! Gingalló! Szent ajtó! Főzz kását, nincsen só! Gingalló* — még a XX. sz. 30-as éveiben is ismert játékos gyermekdal, melyet az énekkar kánonban énekelt. Gulyás József: *Jókai és a népdalok* c. tanulmányában a gyermekdalok között említi. (Etnographia 1925. 138.)

21 *ökrendez* — annyi mint öklendez. Ballagi Mór mindkét alakot felvette (*A magyar nyelv teljes szótára* Bp. 1867. 2. k. 376—77.).

174 1 *a vértanú alakját* — Szent Sebestyénre utal Jókai, aki a IV. sz. közepén Rómában halt vértanúhalált. A művészet (Mantegna) az V. sz.-ból eredő legendája alapján a császári testőrség fiatal tisztjének ábrázolja oszlophoz, fához kötözve, nyilaktól halálra szobtetten.

2 *a sárkányt, akit az arkangyal* — a középkori legendákban Mihály arkangyal szerepel mint a sárkány legyőzője.

175 : 15 *gördülő robajjal süllyed alá Pádúai Antal . . képe* — *A lőcsei fehér asszony*ban egy hatalmas tükör álcázza azt az ajtót, mely Korponayné hálószobájából Andrássy István szálláshelyéhez vezet. „Térdeivel érinté annak térdeit Erre a tükörbeli kép elkezdett lassan föléje borulni, s egy pillanat múlva mind a két alak eltűnt egyszerre.” (JKK 1. k. 90.)

Hasonlóan rejtélyes ajtó vezet Garamszegi Géczy Zsigmond szobájához, amelyet egy elmozdítható tányéros állvány rejt. (JKK 2. k. 191.)

Lap: Sor:

- 176 12 *a szolgálmat, aki öltönyt cserélt velem* — Jókainál másutt is olvashatunk arról, hogy a szolgál nagy áldozatot hoz ura szabadságáért. Jakusich Lázár is úgy szökött meg a török fogságból, hogy szolgálja, akivel össze volt láncolva, bokában levágta a lábát (*Szeretve mind a vérpadig* JKK 2. k. 71.).
- 177 1 *a lengyel Berezovszkyhoz* — Jókai egész életében szeretettel fordult a lengyelek felé. Műveiben sok rokonszenves lengyel szereplő lép elénk. Részben a történelemből: Bem tábornok (*A kis szürke ember, Bem apó*), Szobieszky János (*Egy asszonyi hajsza*), részben Jókai írói képzeletéből: Kamienska Mária (*Szomorú napok*), Leonóra (*A régi jó táblabíró*), Zseminszky Kázmér (*Egy lengyel történet*), Tregusko, Marinka, Nyedz-viedz, Madus (*Egy hírhedett kalandor a XVII. századból*), Szoluczky (*A lócsei fehér asszony*), Lázár, Jankó (*A két Trenk*), Negrotin Kázmér (*A mi lengyelünk*). Ezek a regény- vagy novellahősök általában megnyerőek, de akad néhány, jelen kötetünk Berezovszkyjához hasonló ellenszenves lengyel figura is: Tomiczky és Laszko Jeromos (*Fráter György*), illetve Lodoiszka (*Rákóczi fia*). A kérdés részletes tárgyalását adja Nacsády József: *Jókai műveinek lengyel alakjai*, Szeged 1961. Irodalomtörténeti dolgozatok 19. sz. A legtöbb azonosságot azonban Berezovszky és az ugyancsak öreg, szerelemsóvár Zurdoky (*Szép Mikhdl*) alakjában találunk.
- 6 *socinidius* — szentháromságtagadó, az unitárizmus mérsékelt-ebb irányzatának a híve. Socinus Laelius (1525—1562) és Socinus Faustus (1539—1604) tételeinek követője. A socinianusok tanainak egyik fő székhelye Lengyelország volt; fénykoruk a XVI. sz. végére, és a XVII. sz. első felére esik. Vö.: *Egy hírhedett kalandor a XVII. századból* JKK 15.
- 8 *Krisztus csak jó ember* — Az unitáriusok tanítása szerint Isten oszthatatlan egység. Némely ember mintegy az isteni kiválasztás alapján azon fáradozik, hogy Isten céljai megvalósuljanak a földön. Ilyen ember volt Jézus. Az unitárius eszmék bemutatását adja Jókai az *Egy az Isten c.* regényében.
- 23 *Beliál* — az ördög egyik neve. Jelentése: megrontó. A *Szeretve mind a vérpadig* XVIII. fejezetének címe: *Beliál leánya*. (JKK 1. k. 182.) A cím itt a démoni Ozmondára vonatkozik, aki épp úgy mesterkedik Ocskay elcsábításán, mint Idalia Péter Péter esetében.
- 178 27 *Jövő úrnapiján* — Az úrnapija jelentése itt vasárnap. Nem tévesztendő össze az Úrnapija ünneppel, mely pünkösöd után

Lap: Sor :

másfél héttel van. Ilyen jelentéssel szerepel *Az elátkozott család* (JKK 18.) és *A mi lengyelünk* c. regényekben is. (JKK 34.)

- 29 *váltott kölyök* — boszorkány kölyke. A babona szerint, ha nem vigyáznak az újszülöttre, és nem égetnek mellette gyertyát, megjelenik a boszorkány, hogy a sajátját tegye helyére. Így ír erről Ipolyi: „A született gyermekre nézve már babonás szokásaink úgy tartják, hogy míg megkeresztelik, gyertyát kell mellette égetni, nehogy a boszorkány felváltsa, ha pedig a gyermek máris gyanús volna, hogy váltott, úgy az égő kályhatűz elébe állítandó . . . ilyenkor a boszorkány féltve sajátját megjő érte, s az igazit visszadja. (*Magyar Mythologia* I. k. 275.)

Mikor Rapsonné meg akarja sérteni Opour Kevendet a Körültáj gyűlésén, így beszél. „— Teneked meg, vén bak, jobb lesz, hogyha hallgatsz az ördögről! Hiszen három fiad közül kettő *váltott gyerek*.” (*Bálványosvár* JKK 38.) A babonás hiedelem előkerül *A lócsei fehér asszony* c. regényben is. „Ehhez tudnak a boszorkányok. Még a gyereket is kicserélik, mikor a bábaasszony keresztelni viszi, a maguk porontyát odaváltják a selyemtakaró alá.” (JKK 2. k. 127.)

- 182 1 *Idalia* *Venus mellékeve* — Helyesen mondja Jókai, ugyanis a Ciprus keleti részén fekvő Idalium város nevéből született Venus egyik elnevezése: Idaliè. Ott állt Venus híres temploma is. Vö.: Menge-Güthling: *Lateines Deutsches Hand- und Schulwörterbuch* Berlin 6. kiad. é. n. [1932.] Az „Olymp fényalakjai” között említi a „mosolygó Idaliát” Jókai az *És mégis mozog a föld* c. regényében is (JKK 2. k. 13.).
- 2 Ehhez hasonló név még fordul elő a keresztény naptárban — ugyanez a név nem szerepel, legfeljebb a hozzá hasonlóknak tekinthető Ida.
- 9 *Venus homicida* — A gyilkos Venus
- 20 *Cupido* — a szerelem egyik istene az antik mitológiában. Valóban Venus fia a mitológia szerint. (Vö.: Trencsényi-Waldapfel Imre: *Mitológia* Bp. 1963. 287.)
- 21 *Kupa* — Közismertebb nevén Koppány. A kereszténység ellen lázadó nemzetségvezér. Jókai tehát valószínűleg gúnyosan, a tót pap tudatlanságát hangsúlyozza azzal, hogy elhítetik vele: Kupa keresztény szent és vértanú volt. Jókai: *A magyar nemzet története regényes rajzokban* c. munkájában írja „A roppant földbirtokú Kupa volt a lázadók vezére.

Lap: Sor:

- Maga ősvallásban megrögzött dacos fanaticus.” (JKK 1. k. 55.)
- 183 13 „A mélységből kiálték Hozzád, Uram” — A Bocsánatért való könyörgés címen ismert 130. zsoltár kezdősora. (Vö.: *Zsoltárok könyve* 130.) Jókai hősei részben magyar, részben latin nyelvű szöveggel több helyütt éneklük: *Enyém, tied, övé* JKK 1. k. 127., *Fekete gyémántok* JKK 1. k. 110., *Szerелеm bolondjai* JKK 423., *Egy hírhedett kalandor a XVII. századból* JKK 139.
- 13 *az eget ostromolta* — Natália, mikor Tihamér és Negrotin harcolni mentek „Imádkozik. Vívja az eget.” (*A mi lenygelünk* JKK 73.)
- 14 „A haragnak ama napja, a századot elhamvasztja” — *Celanói Tamás éneke az utolsó ítéletről* c. keresztény himnusz első két sora. Celanói Tamás híres himnuszát latinul éneklük a diákok a halálára készülődő Fabricziusnak. „Dies irae, dies illa, Solvet seclum in favilla!” (*A lőcsei fehér asszony* JKK 1. k. 176.) A regényünkben is idézett két sor Babits Mihály fordításában a következőképpen hangzik: „Ama nap, a harag napja, e világot lángba dobja.” (*Babits Mihály Versfordításai* Bp. 1961. 203.) A himnusz felcsendül *A három márványfej* c. Jókai-regényben is. (JKK 236.)
- 15 „Por minden világi dicsőség” — A 7. zsoltár 6. versének egyik sorára vezethető vissza. „Akkor ellenség üldözze lelkemet, s érje el és tapodja földre az én életemet, és sujtsa porba az én dicsőségemet.” (*Ószöv. Zsoltárok könyve.*) Szenczi Molnár Albert feldolgozásában a „Dicsőségem porrá tegye” változat szerepel.
- 184 1 *libuc* — A szalonkák osztályához tartozó fürgé madár, mely annyiban különbözik az igazi szalonkáktól, hogy csőre rövidebb és hajlékony.
- 185 1 *csejtevári gyerekek* — Csejte a régi Nyitra megyében levő, ma Csehszlovákiához tartozó község (Čachtice). Várát a XIII. sz. második felében említik először okmányaink. A vár fontosabb urai: Csák Máté, Stibor vajda, Gutti Országh Mihály, Nádasdy Tamásné — Kanizsay Orsolya, Nádasdy Ferenc (ennek felesége volt Báthory Erzsébet), a Drugeth család, az Erdődy család. 1711. után a várat felrobbantották. A csejtevári gyerekek történetéről a regény *Keletkezése, forrásai* c. részben részletesen írtunk.
- 4 *zsolozsmákat* — mivel jezsuita pap Páter Péter, itt a szó

Lap: Sor:

„zsoltár” jelentése helyett — melyet a reformátusok használnak — általában az „Istent dicsőítő ének” jelentésre kell gondolni.

30 *Tündér Ilona* — Az Ilona régi tündérnév a magyar mitológiában. (Vö.: Ipolyi Arnold: *Magyar Mythologia* 1. k. 162.) A Tündér Ilona név népmeséinkben, széphistóriáinkban gyakran előfordul.

189 : 10 *Kitérünk a protestáns vallásra* — A regény cselekményének idején a protestáns megjelölés jelenthette az evangélikus vallást, mivel 1529-ben a speieri birodalmi gyűlésen a lutheri reformációhoz csatlakozott német rendek a császárhoz óvást (protestatio) nyújtottak be. Ezért nevezték eleinte csak a lutheri reformáció híveit protestánsoknak. — Jókai azonban, mint később kiderül a református vallásra gondol.

11 *az ország egyharmad része protestáns* — Reális adat, ha a cselekményt a XVII. sz. elejére helyezzük, de ha a XVI. sz. második felére gondolunk, miként a regény egyes utalásaiból erre is következtethetünk, akkor nem. Pázmány fellépése és ellenreformációs tevékenysége előtt (kb. 1610—1630) ugyanis a lakosságnak több mint a fele protestáns volt.

18 *kakasos torony* — A bibliai Péter kakasára emlékeztet. (Lásd később a Péter kakasa magyarázatánál.) Magyarországon a református templomok tetején gyakran kakas volt, illetve van.

19 *kálvinista* [. . .] *rektor vagy lévita* — kálvinista tanító vagy a lelkipásztori és a tanítói feladatot egyaránt ellátó személy, úgynevezett lelkésztanító.

190 : 8 *Engem szeress, ne anyádat* — Említi Gulyás József: *Jókai és a népdalok* c. tanulmánya is. (Etnographia 1925. 140.) A dal e sora kis eltéréssel így szerepel Kriza János: *Vadrózsák* c. gyűjteményében: „Szeress ingöm, ne anyádat.” (Budapest 1943. 1. k. 80.)

28 *Köves Arábiába* — Ptolemaiosz alexandriai tudós i. e. 2. században Arábiát három részre osztotta fel, amelyeknek görög—latin elnevezései megfelelő fordításban napjainkban is élnek. 1. Arabia petraea (Köves Arábia) eredetileg csupán Dél-Palesztinát, a Holt-tengertől délre és keletre fekvő területet jelentette. Később Traianus császár így nevezte el azt a provinciát, amely az említett vidéken kívül a Színai-félszigetet is magában foglalta. 2. Arabia deserta a középső sivatagos rész. Arabia felix (Boldog Arábia) a termékeny

Lap: Sor:

- partvidék, azaz ma: Hedzsász, Jemen, Dél-Jemen, Maszkat, Omán stb.
- 28 *drúzok* — mintegy 160 000 főnyi arab és indogermán elemekkel kevert szír fajú és arab nyelvű nép és vallási szekta Hauránban és a Libanon nyugati lejtőjén. Lényegében nem a földrajzilag szigorúan vett Arábiában élnek.
- 30 *a spanyol szent inkvizíció* — Az inkvizíciót Európában állandó intézménnyé az 1215. évi lateráni zsinat tette. A spanyol inkvizíció sokban különbözött a többi európai államban működő inkvizíciótól. Kegyetlenebb volt, mint azok, áldozatainak száma magas, lényegében az államhatalom szolgálatában állott, s elsősorban a színleg megkeresztelt zsidók és mókrok ellen irányult. 1483-ban vezette be Ferdinánd király, és végleg csak 1834-ben szűnt meg.
- 34 *spanyol csizma* — elsőként a spanyol inkvizíció alkalmazta. Két fa közé szorítják az áldozat lábát, és a fákat csavarokkal húzzák össze. Ez néha annyira ment, hogy a lábszárcsontot összezúzva, deszkavékonyságúra lapították a vádolt lábát. Belleville lovag kacagva vágja a kínvallatással fenyegetőző bíró szemébe: „No hát ide azokkal a spanyolcsizmákkal! Hadd próbálom fel, a lábamra illenek-e?” (*A lőcsei fehér asszony* JKK I. k. 153.) Említi Jókai *A janicsárok végnapjai* c. regényben is JKK 184., ahol Gergely Gergely megjegyzi: „E kínzóeszközök nevét és alkalmazásuk leírását valószínűleg Pitavaltól kölcsönözte Jókai. Vö.: Rajka László: *Jókai és Pitaval* Itk 1936.” Előfordul *Szeretve mind a vérpadig* JKK I. k. 194.
- 192 4 *Thurzó Imre, nyitrai püspök* — Jókai itt téved. Jablonkay Gábor cikke szerint „Thurzó Imre, akinek lakodalma 1618. nov. 11-én ment végbe Nyáry Krisztinával, protestáns volt, nem volt azonos a nyitrai katolikus püspökkel.” Akire Jókai utal, az Thurzó Ferenc nyitrai püspök volt, aki azonban püspök léteére Jablonkay szerint nem volt felszentelt pap, így áttérése a lutheránus hitre és házassága Kosztká Borbálával nem volt olyan nagy bűn és nem volt szükség a pápai engedélyre sem. Részletesen lásd: Jablonkay Gábor cikkét. A püspökből családtyává lett Thurzó alakjára utal Jókai a lőcsei Thurzó síremlék kapcsán is. — „Ez Thurzó püspöknek az alakja — magyarázza Alauda uram a kuruc uraságoknak; — ez rajta a püspöki ornátus. Az a két kis pulya, aki a palástjába búvik, jelenti ama gyermekeket, akiknek a

nyitrai püspök atyjukká lett; *megnyervén hozzá a pápa különös engedélyét.*” *A lőcsei fehér asszony* JKK I. k. 138. A kötet jegyzetei azonban arra is utalnak, hogy a lőcsei síremlék Thurzó Elek szepesi főispáné. (uo. 410.)

A híres házasságról ír Jókai a *Fráter György* c. regényében is. (I. m. I. k. 149.)

- 5 *megöröklté márvány* — Jókai 1879 őszén tett felvidéki utazása során eljutott Lőcsére is. Akkor már láthatta Thurzó Elek márvány síremlékét, melyhez tévesen a Thurzó püspök házasságával kapcsolatos eseményeket asszociálta. (JKK I. k. 137—138.) Erre mondja Alauda, hogy Thurzó püspök alakja (uo. 138.).
- 8 *utolsó férfi sarja* — A *Fráter György* c. regény I. k. 13. feje. címe: *Ultimus surculus masculus*. Alatta zárójelben Jókai megjegyzése (*Az utolsó férfisarj*) (I. k. 143.). Ez a fejezet utal a Thurzó-házasságra is. Vö. még: *Nincsen ördög* JKK 58.
- 8 *a hírneves őcsaládnak, mely Magyarországnak anyai nagy hadvezért s nádorispánt adott* — A történelmi nevezetességű Thurzó család valószínűleg Ausztriából származott hozzánk. A család először a XIV. században Zsigmond uralkodása alatt tűnik fel. A Thurzók közül valóban többen kitűntek a harcmezőn is pl. Thurzó Szaniszló (1576—1625) és Thurzó György (1567—1616). A nádorispáni méltóságot is viselték a Thurzó család tagjai. 1533-tól 1554-ig a nádori méltóságot nem töltötték be. Ekkor helytartókat neveztek ki helyükre. Így került erre a méltóságra Ferdinánd országgrészen Thurzó Elek gróf országbíró és Szalaházy Tamás egri püspök. (1533. jún. 29.—1542. nov. 23.) Thurzó György (1609. dec. 10.—1617. márc. 8.) és Thurzó Szaniszló (1622. máj. 16.—1625. máj. 1.) a zárójelben feltüntetett esztendőekben az ország nádorai voltak.
- 14 *brévé* — egyszerű pápai oklevél; rövid, kisebb jelentőségű kérdésről írt pápai bulla.
- 14 *a halász gyűrűje* — a pápai méltóság jelvényei: mitra, tiara, egyenes pásztorbot, kereszt és a halászygyűrű. Minden pápa halálakor a régi gyűrűt összetörik, s az új pápa új gyűrűt kap.
- 15 *ami a brévék pecsétje volt* — a hivatalos pápai okmányokat nem a pápai gyűrűvel, hanem külön pápai pecséttel látják el.
- 16 *A pápaság címere* — Minden pápa, amikor trónra jut, új címert választ magának. A pápai címereket lásd *Magyar Katolikus Almanach* 1929. 35—36.

Lap: Sor:

- 21 *méltóságaiban megmaradhasson* — Jablonkay Gábor szerint Thurzó Ferenc „a püspöki címtől is megfosztatott”.
- 25 *egy álló esztendeig* — a valóságban egy hónapig
- 26 *Nyáry Krisztina* — a református hitre áttérő Bocskayt szolgáló, Bihar, Kraszna és Közép-Szolnok megyei főispánnak, Nyáry Pálnak a leánya, ki előbb Thurzó Imre, majd Esterházy Miklós neje lett.
- 27 *a biccsei várban* — Biccse, pontosabban Nagybicccse, kisközség a régi Trencsén vármegye biccsei járásában, a Vág partján. Mai szlovák neve: Vel'ká Bytča. Biccse várát — a várkapu felett olvasható felirat szerint — Thurzó Ferenc építtette 1571-ben. Mikor Thurzó Imre özvegyét, Nyáry Krisztinát gróf Esterházy Miklós feleségül vette, a vár és a hozzátartozó uradalom (Biccse és 21 falu) az Esterházyak kezére került. Jókai 1879-es felvidéki útja alkalmával járt Biccsén. Vö. még *Szeretve mind a vérpadig* JKK 2. k. 224.
- 193 6 *aranybetűkkel egy latin aranymondát* — e fiatal házásoknak szóló, a szerelmi életet érintő tanácsot a *De kár megvénülni* c. regényében is emlegeti Jókai (JKK 227.), uo. (416.) a jegyzetek is tartalmazzák a szóban forgó feliratot.
- 19 *csata* — közismert jelentése mellett említi Ballagi a szó csorda jelentését is. Jókai itt azonban inkább csapat jelentéssel szerepelteti a szót.
- 19 *Mátyusföld* — régi felvidéki elnevezése a Komáromtól és a Vág—Dunától a Kárpátokig terjedő területnek, mely hajdan a trencsényi Csák Máté tulajdona volt és már régebben mint az országnak harmadik része (*pars tertia regni*) szerepelt.
- 21 *Bánát* — Ma romániai terület (Banatul). Az Alföld déli része a Tiszától keletre, a Maros és a Duna között. Központja Temesvár.
- 22 *Havasalföld* — Havaselve, román Muntenia v. Tara Românească: Romániának az Olttól keletre eső tartománya, a Kárpátok és a Duna között.
- 22 *Morva* — tájegység Csehszlovákiában a Cseh-masszívum, a Szudéták és a Kárpátok között.
- 32 *nyíri pajkosok* — a pajkos szó tájnyelvi jelentése: betyár, szegénylegény. (Vö.: *A magyar nyelv értelmező szótára* 5. k. 605.) A nyíri pajkos afféle úri betyár. A kifejezés előfordul az *És mégis mozog a föld* c. regényben is (JKK 1. k. 302.), ahol Margócsy József a következőképpen magyarázza. „Józsa

Lap: Sor:

Gyuri-szerű betyárkodó, kakaskodó, legény — de elsősorban az úri osztály tagjai közül (tehát nem betyár).” uo. 606. Jelen kötetünkben is ilyen jelentéssel szerepel. (Vö. még: *Az élet komédiásai* JKK 40.) Krúdy szerint a fogalom „fiatal úri embert” jelöl „akiknek darab ideig nem volt tanácsos találkozni a hatósággal. Rossz fát tettek a tűzre és kereket oldottak . . . De aljas cselekedeteket sohasem követtek el, úriemberek maradtak még akkor is, amikor a zsványesztendőket szolgálták.” (Krúdy Gyula: *Egy pohár borovicska* 1948. 221—22.) A Krúdy-részletet bővebben idézi Kulcsár Adorján JKK 31. k. 733. Ismételjük, Jókai nem abban az értelemben használja a kifejezést, mint ahogy Krúdy magyarázza.

- 194 1 *mind játék és társalgó képlet volt inkább, mint testrázó ugrabugra* — Hasonlóan ír Jókai a régi táncok „lassú, méltóságos lejtéséről”, ahol nem az volt a cél, „hogy az ember hogyan kaszálhassa le a szomszédjait a lábáról” a *Szép Mikhál* c. regényében is. (JKK 219—220.)
- 4 *fáklyatánc* — a régi pogány tűztisztelőten alapuló tánc. A régi magyar szertartásos táncok között is említik. Két ifjú legény félkézzel összefogózva, a másikban égő gyertyát tartva táncol egymással. Egypár fordulás után a lányok közé lejtnek, s közülük kettőnek átadják a gyertyájukat, akik ismét férfiaknak adják tovább. Főleg úri körökben járták, de táncolták parasztlakodalmakon is, a menyasszony lefektetése előtt.
- 4 *vánkostánc* — régi, játékos magyar tánc. A későbbiekben Jókai is leírja.
- 9 *fescennina* — nyersen gúnyolódó, gyakran trágár, durva párbeszédes műfaj a régi római irodalomban. (Fescennium etruriai város nevééről.) Jókainál erotikus, pajzán dalok jelentéssel másutt is szerepel. *És mégis mozog a föld* JKK 2. k. 52., *Rab Ráby* JKK 316., *A három márványfej* JKK 218.
- 20 *nagyszombati* — Nagyszombat (Trnava) jelentős város Csehszlovákiában a Dunai-alföld északnyugati peremén. A cselekmény idején itt székelt az esztergomi érsek.
- 21 *veres barát* — a veres, illetve vörös barát a templomosok egyik neve. A rendet azonban a XIV. sz.-ban feloszlatták, így itt nem lehet ezekről szó. Jókai a vörösesbarna csuhát viselő különböző szerzeteseket nevezi vörös barátoknak, így, egy a szentléleki pálos kolostor romjairól szóló cikkében is vörös

Lap: Sor:

- barátokat emleget (Vasárnapi Újság 1860. márc. 4.) — mint erre Orosz László utal (*Mire megvénülünk*, JKK 552.). Vö. még: *Rab Ráby* JKK 464. és 659., *Fekete gyémántok* JKK 2. k. 265.
- 21 *jászói* — Jászó jelentős ősi község a régi Abaúj-Torna vármegye cserhádi járásában, ma Jasov néven Csehszlovákiához tartozik. Premontrei kanonok-rendi prépostságát Kálmán és II. Béla alapította. A krasznahorkai vártemplomban a jászói prépost tartotta a misét. (*A lőcsei fehér asszony*, JKK I. k. 224.)
- 21 *praemonstratensis* — a premontriek latin neve. A szerzetesrendet 1120-ban alapították. Első olyan szerzetesrend, mely a hívek lelki gondozását, plébániák vezetését is feladatául tűzte ki. Jókai elismerő szavakat szentel a premontrei rend tagjainak *A lőcsei fehér asszony* c. regényében is. „A császári generalissimusnak [Heisternek] különös dühe volt . . . a ciszterciták és praemonstratensisek ellen, mivel hogy ezek voltak a szabadságharc legbuzgóbb hívei.” (JKK I. k. 224.)
- 21 *paulinus* — A pálos remete-szerzetesrend tagja. Nevüket Remete Szent Pálról kapták. Egyetlen magyar eredetű szerzetesrend, melyet 1270 körül alapítottak. A pálosok életének részletes bemutatását adja Jókai a *Fráter György* c. regényében. Pálos kolostorból indul Fráter György nagy politikai karrierje. Említi őket Jókai az *Egy játékos, aki nyer* c. regényében is. (JKK 30.)
- 22 *templomos* — A Palesztínában 1119-ben alapított lovagrend tagja. A rend tagjai a három szerzetesi fogadalom mellett kötelezték magukat, hogy küzdenek a hitetlenek ellen is. A rendet 1312-ben oszlatták fel. Jókai sok helyen emlegeti őket *Egy hírhedett kalandor* JKK 124. (Uo. 372. részletes magyarázat), *Enyém, tied, övé* JKK 44., *Az élet komédiásai* JKK 52., *A három márványfej* JKK 226.
- 22 *johannita* — A jeruzsálemi Szent János Lovagrend tagja. A rendet 1099-ben alapították a betegek gyógyítását és a szegények védelmezését tűzve ki feladatul, hamarosan szerzetesrenddé vált.
- 22 *jezsovita* — jezsuita
- 23 *kapucinus* — A Szent Ferenc rend szigorítással keletkezett harmadik ágának a tagja. Külön rendként 1619-től működtek. A rend a szegénységet hirdette. Ruhájukon ott volt a csuklya (*caputium*).

Lap: Sor:

- 23 *ott pokuláltak in honorem domini és dominae.* — ott poharaztak az úr és az úrnő tiszteletére.
- 195 : 25 „*hej szőke legény, barna lány, csókolatlan maradtál!*” — Egyik nagyon népszerű népies műdalunk, mely már a múlt század derekán lejegyzésre került. Vö.: Kerényi György: *Népies dalok*, Bp. 1961. 12.
- 196 1 *az úrhölgyek . . . azon nevettek* — hasonlóan mulatnak a kassai előklőségek Zurdoky udvarlásain (*Szép Mikhál*).
2 *mazúr* — a Visztula középső szakaszánál elterülő Mazóvia (lengyelül Mazowsze) elnevezésű vidék lakóinak neve. Sajátos tájszólásban beszélnek. Jókai azonban használja a szót „lengyel” jelentéssel is (*Egy hírhedett kalandor* JKK 93., *A lőcsei fehér asszony* JKK 1. k. 41., *Trenk Frigyes* JKK 243.), illetve a Jagelló-házból származó magyar királyokra utalva. (*Nincsen ördög* JKK 70.) Ezen a néven később egy táncot is említ Jókai.
- 16 *virágvasárnapjára* — a húsvét előtti vasárnapra
- 197 11 *eszeveszett divatlankodás* — ételt, italt eszeveszett telhetetlenséggel habzsoló mértéktelenség.
- 199 6 *hírhedett* — itt a szó jelentése még: híres, nevezetes.
9 *Egyetlen fiát pedig éppen nem hagyhatta el magától. Az a legfőbb ékszere egy magyar nőnek* — Ezt a két mondatot idézi — kissé pontatlanul — György Lajos: *A magyar anekdota története és egyetemes kapcsolatai* (Bp. 1934.) c. művében, a *Cornelia ékszerei* c. anekdotához. Cicero Pomponius Rufustól idézte egyik Brutus elleni beszédében a következőt: „Cornelia, a Gracchusok anyja, midőn egy Campaniai hölgy nála vendégeskedvén, századbéli gyönyörű ékszereit mutogatta, addig nyújtotta a beszédet, amíg gyermekei az iskolából vissza nem tértek, és akkor így szólt, ezek az én ékszereim.” (i. m. 105.)
- 19 *udvarlást tett* — Ballagi Mór közli az udvarlás szó közismert jelentése mellett a szó második jelentését is: „tisztelgés a fejedelelemnél vagy valamely főúrnál.” (*A magyar nyelv teljes szótára* Bp. 1867. 2. k. 679.)
- 200 9 *csintalan verseket, nótákat tanítottak be neki* — Andrassy Miklós nagyobbik fia, Ferkó nagybátyjától tanul hasonló dalokat. (*A lőcsei fehér asszony* JKK 2. k. 16.)
- 201 24 „*Vinus, vina, vinum!*” — A vers első két sora le nem fordítható tréfás mondóka. A *vinum* szó (bor) főnév, a mondóka viszont tréfásan nomen adjektivumnak, melléknévnek veszi,

Lap: Sor:

ezért jelöli a melléknévnél szokásos három alakkal. A vers további részét lényegében Jókai pontosan fordítja: „Ne legyen nőnemű. . .” stb. A tréfás vers első két sora a lőcsei városatyák borozgatása közben is elhangzik. (*A lőcsei fehér asszony* JKK I. k. 38.)

- 34 mazur — más néven mazurka, mazurek.
- 202 28 szemérmes negéddel — szemérmes büszkeséggel, rátartisággal
- 203 6 „Zsidó! Zsidó! mi van eladó — Gulyás József: *Jókai és a népdalok* c. cikkében írja. „Jókai szól még a selyemtáncról is, melyet „Zsidó, zsidó, mi van eladó’ nótájára járnak. Ez pedig gúnyolódó, kihívó dallam.” (*Etnographia* 1925. 136.) A dal megtalálható Arany László—Gyulai Pál: *Elegyes gyűjtések Magyarország és Erdély különböző részeiből* Pest 1872. is. 2. k. 221.
- A selyemtánc és a dal előkerül az *Egy az Isten* c. regényben (JKK 2. k. 213.).
- 33 ácsingózó — áhítózó, sóvárgó, valamire vágyódó.
- 204 3 *Quid habes!* — Mit teszel! Mit csinálsz!
- 3 *conviva* — asztaltárs, vendég
- 12 *Eb ura a farkó!* — Ismertebb alakban: *Eb ura farkó*. Eredeti jelentése: Ebnek ura a kutya. Régen ugyanis nemcsak lovat, hanem farkast és kutyát is neveztek farkónak. Átvitt értelemben: azt teszünk, amit akarunk, nekünk nem parancsolnak. A szólásmondás először egy 1678-ban keletkezett drámában fordul elő, majd állítólag az 1707-i ónodi országgyűlésen ezekkel a szavakkal fosztották meg trónjától I. Józsefet: „Eb ura farkó! Mai napságtul fogvást József nem királyunk, abrenunciálván mindenekben ellene; inkább egy óra alatt elveszünk, semmint örökös jobbágyságbán éljünk.” (Vö.: O. Nagy Gábor: *Mi fán terem?* Bp. 1965. 65—66.) Lásd még: *Szeretve mind a vérpadig* JKK I. k. 272., *A Damokosok* JKK 132., *Kiskirályok* JKK I. k. 70., *Az új földesúr* JKK 67.
- 22 *Szép asszonynak latra* — Szép asszonynak szeretője. Ballagi második jelentésként a következőt közli: „kurafi, férfi, aki valamely nővel törvénytelenül él. (I. m. 2. k. 159.)
- 206 1 *eliszánkolt* — tovasiklott, tovacsúszott. A hangulatos táj-jellegű kifejezés „nekiiszánkodott” alakban *A Damokosok* c. regényben is előfordul. (JKK 11.)
- 15 *hosztina* — a szó jelentése itt: vendégfogadó. A szó használata azonban nem pontos. A „hostina” jelentése: vendégség. A vendéglő „hostinec”

Lap: Sor:

- 15 *kopanicsa* — erdei faház, lakott területen kívül álló szálláshely, szlovákosan: kopanica. Jókai több ízben ír a kopanicásárokról, délszláv környezetben is. „A kopanicásárok azok a mély erdőben lakó pásztorok, akiknek van egy kis házikójuk . . . Van egynehány kecskéjük is; de sokkal több kecsketömlőjük, tele jó szerémségi borral, szilvaszesszel.” (*A két Trenk* JKK 57.) Trenk Ferenc részt vesz a híres kopanicásár, Vilics Markó leányának lakodalmán. Egy kopanicásában száll meg Mihál is férjével. (*Szép Mihál* JKK 36.) A „kopanicásárok” bejegyzés szerepel Jókai 15. számú noteszében is. (Vö.: *Följegyzések* 2. k. 279.) Vö. még *Fekete gyémántok* is. (JKK 1. k. 97.)
- 26 *bális* — sajt készítő, aki nyáron haszonbérbe veszi a pusztai birkák fejését, télen pedig szalámit készít, illetve vándorló kereskedő (főleg olaszok). Jókai sok művében emlegeti őket: *Felfordult világ* JKK 45., *Akik kétszer halnak meg* JKK 162., *Szeretve mind a vérpadig* JKK 1. k. 513., *A kiskirályok* JKK 1. k. 105.
- 30 *kettőjük között az alvó gyermek* — Jelen esetben természetesen csak Idalia számára jelentett nagy csábítást, hogy együtt éjszakázott Péter Péterrel, és csak számára volt akadály az ott alvó gyerek. Jókai azonban más regényeiben is szívesen ír arról, hogy a szerelmesek, ha még nem házasodtak össze és egy fedél alá kerülnek, a tilalom jelképéül kivont kardot tesznek maguk közé. Opour Szilamér mondja Imolának „Itt hálók a gádor előtt; kettőnk között a kivont kardom, s egy tekintettel is én meg nem sértelek.” (*Bálványosvár* JKK 99.) Hasonló motívum bukkan fel az *Egy hírhedett kalandor a XVII. századból* c. regényben is. (JKK 204.) Ehhez kapcsolhatjuk Budai Dezső megjegyzését *Jókai lelke* c. cikkéből. „Egyébként a szerelmesek [. . .] titkos és szcémés boldogsággal készülnek az esküvőre. Addig is Seif Alumuluk kardja van közöttük, mint Baradlay Richárd és Edit között, mint Tanussy Manó és Lizandra között, mint Adorján Manassé és Blanka között.” (Nyugat 1925. 1. k. 339.)
- 207 3 *cafrangos* — kopott, ócska prostituált
- 15 *olvasva is elmehetne a szentek között* — nem rína ki a többi közül, ugyanolyan lenne, mint a többi szent. (Vö.: O. Nagy Gábor: *Magyar szólások és közmondások* Bp. 1966. 518.)
- 23 *makutyi* — tutyimutyi, ügyetlen, gyámoltalan. Géczy Zsig-

Lap: Sor:

- mond arcán makutyi mélaság tükröződött. (*A lőcsei fehér asszony* JKK 2. k. 179.) A szó részeg jelentéssel is szerepel Jókainál. *A lélekidomár* (JKK 314.) A szó jelentését maga Jókai is magyarázza az *Öreg ember nem vén ember* c. regényében: „Az átdőzsölt éjszaka után következik a makutyiság (Katzenjammer), valószínűleg ettől a szótól jön: ma kutya; a német macskául, a magyar kutyául érzi magát” — Lásd *A lélekidomár* (JKK 751.) Sándor István jegyzetét.
- 208 4 *olajkáros* — vándorló kereskedő, aki különféle apróságokat árul. Jókainál gyakran szereplő szó. *A magyar nyelv értelmező szótára* is Jókaitól veszi a példamondatot. (V. k. 359.) Vö.: *Egy hírhedett kalandor* JKK 281., *És mégis mozog a föld* JKK 2. k. 40., *Szeretve mind a vérpadig* JKK 1. k. 266., *A Damokosok* JKK 182.
- 6 *képekkel két dénárért* — az olcsó, képes úgynevezett ponyvakiadványok már feltűnnek a XVI. században is, tehát a regény cselekményének idején. Ezek a kiadványok azonban inkább széphistóriák voltak. A rémregények, rablőhistóriák, családi tragédiák, fantasztikus szellemtörténetek ponyvára jutása csak később, a XVIII—XIX. század fordulóján történt meg. (Vö.: Békés István: *Magyar Ponyva Pítaval* Bp. 1966.)
- 20 *Potifárné* — Potifárnak, a fáraó tisztviselőjének felesége, aki a rabszolgaként vásárolt Józsefet szerelmével ostromolta, és amikor az visszautasította, börtönbe juttatta. (Mózes I. könyve 39. rész 1—23.)
- Jókai egyik legkedveltebb bibliai motívuma, számtalan művében utal a történetre: *Mire megvénülünk* JKK 321., *Fekete gyémántok* JKK 2. k. 9., *Egy játékos, aki nyer* JKK 88., *Szabadság a hó alatt* JKK 2. k. 67. (fejezetcím). *A Damokosok* JKK 48., *A lőcsei fehér asszony* JKK 1. k. 82., *A két Trenk* JKK 201. (fejezetcím), *Rákóczy fia* 76—78.
- 209 16 *Kapok moslékra kutyát* — Míg vagyonom van, kapok férjet. A „míg korpám van, kutyát kapok”, vagy „Kapunk korpára disznót” szólások egyik változata. (Vö.: O. Nagy Gábor: *Magyar szólások és közmondások* 145, 382.)
- 22 *Gyöngyház, ha leszakadsz, lesz más* — O. Nagy Gábor a „Gombház, ha leszakad, lesz más” szólást idézi (i. m. 241.). A „gyöngyház” jelentése itt: kagyló héjából készült, fényes gomb.
- 27 *csucsílj* — aludj (gyermeknyelvi szó). Jókai másutt is kedvvel

Lap: Sor:

- használja a gyermeknyelv hasonló szavait. Pl. *Nincsen ördög* JKK 18.
- 210 34 *Péter kakasa* — A biblia szerint Péter apostol megtagadta Jézust, mikor elfogták. Ezt Jézus előre megmondta. „Monda néki Jézus: Bizony mondom néked, ezen az éjszakán, mielőtt megszólal a kakas, háromszor megtagadsz engem.” (*Máté evangéliuma* 13 38.) Így is történt. (*Lukács evangéliuma* 22 60.) A motívum szerepel *Az élet komédiásai* c. műben is JKK 394.
- 211 15 *kortyondi had* — izákos társaság. Ballagi a szó értelmezéséhez választott példaszöveget Jókaitól veszi (i. m. 2. k. 105.). *A kiskirályok* c. műben is előfordul. (JKK 1. k. 82—83.)
- 26 *Nem leszek én többet barát* — Ugyancz a dal szerepel a *Fráter György* c. regényben is. (81. k. 149.)
- 212 32 *nuntium* — üzenet, jegyzék
- 213 2 *sedes* — szentszék, egyházi vizsgálótestület
- 3 „*fiat piscis!*” (*Legyen hát hal*) — régi, kegyes legendában tűnt fel a kifejezés először, mint erre György Lajos már idézett könyve is utal. Egyik ismert előfordulása szerint Forgách Zsigmond kassai főgenerális és serege egy vesztett csata után két hétig lovak húsával éltek. „A jezsuita, aki Forgáchcsal volt, a lómájra ott monda vala pénteken, hogy fiat piscis.” György Lajos ugyanitt a *Páter Péterre* is utal (i. m. 123.). Vö.: *Egy hírhedett kalandor a XVII. századból* JKK 250., *A lőcsei fehér asszony* JKK 2. k. 236., *A három márványfej* JKK 70. Itteni előfordulása arra utal, hogy a jezsuiták szemet hunynak rendtagjuk „hibás magavisclete” fölött.
- 6 *Petrus-tallér* — Péter-fillérnek nevezik a hívek adományaiból a pápa részére befolyt összegeket, feltehetően Jókai is adománypénz jelentéssel használja a szót. Vö. még: *A lélekidomár* JKK 185. Részletesebben lásd: *Fekete gyémántok* JKK 1. k. 391.
- 20 *a susogó asszony* — A házasságkötés ügyében puhatolódzó asszony. A „susogó” a leánykérést megelőző tájékoztató beszélgetés népies elnevezése. Rapsonné, a szerelmi bánatában a halált kereső Szilamért így biztatja „Bízd reám a szíved titkát. Imola’ a neve ugye? Hatalmas asszony az anyja. Ha rám bízod, én elmegyek hozzá ,susogóba” (*Bálványosvár* JKK 68.) Az említett regény nyolcadik fejezetének címe: *A „susogóban”*. Hasonló jelentéssel szerepel a szó

Lap: Sor:

- A Damokosokban* is. (JKK 173.), valamint a *Szeretve mind a vérpadig* c. regényben (JKK I. k. 64.). *A Kiskirdlyokban* szintén felbukkan (JKK I. k. 199.).
- 215 22 *rókamdás bekecs* — a rókaprémnek a fark és szügy közötti részével díszített bekecs. Jókai hősei (pl. Kalondai Bálint a *Szép Mikhál* hőse) gyakran viselnek „rókafarkas” mentét, bekecset.
- 28 *tudom, hogy hol kell megnyomni egy rugót* — a rejtett zárral ellátott, csupán a beavatottak számára felnyitható ajtó kedvelt témája a romantikus írásoknak. Jókainál szintén előfordul másutt is. Ilyen zárral ellátott ajtó vezet Korponainé szobájába (*A lócsei fehér asszony*), ilyenén juthattak be a beavatottak Fatime budoárjába (*Enyim, tied, övé*), és ilyen szerepel *Az aranyember* és az *Egy az Isten* c. regényekben is.
- 216 4 *Corregio Venusának párja* — Corregio (kb. 1489–1534), eredeti nevén Antonio Allegri az érett reneszánsz egyik legkiválóbb festője. Venust ábrázoló képe — ha van ilyen — nem tartozik a legismertebb képei közé.
- 32 „*dominus vobiscum*” — „az úr legyen veletek”. A mise során gyakran előforduló köszöntési forma.
- 33 *pater peccovi* — atyám vétkeztem
- 217 : 16 *balogsüti* — balkezes
- 218 : 4 *Forrón szeretni szabad* — Emliti Gulyás József tanulmánya is (i. m. 141.). Előfordul Erdélyi János: *Népdalok és mondák* (Pest, 1846.) c. gyűjteményében is. (I. k. 53.)
- 219 : 25 *jókkal van-e, vagy a rosszakkal* — Istennel van-e, vagy az ördöggel. A népi hiedelemvilágban a „jó” istent, a „rossz” az ördögöt jelenti. (Vö.: Ipolyi Arnold: *Magyar Mythologia* I. k. 113.)
- 220 : 12 *megcsalom, rálesek* — a kis Cupidohoz hasonló képmutató, csaló, fertőzött lelkű gyerek a *Névtelen vár* c. regény kezdő fejezeteiben szereplő kis Amália, Dealbe Thémire grófnő, a későbbi Landsknechtsschild Katalin gyermeke, aki Párizsban rafinált kémeket megszegyenyítő körmönfonsággal fürkészi ki Cambray úr titkát.
- 221 10 *pocsétakerülő cipő* — bakancs
- 19 *becsukta a borítékját* — az úgynevezett borítéküveg feltételére utal Jókai, mely harang alakúra volt kiképezve, és ételek vagy gyertya beborítására használták.
- 27 *Szent Nepomuk* — Nepomuki Szent Jánosról, Csehország védőszentjéről van szó, aki a gyónás titkát még a királynak

Lap: Sor:

- (IV. Vencel) sem adta ki, és ezért megölette. III. Benedek pápa iktatta 1729-ben a szentek sorába. Szobra a vizek partján, főleg hidak tövében áll. A hidak, gátak védőszentje. Itteni említése anakronizmus. Jókai sok művében említi: *Politikai divatok* JKK 63., *Akik kétszer hálnak meg* JKK 1. k. 64., *Egy hírhedt kalandor a XVII. századból* JKK 102. (Itt mondja el a mártírhaltalt halt gyóntató történetét.) *Enyim, tied, övé* JKK 2. k. 184., *A lőcsei fehér asszony* JKK 2. k. 273.
- 30 *pilinckfa* — két végén hegyesre faragott fadarab.
- 224 : 16 *száda* — nyílás, barlangnyílás
- 20 *ászok* — a hordó alá fektetett gerenda.
- 34 *a hordó akondjából* — a hordó szájából.
- 225 : 8 *talánylakattal* — hasonlóan, rézkarikák kombinációjával nyílik *A lőcsei fehér asszony* különös alakjának, Géczy Zsigmondnak a házában is több ajtó. (JKK 2. 191.)
- 32 *dgyasház* — a nők számára fenntartott helyiség, főleg török házakban.
- 226 : 9 *a hajról azt tartják, hogy az növény* — Növénynek nevezi Jókai az asszonyi haját másutt is. „Tudjuk jól, hogy annak a csodálatos növénynek, aminek asszonyi hajzat a neve, [. . .], a legrégebb időktől fogva mindig akadt megdicsőítője.” (*Egy asszonyi hajsza* 177.)
- 28 *„Könyörgj érettünk!”* — A katolikus egyház liturgiájában használt fohász, amelyet a különféle litániákon a hívek kórusa válaszol a pap könyörgő imájára.
- 228 : 16 *odaveté magát a hódító szerelmes keblére* — Zsigmond Ferenc ír arról, hogy Jókai reménytelen szerelmesei az életben legalább egyszer egy rövidke kis boldogsághoz jutnak. „Fanny kisírhatja magát egyetlenegyszer imádott Rudolfja kebelén, Kőcserepy Vilma Kárpáthy Zoltán karjában hal meg, Azraele egy hála-csókot kap homlokára Feriz bégtől.” (*Jókai Bp. 1924. 310—311.*)
- 27 *Uram, uram szállok az úrnak* — lásd az előző 44. l. 33. sorához fűzött magyarázatot.
- 231 : 4 *behemót* — szörnyeteg, feltehetően a víziló elnevezése a bibliában. (Jób könyve. 40. rész 10), illetve óriási esetlen ember. Vö.: *Politikai divatok* JKK 34., *És mégis mozog a föld* JKK 1. k. 33., *Rab Ráby* JKK 479.
- 4 *vérszomjazó istenségek* — Emberáldozatot hoztak Moloch, ókori föníciai isten tiszteletére is, de hasonlóan cselekedtek egyes indiai vallások. Pl. Kali istennő hívei is.

Lap: Sor:

- 24 *lietevai várunkból* — Lietava csehszlovákiai község a régi Trencsén megyében. Újabb neve: Zsolnalitva. Hegyfokon álló várát 1360-ban építették, urai a Bebek, Szapolyai, Kosztká és Thurzó családok voltak. A vár már romokban hever. Lietava várának részletes leírását adja Jókai a *Szeretve mind a vérpadig* c. regény *Idegen a háznál* c. fejezetében. Ott költött szereplő, Lengyel Magdolna a vár gazdája. Természetesen az ugyancsak költött nevű Csorbai család sem lehetett Lietava várában sohasem.
- 233 27 *Hieronimus* — Szent Jeromos (340 körül—420) neve. Pápai titkárként kezdte egyházi pályafutását, majd Antiochiában és Betlehemben nyitott iskolákat. A Szentföldön halt meg. Vulgatának nevezett latin bibliafordítása nagy jelentőségű. Az egyházatyák korának egyik legkiválóbb alakja.
- 234 19 *szent kép* — szent szobor. Jókai korában a kép még gyakran jelentett szobrot: bálványkép, képfaragó stb.
- 237 1 *A levélvivő alakja hol eltűnt a jégtorlatok között* — Jeges, zajló folyón való életveszélyes átkelésről másutt is olvashatunk Jókainál. A *Politikai divatok* c. regényben Lávayné küzdötte át magát a zajló Dunán. Az *És mégis mozog a föld* c. regényben Cilike és Jenőy cselekszik hasonlóan. Erről a motívumról részletesen ír Szekeres László (*Kárpáthy Zoltán* JKK 1. k. 409 10.).
- 239 8 *herbatej* — népies nevén herbaté. Házi gyógyfüvekből főzött, leginkább izzasztóul használt készítmény. Mákosné asszony pápafüvből főz herbatejet Bajcsy uramnak, amikor az hideg-lélős betegnek hazudja magát. (*Az elátkozott család* JKK 160.)
- 240 13 *a bibliában olvastam, hogy Péter száraz lábbal járt a vízen* — A biblia szerint, mikor Péter meglátta a tengeren járó Jézust, így szólt hozzá „Uram, ha te vagy, parancsolj, hogy hozzád mehessek a vizeken. Ő pedig monda: Jövel! És Péter kiszállván a hajóból, jár vala a vizeken”. Néhány lépés után azonban süllyedni kezd, Jézus „megragadja” és a hajóba segíti. (Máté evangéliuma 14 : 28 32.) A bibliai motívum másutt is előkerül Jókainál. *Fekete gyémántok* JKK 2. k. 236.
- 242 14 *Zörög a kocsi, Pattog a Jancsi* Gulyás József említi (i. m. 141.). Előfordul Erdélyi János: *Népdalok és mondák* c. gyűjteményében (Pest, 1846. 1. k. 53.), s a dalt szerepelteti Jókai az *Eget vlvó asszonszlv* c. regényében is. (165.)
- 18 *csáléra jársz* görbén, helytelen úton jársz.

Lap: Sor:

- 24 *kuhi* — szégyen, gyalázat
- 243 : 1 *halbódlító* — más néven halétető, halmaszlag. Tésztába vagy kenyérbélbe gyúrt méreg, melyet apró galacsinokban a vízbe dobnak. A halak, ha megeszik, elbódulnak, és a víz színére jönnek.
- 23 *ostdbla* — hatvannégy egyforma nagyságú fehér és fekete kockákkal tarkázott tábla (sakktábla), melyen huszonnégy fa- vagy csontkarikával szoktak játszani. Trik-trak vagy halma néven ma is ismeretes játék. Jókai részletesen leírja *A három királyok csillaga* c. művében (216.).
- 244 : 6 *gyertyaszentelő* — február 2-án tartott katolikus ünnep. A medvével kapcsolatos hiedelem közismert.
- 24 *Szent László* — Alakját Jókai megrajzolja *A magyar nemzet története regényes rajzokban* c. munkájának *Szent László és László Európa vezére* c. fejezeteiben (JKK I. k. 85–86.).
- 246 : 21 *Herkules a Nessus-inggel a testén* — a mitológia szerint Herkules féltékeny felesége Nessus kentaur vérébe mártott inget adott férjének, hogy az ing biztosítsa számára hűségét. Herkules felvéve az inget szörnyű kínok között elégett. Bercsényi is „vitustáncot járt herkulesi dühében: mintha csak a Nessus-ing ragadt volna a testéhez”, mikor Forgách nem ismerte el főhadvezérnek (*Szeretve mind a vérpadig* JKK I. k. 272.). Lippay Tihaméron „egyszerre Nessus-inggé vált a kölcsönzött egyenruha”, mikor közelednek a magyar gerillák. (*A mi lengyelünk* 39.)
- A Nessus-ing motívum szerepel még a *Mire megvénülünk* c. regényben is. Kandúr „erőszakosan tépte le magáról öltönyét, mely mint a Nessus-ing égette tagjait”. (JKK 421.) Dejanira köntös alakban előkerül az *Egy hírhedett kalandor* c. regényben is (JKK 142.), valamint az: *Enyim, tied, övé* c. műben JKK 2. k. 233.
- 248 8 *décbunda* — prémes állatbőrrel bélelt úri bunda posztóból.
- 15 *tappogás* — topogás
- 250 17 *aggsága* — aggodalma, gondja
- 251 : 25 *Kis-Oroszország* — Ukrajna
- 252 : 14 *coramizdlatni* — elöttemeztetni
- 253 1 *tonnácskákba* — a tonna dongákból összerakott, csonkakúp alakú, két fenekű faedény, melynek felső lapján nagy, négyszögletű nyílás van vágva.
- 22 *statutio* — ünnepélyes beiktatás, a birtok átvétele
- 254 : 20 *zaj* — a víz színén úszkáló jégdarabok

Lap: Sor:

- 255 : 19 *kolláció* — harapnivaló, uzsonna
20 *másolás* — a már egyszer leszúrt, aszútörkölyre öntött mustból készült bor.
- 24 *félkéz-kalmár* — a szó eredeti jelentése házaló kereskedő, de Jókainál a szó itt is, másutt is tájnyelvi értelemben tolvajt jelent. A *Szeretve mind a vérpadig* c. regényében írja: „Messze földről is összcsoódul a János-fővételi búcsúra a félkéz-kalmárok mindenféle fajtája” (JKK 1. k. 287.). Ilyen jelentéssel szerepel a szó a *Rákóczy fia* c. regényben is. (192.) Vö. még *A lőcsei fehér asszony* JKK 2. k. 57., *És mégis mozog a föld* JKK 2. k. 157., *A kiskirályok* JKK 1. k. 95., *A lélek-idomár* JKK 18.
- 256 5 *csapókanál* — félgömb alakú, nyeles fémedény, amelyből a maltert a téglára öntik, illetve a falra csapják vakolás közben.
5 *simító* egyenes deszkadarab, a falra csapott vakolat elsimítására.
- 257 5 *De profundis ad Te clamavi Domine* — „A mélységből kiálték hozzád Uram” — lásd az 58 7-hez fűzött jegyzetet.
25 *Illés próféta hollója* — A biblia szerint Illés „elment és leüle a Kérith patakja mellett, amely a Jordán felé folyik. És a hollók hoztak néki kenyeret és húst reggel és este, és a patakból ivott.” (Királyok könyve 17 5 7.) A bibliai motívumra utal Jókai másutt is: *Egy hírhedett kalandor a XVII századból* JKK 121 *A kőszívű ember fiai* JKK 2. k. 229., *Szeretve mind a vérpadig* JKK 1. k. 306., *A kiskirályok* JKK 2. k. 170.
- 258 18 *sing* régi mértékegység 62,2 cm, már Jókai korában is k némely iparágnál használták.
- 259 16 *generosus* — nagylelkű, bőkezű
29 *Miserere mei Domine* Könyörülj rajtam, Uram
32 *Gemitus mortis dolores inferni, circumdederunt me!* Körülvettek engem a halál fájdalmai, a pokol gyötrelmei. A katolikus temetési szertartások alkalmával elhangzó temetési ének egyik sora (17. zsoltár). Vö.: *Collectio rituum*. Bp. 1961. 15 Vö.: *Minden poklokon keresztül* JKK 80., *A kiskirályok* JKK 1. k. 69.
- 34 *Komdromba kell menni* Ugyanezt a dalt énekli Csunkó Dáni és Kókán Laci a pópának. (*A mi lengyelünk* JKK 284.) A dalra utal Gulyás József *Jókai és a népdalok* c. cikke is (Etnographia 1925. 138.) Föllelhető a dal Erdélyi János:

Lap : Sor:

- Népdalok és mondák* c. munkájában is. Pest, 1846. 2. k. 72.). Szerepel a dal több népköltési gyűjteményben is.
- 260 2 *In paradisum inducant te angeli* — A paradicsomba vigyének be az angyalok. Az előzőekben említett szertartási ének egyik későbbi sora. (Vö.: *Collectio rituum* 215.)
- 3 *Azért adtam egy petádot, Szeresd lányom a barátot* — A maga korában népszerű gúnydal volt, pap-, leánycsúfoló. (Vö.: Török Károly: *Csongrádmegyei gyűjtés. Magyar Népköltési Gyűjtemény* 2. k. Pest, 1872. 220. 6. szakasz.)
- 6 *et cum Lazaro, quondam paupere vitam habeas sempiternam* — A fentebb említett szertartási ének egy későbbi sora. (Vö.: *Collectio rituum* 215.) És Lázárral, aki egykor szegény volt, örök életed lesz.
- 7 *Patientia-baráttánc* — Így ismeretlen. A „patientia” szó jelentése: tűrés, szenvedés. A „baráttánc” ismert volt a régi magyar táncok sorában. *A lőcsei fehér asszony* c. regényben a dervisgenerális, mikor „igazán istentagadó kedvében van.” így zsörtölődik: „Patientia = barát-tánc, mormogja, mikor a pap elmegy előtte.” (JKK 2. k. 31.) Elképzelhető, hogy jelen kötetünkben is = jellel kapcsolta az író a két szót, csak a nyomdában lett belőle kötőjel. A kérdés a regény kéziratának hiányában eldönthetetlen.
- 8 *Kyrie eleison!* — Uram irgalmazz! Könyörgési formula a misében.
- 10 *Nincs a barátnak súbája. Hideg a reverendája. Circumdedertunt me!* Több változatban élő, népszerű papcsúfoló dal. Vö.: Kálmány Lajos: *Szeged népe*. 2. k. Temesköz népköltése. Arad 1882. 71. 31. sz. valamint Vargyas Lajos: *Áj falu zenei élete* Bp. 1941. 128. 105. sz.
- 261 5 *nincs megvesztegetve* — nincs megrontva
- 23 *békatekenő* — egyrészt az édesvízi kagylók héjának népies elnevezése, másrészt egyes vízi béka hátához nőtt teknőalakú szarúféle burok.
- 25 *egy hujjában* — egyhuzamban
- 29 *ettek egy verset* — ettek egy adagot
- 262 : 28 *Holt ember vagy te már* — Mátyás mesternek meg kell halnia, mert tudja a befalazott ember és kincs titkát. Hasonlót olvashatunk *A fehér rózsza* c. Jókai-regényben is. „Ali basa maga építteté az egész janinai várkastélyt, s oly bölcs volt, hogy az építőket, amint a kastély elkészült, minden hír nélkül eltevé láb alól, s így egyedül maga ismeré palotája

Lap: Sor:

titkait" (JKK 195.). Ehhez fűzi Gergely Gergely a következőket. „A legrégebbi időkben a despoták különösen éltek ezzel, pl. a monda szerint Attila sírjának ásóit is lenyilazták.” (Uo. 478.)

263 cím *Volt — Nincs — Az És mégis mozog a föld* c. regény 2. k. 22. fejezet címe: *Volt. Nincs. Lesz.*

268 : 14 *A nép pedig azt rebegi* — a föld alá rejtett kincssel kapcsolatban a népi hiedelem több misztikus történetet teremtett. Arról is beszéltek, hogy Szent György-nap éjjelén vagy nagypénteken feltörő tűz jelzi a kincs helyét.

A regényekben előforduló nagyszámú bibliai utalás és zsolttár szakszerű magyarázatáért, mint már *A lőcsei fehér-asszony*, illetve *A mi lengyelünk* esetében is történt, Oros László rákoscsabai református lelkésznek tartozunk köszönettel. A katolikus vonatkozású részek jegyzeteléséhez Serfőző Ferenc plébános nyújtott segítséget. A *Páter Péter* első szlovák kiadásának korabeli kritikájára Rudolf Chmel irodalomtörténész (Pozsony) hívta fel figyelmünket.

A KÉPMELLÉKLETEKRŐL

- I. Az *Asszonyt kísér* — *Istent kísért* első kiadásának illusztrációja
- II. Az *Asszonyt kísér* — *Istent kísért* első kiadásának illusztrációja
- III. A *Páter Péter* folytatásos megjelenése
- IV. A *Páter Péter* cselekményének egyik színhelye

NÉVMUTATÓ

- Abonyi Lajos 370
 Ábrányi Kornél 370
 Aigner Lajos 273, 294
 Ágoston, Szent, Augustinus Aurelius 402
 Albert főherceg 408
 Albert patriarcha 405
 Ambrus Zoltán 295, 341, 373
 Andaházy Pál 358—59
 Antal, Páduai, Szent 409
 Antal, Remete, Szent 409
 Antal, Zaccaria, Szent 409
 Arany János 340, 353, 409
 Arany László 424
 Arbues, Pedro de 403
- Babits Mihály 383, 416
 Bakunyin, Mihail Alexandrovics 334
 Ballagi Mór 405, 413, 420, 423—24, 427
 Bercsényi Miklós 431
 Bandiera testvérek 353
 Bartalus István 370
 Báthory Erzsébet 364—65, 368, 407, 416
 Bechet Augustin 355
 Békés István 426
 II. Béla magyar király 422
 Bem József 414
 Benedek Elek 298
 III. Benedek pápa 429
- Beöthy Zsolt 286
 Berthold keresztes lovag 405
 Blaha Lujza 331
 Bocskay István 420
 Booth, Wilkes John 335
 Brennus 334
 Bródy Sándor 341
 Brunswick Teréz 321
 Brutus 423
 Byron, George Gordon 284
 Budai Dezső 380, 425
 Bunyitai 381
- Caraffa, Antonio 404
 Catilina, Lucius Sergius 331
 Černy 274
 Chmel, Rudolf 434
 Cicero, Marcus Tullius 331, 423
 Coburn, Joe 320
 Congreve, William Sir 336
 Corregio, Antonio Allegri 428
 Czák Zsigmond 285
- Csák Máté 357, 416, 420
 Császár Elemér 354
 Cserei Mihály 355
 Csernátony Lajos 331
- Daudet, Alphonse 370
 Demeter Tibor 274, 348
 Diescher József 328
 Diószegi Sámuel 337

- Dolmányos István 281—83
 Dosztojevszkij, Fjodor Miháj-
 lovic 285
 Dumas, Alexandre père 284—85
 Dzvela 408
- Énekes Árpád 320
 Erdélyi János 406, 428, 430, 432
 Esterházy Miklós 420
- Fawkes, Guy 328
 Fedák Sári 331
 Ferdinánd magyar király 419
 Ferdinánd spanyol király 418
 Ferenc József 338
 Ferenczi Zoltán 274, 348
 Ferraris Artur 331
 Ferrier Pál 296
 Feszty Árpádné, Jókai Róza
 357—61, 385
 Feszty István 359
 Flórián, Szent 404
 Forgács László 280—81
 Forgách Simon 431
 Forgách Zsigmond 427
 Fülöp Adorján 379
 Füzesy Zoltán 320
- Gál János 274, 300, 348, 383
 Garay János 398
 Garibaldi, Giuseppe 333
 Gergely Gergely 292, 321, 358—
 59, 360, 406, 418, 434
 Gerő Ödön 318, 322, 332, 340
 Giffard, Henry 336
 Gilchrist, Thomas Sydney 338
 Golovin, Iván Gavrilov 283
 Gorove István 278
 Gréville 370
 Grünfeld, P 350
 Gulyás József 379, 406, 413, 417,
 424, 428, 430, 432
- Guti Országh Mihály 416
 Güthling 415
 György Lajos 401, 423, 427
 Gyujtó Izabella 370
 Gyulai Pál 424
- Hajós Éva 360
 Halturin, Sz. N. 280—81
 Hartmann Leo 335
 Hauszmann Alajos 332
 Haymerle, Alois 338
 Heenan, John C. 287, 320
 Hegedüs Sándorné, Jókai Jolán
 324
 Heister, Siegbert 422
 Herman Ottó 319
 Hérosztratos 334
 Holberg Lajos 337
 Homérosz 338
 III. Honorius pápa 405
 Horváth Mihály 355
 Hugo, Victor 284, 285—86
 Hunyadi János 384
 Husz János 368, 407
- Incze Gábor 383
 Ipoly Arnold 328, 345, 400, 405—
 06, 415, 417, 428
 Izák, Gustav 349
- Jablonkai Gábor 380, 382, 385—
 86, 398, 409, 418, 420
 I. Jakab angol király 328
 Jankovich 349
 János, Nepomuki, Szent 428
 Johnson 333
 Jeromos, Szent 430
 Jósika Miklós 285
 Jovanović, Milán 349—50
 I. József magyar király 424
- Kálmán magyar király 422

- Kálmány Lajos 433
 Kanizsai Orsolya 416
 Karácsonyi 381
 Karlowitsch 283
 Kassai Vidor 331
 Kerényi György 423
 Kerkápoly Károly 326
 Kertész Manó 412
 King, Tom 320
 Király István 351
 Kisfaludy Sándor 353
 Kittenberger Kálmán 402
 Klein-Tesnoskalsky 384
 Kleopátra 404
 Kolumbusz Kristóf 411
 Koppány nemzetségvezér 415
 Kossuth Lajos 329
 Kosztka Borbála 418
 Kovács János 286, 291
 Kozma Antal 292, 293
 Kriza János 417
 Krúdy Gyula 421
 Kubicza Pál 360
 Kubinyi Miklós 380
 Kulcsár Adorján 400, 421
 Kuthy Lajos 285, 382
- Laborfalvi Róza 324
 Lavigne, Ernest 283
 Licht Károly 324
 Lincoln, Ábrahám 335
 Lipták Gábor 339
 Loyola Ignác, Iñigo de Lopez
 Recaldo 405
 Lukanics Ottilia 276—77
 Luther Márton 373, 408
- Májer István 321
 Marczali Henrik 333
 Margócsy József 342, 420
 Mátyás magyar király 408
 Mayerhoffer, Gustav Narcissus
 274, 349
 Menge, Hermann 415
 Mezei Gergely 385, 386
 Mikszáth Kálmán 270, 276—79,
 331, 341, 351, 366, 379
 Musztafa, Szokoli 332
 Muzsnai Ágnes 284
- II. Nabukodonozor 334
 Nacsádi József 387, 417
 Nádasdy Ferenc gróf 364, 416
 Nádasdy Tamásné 416
 Nagy Ignác 285, 287
 Nagy Miklós 286, 359, 387, 404,
 410
 Nagy Sándor 300
- III. Napóleon 335
 Napopolasszar 347
 Nyári Krisztina 368, 380, 418,
 420
 Nyári Pál 420
 Nyíró Lajos 283
- Obernyik Károly 285
 Oderberg, Karl 283
 Oltványi Ambrus 276
 O. Nagy Gábor 327, 341, 403,
 424—26
 Orbán Balázs 33
 Oros László 434
 Orosz László 422
 Orsini, Felice 335
- Pálmay Ilka 331
 III. Pál pápa 405
 Pál, Remete, Szent 422
 Pázmány Péter 417
 Pascal, Blaise 385
 Pechány Adolf 361, 362
 Pérez, Gadós 370
 Perovszkája Zsófia 335
 Peterdy Pál 320

- Petőfi Sándor 285, 286, 338—39
 Pintér Jenő 301, 354, 386
 Pitaval, Francois Gayot 418
 Pomponius Rufus 423
 Price, Edmund Enoch Bonami
 287, 320
 Ptolemaiosz 417
 Pugacsov, Jemeljan Ivanovics 334
 Pulszky Károly 331

 Radocza János 278
 Rajka László 418
 Rákosi Jenő 331, 341
 Rákosi Viktor 341
 Rapaics 381
 Rettegett Iván 402
 Révai Mór János 292, 369—70
 Révai Testvérek 273—74, 348,
 366, 373
 Rómer Flóris 337
 Róna István 344
 Rostand, Edmond 358
 Rauzenhoffer, E. 349
 Rózsa Sándor 333

 Samarjai Emil 357—61
 Sándor István 426
 Sárkány Oszkár 300
 Schreiber Erzsébet 292—93
 Sayers, Tom 320
 Sebestyén, Szent 413
 Scrlőző Ferenc 434
 Siegmeth Károly 361
 Silberstein, Adolf 349, 370, 376—
 78
 Ślaski, Jean 349
 Socinus Faustus 414
 Socinus Laelius 414
 Soulie 353
 Sötér István 286, 300
 Spectator [Ambrus Zoltán] 295,
 373

 Stendhal, Henry Beyle 397
 Stepniak 283
 Stibor Vajda 416
 Sue, Eugéne 284—91, 301, 323,
 344, 353, 382

 Szabó Endre 279
 Szalaházy Tamás 419
 Szalay László 356, 408—09
 Szathmáry Károly 370
 Széchenyi István 318
 Szeghalmi Szennovitcz Gyula
 361—62, 364—65
 Szekeres László 285, 324, 331,
 430
 Szenczi Molnár Albert 416
 Szerb Antal 295, 326
 Szilágyi F. Lajos 322
 Szirmai Antal 404
 Szobicszky János 414
 II. Szolimán 334
 Szomaházy István 341—42
 Szuhai Havas Ervin 344
 Szücs Lajosné 346

 Tarczy Lajos 338
 Téglás Tivadar 360
 Teleki Sándor 333
 Thaly Kálmán 280, 283—84, 326,
 355
 Thaisz Elek 325
 Thurzó Elek 418, 419
 Thurzó Ferenc 355, 381, 418, 420
 Thurzó György 361, 365, 380,
 419
 Thurzó Imre 354, 368, 380—81,
 418, 420
 Thurzó Szaniszló 419
 Thun, Alfonz 283, 332
 Tisza Kálmán 278, 321, 331
 Tolnay Lajos 370
 Török Károly 433

- Traianus 417
 Trencsényi Waldapfel Imre 415

 Ugron Gábor 333
 Ulászló magyar király 408
 Ulbach Lajos 297

 Ványi Ferenc 300, 385
 Vargyas Lajos 433
 Véka Lajos 370
 IV. Vencel cseh király 429
 Vergilius, Publius Maro 284
 Viharos [Gerő Ödön] 318, 322,
 332, 340
 Visi Imre 282
 Voltaire, Francois-Marie Arouet
 386
 Vörösmarty Mihály 386

 Wainio, N. E. 274
 Waite, A. V. 350
 Wéber Antal 350
 Wechsler, Ludvig 349
 Weisz Bernát Ferenc 340
 Wesselényi Miklós 324
 Whitehead 336

 Ybl Ervin 338
 Ybl Miklós 324, 328

 Zola, Emil 285, 291—93, 299,
 301, 383
 Zöldhelyi Zsuzsa 280

 Zsigmond Ferenc 275, 286, 292—
 93, 298, 300—01, 429
 Zsigmond magyar király 408,
 419

TARTALOM

ASSZONYT KÍSÉR — ISTENT KÍSÉRT	5
PÁTER PÉTER	129
A jezsuita convent.	129
A kastély bolondjai.	141
A madocsányi nagyasszony.	148
Az „Aktit Tukjeter”.	153
A mitosini úr.	163
Szent Antal képe a pusztában.	173
Venus és fia.	182
A püspök lakodalmán.	192
A kísértés.	205
A dínomdánom.	211
A föld alatt.	217
A megáradt folyó.	234
A lelkek óráján.	239
A szép asszony öröme.	246
Az arany sír.	254
A tor.	260
Volt — Nincs.	263
Jegyzetek.	269
Rövidítések.	270
ASSZONYT KÍSÉR — ISTENT KÍSÉRT	
Kézirat, kiadások, fordítások.	271
Keletkezése, forrásai.	274
Irodalom.	294
Szövegváltozatok.	301
Tárgyi és nyelvi magyarázatok.	317

PÁTER PÉTER

Kézirat, kiadások, fordítások	347
Keletkezése, forrásai	351
Irodalom	371
Szövegváltozatok	387
Tárgyi és nyelvi magyarázatok	395
A képmelléletekről	435
Névmutató	436



**A kiadásért felel
az Akadémiai Kiadó igazgatója**

**A szerkesztésért felelős
SOMOGYI BÉLA**

**Műszaki szerkesztő
BUDAI ANIKÓ**

**A kötésterv
KECSKEMÉTI ANNA
munkája**

**Terjedelem: 22,2 (A/5) ív + 4 oldal melléklet
Felelős vezető: Bernát György**

